ఆనందాశ్రమ గ్రంథరత్నమాల

శ్రీభర్తృహరియోగీన్ద్రవిరచిత

సుభాషితత్రిశతి

తంజనగరము - తేవప్పెరుమాళ్లయ్యగారిచే
వ్రాయఁబడిన
ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యములతోను
ఏనుఁగు లక్ష్మణకవికృతాంధ్రపద్యములతోను
గూడినది.

వేమూరు - వేంకటకృష్ణమసెట్టి & సన్సు వారిచేఁ
బ్రకటింపఁబడుచుండినది.

ఈ కూర్పు
కేసరీ ముద్రణాలయమునందు
ముద్రితమైనది.

ప్రచురణకర్తలు:
రామా అండ్ కో.,
బుక్సెల్లర్సు & పబ్లిషర్సు, ఏలూరు
బ్రాంచెస్: మద్రాసు - గుంటూరు.

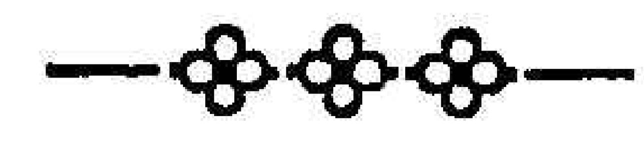
[వెల రు 2-0-0] 1939. [COPYRIGHT REGISTERED.]

II

విషయసూచిక.

వేమన గ్రంథాలయమునకు బహుమతి

పీఠిక.

సుభాషితత్రిశతి యనంబడు నీకృతియందుఁ గల నీతిశృంగార వైరాగ్యశతకంబులు మూఁడు నన్వర్థముగాఁ గ్రమంబున నీతిశృంగార వైరాగ్యంబుల బోధించు. ఈగ్రంథమునకుం గలప్రతులు రెండు తెగలుగా నున్నవి. ఒక తెగప్రతులు రామచంద్రబుధేంద్రవ్యాఖ్యాతమైన ప్రతి ననుసరించునవై తఱచుగా దక్షిణ హిందూదేశంబున ప్రచారము గలిగి యున్నట్లు గానంబడుచున్నవి. మఱియొక తెగ ప్రతులు రామర్షిపండితవ్యాకృతమైనప్రతికిం బ్రతినిధులై యుత్తర హిందూదేశమునందే వ్యాప్తిఁజెందియున్నట్లు చూపట్టుచున్నవి. ప్రకృతగ్రంథము మొదటితెగం జేరినది. ఈతెగయం దొక్కొకశతకమును బదేసి దశకములుగా విభక్తమై మొత్తమునకు సరిగా నూఱేసి శ్లోకములు గలిగి యుండును. శ్లోకముల కొండొంటికి, నట్లే దశకములకును, బూర్వోత్తరసంబంధ ముండును. రెండవ తెగ ప్రతులలో దశకములుగా విభాగము లేదు. ఒక్కొక్క శతకమందును శ్లోకములు*నూఱింటి కక్కుడై యొండొంటితో సంబంధ మంతగా లేకుండును. అందు శ్లోకములక్రమమును మిక్కిలియు వేఱైయున్నది. ఇంతేకాదు. అందొక శతకములోనిశ్లోకములు గొన్ని యిందు మఱొకశతకమునం గాడనూపుచున్నవి. రెండింటిపాఠములును జాల భిన్నములై యుండును. అయిన నిందలిపాఠములకంటె నందలివి మఱింత సమంజసములై ప్రౌఢములుగా నుండును. ఇట్లిరుదెఱంగుప్రతులకును శ్లోకముల క్రమసంఖ్యాపాఠములందు మిక్కిలియు భేదము గానిపించుటం జేసి యిందుఁ జక్కఁగ కవిప్రణీతమైన దేదియో మాఱుపడి వచ్చిన దేదియో తెలియరాకున్నది. అందుఁ బాఠములు మఱింత సమంజసములయ్యు శ్లోకములకు సంబంధసంఖ్యానియమము లేమింజేసి యది కవిప్రణీత మాతృకకుఁ

* రెండవతెగయందు నొక్కొక్కశతకమునను నించుమించుగా ముప్పదినలువది [illegible] మూఁడుశతక[illegible] [illegible] నలుమున్నూఱుశ్లోకము లున్నవి. మొదటితెగలో శతకమునకు సరిగా నూఱేసి చొప్పున మూఁడుశతకములకు మున్నూఱుశ్లోకము లున్నవి.

బుత్రిక యగుట సందేహింపవలసి యున్నది. ఇం దట్టిసామంజస్యము లేకుండియుఁ దక్కినసంఖ్యాదివ్యవస్థ యుండుటచే నిది కవికృతమైన ప్రతియాకృతి గలిగియుండు ననుట మఱింత యుప్పపన్నముగా నున్నది. ఎట్లన, లేఖకాదులదోషములంబట్టి పాఠములెంతయు భిన్నములగుం గావున వానిం గొని పాఠసౌష్ఠవము గూర్పవచ్చునుగాని కృతికిం గల తొలియాకృతి నిర్ణయించుట వలనుగాదు. పూర్వోత్తరసంబంధసూచకమైన రచనాప్రణాళికయు సంఖ్యాదివ్యవస్థయుఁ గృతినామమన్వర్థముసేయు తక్కులక్షణములును గవిరచితమైన కృతిరూపమును యథాతథముగాఁ దెలియుటకుఁ దోడుపడునవి యగును. కావున నీ మొదటితెగ ప్రతులే కవి నిబంధించిన యాకృతి గలవి యగు ననవచ్చును. అయినను విషయ మింతమాత్రమునఁ వ్యవస్థితము గానేరదు. ఎట్లన, భర్తృహరి బహుతరముగా నీ శతకముల ముఖ్యవిషయములగు నీతిశృంగారాదులను మాత్రము మది ననుసంధించి శ్లోకములను బరస్పరసంబంధ మపేక్షింపక యిచ్ఛకు వచ్చినట్లు రచింపఁగా నిందు సంబంధము లేని తెఱపిం గాంచి వెనుకటివారిచేఁ బెక్కుశ్లోకములు ప్రక్షిప్తములు లగుటవలన రెండవ తెగయందు సంఖ్యాదినియతి చెడియుండవచ్చును. కావున నది, సంబంధసంఖ్యాదినియమములు లేకుండియుఁ గవి ప్రణీతాకృతి గలిగియుండనోపు. లేక, రామచంద్రబుధేంద్రుఁడు సంఖ్యాదివ్యవస్థ మాలి దురవస్థ నున్నయాశ్లోకజాలముం గొని వానియందుఁ బ్రక్షిప్తములని తనకుఁ దోఁచినవానిం దీసివైచి పరస్పరసంబంధము కలుగునట్లు * శ్లోకములక్రమముమార్చి సరిగా నూఱసి గూర్చి దశకవిభాగముతో శతకముల నేర్పఱిచియుండవచ్చును. కావున నీ మొదటితెగయుఁ బ్రథమాకృతి యథార్థముగాఁ గలది గాకుండవచ్చును. ఈవిషయ మిట్లుండనిచ్చి యిఁక దీనిని రచించిన కవి యగు

* 'అసారాః సన్త్వేతే' శృం - 3౫ ఇత్యాదిశ్లోకములు కొన్ని యపపాఠములంజేసి తమయున్న ప్రకరణంబులకుం జొప్పింపఁబడియున్నవి కాని యుదీచ్యకోశములంబట్టి వానిసమంజసపాఠముల బరిశీలింపఁగా నవి ప్రకరణాంతరముం జేరినవిగాఁ గానిపించెడి. ఈవిషయము, రామచంద్రుఁడే యీకృతిని వేఱుక్రమమునఁగూర్చెననుటకు నొక యుపోద్బలకముగా నున్నది.

భర్తృహరి

చరితము దెలియుట యావశ్యకము. పండితపరంపరచే వాడుకొనంబడు కొన్ని విషయములు దప్ప భర్తృహరింగూర్చి విశ్వసనీయంబు లగుచరిత్రాంశములేవియుఁ గానరావు. ఆవిషయములు నొండొంటికిఁ బొసఁగియుండవు. ఇతండుజ్జయినీరాజవంశమునం జనించినవాఁడనియు దానే సింహాసనము నెక్క నర్హుండయ్యు సంసారబంధము రోసి రాజ్యము తనతమ్ముఁడు విక్రమార్కునికి నప్పగించి చన్నవాఁడనియు నొక ప్రతీతి గలదు. ఈవిక్రముండు విక్రమశకారంభమూలభూతుండు. * మఱియొక ప్రతీతి విక్రమాదిత్యునకు బ్రహ్మక్షత్రవైశ్యశూద్ర కాంతలు బ్రాహ్మణి, భానుమతి, భాగ్యవతి, సింధుమతియని నలువురు గల రనియు వారియందు వరుసగా వరరుచి విక్రమార్క భట్టి భర్తృహరులు జనించి రనియుఁ దెలిపెడిని. ఇది యెంతవిశ్వసనీయమో తెలిసినది గాదు. ఈకవి తన్నుగుఱించి యేమియు నీగ్రంథమునఁ జెప్పినవాఁడు గాఁడు. ఈకవివంశాదికమటుండ జీవించియుండినకాల మిది యని తెలియుటకుఁ బండితప్రతీతియు గ్రంథస్థనిదర్శనములును నితరకవిచరిత్రమూలకములైనవిషయములును సాధనములుగాఁ గొని దానిఁ బరిశీలింపవచ్చును. అందుఁ బండితప్రతీతి యితనిని విక్రమాదిత్యునికాలమువాఁడుగా రూపించెడి. అపుడు విక్రమశకము క్రీస్తు పుట్టుటకు 56 సంవత్సరములకుఁ బూర్వ

---

* ఈ ప్రతీతికి,

యాం చిన్తయామి సతతం మయి సా విరక్తా
సాప్యన్య మిచ్ఛతి జనం సజనోఽన్యసక్తః ।
అస్మత్కృతే చ పరితుష్యతి కాచి దన్యా
ధి క్తాం చ తం చ మదనం చ ఇమాం చ మాం చ॥

అనుశ్లోకము మూలము. ఒకప్పు డొకబ్రాహ్మణుఁ డమరత్వమునిచ్చు నొకపండు లభింపఁగా నది బహుజనపరిపాలకుఁ డగు భర్తృహరియే యర్హుండని యాతని కొసంగె. అతండు దానిఁ దనయిల్లాలి కీయఁగా నది తనవిటునికిని వాఁడు తనయుంపుఁగత్తెయగు నదిమరల భర్తృహరికిని నాపండు నొసంగిరి. అంత భర్తృహరి తత్ఫలవృత్తాంతమంతయుఁ దెలిసి సంసారమునురోసి యీశ్లోకమును జెప్పెనట. మఱియొక ప్రతీతిం బట్టి యాపండు నొకయోగివలన విక్రముండు వడసి యొకబ్రాహ్మణుని కీయఁగా నాతండు భర్తృహరి కిచ్చెననియు నతనినుండి తక్కినవారికి మున్ను చెప్పిన పగిదిని లభించె ననియుఁ దెలిపెడి.

ముననుండి యారంభించుచున్నది గాన మనకవి క్రీస్తునకుఁ బూర్వమైనప్రథమశకాబ్దము తొలిసగమున నున్నవాఁడని తేలుచున్నది. ఇంక గ్రంథస్థనిదర్శనములం బట్టి యాతనికాలము నిర్ణయించుటయుఁ గష్టముగా నున్నది. శతకములు వేదాంతపరిభాషాజటిలములుగా నున్నవి. అయినను వేదాంతసిద్ధాంతములు పెక్కుసంవత్సరశతములుగాఁ జర్చితములై నిష్పత్తి నొందినవి గాన వానియుత్పత్తికాల మిది యని రూఢిగా నిర్ణయింపఁ దరము గాకున్నది. ఇవి యుపనిషత్తుల కనంతరములై పురాణములకును బుద్ధమతమునకును సమకాలీనములుగాఁగానిపించుచున్నవి. వీనికాలంబున సుప్రసిద్ధు లగుపురుషులు కుమారిలభట్టును శంకరాచార్యులు నగుదురు. కుమారిలభట్టు రమారమి యెనిమిదవశకాబ్దమునను శంకరులు తొమ్మిదవశకాబ్దమునను నుండిరి. కాన వేదాంతము తొమ్మిదవశకాబ్దము మొదలుగా వ్యాపించినదిగాని దానిప్రారంభ మంతకుబహుకాలమునకుమును పేయుండును. కాని యది యెప్పుడో సూటిగాఁ జెప్ప నయితిగాకున్నది. కాన వేదాంతపరిభాషం బట్టి మనగ్రంథకాలము నూహించుట యసమంజసము. ఇందుఁబురాణములును బరామర్శింపఁబడినవి. 'విల్సన్' అనుపండితుఁడు పురాణమేదియు వేయిసంవత్సరములకుమునుపుగానరాదనిచూపియున్నాఁడు. దానిం బట్టి కొందఱీగ్రంథమును బదునొకండవపండ్రెండవ శతాబ్దములనాఁటిదిగా నిష్కర్షించెదరు. పురాణములకుఁ గర్త వ్యాసుండని ప్రసిద్ధిగదా. అతండు వేదవిభాగమును జేసినవాఁడునండ్రు. కాఁబట్టియాతనికాలము వైదికపౌరాణికకాలములకుమధ్యవర్తియైయుండనోపుంగావున నాతండు క్రైస్తవశకమునకు మునుపటివాఁ డగు. అతనింబట్టి పురాణము లన్నియో కొన్నియో ప్రథమశకాబ్దమునకుఁ బూర్వమేయుండినవిగాఁ దెలియుటంజేసి పురాణప్రసక్తింబట్టి యీకృతి యర్వాచీనమైనదిగా నిర్ణయింపరాదు. ఇఁక నితరులచరిత్రలమూలముగా లభించినయాధారములఁజూతము. ఏతద్గ్రంథవ్యాఖ్యాతలెవ్వరును గవికాలమును విచారించినవారు గారు. పూర్వగ్రంథకారు లెవరుగాని యీ కవింగూర్చి ప్రస్తావించినవారును గారు. దీనివ్యాఖ్యాతలలో నొకరగురామచంద్రబుధేంద్రుఁడు కవింగూర్చి

'విప్రేణాభూతపూర్వం ఫలమధితపసాలబ్ధ్వి సూర్యప్రసాదా-
ల్లబ్ధ్వా తస్మాత్స్వయం తత్ప్రచురతరజరాపఙ్క్తితాంక్షిచ్ఛనాఢ్యమ్।
హిత్వా మోహం స్వకాన్తాస్వతివిహింధియాతంసిషేవ్యాస్తభవ్యో
యోగీన్ద్రోఽభర్తృహర్యాహ్వయఇహసాకరుతే ద్యాపివిద్యావిలాసమ్'

అని చెప్పియున్నవాఁడు. ఇందు బ్రాహ్మణుండు సూర్యప్రసాదమువలనఁ బడసినఫలము నతనివలనం దాను బొంది కాంతాదులందలి మోహము వీడి జరాపంచతాకుంచనాఢ్యమైన తత్ఫలభుక్తిం జేసి యేమో యింకను విద్యావిలాసము నెఱపుచున్నాఁడని చెప్పఁబడినది. వ్యాఖ్యాతలగ్రుడ్డిఛాందసమున కిది యొకనిదర్శనము. అయినను గవికాల నిర్ణయమునకు వేఱొక ప్రబలాధారము గనుపట్టుచున్నది. కలిల-ఉ-డిమ్నా అనునొక పారసీకగ్రంథము గలదు. ఇది సంస్కృతపంచతంత్రమునకు వికృతియైన యొకానొకగ్రంథమునుజూచి పారసీకభాషయందు వ్రాయఁబడినది. కావున నిందొకవాక్యము పంచతంత్రమునందలి *యొకశ్లోకమును మిక్కిలియుం బోలియున్నది. ఈ గ్రంథము క్రీ. వె. **531** నుండి **579** వఱకు నుండిన యొక పారసీకరాజుకొఱకు వ్రాయంబడినది. కాన దీని కుపజీవ్యమైన పంచతంత్రము దాదాపుగా (క్రీ. వె. 500) ఆఱవశతాబ్దముతోలుతఁ గలిగియుండును. పంచతంత్రము పూర్ణముగ స్వతంత్రనిబంధనము గాదు గావున నది యప్పటివాఙ్మయము నుపజీవుంచుచున్నదిగాన*నది యాపూర్వోక్తశ్లోకమును నీతిశతకము నుండి కయికొనియున్నది. కనుకభర్తృహరియుఁ బంచతంత్రకాలంబగు నాఱవశతాబ్దమునకు మున్ను, అనఁగా నైదవశతాబ్దపు రెండవసగమునందు నుండు ననుట సంభావనీయముగా నున్నది.

భర్తృహరిద్వితయము.

సుభాషితత్రిశతినిర్మాత భర్తృహరియనంబడునట్లు వాక్యపదీయకర్తయు భర్తృహరి నాఁబడు. ఈభర్తృహరు లిరువురు నొక్కరా, లేక భిన్నులా యని విచారింపవలసియున్నది. 'పతాక్' (Pathak) అను

* ఈశ్లోకము 'శశిదివాకరయో ర్గ్రహపీడనం । గజభుజఙ్గమయోరపిబన్ధనమ్ । మతిమతాంచవిలోక్య దరిద్రతాం । విధిరహో బలవానితి మేమతిః'. ఇది భర్తృహరి నీతి శతకమునను గానిపించుచున్నది.

నుత్తరదేశపండితుఁడు, వాక్యపదీయకారుఁడు బౌద్ధుఁడుగాన మనశతకకారుఁడు గాఁడని రూపించియున్నాఁడు. చీనాదేశయాత్రికుఁ డగు 'ఇట్సింగ్' (It'sing) ఏడవశతాబ్దముకడపట నిండియాకు వచ్చినపుడు వాక్యపదీయకారుఁడగు భర్తృహరి తా నచ్చటికి వచ్చుటకు నలువదియేండ్లకు మునుపు మరణించె ననియు నతఁడు బౌద్ధుఁడనియుఁ గావున రత్నత్రయమునందును ద్వివిధశూన్యమునందును దృఢభక్తి గలవాఁడనియు వ్రాసి యున్నాఁడు. పదనొకండవశతాబ్దమునం దుండినవాచస్పతిమిశ్రుఁ డనుపండితుఁ డావాక్యపదీయకారుని 'బాహ్యుఁ' డని పేర్కొని యున్నాఁడు. బాహ్యు లని వేదబాహ్యు లగు బౌద్ధాదులకు వ్యవహరింపఁబడుచున్నది. కావున నిది పూర్వోక్తయాత్రికునివ్రాఁత యథార్థము గావించుచున్నది. మఱియుఁ గుమారిలభట్టు వాక్యపదీయకారు నెంతయు నిరసించి వ్రాసియున్నాఁడు. బుద్ధుఁ డౌటం జేసియే కాని మఱియొకహేతువుంబట్టి యట్లాతనిని నిరసించుటకు మూలము గానరాదు. కాన వాక్యపదీయకర్తయగు భర్తృహరి కేవలబౌద్ధుఁడనుట నిర్వివాదము. సుభాషితత్రిశతీకారుఁడో వేదాంతవిషయతత్పరుం డైన శివభక్తుం డగుట శతకత్రయమే ఘోషించుచున్నది. వేయేల 'దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్న' యను నీతిశతక ప్రథమశ్లోకమే యీకవి వేదాంతతత్పరతను దెలిపెడిని. కావున నీ భర్తృహరు లిరువురును భిన్ను లే యగుదురు.

భర్తృహరియు భట్టియు.

భర్తృహరియే భట్టికావ్యకర్త యగుభట్టి యగు నని యొక ప్రతీతి గలదు. ఈభట్టి త్రిశతీకారుఁడగు భర్తృహరియా వాక్యపదీయకర్తయగు భర్తృహరియా యని శంక పొడమెడిని. భట్టి విష్ణుభక్తుఁడగుటం జేసి బౌద్ధుఁడగు వాక్యపదీయభర్తృహరి కానేరఁడు. ఇఁక శతకకారుఁడగుభర్తృహరియా యని ప్రశ్నకలుగుచున్నది. ప్రతీతిని విడిచి యిరువురచరితములం జూడఁగా నిద్దఱు నొకరేయనుటకు నయితి గానరాదు. భర్తృహరి క్షత్త్రియుఁడు; భట్టిబ్రాహ్మణుఁడు. భర్తృహరి మధ్యహిందూదేశవాసి, భట్టి, భట్టికావ్యమునందలి యొకవాక్యముంబట్టి, వలభీరాజాస్థానములోఁ జేరినవాఁడని తెలిసెడిని. వీరిరువురకై

లులయందు భేదము గలదు. భట్టిరచన మిక్కిలి ప్రౌఢమై యర్థనిబిడమై వ్యర్థపూరణరహితమై యుండును. భర్తృహరిరచనయందు గొన్నియెడలఁ బదవైఖరి గడుసుగాను నన్వయ మసంగతముగాను జూపట్టెడి. మఱియు భర్తృహరి శివవిష్ణులం దభేదప్రతిపత్తిగలయట్లుగానిపించి 'తథాపిభక్తిస్తరుణేన్దుశేఖరే' యనిశివునియందు భక్త్యతిశయము తెలుపుచున్నాఁడు. భట్టియో యెంతయు విష్ణుభక్తుఁడు. పూర్వగ్రంథకారు లీయిరువురగ్రంథములనుండి యేవేని యుదాహరించునపుడు వానిని భిన్నకవికృతములుగానే చూపిరి కాని యేకకవికృతములుగాఁ జూపరైరి. ఈకారణములంబట్టి యీయిరువురును భిన్నులేకాని యొక్కరుగారు.

ఇందు బౌద్ధసిద్ధాంతసూచకములు గల వందురు గాని యవి యంతగాఁ గనుపట్టవు. 'త్రిభువనమపి బ్రహ్మమనుతే' 'లీయే పరబ్రహ్మణి' యిత్యాదులు వేదాంతదర్శనప్రదర్శకములు. కవి పరామర్శించుయోగప్రక్రియయు దశావతారములును గంగానదియు హిమాలయప్రదేశములును నతండు బుద్ధుఁడు గామిని జాటుచున్నవి.

ఆంధ్రవ్యాఖ్యానము.

ఇఁక దీనియాంధ్రవ్యాఖ్యం గూర్చి కొంత చెప్పనొప్పు. రామచంద్రవ్యాఖ్య ననుసరించియె ప్రాయికముగా నీవ్యాఖ్య గావింపఁబడినది. కాని పెక్కు శ్లోకములకు నావ్యాఖ్యయందుఁ బాఠములుమిక్కిలి యసమంజసము లై యన్వయమును గడు నసంభావిత మై కానంబడుచుంటం జూచి యదీచ్యకోశపాఠములఁ బరిశీలించి యన్వయసౌలభ్యము నర్థవైశద్యమును గలుగునట్లు సమంజసములును సరసములును ప్రౌఢములు నగుపాఠముల గ్రహించి నేను గ్రొత్తగా వ్యాఖ్య గావించి యున్నవాఁడ. మనవ్యాఖ్యాతలలోఁ బెక్కండ్రు దమ కఖండపాండిత్యముండినను బాఠసౌష్ఠవములం బరిశీలించుట కానంతబుద్ధియు వెచ్చింపక యవి యెంత యసంగతము లయ్యుఁ దమపాండిత్యపటిమవలన క్లిష్టప్రక్రియచే నర్థములు గల్పించి యలవరించువాడుక తఱుచుగాఁ గనుపట్టుచున్నది. ఇందులకు నిదర్శన మొకటి చూపెద.

'మాలతీ శిరసిజృమ్భణోన్ముఖీ, చన్దనం వపుషి కుఙ్కుమావిలమ్ ।
వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః.'

ఇందులకు 'సిగయందపుష్ప విరియఁబాఱు చున్నజాజీపూదండయు మేనియందుఁ గుంకుమపూఁతచేయి మెదిచినగంధమునుకలిగిన వ్రాలియున్న మిక్కిలి యనుంగుఁజెలువయు, పుడమియం దనుభవింపఁ బడుటకై వచ్చిన స్వర్గ(భోగ) శేషము' అని తాత్పర్యము. దీనికిరామచంద్రపాఠము,

శ్లో॥ మాలతీ శిరసి జృమ్భణం ముఖే
చన్దనం వపుషి కుఙ్కుమావిలమ్ ।
వక్షసి ప్రియతమా మదాలసా
స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగమః ॥

'జృమ్భణం ముఖే' అని యావులింతయు స్వర్గభోగమా! ఇందులకు 'ముఖే జృమ్భణం మదనమదజనితజృమ్భశ్చ' 'జృమ్భస్తుత్రిషు జృమ్భణమ్' ఇత్యమరః. 'యద్వా సమ్భోగౌత్సుక్యసూచకరాగవిలాసస్ఫూర్తిశ్చ' యని రామచంద్రవ్యాఖ్య. 'జృమ్భణోన్ముఖీ' యని మాలతీపుష్పమునకుసొంపైనవిశేషణమును గూర్చుపాఠము సరసమో యావులింతను స్వర్గభోగముఁ జేయుపాఠము సరసమో రసజ్ఞులే యూహింతురుగాక. 'స్వర్గఏష పరిశిష్టఆగమః' అనుచో ఈపూర్వోక్తములైన మాల త్యాదులే స్వర్గము-అనఁగా స్వర్గశబ్దవాచ్యములనియు, ఆగమము-అనఁగా వీనిందప్పఁ దక్కినవానిని స్వర్గముగాఁ జెప్పుశాస్త్రము, పరిశిష్టమైనది-అనఁగా అముఖ్యమైనది-స్వర్గపదవాచ్యములైనవాని ముఖ్యార్థమును దెలియనిది, అనియు, కాకున్న పూర్వోక్తములైనవానినే స్వర్గమని చెప్పుననియు వ్యాఖ్యసేయంబడి యున్నది. ఈ కొండవీటి చేఁతాటిచుట్టయేల? ఈకల్పనాగౌరవముచే కష్టపడి సంపాదించినయర్థగౌరవముకంటె'పరిశిష్ట ఆగతః'అనుచో నతిసులభముగా స్ఫురించునర్థసంపద యెంతయు సొంపుగా నున్నది.

శ్లో॥ యదేత త్పూర్ణేన్దు ద్యుతిహర ముదారాకృతి పరం
ముఖాబ్జం తన్వఙ్గ్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు ।

ఇదం తత్కింపాకద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం
వ్యతీతేఽస్మిన్కాలే విషమివ భవిష్యత్యసుఖదమ్॥

శృంగార : ౪౮.

ఇందు, తన్వంగిముఖాబ్జము కింపాకద్రుమఫల మనఁబడియె. వ్యాఖ్యాతకు 'కింపాక'శబ్దమున కర్థము దెలియక 'కిం-కిమపి' అనిర్వాచ్యమిత్యర్థః. పాకద్రుమస్య - బాలరసాలాదివృక్షస్య, ఫలం - అతిరస బాలరసాలవృక్షఫలమిత్యర్థః 'పోతః పాకోఽర్భకో డిమ్భః' ఇత్యమరః. యద్వా...కిం పాకం-ఈషత్పక్వం - ద్రుమఫలమ్...కింపాకశబ్దో నిఘణ్ట్వన్తరేషు మృగ్యః' అని వ్రాసినాఁడు. కింపాకమనఁగా ముసిఁడిచెట్టు. 'కింపాకః స్యాన్మహాకాళః' అని హలాయుధుఁడు. 'విషముష్టౌ నిరర్థకే చ'అని శబ్దరత్నకోశము. స్త్రీముఖము ముసిఁడిచెట్టు పండువలె ననుభవించునపు డతిరసముగాను పిదప విషముగాను నుండునని యర్థము. 'కింపాక' శబ్దమును విఱిచి బాలరసాలాద్యర్థములు సేయుటవలనఁ బాండిత్యము కొఱవడదుగాని * విమర్శాలోపమే కానిపించుచున్నది. మొత్తమునకు రామచంద్రునివ్యాఖ్య మిక్కిలి వ్యుత్పన్నమైనది. ఇతండు,

శ్లో॥ శ్రీమాం స్త్రైలిఙ్గదేశే స జయతి విబుధశ్రేణికోటీరకోటీ-
కోటీమాణిక్యభూతాగణితగుణగణోఽఖణ్డపాణ్డిత్యశౌణ్డః।
ధీరః శాణ్డిల్యగోత్రః సకలకవికులాహ్లాదిసూక్తిప్రవీణో
వీణోదాహార్యవిద్యావివరణనిపుణో రామచన్ద్రో బుధేన్ద్రః॥

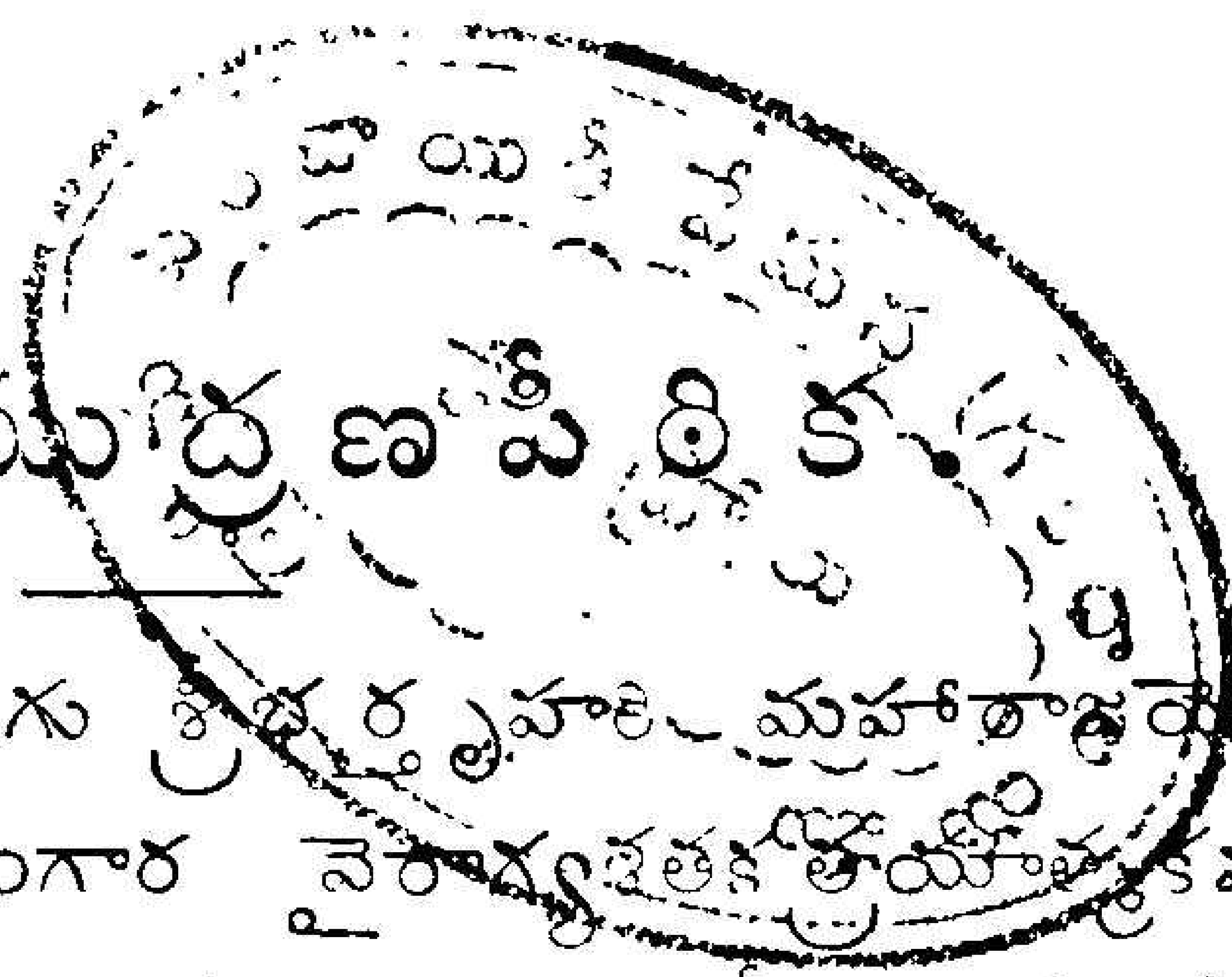
శ్లో॥ వేదాన్తోదన్తచిన్తామతనుత చతురేణాన్తరేణాకుతర్కం
తర్కంచాతర్కయద్యః ఫణిపతివచసాం పారమాధత్తయోగే।
యోగే యః సాఙ్ఖ్యసఙ్ఖ్యాగమసమయవిధావపల్యం తన్త్రవిద్యా
విద్యాయామిన్ద్రధీశః స్ఫురతి నిరుపమావఙ్ఛవంశామ్బురాశౌ॥

అని వ్రాసికొన్నట్లుసకలశాస్త్రప్రవీణుఁ డనుటకు నీ వ్యాఖ్యయే నిదర్శ

* నీతిశతకమున ముఖ్యముగా **55, 69, 76, 78, 85, 89, 90, 91** వ శ్లోకములును, శృంగారశతకమున 22, 24, 28, 35, 48, 54, **79** వ శ్లోకములును, వైరాగ్యశతకమున 1, 23, **26**, 28, **42**, 49, 61, **65** వ శ్లోకములును నిట్లే విమర్శారహితములై యుండుట చూచునది.

నము. ఇందుఁ గలవిశేషప్రక్రియలన్నియును దెలుఁగునందునుగూర్చి యున్నవాఁడ. శృంగారశతకముతోలుత నవరసములంగూర్చియు విభావానుభావాదులం గూర్చియు వ్యాఖ్యావిషయప్రవేశమునకు వలయు నంత వ్రాసియున్నాఁడ. ఉదీచ్యకోశములను బ్రాచ్యలిఖితగ్రంథభండారమందలిప్రతులను బెక్కింటిఁ బరిశీలించి శ్లోకములకు సమంజసపాఠములఁ గుదుర్చుటయేకాక యాంధ్రజనహృదయంగమముగా నేనుఁగు లక్ష్మణకవికృతము లగు తెనుఁగుపద్యముల నాయాశ్లోకముకడఁగూర్చి యున్నవాఁడ. ఇవి రామచంద్రవ్యాఖ్యను నిర్విచారముగా ననుసరించుటచేఁ బెక్కుచోట్ల దుష్టములైయున్నను మొత్తమునకుఁ గడు రసవంతములుగానే యున్నవి. ఆయాశతకమున కధికశ్లోకములను నుదీచ్యకోశములనుండి కూర్చి వానికి వ్యాఖ్యయు సొంతముగాఁ దెనుఁగుపద్యములును రచించియున్నవాఁడ. ఇందుఁగల దోషములు పండితులు నాకుఁ దెలుపుదు రేని కృతజ్ఞుఁడనై సవరించుకొనువాఁడ.

తం. తేవప్పెరుమాళ్ళయ్య.

ద్వితీయ ముద్రణపీఠిక.

శ్రీనిధియు, ధీనిధియు నగు శ్రీభర్తృహరి మహారాజయోగీంద్రునికృతిరత్నమును, నీతి శృంగార వైరాగ్యశతకత్రయాత్మకమును అగు "సుభాషితత్రిశతి" యిదివఱకు పలుసారు మద్రాసులో సంస్కృతమూలశ్లోకములును, వానికి రామచంద్రబుధేంద్రుని వ్యాఖ్యానమును, ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి విరచితము లయినయాంధ్రపద్యములును కలిపి ముద్రించుచువచ్చినారు. ఇటీవల 1909 లో మామిత్రులును, కీర్తిశేషులును అగు తంజనగరము - తేవప్పెరుమాళ్ళయ్యగారిచే వ్రాయఁబడిన-ఆంధ్రటీకాతాత్పర్యములతోను, ఏనుఁగు లక్ష్మణకవి కృతాంధ్రపద్యములతోను కూర్చి శ్రీవేమూరి-వేంకట కృష్ణమసెట్టి అండ్‌సన్సుచేత నాంధ్రజనోపయోగముగా ముద్రింపించి ప్రకటితమయినది. ఈసంవత్సర మాప్రతి పునర్ముద్రణమునకు రాఁగా శ్రీఅనుమూలసెట్టి కణ్ణాశ్రేష్ఠిగా రాంధ్రపద్యములు వ్రాసినలక్ష్మణకవిగారి జీవితచరిత్రముతో ముద్రింపఁదలఁచి యాభారము నాయందుంచి యున్నారు. నేనును వారియాజ్ఞను శిరసావహించి లక్ష్మణకవిగారి జీవితచరిత్రను వ్రాయుటకు సిద్ధముగా నున్నసమయమున, ఆంధ్రపత్రికాసంపాదకులయిన దేశోద్ధారక, కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు పంతులవారి సంపాదకత్వమున వెలువరింపఁబడుచున్న "భారతి" అను మాసికపత్రిక - అక్షయాషాఢ సంచికలో ఏనుఁగు లక్ష్మణకవిగారి యాంధ్రసుభాషితరత్నావళి యవతారికాపద్యములు ప్రకటింపఁబడినవి. ఇంతవఱకు ముద్రితములయిన భర్తృహరి సుభాషితత్రిశతికి మూలమునకు సరియైనపద్యములుమాత్రమే ప్రకటించుచు వచ్చిరే కాని యెవ్వరును మొదటి యవతారికాపద్యములు ప్రకటింపఁబూని యుండలేరు. కృతిపతికి శిరోలంకారప్రాయమయిన యవతారిక కృతిమొదట నుండుట యెంతో యావశ్యకమయినను ఇదివఱకు కట్టులు జరిగి

యుండ లేదు. ఈయవతారికాపద్యము లున్నట్టులే పలువు రెఱింగియుం డరు. కవులచరిత్రను వ్రాసిన మ-రా-శ్రీ కందుకూరి వీరేశలింగము పంతులుగా రాయవతారికాపద్యములు తాముచూచియున్నట్టు లక్ష్మ ణకవిగారి చరిత్రములో వ్రాసియున్నారు. కొన్ని యుదాహరించియు న్నారు కూడను. కాని వా రయినను ఆంధ్రుల యుపయోగము నిమిత్తము ప్రకటించినవారు గారు. ఇన్నాళ్లకీయవతారికాపద్యముల కాంధ్రులు చూడఁగలిగినభాగ్యము తటస్థించినది. నాకు బాల్యమిత్రు లును, సతీర్థ్యులును అగు బ్రహ్మశ్రీ మల్లాది సూర్యనారాయణ శాస్త్రులవా రీయవతారికాపద్యములను కాకినాడకు సమీపముననున్న కరపగ్రామములోని శ్రీచాగంటి సుబ్బారావుగారియొద్దనుండి మ-రా-శ్రీ విస్సా-అప్పారావుపంతులవారు సంపాదించి యీయఁగా లేఖనాది ప్రమాదములు సవరించి భారతిలో ప్రకటింపఁజేసినారు. ఆపద్యము లను తమద్వితీయముద్రణపుస్తకములోఁ జేర్పించుటకు గ్రంథప్రకా శకులగు కణ్ణన్‌సెట్టిగా రంగీకరించినందున నే నాపద్యములతోఁగూడ లక్ష్మణకవిగారి జీవితచరిత్రమును నాతివిస్తరముగ వ్రాసి వీరికి సమ ర్పించుచున్నారు. ఈయవతారికాపద్యము లాంధ్రులు చూచుటకు కారణభూతులయిన పయివారందఱును ఆంధ్రులు కృతజ్ఞులయి యుండవలయుట న్యాయ్యము. నే నీకవిజీవితమును వ్రాయునపుడు శ్రీవీరేశలింగముపంతులుగారి కవులచరిత్రను, భారతిలోని మల్లాది సూర్యనారాయణశాస్త్రులవారు వ్రాసినసంక్షిప్తకవిజీవితమును అవ తారికాపద్యములను ఆధారముగా నుంచుకొంటిని. కావున నిఁకఁ బ్రకృత మనుసరించెదను.

ఏనుఁగు లక్ష్మణకవిగారి వంశచరిత్రము.

గోదావరి మండలములోనిదగు పెద్దాపురపుసంస్థానములోని పెద్దాడ అను గ్రామమున పైఁడిపాటి సింగన్నమంత్రి యనునాయన యొకఁ డుండెడివాఁడు. ఆయన మనకవిగారికి మూలపురుషుఁడు. వీ రాఱువేల నియోగిబ్రాహ్మణశాఖకుఁ జేరినవారు. ఆపస్తంబసూత్రులు,

వాధూలస గోత్రులు. ఆ సింగన మంత్రిగారి సంతానక్రమంబున దేవ మంత్రిసముండయిన జలపాలమంత్రి యను నతఁ డుదయించినాఁడు. ఈయనకు పెద్దాపుర సంస్థానాధీశ్వరుఁడైన శ్రీవత్సవాయ గజపతిరాజు గారు సోమేశ్వర మను నగ్రహారమును, ఒకయేనుఁగును బహుమానముగా నిచ్చియున్నారు. ఆకారణమును బట్టి యదిమొదలు వీరియింటి పేరు పైఁడిపాటిపోయి యేనుఁగువా రని వాడుకలోనికి వచ్చియున్నది. ఆజలపాలమంత్రికి గరికరాజు అనుకుమారుఁడు పుట్టినాఁడు. ఈయంశము లన్నియు నవతారికలోని 29-30-వ పద్యములవలనఁ దెలియుచున్నవి. ఆగరిక రాజునకు గురుమూర్తి, గురురాజు నని యిద్దఱు కుమారులు గలరు. రెండవవాఁడయిన గురురాజునకు పేరమాంబ ధర్మపత్ని. ఆదంపతులకు లక్ష్మణమంత్రి యనుకుమారుఁ డుదయించినాఁడు. ఈయనయే మనకవికిఁ బితామహుఁడు. ఇతఁడు ద్రౌపదీపరిణయము, ధ్రువచరిత్రము, తులామాహాత్మ్యము మొదలయిన గ్రంథములు రచించి పెద్దాపురసంస్థానాధీశులకును, వారిబంధువులకును కృతు లిచ్చియున్నాఁడు. ఈయనభార్య పేరు సుభద్రాంబ. ఈదంపతులకుఁ దిమ్మనార్యుఁడు, గురువరాజు నని యిద్దఱు కుమారులు పుట్టినారు. పెద్దవాఁడయిన తిమ్మనార్యుఁడు మాచిరాజు నృసింహమంత్రి కూఁతురయిన పేరమాంబను పెండ్లియాడినాఁడు. ఈ దంపతులకు ననంతార్యుఁడు, లక్ష్మణకవి, వీరభద్రుఁడు నను ముగ్గురు కొమాళ్లు పుట్టినారు. రెండవవాఁడే మన ప్రకృతకవి. ఇతనియన్నయగు ననంతార్యుఁడు గౌరీపరిణయమను ప్రబంధము రచించినట్లుగా నవతారికలోని 41-వ పద్యములో నీ కవియే చెప్పియున్నాఁడు. ఈ యనంతార్యునకు సుందరియను నామె భార్య. వీరికి గురువరాజు, తిమ్మనార్యుఁడు నని యిద్దఱుకొడుకులు పుట్టిరి. అందుఁ బెద్దవాఁడయిన గురువమంత్రికి వీరేశ్వరుండను కొడుకుగలఁడు. మన కవిని లక్ష్మీపతి యనియు, లక్ష్మణకవి యనియును బిలుచుచుండెడివారు. ఈయనకు భార్య యెవరో తెలియదుగాని, తిమ్మనార్యుఁడు, పేరనార్యుఁడు, నని యిద్దఱు కొడుకులు పుట్టినారు. పెద్దవాఁడగు తిమ్మనార్యుడు పార్వతి యను నామెను పెండ్లియాడి యామెయందు వీరభద్రుఁడు, లక్ష్మణమంత్రి యను నిరువురు కుమారులను గన్నాఁడు.

అనఁగా మనకవి సుభాషితరత్నావళి తెలిఁగించునప్పటికి యోగ్యుల యిన యిద్దఱు మనుమలకుఁ బితామహుఁ డయి యొప్పారుచున్నాఁడు. మన లక్ష్మణకవిగారి పెద్దమనుమఁడయిన వీరభద్రునకుఁ బేరరాజను కుమారుఁడు గలఁడు. ఈయన పెద్దాడకరణముగా నుండియు సాహిత్య కవిత్వ సంపద గలవాఁడై పెద్దాపురరాజుల ఆస్థానమందే తఱచుగాఁ గాలక్షేపము చేయుచుండెడి వాఁడనియు, శౌర్యధైర్య సాహ సౌదా ర్యాది గుణములు గలవాఁడనియు, రసజ్ఞుఁడనియు నిప్పటికి నూట పండ్రెండు సంవత్సరముల క్రిందటి శ్రీముఖ సంవత్సరమున శ్రావణ బహుళైకాదశీ భానువారము నాఁ డితని యుంపుడుకత్తెయు, పెద్దా పురనివాసినియు నగు లక్ష్మీబాయి యను వేశ్య యీతని పేరను వ్రాసిన ప్రేమలేఖవలనఁ దెలియుచున్నది. పీచుకాగితము పయిని వ్రాయ బడిన ఆ లేఖ యిప్పటికిని గలదఁట! ఈ పేరరాజునకుఁ దమ్ముఁడయిన లక్ష్మన్న యొక్క ప్రపౌత్రుఁడు రామన్నగా రిపుడు జీవించియున్నట్లు వారివంశ వృక్షమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఇది మన లక్ష్మణ కవిగారి వంశ చరిత్రము.

ఈయన రామేశ్వరమాహాత్మ్యము, విశ్వామిత్ర చరిత్రము, సంసత్కృతసూర్యశతకము, గంగామాహాత్మ్యము, సుభాషితరత్నావళి విశ్వేశ్వరోదాహరణ నృసింహదండకాదిస్తుతులు, రామవిలాసము మొదలయిన గ్రంథములను రచించియున్నాఁడు. తక్కిన గ్రంథముల సంగతి మన కింతవఱకుఁ దెలియకున్నను భర్తృహరిసుభాషితముల తెలుఁగురచనము మూలమునకుఁ గొంచెమయినను విరసముగ నుం డక మూలానుసారముగను, నిర్దుష్టముగను, రసవంతముగాను, హృదయరంజకముగాను నున్నదని శ్రీవీరేశలింగము పంతులువారే వ్రాసియున్నారు. మఱియు నీకవివంశమువారు మొదటినుండియు శ్రీ పెద్దాపురపు సంస్థానాధీశుల యాస్థానములోనే కవులుగా నున్నట్టు స్పష్టపడుచున్నది. వీరివంశములోని కవు లందఱును తమ గ్రంథము లను సంస్థానాధీశులకును, వారి రాజబంధువులకును గృతిగా నిచ్చియు న్నట్టు కవులచరిత్రవలనఁ దెలియుచున్నది. ఈయన శ్రీవత్సవాయ

తిమ్మజగపతి మహారాజుగారి కాలమున శ్రీవారి సంస్థానములో గౌరవ మందుచు, శ్రీవత్సవాయ సింహాద్రి రాజు గారి కుమారుం డయిన గోపరాజు గారికిఁ దన కడపటికృతి యగు రామవిలాసమును కృతిగా నిచ్చి సత్కరింపఁ బడియున్నాఁడు. గోపరాజు సంస్థానాధీశ్వరుఁడు గాక, సంస్థానము వారి బంధుకోటిలోఁ జేరియున్నవాఁ డని కవులచరిత్రలోఁ గలదు. ఈయన, పదునెనిమిదవశతాబ్దిలో నున్నవాఁడై రసిక జనమనోభిరామాదిగ్రంథములు వ్రాసిన .కవిసార్వభౌమ, కూచిమంచి తిమ్మకవి గారితో సమకాలికుఁ డయినట్లుగా.

"క. హాటకగర్భవధూటీ, లాటనచలితాంఘ్రినూపురారావశ్రీ
పాటచ్చరములు తేనియ, తేటలు మాకూచిమంచితిమ్మయమాటల్."

అని యీకవి వ్రాసినట్లనుమానింపఁ బడిన పద్యము వలనఁ దెలియు చున్నది. కనుక నీయన కాలము పదునెనిమిదవ శతాబ్దియే.

ఈ యేనుఁగులక్ష్మణకవిగారి కాశ్రయులయిన పెద్దాపుర సంస్థానాధీశులును, శ్రీవిజయనగరసంస్థానాధీశులగు పూసపాటివారును దగ్గఱబంధువు లగుటచే నొకప్పుడప్పటి పూసపాటి విజయరామరాజు గారు పెద్దాపురమునకు దయచేసినప్పుడు ప్రస్తావవశమున మనకవి గారు భర్తృహరిసుభాషితములు తెలిఁగించినట్లు తెలిసికొని "విద్యానామ నరస్య రూపమధిక"మ్మను సంస్కృతశ్లోకమున కెట్లు పద్యము చెప్పితిరో చదువుఁ డని యడిగినారఁడట! ఆయన "మెందుల కిట్లడిగి నాగు చెపుమా" యని సంశయించుచుఁ దాను వ్రాసిన "విద్యనిగూఢగుప్త మగు విత్తము" అను దానిపద్యమును చదువఁగా "విద్యావిహీనః పశుః" అనియున్నసంస్కృతమూలమునకు "విద్య నెఱుంగని వాఁడు మర్త్యుఁడే?"అని యుండుట విని మూలము మోటుదనముగా నున్నను తెలుఁగు చాల పరసముగఁ బడిన దని మెచ్చుకొన్నారఁట! ఈకవిస్వస్థలమయిన పెద్దాడగ్రామమందలి సోమశంకరస్వామి తన హృదయమున సాక్షాత్కరించినట్లులును, సుభాషితరత్నావళిని తెనిఁగింపు మన్నట్లును అవతారికలోని 21-22-23-24-25-26 వ పద్య.

ములలోఁజెప్పుకొనియున్నాఁడు, ఈప్రకారముగా నీకవిచరిత్రముగించి యీపుస్తకములో నీకూర్పులో జేర్పఁబడిన మఱిరెండు తెలుఁగురచనలను గూర్చి కొంచెము వివరింపవలసియున్నది. అది యెద్దియనఁగా.-

క్రీ. శ. పదునాఱవశతాబ్దికొనను, పదునేడవశతాబ్దిపూర్వార్థములోను ఉండి మహామహోపాధ్యాయబిరుదము నందినవాఁడయి పాండిత్యముచేతను మిక్కిలి ప్రసిద్ధికెక్కిన యెలకూచి- బాలసరస్వతి యనుకవి సురభిమల్లభూపాలుని కంకితముగా నీభర్తృహరిసుభాషిత త్రిశతిని తెలిఁగించియున్నాఁడు. మఱియు నితఁడు రంగకౌముదియను నాటకమును, చంద్రికాపరిణయమను ప్రబంధమును, ఆంధ్రశబ్దచింతామణివ్యాఖ్యానము భాషావివరణము నను లక్షణగ్రంథములను, రాఘవ యాదవ పాండవీయమనుత్ర్యర్థికావ్యమును రచించియున్నట్టి క్రింది పద్యములవలనఁ దెలియుచున్నది.—

"సీ. కవిసమీహితరంగకౌముదీనామనాటకవిధానప్రతిష్ఠాఘనుండ
సారసారస్యసచ్చంద్రికాపరిణయప్రముఖశతాగ్రప్రబంధకర్త
నంధ్రచింతామణివ్యాఖ్యనభాషావివరణాదిబహుతంత్రికరణచణుఁడ
వేదశాస్త్రపురాణవివిధసంగీతసాహిత్యాదివిద్యోపబృంహణుండ

తే. గీ. ననఘుకౌండిన్యగోత్రుండ హరిపదాబ్జ, భక్తిశీలుండ నెలకూచి భైరవార్య
కృష్ణదేవతనూజుండ నే విచిత్ర, కావ్యమొక్కటి నిర్మింపఁగాఁ దొడంగి.

శా. మెండైనట్టి విచిత్రవైఖరులచే మీఁదౌమహాకావ్యముల్
దండిందొల్లియె చేసి రాదిములు తత్కావ్యాధికశ్లాఘ్యమై
యుండన్ రాఘవ కృష్ణ పాండవకథాయుక్తప్రబంధంబు వా
క్పాండిత్యం బలరార శ్లేషరచనైకప్రౌఢి నేఁ జేసెదన్."

ఈయన నివాసాదికము సరిగా కవులచరిత్ర వలనఁ దెలియ కున్నను, ఈభట్టారబాలసరస్వతి కవిమహామహోపాధ్యాయుఁడు తానురచించిన చంద్రికాపరిణయమును పర్తియాల జమీందారుఁడగు జూపల్లి వేంకటాద్రియను నతని కంకితముచేసి యున్నందునను, ఈ పర్తియాల బెజవాడకు రెండామడలదూరములో నిజామురాష్ట్రములో నున్నందునను కవియు నారాష్ట్రములోనివాఁడే యయి యుండవచ్చును. ఈ కవిని మన-అప్పకవి చూచియుండు నని శ్రీ వీరేశలింగముపంతులువా

రూహించియున్నారు. ఇతనినిగూర్చి కాని, ఇతనికృతిపతియగు సురభి మల్లభూపాలునిగూర్చికాని తెలిసికొనుటకుఁ దగినయాధారములు కానరావు. కడమ యితనికవిత్వ మెటులుండునదియు మనకంతగాఁ దెలియు నవకాశము చాలదుగాని మొత్తముమీఁదను సుభాషితత్రిశతి తెలిఁగించినపద్యములుమాత్రము మనయేనుఁగులక్ష్మణకవిగారిపద్యములంత సరసముగా నున్నట్టు కనుపట్టవు. ఈతని పద్యము లిదివఱలోఁ గొంతవఱ కాంధ్రులకుఁ బరిచితములయియే యున్నవి. ఇపు డీపుస్తకములోఁ జేర్పఁబడినందున సంపూర్ణముగాఁ బరిచితములు కాఁగలవు.

మఱియు నిందుఁ బుష్పగిరి తిమ్మకవికృతమయిన నీతిశతకపుఁ బద్యములుగూడఁ జదువరులయుపయోగమునకై చేర్పఁబడినవి. పుష్పగిరి తిమ్మకవి, ఉత్తరరామాయణమును రచించిన కంకంటి పాపరాజుతో సమకాలికుఁడు. వీరిద్దఱును గలిసియే యుత్తరరామాయణమును రచించినారని వాడుక. ఇతఁడు సమీరకుమారవిజయమను నేడాశ్వాసముల ప్రబంధమును వ్రాసి, భర్తృహరినీతిశతకమునుమాత్రమే తెనిఁగించియున్నాఁడు. ఇది లక్ష్మణకవి కృతమయిన నీతిశతకమునంత రుచిగా లేదు. కవి సంస్కృతాంధ్రములయం దసమానపాండిత్యము గలవాఁడే యయినను కవిత్వములో నక్కడక్కడ లక్షణవిరుద్ధములయిన ప్రయోగము లున్నవి. ఈకవినివాసస్థలము నెల్లూరిమండలములోని మోడేగుంట యయినట్లు నెల్లూరిమండలచరిత్రసంగ్రహములో వ్రాయఁబడియున్నది. ఇతఁడాశ్వలాయనసూత్రుఁడు. విశ్వామిత్రసగోత్రుఁడు. ఇతని తండ్రి పే రప్పనార్యుఁడు, తల్లి యాబళాంబ. ఇతఁడు పదునెనిమిదవ శతాబ్దిలో నున్నవాఁడు. ఇతఁడు తన సమీర కుమార విజయములోఁ దన్నుఁ గూర్చి యిట్లు చెప్పుకొన్నాఁడు.—

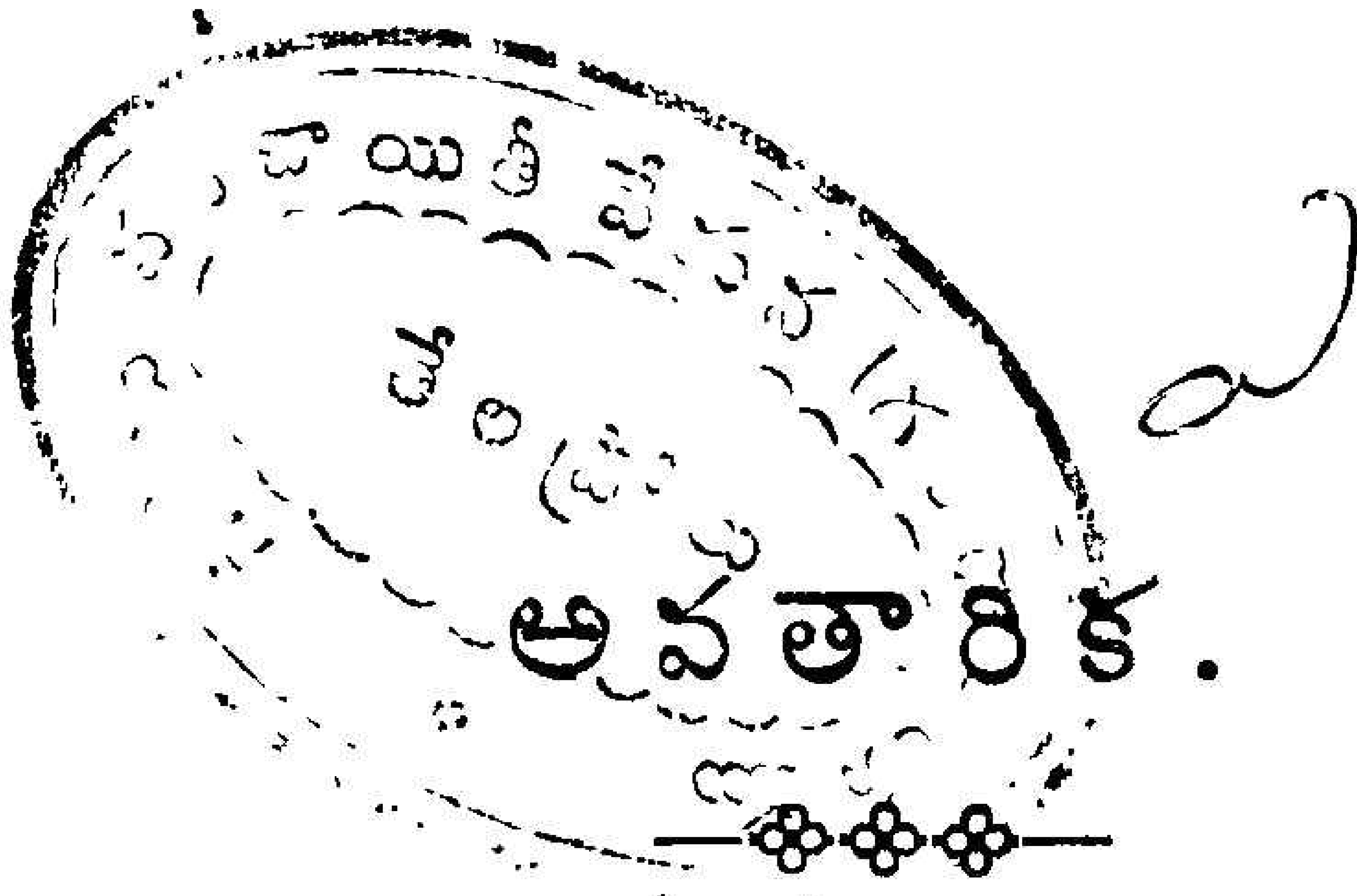
"సీ. శ్రీహనూమత్పాదసేవాగతాధ్యాత్మతత్త్వకపిత్వమహత్త్వవిముఁడ
ఆశ్వలాయనసూత్ర హారి విశ్వామిత్రగోత్రాబ్ధిచంద్రుఁడఁ గుశల మతిని
అలపుష్పగిరి యప్పనార్యున కాబళాంబకును సుపుత్రుండ బ్రహ్మవేత్త
నైన వేంకటకృష్ణయార్యాగ్రణికిని వేంకటాఖ్యకవీంద్రున కనుజుండ

ఆ. వె. సరసగుణయుతుండ వరకవిఁ దిమ్మనా,
వ్వాయుఁడ నేను జనన మఁది మనుట
కెల్లఫలము గల్గఁ గృతి యొక్కటి రచింప,
నూహ సేయుచున్న నొక్కనాఁడు."

ఈ ప్రకారముగా భర్తృహరిశ్లోకములకుఁ దెలుఁగుపద్యములు వ్రాసిన ముగ్గురుకవుల పరిచయము నేతత్పుస్తకపాఠకుల యుపయోగమునకై యథామతిగ భాషాస్వరూపయు నస్మత్కుల దేవతయు నగు శ్రీకామేశ్వరీదేవిప్రీతికై వ్రాసి యేతద్గ్రంథప్రకాశకులకు విధేయతతో సమర్పించుకొన్న-ఆంధ్రభాషాసేవకపాదపద్మపరాగ రేణువు.—

క్షయ, భాద్రపదపూర్ణిమ
చెన్నపట్టణము.

పురాణం-సూర్యనారాయణతీర్థులు.

అవతారిక.

ఉ. శ్రీ లలితాద్రిజాఘుసృణచిత్రకరాగముఁ గాంచి తావక
భ్రూలత పల్లవించె ననఁబోణి నిజం బని మించుటద్దమున్
గేల ధరించి ప్రేమ దిలకింపఁగఁ జూపువిలాసశాలికిన్
బాలితసద్భక్తజనపాలికి మ్రొక్కెదఁ జంద్రమౌళికిన్. ౧

ఉ. తోయధిసార యై యతిదుర్లభ యై గుణరమ్య యై జగ
ద్గేయమహత్త్వ యై భువనదీపక యై కమలాఖ్య యై నిశా
నాయకసోదరం బయి మనఃప్రియమూ రతినంబు ఱొమ్మునం
బాయక తాల్చుశౌరి నిరపాయసుఖంబులు మాకు నీవుతన్. ౨

ఉ. ప్రామినుకుల్ ముఖాబ్జముల భారతినెచ్చెలు లై వసింప నె
త్తామరపువ్వు పీఠమునఁ దాపసముఖ్యులు సర్వనిర్జర
గ్రామణు లాత్మకింకరులు గా జగ మేలెడుమేటి భక్తచిం
తామణి మాకు సత్కృపఁ బితామహుఁ డిచ్చుఁ జిరాయురున్నతుల్. ౩

ఉ. శంకరచారుదృక్కుముదచంద్రిక యోగిజన ప్రసన్న హృ
త్పంకజరాజహంసి శ్రుతిదర్పణదృశ్య నిజస్వరూప వి
శ్వాంకురజన్మభూమి తుహినాద్రితప, ఫలరాశి చంద్రరే
ఖాంకితరమ్యమౌళి జగదంబ శుభంబులు మాకు నీవుతన్. ౪

చ. మినుకుఁగడానిపైఁడిపస మించన నెమ్మెయిడాలు జాలువా
ననబడికై వడిన్ మగనినల్లని మేనికి వన్నె పెట్టఁగా
గొనబు వహించుజవ్వని ముకుందునిపట్టపుదేవి ప్రేమతో
వననిధికన్య మామకనివాసములన్ వసియించుఁ గావుతన్. ౫

చ. నెలకొని తియ్యగాఁ బలుక నేర్పును మా కని చేరుభంగి రా
చిలుకయు వీణయున్ దను భజింపఁగ గీతసుధాపయోధిలో
బొలుపుగ నోల లాడు ననఁబోఁడి నిరంతరసుప్రసన్న యై
పలుకువెలంది నావదనపద్మమునన్ విహరించుఁ గావుతన్. ౬

శా. శ్రీవాణీరమణాదు లెవ్వని జయశ్రీకాము లై కొల్తు రే
దేవున్ బ్రాఁజదువుల్ గజాననునిగాఁ దెల్పున్ జగత్కర్తగా
నా విద్యాగురునిన్ గణేశ్వరుని భక్తాభీష్టసంధాయకున్
సేవింతున్ మదిలో వినాయకుని సుక్షేమార్థసంసిద్ధికిన్. ౭

ఉ. మూఁడుగుణంబులున్ బరమమూర్తులు మూఁడును మూఁడువేదముల్
మూఁడుమహాక్షరంబు లోకమూర్తిగఁ జూచిన మేటివేలుపున్
బ్రోడలకేలుమోడ్పులు సమున్నతిఁ గైకొనుసామిఁ జూడ్కికిన్
వేడుక సేయుదేవునిఁ గవిస్తుతతేజు రవిన్ భజించెదన్. ౮

చ. ఇనజునితోడ మైత్రి ఘటియించియు వారధి దాఁటి జానకిన్
గనుఁగొని వచ్చియున్ జవముఁ గైకొని మందులు దెచ్చి లక్ష్మణున్
మనిచియు దైత్యులన్ బిలుకుమార్చియు రాఘవుచేత మెప్పు లొం
దిన హనుమంతు శాంతు వినుతింతు మహాబలవంతు నెంతయున్. ౯

తే. గీ. యుక్తి నొక్కొక్కవర్ణ మత్యుగ్రపాప,
విదళనము చేయుశతకోటి విస్తరముగ
రామచరిత మొనర్చినవామలూరు
సంభవునకుఁ బ్రణామముల్ సంఘటింతు. ౧౦

తే. గీ. పరమపావనమగు మహాభారతంబు,
పంచమామ్నాయముగ రచియించి ప్రజకు
ముక్తిమార్గంబుఁ జూపిన మునివరేంద్రు
బాదరాయణ కవి సార్వభౌముఁ దలఁతు. ౧౧

తే. గీ. సారకవితాసుధారసాసారకలన,
రసికజనుల మనోమయూరములఁ దనుపు
ఘనుల వర్ణింతు శివభద్ర కాళిదాస;
చోర మాఘ మయూరాది సుకవివరుల. ౧౨

ఉ. ఆయతయుక్తి మువ్వురు మహామును లంచితవాక్ప్రపంచ ధా
రేయులు శబ్దశాస్త్ర మొనరించినభంగి నుదారభారతా
మ్నాయము మిశ్రసూక్తుల నొనర్చిన మాన్యుల నన్నయార్యునిన్
ధీయుతు శంభుదాసకవిఁ దిక్కమఖీశ్వరుఁ బ్రస్తుతించెదన్. ౧౩

తే. గీ. సోమ భాస్కర శ్రీనాథ భీమ రామ, భద్ర వీరభద్రాదుల భద్రకరుల
మాననీయుల దేవతామహిమఁ బూని, వెలయు నాంధ్రకవీంద్రుల వినుతిసేతు.

క. ఆకరవల్లిపలాఢిని, శాకరుఁ గోదండరాము సద్గురుఁ దలఁతున్
శ్రీకరవిప్రాకార, శ్రీకంఠుని వేదశాస్త్ర సిద్ధాంతనిధిన్. ౧౪

క. పికమధురోక్తులచాడ్పున, సుకవులవాక్యములు కర్ణసుఖకరము లగున్
గుకవుల పలుకులు కాక, ప్రకరరుతంబులునుబోలెఁ బరుషంబు లగున్. ౧౫

క. సామజముమీఁదఁ గవిసిన, దోమలచందమ్మున సుకవితో వాదింపం
గా మొనపి వచ్చుజడులన, నామతరుల ఖలులఁ జూచి నవ్వరె సరసుల్. ౧౬

వ. అని యిష్టదేవతా నమస్కార ప్రభృతి కృతిముఖ శుభాచారంబు లాచరించి
మనంబులోన. ౧౭

క. రామేశ్వరమహిమము వి, శ్వామిత్రచరిత్ర సూర్యశతకంబును గం
గామాహాత్మ్యము మొదలగు, శ్రీమత్కృతిరత్నములు రచించియు మఱియున్.

వ. ఏ నొక్క చాటుప్రబంధంబు నిర్మించెద నని నిశ్చయించి దేవపూజాపద్మం
బునం బద్మాసనాసీనుండ నయి చిత్తంబు నియమాయత్తంబు గావించి పురహర
చరణారవిందధ్యానసుధాసంధానంబు సేయుచున్న సమయంబున. ౨౦

సీ. కలధౌతగిరియును గలధౌతగిరియును, విల్లుగాం గొండ నైనయిల్లు గాంగ
గమలాహితుండును గమలాహితుండును, శరముగా లలితశేఖరము గాంగ
బద్మోద్భవుండును బద్మోద్భవుండును, సాదిగా మెయిం దాల్చుబూది గాంగ
బవనప్రియుండును బవనప్రియుండును, సొమ్ముగా ఫాలనేత్రమ్ము గాంగ

తే. గీ. వరలుపెనువేల్పు ముమ్మొనవాలుదాల్చు,
జగములకు రేండు ధనదునిసంగడీండు
హరుండు పెద్దాడసోమశంకరుండు హృదయ,
సరసిజంబున నాకు సాక్షాత్కరించె. ౨౧

క. ఈరీతిని గృప సాక్షా, త్కారం డగుసాంబశివునిం గని మానసపూ
జారచనలం గొలిచి నమ, స్కారంబులు సేసితిఁ బ్రవికస్వరమతి నై. ౨౨

క. అతివేలానందసమ,న్వితు నన్నుం గృపాకటాక్షనిబిడజ్యోత్స్నా
ప్లుతుం జేసి పార్వతీసతి, హితమతి నతిమధురఫణితి నిట్టులు పలికెన్. ౨౩

తే. గీ. భర్తృహరి యనందగినభూభర్త నాడు, భక్తిచే యోగిజనసార్వభౌముండగుచు
నీతి శృంగార వైరాగ్యరీతు లలర, వృత్తశతకత్రయము రచియించె మున్ను.

క. వెలయు సుభాషితరత్నా, వళి యన భర్తృహరియోగివరకృతి వివిధో
జ్జ్వలగుణశోభిత మయి సాం, ఘులు గుల్కు రసజ్ఞ కంఠభూషణమగుచున్. ౨౪

తే. గీ. అమ్మహాకృతి నీవు రమ్యాంధ్రదేశ,భాషచే సరసముగం గబ్బము రచించి
మాకు సదుపాయనముగ సమర్పితంబు, సేయుము నితాంతభక్తివిశేషయుక్తి. ౨౫

తే. గీ. సామసంగీతములకన్న శైలకన్య, భాషితంబులకన్నను బాహులేయు
కథలకన్నను గర్ణసుఖప్రదములు, భక్తు లర్పించు కావ్యగుంఫములు మాకు. ౨౬

వ. అని సర్వజ్ఞుం డాజ్ఞాపించి మనోరథసిద్ధియగుతనుని దీవించుటం జేసి యంతరంగం
బునం దరంగితం బగుహర్షోత్కర్షంబునం గృతి రచియింపం దొడంగి మదీయవం
శావతారక్రమం బభివర్ణించెద. ౨౭

సీ. పరమేష్ఠితుల్యప్రభావుం డను వాధూలుం డనుమునీంద్రుండు దొప్పు ననఘమూర్తి
యమ్మునినాథువంశమ్మున క్షీరాంబు,నిధి సుధాకరుండు జన్మించినట్లు
ప్రభవించె శ్రీపైడిపాటిసింగనమంత్రి, వంశాగ్రగణ్యుండై వరలు నతని
మహితసంతానక్రమంబున జలపాల, సచివుండు దొప్పె బంగారిసచివసముండు.

తే. గీ. గజపతిక్షితిభర్తచే గజముతోడ,
నగ్రహారం బితండు పరిగ్రహించె,
నెలమి జేనుఁగువారన్న యింటిపేరు,
గలిగె సతనికి గజలాభకలనవలన. ౨౯

తే. గీ. ఈద్యజగపతిదత్తసోమేశ్వరాగ్ర,
హారశాసనుఁ డై మహోదారభాగ్య
మహిమ గలిగినజలపాలమంత్రిమణికి,
గరికరాజు జన్మించె విఖ్యాతయశుఁడు. ౩౦

క. సరసుఁ డగుగరికిమంత్రికిఁ, బురుహూతోపేంద్రసములు పుట్టిరి తనయుల్
గురుమూర్తియు గురురాజును, శరణాగతభరణనిపుణసద్విరుదాంకుల్. ౩౧

ఉ. ఆయతభోగవాగ్జితబలారిగురుం గురురాజు దానరా
ధేయు నజేయు వత్సవయతిమ్మమహీశ్వరురాజ్యభారధౌ
రేయు నుతింపఁగాఁ దగు వరిష్ఠగజాశ్వసుఖాసనాదిల
క్ష్మీయుతు దేవవాససంసేవన సత్కృతి ధర్మకర్మఠున్. ౩౨

ఉ. సారదయారసద్రుహిణసారథికిం గురురాజమంత్రికిం
జేరమయందు నందనుఁడు పేర్మి జనించె విలాససంపదం
మారుఁడు విక్రమంబునఁ గుమారుఁడు లక్ష్మణశౌరి భూరిశో
భారవి సాహితీవిజితభారవి ధీరవిచారవిశ్రుతిన్. ౩౩

ఉ. దండి మనోజ్ఞశబ్దకవితాఝరిచే నుపమాసమృద్ధిచే
రెండవకాళిదాసు రసరీతితరంగితసూక్తి సత్కవీం
ద్రుం డని ధీను లెంచఁగఁ గృతుల్ రచియించినధన్యునిం మహా
పండితమాన్యు లెన్నఁ దగుభాజితసూర్యుని లక్ష్మణార్యునిన్. ౩౪

తే. గీ. కృతులొసఁగి వత్సవయతిమ్మ నృపతిచేతఁ,
దుగగ మణిభూషణాంబరాంధోళికాది
పూజఁ గైకొని పెద్దాడపురరమాను,
శాసనుం డయి లక్ష్మణశౌరి దనరె. ౩౫

క. ఆ ఘనుఁడు గాంచె దానఘ, నాఘనుల సుభద్రయందు నందనుల గుణ
శ్లాఘార్హుఁ దిమ్మనార్యుని, రాఘవసమాఖ్యు గురుపరాజసమాఖ్యున్. ౩౬

శా. తిమ్మామాత్యుఁడు మేరుభూధరమహాధీరుండు రాజాధిరా
ట్తిమ్మక్ష్మారమణప్రసాదశుభవర్ధిష్ణుండు విద్వత్సభా
సమ్మోదావహవాగ్విలాసవిబుధాచార్యుండు దిక్కామినీ
ధమ్మిల్లాభరణద్యశోవిశదముక్తాదాముఁ డెన్నం దగున్. ౩౭

క. ధీరమతి తిమ్మనార్యుఁడు, శేరమ యనఁ దగినసతిని ప్రేమ వరించెన్
శ్రీరమణీయాకృతి యగు, శ్రీరమణీమణిని హరి వరించినకరణిన్. ౩౮

మ. అనఘస్వాంతుఁడు మాచిరాజు నగసింహాఖ్యుండు మల్లన్నయున్
జనకుండున్ జనయిత్రి గాఁగ మిహికాశైలేంద్రుఁడున్ మేనయున్
జనకుండున్ జనయిత్రి గాఁ దగుమహేశ శ్రేయసింబోలి తి
మ్మనమంత్రీశ్వరు రాణి యై తనరు పేరాంబన్ నుతింపం దగున్. ౩౯

చ. అతులితకీర్తి పేరమకు నంచితపుణ్యుఁడు తిమ్మమంత్రికిన్
సుతులము సంభవించితిమి సుస్థిరశంకరభక్తిభావ...
చతురుఁ డనంతధీమణియు సన్నుత లక్ష్మణనామధేయవి
శ్రుతుఁ డన నేను శంభువరశోభితభద్రుఁడు వీరభద్రుఁడున్. ౪౦

క. గౌరీపరిణయకావ్యము, సూరీంద్రులు మెచ్చఁ జెప్పి శుంభత్కవితా
పారీణబిరుదు గాంచిన, భూరియశోఘనుఁ డనంతమాధవుఁ డలరున్. ౪౧

తే. గీ. అయ్యనంతుండు సుందరియందు సుతులఁ,
గాంచె చిరువర సౌజన్యకలితమతుల
ధరణినాయకపూజ్యాని గురువఘనుని,
ధీరజనహితగుణధుర్యుఁ దిమ్మనార్యు. ౪౨

ఆ. వె. మాన్యుఁడైన గురువమంత్రికిఁ బట్టిన, వీరభద్రదేవు విపులకరుణ
వలన నుద్భవించె వరిష్ఠుఁడైన వీ, రేశ్వరుండు సుజనహితుఁడు సుతుఁడు. ౪౩

క. చతురజనంబులు లక్ష్మీ, పతి యన లక్ష్మణాంకుఁ డనంగఁ బ్రబలిన నాతన
సుతులై వర్ధిల్లిరి సం, భృతవినయులు తిమ్మనార్య సేవయ ఘనుఁడున్. ౪౪

తే. గీ. తిమ్మనార్యుండు పార్వతీదేవియందుఁ,
బార్వతీశ్వరువరముచే భాగ్యయుతుల
సుతులఁ గాంచెఁ జిరాయురున్నతుల వీర,
భద్ర లక్ష్మణమంత్రుల బంధుహితుల. ౪౫

వ. ఏవంవిధ వివిధ విభవమహనీయ మదీయవంశసంభవులగు వారికెల్ల సకల మనో
రథఫలప్రదపారిజాతం బగు నమ్మహేశ్వరునకు. ౪౬

షష్ఠ్యంతములు.

క. శ్రీమంతునకుఁ ద్రిలోకీ, సామంతున కరుణచిరజలజరజోరా
జీమంజులసిందూర, శ్రీమధురశ్రుతిసమాజసేవితునకున్. ౪౭

క. శివునకు గిరిజాధవునకు, భవునకు నిరగ్ధభావభవునకు సద్వై
భవునకు శిక్షితనలినో, ద్భవునకు మునిదత్తపరమపదవిభవునకున్. ౪౮

క. నీహారవారసురతటి, నీహారపటీరతారనిభదేహునకున్
మోహాధిపవాహున కని, లాహారాంగదలసన్మహాబాహునకున్. ౪౯

క. స్థాణునకు దానవాంతక, బాణున కభయప్రదానపరిపాలితగీ
ర్వాణునకు వేదమయకం, ఖాణునకు నిశాటఘనజగత్త్రాణునకున్. ౫౦

క. కరుణాభరితాపాంగున, కరుణాబ్జరథాంగభూశతాంగునకు సుధా
హారిణాంకమందచందన, హరిణాంగున కక్షశిఖిహుతానంగునకున్. ౫౧

క. హరునకుఁ బెదాడపురీ, శ్వరునకు నక్షత్రసుమసంగతచికురో
త్కరునకు మందస్మితసుం, దరునకు సోమేశ్వరునకు నమదమరునకున్. ౫౨

వ: భక్తిసమర్పితంబుగా నారచియింపంబూనిన "సుభాషితరత్నావళి" యనుచాటు ప్రబంధంబునకు బ్రారంభం బెట్టి యనిన:—

మఱియు 1879-వ సంవత్సరమున ముద్రితమయిన ఈ పుస్తకములో వైరాగ్యశతకాంతమున నీ పద్యములు కనబడుచున్నవి:—

ఉ. కూడికఁ జెంది కొన్ని తమకూరిమి కీరమ దెట్లు పల్కు నా
న్నేమక సేయుచందమున నీదయఁ గాంచిన నాకవిత్వమే
జాడ వహించి యున్నఁ గను సమ్మదమే ఘటియించు నీకుఁ బె
ద్దాడపురీనివాస నిజదాసశివంకర సోమశంకరా!

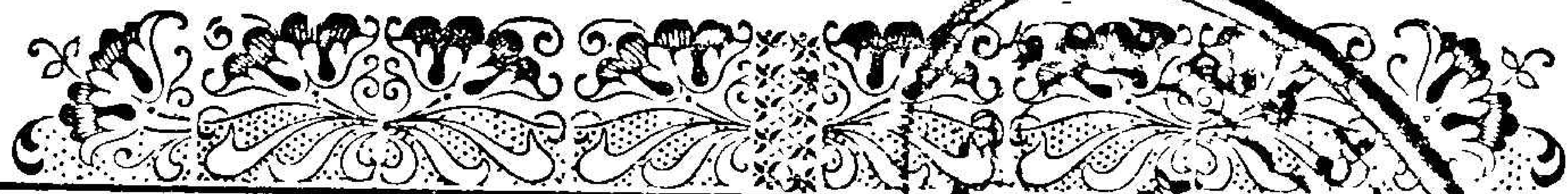
శా. తారామండలమండలీశ్వరసుధాతారామరత్నాజ కాం
తారామర్త్యగజాంబుజప్రభవకాంతారామగౌరప్రభా
చారాలంకృతవామభాగ బుధమందారాగ యోగీంద్రబృం
దారాధ్యాంఘ్రిసరోరుహద్వితయ వేదారామఖేలత్పకా!

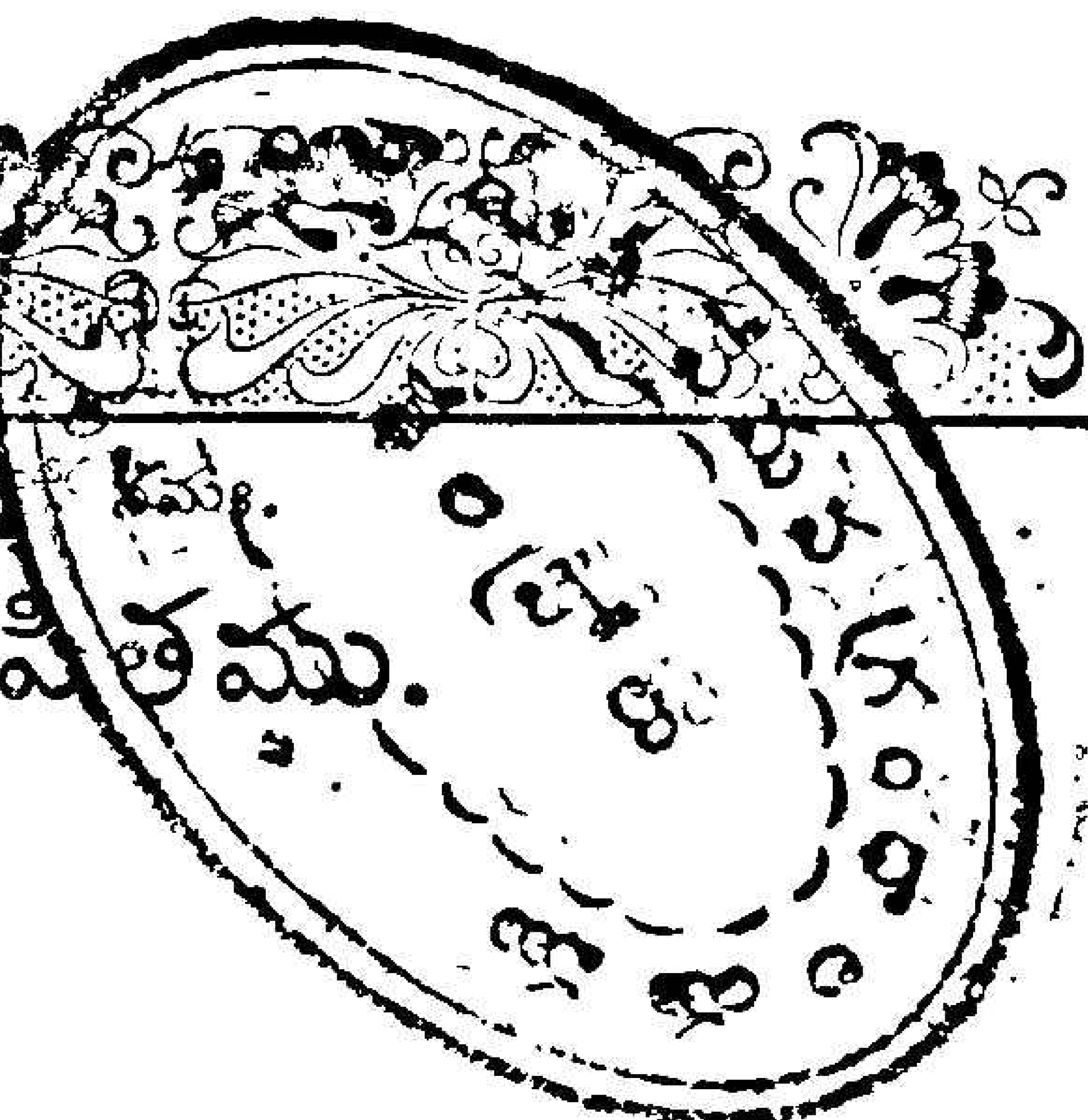
మాలిని. ప్రణుతమధరకన్యాఫాలసాదృశ్యహేతు
ప్రణయభరశిరస్సంప్రాపితాబ్జారిరేఖా
ప్రణవనళినపీఠోపాంతసాంతత్యసేవా
చణహరివిధిరామాచామరోద్వీజ్యమానా!

క. సంతోషబాష్పవారిని, రంజరదృగ్జలజభర్తృహరిసంయమిరాట్
శాంతస్వాంతనిశాంతని, తాంతోజ్జ్వలబోధదీప! ధరపరచాపా!

గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరకరుణాకటాక్ష వీక్షాపాత్రయేనుఁగు లక్ష్మణకవిరాజపౌత్త్ర తిమ్మనార్యపుత్త్ర వివిధ విద్వజ్జనవిధేయ లక్ష్మణకవి నామధేయ ప్రణీతంబయిన "సుభాషితరత్నావళి" కావ్యంబునందు వైరాగ్యశతకంబున, తృష్ణాదూషణంబును, విషయపరిత్యాగవిడంబనయు, యాజ్ఞాదైన్యదూషణంబును, భోగాస్థైర్యవర్ణనంబును, కాలమహిమానువర్ణనంబును, యతినృపతిసంవాదంబును, మనస్సంబోధనంబును, నిత్యానిత్యవస్తువిచారంబును, శివార్చనానుభావంబును, అవధూతచర్యయు నను ప్రకరణంబులుగల తృతీయాశ్వాసము.

క. ఈ కావ్యము లిఖియించినఁ, జేకొని చదివినను వినిన శిష్టుల కెల్లన్
శ్రీకంఠుఁ డిచ్చుఁ గరుణను, గాకల్పానల్పసుఖచిరాయుష్యంబుల్.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే నమః.

భర్తృహరిసుభాషితము.

అవతారిక.

మహాత్ముండును సర్వార్థవిదుండును నగుభర్తృహరి యనుయోగీశ్వరుండు, లోకుల వ్యవహారంబులం బరిశీలించి బహుచింతాకులుండై పరమకారుణికుండు గాన వారల ననుగ్రహింపం గోరి నీతిశృంగారవైరాగ్యముల స్వరూపంబుల వర్ణించు సుభాషితత్రిశతి యనునొక ప్రబంధంబును రచియింపం బూని, యది పరిసమాప్తినొంది వర్ధిల్లునట్లు దానికిం గలుగు విఘ్నములం దొలంచుటకుంగాను మొదట మంగళాచరణము సేయవలయువాండై, 'ఆశీర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వాపి తన్ముఖమ్' అను శిష్టోక్తి ననుసరించి విశిష్టపరంజ్యోతిస్స్వరూపమైన తనయిష్టదైవమునకు నమస్కరించుట యనుమంగళమును మున్నుగా నాచరించుచున్నాండు.

శ్లో॥ దిక్కాలాద్యనవచ్ఛిన్నానన్తచిన్మాత్రమూర్తయే।
స్వానుభూత్యేకమానాయ నమశ్శాన్తాయ తేజసే॥ 1

టీక. దిక్కాలా...మూర్తయే-దిక్-కాల-ఆది-అనవచ్ఛిన్న=తూర్పు మొదలగు దిక్కులు వర్తమానాదికాలములు మొదలైనవానిచేత (అనంగా దేశకాలవస్తువులు మూంటిచేతను) కొలందిపెట్టరానిదియు-సర్వవ్యాపకమగుటచే నింతప్రదేశ మావరించియుండునదని కాని నిత్యమగుటచే నింతకాలముండునదని కాని యంతటను దానేకమైయుండుటచే నిట్టివస్తువుగానుండునని కాని గణింపశక్యము కానిది యనిభావము; (కావుననే) అనంత=పరిమితిలేనిదియు, చిన్మాత్ర=జ్ఞానఘనమైనదియు-జ్ఞానమాత్రస్వరూపమైనదియు అని యర్థము, (అగునట్టి) మూర్తయే=రూపమైనదియు-ఉక్తలక్షణములు గల రూపమే యది యని భావము; స్వ-అనుభూతి-ఏక-మానాయ=ఆత్మానుభవమే స్వప్రకాశమునకు ముఖ్యసాధనముగాం గలదియు-కన్నులు మొదలగుప్రమాణములచేం దెలియు కుండలు మొదలైనవానివలెంగాక స్వయంప్రకాశమగుదీపమువలె తానె తన్నును తక్కిన వానిని రెంటిని దెలుపునట్టిదిగాన తన్ననుభవించుటవలనమాత్రమే తాను తెలియందగినది గాని వేఱొకసాధనముచేం దెలియరానిదనిభావము: శాన్తాయ=అవిద్యగాని . తత్కార్య

ముల సంబంధముగాని లేక ప్రసన్నమై యుండునదియు నగు, తేజసే=జ్యోతిస్స్వరూప బ్రహ్మమునకు, నమః=నమస్కారము.

క. అచ్ఛము దిక్కాలాద్యన, వచ్ఛిన్నానంతచిద్ధ్రువఘనంబు నిజ
స్వచ్ఛానుభూతిమానము, స్వచ్ఛాంతము తేజమే నజస్రము దలంతున్.

తాత్పర్యము. దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదములును పరిమితియు లేక జ్ఞానమాత్ర స్వరూపమై యుండు రూపమై, అనుభవించియే తెలిసికొనఁదగినదై, ప్రసన్నమైయుండు పరంజ్యోతీరూపబ్రహ్మమునకు నమస్కారము.

అవ. ఈప్రబంధమునకుఁ గలవివిధస్వరూపములు తెలియుట కొఱకు నాయాదానిని ఆయాపద్ధతిఁగా రచింపఁ గోరి యందు మూర్ఖ విద్వత్పద్ధతులు రెండును నిరూపించుటకుఁ బ్రసక్తింపఁగా నశోకవని కాన్యాయంబున మొదట మూర్ఖపద్ధతిని గైకొని వర్ణించుట కారంభించినవాఁడై, వినుటకు మంచిమనసు గలరసజ్ఞులు లేమిం జేసి తాఁ జెప్పఁ దలచినప్రియవచనమును జెప్పుటకే వీలు లేకున్న దని ముందుగాఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

నీతిశతకము - మూర్ఖపద్ధతి.

శ్లో॥ బోద్ధారో మత్సరగ్రస్తాః ప్రభవః స్మయదూషితాః।
అబోధోపహతా శ్చాన్యే జీర్ణ మఙ్గే సుభాషితమ్॥ 2

టీ. బోద్ధారః = మంచిపరిజ్ఞానము గలవారు-చక్కఁగాఁ దెలిసినవారు; మత్సరగ్రస్తాః=అసూయచేత నాక్రమింపఁబడినవారు-మంచిహృదయము లేనివారని యర్థము-కాబట్టి నాప్రియవచనమును సరియని యొప్పుకొనరని భావము; ప్రభవః = రాజులు, స్మయదూషితాః = గర్వముచేఁజెడినవారు-వినయసంపన్నులుకారని యర్థము - కాఁబట్టి నాప్రియవచనమును చెవియిచ్చి వినరని భావము; అన్యే=(విద్వాంసులును ప్రభువులును గాక) తక్కినజనులు, అబోధ-ఉపహతాః=అజ్ఞానముచే నష్టాత్ములైనవారు-అధికారులు గారని యతము-కాఁబట్టి వారికి వినుపాటియోగ్యత సైతములేదని భావము; (కాఁబట్టి) సుభాషితం = (నేను జెప్పఁదలఁచిన) ప్రియవచనము, అఙ్గే=అంతరంగమందే, జీర్ణం= ముఱిఁగినది-లోపలనే నిలిచినది కాని యింకను బయటికివచ్చినది కాదని యర్థము. అయినను గాని యెట్లో దానిని జెప్పెదను అని శేషము గ్రహింపవలయును.

తే. బోద్ధలగువారు మత్సరపూర్ణమతులు
ప్రబలగర్వవిదూషితుల్ ప్రభువు లెన్న
నితరమనుజు లబోధోప హతులు గాన
భావమున జీర్ణ మయ్యె సు భాషితంబు. 2

తా. నే నొకమంచిమాటను జెప్పుదునేని విద్వాంసు లది మంచి దని యెఱింగినవా రయ్యు నాయం దసూయచే దానిని సరియని యంగీకరింపరు. ఇఁక ప్రభువు లన్ననో గర్వాంధులైయుండుటచే నడఁకువతో దానిని బాటించి వినరు. మరి యేమియు నెఱుకలేని తక్కినసామాన్యజను లంటిమా వారికి వినునంతయోగ్యతయే లేదు. ఇఁక నెవరికిఁ జెప్పుదును? కాఁబట్టి చెప్పఁదలఁచినయీమాట లోపలనె యడఁగినది కాని బయటికి రాకున్నది. అయిన నెట్లో దానిని జెప్పెదను.

అవ. మూర్ఖునిస్వరూపమును దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజ్ఞ స్సుఖ మారాధ్య స్సుఖతర మారాధ్యతే విశేషజ్ఞః।
జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం బ్రహ్మాపి నరం న రఞ్జయతి॥ 3

టీ. అజ్ఞః = కొంచెమైనను తెలియనివాఁడు-మూఢుఁడు, సుఖం = అనాయాసముగా, ఆరాధ్యః=సమాధానపెట్టఁదగినవాఁడు, విశేషజ్ఞః=విశేషించి తెలిసినవాఁడు, సుఖతరం = మఱింతసుఖముగా, ఆరాధ్యతే = సమాధానపెట్టఁబడుచున్నాఁడు, జ్ఞానలవదుర్విదగ్ధం = (శాస్త్రమువలనఁ గలిగిన) తెలివి యొక్కింతచేతఁ (దన్నుఁ) బండితునిగాఁ దలంచుకొనునట్టి, నరం = మనుష్యుని-మూర్ఖజనుని, బ్రహ్మ అపి = (అఘటితఘటనాసమర్థుఁ డగు) బ్రహ్మదేవుఁడుకూడ, న రఞ్జయతి = రంజింపఁజేయఁజాలఁడు.

క. తెలియనిమనుజుని సుఖముగఁ
దెలుపం దగు సుఖతరముగఁ దెలుపఁగ వచ్చుం
దెలిసినవానిం దెలిసియుఁ
దెలియనిసరుఁ దెల్ప బ్రహ్మదేవునివశమే. 3

తా. మూఢుఁడు తనంతటఁ దా నేమియుఁ దెలిసికొనలేఁడు గనుక డెవని గాని యొక డుపదేశించినంతమాత్రముననె సరియని నమ్ముచున్నాఁడు. కావున నట్టివానినెకష్టములేకయే సమాధానపెట్టవచ్చును. వస్తుతత్త్వములను విశేషించి యెఱింగినట్టివాఁడన్ననో, వానిబుద్ధి యెప్పుడును విన్నదానియందలివిశేషములను గ్రహించువఱకేగాని తక్కిన విపరీతభావములకుఁ బోవదుగనుక, వానిని మూఢునికంటె మఱింత సుఖముగా సమాధానపెట్టవచ్చును. శాస్త్రమూలమున నేదో స్వల్పజ్ఞానము లభించినంతమాత్రనే తన్ను మహాపండితునిగా నెంచుకొని విఱ్ఱవీగుమూర్ఖునికో, మూఢునివలె నొకరు చెప్పుదానియందు నమ్మికగాని, విశేషజ్ఞునివలె తనంతటఁ దెలిసికొనుశక్తిగాని, రెండునులేనందున వానిమనస్సును వేలకొలఁదిమాటలచేతనుగూడ సమాధానపెట్టుట కష్టము. కాఁబట్టి తలంచినట్లు చేయునుగాని చెఱుపనుగాని మార్చనుగాని చాలినట్టి మహాశక్తి గల యాబ్రహ్మకూడ నట్టిమూర్ఖుని రంజింపఁజేయ శక్తుఁడుఁ గాఁడు. ఇఁక మఱెవ్వఁడును శక్తుఁడుగాఁడని వేఱె చెప్పవలయునా?

అవ. మూర్ఖుని మనస్సును సమాధానపెట్టుట మిక్కిలి కష్టమని మీఁదిరెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రసహ్య మణి ముద్ధరే న్మకరవక్త్రదంష్ట్రాన్తరాత్ ।
సముద్ర మపి సంతరే త్ప్రచలదూర్మిమాలాకులం ।
భుజఙ్గ మపి కోపితం శిరసి పుష్పవ ద్ధారయేత్ !
న తు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్ ॥ 4

టీ. మకర వక్త్ర దంష్ట్రా అన్తరాత్ = (శింశుమార మను పెను) మొసలి నోటి యందలి కోఱపండ్లనడుమనుండి-అట్టి మిక్కిలిసంకటమగుప్రదేశమునుండి యని యర్థము, ప్రసహ్య=బలాత్కారముచే, మణిం=రత్నమును, (ఎవఁడైన నొకఁడు) ఉద్ధరేత్= బయటికిఁ దీయవచ్చునుగాక, ప్రచలత్ ఊర్మిమాలా ఆకులం=మిక్కిలియుఁ జలించుచున్న యలలపరంపరలచేత కలఁత నొందిన=పెద్దయలలచే మిక్కిలిరేగుచున్న, సముద్రం అపి=సముద్రమునైనను-అపిశబ్దముచే దాఁటరానిదైనను అనిభావము స్ఫురించుచున్నది, సం+తరేత్=లెస్సగా దాఁటవచ్చునుగాక, కోపితం=కోపము నొందినట్టి-కోపవశమున బుసకొట్టుచు నాలుకలతో సెలవులు నాకుచున్నట్టి, భుజఙ్గంఅపి = సర్పమునుగూడ అపిశబ్దముచే ధరింప సాధ్యముకానిదైనను అనిభావము, శిరసి = తలయందు అనఁగా సిగయందు, పుష్పవత్ = పూవువలె పూదండవలెనని యర్థము, ధారయేత్ = ధరింపవచ్చునుగాక, తు=అయినను, ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనునిమనస్సును, న ఆరాధయేత్=సమాధానపెట్టుటకు శక్యముకాదు, మూర్ఖునిమనస్సును సమాధానపెట్టుట, మొసలికోఱల నడిమిరత్నమును దీయుట మొదలైనవానితో సమాన మని భావము.

చ. మకరముఖాంతరస్థ మగుసమానికముం బెకలింప వచ్చుఁ బ్రా
యక చలదూర్మికానికర సైమైనమహోదధి దాఁటవచ్చు మ
స్తకమునఁ బూవుదండవలె సర్పము నైన భరింపవచ్చు మ
చ్చిక ఘటియింప మూర్ఖజనచిత్తముఁ దెల్ప నసాధ్య మేరికిన్. 4

తా. శింశుమార మనుపేరుగల పెనుమొసలినోటియందు మిక్కిలి క్రిక్కిఱిసియున్న వాఁడికోఱపండ్లనడుమనుండి, వెలికిఁదీయరానిరత్నము నెట్లో మెలఁకువతో బలవంతముగా బయటికిఁ దీయవచ్చునుగాక. అట్లె పెద్దయలలచే మిక్కిలి కలఁగియుప్పొంగుచున్న మహాసముద్రము దాఁటరాని దైనను, ఏదైన నొకదాఁటుసాధనముచే దానినిగూడ దాఁటవచ్చునుగాక. మిక్కిలి కోపమున బుసలుకొట్టుచున్న యొక సర్పమును ధరింపరానిదానినిగూడ మణిమంత్రాదిసాధనములచే నెట్లో పూదండవలె సిగయందు ధరింపవచ్చునుగాక. అయినను దురాగ్రహము పట్టియున్నందున దేనిని పాటింపక యుండు మూర్ఖునిమనస్సునో యేయుపాయమును లేనందున సమాధానపెట్టుటకు సాధ్యము కాదు.

అవ. ఇట్లు సామాన్యముగా దొరకరానివగు వస్తువులుగాని చేయనలవికాని కార్యములుగాని యెట్లో సమర్థించుటకు శక్యములు గావచ్చునుగాని మూర్ఖునిచిత్తము సాధించుటమాత్ర మట్లుకాదనిచెప్పి యిప్పు డెంతమాత్రమును దొరకరానట్టివస్తువునుగూడ సాధింపవచ్చును. గాని మూర్ఖునిచిత్తమును సాధింపఁ దరముకానేరదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లభేత సికతాసు తైల మపి యత్నతః పీడయన్ ।
పిబే చ్చ మృగతృష్ణికాసు సలిలం పిపాసార్దితః ।
కదాచి దపి పర్యటన్ శశవిషాణ మాసాదయేత్ ।
న తు ప్రతినివిష్టమూర్ఖజనచిత్త మారాధయేత్ ॥ 5

టీ. యత్నతః = ప్రయత్నముచేత, పీడయన్ = (ఏదైననొక యంత్రముచేత) మర్దించి, సికతాసు అపి = ఇసుకయందుగూడ-ఈఅపిశబ్దమువలన కాలత్రయమునందుఁగాని లోపలఁ జమురులేనట్టిదని భావము స్ఫురించుచున్నది, తైలం = చమురును, లభేత=పొందవచ్చును. పిపాసా అర్దితః = దప్పిచేతఁ బీడింపఁబడినవాఁడై, మృగతృష్ణికాసుచ = ఎండమావులయందుఁగూడ-జలములేనిదై జలభ్రాంతిని మాత్రము కలిగించువానియందని భావము, సలిలం = జలమును, పిబేత్ = త్రాగవచ్చును. పర్యటన్ = (అందందు వనములలో) తిరుగుచు, కదాచిత్ = ఎప్పుడైన నొకప్పుడు, శశవిషాణం అపి = కుందేటికొమ్మునుగూడ-మాటయందు మాత్రముకలదై వాస్తవముగా లేనిదానిదనిభావము, ఆసాదయేత్ = పొందవచ్చును. తు = అయినను, ప్రతినివిష్ట మూర్ఖజనచిత్తం న ఆరాధయేత్ = దురాగ్రహము పట్టినమూర్ఖజనుని మనసును సమాధానపెట్టఁ దరముకాదు. మూర్ఖునిచిత్తమును సమాధానపెట్టుట, ఇసుకనుండి తైలము తీయుట మొదలైనవానివలె శక్యము కాని దని భావము.

తే. తివిరి యిసుమునఁ దైలంబుఁ దీయవచ్చుఁ
దవిలి మృగతృష్ణలో నీరు ద్రావ వచ్చుఁ
దిరిగి కుందేటికొమ్ము సాధింప వచ్చుఁ
జేరి మూర్ఖులమనము రంజింపరాదు. 5

తా. ఏకాలమందుఁగాని చమురు లోపలలేకయుండునట్టియిసుకనుండికూడ కష్టపడి దాని నేదైననొకయంత్రముచే మర్దించి చమురు తీయవచ్చును. జలములేనివై జల మున్నట్లు భ్రాంతిమాత్రము కల్పించు నెండమావులయందుఁగూడ మిక్కిలి దప్పి కలిగినప్పుడు నీళ్లు త్రాగవచ్చును. అడవులందు తిరిగి యొకానొకప్పుడైనను మాటమాత్రమున నున్నట్టికుందేటికొమ్మునుగూడ సాధింపవచ్చును. అయినను దురాగ్రహము పట్టిన మూర్ఖునిమనస్సును సమాధానపెట్టుట మాత్రము శక్యము కాదు.

అవ. మూర్ఖుని సమాధానపెట్టఁగోరువాఁడు మిక్కిలి యవివేకి యని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాళం బాలమృణాళతన్తుభి రసౌ రోద్ధుం సముజ్జృమ్భతే।
భేత్తుం వజ్రమణిం శిరీషకుసుమప్రాన్తేన సన్నహ్యతి।
మాధుర్యం మధుబిన్దునా రచయితుం క్షారామ్బుధే రీహతే।
మూర్ఖాన్ యః ప్రతినేతు మిచ్ఛతి బలాత్సూక్తై స్సుధాస్యన్దిభిః॥6

టీ. యః = ఏపురుషుఁడు, సుధా స్యన్దిభిః = అమృతము చిందునట్టి - అనఁగా ధానివలె అత్యంతమధురములైన, సూక్తైః = ప్రియవచనములచేత, మూర్ఖాన్ = మూర్ఖులను, బలాత్ = బలాత్కారమున, ప్రతినేతుం=సమాధానపెట్టుటకు, ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁడో, అసౌ = ఆ యీపురుషుఁడు, వ్యాళం = దుష్టమగు గజమును-సాధారణజంతువుగాదని భావము, బాలమృణాళతన్తుభిః=లేఁతతామరతూఁడులలోని దారములచేత, రోద్ధుం=కట్టినిలుపుటకు, సం + ఉజ్జృమ్భతే=మిగుల ప్రయత్నించినవాఁ డగుచున్నాఁడు. వజ్రమణిం=వజ్రమణిని-రవను, శిరీషకుసుమప్రాన్తేన = దిరిసెనపుఁబువ్వుయొక్క యంచుచేత, భేత్తుం = భేదించుటకు-కోయుటకు, సన్నహ్యతి = ఉద్యుక్తుఁ డగుచున్నాఁడు. క్షారఅమ్బుధేః = ఉప్పుసముద్రమునకు - స్వల్పమైన జలాశయమునకుఁ గాదనియర్థము, మధుబిన్దునా = (ఒక) తేనెబొట్టుచేత-తేనెను ఎడతెగక జడిగాఁ గురియుటచేతఁగాదని భావము, మాధుర్యం = తియ్యఁదనమును, రచయితుం = కలిగించుటకుఁ ఈహతే=కోరుచున్నాఁడు. మూర్ఖులను సమాధానపఱుపఁ దలంచువాఁడు, దుష్టగజమును లేఁదామరతూండ్లలోని దారములతోఁ గట్టఁబూనువాఁడు మొదలగువారివలె మిక్కిలియు నవివేకి యగు నని భావము.

మ. కరిరాజున్ బిసతంతుసంతతులచేఁ గట్టన్ విజృంభించు వాఁ
డురువజ్రంబు శిరీషపుష్పములచేఁ నూహించు భేదింపఁ దీ
పరచింపన్ లవణాబ్ధికిన్ మధుకణప్రాప్తిం బ్రవర్తించు ని
ద్ధరణిన్ మూర్ఖులఁ దెల్పు నెవ్వఁడు సుధాధారానుకారోక్తులన్. 6

తా. ఇంచుకంత కట్టినిలుపుటకైన నుపయోగపడని లేఁతతామరతూండ్లలోని దారములతో సామాన్యజంతువుగాక మిక్కిలి పెద్దదియగు నొక మదపుటేనుఁగునుగట్టఁ జూచువాఁడును, రత్నములను మీఁదబెట్టి తోలుచునట్టిదియుఁ గావున మిక్కిలి కఠినమైనదియు నగు వజ్రమణిని బువ్వులలోనెల్ల మిక్కిలి మృదువైన దిరిసెపుఁబువ్వునందు చేతఁ గోయఁజూచువాఁడును, ఒకయల్పమైన నీటిపట్టుగాక మహావిశాలమైనదై మిక్కిలి యుప్పనైయుండు పెనుసముద్రమునం దొక్క తేనెబొట్టునుమాత్రము విడిచి దానిని తియ్యగాఁజేయఁ జూచువాఁడును, ఎంత మిక్కిలియవివేకులో, యమృతము లొలుకు

తియ్యనిమంచిమాటలచే మూర్ఖుని సమాధానపెట్టనెంచువాఁడు నంత మిక్కిలియు నవివేకి యని తాత్పర్యము. మూర్ఖుని తేర్చుట మిక్కిలి కష్టమని ఫలితార్థము.

అవ. తమయజ్ఞానమును గప్పిపుచ్చుటకు మూర్ఖులకుఁ గలగతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్వాయత్త మేకాన్తహితం విధాత్రా।
వినిర్మితం ఛాదన మజ్ఞ తాయాః।
విశేషత స్సర్వవిదాం సమాజే।
విభూషణం మౌన మపణ్డితానామ్॥ 7

టీ. విధాత్రా=బ్రహ్మచేత, ఆయత్తం=తమకు (అనఁగామూర్ఖులకు) నధీనమై యుండునదియు=ఒక రుపదేశింపుటచేఁ దెలిసికొనవలసినక్కఱలేక తమకే సిద్ధముగాఁ దెలిసియుండునదియు నని యరము, ఏకాన్తహితం=మిక్కిలిహితమును జేయునట్టి యును, విశేషతః=విశేషించి, సర్వవిదాంసమాజే=సర్వజ్ఞులైనవారిసభయందు-అన్నియుఁ దెలిసినపండితుల కూటమియందు, విభూషణం=(తమకు) భూషణమైనదియు నగు-అలంకారమువంటిదియు నని యరము, మౌనం=మౌనము-ఏమియుఁ బలుకక యూరకుండుట, అపణ్డితానాం=పామరులయొక్క, అజ్ఞతాయాః=మూఢత్వము నకు. ఛాదనంసత్=ముసుఁగు అగునట్లుగా-మూసిపెట్టునదిగా, వినిర్మితం=రచింపఁబడినది. పామరులు తమమూఢత్వమును గోప్యముగా నుంచుకొనుటకు మౌనముతోనే ప్రవర్తింపవలయును. మౌనమే వారికి గతి. ఇట్లుసేయనియెడల వారు పరిహాసమునకుఁ బాత్రులగుదు రని భావము.

తే. స్వవశము హితంబు మూఢతాచ్ఛాదనంబు
గాఁగ నీగతి నిర్మించెఁ గమలభవుఁడు
సర్వవిదు లగుసుజనుల సభలలోన
మౌనమె విభూషణము మూఢ మానవులకు. 7

తా. బ్రహ్మ మూర్ఖులను జూచి కరుణించి వారు తమమూఢత్వమును మూసిపెట్టుకొనుటకు సాధనముగా నుండునట్లు మౌనమును సృజించెను. దానిగుణములు మఱియుఁ గొన్ని కలవు. అది యామూర్ఖుల కెప్పుడును స్వాధీనమై యుండునదే కాని యొకరివలననుండి పొందవలసినదికాదు. ఇంతేకాక వారికిఁగల యవగుణములనెల్లఁ గప్పిపుచ్చునది కాఁబట్టి యది వారికి మిక్కిలి హితకారియు నగును. విశేషించి పండితజనులనడుమ నది వారి కొకయలంకారమువలె నుండును.

అవ. పూర్వము మూఢత్వము ననుభవించిన యొకానొకఁ డప్పటి తనయనుభవప్రకారము నితరులకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా కిఞ్చిజ్జ్ఞోఽహం గజఇవ మదాన్ధ స్సమభవమ్ ।
తదా సర్వజ్ఞోఽస్మీ త్యభవ దవలిప్తం మమ మనః ।
యదా కిఞ్చి త్కిఞ్చి ద్బుధజనసకాశా దవగతమ్ ।
తదా మూర్ఖోఽస్మీతి జ్వరఇవ మదో మే వ్యపగతః ॥ 8

టీ. అహం = నేను, కించిజ్జ్ఞః సన్ = స్వల్పముగా తెలిసినవాఁడనై, యదా = ఎప్పుడు, గజఇవ = ఏనుఁగువలె, మదఅన్ధః = గర్వముచేఁ గన్నుగాననివాఁడను-ఇదిచేయఁదగును ఇది చేయఁదగదను వివేచనములేనివాఁడను, అభవం = అయితినో, తదా = అప్పుడు, సర్వజ్ఞఃఅస్మిఇతి = అన్నియును దెలిసినవాఁడను అగుదును అని, మమ మనః = నామనస్సు, అవలిప్తం అభవత్ = గర్వించినది అయ్యెను. 'అల్పవిద్యో మహాగర్వీ' అను న్యాయమున అల్పజ్ఞానమే గర్వమునకు హేతు వగుటవలన నట్లు గర్వించినవాఁడనైతినని భావము. యదా = ఎప్పుడు, బుధజనసకాశాత్ = విద్వజ్జనులసన్నిధినుండి, కించిత్ కించిత్ = (శాస్త్రములు బోధించెడియాచారములు మొదలైనవి) కొంచెము కొంచెము, అవగతం = (నాచే) తెలియఁబడినదో, తదా = అప్పుడు, మూర్ఖఃఅస్మిఇతి= మూఢుఁడను అగుదును అని, మమమదః = నామదము, జ్వరఇవ = జ్వరమువలె-మదము జ్వరమువలె కన్నుమిన్ను తెలియమి మొదలైన వికారములు కలిగించును కాఁబట్టి దీనికి జ్వరసామ్యము చెప్పఁబడినదని తెలియఁదగును. వ్యపగతః (అభూత్) = పోయినది (అయ్యెను.) 'ఆచార్యవాన్ పురుషోవేద' అను శ్రుతినిబట్టి 'ఆచార్యులవలన లభించిన విద్యచేతనే వివేకము కలుగు' నని భావము. అల్పజ్ఞుఁ డైనను దన్ను సర్వజ్ఞునిగాఁ దలంచుకొనువాఁడేమూర్ఖుఁడు, సర్వజ్ఞుఁడయ్యుఁ దన్ను మూఢునిగాఁ దలంచుకొనువాఁడే పండితుఁడు అని వివేచించుకొనవలయు. 'మదము గర్వమునకు హేతువు, గురుశుశ్రూషాదులు వినయమునకు హేతువు' అని ఫలితార్థము.

చ. తెలివి యొకింత లేనియెడఁ ♣ దృప్తుఁడ నై కరిభంగి సర్వముం
దెలిసితి నంచు గర్వితమ ♣ తిన్ విహరించితిఁ దొల్లి యిప్పు డు
జ్జ్వలమతు లైనపండితుల ♣ సన్నిధి నించుక బోధశాలి నై
తెలియనివాఁడ నై మెలఁగి♣తిం గత మయ్యె నితాంతగర్వమున్. 8

తా. నేనుస్వల్పజ్ఞానము గలవాఁడనై యుండుటంబట్టి యేనుఁగువలె మదించి కన్నుమిన్ను తెలియక యుండినకాలమున సర్వమును దెలిసినవాఁడనైతినని మనస్సున మిక్కిలి గర్వించియుంటిని. పండితజనులవలన శాస్త్రములు బోధించునాచారములు మొదలైనవి కొంచెము కొంచెము నాకుఁ దెలియఁగా నదివఱకు నన్ను జ్వరమువలెఁ బట్టియుండిన మదము జ్వరము పట్టి విడిచినట్లు నన్ను విడిచిపోయెను.

అవ. మూర్ఖుఁడు మిక్కిలియు నీచుఁడని దృష్టాంతమూలమునఁ దెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృమికులచితం లాలాక్లిన్నం విగన్ధి జుగుప్సితం ।
నిరుపమరసప్రీత్యా ఖాదన్ ఖరాస్థి నిరామిషమ్ ।
సురపతి మపి శ్వా పార్శ్వస్థం విలోక్య న శఙ్కతే ।
న హి గణయతి క్షుద్రో జన్తుః పరిగ్రహఫల్గుతామ్॥ 9

టీ. శ్వా=కుక్క, కృమికులచితం = పురుగులసమూహముచే వ్యాప్తమైనదియు. లాలాక్లిన్నం=నోటిజొల్లుచేఁ దడుపఁబడినదియు, విగన్ధి=కంపుగొట్టునదియు, (కావుననే) జుగుప్సితం=రోఁతపుట్టించునదియు. (అంతేకాక); నిర్ + అమిషం = (కొంచెమైనను) కండలేనిదియు, నగు, ఖర అస్థి=గాడిదయెముకను, నిరుపమరసప్రీత్యా = అసమానమైన యొకరుచియెడల నెంతప్రేమపుట్టునో యంతటిప్రేమతో. ఖాదన్=భక్షించుచు-కొఱుకుచు, పార్శ్వస్థం=ప్రక్కనున్న-దగ్గఱనున్న. సురపతిం అపి = దేవేంద్రునైనను-తక్కిన వానిని జెప్పనేల యనిభావము, విలోక్య=చూచి, నశంకతే=లజ్జింపదు, (తథా)హి= అట్లేయగునుగదా, క్షుద్రః జంతుః=నీచజంతువు, పరిగ్రహ ఫల్గుతాం=తాను స్వీకరించిన వస్తువునందలి తుచ్ఛత్వమును, న గణయతి=సరకుసేయదు, రోఁతకార్యములను జేయుటయం దాసక్తిగల మూర్ఖుఁడుగూడ నిట్లు మిక్కిలి నిందకును భయపడఁడని భావము.

చ. క్రిమిసముదాయసంకులము క్రేవలనింద్యము పూతిగంధహే
యమును నిరామిషంబును ఖరాంగభవం బగునెమ్ముఁ గుక్క దా
నమలుచుఁ జెంత నున్నసురనాథునిఁ గన్గొని సిగ్గుఁ జెంద ద
ల్ప మని నిజస్వభావము దలంపదు నీచపుప్రాణి యెయ్యెడన్. 9

తా. ఒకకుక్కకు నొకయెముక దొరకెను. అది దట్టముగాఁ బురుగులచే నిండినదై కొఱుకునపుడు నోటినుండి కాఱు జొల్లుచేఁ దడిసి మిక్కిలి కంపుగొట్టుచుఁ జూచుటకే వెగటు పుట్టించునదై యుండెను. ఇట్లుండిన నుండెఁగాని దానియందు కండయేమైనఁ గలదా యన్నచో నది లేశముకూడలేదు. అందును అది యతినీచమగు గాడిదయెముక. ఇట్టియెముక దొరకియు నాకుక్క మిక్కిలి రుచ్యమైనపదార్థమం దెంతప్రేమ కలుగునో యంతటిప్రేమతో దానిని తినసాగినది. అప్పుడు ప్రక్క దేవేంద్రుఁడు వచ్చి నిలిచినను గూడ నది లజ్జించునదికాదు. వేయేల! నీచజంతువైనది తానొకవస్తువును స్వీకరించుట మాత్రము చూచునేగాని యది యెంతతుచ్ఛముగా నుండినను దానిని పాటించుట లేదనుట తెల్లమేకదా.

అవ. అవివేకమునకుఁ గలుగుననర్థములను జెప్పి తన్మూలమున వివేకమే యావశ్యక మైన దని సూచించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శిర శ్శార్వం స్వర్గా త్పశుపతిశిర స్తః క్షితిధరం।
మహీధ్రా దుత్తుఙ్గా దవని మవనే శ్చాపి జలధిమ్।
అధో గఙ్గా సేయం పద ముపగతా స్తోక మథవా।
వివేక భ్రష్టానాం భవతివినిపాత శ్శతముఖః॥ 10

టీ. (యా=ఏది-ఏగంగానది), స్వర్గాత్=స్వర్గలోకమునుండి, శార్వంశిరః=శివుని శిరస్సును, ఉపగతా = పొందినదో, పశుపతిశిర స్తః = శివునిశిరస్సునుండి, క్షితిధరం= (హిమవత్) పర్వతమును, ఉపగతా=పొందినదో, ఉత్తుంగాత్-మహీధ్రాత్=పొడవైన (యా) కొండనుండి, అవనిం = భూమిని, ఉపగతా = పొందినదో, అవనేః చ అపి= భూమినుండియును, జలనిధిం = సముద్రమును, ఉపగతా = ('నదీనాంసాగరో గతిః' 'గంగాసాగరపూరణా' అనువచనముల ప్రకారమున)పొందినదో, అథో = అనంతరము, (లేక)అధః = క్రిందిప్రదేశమందు-అనఁగా పాతాళమున, సా ఇయం గంగా = ఆ యీ కనఁబడుచున్నగంగ, స్తోకంపదం = అల్పమగు (మిక్కిలి కొలఁదియైన) ప్రదేశమును, ఉపగతా=పొందినదయ్యెను. అథవా = అట్లన నేల, వివేకభ్రష్టానాం = వివేకశూన్యులైన వారికి (స్థానమునుండి జారినవారికని యర్థాంతరము). శతముఖః=బహుప్రకారములుగా, వినిపాతః భంగము (క్రిందుక్రిందుగా పడుట అని యర్థాంతరము), భవతి=కలుగుచున్నది. వివేకముతోఁ గూడినవారికో యిది కలుగదనిభావము. సకలలోక ప్రసిద్ధయయ్యు గంగానది భ్రంశమువలన నిట్టియవస్థ పొందెను. తక్కిన వారిని చెప్పనేల? కాఁబట్టి వివేకము మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని యూహ్యము.

శా. ఆకాశంబుననుండి శంభునిశిరంబందుండి శీతాద్రి సు
శ్లోకం బైనహిమాద్రినుండి భువి భూలోకంబునం దుండి య
స్తోకాంభోధిఁ బయోధినుండి పవనాంధోలోకముం జేరె గం
గా కూలంకష పెక్కుభంగులు వివేకభ్రష్టసంపాతముల్. 10

తా. *గంగానది మొట్టమొదట స్వర్గలోకమునుండి శివునితలమీఁదను, అక్కడ

---

*పూర్వము సగరునియజ్ఞాశ్వమును దేవేంద్రుఁడు దాచిపెట్టఁగా నతఁడు దానిని దేరఁ దనకొడుకులను బంపుటయు వా రెల్లయెడల వెదకి పాతాళమునకును బోయి యచటతపమొనర్చుచున్న కపిలమహాముని నేత్రాగ్నివలన భస్మీభూతులైరి. వారికినూర్ధ్వ లోకప్రాప్తి కలుగఁజేయుటకు తద్వంశ్యుడగుభగీరథుఁ డుగ్రతపము చేసి స్వర్గలోక మునుండి గంగానదిని పాతాళమునకుఁ దెచ్చె ననుపురాణకథ నిట గ్రహింపందగను.

నుండి హిమవత్పర్వతముమీఁదను, దానినుండి భూమిమీఁదను భూమినుండి సముద్రము నందును, సముద్రమునుండి పాతాళమునకును క్రమముగాఁ బడుచువచ్చెను. ఇట్లు స్థానమునుండి జారినవారికి పయింబయి నానావిధములుగ క్రిందుక్రిందుగాఁ బడుట యెట్లు కలుగుచున్నదో యట్లు వివేకమునుండి భ్రష్టులైనవారికిని నానావిధములుగ మఱిమఱి తప్పునపాటు కలుగును.

అవ. అగ్ని మొదలైనవానిని నివారించుటకు శాస్త్రోక్తములైన జలము మొదలైనయుపాయములు కలవు గాని మూర్ఖుని నివారించుటకు శాస్త్ర మేమైనఁ జెప్పుటగాని యుపాయ మేదైన నుండుటగాని రెండును లేవని విశదీకరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శక్యో వారయితుం జలేన హుతభు క్ఛత్రేణ సూర్యాతపో ।
నాగేన్ద్రో నిశితాఙ్కుశేన సమదో దణ్డేన గా ర్దభః ।
వ్యాధి ర్భేషజసం గ్రహైశ్చ వివిధైర్మన్త్రైః ప్రయోగై ర్విషం ।
సర్వస్యౌషధ మస్తి శాస్త్రవిహితం మూర్ఖస్య నాస్త్యౌషధమ్॥ 11

టీ. హుతభుక్=అగ్ని, జలేన = ఉదకముచేత, వారయితుం = నివారించుటకు, శక్యః = సాధ్యమైనది, సూర్యాతపః = సూర్యునివేఁడిమి—ఎండ, శూర్పేణ = చేటచేత, పాఠా॥ ఛత్రేణ = గొడుగుచేత, వారయితుంశక్యః = నివారింపఁగూడినది. సమదః=మదముతోఁగూడిన, నాగ+ఇన్ద్రః=శ్రేష్ఠమైనగజము, నిశిత అఙ్కుశేన = వాఁడియైన యంకుశముచేత, వారయితుంశక్యః = వారింపఁగూడినది. గౌః గార్దభశ్చ = ఎద్దును గాడిదయును, దండేన = కఱ్ఱచే, వారయితుంశక్యౌ = నివారింపఁగూడినవి. వ్యాధిః = కుష్ఠము మొదలైన రోగము, భేషజసంగ్రహైః చ = ఔషధముల సంగ్రహించుటచేతను - చకారమువలన మహామంత్రజపహోమాదులచేతను నని గ్రాహ్యము, వారయితుంశక్యః = నివారింపఁగూడినది. విషం = కాలకూటాదివిషము, వివిధైః మంత్రైః ప్రయోగైః = నానావిధములగు ప్రణవాదిమంత్రములచేతను ప్రయోగములచేతను, నివారయితుంశక్యః=వారింపఁగూడినది. (కాఁబట్టి) సర్వస్య = (ప్రాణుల హింసకు మూలమగు) అన్నింటికిని, శాస్త్రవిహితం=శాస్త్రముచే నేర్పడిన, ఔషధం అస్తి=మందు కలదు. మూర్ఖస్య=మూర్ఖునికి, శాస్త్రవిహితం ఔషధం న అస్తి= శాస్త్రచోదితమైన మందులేదు.

చ. జలముల నగ్ని శూర్పమునఁ జండమయూఖుని దండతాడనం
బుల వృషగార్దభంబులను బొల్పగు మత్తకరీంద్రమున్ సృణిం
జెలఁగెడు రోగ మౌషధముచే విషముం దగు మంత్రయుక్తి ని
మ్ములఁ దగఁ జక్కఁజేయునగు మూర్ఖుని మూర్ఖత మాన్పవచ్చునే. 11

తా. అగ్నిని జలముచేతను, ఎండను జేటచేతను లేక గొడుగుచేతను, మదగజమును వాడియంకుశముచేతను, వృషభగార్దభములను కఱ్ఱచేతను, రోగమును ఔషధమంత్ర జపహోమాదులచేతను, విషమును నానావిధములగు మంత్రతంత్రములచేతను నడంపవచ్చును. ఇంతేల, ప్రాణిహింసాకారణములగు దుష్టజంతువుల కన్నిటికిని నౌషధము శాస్త్రము విధించియున్నదిగాని మూర్ఖునికిమాత్రము వానిమూర్ఖతను బోగొట్టజాలినట్టి సుభాషితాదిరూపమైన యౌషధ మెందును లేదు,

ఇది నీతిశతకమునందు మూర్ఖపద్ధతివర్ణన మన్నది ప్రథమదశకము,

నీతిశతకము - విద్వత్పద్ధతి.

అవ. ఇప్పుడు మూర్ఖపద్ధతికి వ్యతిరిక్తమైన లక్షణములు గల దానినిగా విద్వత్పద్ధతిని వర్ణించుచున్నాఁడు,

శ్లో॥ శాస్త్రోపస్కృతశబ్దసుందరగిర శ్శిష్యప్రదేయాగమా।
విఖ్యాతాః కవయో వసన్తి విషయే యస్య ప్రభోర్నిర్ధనాః।
తజ్జాడ్యం వసుధాధిపస్య సుధియ స్త్వర్థం వినాపీశ్వరాః।
కుత్స్యా స్స్యుః కుపరీక్షకైర్నమణయో యైరర్ఘతః పాతితాః। 12

టీ. శాస్త్ర...గిరః-శాస్త్ర ఉపస్కృత = తర్కవ్యాకరణాది శాస్త్రములచే నలంకృతములైనవియు - దోషరహితములైనవని యర్థము, శబ్దసుందర = శబ్దముచే మనోహరములైనవియు-కర్ణసుఖముగా వినంబడునవియు ననియర్థము, (అగు) గిరః= వాక్కులు గలవారును, శిష్యప్రదేయ ఆగమాః = శిష్యులకు (వ్యాఖ్యానరూపముగా) నీయఁదగినశాస్త్రములు గలవారును - పటువైన మంచిశిక్షవలన సకలశాస్త్రసిద్ధాంతములను జక్కఁగా నెఱిఁగినవారగుటచే శిష్యుల కుపదేశించుమూలమున సర్వశాస్త్రములను వ్యాఖ్యానము చేసినవారని యర్థము, లేక-వంచనచే వెలిపుచ్చక గర్భమునందే జీర్ణించునట్లు చేయఁబడినవికాక శిష్యులకు వినియోగింపఁదగినవిగా నుంచుకొన్నశాస్త్రములు గలవారనియుఁ జెప్పఁదగును, (కావుననే) విఖ్యాతాః = అంతటఁ బ్రసిద్ధికెక్కినవారును, (అగు) కవయః = విద్వాంసులు, నిర్ధనాః (సన్తః)= ధనహీనులై, యస్య ప్రభోః = ఏరాజుయొక్క, విషయే = దేశమందు-లేక సన్నిధానమందు, వసన్తి=ఉన్నారో, తత్ = అది (అట్లు వారు ధనహీనులై యుండుట యని యర్థము), (తస్య) వసుధ + అధిపస్య=రాజుయొక్క, జాడ్యం = మాంద్యము-హీనత్వము-వారుధనములేకుండుట వారికి కొఱఁతకానేరదు; అది యారాజుహీనత్వమే యగు

ననిభావము. (ఎట్లనగా) సుధియస్తు = విద్వాంసులన్నన్నో, అర్థంవినాఅపి = ధనము లేకుండినను గాని, ఈశ్వరాః = సమర్థులు-పూజ్యులనియర్థము-విద్యయే వారికిమహాధనము; తక్కినదిలేకున్నను వారు పూజ్యులే యనిభావము. మణయః = (వెలలేని) రత్నములు, యైః = (రత్నశాస్త్రపరిజ్ఞానములేని) ఎవరిచేత, అర్ఘతః పాతితాః = వెలనుండి తగ్గింపఁబడెనన్నో, తైఃకుపరీక్షకైః = అపరిజ్ఞాతపరీక్షగలయువారిచేత-సరిగా పరీక్షించి వెలచెప్ప నేరనివారిచేత, కుత్స్యాః న స్యుః = నిందితములు కావు-వారు వెలతగినవని చెప్పుటచే నవి నింద్యములు కావనిభావము. పండితులు 'సదాశ్రయేణ శోభన్తే పణ్డితా వనితా లతా' అనున్యాయము చొప్పున ప్రభుల నాశ్రయించియే యుండవలయును. ప్రభువులు వారికోరికల నీడేర్పనియెడల నది యా ప్రభువులయప్రసిద్ధత్వమే యగును. విద్వాంసులో, కుపరీక్షకులచే వెలతగ్గినవిగాఁ జెప్పఁబడియు నింద్యములుకాని యమూల్యరత్నములవలెఁ దాము నింద్యులు కారు. కావున శ్రేయమును గోరుప్రభువులు విద్వాంసులకోరికల తీర్చువారే కావలయు నని తెలియనగును.

చ. సకలకలావిభూషితులు శబ్దవిదుల్ నయతత్త్వబోధకుల్
  ప్రకటకవీంద్రు లేనృపతి పజ్జను నిర్ధను లై చరింతు రా
  వికృతపుజాడ్య మారొరది విత్తము లేకయ వారు పూజ్యు లం
  ధకజనదూషితంబులు ఘనంబులు గావె యమూల్యరత్నముల్.12

తా. వ్యాకరణసంస్కారముచే దోషరహితముగాను శ్రవణానందముగాను మాటలాడువారై, యాశ్రయించిన శిష్యులకు సమస్తశాస్త్రములను సవ్యాఖ్యానముగ నుపదేశించువా రగుటంజేసి యెల్లయెడలఁ బ్రసిద్ధినొందియు నుండు విద్వాంసు లొక ప్రభువు నాశ్రయించి యుండియు ధనహీనులై యుందురేని యాలోపము ప్రభువుదే కాని వారిది కాదు. విద్వాంసులు ద్రవ్యములేనివారైనను బూజ్యులే యగుదురు వెలలేని రత్నములు వెలతక్కువైనవిగాఁ జెప్పఁబడినను నింద్యములు గావు గాని వానిని సరిగాఁ బరీక్షింపనేరక వెలతగ్గినవని చెప్పినవారే నింద్యు లగుదురు.

అవ. సాధారణధనమునకుఁ గల యల్పలక్షణములకంటె వ్యతిరిక్తములై మిక్కిలి గొప్పలైయున్న విద్యాధనలక్షణములను వర్ణించుచు నట్టివిద్యాధనము గలవారి కతిశయమును గూర్చుచు నట్టివారి యెడల గౌరవముతోడి విశ్వాసమును గలిగించుటకొఱకు రాజులను గూర్చి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హర్తు ర్యాతి నగోచరం కిమపి శం పుష్ణాతి య త్సర్వదా ।
  హ్యర్థిభ్యః ప్రతిపాద్యమాన మనిశం ప్రాప్నోతి వృద్ధిం పరామ్ ।
  కల్పాన్తే ష్వపి న ప్రయాతి నిధనం విద్యాఖ్య మన్తర్ధనం ।
  యేషాం తాన్ప్రతి మాన ముజ్ఝత నృపాః క స్తైస్సహ స్పర్ధతే॥13

టీ. యత్ = ఏది (ఏవిద్యాధనము), హర్తుః = అపహరించువానికి, గోచరం = గోచరత్వమును-అనఁగా దొరకునదిగానుండుటను, నయాతి = పొందదో - దొరకనట్టిది కాదనుట: (అట్లే) సర్వదా = ఎల్లప్పుడును, కిమపి = అనిర్వాచ్యమైన - ఇంతంతని చెప్పనలవికాని, శం = సుఖమును, పుష్ణాతి = పెంచుచున్నదో; అనిశం = నిరంతరమును, అర్థిభ్యః = విద్యార్థులకొఱకు (అని విద్యాపరమైనయర్థము) - యాచకులకొఱకు (అని ధనపరమైనయర్థము) - ప్రతిపాద్యమానం అపి = (విద్యాపరముగా) వ్యాఖ్యానము చేయఁబడుచున్నప్పటికిని - (ధనపరముగా) ఈయఁబడుచున్నప్పటికిని, పరామ్=ఉత్కృష్టమైన, వృద్ధిం = పెంపును, ప్రాప్నోతి = పొందుచున్నదో; వ్యాఖ్యానముచే నభివృద్ధినిఁజెందుననుట, (అట్లే) కల్పాన్తేషు అపి = ప్రళయకాలములందుఁగూడ, నిధనం = నాశమును, నప్రయాతి = పొందదో-కల్పాన్తేష్వపి అని బహువచనముచే విద్యాధనమున కెంతమాత్రమును నేకాలమందును వినాశములేదని తెలియవలయును; (తత్ = ఆ) విద్యాఖ్యం = విద్యయను పేరుగల, అన్తర్ధనం = లోపలి ద్రవ్యము-ప్రసిద్ధధనమువలె తన్నుఁదాల్చిన పురుషునికి బయటనుండునట్టిదిగాక వాని లోపల గుప్తమైయుండునదనుట, యేషాం = ఎవరికి, (అస్తి = కలదో), తాన్ ప్రతి = (ఆవిద్యాధనముగల) వారినిగూర్చి-వారియెడల ననుట, హేనృపాః = ఓరాజులారా, మానం = కోపమును-దురాగ్రహముననుట, ఉజ్ఝత = విడువుఁడు - మానుఁడు తైః సహ = వారితోడ-ఆవిద్వాంసులతోననుట, కః = ఎవఁడు, స్పర్ధతే = నిగ్రహించుచు-మచ్చరించుననుట-వారి నెవఁడును మచ్చరింపఁజాలఁడని యర్థము. కాఁబట్టి వారెప్పుడును మిక్కిలి గౌరవముతో నెన్నఁదగినవారని భావము. ఇచట ఉపమానమగు ప్రసిద్ధధనముకంటె నుపమేయమగు విద్యాధనమునకు ఆధిక్యమును జెప్పుటచే వ్యతిరేకాలంకారము.

ఉ. హర్తకుఁ గాదు గోచర మహర్నిశమున్ సుఖపుష్టిసేయు స
త్కీర్తి ఘటించు విద్య యను దివ్యధనం బఖిలార్థికోటికిం
బూర్తిగ నిచ్చినం బెరుఁగుఁ బోదు యుగాంతపువేళనైన భూ
భర్తలు దద్ధనాధికుల పట్టున గర్వము మాను టొప్పగున్. 13

తా. (స్వర్ణాదిరూపమగు ప్రసిద్ధధనముకంటె విద్యాధనమే మేలైనది. ఎట్లనఁగా) విద్యాధనము దొంగలు మొదలైనవారి కగపడునట్టిది కాదు గనుక ప్రసిద్ధధనము నపహరింప శక్యమగునట్లు దీని నపహరింప శక్యముకాదు. 'అర్థానా మార్జనే దుఃఖమే' అనునట్లు దానిని సంపాదించుటయందు దుఃఖము కలుగుచున్నదికాని యిది యట్లుగాక యెప్పుడును సుఖము నిచ్చుచుండును. అది యనుభవించినఁగాని యొకరి కిచ్చినను గాని తగ్గి నానాఁటికి నశించిపోవుచుండును. ఇది యొకరి కెల్లప్పుడు నిచ్చుచుండినను గాని కొంచెమైనను తగ్గక మఱిమఱి వృద్ధిం బొందును ప్రళయకాలము లెన్ని వచ్చినను నాశము నొందకుండును. దానివలె బయటనుండునది

గాక యిది తన్నుఁ దాల్చినవారిలోపలనె మిక్కిలి పదిలమైయుండును. ఇట్టివిద్యా ధనముగలవారియెడ నట్టిసామాన్యధనముగల రాజులుసైతము దురాగ్రహము మాని గౌరవబుద్ధితోఁ బ్రవర్తింపవలయును. ఏలనఁగా నెవ్వరుగాని యట్టివారితో మచ్చరింపఁజాలరని తాత్పర్యము.

అవ. 'రాజా! మీసంపద వారి కేమియుఁ బ్రతిబంధముకలిగింపఁజాలదు. కాఁబట్టి వారియెడ బహుమానము చూపుచునే యుండవలయును' అని దృష్టాంతముతోఁగూడ రాజునకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అధిగతపరమార్థాన్ పణ్డితాన్ మాఽవమంస్థా।
 తృణమివ లఘు లక్ష్మీర్నైవ తాం స్తంరుణద్ధి।
 అభినవమద రేఖాశ్యామగణ్డస్థలానాం।
 న భవతి బిసతన్తుర్వారణం వారణానామ్॥ 14

టీ. (హేనృప = ఓరాజా) అధిగతపరమార్థాన్ = * తెలిసికొనఁబడినతత్త్వార్థములుగల-తత్త్వార్థముల నెఱిఁగిన యనుట, లేక, పొందఁబడిన పురుషార్థములు లభించిన యనుట, పండితాన్ = విద్వాంసులను,మా అవమంస్థాః = అవమానింపకుము. (ఏలనఁగా) తృణంఇవ = గడ్డిపరకవలె, లఘు = అల్పమైన-నిస్సారమైనయనుట, లక్ష్మీః = నీసంపద, ('శోభాసంపత్తిపద్మాసులక్ష్మీఃశ్రీరపిగీయతే' అని విశ్వము) తాన్ = వారిని-ఆపండితులను, నఏవ సంరుణద్ధి = కొంచెమైనను అడ్డపెట్టఁజాలదు-కట్టుపఱుపఁజాలదనుట. (ఇందులకు దృష్టాంతము) అభి...స్థలానాం-అభినవ = మిక్కిలిక్రొత్తలైన, మదరేఖా=మదజలధారలచే, శ్యామ=నల్లని, గండస్థలానాం= చెక్కిళ్ల ప్రదేశములుగల, వారణానాం = ఏనుఁగులకు, బిసతన్తుః = తామరతూఁడులదారము, వారణం = అడ్డగించునట్టిది, నభవతి = కాదు. కావున వారియెడల మిక్కిలి గౌరవముతోనే మెలఁగవలయునని భావము, అలంకారము దృష్టాంతము. దీనికి నంగము-ఉపమ. కావున రెంటికిని సంకరము. ఇచట పండితులపరమార్థజ్ఞానమునకు ముందట రాజులసంపద తృణప్రాయ మనునాశయముతో లక్ష్మికి తృణోపమానము కల్పితమని యెఱుంగునది.

* విద్యాధనమునుగూర్చి యీతీరుగనే 'నభోగహార్యా నచబన్ధుహార్యా నభ్రాతృహార్యా నచరాజహార్యా। స్వదేశమిత్రం పరదేశబన్ధు ర్విద్యాసుధాం యేపురుషాః పిబన్తి॥ విద్యాధనము అనుభవించుటచే దఱుఁగదు, బంధువులచేతను, అన్నదమ్ములచేతను, రాజులచేతను నపహరింపఁబడదు. స్వదేశమందు మిత్రునివంటిది. పరదేశమునందు బంధువువంటిది. అట్టివిద్య యనునమృతము నేపురుషులు త్రాగుదురో వారి కట్టిధనము కలుగును అని చెప్పంబడియున్నది.

తే. ప్రభులు పండితు లగువారి నలన గర్వ
కలన మానుఁడు వారు మీ కలిమి తృణము
లీలఁ బోలింప లేమి మృణాళగుణము
భూరిమదవారణములకు వారణంబె. 14

తా. రాజా ! తత్త్వవేత్తలగు విద్వాంసుల నవమానింపకుమా. గడ్డిపరకవలె సారహీనమైన నీసంపద యట్టిమహాత్ములను గొంచెమైనను గట్టుపఱుపఁజాలదు. స్రోతస్సులైన మదజలధారలచే నలుపెక్కిన చెక్కిళ్లుగల మదపుటేనుఁగులను దామరతూఁడ్లదారముచేఁ బట్టి కట్టఁదగదు కాదు. అట్లు నీసంపదయు వారిని గట్టుపఱుపఁజాలదు.

అవ. వేయేల, బ్రహ్మదేవునివంటివాఁడును వారినేర్పు నపహరింపఁజాలఁడని దృష్టాంతమూలముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమ్భోజినీవనవిహారవిలాసమేవ॥
హంసస్య హన్తి నితరాం కుపితో విధాతా।
న త్వస్య దుగ్ధజలభేదవిధౌ ప్రసిద్ధాం।
వైదగ్ధ్యకీర్తి మపహర్తు మసౌ సమర్థః॥ 15

టీ. విధాతా = బ్రహ్మ, క్రుద్ధః = (ఒకానొకహేతువుచే) కోపించినవాఁడై, హంసస్య = (తనవాహనమైన) హంసయొక్క, అమ్భో... మేవ-అమ్భోజినీవన = తామరతీఁగలతోపరము గు, విహార = క్రీడించుటయనెడి, విలాసం ఏవ = విలాసమునుమాత్రమే-మఱివేఱొక్కటిని గాదనుట, నితరాం = మిక్కిలి, విశేషించి, హన్తి = నాశము చేయుచున్నాఁడు. తామరకొలనిని మిక్కిలి యెండించుటచే నందు విహరించుటను చెఱుపుటమాత్రమే శక్తుఁడగుచున్నాఁడని యర్థము. (అయినప్పటికిని) అసౌ = ఈ తఁడు-బ్రహ్మ, అస్య = దీనియొక్క-హంసయొక్క, దుగ్ధ...విధౌ-దుగ్ధజల = పాలునీళ్లను, భేదవిధౌ = వేఱుసేయుటయందు, ప్రసిద్ధాం = ప్రసిద్ధమైన, వైదగ్ధ్యకీర్తిం = నేర్పుచేఁగలిగిన కీర్తినిగూడ, 'కృత్యవస్తుషుచాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరికీర్తతే' అని చేయఁదగిన వస్తువులందుఁ జూపునేర్పు, వైదగ్ధ్యము. అపహర్తుం = పోఁగొట్టుటకు న సమర్థః = శక్తుఁడుకాఁడు. హంస పాలు నీరును గలసియుండఁగా నీటినివిడిచి పాలును మాత్రము గ్రహించునని ప్రసిద్ధి. అప్రకృతమగు బ్రహ్మ హంసవృత్తాంతముచే ప్రస్తుత మగు రాజవిద్వజ్జనవృత్తాంతము తెలియనగుటచే నిట యలంకారము అప్రస్తుత ప్రశంస.

చ. వనజభవుండు గోపమున వాహన మైనమరాళభర్తకున్
వనజవనీవిహారకలనంబు దొలంగఁగఁ జేయుఁ గాని గుం

భనమున దుగ్ధజీవన వి * భాగవిధాననిరూఢ నై పుణీ
జనితమహాయశోవిభవ * సారము హంసకు మాన్పఁజాలునే. 15

తా. బ్రహ్మ యెట్లో కోపమునొంది తామరకొలని నెండించి తా నెక్కి తిరుగు హంసకుఁ దామరవనమునందు విహరించువేడుక లేకుండునట్లు చేసెనుగాని పాలను నీటిని వేఱుపఱుచునట్టి నేర్పువలన దానికిఁ గలిగినట్టి కీర్తినిగూడఁ బోఁగొట్టుటకు శక్తుఁడు గాఁడయ్యెను. ఇట్లే రాజు పండితులపైఁ గోపముకలిగెనేని వారు తన దేశమందు వసించుట మొదలైనవానిని మాత్రము చెఱుపఁగలఁడే కాని సమస్తవిద్యా పరిశీలనమువలన వారికిఁ గలిగినట్టి చాతుర్యమును జెఱుపఁజాలఁడు.

అవ. పండితులకు విద్యయే భూషణమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కేయూరాణి నభూషయన్తి పురుషం హారాన చన్ద్రోజ్జ్వలా॥
న స్నానం న విలేపనం న కుసుమం నాలఙ్కృతా మూర్ధజాః।
వాణ్యేకా సమలఙ్కరోతి పురుషం యా సంస్కృతా ధార్యతే।
క్షీయన్తేఽఖిలభూషణాని సతతం వాగ్భూషణం భూషణమ్॥ 16

టీ. పురుషం=పురుషుని, కేయూరాణి=బాహుపురులు, నభూషయన్తి= అలంకరింపవు, చన్ద్రోజ్జ్వలాః = చంద్రునివలె మిక్కిలి తెల్లగాఁ బ్రకాశించునట్టి, హారాః = ముత్తెపుహారములు, నభూషయన్తి=అలంకరింపఁజాలవు (పురుషుని అని ముందంతటను గూర్చుకొనవలయును). స్నానం = అభిషేకము, నభూషయతి = అలంకరింపఁజాలదు. విలేపనం=పచ్చకర్పూరము కస్తూరి గంధము మొదలైనవాని మెయిపూఁతయు, న భూషయన్తి=అలంకరింపదు, కుసుమం (ఇదిజాత్యేకవచనము) = మల్లెలుమొల్లలుసంపెఁగలు మొదలైన పువ్వులును, నభూషయతి=అలంకరింపదు, అలఙ్కృతాః = అభ్యంగనము చేయుటచే, పువ్వులుముడుచుట మొదలైనవానిచే చక్కఁగా నవరింపఁబడిన, మూర్ధజాః= తలవెండ్రుకలును, నభూషయన్తి=అలంకరింపవు. (కింతు=అయితే) యా=ఏది-ఏవాక్కు, సంస్కృతా = వ్యాకరణాదిశాస్త్రములచేఁ బరిశుద్ధమైనదై, ధార్యతే = ధరింపఁబడుచున్నదో-స్వాధీనము చేసికొనఁబడుచున్నదో, (సా=అట్టి) ఏకా = కేవలమైన, వాణీ = వాక్కు, పురుషం = పురుషుని, సమలంకరోతి = చక్కఁగా నలంకరించుచున్నది. కేయూరములు మొదలైనవి భూషణము లగుట ప్రసిద్ధమైయుండఁగా నట్లు కావని నిషేధించుటచేఁ బ్రత్యక్షముగా నిజమును ఘుఱుంగుపెట్టుటయే యగునని యాశంకించినవాఁడై యని భూషణములేమైనను క్షీణించునట్టి స్వభావము గలవియగుటచే భూషణములు కాఁదగవు గాన నవి భూషణములుకావని యుపరించి చెప్పుచున్నాఁడు. అఖిలభూషణాని=బాహుపురులు మొదలైన సమస్తభూషణములును, క్షీయన్తే = కాల క్రమమున నశించుచున్నవి-కాఁబట్టి యవిభూషణములే కావని యాశయము, వాక్ భూషణం =

సంస్కారము నొందినట్టి వాక్కు-రూపముననుండు భూషణమన్నన్నో, సతతం భూషణం=నిత్యమైనభూషణము-ఎప్పుడును నశింపదనుట. కాఁబట్టియే భూషణమగునని భావము. అలం. వ్యతిరేకము.

ఉ. భూషలు గావు మర్త్యులకు భూరిమయాంగదతారహారముల్
భూషితకేశపాశమృదు పుష్పసుగంధజలాభిషేకముల్
భూషలు గావు పూరుషుని భూషితుఁ జేయుఁ బవిత్రవాణి వా
గ్భూషణమే సుభూషణము భూషణముల్ నశియించు నన్నియున్.

తా. పురుషుని బాహుపురులు అలంకరించునవి గావు, చంద్రునివలెఁ దెల్లగా మెఱయుచుండు ముత్యాలదండలును అలంకరించునవిగావు. స్నానముగాని, చందనము మొదలగు మైపూఁతలుగాని, మల్లెలు మొల్లలు మొదలగు పువ్వులుగాని, దువ్వుట మొదలైనవానిచేఁ జక్కనైన నివ్వటిల్లునెఱికురులుగాని యలంకరించునవిగావు. వ్యాకరణాది శాస్త్రశుద్ధమైన వాక్కు ఒక్కటియే పురుషుని జక్కఁగా నలంకరించునదగును. బాహుపురులు మొదలైన భూషణములెల్ల క్షీణింపునట్టివిగాన నవిభూషణములు కావు. వాక్కనెడి భూషణమే యెప్పుడు నశింపకుండు భూషణము.

శ్లో॥ విద్యానామ నరస్య రూప మధికం ప్రచ్ఛన్నగుప్తం ధనం ।
విద్యా భోగకరీ యశ స్సుఖకరీ విద్యా గురూణాం గురుః !
విద్యా బన్ధుజనో విదేశగమనే విద్యాపరా దేవతా !
విద్యా రాజసు పూజ్యతే నహి ధనం విద్యావిహీనః పశుః ॥ 17

టీ. విద్యానామ=వేదశాస్త్రాదిసుయమగు విద్య యనునది, నరస్య = పురుషునికి, అధికం=ఎక్కువయైన-హెచ్చైన, రూపం=(కుండలహారనూపురాంగదము లనుచతుర్విధ భూషణములచే నలంకృతము గాకున్నను అలంకరింపఁబడినదానివలెనె ప్రకాశించుచుండునట్టి) యాకారవిశేషము*-అట్టిరూపమువలె లోకమునురంజింపఁజేయునదని భావము. ప్రచ్ఛన్నం=రహస్యముగా-కనఁబడకుండునట్లు, గుప్తం=దాఁపఁబడినట్టి, ధనం=ద్రవ్యము. (విద్యయేయని కూర్చుకొనఁదగును). ధనమువలె కాలాంతరమందు నుపయోగించునని భావము. విద్యా=ఆవిద్య, భోగకరీ=భోగములను గలుగఁజేయునది-హారచందనాది భోగ్యవస్తువులను లభించుట కిది మూలమని భావము, యశస్సుఖకరీ.

* 'అవేధ్యారోప్య నిక్షేప్య బంధనీయైరభూషితా। యదృచ్ఛాషితమివాభాతి తద్రూపమితికథ్యతే' తూర్చితాల్పదగిన కుండలాదులు, పైకివేసికొనఁదగినహారములు, విదుల్చునట్లు తొడుగఁదగిన నూపురములు, కట్టుకొనఁదగిన బాహుపురులు అను నాలుగు విధము లగుభూషణములచే నలంకరింపఁబడకున్నను నలంకృతమైనదానివలెఁ బ్రకాశించునదియే రూప మనఁబడును-అని కావ్యప్రకాశిక.

యశః=కీర్తిని, సుఖః=ఇంద్రియతర్పణమును, కరీ=చేయునట్టిది-కీర్తికిని నింద్రియతర్పణమునకును హేతువనిభావము. విద్యా=విద్య, గురూణాం=(గృణన్తి=ఉపదిశన్తి అను వ్యుత్పత్తిచే) హితాహితములనుపదేశించునట్టియాచార్యులకుంగూడ, గురుః=ఉపదేశించునట్టిది-గురువులవలె పరమార్థమును బోధించునదనిభావము, విద్యా=విద్య, విదేశగమనే = దేశాంతరమునకుం బోయినపుడు-ప్రవాసమునందు, బన్ధుజనః = సుహృజ్జనుఁడైనది-సుహృజ్జనునివలె విశేషోపచారములను జేయునట్టిదనిభావము, విద్యా = విద్య, పరా దేవతా=పరమాత్మ-పరమాత్మునివలె మోక్షదాయకమైనదనిభావము, లేక, పరాదేవతా = తనకభీష్టమైన దైవము-ఇష్టదైవమువలె నైహికాముష్మికఫలములనిచ్చునదని భావము, విద్యా=విద్య, రాజసు=రాజులయందు-రాజులచేతననుట, పూజ్యతే = కొనియాడఁబడునది-గౌరవసంపన్నమైనదిగనుక రాజ్యపూజ్యమగుచున్నదని భావము. లేక, విద్యాశబ్దమునకు విద్యావంతుఁడనియు రాజశబ్దమునకు రాజసభలనియు లక్ష్యార్థముల గ్రహించినయెడల, విద్యావంతుఁడు రాజసభలయందు గౌరవింపఁబడుననియర్థము. ధనం=ద్రవ్యమన్ననో, నహి=క్రిందఁజెప్పఁబడినప్రకారము గలది కానేరదు. (కాఁబట్టి) విద్యావిహీనః = (క్రిందఁజెప్పఁబడినట్టిదగు) విద్యలేనివాఁడు, పశుః = పశుప్రాయుఁడు-కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకము లేనివాఁడని భావము. పెక్కుప్రకారములు సేయునది కాఁబట్టి మంచివిద్యయే ముఖ్యముకాని మఱివేఱొద్దియును గాదని యాశయము. ఇచట విద్యను, రూపము ధనము మొదలయిన యాకారములచేఁ బలువిధములుగా రూపించుటవలన నిరవయవమాలారూపక మలంకారము.

ఉ. విద్య నిగూఢగుప్త మగువిత్తము రూపము పూరుషాళికిన్
విద్య యశస్సు భోగకరి ి విద్య గురుండు విదేశబంధుడున్
విద్య విశిష్టదైవతము ి విద్యకు సాటిధనంబు లేదిలన్
విద్య నృపాలపూజితము ి విద్య నెఱుంగనివాఁడు మర్త్యుఁడే. 17

తా. విద్యయే పురుషునికిఁ గుండలహారాదిభూషణములులేకయే ప్రకాశింపఁజేయునట్టి రూపమువంటిదై లోకమును రంజింపఁ జేయును. మఱియు నది యెవ్వరికిని దెలియనట్లు మిక్కిలిపదిలముగా దాఁచిపెట్టబడిన ధనమువంటిదై కాలాంతరములందుపయోగించును. సమస్తభోగములను గీర్తిని సుఖమును బొందుట కదియే హేతువు. విద్య గురువులకు గురువువంటిదై హితాహితముల బోధించుచుండును. దేశాంతరమునకుఁ బోయినపు డది బంధుజనునివలె మిక్కిలియు నుపచరించును. విద్య పరమాత్మవలె మోక్షమునుగాని లేక యిష్టదైవమువలె నైహికాముష్మిక ఫలములనుగాని యిచ్చును. విద్య రాజులచేతను గొనియాడఁబడును. విద్య గలవారు రాజసభలందుఁ బూజితులగుదురు. విద్యకుఁగల యిట్టిలక్షణములు ధనమునకు లేవు. కాఁబట్టి యిట్టివిద్యలేనివాఁడు కర్తవ్యాకర్తవ్యవివేకశూన్యుఁ డగుటచే పశుప్రాయుఁడే యగును.

అవ. లోకులకు హితము లైనవానిని నహితము లైనవానిని వర్ణించుచు నాప్రసక్తిమూలమున వారికి విద్యయే మిక్కిలి గొప్ప యైశ్వర్యమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షాన్తిశ్చే త్కవచేన కిం కి మరిభిః క్రోధోఽస్తిచే ద్దేహినాం।
జ్ఞాతిశ్చే దనలేన కిం యది సుహృ ద్దివ్యౌషధైః కిం ఫలమ్।
కిం సర్పై ర్యది దుర్జనాః కిము ధనై ర్విద్యానవద్యా యది
వ్రీడాచే త్కిము భూషణైః స్సుకవితా యద్యస్తి రాజ్యేన కిమ్॥ 18

టీ. దేహినాం=ప్రాణులకు, క్షాన్తిః = ఓర్పు - అవమానాదులు కలుగుచున్నపుడు కోపమును గలుగనీక యడ్డగించునట్టి గుణవిశేషము, అస్తిచేత్ = ఉండినయెడల, కవచేన=కవచముతో, కిం (ఫలమ్)=ఏమిప్రయోజనము? (ఫలమ్ అని యంతటనుగూర్చుకొనవలయును.) కవచ మెట్లు మర్మములందు బాణాదులను గ్రుచ్చుకొనకుండఁ జేయునో యట్లే యోర్పును మర్మముల బాధించువానిని దగులనీయకుండును. ఓర్పువలన మర్మబాధ కలుగదని యాశయము, దేహినాం=ప్రాణులకు, క్రోధః=కోపము-మనస్సునకు క్షోభము కలిగించునట్టి గుణము, అస్తిచేత్=ఉన్నయెడల, అరిభిః కిం (ఫలమ్)= శత్రువులతో నేమి ప్రయోజనము - కోపమేలోపలనుండు శత్రువువంటిదై యుపద్రవము కలిగింపఁగా తక్కినబయటిశత్రు లేల యని భావము. జ్ఞాతిః = దాయాది, అస్తిచేత్=ఉన్నయెడల, అనలేన కిం ఫలమ్=అగ్నితో నేమిప్రయోజనము? దాయాది అగ్నివలె సమస్తమును నిర్మూలము చేయునని భావము. సుహృత్ = మంచిమిత్రుఁడు, అస్తి యది=ఉన్నయెడల, దివ్యౌషధైః=సిద్ధౌషధములతో, కిం ఫలం=ఏమి ప్రయోజనము? మిత్రుఁడు మంచియౌషధమువలె నారోగ్యము నిచ్చునని భావము. దుర్జనాః = దుష్టులు, యది (సన్తి)=ఉన్నయెడల, సర్పైఃకిం (ఫలమ్)=సర్పములతో నేమిప్రయోజనము? - దుర్జనులు సర్పములవలె ప్రాణములను హరింతు రని భావము. అనవద్యా=నిర్దోషమయిన, విద్యా = వేదవేదాంగాదిమయ మగు చదువు, (అస్తి) యది = ఉన్నయెడల, ధనైః= ద్రవ్యములతో, కిము(ఫలం)=ప్రయోజన మేమి? - విద్య ధనమువలె సకలభోగములను సాధించి యిచ్చునని భావము. వ్రీడా=లజ్జ-చేయఁదగనికార్యములందు ప్రవర్తించుటకు మనస్సు సంకోచపడుట, (అస్తి)చేత్=ఉన్నయెడల, భూషణైః కిం = ఆభరణములతో నేమిప్రయోజనము?-లజ్జయే లోకోత్తర మైనభూషణమని భావము. సుకవితా=మంచిపాండిత్యము - 'సఙ్ఖ్యావాన్ పణ్డితఃకవిః' అని యమరము, లేక, మంచికవిత్వము, యది అస్తి = ఉన్నయెడల, రాజ్యేన కిం = భూమండలాధిపత్యముతో, లేక, ప్రజాపరిపాలనముతో నేమిప్రయోజనము? - మంచిపాండిత్యముగాని కవిత్వముగాని రాజ్యమువలె సకలలోకవశీకర మని భావము.

చ. క్షమ గవచంబు క్రోధ మది శత్రువు జ్ఞాతి హుతాశనుండు మి
త్రము దగుమందు దుర్జనులు దారుణపన్నగముల్ సువిద్య వి
త్త ముచితలజ్జ భూషణ ముదాత్తకవిత్వము రాజ్య మీక్షమా
ప్రముఖపదార్థముల్ గలుగపట్టునఁ దత్కనచాదు లేటికిన్. 18

తా. ప్రాణులకు ఓరుపు కలిగియుండెనేని మర్మబాధకములగువానిని దగుల కుండఁ జేసికొనుటకు వేఱుకవచ మక్కఱలేదు. లోపల శత్రువువలె మనస్సును గలంచునట్టి పెనుకోప ముండెనేని నుపద్రవపెట్టుటకు వేఱుశత్రువు లక్కఱలేదు. దాయాదియుండెనేని సమస్తమును నిర్మూలము సేయుటకు నింక ని ప్పక్కఱలేదు. ఆరోగ్యము నిచ్చుటకు మిత్రుఁడుండెనేని మంచిసిద్ధౌషధము లక్కఱలేదు. దుర్జను లుండిరేని ప్రాణములను దీయుటకు సర్పము లక్కఱలేదు. నిర్దోషమైనవిద్యయుండె నేని సకలభోగములను సాధించుటకొఱకు వేఱుధనము లక్కఱలేదు. లోకోత్తర భూషణ మగులజ్జ యుండెనేని వేఱుభూషణము లక్కఱలేదు. మంచిపాండిత్యముగాని కవిత్వముగాని యుండెనేని సకలలోకులవశముచేసికొనుటకు రాజ్యమక్కఱలేదు.

అవ. విద్వాంసులగుణములను వర్ణించి యట్టిగుణవంతులవలన నే లోకస్థితి జరుగుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దాక్షిణ్యం స్వజనే దయా పరిజనే శాఠ్యం సదా దుర్జనే।
ప్రీతి స్సాధుజనే నయో నృపజనే విద్వజ్జనే చార్జవమ్।
శౌర్యం శత్రుజనే క్షమా గురుజనే కాన్తాజనే ధృష్టతా।
యేచైవం పురుషాః కలాసు కుశలా స్తేష్వేవ లోకస్థితిః॥ 19

టీ. స్వజనే = తనవారియందు-బంధుజనులయెడ ననుట, (ఇట జనశబ్దము జాత్యేకవచనము ఇట్లె మీఁదట నెల్లఁ దెలియునది), దాక్షిణ్యం = మోమోటము - వారియిష్టానుసారముగా వర్తించుట, అట్లు లేనియెడల వారు నిందింతురని భావము; పరిజనే = భృత్యులయందు, దయా = కనికరము - వారి దారిద్ర్యము మొదలైన దుఃఖములను బోఁగొట్టవలయుననుకోరిక, కనికరము చూపనియెడల వారిని విడిచిపెట్టుదురని భావము; దుర్జనే = దుష్టులయందు, సదా = ఎల్లప్పుడును, శాఠ్యం=అప్రియములు చేయుట, లేనియెడల వారు ధిక్కరింతురని భావము; సాధుజనే = సజ్జనులయందు, ప్రీతిః = స్నేహము, స్నేహము చూపనియెడల వా గనుతాపపడుదు రనిభావము; నృపజనే = రాజులయందు, నయః = నీతి-అనువర్తించుటయం దాసక్తి ఇదిలేనియెడల వారు దండింతురనిభావము; విద్వజ్జనే-పండితజనులయందు, ఆర్జవమ్ = వక్రతలేమి - సరియైన నడవడియనుట, ఇది లేనియెడల వారు నిషేధింతురనిభావము; శత్రుజనే = పగవారియందు, శౌర్యం = శూరత్వము-ఇదిలేనియెడల వారు పడద్రొక్కుదురనిభావము; గురుజనే = (తండ్రిమొదలగు) పెద్దలయందు, క్షమా = ఓర్పు-ఇది లేకున్న వారు శపింతు

రని భావము; కౌన్తాజనే = స్త్రీలయందు, ధృష్టతా = దిట్టతనము-ఇది లేవున్న వారు తమను లోనుచేసికొందురనిభావము; ఏవం = ఇట్లు చెప్పఁబడిన, కలాను = శిల్పము లందు, 'కళాశిల్పే కాలభేదా చంద్రాంశే కలనా కలా' అని వైజయంతి, యేచపురుషాః = ఏపురుషులు, కుశలాః = నిపుణులో, తేషు ఏవ = వారలయందే, లోకస్థితిః = లోకమర్యాద, (అస్తి = ఉన్నది). అట్టిగుణములు గలవార్తే లోకముకట్టుపాటును స్థాపించునట్టివారుగాని తక్కినవారుగారని భావము. అట్టివారే విద్వాంసులు గాని తక్కినవారు గా రని యాశయము.

చ. వరకృప భృత్యులందు నిజ ✠ వర్గమునం దనుకూలవృత్తి కా
పురుషులయందు శాఠ్యము సు ✠ బుద్ధులయం దనురక్తి దాల్మి స
ద్గురువులయందు గౌరవము ✠ కోవిదులందు నయంబు రాజులం
దరిజనులందు శౌర్యము మృ ✠ గాక్షులయందుఁ బ్రగల్భభావ మీ
వరుసఁ గళాప్రవీణు లగు ✠ వారలయందు వసించులోకముల్. 19

తా. బంధుజనులయెడల వారియిష్టానుసారముగా నడచుకొనుట, భృత్యులయెడల దయగలిగి యుండుట, దుర్జనులయెడలఁ గటువుగాఁ బ్రవర్తించుట, సజ్జనులదెస స్నేహము, రాజులయెడల నీతియు, విద్వాంసులయెడల సరియైననడత, పగవారిదెసఁ బరాక్రమము, పెద్దలయెడల నోర్పు, స్త్రీలయెడ దిట్టతనము, అను నీగుణములయందు నేర్పుగలవా రెవరో వారివలననే యీలోకమర్యాద జరుగుచున్నదిగాని తక్కిన వారిచేతఁ గాదు, వారే విద్వాంసులు.

అవ. ఇట్లు విద్వజ్జనులను వర్ణించి యిప్పుడు సజ్జనులతోడి సహవాసము శ్రేయస్సును గలిగించున దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాడ్యం ధియో హరతి సిఞ్చతి వాచి సత్యం।
మానోన్నతిం దిశతి పాప మపాకరోతి।
చేతః ప్రసాదయతి దిక్షుతనోతి కీర్తిం।
సత్సఙ్గతిః కథయ కిం న కరోతి పుంసామ్॥ 20

టీ. ధియః = బుద్ధియొక్క, జాడ్యం = మందతను, హరతి = పోగొట్టుచున్నది. వాచి = వాక్కునందు, సత్యం = సూనృతభావమును, సిఞ్చతి=చల్లుచున్నది-కలిగించుచున్నదనుట. మాన ఉన్నతిం = గౌరవాతిశయమును - మిక్కిలిగణ్యతను, దిశతి = ఇచ్చుచున్నది. పాపం = పాపమును, అపాకరోతి = నాశముచేయుచున్నది - ధర్మోపదేశాదులచేత నని భావము. చేతః = మనస్సును, ప్రసాదయతి = నిర్మలముచేయుచున్నది-జ్ఞానోపదేశాదులచేత నని భావము. దిక్షు = దిక్కులయందు, కీర్తిం = యశస్సును, తనోతి = విస్తరింపఁజేయుచున్నది. (కాబట్టి) సత్సఙ్గతిః = సజ్జనులతోడి

కూడిక, పుంసాం = పురుషులకు, కింశ్రేయః = ఏశ్రేయస్సును, నకరోతి = చేయదు. కథయ = చెప్పుము - అని యిచట వేఱొకని సంబోధించుట తెలియఁదగును. సమస్తము లైన శ్రేయస్సులను జేయు నని యర్థము. కాఁబట్టి వారితోడనే సహవాసము చేయవల యును గాని దుర్జనులతోఁ గాదని తాత్పర్యము. ఇచటఁ గ్రియలు పెక్కు సముచ్చితములై యుండుటచే సముచ్చయాలంకారము.

తే. సత్యసూక్తి ఘటించు ధీ జడిమ మాన్చు
గౌరవ మొసంగు జనులకుఁ గలుష మడఁచు
గీర్తిఁ బ్రకటించుఁ జిత్తవిస్ఫూర్తిఁ జేయు
సాధుసంగంబు సకలార్థ సాధనంబు. 20

తా. సజ్జనులతోడిసహవాసము బుద్ధిమాంద్యమును బోఁగొట్టుచున్నది, సత్య భాషణమును గలిగించుచున్నది, మంచిగౌరవమునిచ్చుచున్నది, ధర్మోపదేశాదులచేఁ బాపములను బోఁగొట్టుచున్నది, జ్ఞానోపదేశాదులచే మనస్సును నిర్మలము చేయు చున్నది, కీర్తిని నలుగడల వ్యాపింపఁజేయుచున్నది. మనుష్యుల కది చేయని మేలొక్క టియు లేదు.

అవ. పండితు లసాధారణమైనమహిమ గలవా రగుటచేవారు లోకమునం దెల్లవారికి నుత్కృష్టు లైనవారని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జయన్తి తే సుకృతినో రససిద్ధాః కవీశ్వరాః ।
నాస్తి తేషాం యశఃకాయే జరామరణజం భయమ్॥ 21

టీ. సుకృతినః = ధన్యులును, రససిద్ధాః = సిద్ధించిన శృంగారాది నవరసములు గలవారును-సిద్ధించిన పాదరసగుటిక గలవారును అని యర్థాంతరము, తే = ప్రసిద్ధులు - లేక ముందు వర్ణింపఁబడినవారును (అగు), కవి ఈశ్వరాః = కవిశ్రేష్ఠులు- లేక పండితోత్తములు, జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారు (ఇప్పటికిని అని శేషము.) వేఱొకయర్థ మెట్లనఁగా 'రసోవైసః' అను శ్రుతివలనను 'శృఙ్గారాదౌ విషే వీర్యే పారదే బ్రహ్మవర్చసి। రేతస్యాస్వాదనే హేమ్ని నిర్యాసే ఽమృతశబ్దయోః' అనునభిధానమువలనను రస మనఁగా బ్రహ్మమని యర్థము. కాఁబట్టి, రససిద్ధాః = సిద్ధించిన రసము (బ్రహ్మము) గలవారును, (అట్టి) బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గల వారినుట. కవు లనఁగా క్రాంతదర్శులు-దివ్యదృష్టి గలవారు, వారికి, ఈశ్వరాః = నాథులు-కాలత్రయాభిజ్ఞులు-బ్రహ్మవిద్యావిశారదులనుట, ఇట్టివారు, జయన్తి = సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారని యర్థము. సర్వోత్కృష్టులైన వర్తించుట కేమి హేతు వనఁగా, తేషాం = ఆకవీశ్వరులయొక్క. యశఃకాయే = కీర్తి (రూపమైన) శరీరము నందు. జరామరణజం = జరామరణములవలనఁ బుట్టినట్టి, భయం = భయము, నాస్తి = లేదు. రససిద్ధులైనవారి పంచభూతమయమగు శరీరమునకే జరామరణభయము లేకుండఁగా

ఇఁక కల్పాంతస్థాయి యగువారి కీర్తిమయశరీరమున కాలభయము కలుగదని చెప్పవలెనా యని భావము. పాదరసఘుటికాసిద్ధి గలవారికిఁగాని బ్రహ్మసాక్షాత్కారము గలవారికిఁగాని జరామరణభయము లేదనుట ప్రసిద్ధము. ఇచట కవీశ్వరుల 'రససిద్ధాః' అనువిశేషణమునకు న్యాయముగా శృంగారాది నవరససిద్ధి గలవారనియే యర్థమైనను, ఆవిశేషణమునకుఁగల శ్లిష్టశక్తిచే పాదరససిద్ధిగలవారనియు, బ్రహ్మసాక్షాత్కారముగలవారనియు నర్థమును గలుగఁజేసి యట్టివా రగుటచే వారికి జరామరణభయము లేదనుటను సమర్థించినాఁడని సారస్యము గ్రహింపవలయును. ఇచట రససిద్ధపదార్థము విశేషణగతిచే భయాభావపదార్థమునకు హేతు వగుటం జేసి కావ్యలింగ మలంకారము.

క. సుకృతాత్ములు రససిద్ధులు, సుకవీంద్రులు విజయనిధులు సుమ్ము తదీయా
ధికకీర్తిశరీరంబులు, ప్రకటజరామరణజన్మభయరహితంబుల్. 21

తా. ధన్యాత్ములును రససిద్ధి గలవారు నగు కవీశ్వరులు తమ కీర్తిశరీరములకు జరామరణభయము లేమిచే నిప్పటికిని సర్వోత్కృష్టులై వర్తించుచున్నారు.

ఇది నీతిశతకమునందు విద్వత్పద్ధతివర్ణన మన్నది ద్వితీయదశకము.

నీతిశతకము - మానశౌర్యపద్ధతి.

అవ. విద్వాంసులకుఁగూడ మానశౌర్యము లావశ్యకము లగుటవలన విద్వత్పద్ధతిని నిరూపించినపిదప మానశౌర్యపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షుత్క్షామోఽపి జరాకృశోఽపి శిథిలప్రాయోఽపి కష్టాం దశా-
మాపన్నోఽపి విపన్నదీధితిరపి ప్రాణేషు నశ్యత్స్వపి।
మత్తేభేన్ద్రవిభిన్నకుమ్భపిశితగ్రాసైకబద్ధస్పృహః
కిం జీర్ణం తృణ మత్తి మానమహతా మగ్రేసరః కేసరీ। 22

టీ. మత్తే...స్పృహః - మత్త ఇభ ఇన్ద్ర = మదించిన గజశ్రేష్ఠముయొక్క, విభిన్న = చీల్చఁబడిన, కుంభ = కుంభస్థలమునందలి, పిశిత = మొదటిమాంసమును, గ్రాస = మ్రింగుటయందు, ఏక = ముఖ్యముగా, బద్ధ = కట్టఁబడిన - నెలకొల్పఁబడిన దృఢముగానుంపఁబడినయనుట-స్పృహః = కోరికగలదియు-సింహము ఏనుఁగుమొదటిని మాత్రమే ముఖ్యముగాఁ గోరునేగాని తక్కినదానిని గోరదనుట-ఇది శౌర్యాతిశయమును జెప్పెడుమాట, మానమహతాం=మానముచేగొప్పయగువారిలోపల-మిక్కిలియు మానముగలవారిలోపల, అగ్రేసరః=మొదటిదైనదియు (అగు), కేసరీ = సింహము

(ఇదికర్త), క్షుత్ = ఆఁకలిచేత, క్షామః అపి = క్షీణించినది అయినప్పటికిని, జరా = ముసలితనముచేత. కృశః అపి = చిక్కినదైనప్పటికిని, శిథిలప్రాయః అపి = ఇంచుమించుగా అంగసంధులు వదలిన దైనప్పటికిని - అవయవములబిగి సడలుటచే బలహీనమైన దైనప్పటికి ననుట, కష్టాం = మిగుల కష్టమైన, దశాం = అవస్థను, ఆపన్నః అపి = పొందిన దైనప్పటికిని, (కాఁబట్టియే) విపన్న = నష్టమైన - చెడిన, దీధితిః అపి = కాంతిగల దైనప్పటికిని, ప్రాణేషు = (అయిదు) ప్రాణములు, నశ్యత్సు (సత్సు) అపి = నశించుచున్నప్పటికిని - వెడలిపోవుచున్నప్పటికిని - ప్రాణసంకటము కలిగినప్పటికి ననుట, జీర్ణం తృణం = ఎండిన గడ్డిపరకను, అత్తి కిం = తినుచున్నదా యేమి-తినదని భావము. ఇది మానాతిశయమును జెప్పెను కేసరి. నీచజంతు వట్లు కావని భావము. ఇట అపిశబ్దము ఒక్కొక్క విశేషణముతోడను గూడియుండుటవలన, అయొక్కొక విశేషణమే నీచప్రవృత్తియందు ప్రవర్తింపఁజేయుటకుఁ జాలినదని తెలుపుచున్నది. అట్టివిశేషము లన్నియుఁ గలిగినప్పటికిని ఏనుఁగుమెదటినే తినునట్టి ప్రతిజ్ఞగలసింహము నీచవస్తువులకుఁ బ్రవర్తింపదు అని దాని మానశౌర్యములు చెప్పఁబడుట తెలియఁదగును. 'ప్రాణానపి పరిత్యజ్య మానమే వాభిరక్షయేత్ । ప్రాణా స్తృణసమా మానః మానస్త్రీ(?)తారకమ్' అను వచనము ప్రకారమున యశస్సును గోరువాఁడు మానశౌర్యసంపన్నుఁడై యుండవలయు ననిభావము. ఈప్రకరణమునఁ గొన్నియెడల మానమును గొన్నియెడల శౌర్యమును గొన్నియెడల రెండును బ్రధానముగాఁ జెప్పఁబడియుండుట తెలియఁదగును. కులక్రమముగా వచ్చిన యుత్తమశీలమును గాపాడుకొనుటయే మాన మనియు సాహాయ్యమును గోరక శత్రువులను సంహరించునట్టిసామర్థ్యమే శౌర్య మనియు, వివేచించుకొనఁ దగును. ఇందు అలంకార మప్రస్తుతప్రశంస.

ఉ. గ్రాసములేక స్రుక్కిన జ రాకృశ మైన విశీర్ణ మైన సా
యాసము నైన నష్టరుచి యైనను బ్రాణభయార్తమైన సం
త్రాసమదేభకుంభపిశి తగ్రహలాలసశీలసాగ్రహా
గ్రేసరభాసమాన మగు కేసరి జీర్ణతృణంబు మేయునే. 22

తా. మదగజముమెదడుని మాత్రమే తినఁగోరునదియు మిక్కిలిమానము గలదియు నైనసింహము, తా నాఁకటిచే నెంత క్షీణించినప్పటికిని, ముసలితనముచే నెంత కృశించినను, తనయవయవములసంధులు బిగిసడలుటచే మిక్కిలి బలహీనమైనను, మిక్కిలికష్టదశను బొందినను, ఆకారణముచే శోభ మిక్కిలిచెడిన దైనను, వేయేల, దాని ప్రాణములే పోవుచుండినను, ఎండిపోయిన గడ్డిపరకలను తినదు. ఇట్లే మానశౌర్యసంపన్నుఁ డైనవాఁ డెట్టికష్టములు వచ్చినను నీచకార్యములు చేయఁబూనఁడు.

అవ. క్షుద్రజంతువునకో యిట్టిగొప్పగుణములు లేవు అని చెప్పిన యర్థమునే వేఱురీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్వల్పస్నాయువసావసేకమలినం నిర్మాంసమప్యస్థి గోః
శ్వాలబ్ధ్వా పరితోషమేతి నచ తత్తస్య క్షుధాశాన్తయే।
సింహో జమ్బుకమఙ్కమాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి ద్విపం
సర్వః కృచ్ఛ్రగతోఽపి వాఞ్ఛతి జనస్సత్త్వానురూపం ఫలమ్॥23

టీ. శ్వా=కుక్క, స్వల్ప...మలినం-స్వల్ప=కొంచెమైన, స్నాయు = సన్నపు నరములయొక్కయు, వసా=మేదస్సు (ఎముకలలోని మెదడు)యొక్కయు-లేక, మేలైన మాంసపుఁగ్రొవ్వుయొక్కయు, అవసేక = కూడికొనుటచేత, మలినం = మలదూషితము ఐనప్పటికిని, నిర్మాంసం అపి = మాంసముకొంచెమైనను లేనిదైనప్పటికిని, గోః=పశువుయొక్క, అస్థి=ఎముకను, లబ్ధ్వా=పొంది, పరితోషం=సంతోషమును, ఏతి = పొందుచున్నది; తచ్చ = అదియో-ఆయెముకయన్నచో, తస్య=దాని-ఆకుక్కయొక్క, క్షుధా= ఆఁకలియొక్క, శాన్తయే=నివర్తించుటకు, న = (చాలినది) కాదు. ఆనీచజంతువునకని భావము. సింహః=సింహమో, అఙ్కం = తనసమీపమునుచేర్చి, ఆగతం అపి=వచ్చినదైనప్పటికిని=దగ్గఱ మెలఁగుచున్న దైనప్పటికిననుట, జంబుకం = నక్కను, త్యక్త్వా = విడిచి-పాటింపక-లేక, లక్ష్యపెట్టక యనుట, ద్విపం = ఏనుఁగునే, (అది దూరమునందున్నప్పటికిని అని భావము) నిహన్తి = చంపుచున్నది. కృచ్ఛ్రగతః అపి = మిక్కిలి సంకటమును బొందినప్పటికిని-సర్వః జనః=సమస్తమైనజనము, సత్త్వఅనురూపం = తమశక్తికిఁ దగినట్టి, ఫలం=లాభమును, వాఞ్ఛతి = కోరుచున్నది. దుర్బలుఁడు గొప్పఫలములు గోరఁడు, ప్రబలుఁడు అల్పలాభమును, గోరఁడు; కాఁబట్టి యీసింహశునక దృష్టాంతముచేత ఆయుష్మంతుఁ డగువాఁడు మిక్కిలియల్పము కానట్టియు మిక్కిలి గొప్పది కానట్టియు వస్తువులను బరిగ్రహించువాఁడు కావలయు నని భావము.

ఉ. స్నాయువసావసేకమలినమ్మగు నెమ్ము గ్రహించి జాగిలం
బాయతమోద మందుఁ జనదాఁకలి దానికిఁ జెంత నున్న గో
మాయువు దానిఁ జూచి పరిమార్పక సింగము దంతిఁ గూల్చు నే
చాయల నెల్లవారు నిజసత్త్వ సమానఫలార్థులే కదా. 23

తా. కొంచెము సన్ననరమును గ్రొవ్వును కలదై కంపుకొట్టుచు మాంసమే లేని యొకపశువు నెముక కుక్కకు దొరికెనేని, అది యెంతో సంతోషించుచున్నదిగాని యట్టి యెముకచే దానియాఁకలిమాత్రము తీఱదు. సింహమో తనకుదగ్గఱ నే నక్కయుండినను దానిని లక్ష్యపెట్టక వదలి దూరమందుండిన ఏనుఁగు నే పోయి చంపును. కాఁబట్టి

యొక్కరును దన కెట్టికష్టమువచ్చినను దనశక్తికిఁ దగినంత్యాహారమునే కోరుదురు గాని చెప్పుదగని కోరరు.

అవ. నీచజంతువు చేయుచేష్టలను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. లాఙ్గూలచాలన మధ శ్చరణావఘాతం
భూమౌ నిపత్య వదనోదరదర్శనఞ్చ।
శ్వా పిణ్డదస్య కురుతే గజపుఙ్గవస్తు
ధీరం విలోకయతి చాటుశతైశ్చ భుఙ్క్తే। 24

టీ. శ్వా=కుక్క, పిణ్డదస్య = పిండముపెట్టువానియొక్క (ముందట అని శేషము). లాఙ్గూలచాలనం=తోఁకయాడించుటయును, అథః = క్రింద-భూమియందనుట, చరణ అవఘాతం=కాలితోఁ గొట్టుటను, భూమౌ = భూమియందు, నిపత్య = (తానే) పడి, వదన ఉదర దర్శనంచ = నోటిని కడుపును జూపుటయును, కురుతే = చేయుచున్నది. గజపుఙ్గవస్తు=గజశ్రేష్ఠమన్ననో, ధీరం = గంభీరముగా, విలోకయతి = చూచుచున్నది. ఆహారము పెట్టువానియెదుట నని భావము. చాటుశతైః = అనేకప్రియవచనములచేత-పెక్కుబుజ్జగింపువాక్యములచేత, భుఙ్క్తే=(బెల్లము బియ్యము మొదలైనవానిని) తినుచున్నది. నీచులకును అనీచులకును ఈరెండే దృష్టాంతము లని భావము.

ఉ. వాలము ద్రిప్పి నేలఁబడి వక్త్రముఁ గుక్షియుఁ జూపుఁ గ్రిందటం
గాలిడు ద్రవ్వుఁ బిండదుని కట్టెదుటన్ శునకంబు భద్రకుం
డాలము శాలితండులగుడంబులు చాటువచశ్శతంబుచే
నోలి భుజించు ధైర్యగుణయుక్తిగఁ జూచు మహోన్నతస్థితిన్. 24

తా. కుక్క యాఁకలియెత్తినపుడు తనకుఁబిండము పెట్టువానియెదుటఁ దోఁక నాడించుట కాళ్ళతో నేలనుగొట్టుట తానే క్రిందపడి నోటిని బొట్టను జూపుట మొదలగు నీచచేష్టలను చేయుచున్నది. శ్రేష్ఠమగు గజమో యట్లుగాక యతిగంభీరముగాఁ జూడ్కులు నిగుడ్చుచు నాహారముపెట్టువాఁడు పెక్కుమంచిమాటలతోఁ దన్ను బుజ్జగించుచుండఁగా బెల్లము బియ్యము మొదలైనవానిని దినును.

అవ. మానశౌర్యములు గలవాఁడై వంశము నభివృద్ధికిఁ దెచ్చునట్టివానికే జన్మమెత్తుట యొకలాభ మగును. వానికే జన్మము సార్థకము. తక్కినవానికిఁ గా దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరివర్తిని సంసారే మృతః కో వా న జాయతే।
సజాతో యేన జాతేన యాతి వంశ స్సమున్నతిమ్॥ 25

టీ. పరివర్తిని = (పుణ్యాపాపవశమున మరలమరలఁ బుట్టి) చుట్టివచ్చుచున్న, సంసారే = జరామరణరూపమగు సంసారచక్రమునందు, కోవా=ఎవ్వఁడు, మృతః = మరణించినవాఁడు, నజాయతే = కాఁడు-పుట్టినవాఁడును గాఁడని శేషము గ్రహింపవలయును. లేక, కోవా నమృతః కోవా నజాయతే = చావనివాఁ డెవఁడు పుట్టనివాఁ డెవఁడు అనియు నన్వయమును అర్థమును చేయవచ్చును. అందఱును బుట్టకయును జావును గలవారే యగుదురనుట. *యేనజాతేన=పుట్టినయెవనిచేత-ఏపురుషుఁడు పుట్టుటచేత, వంశః=కులము, సమున్నతిం=మిక్కిలి గొప్పతనమును, యాతి = పొందుచున్నదో, సః=వాఁడు, జాతః=పుట్టినవాఁడు-జన్మించుటవలని లాభమును బొందినవాఁడు-ఎవఁడు వంశోద్ధారకుఁడో వాఁడే జన్మమెత్తినవాఁడు. మానశౌర్యములుగలవాఁడే యిట్టి వాఁడగును గాని తక్కినవాఁడు కాఁడు. కాఁబట్టి మేకమెడచన్నులవలెఁబుట్టి మశకము వలె నశించునట్టి తక్కినవారివలనఁ బ్రయోజన మేమి యని భావము.

గీ. ప్రాణిలోకంబు సంసార § పతిత మగుట
వసుధపై గిట్టి పుట్టని § వాఁడు గలఁడె
వానిజన్మంబు సఫల మె § వ్వానివలన
వంశ మధికోన్నతి వహించి § వన్నె కెక్కు.. 25

తా. పుణ్యాపాపవశమున జరామరణరూపముగాఁ దిరిగి తిరిగి వచ్చుచున్న సంసారచక్రమునందుఁ దగుల్కొని పుట్టనివాఁ డెవఁడు? చావనివాఁ డెవఁడు? అందఱికిని బుట్టుకయును జావును గలవు. ఊరక పుట్టినంతమాత్రమున నొకఁడు పుట్టినట్టివాఁడు కానేరఁడు. ఎవఁడు పుట్టి తనవంశము మిక్కిలియున్నతికిఁ దెచ్చునో యట్టివాఁడే పుట్టినట్టివాఁడు. వానిపుట్టుకయే పుట్టుక.

అవ. ఇట్టిపురుషునికిఁ గలవృత్తిని పూగుత్తితోఁ బోల్చి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కుసుమస్తబకస్యేవ ద్వయీవృత్తి ర్మనస్వినః।
మూర్ధ్ని వా సర్వలోకస్య శీర్యతే వనఏవ వా॥ 26

టీ. కుసుమస్తబకస్యేవ (ఇది శబ్దముతోడి సమాసము గనుక ఏకపదమని తెలియఁదగును)=పూగుత్తివలె, మనస్వినః=ధీరునికి-మానశౌర్యములచే నొప్పు పురుషునికి, వృత్తిః=వ్యాపారము, ద్వయీ=రెండువిధములైనది. 'ద్వేగతీహి' అనుపాఠమున రెండే గతులనియర్థము. మూఁడవదిలేదనుట. (ఆవృత్తులు రెండు నెవ్వియనఁగా) సర్వలోకస్య=

* 'జాతస్య హి ధ్రువో మృత్యు ర్ధ్రువం జన్మ మృతస్యచ' అను భగవద్గీతావచన మిట ప్రమాణము.

నము స్తజనులయొక్క, మూర్ధ్ని = శిరస్సునందు (అని పుష్పస్తబకపరమైన యర్థము), ఉన్నతస్థానమందు (అని పురుషపరమైన యర్థము) క్షీణించునని శేషము. వా = లేక, వనఏవ = అరణ్యమునందే, శీర్యతే = జీర్ణించుచున్నాఁడు. శౌర్యమువలన నున్నతస్థానమును బొందుట, అది దొరకనియెడల మానమువలన నరణ్యమందే జీర్ణించుట యని వృత్తివిధములు రెంటిని వివేచింపఁదగును. ఇట్టివృత్తియే పురుషులకు శ్రేయస్కరమని భావము. అలంకారము ఉపమ.

గీ. కుసుమగుచ్ఛంబునకుఁ బోలెఁ బొసఁగు శౌర్య
మానవంతున కివి రెండు మహితగతులు
సకలజనమస్తకప్రదేశముల నైన
వనమునం దైన జీర్ణభావంబు గనుట. 26

తా. మానశౌర్యములు గలధీరునికిఁ బూవుగుత్తికింబోలె వృత్తి రెండువిధములు, ఎట్లన, వాఁడు దానివలె సమస్తజనులచేత శిరసావహింపఁబడి కాలక్రమమున క్షీణించుచున్నాఁడు. లేదా, యడవియందే జీర్ణించుచున్నాఁడు.

అవ. ముందు చెప్పఁబడిన మానశౌర్యము లనునట్టి రెండుగుణములు గలవాఁడే యుత్కృష్టుఁ డని మరలఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సన్త్యన్యేఽపి బృహస్పతిప్రభృతయ స్సమ్భావితాః పఞ్చషా
స్తాన్ప్రత్యేష విశేషవిక్రమరుచీ రాహు ర్నవైరాయతే।
ద్వావేవ గ్రసతే దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌ భాస్వరౌ
భ్రాతః పర్వణి పశ్య దానవపతి శ్శీర్షావశేషాకృతిః॥ 27

టీ. అన్యే = (మీఁదఁజెప్పఁబడు సూర్యచంద్రులు కాక) యితరులైన, బృహస్పతిప్రభృతయః = బృహస్పతి మొదలైనవారు (ప్రభృతిశబ్దముచే బుధుఁడు శుక్రుఁడు మొదలగువారును గ్రహింపఁబడుచున్నారు), పంచాషాః (పంచషడ్వా) = అయిదుగురు-లేక-ఆఱుగురు, సంభావితాః = (పట్టుకొనుటకు దగ్గఱనే) కలవారై - లేక - గొప్పగా నెన్నఁబడినవారై, సన్తి = ఉన్నారు, తాన్ ప్రతి = వారినిగూర్చి - అబృహస్పతి మొదలగువారిని లక్ష్యపెట్టియనుట, విశేష...రుచిః-విశేష = విశిష్టులైనవారియందు - గొప్పతేజస్సుగలవారియెడల ననుట, విక్రమ = పరాక్రమము చూపుటయందు, రుచిః = ప్రీతిగలవాఁడైన - మిక్కిలి తేజోవంతులతోడనే కలహించుట కాసక్తి గలవాఁడై నయనుట, ఏష రాహుః = (గ్రహణమునకు కర్తయగుటచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైన) ఈ రాహువు, నవైరాయతే = వైరము పెట్టుకొనఁడు - లక్ష్యపెట్టమిచే వారిని గ్రింగఁ జూడఁడనిభావము. (అయితే), భాస్వరౌ = తేజస్సుగలవారైన, దివాకరనిశాప్రాణేశ్వరౌ = సూర్యచంద్రులను, ద్వావేవ = ఇద్దఱిని మాత్రమే, శీర్షా...కృతిః-

శీర్ష = తలమాత్రమే, అవశేష = మిగతగాఁగల, ఆకృతిః = ఆకారము (అనఁగా దేహము) గలవాఁడైన, దానవపతిః = రాక్షసశ్రేష్ఠుఁడు-రాహువు, పర్వణి = పర్వము నందు-పూర్ణిమామావాస్యలందు, గ్రసతే = మ్రింగుచున్నాఁడు. హేభ్రాతః = ఓయన్న దమ్ముఁడా-ఇది యాదరముచేత మఱియొక్కనిఁ బిలిచి చెప్పుట, పశ్య = చూడుము. ఇచట శీర్షావశేషాకృతిః అనువిశేషణముచేత శరీరమెల్లనులేక తలమాత్రమే మిగిలి యున్నప్పుడు రాహు విట్టికృత్యముచేయఁగా నిఁక నంగములెల్లఁ బూర్ణముగా నుండిన యెడల నేమిసేయునో తెలియరాదనుభావము స్ఫురించుచున్నది. ఇట్లే మాన శౌర్య ములుగలవాఁడు తనయంగ వైకల్యమును పాటింపక గొప్పకార్యమునే చేయంబూను నని తాత్పర్యము.

మ. గురుముఖ్యుల్ గల దేవరార్యులు శుభాం ॥ గుల్ ఖేచరుల్ వారితో
వరవిక్రాంతివిహారి రాహు వెపుడున్ ॥ వైరంబుసేయండు భా
స్వరులన్ భాస్కరయామినీచరులనే ॥ బాధించుచున్నాఁడు ద
త్పరతన్ మస్తకశేషమూర్తియగు నా ॥ దైత్యుండు గర్వంబునన్.

తా. సూర్యచంద్రులేకాక బృహస్పతి మొదలైన గొప్పవారైనదాలుగురు కూడ నుండినను, రాహువు మిక్కిలి తేజోవంతులైనవారియెడలనే పరాక్రమము చూపఁ గోరువాఁడుగావున నా యైదాలుగురిని లక్ష్యపెట్టకయు వారియెడ వైరము చూప కయు సూర్యచంద్రులు మిక్కిలితేజోవంతులుగావున వారిదఱితోనే విరోధించి తాను * దేహమేమియులేక తలయొక్కటిమాత్రమే మిగిలియున్నవాఁడైనను, అట్టి యిరువు రిని పర్వములందుఁ గపళించుచున్నాఁడు,

అవ. మహాత్ములమహత్త్వమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వహతి భువనశ్రేణిం శేషః ఫణాఫలకస్థితాం
కమఠపతినా మధ్యేపృష్ఠం సదా సచ ధార్యతే।
తమపి కురుతే క్రోడాధీనం పయోధి రనాదరా
దహహ మహతాం నిస్సీమాన శ్చరిత్రవిభూతయః॥ 28

టీ. శేషః = ఆదిశేషుఁడు, ఫణాఫలక స్థితాం = పలకలవంటి (వేలకొలఁది) పడగలమీఁద నున్నదానినిగా, భువనశ్రేణిం = (పాతాళము మొదలుగాఁగల పదునా

* దేవతలును రాక్షసులును గూడి సముద్రమును జిలికినప్పుడు పుట్టిన యమృత మును విష్ణువు దేవతలకుమాత్రము పంచిపెట్టుచుండఁగా రాక్షసుఁడగు రాహువు దేవతా వేషమున వారినడుమఁగూర్చుండి యమృతముద్రాగుటఁజూచి విష్ణువు తన చక్రముచే వానిశిరస్సును ఖండింపఁగా నాశిరస్సుమాత్రము ప్రాణముతో నిలిచియుండె నని పురాణకథ.

లుగు) లోకముల పంక్తిని, వహతి = ధరించుచున్నాఁడు, సచ = ఆశేషుఁడును కమఠపతినా = ఆదికూర్మముచే, మధ్యేపృష్ఠం (పృష్ఠస్య మధ్యే) = వీఁపునడుమ - వీఁపుఁజిప్పమీఁదననుట, సదా = ఎప్పుడును, ధార్యతే = ధరింపఁబడుచున్నాఁడు. తం అపి = ఆయాదికూర్మమునుగూడ, పయోధిః = (ప్రళయ) సముద్రము, అనాదరాత్ = పాటింపక-అనాయాసముగాననుట, క్రోడ అధీనం=పందికి (అనఁగా ఆదివరాహమునకు) లోనైనదానినిగా, కురుతే = చేయుచున్నది. ప్రళయకాలమునందుఁ బాతాళగతమైన భూమండలమును విష్ణువాదివరాహమై యవతరించి తనకోఱపంటితోఁ బైకిలేవనెత్తెననుట యిచటఁ దెలియనగును. (కాఁబట్టి), మహతాం = (మానశౌర్యములచేనొప్పు) మహానుభావులయొక్క, చరిత్రవిభూతయః = మహత్త్వవైభవములు - ప్రభావసంపదలు, నిస్సీమానః మేరలేనివి - అవాఙ్మానసగోచరము లనుట, అహహ = ఏమియాశ్చర్యము! ఇచట ముందుముందు చెప్పఁబడినవి వెనుకవెనుకఁ జెప్పఁబడినవానికి నుత్కర్షమును గలిగించుటచే మాలాదీపక మలంకారము.

మ. భువనశ్రేణి వహించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై సంతతం
బవలీలన్ భరియించుఁ బృష్ఠమునఁ గూర్మాధీశ్వరుం డాతనిన్
ధవళక్రోడ వశాత్ముఁ జేయు నతనిన్ వారాశి యశ్రాంతిచే
నవురా! ధీరచరిత్రసంపద లసంఖ్యాతప్రభావోన్నతుల్. 28

తా. ఆదిశేషుఁ డొకటిపై నొకటి వరుసగా నుండు పదునాలుగులోకములను పలకలవలెనుండు తనపడగలచే ధరించుచున్నాఁడు. అట్టిశేషునిఁదనవీఁపుమీఁద నాదికూర్మ మెప్పుడును వహించుచున్నది. ప్రళయకాలసముద్రజలములచే భూమండలముతోఁగూడఁబాతాళ మంటినయాకూర్మమును ఆదివరాహము ధరించుచున్నది. కాఁబట్టి మానశౌర్యసంపన్ను లగుమహాత్ములయొక్క ప్రభావములు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరములుగా నున్నవి.

అవ. మానశౌర్యములు గలవారికే యిట్టిమహత్త్వము గాని యవిలేనివారికిఁ గా దని మైనాకుని దృష్టాంతముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరం ప్రాణోచ్ఛేద స్సమదమఘవన్ముక్తకులిశ
ప్రహారై రుద్గచ్ఛద్బహులదహనోద్గారగురుభిః।
తుషారాద్రే స్సూనో రహహ పితరి క్లేశవివశే
న చాసౌ సమ్పాతః పయసి పయసాం పత్యు రుచితః 29

టీ. తుషారాద్రేః = మంచుకొండయొక్క - హిమవంతునియొక్క, సూనోః=పుత్రుఁడగు మైనాకునికి, ఉద్గచ్ఛత్...గురుభిః - ఉద్గచ్ఛత్ = జృంభించుచున్న-పైకి మిక్కిలిరేఁగుచున్న, బహుళ = అధికమైన, దహన = (రాతితో నొరసికొనుటవలనఁబుట్టిన) నిప్పు, ఉద్గార = క్రక్కుటవలన, గురుభిః = సహింపరాని

వైన-నిప్పుకలు మిక్కుటముగా రేఁగుటచే భరింప శక్యముకానివైన యనుట, సమద...ప్రహారైః-సమద = గర్వముతోఁగూడిన, మఘవత్ = ఇంద్రునిచేత, ముక్త = ప్రయోగింపఁబడిన, పలిశ = వజ్రాయుధముయొక్క, ప్రహారైః = ప్రేటులచేత - ఇంద్రుఁడు కొండను వజ్రముతో ప్రేట్లువేయఁగా నది యాకొండకతాతితో నొరసికొనుటచేఁ బుట్టిన పెనునిప్పుమంటలతోఁ గూడి యాప్రేట్లు మిక్కిలి సహింపఁగూడనివగుచున్న దనుట, ఇట్టిప్రేటులచేత, ప్రాణ ఉచ్ఛేదః=ప్రాణముఁ బాయుట - మరణము, పరం = కొంతమంచిది. ఏలనఁగా, అహహ=అకటకటా, పితః = తండ్రియగు హిమవంతుఁడు, క్లేశవివశే(సతి)- క్లేశ = వజ్రపుదెబ్బలచేఁ (బుట్టిన) దుఃఖముచే, వివశేసతి=విహ్వాలించుచుండఁగా-అనయవముల స్వాధీనత తప్పియుండఁగా ననుట, పయసాం పత్యుః = (జలముల కధిపతియైన) సముద్రునియొక్క, పయసి = నీటియందు-అసౌ = ఈ-ఇప్పటికిని దెలియుచున్న యనుట, సమ్పాతః = పడుట - తనప్రాణరక్షణముకొఱకు మునిఁగి పడియుండుట, ఉచితః = తగినది, నభవతి = కాదు, వీనికి అని శేషము. మానశౌర్యములు గలపురుషుఁడు తనప్రాణములనుమాత్రముకాపాడుకొనఁగోరి యెచటనైన మఱుఁగుపడియుండుటయే మిక్కిలి యపకీర్తికరము. ఇంక తండ్రి దుఃఖవివశుఁడై యుండఁగా నట్లుండెనేని యేమనవచ్చును. కావున ప్రాణములు విడిచియైనను మానశౌర్యములనే మిక్కిలి నిలుపుకొనవలయును. లేనియెడలమిగుల నపవాదము కలుగునని భావము. ఇచట ఉద్గారశబ్దము గౌణమగుటచే గ్రామ్యము కాకసౌందర్యాతిశయమునే కలిగించుచున్నది. ఇందులకుఁ బ్రమాణము 'నిష్ఠ్యూతో ద్గీర్ణవాన్తాదిగౌణవృత్తివ్యపాశ్రయః । అతిసున్దర మన్యత్ర గ్రామ్యకక్ష్యాం విగాహతే' అని దండ్యాచార్యులు.

చ. సమధికభీషణజ్వలనకజాలవినిర్గమమున్సహంబుచే
సమదసురేంద్రముక్తకులిశక్షతిచే నుచితంబు ప్రాణఘా
తము హిమవత్కుమారునకుఁ దండ్రి నిశాతశతారపాతఖే
దమున మునుంగు చున్నతఱిఁ దా జలరాశిఁ దోలంగ నర్హమే.

తా. హిమవంతునికొడు కగుమైనాకునికి, నింద్రుఁడు గర్వించి వజ్రాయుధముచే నిప్పులు రేఁగునట్లు కడుదుస్సహముగా ప్రేయుప్రేటులచేతఁ జచ్చుటయే కొంతమంచిదికాని, యట్లు తనతండ్రి యగుహిమవంతుఁడు, వజ్రప్రహారములచే దుఃఖపడి తబ్బిబ్బు నొందుచుండఁగాఁ దాను సముద్రజలములోఁదాఁగికొని తన్నుమాత్రము కాపాడుకొనుట తగదు.

అవ. మానవంతులు పరులుచేయు నవమానమును నోర్వఁజాలరని దృష్టాంతముతోఁ గూడఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సవితు రినకాన్తః।
తత్తేజస్వీ పురుషః పరకృతనికృతిం కథం సహతే॥ 30

టీ. యత్=ఎందుచేత, అచేతనః అపి = చేతనములేనిదైనను - పాషాణమగుటచే జీవనములేనిదైనప్పటికి ననుట, ఇనకాన్తః = సూర్యకాంతమణి, సవితుః = సూర్యుని యొక్క, పాదైః = కిరణములచేత. స్పృష్టః = తాఁకఁబడినదై, ప్రజ్వలతి = మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్నదో - (ఇచట సూర్యకాంతమణిం మానముగలదానినిగాను వర్ణించుటచే మణిపరముగాను మానిపరముగాను నర్థములు; సేయవలయును కాఁబట్టి సూర్యకాంతమణి సూర్యునియొక్క, పాదైః = కాళ్ళచేత, స్పృష్టః = కొట్టఁబడినదై, ప్రజ్వలతి = కోపముచే మండిపడుచున్నదో (అని యర్థాంతరము), తత్ = అందుచేత, తేజస్వీ = తేజముగల-మానశౌర్యములు గల యనుట, పురుషః = పురుషుఁడు - సచేతనుఁడు అని యిచట శేషము, పర...నికృతిం - పర=శత్రువులచేత, కృత=చేయఁబడిన, నికృతిం = అపకారమును కథం సహతే = ఎట్లు ఓర్చును? ఎట్లును ఓర్వఁ డనుట - మైనాఁడో యిట్టిమానవంతుఁడు గాఁ డని భావము.

గీ. అర్కకాంత మచేతనం బయ్యు సవితృ
పాదములు సోఁకినంతనే ప్రజ్వరిల్లుఁ
గాన నభిమానవంతుఁ డెం దయిన శత్రు
కృత తిరస్కార మెట్లు సహింప నేర్చు! 30

తా. సూర్యకాంతమణి సూర్యునిపాదములు తనకుఁ దగులఁగానే మిక్కిలి జ్వలించుచున్నది (మండిపడుచున్నది). అచేతనమైన యామణియే పరులు చేయునపకారమును సహింపకుండఁగా సచేతనుఁడును మానశౌర్యసంపన్నుఁడు నైనపురుషుఁడెట్లు సహింపఁ గలఁడు?

అవ. పరాక్రమమునకు వయస్సు గారణముగాదని చెప్పి యీ పద్ధతిని ముగించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సింహ శ్శిశురపి నిపతతి మదమలిన కపోలభిత్తిషు గజేషు।
ప్రకృతి రియం సత్త్వవతాం నఖలు వయ స్తేజసాం హేతుః॥ 31

టీ. శిశుః అపి = పసువైనప్పటికిని - పరాక్రమము చూపుటకు యోగ్యముకాని బాల్యావస్థయందున్నదైనప్పటికి ననుట, సింహః = సింగము - మద...భిత్తిషు - మద మలిన=మదజలములచే బురదయైన, కపోలభిత్తిషు = గోడలవంటిచెక్కిళ్ళుగల, గజేషు= ఏనుఁగులయందు - మదపుటేనుఁగులమీఁద ననుట, నిపతతి = (కుంభస్థలము చీల్చుటకొఱకు) పడుచున్నది. ఇయం=ఇది-బాల్యావస్థయందైనను ఇట్లు విక్రమము చూపుట,

సత్త్వవతాం = బలాఢ్యులకు, ప్రకృతి = స్వభావము. ఎట్లనఁగా. వయ = వయస్సు. తేజసాం=ప్రతాపముగలవారికి, (తేజశ్శబ్దమునను కేవలతేజస్సనియర్థము. దాని నిచట అభేదాధ్యవసాయముచే తేజస్సు గలవారికిఁ బ్రయోగించుట వా రత్యంతతేజోవంతు లని తెలుపుట కని తెలియఁదగును.) హేతుః = కారణము, న ఖలు = కాదుగదా. 'తేజసాంహి న వయః సమీక్ష్యతే' అనున్యాయ మిచట ననుసంధింపఁదగును.

క. విదళింప నుఱుకు సింగపుఁ
గొదమయు మదమలినగండ కుంజరములపై
నిది బలశాలికి నైజము
గద తేజోనిధికి వయసు కారణ మగునే! 31

తా. సింహము పరాక్రమము చూప యోగ్యము కానట్టిశిశుత్వదశయం దుండినను మదజలముచే నింపిగొని గోడలవలె గట్టివై విశాలములై యున్న చెక్కిళ్ళచే నిక్కుచున్న యేనుఁగుల కుంభస్థలములను జీల్చుటకు వానిమీఁది కెగిరి పడుచున్నది. ఇట్లు బాల్యమైనప్పటికిని బరాక్రమము చూపుట బలవంతుల స్వభావముగా నున్నది. ఏలనఁగా, తేజస్సునకు వయస్సు కారణము గాదు.

ఇది నీతిశతకమునందు మానశౌర్యపద్ధతివర్ణనమన్నది తృతీయదశకము.

నీతిశతకము - అర్థపద్ధతి.

అవ. మానశౌర్యముల నిరూపించినవెనుక వానికి మూల మర్థ మగుటచే నర్థపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు. అందు మొదటఁ గేవల మర్థపరాయణులైన వారి మత ప్రకారమున నర్థమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాతి ర్యాతు రసాతలం గుణగణ స్తత్రాప్యధో గచ్ఛతాత్
శీలం శైలతటా త్పత త్వభిజన స్సన్దహ్యతాం వహ్నినా।
శౌర్యే వైరిణి వజ్ర మాశు నిపత త్వర్థోఽస్తు నః కేవలం
యే నైకేన వినా గుణా స్తృణలవప్రాయా స్సమస్తా ఇమే॥ 32

టీ. జాతిః = బ్రాహ్మణత్వము మొదలైనజాతులు, రసాతలం = రసాతల మను లోకమును గూర్చి, యాతు=పోవునుగాక - భ్రంశమునొందునుగాక యనుట, గుణగణః= (ధైర్యము ఔదార్యము శౌర్యము మొదలైన) గుణములసమూహము, తత్రాపి = దాని కంటెను - ఆరసాతలముకంటెను, అధః = క్రిందుగా - అనఁగా పాతాళలోకమును, గచ్ఛతాం = పొందునుగాక - జాతికంటె మఱింత భ్రంశము నొందుఁగాక

యనుట, శీలం = మంచిస్వభావము, శైలతటాత్ = కొండచఱియవలననుండి, పతతు = పడునుగాక-పటాపంచలై పోవునుగాక యనుట, అభిజనః = వంశము, వహ్నినా = నిప్పుచేత, సందహ్యతాం = కాల్పఁబడునుగాక, వైరిణి = (మనస్సును మిక్కిలి కలఁచుటచే) శత్రువు (వంటిది) అయిన, శౌర్యే = శూరత్వమునందు - శూరత్వము తలమీఁద ననుట, ఆశు = శీఘ్రిముగా, వజ్రం = పిడుగు, నిపతతు = పడునుగాక - పిడుగుపడి యది ధ్వంసమునొందునుగాక యనుట, నః = మాకు, కేవలం అర్థః = ద్రవ్యము మాత్రమే, అస్తు = కలుగునుగాక - ఇదియే మాకు పరమార్థమని భావము. యేన ఏకేన వినా = ఏదియొకటి లేక, ఇమే = ఈపూర్వోక్తములైన, సమస్తాఃగుణాః = సమస్తమైన జాతికులశీలాభిమానాదిగుణములు, తృణలవప్రాయాః = గడ్డిపరకలతో సమానములో- వానివలె నిస్సారములైనవనుట. కావున గుణములకన్న ద్రవ్యమే మూలము గనుక దానినే సంపాదింపవలయు నని భావము. * 'ధన మార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూల మిదం జగత్ ॥ అన్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్యచ॥' అను లక్ష్మణవాక్యమే ఇట సిద్ధాంతము. † 'అర్థానా మార్జనే దుఃఖ మార్జితానాంచ రక్షణే॥ రక్షితానాం వ్యయే దుఃఖం ధిగర్థం దుఃఖభాజనమ్'॥ అను మనుస్మృతి యశక్తులగువారిని గుఱించి యదని తలంపఁదగును.

ఉ. జాతి దొలంగుఁగాత గుణ ♣ శక్తి రసాతలసీమకుం జనుం
గాత కులంబు బూది యగుఁ ♣ గాత నగంబుననుండి శీలముం
బాతముఁ జెందుఁ గాత బహు ♣ భంగుల విత్తమె మాకు మేలు వి
ఖ్యాతగుణంబు లెల్లఁ దృణ ♣ కల్పము లొక్కధనంబు లేనిచోన్. 32

తా. జాతి రసాతలమునకు జాఱిపోవునుగాక! శౌర్య ధైర్యాదిగుణములు మఱింత భ్రంశమునొంది పాతాళమునకుఁ బోవుఁగాక! శీలము పటాపంచలగునుగాక! వంశము నిప్పుతగిలి భస్మమగునుగాక: మనస్సునుగలంచునట్టి విరోధియగు శూరత్వము యొక్క తలయందుఁ బిడుగు బడునుగాక. ఈగుణములెల్ల నశించినను మాకేమియుఁ జింత లేదు. మేము కోరినదెల్ల ద్రవ్యమొకటియే. అదియే మాకు పరమార్థము. మేలిమిని గలిగించునట్టివిగా వానికెక్కిన పూర్వోక్తగుణములెల్లఁ జెడుటకును సమ్మతించి ద్రవ్యమొక్కటినే కోరెదము. ఏలనఁగా నదియొకటి లేనియెడల నీగుణములన్నియు గడ్డిపరకవలె నిస్సారములే యగును.

అవ. గుణములు లేనియెడలఁ గేవలద్రవ్యమేమియును జేయఁ

---

* కాకుత్స్థా! ద్రవ్యము నార్జింపుము, ఈజగత్తు ద్రవ్యమూలము. ద్రవ్యము లేనివానికి జచ్చినవానికిని భేదమును నేను గనిపట్టఁజాలను.

1 ద్రవ్యము నార్జించునపుడు దుఃఖము కలుగుచున్నది. ఆర్జించినవానిని రక్షించునపుడును, అట్లురక్షించినవానిని వెచ్చించునపుడును దుఃఖము కలుగుచున్నది. ఇసీ! ద్రవ్యము దుఃఖమునకాస్పదము.

జాలదే యని శంక రాఁగా నా ద్రవ్యమే యుండెనేని నదియే సమస్త గుణములనుగూడఁ గలిగించుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యస్యాస్తి వి త్తం సనరః కులీనః సపణ్డిత స్స శ్రుతవాన్ గుణజ్ఞః ।
సఏవ వక్తాసచ దర్శనీయః, సర్వేగుణాః కాఞ్చన మాశ్రయన్తి॥33

టీ. యస్య = ఎవనికి, వి త్తం=ద్రవ్యము, అ స్తి=కలిగియున్నదో, సవరః=అపురుషుఁడు, కులీనః = గొప్పకులమునఁబుట్టినవాఁడు, స (ఏవ) = వాఁడే, పణ్డితః = విద్వాంసుఁడు, సః = వాఁడే, శ్రుతవాన్ = శాస్త్రజ్ఞుఁడు-(లేక) శ్రుతమనఁగా వినుట గనుక ధర్మశాస్త్రాదులను వినుటయందు నేర్పరియైనవాఁ డనియు నర్థము. సఏవ = వాఁడే, గుణజ్ఞః = గుణములను గ్రహించువాఁడు. సఏవ = వాఁడే, వక్తా = వాగ్మి - లెస్సగా మాటలాడువాఁడు. సచ = వాఁడే, దర్శనీయః = చూడఁదగినవాఁడు. సుందరుఁడనుట, కులీనత పాండిత్యము మొదలైన పూర్వోక్తగుణములు లేకుండినను ద్రవ్య మొకటి యుండెనా యాయన్నిగుణము నుండినట్లె యని భావము. ఎట్లనఁగా, సర్వేగుణాః = పూర్వోక్తగుణములెల్ల, కాఞ్చనం = ద్రవ్యమును, ఆశ్రయన్తి = ఆశ్రయించుచున్నవి. కాఁబట్టి యది యుండినయెడల దానితోఁగూడ తక్కినగుణములను నుండునని గాభిప్రాయము. ఇచట ద్రవ్యమునకు నిట్టిగుణములసంబంధము లేకున్నను సంబంధమును జెప్పుటచే నతిశయోక్తి అలంకారము.

క. ఏనరునకువి త్తముగల, దానరుఁడు కులీనుఁడధికుఁ డౌ దార్యుఁడతండే
ధీనిధి ధన్యుఁడునేర్పరి, నానాగుణగణముకాంచనంబుననిలుచున్.

తా. ఒకనికిఁ గులము, పాండిత్యము, శాస్త్రజ్ఞత, గుణగ్రాహిత్వము, వక్తృత్వము, సౌందర్యము మొదలైనగుణములు లేకుండినను విద్యయొకటి యుండెనా వాఁడా గుణము లన్నియుఁ గలవాఁడే యగుచున్నాఁడు ఆగుణములులేక ద్రవ్య మొకటి మాత్ర ముండుటచేత నాగుణములన్నియు నెట్లుకలుగునని శకింపవలదు. అగుణము లన్నియు ద్రవ్యము నాశ్రయించియే యుండునవిగనుక నదియున్నచో దానితోఁగూడ నాగుణములు నుండును.

అవ. ఇది మొదలుకొని రెండుశ్లోకములచే ద్రవ్యమునకు నాశము గలుగు విధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దౌర్మన్త్ర్యాన్నృపతి ర్వినశ్యతి యతి స్సఙ్గా త్సుతో లాలనా
ద్విప్రోఽనధ్యయనా త్కులం కుతనయా చ్ఛీలం ఖలోపాసనాత్ ।
హ్రీర్మద్యా దనవేక్షణా దపి కృషిః స్నేహః ప్రవాసాశ్రయా
న్మైత్రీ చాప్రణయాత్సమృద్ధి రనయాత్త్యాగాత్ప్రమాదా ద్ధనమ్॥

టీ. నృపతిః = రాజు, దౌర్మంత్ర్యాత్ - దుష్టమైనమంత్రము గలవానితనముచే - చెడ్డమంత్రము గలిగియుండుటచేత ననుట, (మంత్రమనఁగా సంధివిగ్రహము మొదలైన

షడ్గుణములను వివేచించి (ప్రయోగించుట), వినశ్యతి = నశించుచున్నాఁడు. మంత్రము వికలమైనయెడల శత్రువులకు వీలుకలిగి వానిరాజ్యాదుల నపహరింతురని భావము. లేక, దౌర్మంత్ర్యాత్ = దుష్టులైనమంత్రులఁ గలిగియుండుటచేత, చెడుచున్నాఁడనియుఁ జెప్పవచ్చును. అట్టిమంత్రులు దండింపఁ దగినవాని దండింపుమనుట మొదలైనపాపముల రాజున కుపదేశించుటచే వానికి సంపద మొదలైనవి తొలఁగిపోవుచున్న వని భావము, * 'సన్మన్త్రిణా వర్ధయతే నృపాణాం లక్ష్మీర్మహీధర్మయశస్సమూహః। దుర్మన్త్రిణా నాశయతే తథైవలక్ష్మీర్మహీధర్మయశస్సమూహః॥" అను వచన మిచట ననుసంధేయము. యతిః=యోగి, సఙ్గాత్=సాంగత్యమువలన, నశ్యతి= చెడుచున్నాఁడు. సంగమునకు గామక్రోధాదులు మూలమగుటచే నవి పుట్టినయెడ వానియోగము నశించుచున్నదనుట. '†సఙ్గాత్సఞ్జాయతేకామః కామాత్క్రోధోఽభిజాయతే। క్రోధాద్భవతి సమ్మోహః సమ్మోహాత్స్మృతివిభ్రమః,' అనుగీతావచన మిట బోధ్యము. సుతః = కొడుకు, లాలనాత్ = బుజ్జగించుటచేత, నశ్యతి = (గుణహీనుఁడై) చెడుచున్నాఁడు. ‡ 'లాలనా ద్బహవో దోషా స్తాడనా ద్బహవో గుణాః॥ తస్మాత్పుత్త్రంచ శిష్యంచ తాడయేన్నతు లాలయేత్॥ 'అనున్యాయ మిటఁ దెలియఁదగును, విప్రః = బ్రాహ్మణుఁడు, అనధ్యయనాత్ = వేదశాస్త్రాదుల జదువక పోవుటచేత, నశ్యతి = నశించుచున్నాఁడు - నీచుఁడగుచున్నాఁడనుట. ¶ 'వేదవేదాఙ్గతత్త్వజ్ఞో విప్రః సర్వత్ర పూజ్యతే। అనధీతశ్రుతి ర్విప్రః సభామధ్యే నశోభతే' అనుట నిట నెఱుంగవలయును. కులం = వంశము, కుతనయాత్ = దుష్టపుత్త్రునివలన నశ్యతి = చెడుచున్నది. § 'కోటరాన్తర్భవో వహ్ని స్తరుమేకం దహిష్యతి। కుపుత్త్రస్తు కులేజాతః స్వకులంనాశయే త్వరమ్॥' అను న్యాయ మిచట ప్రమాణము. శీలం=మంచిస్వభావము, ఖల ఉపాసనాత్ = దుర్జనులకు సేవించుటవలన, నశ్యతి =

---

* రాజుల లక్ష్మియు, రాజ్యమును, ధర్మమును, గీర్తిసమూహమును మంచి మంత్రిచేత వర్ధిల్లుచున్నవి. అట్లే చెడ్డమంత్రిచే నశించుచున్నవి.

† సంగమమువలన కామమును, కామమువలన క్రోధమును, క్రోధమువలన సమ్మోహమును, సమ్మోహమువలన స్మృతి తప్పుటయుఁ గలుగుచున్నవి.

‡ లాలించుటవలన బహుదోషములును, గొట్టుటవలన బహుగుణములును కలుగుచున్నవి. కాఁబట్టి పుత్త్రుని శిష్యుని గొట్టవలయునే కాని లాలింపరాదు.

¶ వేదవేదాంగములతత్త్వములఁ దెలిసినబ్రాహ్మణుఁడు అంతటను బూజింపఁబడుచున్నాఁడు. వేదములఁ జదువనిబ్రాహ్మణుఁడు సభామధ్యమునఁ బ్రకాశింపఁడు.

§ చెట్టుతొఱ్ఱలోఁ బుట్టిననిప్పు ఆచెట్టు నొక్కటినే దహించుచున్నది. కులమునందుఁ బుట్టినదుష్పుత్త్రుఁ డాకులము నెల్ల నాశముసేయును.

(వారు మిక్కిలి యనర్థము కలిగించువా రగుటచే) చెడుచున్నదనిభావము. * 'ఖాద యిత్వాఽత్మనో భావం చరన్తి శఠబుద్ధయః । ప్రహరన్తిచ రన్ధ్రేషు సోఽనర్థః సుమహాన్ భవేత్' అనువాక్యమిచట గ్రాహ్యము. హ్రీః=లజ్జ - రోఁతపుట్టించుపనులుసేయుటవలననుండి తొలఁగునట్టిగుణ మనుట, మద్యాత్ = కల్లు (త్రాగుట) వలన, నశ్యతి=చెడుచున్నది. † 'అయుక్తం బహుభాషన్తే యత్రతత్రాపి శేరతే । నగ్నా విక్షిప్య గాత్రాణి తే జాల్మాఇవ మద్యపాః॥' అనుట నిట భావ్యము, కృషిః = సస్యము అనవేక్షణాత్ = (నిత్యమును) చూచుకొనకపోవుటచేత, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ‡ 'కృషించ పత్నీమనవేక్ష్యయః పుమా నన్యాని కార్యాణి సమాచరేచ్చ । తేత్వేవ మేవంచ సమాపతేత్ క్షేత్రక్షేతి బాధానిచయంచ యాతి' అనుట యూహ్యము. స్నేహః = ఆలుబిడ్డలయందుఁ బుట్టినమోహము, ప్రవాస అశ్రయాత్ = దేశాంతరసంచారమును అవలంబించుటవలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. ¶ 'సుతాజనా బన్ధుషు సోదరేషు నృపేషు భృత్యేషుచ జాతమోహః ప్రవాసమాత్రేణహినశ్యతే-ఖలంచిరం ప్రవాసేన హరత్యశేషమ్' అనువచన మిచట నూహ్యము. మైత్రీ = మిత్రభావము, అప్రణయాత్ =అనురాగములేమివలన, నశ్యతి = చెడుచున్నది. § 'మృద్ఘటఇవ సుఖభేద్యో దుస్సన్ధానశ్చ దుర్జనో భవతి । సుజనస్తు కనకఘటఇవదుర్భేద్య శ్చాశుసన్ధేయః' అనుట నిటఁ దెలియవలయును. సమృద్ధిః = సంపత్తి, అనయాత్ = నీతిలేమివలన నశ్యతి = చెడుచున్నది. 'రక్షాయాం స్వమతి క్షిపత్యధికరం శిక్షాగుణైర్లభ్యతే । విద్వేష్టిస్వజనం త్యజ త్యజ త్యవనతిం మృద్నాతి మార్గస్థితాన్ । భూతిం నోచ్ఛతియోజనా త్ప్రతిభయం దుర్వృత్తసనాగచ్ఛతి । క్రూరాగ్రం వినయాంకుశం నపహాతే భూపాలమత్తద్విపః॥' అనుట తెలియనగును. ధనం = ద్రవ్యము, త్యాగాత్ =

* మత్సరబుద్ధు లగువారు, తమ మత్సరభావమును గప్పిపుచ్చుకొని (బయటికి మంచివారివలె నగపడుచు సమయమువేచి) తిరుగుచుందురు. సందులు దొరకినా వానిమూలమునఁ గొట్టుదురు. అందుచే మిక్కిలి యనర్థకము కలుగు!

† కల్లుద్రాగువారు ముందు వెనుక యోచింపనిక్రూరులవలెఁ దగనిమాటలు పెక్కు లాడుదురు; దిగంబరులై యవయవము లెగాదిగ వైచుకొని యెచ్చటఁ దలఁచిన నచ్చటఁ బరుండుదురు.

‡ పైరును పెండ్లమును జూచుకొనక యితరకార్యములనే చేయుచుండు వానికా రెండు నట్లట్లు దక్కక చెదరిపోవును. వాఁడును పెక్కుబాధల పాలగును.

¶ ఆలుబిడ్డలు, చుట్టములు, తోఁబుట్టువులు, రాజులు; సేవకులు మొదలైన వారియెడలఁ గలిగిన మోహము, దేశాంతరము పోయినంతమాత్రముననే నశించుచున్నది. ఇఁక చిరకాలము దేశాంతరమున వసించియున్నయెడల నది బొత్తిగా నశించును.

§ దుర్జనుని మట్టికుండవలె సుఖముగా భేదింపవచ్చునుగాని మరల సంధించుట కష్టము. సజ్జనుని బంగారుకుండవలె భేదించుట కష్టముగాని మరల సంధించుట సులభము.

దానమువలననుగాని, ప్రమాదాత్ = పరాకువలననుగాని, నశ్యతి = నశించుచున్నది. పరాకువలన ధనముపోవుట యనుభవసిద్ధమే. దానమువలన ధనముపోవుట నుత్తర శ్లోకమే చెప్పుచున్నది. శిష్టానాం గర్హణాన్నాశః సదాచారవివర్జనాత్' అనుటచే శిష్టులైనవారి నిరసించుటవలనను సదాచారమును వదలుటవలనను ధనము నశించు చున్నదని తెలియనగును.

మ. యతి సంగంబున బాలుఁ డాదరముచే రాజ్యాభర్త దుర్మంత్రిచే
 శ్రుతిహీనిన్ ద్విజుఁ డన్వయంబు ఖలుచేఁ గ్రూరాప్తిచే శీలము
 ధృతిచే మిత్రత చూపులేమిఁ గృషి మద్యప్రాప్తిచే సిగ్గు దు
 ర్మతిచే సంపదలున్ నశించుఁ జెడునర్థంబుల్ ప్రమాదంబునన్. 34

తా. దుర్మంత్రముసేయుటవలన (లేక) దుర్మంత్రులమాట వినుటవలన రాజును; సంగమువలన యోగియు, లాలనమువలనఁ బుత్త్రుఁడును, వేదశాస్త్రాధ్యయనము లేమివలన బ్రాహ్మణుఁడును, దుష్పుత్త్రునివలనఁ గులమును దుర్జనుల సేవించుటవలన శీలమును, కల్లు త్రాగుటవలన లజ్జయు, నిత్యము పరామర్శలేకపోవుటవలనఁ బైరును, దేశాంతరము పోవుటవలన నాలుబిడ్డలు మొదలైనవారియందలి మోహమును, అను రాగము లేమివలన మైత్రియు, నీతిలేమివలన సంపదయు, దానమువలనఁ గాని హెచ్చరిక లేకుండుటవలనఁగాని ధనమును నాశమగును.

అవ. ధనము ఉత్తమమధ్యమాధమము లని మూఁడువిధము లుగా నుండుటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దానం భోగో నాశ, స్తిస్రో గతయో భవన్తి విత్తస్య।
 యో న దదాతి న భుఙ్క్తే, తస్య తృతీయా గతి ర్భవతి॥ 35

టీ. దానం = సత్పాత్రమునకు దానముసేయుట, భోగః = హారచందనాదుల ననుభవించుట, నాశః = (దానధర్మములు సేయకున్నయెడల దొంగలు మొదలైనవా రిచే) నాశమగుట, (అను) విత్తస్య = ధనమునకు, తిస్రః = మూఁడు, *గతయః = పోక డలు - వ్యయమై పోయెడి యుపాయము లనుట, భవన్తి = కలవు. ఈమూఁడుగతులును వరుసగా ఉత్తమ మధ్యమాధమములని యెఱుఁగునది. యః = ఎవఁడు, నదదాతి = యాచకులకునీయఁడో (ధనమును అనిశేషము), నభుఙ్క్తే = తానును అనుభవింపఁడో, తస్య = వానియొక్క - దానభోగములచే ధనము వ్యయము చేయని పురుషునియొక్క యనుట, (విత్తస్య = ధనమునకు అని శేషము) తృతీయాగతిః = మూఁడవగతి - అనగా

---

* 'చత్వారో ధనదాయాదా ధర్మాగ్నినృపతస్కరాః । తేషాం జ్యేష్ఠావమా నేన త్రయః కుప్యన్తి సోదరాః' 'ధర్మము, అగ్ని, రాజు, దొంగయని ధనమునకు దాయాదులు నలుగురు. అందు పెద్దదియగు మొదటిదానిని (ధర్మమును) అవమానిం చుటచే తక్కినదాని ముగ్గురు తోఁబుట్టువులు కోపము నొందుదురు; అనుశ్లోక మిచట అనుసంధింపఁదగును.

నాశము, భవతి = కలుగుచున్నది. ఆ నాశావస్థయె మిక్కిలికష్టప్రదమైనదని భావము. ధనమునకు దానముచే వ్యయమగుట యుత్తమము, తానుభోగించుటచే వ్యయమగుట మధ్యమము, దొంగలు మొదలైనవా రెత్తికొని పోవుటచే నాశమగుట యధమమని తెలియునది. కావున ధనాఢ్యులైనవారు దానశీలురులై యుండవలయునని భావము.

క. దానము భోగము నాశము
పూనికతో మూఁడుగతులు - భువి ధనమునకున్
దానము భోగము నెఱుఁగని
దీనునిధనమునకు గతి దృ - తీయమె పౌనఃగున్. 35

తా. సత్పాత్రమున కిచ్చుట, తానను భవించుట, దొంగలు మొదలైనవా రెత్తికొనిపోవుటచే నశించుట, అని ధనము పోవుటకు మూఁడుగతులుగలవు. ఈమూఁటిలో నేదైన నొకగతి దానికిఁ దప్పక కలుగవలయును. ఎవఁడు ధనము నొకరికిఁ బెట్టక తాను ననుభవింపకయుండునో వానిధనమునకు మొదటిరెండుగతులును లేనందున దొంగలు మొదలగువా రపహరించుట యనెడిమూఁడవగతియే తప్పక కలుగును.

అవ. దానశీలునికి దానముచే ధనమెల్ల వ్యయమైపోవుటవలనఁ గలుగుకృశత్వముకూడ వానికిశోభనేకలుగఁజేయునని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. మణి శ్శాణోల్లీఢః సమరవిజయీ హేతిదళితో
మదక్షీణో నాగః శరది సరి దాశ్యానపులినా।
కలాశేష శ్చన్ద్రః సురతమృదితా బాలవనితా
తనిమ్నా శోభన్తే గళితవిభవా శ్చార్థిషు నరాః॥ 36

టీ. శాణ ఉల్లీఢః = సానఱాతిచే ఒరపెట్టఁబడిన - సానపెట్టబడిన యనుట, మణిః = రత్నమును, హేతిదళితః=ఆయుధముచే గాయపఱుపఁబడిన, సమరవిజయీ = యుద్ధమునందు జయముగలవాఁడును - రణశూరుఁడు ననుట, మదక్షీణః = మదజలము (మిక్కిలికాఱుట)చేత కృశించినట్టి, నాగః = గజమును, శరది = శరత్కాలమునందు, ఆశ్యానపులినా = కొంచెముగా నెండియున్నయిసుకతిన్నెలు గల, సరిత్ =నదియును, కలాశేషః = పదునాఱవపాలుమాత్రను - అనఁగా పదునాఱుకళలలో నొక్కకళ మాత్రము మిగిలియున్నట్టి, చన్ద్రః = చంద్రుఁడును, 'కలాతు షోడశోభాగః'అని యమరము. తక్కిన పదునైదుకళలను వరుసగా నగ్ని. మొదలైనదేవతలు త్రాగుచున్నారనుట యితిహాసప్రసిద్ధము. సురతమృదితా = మన్మథయుద్ధముచే (రతిక్రీడచేననుట) మర్దింపఁబడిన-అనఁగావిహ్వలించునదిగాఁ జేయఁబడిన, బాలవనితా = ముగ్ధస్త్రీయును, అర్థిషు = యాచకులవిషయమందు, గళితవిభవాః = పోయినద్రవ్యసంపత్తి గలవారైన -

యాచకుల కవ్వారిగాఁ దమసంపత్తినెల్ల దానముచేసి పేదవడినవారైన యనుట, నరాశ్చ=మనుష్యులును-దాతలనుట, తనిమ్నా=కృశత్వముచేత, శోభన్తే = ప్రకాశించుచున్నారు - ఇట్టి కృశత్వమే వారికి శోభాకర మని భావము.

ఇచట ప్రస్తుతములైనమణ్యాదులకును నదులకును ఏకధర్మాన్వయముచే ఔపమ్యము గమ్యమగుచుండుటఁబట్టి దీపకాలంకారము.

ఉ. శాణవిఘృష్టరత్నమును శస్త్రహతుం డగుశూరుఁడుర్ మద
క్షీణగజంబు సైకతవిశిష్టశరన్నదియుర్ నవక్షపా
ప్రాణవిభుండు చండసురతాలసబాలికయుర్ ధనైక వి
శ్రాణనసూరులుం గడుఁ గృశత్వమునం బ్రభఁ గాంతు రిద్ధరన్. 36

తా. సానపెట్టఁబడిన రత్నమును, ఆయుధపుదెబ్బలు దగిలియున్న రణశూరుఁడును, మిక్కిలి మదజలము స్రవించుటచేఁ జిక్కిన యేనుఁగును, శరత్కాలమందుఁ గొంచెము ఇసుకతిన్నెలు గలనదియును, నొక్కకళమాత్రమేకల చంద్రుఁడును, రతిక్రీడయందు నలిఁగి పరవశయైయున్న ముగ్ధకాంతయును, తమద్రవ్యమును యాచకుల కొసంగి బీదలైనదాతలును, ఎంత కృశించినప్పటికిని ఆకృశత్వమే వారికి మఱింత శోభఁ గలిగించుచున్నది.

అవ. పురుషులకు ధనము కలిగినప్పుడు నది లేనప్పుడును గలుగు దశను (స్థితిని) జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిక్షీణః కశ్చిత్ స్పృహయతి యవానాం ప్రసృతయే
స పశ్చాత్సమ్పూర్ణః కలయతి ధరిత్రీం తృణసమాన్ ।
అతశ్చానేకాన్తా గురులఘుతయార్థేషు ధనినా
మవస్థా వస్తూని ప్రథయతి చ సఙ్కోచయతి చ॥ 37

టీ. కశ్చిత్ =(ధనవంతుఁడగు) ఒకానొకపురుషుఁడు, పరిక్షీణః - దైవికముగా దరిద్రుఁడై, యవానాం = యవధాన్యములయొక్క, ప్రసృతయే = పుడిసెడుకొఱకు, స్పృహయతి = కోరుచున్నాఁడు-యవలొకపుడిసెడుమాత్రమే మిక్కిలి గొప్పగా గోరుచున్నాఁడనుట. సః = వాఁడు-ఆదరిద్రుఁడైయున్నవాఁడనుట, పశ్చాత్ = పిదప, కాలాంతరమునందనుట, సంపూర్ణః=(దైవవశమున) ధనసంపన్నుఁడై, ధరిత్రీం=భూమిని, తృణసమాం = గడ్డిపోఁచతో సమానమైనదానినిగాఁ-దానివలె చులుకనైనదిగా ననుట, కలయతి=తలఁచుచున్నాఁడు-ధనమదముచేత దాని నటు చూచుచున్నాఁడనుట. అతశ్చ= కాబట్టియు, అర్థేషు = (యవలు, భూమి మొదలైన) వస్తువుల విషయమున, గురులఘుతయా = గురుత్వలఘుత్వముల చేత - గొప్పని అల్పమైనది యనుభావముచేత ననుట

అనేకాన్తా=ఒక్కతీరుగానేయుండని-ఒకటే నియతిలేని-గొప్పది గొప్పదిగానే అల్పము నల్పమైనదిగానే ఎప్పుడును గ్రహింపనియమము లేనిదైన యనుట, ధనినాం అవస్థా = ధనవంతులదశ (వ్యాపారము) వస్తూని = యవలు, భూమి మొదలైన గొప్పవియు నల్పములునైన, వస్తువులను, ప్రథయతి=(ధనములేనపు డల్పమైనవానిని) గొప్పవిగాను జేయుచున్నది. అట్లే, సజ్కోచ యతిచ = (ధనముగలయప్పుడు గొప్పవస్తువునుగూడ) తక్కువగాఁ జేయుచున్నది-దులకనగాఁ దలఁచుచున్నదనుట, మనుష్య లోకవస్తువునే ధన మున్నపు డొకరీతిగాను లేనప్పుడు మఱియొకరీతిగాను జూచుట ప్రత్యక్షసిద్ధముగా నున్నది. కావున వివేకము గలవాఁడిట్లు తాఱుమాఱగు బుద్ధి కలిగియుండరాదని భావము.

ఉ. చేరి యొకండు నెవ్వఁడసి చిక్కుచుఁ జేరెఁడుశాలిధాన్యమే
కోరు నతండు పిమ్మట న కంతధనోన్నతుఁడై వసుంధరం
బూరికి సాటిగాఁ దలఁచు భూరిధనాఢ్యులచొప్పనేకమై
గౌరవమున్ లఘుత్వమును గైకొనువస్తువులందు నెల్లెడన్. 37

తా. ధనవంతుఁ డొకానొకఁడు దైవవశమున దారిద్ర్యము కలుగఁగా నపుడొక పుడిసెఁటియవలనుమిగులగొప్పగాఁదలఁచి కోరుచున్నాఁడు. పిదపఁ గాలాంతరమున వానికే సంపదలు కలిగినప్పుడు ధనమదముచే భూమినిసైతము గడ్డిపోచవలెఁ దలఁచుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి ధనవంతు లోకవస్తువునే యొకప్పుడు గొప్పదిగాను మఱొకప్పు డల్పముగాను భావించుటచే వస్తువులయెడల వారివ్యాపారము (స్థితి) ఎప్పుడు నొక్కతీరుగలది (అనఁగా గొప్పదాని నెప్పుడును గొప్పదిగాను నల్పము నెప్పుడు నల్పముగాను భావించునట్టి నియమము గలది)గా లేదు. అది తన కనుగుణముగా వారికి వస్తువులను జిన్నవానినిగాను పెద్దవానిని గాను బెద్దవానిని చిన్నవానిని గాను దోఁపించును.

అవ. రాజును సంబోధించి వానికి ద్రవ్యము సంపాదించు నుపాయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షితిధేను మేనాం
తే నాద్య వత్స మివ లోక మముం పుషాణ।
త స్మింశ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలం ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః॥ 38

టీ. రాజన్=రాజా, (నీవుఅనిశేషము)ఏనాం=ఈనిహస్తగతమైనయనుట, ఇచట అన్వాదేశములేమిచే ఏనాదేశము చింత్యము, క్షితిధేనుం = అవువంటి భూమిని, దుధుక్షసియది=పిదుకఁగోరితివేని, (అర్థమును అనిశేషము,) తేన = దానిచేత-పిదుకఁగోరిన కారణముచేత ననుట, అద్య=ఇప్పుడు, అముం = ఈ, లోకం = జనమును, వత్సం =

నూపించవలె, ధపాణ=పోషింపుము. నూపి నశింపించిన యెడల పాపోటు కలుగదో యట్లు జనము నశించిన యెడల ద్రవ్యమును గలుగదని భావము. అట్లు పోషించుటచేఁ గలుగు ఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. తస్మింశ్చ = ఆలోకము, అనిశం = ఎల్లప్పుడును, సమ్యక్ = చక్కఁగా, పరిపుష్యమాణే సతి = పరిపాలింపఁబడుచుండఁగా, భూమిః = భూమి, కల్పలతాఇవ = కల్పవృక్షపుఁగొమ్మవలె ('సమే శాఖాలతే' అని యమరము) లేక, యభీప్సితములను గల్పించునదిగాన తల్పా, అదియే లతయు. అని విగ్రహము సేయవచ్చును, అప్పుడు 'కల్పా'పదము పుంషద్భావము కలుగఁగా కల్పలతా యగునని వ్యుత్పత్తిచేసినచో, కల్పవల్లియన కోరినకోర్కెల నిచ్చుచెట్టీఁగయని యర్థము. దానివలె, నానాఫలం = (ధన ధాన్యములు మొదలైన) పెక్కురూపములగు ఫలమును, ఫలతి = ఫలించుచున్నది. లోకమును బరిపాలించుట తప్పఁ దక్కిన విధమున నీవు ధనము కలుగ నేరదు. ఏలనఁగా లోకపరిపాలనమూలమునమాత్రమే భూమి సకలఫలములను నిచ్చునుగాని తక్కినవిధమునఁబిదుకదు. కొంటిసమస్తలాభములను బొందుటకై లోకమును బోషించుట యావశ్యకము. ఇచట పూర్వవాక్యమందలి యుపమచే నుత్తర వాక్యమందలి యుపమ నిర్వహింపఁబడుటవలన రెంటికి నంగాంగిభావముచే సంకరము.

తే. ధరణి ధేనువుఁ బిదుకంగఁ దలచితేని
జనుల బోషింపు మధిప వత్సములమాడ్కి
జనులు పోషింపఁబడుచుండ జగతి కల్ప
లత తెఱంగున సకలఫలంబు నొసఁగు. 38

తా. రాజా ! ఆవువంటి యీభూమివలననుండి ధనమును బిదుకఁగోరితివేని, ఈజనమును దానిదూడవలెఁ దలఁచి పోషింపుము. దూడను బోషించిననే కదా యావుపాలు పిదుకఁగూడును. ఇట్లు యీజనము నెల్లప్పుడును జక్కఁగాఁ బరిపాలించితివేని భూమి కల్పలతవలె ధనధాన్యాదిరూపము లగునానావిధములను నీకుఁగలిగించును.

అవ. రాజును సంబోధించినట్టి ప్రసక్తిచేత వానినీతియు నెట్టిదని యాశంక కలుగఁగా నది బహువిధములైనదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సత్యానృతాచ పరుషా ప్రియభాషిణీచ
హింస్రా దయాళు రపి చార్థపరా వదాన్యా।
నిత్యవ్యయా ప్రచురనిత్యధనాగమాచ
వారాఙ్గనేవ నృపనీతి రనేకరూపా॥ 39

టీ. సత్యా = (కొన్నివిషయములందు) సత్యముగాఁ బలుకునది, అనృతాచ (కొన్నిట) అసత్యముగా చెప్పునదియును- "కొన్నివిషయములందు" అని అంతటను గూర్చుకొనవలయును, పరుషా = కఠినముగా మాటలాడునది, ప్రియవాదినీచ =

తియ్యగా మాటలాడునదియును, హింస్రా = చంపునట్టిది, దయాళురపి = కనికరము గలదియును, అర్థపరా = ధనలోభముకలది, వదాన్యాచ=దానముచేయునట్టిదియును, నిత్యవ్యయా = నిత్యమును ధనవ్యయము గలది - ధనమును వెచ్చించునట్టి దనుట, ప్రచుర...ఆగమాచ-ప్రచుర=మిక్కిలి, నిత్య=నిత్యమును, ధనఆగమా=ధనముయొక్క రాకగలది- నిత్యమును మిక్కిలి ధనమును వెచ్చించుటయు సంపాదించుటయుఁ గలది యనుట. కాఁబట్టి, వారాఙ్గనాఇవ = వేశ్యవలె, నృపనీతిః = రాజువృత్తి అనేక రూపా = బహుప్రకారములుగలది. ఒక్కతీరుననే యుండునది కాదనుట, నీతికిఁగల విశేషణములెల్ల వారస్త్రీకిని సమానము లని తెలియనగును. ఇచట సత్యా అనృతా ఇత్యాదిపదములను వినినతోడనే విరోధముస్ఫురించుచున్నది. దానిని స్వాభావ్యమున నాభాసముగాఁ జేయుటచే నిది విరోధాభాసాలంకారమగుచున్నది. అది 'వారఙ్గనేవ' అనుచోఁ గలయుపమతో సంగాంగిభావముచే సంకీర్ణమగుచున్నది.

తే. సత్య మనృతంబు పరుషోక్తి సరసభాష
ప్రాణిహింసయు దయయు లోభంబు నీఁగి
కనక సంగ్రహవ్యయములు గలుగు వార
రమణికైవడి బహురీతి రాజనీతి. 39

తా. రాజనీతి వేశ్యవలెఁ గొన్నియెడల నిజము పలుకుచుఁ, గొన్నియెడల నబద్ధము లాడుచుఁ, గొన్నిచోట్లఁ జంపుచు, మఱికొన్నిచోట్లఁ గనికరముచూపుచుఁ, గొన్నివిషయము లందు ధనలోభము చూపుచు, మఱికొన్నిట మిక్కిలి దానము చేయుచు, నిత్యమును మిక్కిలిధనము వెచ్చించుచు నిత్యమును మిక్కిలిధనము సంపాదించుచు, నానాప్రకారములుగా నుండును.

అవ. గుణసంపన్నుఁడైనరాజునే యాశ్రయింపఁదగును గాని గుణహీనుని గా దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆజ్ఞా కీర్తిః పాలనం బ్రాహ్మణానాం
దానం భోగో మిత్రసంరక్షణంచ।
యేషా మేతే షడ్గుణా న ప్రవృత్తాః
కోఽర్థస్తేషాం పార్థివోపాశ్రయేణ॥ 40

టీ. పార్థివ=ఓరాజా, ఆజ్ఞా=మర్యాదను బరిపాలించునట్టిశాసనము. కీర్తిః=దానశాస్త్రములచేఁబుట్టిన మంచిపొగడ్త, బ్రాహ్మణానాం పాలనం=బ్రాహ్మణులను బాలించుట-నిరుపద్రవముగా బ్రాహ్మణసంతర్పణము సేయుట. దానం = సత్పాత్రమున కిచ్చుట, భోగః = పరిచందనాదులవలనిసుఖము ననుభవించుట, మిత్రసంరక్షణంచ= చెలికాండ్ర నుద్ధరించుటయును (అను), ఏతేషడ్గుణాః = ఈయాఱుగుణములు,

యేషాం = ఎవరికి-ఏరాజులకనుట, న ప్రవృత్తాః = ప్రవర్తింపవో - కలుగవో యనుట, తేషాం = వారియొక్క, ఉపాశ్రయేణ = ఆశ్రయించుటచేత, కః అర్థః = ఏమిలాభము - లాభమేమియు లేదనుట. కాబట్టి పూర్వోక్తములైన గుణములు గలరాజునే యాశ్రయింపవలయును గాని పక్షింభరి యైనవానిని గాదని భావము.

తే. ఆజ్ఞయును గీర్తియును భూసురావనంబు
దానమును భోగమిత్రసంత్రాణనములు
షడ్గుణంబులు గలుగ వేరాజులయందు
వారిఁ గొల్చిన ఫల మేమి వసుమతీశ. 40

తా. ఏరాజులకుఁ గట్టుపాటులను జెడకుండునట్లు గాపాడునట్టి శాసనమైన యాజ్ఞ, కీర్తి, నిరుపద్రవ మగుబ్రాహ్మణసంతర్పణము, సత్పాత్రదానము, పాగచందనాది సుఖానుభవరూపమైనభోగము, చెలికాండ్ర నాదరించుట, యనెడి యీయాఱుగుణములు లేవో యట్టిరాజులను గొలుచుటవలన లాభ మేమియు లేదు.

అవ. లాభాలాభములు దైవాయత్తముగాఁ గలుగునవి గాన వానిని గుఱించి దైన్యము నొందకు మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యద్ధాత్రా నిజఫాలపట్టలిఖితం స్తోకం మహద్వా ధనం
తత్ప్రాప్నోతి మరుస్థలేఽపి నితరాం మేరౌచ నాతోఽధికమ్ ।
తద్ధీరో భవ విత్తవత్సు కృపణాం వృత్తిం వృథా మాకృథాః
కూపే పశ్య పయోనిధావపి ఘటో గృహ్ణాతి తుల్యం జలమ్॥ 41

టీ. ధాత్రా=బ్రహ్మచేత, స్తోకం=అల్పముగాఁగాని, మహద్వా = మిక్కిలిగాఁగాని, యత్ ధనం = ఏధనము, నిజఫాలపట్టలిఖితం = తననొసలనెడుపట్టికయందు వ్రాయఁబడినదో, తత్ = అది-బ్రహ్మ లిఖించినయాధన మనుట, మరుస్థలేఽపి = ఊషరప్రదేశమందుఁగూడ - ఇఁక తక్కినచోట్ల దొరకుట చెప్పనేల యని భావము, నితరాం=మిక్కిలి, ప్రాప్నోతి = పొందుచున్నాఁడు (తక్కువపడకుండ నని శేషము). మేరౌచ = బంగారుకొండయందును, అతః = (బ్రహ్మ లిఖించిన) దానికంటెను, అధికం=ఎక్కువను, న ప్రాప్నోతి = పొందఁడు, తత్ = కాఁబట్టి, ధీరః = స్థిరచిత్తుఁడవు, భవ=కమ్ము, విత్తవత్సు = ధనాఢ్యులైనవారియెడల, కృపణాం వృత్తిం = దీనవ్యాపారమును, వృథా = వ్యర్థముగా, మాకృథాః = చేయకుమా-అట్లు దీనత్వము చూపుటవలన నిందమాత్రమే గలుగునుగాని ధనమధికముగాఁ గలుగదనిభావము. ఇందులకు దృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు. ఘటః=కుండ, కూపే = (అల్పజలము గల) బావియందును, పయోనిధౌ అపి=సముద్రమునందునుగూడ, తుల్యం = తనకు పరిమితమైనంత, జలం= జలమును, గృహ్ణాతి=గ్రహించుచున్నది, పశ్య=చూడుము, ఇట్లని కృపణుని సంబోధిం

చుట తెలియనగును. కుండ కూపమునందుఁ గొంచెముగాను సముద్రమునందు నధికముగాను జలమును గ్రహింపదుగదా. కాఁబట్టి కలిగినంతమట్టునను తృప్తినొంది ధైర్యముతో నుండవలయునుగాని దీనత్వముతో వ్యాకులపడుట తగ దని భావము.

చ. వనజభవుండు నెన్నొసట వ్రాసినసొమ్ము ఘనంబొ కొంచెమో
వినుమరుభూమి కేఁగిన లభించును మేరువుఁ జేరఁ బోయినన్
ధన మధికంబు రాదు కదుకదైన్యము మాను ధనాఢ్యులందు న
వ్వననిధినూతఁ దుల్యముగ వారి గ్రహించుఘటంబు సూడుమా.

తా. బ్రహ్మ నొసటియం దెంతధనము కలుగునట్లు వ్రాసియున్నాఁడో యంత మాత్రమే కొంచెమైనను తక్కువపడక మరుభూమియం దైనను దప్పక దొరకును. బంగారుమయ మగుమేరుపర్వతమునకుఁ బోయినను దానికంటె నెక్కువ దొరక నేరదు. కాఁబట్టి మనస్సున ధైర్యము కలిగియుండుము. ధనవంతులయెదుట దీనత్వము చూపకుము. దీనిచే నీకు నింద గలుగునేగాని ధన మెక్కువగాదు. కుండ బావియందుముంచినను సముద్రమున ముంచినను దన కెంతమితమో యంతజలము మాత్రమే గ్రహించుటఁ జూడుము. ఈదృష్టాంతముచే నెచటికిఁబోయిననుగాని ప్రాప్తమెంతో యంతే లభించునని తలంచి వ్యాకులపడకుండుము.

ఇది నీతిశతకమునందు అర్థపద్ధతివర్ణన మన్నది చతుర్థదశకము.

నీతిశతకము - దుర్జనపద్ధతి.

అవ. అర్థము మొదలైనవి గలవాఁ డైనప్పటికిని దుర్జనుని గైకొనగాదని చెప్పునభిప్రాయముతో నర్థపద్ధతి నిరూపించినపిదప దుర్జనపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః, పరధనే పరయోషితి చ స్పృహా।
సుజనబన్ధుజనే ష్వసహిష్ణుతా, ప్రకృతిసిద్ధ మిదంహి దురాత్మనామ్॥

టీ. అకరుణత్వం = (పరదుఃఖములను బోఁగొట్టుకోరిక కరుణ కావున నట్టి) కరుణలేమి-దయాహీనత్వమును, అకారణవిగ్రహః = కారణములేని కలహమును, పరధనే=ఇతరుల ద్రవ్యమునందును, పరయోషితి = పరుని స్త్రీయందును, స్పృహా = ఆశ - పరధన మపహరించుటయును పరభార్యలతో సంభోగించుటయును గోరిక యనుట, సుజన= సజ్జనులయందును, బన్ధుజనేషు = చుట్టములయందును, అసహిష్ణుతా = సహింపలేని

శీలమును (అను), ఇదం = ఇదియెల్లను, దురాత్మనాం = దుర్జనులకు, ప్రకృతిసిద్ధంహి = స్వభావసిద్ధ మైనదిగదా. కావున నట్టివారిని గైకొనరాదని భావము.

తే. కారణము లేనికలహంబు గరుణలేమి
పరవధూపరధనవాంఛ బంధుసాధు
జనములం దసహిష్ణుత్వ మనఁగ జగతిఁ
బ్రకృతిసిద్ధంబు లివి దుష్ట నికరమునకు. 42

తా. కరుణలేమి, కారణములేనికలహము, పరధనముల నపహరించుకోరిక, పరస్త్రీలతో సంభోగింపఁదలఁచుట, సజ్జనులయెడలను బంధుజనులయెడల నోరుపుచూప కుండుట, ననునివియెల్ల దుర్జనులకుసహజగుణములు కావుననట్టివారు గైకొనఁదగనివారు.

అవ. కేవలదుర్జనుఁడు త్యజింపఁదగినవాఁ డనుట యటుండఁగా వాఁడు తనయవగుణముల నన్నింటిని బోఁగొట్టఁ జాలిన గొప్పలక్షణములలోఁ గూడియున్నప్పటికినిగూడఁ ద్యజింపఁదగినవాఁడే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దుర్జనః పరిహర్తవ్యో, విద్యయాఽలఙ్కృతోఽపి సన్।
మణినా భూషిత స్సర్పః, కి మసౌ న భయఙ్కరః॥ 43

టీ. దుర్జనః = దుష్టుఁడైనవాఁడు, విద్యయా = వేదవేదాంగాదిమయమైన విద్యచేత, అలంకృతః సన్ అపి = అలంకరింపఁబడినవాఁ డైనప్పటికిని, పరిహర్తవ్యః = త్యజింపఁదగినవాఁడు, ఏలనఁగా, సర్పః = సర్పము, మణినా = పడగయందలి మాణిక్యముచేత, భూషితః సన్ అపి = అలంకరింపఁబడినదైనప్పటికిని, అసౌ = ఇది - ఈసర్పమనుట, నభయఙ్కరః కిం = భయము కలుగఁజేయునట్టిది కాదా యేమి - భయంకరమైనదే యగుననుట. ఇచట బింబప్రతిబింబన్యాయముచే ధర్మమును ధర్మియు రెండు వాక్యములందు వేఱువేఱ నిర్దేశింపఁబడుటచే దృష్టాంతాలంకారము.

తే. విద్యచే భూషితుం డయి వెలయుచున్నఁ
దోడరి వర్జింప నగుఁ జుమీ దుర్జనుండు
చారుమాణిక్యభూషిత శస్తమస్త
కం బయినపన్నగము భయంకరము గాదె. 43

తా. సర్పము పడగయందు రత్నము గలదైనప్పటికినిగూడ నది భయంకరమగుటచే దూరముననె త్యజింపఁదగినది యెట్లగునో యట్లు దుర్జనుఁడు విద్య గలవాఁడైనప్పటికిని వానిని దుష్టత్వమునుబట్టి దూరముననే త్యజింపవలయును.

అవ. దుర్జనుఁడు సర్వదూషకుఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాడ్యం హ్రీమతి గణ్యతే వ్రతరుచౌ దమ్భః శుచౌ కైతవం
శూరే నిర్ఘృణతా మునే ర్విమతితా దైన్యం ప్రియాలాపిని ।
తేజస్విన్యవలిప్తతా ముఖరతా వక్తర్యశక్తిస్థిరే
తత్కోనామ గుణోభవేత్స గుణినాం యోదుర్జనై ర్నాఙ్కితః॥

టీ. (దుర్జనైః = దుర్జనులచేత), హ్రీమతి = లజ్జగలవానియందు, జాడ్యం=మాంద్యము-చులుకదనము లేమి యనుట, గణ్యతే = గణింపఁబడుచున్నది - భావింపఁబడుచున్నదనుట. వానిలజ్జను, రోఁతపుట్టించుపనులను జేయుటను వెనుదీయునట్టి యొక గుణవిశేషముగా నెన్నక మాంద్యముగా దుష్టు లెన్నుదు రనుట. వ్రతరుచౌ - వ్రత = తపము చాంద్రాయణము మొదలైన నియమములచేత, రుచౌ = శుద్ధుఁడైనవానియందు, దమ్భః = డంబము, గణ్యతే గణింపఁబడుచున్నది-వాని వ్రతములను అనుష్ఠానములనుగాఁ దలంపక డంబముగాఁ దలంతురనుట. శుచౌ = (స్వభావముచేత నే బాహ్యాంతరముల యందు) నిర్మలుఁ డైనవానియందు, కైతవం = కపటము (గణింపఁబడుచున్నది) - సహజమైన వానిబాహ్యాభ్యంతరశుద్ధిని పారమార్థికమైనదానినిగా నెన్నక వేషముగా నెన్నుదు రనుట. శూరే = శూరునియందు, నిర్ఘృణతా దయలేనితనము (గణింపఁబడుచున్నది) - వానిశూరత్వమును బరాక్రమముగా నెన్నక దయలేమిగా నెంతు రనుట. మునౌ = *మననశీలునియందు - ఆత్మస్వరూపానుసంధానరూపమైన మననము గలవానియం దనుట, విమతితా = మతిలేనితనము - బుద్ధిహీనత (గణింపఁబడుచున్నది) - వాని మననమును ఆత్మానుసంధానముగాఁ దలంపక బుద్ధిహీనతగాఁ దలంతురనుట. ప్రియ ఆలాపిని = ఇంపుగా మాటలాడువానియందు, దైన్యం=దీనత్వము (గణింపఁబడుచున్నది.) - వానిమాటలు శ్రవణానందకరములు లనుటను, గణింపక దీనోక్తులనుగా గణింతురనుట. తేజస్విని = తేజస్సు (ప్రభ లేక ధీరత్వము) గలవానియందు, అవలిప్తతా=గర్వము (గణింపఁబడుచున్నది.) - తేజస్సును వానికి స్వభావముగాఁ దలంపక గర్వముగాఁ దలంతురనుట. వక్త...స్థిరే-వక్తవ్య=మాటలాడఁదగిన విషయములందు, శక్తి = ప్రతిభారూపమైన సామర్థ్యముచేత, స్థిరే = నిలుకడమైనవానియందు-చలింపని బుద్ధిసామర్థ్యముతోఁ దగిన విషయముల నెత్తి చక్కఁగా సంభాషించువానియం దనుట, ముఖరతా = అసంబద్ధప్రలాపము లాడుట - వదరుఁబోతుతనము (గణింపఁబడుచున్నది.) - వానిని [illegible]ంకముగా మాటాడనేర్చినవానిగాఁ దలంపక వదరుఁబోతుఁగా గణింతురనుట. తత్ = కాఁబట్టి, యః = ఏది - ఏగుణము, దుర్జనైః=దుర్జనుల చేత, న అఙ్కితః=తప్పుపెట్టఁబడలేదో - దూషింపఁబడలేదో, సః గుణః = అటిగుణము,

* మననము అద్వైతపక్షమున ఆత్మైక్యానుసంధానముగాను, విశిష్టాద్వైత పక్షమున ఆత్మస్వరూపానుసంధానముగాను దెలియవలయును.

గుణినాం=గుణవంతులకు' కోనామభవేత్ = ఏది కలదు? దుర్జనులు తప్పుపెట్టనిగుణ మొక్కటియును సజ్జనులకు లేదు. అనఁగా సజ్జనులగుణము లన్నింటిని దుర్జనులు దూషించుచునే యుందు రనుట.

శా. హ్రీరమ్యుం జడుఁగాఁగ సువ్రతుని మాయింగా శుచిం దంభిఁగా
శూరుం నిర్దయుఁగా మునిం విమతిఁగా శ్రోత్రప్రియాలాపు ని
స్సారుంగా బలవంతు గర్వితునిగా సద్వక్త వాచాలుఁగాఁ
గ్రూరుం డెన్ని సుధీగుణంబు దురితాకారాంఘంబుఁ జేయుంగదా.44

తా. దుర్జనులు సిగ్గుగలవానిని జడునిగాను, తపశ్చాంద్రాయణాది వ్రతానుష్ఠానములచేఁ బరిశుద్ధుఁడైనవానిని డాంబికునిగాను, ఏవ్రతములేక సహజముగానే లోపలను వెలుపలను నిర్మలుఁడై యున్నవానిని వేషధారిగాను, శూరుని దయలేనివానినిగాను, ఆత్మస్వరూపమును మననము సేయువానిని బుద్ధిహీనునిగాను, చెవుల కింపుగా మాటలాడువానిని దీనునిగాను, తేజస్సు గలవానిని, గర్విఁగాను మంచిసామర్థ్యముతో యుక్తియుక్తముగా మాటాడువానిని వదరుఁబోతుగాను గణింతురు. ఇట్లు గుణవంతు లగువారి గుణములలో నేదిగాని దుర్జనుఁడు దూషింపనిది లేదు.

అవ. గుణములను అవగుణములను వరుసగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లోభ శ్చే దగుణేన కిం పిశునతా య ద్యస్తి కిం పాతకైః
సత్యం చే త్తపసాచ కిం శుచి మనో య ద్యస్తి తీర్థేన కిమ్।
సౌజన్యం యది కిం బలేన మహిమా య ద్యస్తి కిం మణ్డనైః
సద్విద్యా యది కిం ధనై రపయశో య ద్యస్తి కిం మృత్యునా॥45

టీ. లోభః=(ద్రవ్యాదులయందలి) పేరాస, (అస్తి)చేత్=ఉండెనేని, అగుణేన=దుర్గుణముతో, కిం=(పని) ఏమి - ఏమియును లేదనుట - మిక్కిలినింద కలిగించుటకు లోభ మొకటిచాలును మఱియొక దుర్గుణ మక్కఱలేదనిభావము, పిశునతా = కొండెము చెప్పుట-మఱుఁగున పరులపైతప్పులెత్తిచూపుట. అస్తియది=ఉండెనేని, పాతకైః కిం=బ్రహ్మహత్యాదిపాతకములతో పనియేమి-నరకములోఁ ద్రోయుటకు కొండెము చెప్పుట యొకటియేచాలును మఱియొకపాతక మక్కఱలేదనుట. సత్యం=నిజము పలుకుట, లేక, సమదర్శిత్వము, అస్తిచేత్=ఉండెనేని, తపసాచ కిం=చాంద్రాయణాది తపములతో పనియేమి - పరిశుద్ధి కలిగించుటకు సత్యభాషణమే చాలును మఱియొక నియమ మక్కఱలేదనుట. శుచే=(ద్రోహచింతనము మొదలైనవి లేక) శుద్ధమైన, మనః=మనస్సు, అస్తియది=ఉండెనేని, తీర్థేన=ప్రయాగ మొదలైన తీరములతో, కిం = పనియేమి - మోక్షమును గలిగించుటకు నిర్మలమైన మన సొకటియే చాలును మఱియొక పుణ్యతీర్థ మక్కఱ లేదనుట. సౌజన్యం=సుజనభావము-మంచితనము, అస్తియది=ఉండె

నేని, బలేన=బలఁగముతో-పరిజనముతో, కిం=పని యేమి? సర్వకార్యములు నిర్వహించుటకు మంచితన మొకటియే చాలును పరిజను లక్కఱలేదనుట. మహిమా = మాహాత్మ్యము - గొప్పతనము, యది అస్తి=ఉండెనేని, మణ్డనైః=మండలహారాదులైన యలంకారములతో, కిం=పనియేమి - అలంకారము సేయుటకు గొప్పతనమే చాలును వేఱొకభూషణమక్కఱలేదనుట. సద్విద్యా = మంచివిద్య, యది అస్తి = ఉండెనేని, ధనైః కిం=ద్రవ్యముతో పనియేమి? కార్యములను సాధించుటకు మంచివిద్య యొక్కటి చాలును ద్రవ్యమక్కఱలేదనుట. అపయశః=అపకీర్తి, అస్తి యది=ఉండెనేని, మృత్యునా కిం=మరణముతో పనియేమి-*అపకీర్తి కలుగుటయే చచ్చుటతో సమానము, నిజముగా చావ నక్కఱలేదనుట. ఇట్లు విచారించినవాఁడై పురుషుఁడు సద్గుణములనే యార్జింపవలయును. లేనియెడల దుర్జనత్వ మతిసులభముగాఁ బట్టువడునని యిచట వాక్యశేషముగా నూహించుకొనఁదగు.

చ. వగ గొనులోభముం బిశునభావము సత్యము చిత్తశుద్ధియుం
దగుసుజనత్వముం సుమహిత త్వము విద్యయు లోకనిందయుం
దగిలిన దుర్గుణంబు దురితంబు దపంబును దీర్థసేవ భృ
త్యగణము సొమ్ములుం ధనచయంబును జావును వేఱయున్నదే.

తా. లోభముకంటె మిక్కిలి నిందావహమైన దుర్గుణము లేదు. కొండెము చెప్పుటకంటె మిక్కిలి నరకములోఁ గూల్చునట్టిపాతకము లేదు. సత్యము చెప్పుటకంటెఁ బవిత్రమైన నియమము లేదు. †నిర్మలమగు మనస్సుకంటె మోక్షదాయకమైన పుణ్యతీర్థము లేదు. మంచితనముకంటె నన్నిపనులు నిర్వహించునట్టి పరిజనము లేదు. గొప్పతనముకంటె మించినయలంకారము లేదు. మంచివిద్యకంటె మించినధనములేదు. అపకీర్తికంటె ఘోరమైనమరణము లేదు.

అవ. కవి యొకానొకయనుభవశాలి పడినకష్టములను దనతోఁ జెప్పినట్లు అభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శశీ దివసధూసరో గళితయౌవనా కామినీ
సరో విగతవారిజం ముఖ మనక్షరం స్వాకృతేః।
ప్రభు ర్ధనపరాయణః సతతదుర్గతి స్సజ్జనో
నృపాఙ్గణగతః ఖలో మనసి సప్తశల్యాని మే॥ 46

టీ. దివసధూసరః-దివసపగటియందు, ధూసర=కాంతిమాసిన, శశీ=చంద్రుఁడును, గళిత యౌవనా = జాఱిపోయిన యౌవనముగల - ఎలప్రాయగడచినట్టి, కామినీ =

* 'సమ్భావిత స్యచాకీర్తిర్మరణాదతిరిచ్యతే' అనుభగవద్గీతా వాక్యమిచట ననుసంధేయము. †'యస్స్వాత్మతీర్థం భజతే వినిష్క్రియః స సర్వవి త్సర్వగతోఽమృతో భవేత్' అనుట యిచట ననుసంధేయము.

స్త్రీయును, విగతవారిజం = పోయినతామరపువ్వులు గల-తామరపువ్వులులేని, సరః = కొలనును, సు ఆకృతేః = మంచియాకారము గలవానియొక్క- సుందరపురుషుని యొక్క, అనక్షరం = అక్షరములేని- శాస్త్రములు చదివినట్టిదికాని, ముఖం = ముఖమును ధనపరాయణః = ధనమందు పేరాసగల- ప్రభుః = రాజును, సతతదుర్గతిః = నిరంతరమును దారిద్ర్యము గలిగియున్న, సజ్జనః = సత్పురుషుఁడును, నృప అఙ్గణ గతః = రాజగృహమును బొందిన - రాజగృహమునందు వర్తించునట్టి, ఖలః = దుర్జనుఁడును (వీఁడు రాజుచెంతనుండి యితరులకు విఘాతము సేయువాఁ డగుటచే నిట్లు చెప్పఁబడెను.) అని యిట్లు, సప్త = ఏడును, మే = నాయొక్క, మనసి = మనస్సునందు, శల్యాని = శూలములు-శూలములవలె సహింపరాని దుఃఖమును బుట్టించునవి యనుట. శల్యములనుటయే మిక్కిలి కష్టమును దెలుపునట్టిమాటయని దెలియవలయును. ఇచట అప్రకృతములైనవి వసభూసరచంద్రాదులకును ప్రకృతమైన ఖలునికిని సమానముగ దుఃఖహేతుత్వమువలనఁ గలిగిన సామ్యముచే నుపమాభావము గమ్యమగుచున్నదిగాన దీపకాలంకారము.

చ. దినమలినాంగుఁడైనహిమదీప్తియుఁ బ్రాయము దప్పనాతియున్
వనరుహశూన్యమౌ కొలను వన్నితరూపునిరక్షరాస్యమున్
ధనపరుఁడైనరాజు సతతంబును లేమిని గుందు సాధువున్
జనపతిచెంత దుర్జనుఁడు శల్యము లేడివి నామనంబునన్. 46

తా. పగటియందుఁ దేజస్సు మాపినచంద్రుఁడును, యౌవనము గడచిపోయిన స్త్రీయును, తామరలు లేనికొలఁకును, చదువులేనిసొగసుకాఁడును, మిక్కిలి ద్రవ్యాశగలరాజును, నిరంతరమును దరిద్రుఁడైనసజ్జనుఁడును, రాజుచెంత నుండి యితరుల కార్యములకు విఘాతము సేయుచుండు దుర్జనుఁడును అను నీయేడుగురు మనస్సున నాటినశూలములవలె దుస్సహమైన దుఃఖమును గలిగింతురు.

అవ. దుష్టరాజలక్షణమును దృష్టాంతముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న కశ్చి చ్చణ్డకోపానా, మాత్మీయో నామ భూభుజామ్।
హోతార మపి జుహ్వానం, స్పృష్టో దహతి పావకః ॥ 47

టీ. చణ్డకోపానాం = తీక్ష్ణమైనకోపము గలవారగు - ఉగ్రులైనట్టి, భూభుజాం = రాజులకు, కశ్చిత్ = ఎవఁడుగాని, ఆత్మీయః = తమవాఁడు-తమ ప్రేమకుఁ బాత్రుఁడై యుండునట్టివాఁడనుట, న నామ = కాఁడుగదా-వారికిఁ దమవాఁడుగాఁ బ్రసిద్ధినొందినవాఁ డొక్కఁడును లేఁడనుట-ఎట్లోయొకట్లు వారికిఁ హితముచేయుచుండు వాఁడు వారివాఁడే యగునుగదా యనఁగాఁ గాఁ నేరఁడని దృష్టాంతము చూపుచున్నాఁడు. జుహ్వానం అపి = వేల్చుచున్నవాఁడైనను-నెయ్యి పురోడాశము మొదలయినవి యొసంగి యుపచరించుచున్నవాఁడైనప్పటికిని, హోతారం = యజించుచున్న

వానిని-యజ్ఞము సేయుచున్న వానిని, పావకః=అగ్ని, స్పృష్టఃసన్ = తాఁకఁబడినవాఁడై, దహతి = దహించుచున్నాఁడు. అలంకారము దృష్టాంతము.

క. మనుజులలో నెవ్వఁడు దగఁ
దనవాఁ డనువాఁడు దుష్ట ధరణీశునకుం
దనకయి ప్రేలిమి ప్రేల్చెడు
జనునితనువుఁ గాల్చు వాయుసఖుఁ డదయుండై. 47

తా. మండుచుండునగ్నికి యజించునట్టివాఁడు నెయ్యి మొదలైనవి యర్పించి యుపచరించుచున్నప్పటికిని గూడ నది తన్నుఁ దాఁకినయెడల వానిని దహింపక విడువదు. ఆశ్లేషోపముచే మండుచుండురాజులకు నెంతహితము సేయువాఁడుగాని వారికిఁ బ్రేమపాత్రుఁడై వారివాఁడని చెప్పఁదగినవాఁ డొక్కఁడును లేఁడు. కాఁబట్టి వారి నాశ్రయింపఁదగదు.

అవ. వారిని గొలుచుట మిక్కిలి కష్ట మగుటవలన వారినాశ్రయింపఁ దగదని చెప్పుచున్నాఁడు,

శ్లో॥ మౌనా న్మూకః ప్రవచనపటు ర్వాచకో జాల్పకో వా
ధృష్టః పార్శ్వే భవతి వచసన్ దూరతోఽప్యప్రగల్భః॥
క్షాన్త్యా భీరు ర్యది న సహతే ప్రాయశో నాభిజాతః।
సేవాధర్మః పరమగహనో యోగినా మ ప్యగమ్యః॥ 48

టీ. మౌనాత్ = మౌనమువలన-ఏమియుఁబలుకకయుండుటవలన, మూకః=మూగః భవతి=అగుచున్నాఁడు-సేవకుఁడు అని శేషము మీఁదనెల్లఁగూర్చుకొనునది. సేవకుఁడు భయభక్తులచే మాఱుపలుకక మిన్నకుండినయెడల వానినిమూఁగవాఁడని నిందింతురనుట-ఇట్లె యంతటను భావము గ్రహించునది. ప్రవచనపటుః = చక్కఁగా మాటలాడుట యందు సామర్థ్యము గలవాఁడు. వాచకః = మిక్కిలి మాటలాడువాఁడుగాఁ గాని, జాల్పకఃవా = అసంబద్ధముగా మాటలాడువాఁడుగాఁగాని, (భవతి = అగుచున్నాఁడు), పార్శ్వే=సమీపమునందు, వసన్=వసించువాఁడు, ధృష్టః = భయభక్తులులేనివాఁడు, (అగుచున్నాఁడు), దూరతః= దూరముగా, వసన్అపి = ఉండువాఁడైనను. అప్రగల్భః = ప్రౌఢి లేనివాఁడు-దిట్ట గానివాఁడు (అగుచున్నాఁడు), క్షాన్త్యా = (అవమానాదులు గలుగు చున్నను క్రోధము నడఁగించునట్టి గుణవిశేషమైన) ఓర్పుచేత (కూడినవాఁ డైనయెడల), భీరుః = భయశీలుఁడు (అగుచున్నాఁడు), నసహతే యది = (అవమానాదులులను) ఓర్చుకొనినయెడల, ప్రాయశః = తఱుచుగా-మిక్కిలి, అభిజాతః = మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁడు, న = కాఁడు, కాఁబట్టి,

పరమగహనః - పరమ = మిక్కిలియు, గహనః = దురవగాహమైన-గ్రహింపసాధ్యము కాని, సేవాధర్మః=పరిచర్యసేయుటయనుకర్మము,యోగినాం అపి=యోగులకుంగూడ - కాలత్రయాభిజ్ఞులకుంగూడ - ఇంద్రియములకు గోచరముగాని వస్తువుల నెఱుంగునట్టి వారికింగూడననుట, అగమ్యః=తెలిసికొనుటకు సాధ్యముకానిది-అవాఙ్మానసగోచరమైన పరబ్రహ్మమునుగూడ ధ్యానాదులచే గనుంగొననేర్చినట్టి యోగులకు సైతము దీనినిగనుంగొనుట సాధ్యముకాదనిభావము. రాజులను సేవించునప్పుడు మౌనాదులను జూపినయెడల నొక్కొక్కటికి నొక్కతప్పు వారు పెట్టెదరు. కావున నవి లేనట్టిసేవ ననుష్ఠింప వనియును. అయిన నట్టిసేవాధర్మము గగనారవిందమువలె కలుగనేకలుగదు. ఆది బ్రహ్మమును దెలియదు. కాఁబట్టి యట్టిధర్మము అనుష్ఠించుట దుష్కరమనియాశయము. ఇచట సేవాధర్మము యోగులకు గమ్యమైయుండినను దానికి నగమ్యత్వము సెప్పుట వలన సంబంధ ముండఁగా నసంబధమును జెప్పెడియతిశయోక్తి యలంకారము.

ఉ. మౌనముచేత మూఁగయు స కమంచితవక్త ప్రలాపి చెంగటం
బూని వసింప దిట్ట దమ కముందట దవ్వుగ నుండెనేని శా
లీనుఁడు దాల్మి భీరుఁ డవ కలిప్పుఁడు దాలిమి లేనిబంటు భూ
జానులసేవ దుష్కర మ కసాధ్యము యోగులకైన నిద్ధరన్. 48

తా. రాజులుతమసేవకుఁ డేమియుఁబలుకకుండిన, వాఁడు మూఁగవాఁడనియుఁ, జక్కఁగా మాటాడఁజాలినయెడల మితిమీఱిగాని (లేక) తాఱుమాఱుగాఁ గాని మాటాడువాఁడనియు, దగ్గఱ నిలుచున్నయెడల భయభక్తులులేనివాఁ డనియు, దూరమునందు నిలుచుకొన్నను గట్టివాఁడు కాఁడనియు, నవమానాదుల నోర్చుకొనువాఁడైనయెడలఁ బిఱికి యనియు, నోర్చుకొననియెడల మిక్కిలి మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁడు కాఁడనియుఁ జెప్పుదురు. కావున వారలను సేవించువిధ మిట్టిదట్టిదని గ్రహించుట మిక్కిలి యశక్యముగా నున్నది. వేయేల, ఇంద్రియగోచరములుగాని వస్తువుల నెఱుంగునట్టియోగులకుఁగూడ దానిని దెలిసికొనుట సాధ్యము కాదు.

అవ. వేయేల, దుర్జనులగు ప్రభువులయెదుట నిలుచుటకుఁగూడ నెవ్వనికి శక్యము గా దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉద్భాసితాఖిలఖలస్య విశృఙ్ఖలస్య
ప్రోద్గాఢవిస్మృతనిజాధమకర్మవృత్తేః।
దైవా దవాప్తవిభవస్య గుణద్విషోఽస్య
నీచస్య గోచరగతైః సుఖ మాస్యతే కైః॥ 49

టీ. ఉద్భాసిత = ప్రకాశింపఁ జేయఁబడిన, అఖిల ఖలస్య = సమస్త దుర్జనులు గలవాఁడును - అధికారములనొసంగి దుర్జనులనెల్ల ముందఱికిఁ దెచ్చినవాఁ డనుట-సజ్జ

నులను ద్వేషించుటవలన ననిభావము, విశృంఖలస్య = విధినిషేధములనుపాటింపక విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవర్తించువాఁడును, ప్రోద్గాఢ...వృత్తేః - ప్రోద్గాఢ = మిక్కిలి, విస్తృత = మఱవఁబడిన, నిజ=తనదైన, అధమకర్మవృత్తేః=(పూర్వపు) నీచకృత్యములచేతనైన జీవిక గలవాఁడును - తాను పూర్వము జరపుచుండిన నీచపుబ్రతుకు నిపుడు బొత్తిగా మఱచినవాఁడనుట - మిక్కిలి లజ్జాహీనుఁడనిభావము, దైవాత్ = దైవికముగా-అదృష్టవశమున, అవాప్తనిభవస్య = అప్పుడు కలిగినయైశ్వర్యసంపత్తి గలవాఁడును, గుణద్విషః = సుగుణముల నిందించునట్టివాఁడును అగు, అస్య నీచస్య = ఈనీచునియొక్క - నీచుఁడైన యీపూర్వోక్త ప్రభువుయొక్క, గోచరగతైః = దేశమందు వసించునట్టి - ఎఱుక కందినట్టి - లేక, పాలంబడినట్టి యనియుఁ జెప్పవచ్చును, కైః=ఎవ్వరిచేత, సుఖం=సుఖముగా. ఆస్యతే = ఉండఁబడుచున్నది - ఎవరును దుఃఖములేక యుండరనుట. కాఁబట్టి నీచుల నాశ్రయింపఁదగదనిభావము. ఇచట 'ఉద్భాసిత' ఇత్యాదిపదార్థము విశేషణగతిచే సుఖస్థిత్యభావపదార్థమునకు హేతు వగుటవలన పదార్థహేతుక కావ్యలింగ మలంకారము.

చ. ఖలు లగువారలం దురధి ꠸ కారసమర్థులఁజేసి తా నిర
ర్గళగతియై నికృష్టనిజ ꠸ కర్మము విస్మృతిపా లొనర్చి ని
శ్చలగుణవైరియై విధివ ꠸ శంబున సంపద గాంచి త్రుళ్ళుచున్
మెలఁగునృపాలు దేశమున ꠸ మేలు లభించునె యెట్టివారికిన్. 49

తా. సజ్జనులనొల్లక దుర్జనుల కధికారములిచ్చి వానికివన్నెఁ దెచ్చినట్టివాఁడును, ఇదితగును ఇది తగదని విచారింపక విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవర్తించువాఁడును లజ్జాహీనుఁడగుటవలనఁ దాను పూర్వము నీచకృత్యములచేఁ గడపినబ్రతుకునుమఱచి యదృష్టవశముగా నప్పుడు కలిగిన యైశ్వర్యములచే మదించి మదించిగుణము నొల్లక యుండువాఁడును, గావున నీచుఁడు నైనట్టి ప్రభువుయొక్క దేశమందు వసించునట్టివాఁడెవ్వఁడును సుఖముగా నుండఁడు.

అవ. దుర్జనులయొక్కయు సుజనులయొక్కయు స్నేహముల రీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆరమ్భగుర్వీక్షయిణీ క్రమేణ, లఘ్వీపురావృద్ధి ముపైతి పశ్చాత్॥
దినస్యపూర్వార్ధపరార్ధభిన్నా, ఛాయేవ మైత్రీ ఖలసజ్జనానామ్॥ 50

టీ. ఖలసజ్జనానాం = దుర్జనులయొక్కయు సుజనులయొక్కయు, మైత్రీ = చెలిమి, దినస్య=పగటియొక్క, పూర్వార్ధ...భిన్నా-పూర్వార్ధ=ముందటిసగముచేతను, పరార్ధ = వెనుకటి సగముచేతను, భిన్నా = వేఱువేఱైన, ఛాయాఇవ = నీడవలె - పగటియందు మొదటిభాగమున నొకవిధముగాను వెనుకటిభాగమున వేఱువిధముగాను నిట్లు రెండుభాగములచే రెండువిధములుగా వేఱుపడియున్న నీడవలె ననుట,

ఆరమ్భ గుర్వీ-ఆరమ్భ = ఆరంభించుసమయమున, గుర్వీ = గొప్పది-పెరుగునట్టిదనుట, క్రమేణ = కాలక్రమమున-ప్రొద్దెక్కినకొలఁదిని, క్షయిణీ = తగ్గునట్టిది - దినపూర్వభాగపునీడ యిట్లనుట, పురా=మొదట, లఘ్వీ=చిన్నది, పశ్చాత్=వెనుక, వృద్ధిం = పెరుగుటను, ఉపైతి = పొందుచున్నది-ఇట్టిది వెనుకటిభాగపునీడ యనుట. ఇచట యథాసంఖ్యము ఉపమ అను నలంకారములు రెంటికి సంకరము.

తే. మొదలఁ జూచిన గడుగొప్ప పిదపఁ గుఱుచ
యాదిఁ గొంచెము తర్వాత నధిక మగుచుఁ
దనరు దినపూర్వపరభాగజనిత మయిన
చాయపోలికఁ గుజనసజ్జనులమైత్రి. 50

తా. దుర్జనులమైత్రి ప్రొద్దుటిపూఁటనీడవలె మొదటఁ బెద్దదిగా నుండి క్రమక్రమముగా క్షీణించిపోవును. సజ్జనులమైత్రియో మాపటిపూఁటనీడవలె మొదటఁ జిన్నదై పిదపఁ బెరుఁగుచు వచ్చును. ఈరెంటిలో నేది యుక్తమో దానిని గుణలుఁ డైనవాఁడు గైకొనవలయును.

అవ. 'అకరుణత్వ మకారణవిగ్రహః' అనుచో దుర్జనుఁడు నిష్కారణముగా వైరము చూపు నని చెప్పినవిషయమునే మరల విశదముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృగమీనసజ్జనానాం, తృణజలసన్తోషవిహితవృత్తీనామ్ ।
లుబ్ధకధీవరపిశునా, నిష్కారణ మేవ వైరిణో జగతి॥ 51

టీ. తృణ...వృత్తీనాం-తృణ=గడ్డిపఱకలచేతను, జల = నీటిచేతను, సన్తోష = (దైవవశమున లభించినదానిచేతనె మనస్సునఁబొందు) సంతుష్టిచేతను, విహిత = కల్పింపఁబడిన, వృత్తీనాం = జీవనముగల-ఒరులను బీడించి పొట్టపోసికొనక దొరకనదానితో నెమ్మదిగాఁ గాలము గడపునట్టి యనుట, మృగమీనసజ్జనానాం - మృగ = మృగములకును, మీన = చేఁపలకును, సజ్జనానాం = సాధువులకును, లుబ్ధ...పిశునాః-లుబ్ధక=బోయవాండ్రును, ధీవర = చేఁపలనుబట్టు జాలరివాండ్రును, పిశునాః = కొండెగాండ్రును, జగతి= భూమియందు, నిష్కారణమేవ = కారణము లేకయే, వైరిణః = శత్రువులు-ఘాతుకు లనుట. ఇచట తృణవిహితవృత్తు లగుమృగములకు లుబ్ధకులు నిష్కారణముగా వైరులు అని యీతీరున నొక్కొక్కటికి యథాక్రమముగా నన్వయము కలుగుటచే క్రమ మను నామాంతరముగల యథాసంఖ్య మలంకారము.

తే. కసవుచే నీటిచే మోదకలనచేత
బ్రతుకు మృగమీనసజ్జనప్రకరమునకు

శబరకైవర్తసూచకజనులు జగతిఁ
గారణము లేనిపగవారు గారె తలఁప. 51

తా. ఇతరుల నొక్కరినిగాని పీడించి పొట్టపోసికొనక గడ్డిపరకలచేత జింక మొదలైన మృగములును, నీళ్ళచేతఁ జేపలును, దొరకినదానితోఁ దృప్తినొంది సజ్జనులును, దమతమకాలములను గడపుదురు. ఇట్లుండినను మృగములకు బోయవాండ్రును, జేపలకు జాలరివాండ్రును, సజ్జనులకుఁ గొండెగాండ్రును గారణములేకయే విరోధులైయున్నారు.

ఇది నీతిశతకమునందు దుర్జనపద్ధతివర్ణనమన్నది పంచమదశకము.

నీతిశతకము - సుజనపద్ధతి

అవ. దుర్జనపద్ధతికి వ్యతిరిక్తమైనలక్షణములతో సుజనపద్ధతిని నిరూపించువాఁడై మొదట నాదరాతిశయమువలన సుజనులకు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వాఞ్ఛా సజ్జనసఙ్గతౌ పరగుణే ప్రీతి ర్గురౌ నమ్రతా
విద్యాయాం వ్యసనం స్వయోషితి రతి ర్లోకాపవాదా ద్భయమ్।
భక్తి శ్శూలిని శక్తి రాత్మదమనే సంసర్గముక్తిః ఖలై
రేతే యేషు వసన్తి నిర్మలగుణా స్తేభ్యో నమః కుర్మహే॥ 52

టీ. సజ్జనసఙ్గతౌ = సాధువులతోడి సాంగత్యమున, వాఞ్ఛా = అభిలాష-దుర్జనులకుంబోలె వెగటుకాదనుట. ఇట్లే దుష్టులవిరుద్ధలక్షణము లెల్లఁ జెప్పఁబడియుండుట యూహ్యము. సజ్జనసాంగత్యము మోక్షసాధకమగుటచే దానియం దభిలాష యనిభావము. అది మోక్షసాధకమగుట జ్ఞానవాసిష్ఠమునందు * 'మోక్షద్వారే ద్వారపాలా శ్చత్వారః పరికీర్తితా । శమోవిచారః సన్తోష శ్చతుర్థః సాధుసఙ్గమః॥' అనియును, శ్రీమద్భాగవతమున † 'మహత్సేవాం ద్వార మాహు ర్విముక్తేః' అనియు నిందు ‡ 'చేతః ప్రసాదయతి దిక్షు తనోతి కీర్తిం సత్సఙ్గతిః కథయ కిం నకరోతి పుంసామ్' అనియును జెప్పఁబడియున్నవి. పరగుణే = ఇతరులగుణమునందు, ప్రీతిః = సంతోషము-దుష్టులవలె తప్పు పట్టుట కాదనుట. దీనిని గురించి యిందె 'పరగుణ

* మోక్షద్వారమున, శమము విచారము సంతోషము నాలుగవది సాధుసంగమము అని నలుగురు ద్వారపాలకులుండునట్లు చెప్పబడియున్నారు.

† మహాత్ములను సేవించుటను మోక్షమునకుఁ బోవుద్వారమునుగాఁ జెప్పుదురు.

‡ చూడుము 23 పుట, 20 శ్లోకము.

'పరమాణూన్ పర్వతీకృత్య నిత్యం నిజహృది వికసన్తః సన్తి సన్తః కియన్తః' అని మీఁద జెప్పఁబడుచున్నది. గురౌ=విద్య నుపదేశించువానియందు, నమ్రతా=(భక్తిశ్రద్ధాభరముచే) అణఁగియుండుట-గర్వోద్రేకము లేకుండుట, దీనిని గుఱించి †'యస్య దేవే పరా భక్తిర్యథా దేవే తథా గురౌ । తస్యైతే నిఖిలా హ్యర్థాః ప్రకాశన్తే మహాత్మనః॥' అనియు, ‡'గురుర్బ్రహ్మా గురుర్విష్ణుర్గురుర్దేవో మహేశ్వరః । గురుస్సాక్షాత్పరంబ్రహ్మ తస్మై శ్రీగురవే నమః॥' అనియు శ్రుతిస్మృతులు చెప్పుచున్నవి. విద్యాయాం = వేదాంతాది విద్యల నభ్యసించుటయందు, వ్యసనం=ఆసక్తి-విద్య మోక్షసాధనమును బ్రహ్మజ్ఞానము నొసంగునదియు నగుటచే దానియం దాసక్తియని భావము - జూదము మొదలైన వానియందు కాదనుట, స్వయోషితి = తనభార్యయందు, రతిః=సంభోగము - పరభార్యల యందు కాదనుట; ¶'రమ్యం ఫలస్త్రీరతమ్' అను వచనమునుబట్టి స్వభార్యతో మాత్రమే సుజనులు సుఖింతురని భావము. లోక అపవాదాత్ = లోకనిందవలన, భయం=భయము-సిగ్గుమాలియుండుట కాదనుట, §'లోకాపవాదో బలవానితి సత్యవతీ శ్రుతిః' ఇత్యాదివచనముంబట్టి లోకాపవాదము బలిష్ఠమైన దగుటచే దానికి సుజనులు భయపడుదురనిభావము. శూలిని=పరదైవమగు శివునియందు, (పాఠాం) చక్రిణి=విష్ణువునందు, భక్తిః=అనురాగము - క్షుద్రదేవతలయందుఁ గాదనుట, ♦'శివే భక్తిః శివే భక్తిః' ఇత్యాది వచనములందు శివభక్తికి శ్రుతులు ప్రాశస్త్యము చెప్పుటవలన శివునియందు భక్తి కలిగియుందు రని భావము. ఆత్మదమనే (సతి) = తన కవమానము కలుగుచుండఁగా, శక్తిః=సామర్థ్యము-పరాక్రమించుట-ఉపశాంతితో (అనఁగా ఓర్పుతో) మిన్నకుండుట కానుట);॥'అన్యదా భూషణం పుంసాం శమో లజ్జేవ యోషితాం । పరాక్రమః పరిభవే వైయాత్యం సురతేష్వివ' అను వచనముంబట్టి పరిభవము కలిగెనేని పరాక్రమము చూపుదు రని భావము. ఖలైః (సహ) = దుర్జనులతోడ, సంసర్గము క్తిః=సాంగ

† ఎవనికి దేవునియందును, దేవునియం దెట్లో యట్లే గురువునందును, ఉత్కృష్టమైన భక్తి గలదో యామహాత్మునికే యీసమస్త విషయములు స్పష్టముగాఁ దెలియుచున్నవి.

‡ గురువే బ్రహ్మ. గురువే విష్ణువు. గురువే పరమేశ్వరుఁడు. గురువే సాక్షాత్పరబ్రహ్మము, అట్టి శ్రీగురువునకు నమస్కారము.

¶ ఫలస్త్రీసంభోగ మింపైనది.

♦ లోకనింద బలీయమైన దని చెప్పుశ్రుతి సత్యమైనది,

♦ శివునియందుభక్తి శివునియందుభక్తి.

॥ సురతము తప్పఁ దక్కిన కాలమునందు స్త్రీలకు లజ్జవలె, పరిభవములేని కాలమునందుఁ బురుషులకు శమము భూషణ మగును. స్త్రీలకు సురత (కాల) ములందు దిట్టతనము (లజ్జలేమి)వలె, పురుషులకు పరిభవమునందు పరాక్రమము భూషణము.

నారెంటికిని బర్యాయ మగు హృత్శబ్దమును బ్రయోగించినాఁ డని తెలియవలయును. శ్రవణయోః = రెండుచెవులయందు, అధిగతం = పొందఁబడిన _ వినఁబడిన యనుట, శ్రుతం = శాస్త్రము (భూషణము) - కుండలములు కావనుట-ఇందే 'శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన' అనిమీఁదఁ జెప్పఁబడును. ఇదం = ఇది ఈచెప్పఁబడిన దానాదు లన్నియు ననుట, ఐశ్వర్యేణవినా = ధనరత్నసంపత్తి లేకపోయినను, ప్రకృతిమహతాం = స్వభావముచేత మహాత్ము లైనవారికి-సుజనత్వము గలవారి కనుట, మణ్డనం = భూషణము, హారకంకణాది ప్రసిద్ధభూషణములకంటె దానాదిరూపము లైన భూషణములే లోకోత్తరమైన రామణీయకత్వమును గలిగించు నని భావము. భూషణమునకుఁ గారణమైన యైశ్వర్యము లేకపోయినను ఐశ్వర్యమునకు ఫలమైన భూషణము వ్యక్తమగుటచే నిచట నలంకారము విభావన.

చ. కరమున నిత్యదానము ముఖంబున సూనృతవాణి యాఁదలం
గురుచరణాభివాదన మసహంకితవీర్యము దోర్యుగంబునన్
వరహృదయంబునన్ విశదవర్తన మంచితవిద్య వీనులన్
సురుచిరభూషణంబు లివి శూరులకున్ సిరి లేనియప్పుడున్. 54

తా. స్వాభావికముగా సుజనులై యుండుమహాత్ము లైశ్వర్యమున లేమిచే హారకంకణాద్యాభరణము లేనివారైనను వారి నాభరణహీనులనుగాఁ దలంపరాదు. వారి యవయవములకుఁ బ్రసిద్ధములైన కంకణాద్యాభరణములకంటె మిక్కిలియు రమణీయములైన యాభరణములు వేఱు గలవు. ఎట్లన, వారిహస్తములకుఁ బ్రశస్తమైన దానమును, శిరస్సునకు గురుచరణప్రణామమును, ముఖమునకు సత్యభాషణమును, భుజములకు జయమునిచ్చునట్టి యసమానబలమును, హృదయమునకు నిర్మలవృత్తియు, చెవులకు శాస్త్రశ్రవణమును అనెడియివియే యాభరణములు, తక్కినయాభరణములిట్లు లోకోత్తరరమణీయము లైనవిగావు.

అవ. సుగుణములు కలిగియుండుటవలన లాభ మేమని యడుగఁగా నవి మిక్కిలి శ్రేయస్కరము లని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాణాఘాతా న్నివృత్తిః పరధనహరణే సంయమః సత్యవాక్యం
కాలే శక్త్యా ప్రదానం యువతిజనకథామూకభావః పరేషామ్।
తృష్ణాస్రోతోవిభఙ్గో గురుషుచ వినయః సర్వభూతానుకమ్పా
సామాన్యం సర్వశాస్త్రే ష్వనుపహతవిధిః శ్రేయసా మేష పన్థాః॥

టీ. ప్రాణ ఆఘాతాత్ = ప్రాణహింసనుండి-ప్రాణులను హింసించుటవలననుండియనుట, నివృత్తిః = నివర్తించుట-తొలంగుట, పరధనహరణే = ఇతరులద్రవ్యము నపహరించుటయందు, సంయమః=మనోనిగ్రహమును, కాలే=సమయమందు - సత్యముచెప్ప

వలసినట్టిసందర్భమునం దనుట, సత్యవాక్యం = యథార్థమును జెప్పుటయు, 'ఇచట బ్రాహ్మణార్థేగవామర్థే' ఇత్యాదులందు గోబ్రాహ్మణాదులరక్షణమునకుఁగాను అసత్యమును బలుకవచ్చునని శ్రుతిచెప్పుటచే నెప్పుడును సత్యమే చెప్పవలయుననుట విహితముకాఁజాలదు. కాఁబట్టి సత్యమును జెప్పఁదగినకాలమందే చెప్పవలయు నని తెలుపుటకై 'కాలే' అని ప్రయుక్తమైనది. శక్త్యా = శక్తిచేత - శక్తికొలఁదిని - ద్రవ్యమునకుఁదగినట్లుగా, ప్రదానం = దానమును, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, యువతి...భావః-యువతిజనకథా = స్త్రీలవృత్తాంతమును జెప్పుటయందు, మూకభావః = మూగతనము - ఏమియుఁజెప్పక మిన్నకుండుట - పరస్త్రీలనుగుఱించి మాటలాడుకొనుటయే కూడదనఁగా ఇఁక వారిని గోరఁదగదనుట చెప్పవలయునా యనిభావము, తృష్ణా...విభఙ్గః = తృష్ణాస్రోతః = ధనమును పొందవలయు ననెడి) యాశాప్రవాహముయొక్క, విభఙ్గః = నిరోధమును - అడ్డగించుటయుఁ, ప్రవాహమువలెఁ బైపైసాగు తనయాశను సాఁగనీకయంతటితో నిలుపుట, గురుషు = గురువులయందు, వినయంచ=నమ్రత్వమును సర్వ...కమ్పా-సర్వభూత=సమస్తప్రాణులందును, అనుకమ్పా=దయయు, (అనఁబడు, ఏషః = ఈ, శ్రేయసాం = అఖండైశ్వర్యము మొదలైన) శ్రేయస్సులకు, లేక, ప్రశస్యులైనవారియొక్క, పన్థాః=మార్గము శ్రేయస్సులను బొందునట్టిమార్గమనుట - ప్రాణాఘాతనివృత్తి మొదలైననానిరూపముననున్న యీ శ్రేయోమార్గమనిభావము, సర్వశాస్త్రేషు = సకలశాస్త్రములందును, సామాన్యః = సమానముగా నుండునది - శాస్త్రములనియు నీమార్గమును బ్రతిపాదించుచున్నవనుట. మఱియు, అనుపహతవిధిః = కొట్టువడని (అడ్డగింపఁబడని) యనుష్ఠానముగలది-దీని ననుష్ఠింపఁగా నేయాతంకమునులేక ఫలము కలుగదనుట, లేక, కొట్టువడనిశాస్త్రవిధులు గలది - అనఁగా శాస్త్రవిధుల నతిక్రమింపనిది. ఇట్టిసుగుణసంపత్తి సుజనులకే గనుక వారు శ్లాఘ్యులని యాశయము.

మ. పరహింసాపరకీయవిత్తహరణా భావంబు సత్యవ్రతా
దరముం దానపరత్వ మన్యవనితో దంతోక్తిమూకత్వముం
బరతృష్ణాఘురభంజనంబు గురున మ్రత్వంబునుం బ్రాణభృ
త్కరుణాశాస్త్రసమత్వసద్విధులు భద్రప్రాప్తికిన్ మార్గముల్. 55

తా. * ('మాహింస్యాత్సర్వభూతాని' 'అహింసా పరమోధర్మ స్త్వధర్మః ప్రాణినాం వధః' ఇత్యాదిప్రమాణములచే నగ్నిషోమీయయజ్ఞమందుఁ జేయుపశువధము తప్పఁ దక్కినహింస నిషిద్ధమని శ్రుతిచెప్పుటచే) ప్రాణహింసచేయుటను మాను

* సమస్తభూతములను హింసింపరాదు. హింసచేయమియే పరమధర్మము. ప్రాణులను వధించుటే యధర్మము.

టయు; * 'పరద్రవ్యాణి లోష్టవత్' అను న్యాయమునుబట్టి పరధనాపహరణమందు మనస్సును బోనీక యడంచుటయు; ('బ్రాహ్మణార్థే గవార్థే' అనునట్లు గోబ్రాహ్మణాదులను రక్షించుటకు నసత్యము చెప్పినను నిషిద్ధము కాదు. అట్టిసమయములందు వానికి బాధకమగు సత్యమైనను నిషిద్ధము కావున సత్యమైనంతమాత్రమున సమయ మెఱుఁగక చెప్పరాదుగాన) సమయమెఱిఁగి సత్యము పలుకుటయు; ('విత్తశాఠ్యం నకారయేత్' అనునట్లు,) శక్తికొలఁది దానముసేయుటయు; †('స్వప్నేపి హ్యన్యవధూ కథామ్' అనునట్లు,) పరస్త్రీలవృత్తాంతముల మూఁగవలె నెంతమాత్రమును బలుకక యూరకుండుటయు; ప్రవాహమువలె మీఁదుమిక్కిలి సాఁగునట్టి యాశను నిలుపుటయు; (గురౌ నమ్రతా' అనునట్లు) గురువులయెడ నడఁకువయు; సమస్తప్రాణులయెడ దయయు ననునిదియే యఖండితైశ్వర్యము మొదలైన శ్రేయస్సులను బొందు మార్గము. మఱియు నిది సర్వశాస్త్రములందును ప్రతిపాదితమై విధ్యుక్తమై, కోరిన కోర్కుల తప్పక నొడఁగూర్చునదియై యొప్పును.

అవ. ఆపదలందును సంపదలందును సజ్జనులమనస్సు ఉండెడి రీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సమ్పత్సు మహతాం చిత్తం, భవే దుత్పలకోమలమ్।
‡ ఆపత్సు చ మహాశైల, శిలాసఙ్ఘాతకర్కశమ్। 56

టీ. సమ్పత్సు = సంపదలందు - ధనధాన్య వస్తువాహనాది సమృద్ధులయందు, మహతాం = మహాత్ములయొక్క-సజ్జనులయొక్క యనుట, చిత్తం = మనస్సు, ఉత్పలకోమలం=కలువలవలె మెత్తనిదిగా, భవేత్ = అగును-కఠినమైనదికాదనుట, ఆపత్సు= ఆపదలందు-దారిద్ర్యము మొదలైన యనర్థసంకటములందు, మహా...కర్కశం - మహాశైల = పెద్దకొండలయొక్క, శిలాసఙ్ఘాత=ఱాలసమూహమువలె, కర్కశంచ = కఠోరమైనదియు, (భవేత్ = అగును) - అధైర్యముచే వికవికలు గాదనుట, వారిమనస్సు ఇచటఁజెప్పఁబడినట్లుండునే గాని వేఱువిధమున నుండదు. అట్లుండినయెడల వారు మహాత్ములు కానేరరని భావము. వివేకముగాని అవివేకులుగాని యిట్టిపద్ధతినే (అనఁ

* పరులద్రవ్యములను మట్టిపెళ్లవలెఁ జూడవలెను.

† స్వప్నమందును పరస్త్రీలను గుఱించిన విషయములను స్మరింపరాదు.

‡ ఇదియే 'సౌజన్యామృతసిన్ధవః పరహితప్రారబ్ధవీరవ్రతాః । వాచాలాః పరవర్ణనే నిజగుణాలాపేచ మౌనవ్రతాః । ఆపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్యనిలయాః సంపత్స్వనుత్సేకినో । మాభూవన్ఖలవక్త్రనిర్గతవిషమ్లానాననాః సజ్జనాః' అని మఱియొకచోటను జెప్పఁబడినది.

ఇట్టిసుజనోవృత్తులనే యాదరింపఁదగు నని తాత్పర్యము). 'మహాశైల' అనుచో శైలము నకు 'మహత్' అను విశేషణము పెట్టుట అట్టిదాని శిలాసమూహము భేదింపరానిదని తెలుపుటకొఱ కని యెఱుఁగునది. ఇందు అలంకారము ఉపమ.

తే. సంపదలు గల్గుతఱి మహా § జనులహృదయ
మభినవోత్పలకోమలం § బగుచు వెలయు
నాపదలు వొందునపుడు మ § హామహీధ
రాశ్మసంఘాతకర్క శం § బై తనర్చు. 56

తా. మహాత్ములగు సజ్జనులయొక్క మనస్సు ధనధాన్యాదిసంపదలు కలిగిన ప్పుడు గర్వముచేఁ గఠినముగాక కలువపూవువలెఁ గోమలమైనదిగానే యుండును. దారిద్ర్యము మొదలైనయాపదలు కలిగినపుడు దిగులుపడి విలవిలఁబోక పెద్దకొండయొక్క గండశిలవలె భేదింపరానిదై కఠోరముగా నుండును.

అవ. ఇట్టిసజ్జనవృత్తి సాధారణమైనదికాదు. ఇదిమిక్కిలియరు దని యింక రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రియా న్యాయ్యా వృత్తిర్మలిన మనుభఙ్గేఽప్యసుకరం
త్వసన్తో నాభ్యర్థ్యాః సుహృదపి న యాచ్యః కృశధనః
విప ద్యుచ్చైస్థైర్యం పద మనువిధేయంచ మహతాం
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్॥ 57

టీ. న్యాయ్యా=న్యాయముతోఁ గూడినట్టి-నీతియుక్తమైన, వృత్తిః = వర్త నము, ప్రియా = ఇష్టమైనది-(ఇట్టివర్తనమే శ్రేయస్కరముగాన నిరియే యిష్టమైనగి గాని వేఱొక్కటికాదని భావము.) అనుభఙ్గే అపి = ప్రాణప్రయాణమందును- ప్రాణమునకు కష్టము కలిగినప్పుడుకూడ-ఇంక వేఱొకప్పుడు చెప్పనేల యని భావము, మలినం = పాపకర్మము, అసుకరం = చేయఁదగినది కాదు-ఇట్టు చేయకుండుటయే యైహికాముష్మిక ఫలప్రదము గాన 'ఆపత్కాలే నాస్తి మర్యాదా' = ఆపత్కాలమందు మర్యాద యక్కఱలేదు' అను న్యాయము ననుసరించి తగని కార్యము చేయరాదని భావము. అసన్తః = దుష్టులు, న అభ్యర్థ్యాః = ఏ విషయమునందును వేఁడఁదగినవారు కారు- దుష్టులుపేక్షింపఁదగినవారే యగుదురుగాన సజ్జనులనే యేవిషయమునందుఁ గాని వేఁడుకొనఁదగు నని భావము. 'న పదాదౌ ఖల్వాదయః, పదాదిని ఖలుమొద లైనవి రాఁగూడదు' అని వామనుఁడు చెప్పియుండుటవలన నిచట 'త్వసన్తః = తు+అసన్తః' అని పదాదిని తు శబ్దము ప్రయోగించుట దోషమైనను కవి ప్రౌఢిచే నట్లు ప్రయుక్తమైనదని తెలియవలయును. సుహృదపి = మిత్రుఁడైనను- ప్రాణప్రియ బంధువైన ననుట - ఇంక తక్కినవారిని జెప్పనేల యని భావము. కృశధనః =

కృశించినధనము గలవాఁడు-ధనములేనివాఁడు, నయాచ్యః = (ధనాదులను) యాచింపఁదగినవాఁడు కాఁడు. ధనాఢ్యునే ధనాదులకు యాచింపఁదగును గాని ధనహీనుని యాచించుట మిక్కిలి యనుచితముగాన వాఁడెంత ప్రాణమిత్రుఁడుగా నుండినను వానిని యాచింపరాదనుట. విపది = ఆపదయందును, ఉచ్చైః ధైర్యం = అధికమైన ధీరత్వము, 'ఆపత్స్వప్యవిలుప్తధైర్యనిలయాః' 'విపది ధైర్య మథాభ్యుదయే క్షమా' అనునట్లు ఆపదలందు ధైర్యము గలిగియుండవలయునే కాని భయముచే విలవిలఁ బోరాదని భావము, మహతాం = మహాత్ములకు, అనువిధేయం = అనుకూలమైన, పదం = వ్యవసాయము-పూనిక (అనెడి), ఇదం = ఈ, విషమం = (అసాధారణమైనదగుటచే) దుష్కరమైన, * అసిధారావ్రతం = కత్తివాఁదరవంటి వ్రతము, సతాం = సత్పురుషులకు, కేన = ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం = ఉపదేశింపఁబడినది - అది వారికి స్వతస్సిద్ధమైనదే కాని యెవరిచేతను ఉపదేశింపఁబడినది కాదని భావము - అసిధారావ్రతమనఁగా, కత్తివాఁదరవలె వాఁడియైనదని కాని లేక కత్తివాదరను ద్రిప్పుసాధనవలె మిగుల మెలపుతోను హెచ్చరికతోను జేయఁదగిన వ్రతమని కాని లేక కత్తివాఁదరతో వ్యవహరించువారియొక్క (అనఁగా వీరులయొక్క) వ్రతమని కాని యర్థము గ్రహింపవలయును.

మ. అసమానప్రియనీతివర్తనము ప్రాణాంతంబునందున్ మలీ
మస మగ్రాహ్య మదుష్టయాచన మసంపత్ప్రార్థనాభావమున్
వ్యసనావాప్తిని ధైర్యముం బుధజనాత్యంతానుకూలత్వ మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహార్యశ్రేణికిం దెల్పెనో. 57

తా. న్యాయమైన వర్తనమునే యిష్టపడుట, ప్రాణసంకటము కలిగినపుడుకూడ దుష్కార్యములు చెయకుండుట, ఎట్టి విషయమునందుఁ గాని దుష్టులను బోయి యాచింపకుండుట, ఆపత్కాలమందు మిక్కిలి ధైర్యము కలిగి యుండుట, మహాత్ములకనుకూలము లయిన ప్రయత్నములనే చేయుట, అనెడి యీదుష్కరమైన అసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావముచేతనే కలుగునుగాని యొకరియుపదేశము వలన వచ్చునది కాదు.

---

* 'అసిధారావ్రతమ్-అసిధారాయాం ఇతిరివ దుష్కరం వ్రతమ్' కత్తివాఁదరమీఁద నిలుచుకొనుటవలె దుష్కరమైన వ్రతము అని కొందఱిమతము. 'యత్రైకశయనస్థాపి ప్రమదా నోపభుజ్యతే ॥ అసిధారావ్రతం నామ వదన్తి మునిపుఙ్గవాః॥' అనునట్లు కాంత తనతోఁగూడ నేకశయ్యను పరుండుచున్నదైనను దానితో భోగింపకుండినట్టి నియమము అసిధారావ్రతము. లేక, 'శయనే మధ్యే ఖడ్గం నిధాయ స్త్రీపుంసౌ యత్ర బ్రహ్మచర్యేణ స్వపతస్తత్' పడుకనడుమఁ గత్తినుంచి యందు స్త్రీ పురుషులిరువురు పరుండి బ్రహ్మచర్యముతో నిదురపోవునట్టి నియమము. లేక, 'యువా యువత్యా సార్ధం యన్ముగ్ధ భర్తృవదాచరేత్ । అంతర్నివృత్తసంగ

శ్లో॥ ప్రదానం ప్రచ్ఛన్నం గృహ ముపగతే సంభ్రమవిధిః
ప్రియం కృత్వా మౌనం సదసి కథనం చాప్యుపకృతేః !
అనుత్సేకో లక్ష్మ్యాం నిరభిభవసారాః పరకథాః
సతాం కేనోద్దిష్టం విషమ మసిధారావ్రత మిదమ్॥ 58

టీ. ప్రచ్ఛన్నం = రహస్యమైన, ప్రదానం=దానమును-రహస్యదానమునకే మహాఫలము కలుగుననుటవలన దానమును ప్రకాశముగాఁ జేయరాదనిభావము. గృహం ప్రతి=తనయింటిని గూర్చి, ఉపగతేసతి=యాచకుఁడు రాఁగా, సంభ్రమవిధిః =(ఎదురుకొనుట వందనము చేయుట మొదలైన) సంభ్రమముతోఁగూడిన వ్యాపారములు చేయుటయు-అలక్ష్యముగా నూరకుండక లేచి యెదుర్కొనుట మొదలైనయాదరణలు త్వరపడి చేయుటయు - ఇట్లు చేయుటయే శాస్త్రోక్తమైన యాచారము గనుక విముఖముగా నుండరాదనిభావము. ప్రియం = (ఆయతిథికి) ఇష్టమైనదానిని, కృత్వా = చేసి, మౌనం=ఊరకుండుటయు-చేసినదానిని చెప్పకొనకుండుటయు ననుట. 'కృతస్యాపరికీర్తనమ్' 'నదత్వాపరికీర్తయేత్' అను మనుస్మృతినిబట్టి చేసినమేలును ప్రకటించుకొనకుండుటయు నని భావము, సదసి = (రాజులు పండితులు నుండు) సభయందు, ఉపకృతేః = ఒకరు తమకుఁ జేసిన యుపకారముయొక్క, కథనం = చెప్పుటయు - చెప్పక యూరకుండుట గాదనుట, అట్లు చెప్పనియెడల కృతఘ్నత కలుగును గనుక చెప్పకొనఁదగునని భావము. లక్ష్మ్యాం = సంపదయందు, అనుత్సేకః = గర్వము లేమియు - మదాంధత్వము కాదనుట 'సమ్పత్స్వనుత్సేకినః' అని చెప్పి యున్నట్లు గర్వములేకుండుట యనిభావము. నిరభిభవసారాః = నిందింపమియే సారముగాఁ గలిగిన నిందించుటయే లేనట్టి, పరకథాః = ఇతరపురుషులను గూర్చిన ప్రస్తావములును - ఇతరులను గూర్చి ముచ్చటించునపుడు వారిని గొంచెమైనను నిందింపకుండుటయు ననుట. 'ఆత్మప్రశంసాం [illegible]' అను స్మృతి ప్రకారమున ఒకరిని నిందింపకుండుట యని భావము. [illegible] ఇదమ్ = ఈ [illegible] = [illegible], అసిధారావ్రతం = అసిధారావ్రతము, సతాం = సజ్జనులకు, కేన=ఎవనిచేత, ఉద్దిష్టం=ఉపదేశింపఁబడినది-స్వతస్సిద్ధమైనదే కాని ఒకరిచే నుపదేశింపఁబడినది కాదనుట. సముచ్చయాలంకారము.

మ. ప్రాసంగం దానము గుప్తమర్థి భవనంబుం జేరుచో సంభ్రమో
ల్లసదుత్థానవిధానముం బ్రియవిధుల్ గావించి మౌనంబు రా

స్యాద్వ్యదసిధారావ్రతం స్మృతమ్' ఒక యౌవనవంతుఁడు తనయువతితోఁ గలసియుండియు మనస్సున సంగమును వదలినవాఁడై మిక్కిలి జేలయగు భర్తవలె సేవికా రయును బొందక దానియెడల నడచుకొనునట్టి నియమము ; అనియుఁ జెప్పఁబడియున్నది.

జనసభన్ మిత్రకృతప్రకాశనము గుప్తాన్యకర్మ నైముఖ్య మీ
యసిధారావ్రతచర్య యెవ్వఁడు మహాశ్చర్యశ్రేణికిం దెల్పెనో. 58

తా. రహస్యముగా దానముచేయుటయు, యాచకుఁ డింటికివచ్చినపుడు మొగము త్రిప్పుకొని మిన్నకుండక మెదుర్కొని వందనాదులు సంభ్రమముతోఁ జేయుటయు, వాని కిష్టమైనదానిని జేసి చెప్పుకొనకుండుటయు, రాజులు పండితులు నుండు సభలందు తమ కొకరు చేసిన యుపకారమును జెప్పుటయు, సంపద గలిగినపుడు గర్వములేకుండుటయు, పరులవిషయములను నిందారహితముగా ముచ్చటించుటయు, ననెడి యీదుష్కరమైన యసిధారావ్రతము సజ్జనులకు స్వభావసిద్ధమైనదే కాని ఎవరి యుపదేశముచేతను వచ్చినది కాదు.

అవ. అధములు, మధ్యములు, ఉత్తములు అను నీ ముగ్గురి యొక్క వృత్తులను దెలియఁ జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సన్తప్తాయసి సంస్థితస్య పయసో నామాపి న శ్రూయతే
ముక్తాకారతయా తదేవ నలినీపత్రస్థితం దృశ్యతే।
అన్తస్సాగరశుక్తిమధ్యపతితం తన్మౌక్తికం జాయతే
ప్రాయేణాధమమధ్యమోత్తమజుషా మేవంవిధా వృత్తయః॥ 59

టీ. సన్తప్తాయసి=చక్కఁగా కాలినయినుమునందు, సంస్థితస్య=ఉన్నట్టి-ఉంపబడినట్టి యనుట, పయసః=జలముయొక్క, నామఅపి=పేరుమాత్రముకూడ, నశ్రూయతే = వినఁబడదు - మొదలంట నశించుచున్నదనుట - దానిపేరే లేనపుడు దాని స్వరూపమును జూచుట యెక్కడిదని భావము, తదేవ = అదియే-అజలమే, నలినీపత్రస్థితంసత్ = తామరపాకునఁ గున్నదై, ముక్తాకారతయా = ముత్యముయొక్క యాకారముతో-ముత్యమువలెననుట, దృశ్యతే=చూడఁబడుచున్నది-ముత్యమువలెనే యుండును గాని ముత్యమే కాదనుట, తత్ = అజలమే, అన్త...పతితం సత్ - అన్తస్సాగర = సముద్రములోపలఁగల, శుక్తి = ముత్తెపుఁజిప్పయొక్క. మధ్య = నడుమ - కడుపు నందనుట, పతితంసత్ = పడినదై, మౌక్తికం = ముత్యముగా, జాయతే=పుట్టుచున్నది. మంచిముత్యముగా పరిణమించు చున్నదనుట. ప్రాయేణ=తఱుచుగా, అధమ మధ్యమ ఉత్తమ జుషాం=నీచమైనవియు, నడితరమైనవియు హెచ్చైనవియు నగు ఆశ్రయములను బొందినవారికి, ఏవం విధాః = ఇటువంటి, వృత్తయః =వ్యాపారములు (కలుగుచున్నవి) ఇందు యథాక్రమముగా అన్వయముండుటవలన యథాసంఖ్యాలంకారము. మన మాశ్రయించిన దెట్టిదియో అట్టిస్థితియె మనకుఁ గలుగుచున్నది గాన 'నీచాశ్రయో నకర్తవ్యః కర్తవ్యో మహదాశ్రయః' అన్నట్లు గొప్పదానినే యాశ్రయింప వలయు నని యాశయము.

ఉ. నీరము తప్తలోహమున నిల్చి యనామకమై నశించు నా
నీరమె ముత్యమట్లు నళినీదళసంస్థితమై తనర్చు నా
నీరమె శుక్తిలోఁ బడిన నిత్యము గాంచు సమంచితప్రభం
బౌరుషవృత్తు లిట్లధమమధ్యము నుత్తముఁ గొల్చువారికిన్. 59

తా. మిక్కిలికాలియున్న యినుమునందు జలమును బోసినయెడల నది పేరు కూడ తెలియనట్లు మొదలంట నశించుచున్నది. ఆజలమే తామరాకుమీఁదఁ బడి తళతళలాడుచు నిజమైన ముత్యము కాకపోయినను ముత్యమువలెనే కానఁబడుచున్నది. అదియే సముద్రమధ్యముననున్న ముత్తెపుఁజిప్పలోపలఁబడి నిజమైనముత్యమే యగుచున్నది. కావున అధమములు మధ్యమములు ఉత్తమములు నైనవానిని ఆశ్రయించినవారికి తలుచుగా నీతినే అధమములు మధ్యమములు ఉత్తమములు నైన వ్యాపారములు వరుసగాఁ గలుగుచున్నవి.

అవ. పుణ్యము లాచరించువారికే మంచి పుత్రమిత్ర కళత్రములు కలుగునని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రీణాతి యస్సుచరితైః పితరం స పుత్రో
యద్భర్తు రేవ హిత మిచ్ఛతి తత్కళత్రమ్।
తన్మిత్ర మాపది సుఖేచ సమక్రియం య
దేతత్త్రియం జగతి పుణ్యకృతో లభన్తే॥ 60

టీ. యః = ఎవ్వఁడు, సుచరితైః = (చెప్పినటుచేయుట మొదలైన) మంచి నడవడులచేత, పితరం = తండ్రిని, ప్రీణాతి = సంతోషింపఁజేయునో, సః పుత్రః = వాఁడే పుత్రుఁడు - పున్నామనరకమునుండి కాపాడువాఁడు అను వ్యుత్పత్తి ప్రకారముగా*పుత్రశబ్దమునకుఁ దగినవాఁ డనుట, యత్ = ఏది, భర్తుః = పెనిమిటికి, హితం = హితమైనదానిని, ఇచ్ఛతి=(చేయఁ) గోరుచున్నదో, తదేవ=అదియే, కళత్రం=భార్య - తనయిచ్ఛచొప్పున నడచుకొనునట్టిది కాదనుట యత్ = ఏది - ఎవఁడనుట, ఆపది = ఆపత్కాలమందును, సుఖేచ = సంపత్కాలమందును, సమక్రియం = సమానమైన వృత్తి గలదో - ఒక్కవిధముననే నడచుకొనునో, తదేవ = అదియే - వాఁడే యనుట, మిత్రం = మిత్రము-స్నేహితుఁడు - ఆపదవచ్చినపుడు విడుచుటయు సంపదవచ్చినప్పుడు

---

* జీవతో ర్వాక్యకరణాత్ ప్రత్యబ్దం భూరిభోజనాత్ । గయాయాం పిణ్డదానేన త్రిభిః పుత్రస్య పుత్రతా॥ తలిదండ్రులు జీవించియుండఁగా వారు చెప్పినట్లు నడచుకొనుట, వారు గతించిన వెనుక ప్రతిసంవత్సరము శ్రాద్ధమున మిక్కిలి భోజనము పెట్టుట, గయయందు వారికి పిండములు పెట్టుట, అను మూఁటిచే పుత్రునికి పుత్రత్వము కలుగుచున్నది; అని స్మృతి.

అనువర్తించుటయుఁ గలవాఁడు మిత్రుఁడు కాఁడనుట. ఏతత్ త్రయం = ఈమూటిని - ముగ్గురినను‌ట, జగతి=పుడమియందు, పుణ్యకృతః=ధన్యులు, లభన్తే=పొందుచున్నారు - పుణ్యహీనులు పొందరనుట. ఇట్టి పుత్రమిత్ర కళత్రములు మహాపుణ్యమువలననే కలుగు దురుగాన పుణ్యముచేయువారే వారిని బొందుదురని భావము.

చ. జనకుని బూజలం గడుఁ బ్రబన్నుని జేయునతండు పుత్రుఁ డే
వనితమెలంగు భర్తృవశవర్తినియై యది సత్కళత్ర మే
జనుఁడు విపత్తిసౌఖ్యసదృశక్రియుఁ డాతఁడు మిత్రుఁడీత్రయం
బును జగతిన్ లభించుఁ గడుఁ బుణ్యముఁ జేసినయట్టివారికిన్. 60

తా. మంచినడవడిచేఁ గన్నతండ్రిని సంతోషపెట్టువాఁడే పుత్రుడు. పెనిమిటికి హితము గోరునదియె పెండ్లము. ఆపదయందుఁగాని సంపదయందుఁగాని సమముగా చెలిమికలిగి యుండువాఁడే చెలికాఁడు. లోకమున నిట్టి ముగ్గురును పుణ్యాత్ములకే కలుగును.

అవ. సజ్జనులు మిక్కిలియు గొప్పతనముగలవా రగుటచే నందఱికిని బూజ్యు లనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమ్రత్వేనోన్నమన్తః పరగుణకథనైః స్వాన్గుణా న్ఖ్యాపయన్తః
స్వార్థాన్సమ్పాదయన్తో వితతపృథుతరారమ్భయత్నాః పరార్థే।
క్షాన్త్యై వాక్షేపరూక్షాక్షరముఖరముఖా న్దుర్జనా న్దుఃఖయన్తః
సన్తః సాశ్చర్యచర్యా జగతి బహుమతాః కస్య నాభ్యర్చనీయాః॥

టీ. నమ్రత్వేన=అణఁకువచేత, ఉన్నమన్తః=ఉన్నతిని పొందుచున్నట్టివారును - అణఁకువయే యున్నతికి హేతువు గాన దానిచే నున్నతిని బొందుచున్నవారనుట, పరగుణకథనైః = ఇతరులయొక్క సుగుణములను వర్ణించుటచే - తమగుణములను వర్ణించుకొనుట చేతఁగాదనుట, స్వాన్ గుణాన్ =(సౌజన్యము మొదలైన) తమయొక్క గుణములను, ఖ్యాపయన్తః = ప్రకటించుచున్నవారును - ఒకరిగుణములను వర్ణించుటయే తమసుగుణములు ప్రకటితమగుటకు హేతువుగాన అట్లు వారిని వర్ణించుటచే తమసుగుణములే ప్రకటింపఁబడుచున్నవని భావము. పరార్థే = పరులయొక్క ప్రయోజనమందు, వితత... యత్నాః-వితత = విస్తరించినదైన, పృథుతర = మిక్కిలి గొప్పవియగు, ఆరమ్భ = కార్యములయందు, యత్నాః సన్తః=పూనికగలవారై, స్వార్థాన్=తమప్రయోజనములను, సమ్పాదయన్తః = సంపాదించుకొనుచున్న వారును - ఒడఁగూర్చుకొనుచున్నవారనుట - వారు పరులకొఱకు గొప్పకార్యములను జేయఁబూనఁగా వారికార్యములను పరులుతామై సాధించి యిచ్చుచున్నారనుట - తమ కార్యములనుమాత్రమే చూచుకొన్నవారు కాదనుట, 'వితత' శబ్దము 'యత్న'మునకు

విశేషణము, క్షాన్త్యాఏవ = ఓర్పుచేతనే-ఉగ్రతచేత కాదనుట, ఆక్షే...ముఖాన్-అక్షేప=నిందచేత, రూక్ష=పరుషములైన, అక్షర = వాక్యములచేత, ముఖర=శబ్దించుచున్న-కఠినవాక్యములను పదరుచున్నయనుట, ముఖాన్ = ముఖములుగల, దుర్జనాన్ = దుష్టులను, దుఃఖయన్తః = సంతాపము నొందునట్లు చేయువారును - తమయోర్పే దుష్టులకు హృదయశల్యమువలె బాధించును గాన నాయోర్పుచేతనే వారిని దుఃఖింపఁజేయుచున్నారని భావము. ఇట్లు కావుననే, సాశ్చర్యచర్యాః = మిక్కిలియాశ్చర్యకరమైన చరిత్రముగలవారైన, సన్తః=సత్పురుషులు, జగతి = లోకమునందు, బహుమతాఃసన్తః= గొప్పగానెంచఁబడినవారై, కస్య = ఎవ్వనికి, న అభ్యర్చనీయాః = పూజింపఁదగినవారు కారు-అందఱికిని బూజింపఁదగినవారేయగుదురని భావము. విరోధాభాసాలంకారము.

చ. నతు లగుచున్ మహోన్నతిఁ దనర్చుచు నన్యగుణోక్తిచే గుణో
న్నతిఁ బ్రకటించుచుం బరజనప్రియకార్యసమర్థతన్ సమం
చితనిజకార్యసంగ్రహముఁ జేయుచు నిష్ఠురవాదులన్ క్షమా
ధృతి నిరసించుచుం బరఁగుసద్ధీరులు పుణ్యులు గారె యేరికిన్. 61

తా. సజ్జను లణఁకువచేతనే యౌన్నత్యమును బొందుదురు. పరులగుణముల వర్ణనసేయుటచేత తమసౌజన్యాదిగుణములను బ్రకటింతురు. పరులకొఱకు గొప్పకార్యములను జేయుటయందు మిక్కిలి పూనిక గైకొని పాటుపడుటవలన తమకార్యముల నొడఁగూర్చుకొందురు. తమ్ముఁ బరుషముగా మాటలాడుదుష్టులను తమయోర్పుచేతనే సంతాపము నొందునట్లు చేయుదురు. కావున వారిచరిత్రలు మిక్కిలి యాశ్చర్యకరములై లోకమునందంతట వారికి మిక్కిలి మెప్పుకలిగించుచున్నవి. కాన నట్టివారందఱికిని బూజనీయులే యగుదురు.

ఇది నీతిశతకమునందు సుజనపద్ధతివర్ణన మన్నది షష్ఠదశకము.

నీతిశతకము - పరోపకారపద్ధతి.

అవ. సౌజన్యమునకు పరోపకారమే ఫలముగావున సుజనపద్ధతి నిరూపించినవెనుక పరోపకారపద్ధతిని వర్ణించుచున్నాడు

శ్లో॥ భవన్తి నమ్రా స్తరవః ఫలోద్గమై
ర్నవామ్బుభి ర్భూరివిలమ్బినో ఘనాః।
అనుద్ధతా స్సత్పురుషా స్సమృద్ధిభిః
స్వభావ ఏ వైష పరోపకారిణామ్॥ 62

టీ. తరవః=(పనస మామిడి మొదలైన) వృక్షములు, ఫలోద్గమైః = పండ్లభారములచేత, నమ్రాః=వంగినవి, భవన్తి=అగుచున్నవి. ఘనాః = మేఘములు, నవామ్బుభిః (ఉపలక్షితాః సన్తః) = క్రొత్తనీళ్ళతోఁ (గూడినవై), భూరి విలమ్బినః = మిక్కిలి వ్రేలాడునవి-జలభారముచే క్రిందుగా మిక్కిలితగ్గి సంచరించునవి యనుట, (భవన్తి= అగుచున్నవి) సత్పురుషాః = సజ్జనులు, సమృద్ధిభిః (ఉపలక్షితాఃఅపి) = సంపదలతోఁ (గూడియున్నవారైనప్పటికిని), అనుద్ధతాః = ఉద్ధతిలేనివారు - ఉగ్రులుకానివారనుట, (భవన్తి = అగుచున్నారు). 'అనరితాః' అను పాఠమునందు యాచింపఁబడనివారని యర్థము. పరులు తమ్ము యాచించుట నక్కఱలేకయే వారికి తాము హితములు సేయుదు రని భావము. ఏష = ఇది-ఈనమ్రత్వము మొదలైనవి యనుట, పరోపకారిణాం=పరులకు హితమునుసేయుటయందాసక్తులైనట్టివారికి, స్వభావ ఏవ = స్వభావమే-స్వతస్సిద్ధమైనదేకాని తెచ్చిపెట్టుకొన్నది గాదనుట. *మహాత్ములకుఁ బరోపకారముసేయుట స్వాభావికమగుటవలన వారు దానిచేఁ గలుగుక్లేశమును క్లేశముగా గణింప రనుట. అలంకారము అర్థాంతరన్యాసము.

తే. తరువు లతిరసఫలభారసగురుత గాంచు
నింగి వ్రేలుచు నమృత మోసంగు మేఘుఁ
డుద్ధతులు గారు బుధులు సమృద్ధిచేత
జగతి నుపకర్తలకు నిది సహజగుణము. 62

తా. పనసరసాలాదివృక్షములు ఫలభారములచే నమ్రములై (వంగి)యున్నవి. మేఘములు నూతనజలభారముచే క్రిందుగాఁదగ్గి యంతరిక్షమున సంచరించుచున్నవి. సుజనులు సకలసంపదలతోఁ గూడియున్నవారైనను గర్వముచే మిట్టిపడువారు కారు. (లేక యాచింపఁబడకయే దానముసేయుదురు). ఈ నమ్రత్వము మొదలైనవి పరోపకారులకు సహజగుణములేకాని వేఱుకావు.

అవ. పరోపకారులకు ముఖ్యము లైన యలంకారములను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శ్రోత్రం శ్రుతేనైవ న కుణ్డలేన, దానేనపాణి ర్నతు కఙ్కణేన।
విభాతి కాయః కరుణాపరాణాం, పరోపకారేణ న చన్దనేన॥ 63

* పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః । పరోపకారాయ చరన్తి గావః పరోపకారార్థమిదం శరీరమ్॥' వృక్షములు ఫలించుటయు నదులు ప్రవహించుటయు గోవులు చరించుటయుఁ బరోపకారముకొఱకే. ఈ శరీరమును పరోపకారముకొఱకే; అనువచనము నిట తెలియునది.

టీ. కరుణాపరాణాం=దయాళువులైన వారికి-పరోపకారులకనుట, శ్రోత్రం=చెవి. శ్రుతేనఏవ = (ధర్మశాస్త్రములను) వినుటచేతనే, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది, కుండలేన = (సువర్ణమణిమయమైన) కర్ణాభరణముచేత, న (విభాతి) = ప్రకాశింపదు. పాణిః=చేయి, దానేన = (సత్పాత్రమునకుఁజేయు)దానముచేత, విభాతి = ప్రకాశించుచున్నది), కఙ్కణేన తు = కంకణముచేతనో, న(విభాతి) =ప్రకాశింపదు. కాయః=దేహము, పరోపకారేణ=పరులకు హితముచేయుటచేత, (విభాతి=ప్రకాశించు చున్నది), చన్దనేన=చందనముచేత-న(విభాతి) = ప్రకాశింపదు. మహాత్ములకు నశించునట్టి కుండలాదులు ఆభరణములు కావు. శాస్త్రశ్రవణము మొదలైనవియే వారికి సహజములైన యాభరణము లని భావము. అలం. పరిసంఖ్యా.

తే. అమరుఁ జెవి శాస్త్రమునఁ గుండ ¶ లమునఁ గాదు
వలయమున నొప్పు దీవిచే ¶ వెలయుఁ బాణి
యురుదయాఢ్యుల మేను ప ¶ రోపకార
కలన రాణించు గంధంబు ¶ వలనఁ గాదు. 63

తా. దయాళువులైన పరోపకారశీలురయొక్క కర్ణములకు శాస్త్రశ్రవణమే యలంకారముకాని కుండలములుకాదు. వారిహస్తములకు సత్పాత్రదానమే యలంకారముగాని కడియములుకాదు. వారిదేహమునకు పరోపకారమే యలంకారముగాని కస్తురి పచ్చకర్పూరము మొదలైనవానితో మెదిపిన చందనపుఁబూత కాదు.

అవ. 'అనర్థితాః సత్పురుషాః' సత్పురుషులు యాచింపఁబడకయే దానముచేయుదురు, అనిచెప్పినదానినేమరలవిస్తరించిచెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పద్మాకరం దినకరో వికచం కరోతి
చన్ద్రో వికాసయతి కైరవచక్రవాలమ్ ।
నాభ్యర్థితో జలధరోఽపి జలం దదాతి
సన్తః స్వయం పరహితే విహితాభియోగాః ॥ 64

టీ. దినకరః = సూర్యుఁడుఁ న అభ్యర్థితః అపి = యాచింపఁబడనివాఁడైనను, పద్మాకరం=తామరతంపరను; వికచం=వికసించినదానినిగా, కరోతి=చేయుచున్నాఁడు. చన్ద్రః=చంద్రుఁడు, (అట్ల యాచింపఁబడనివాఁడైనను) కైరవచక్రవాలం - కైరవ = తెల్లగలువలయొక్క, చక్రవాలరి = సమూహమును, వికాసయతి = వికసింపఁజేయుచున్నాఁడు. జలధరః = మేఘుఁడు, (యాచింపబడనివాఁడైనను,) జలం=జలమును, దదాతి = ఇచ్చుచున్నాఁడు-వర్షించుచున్నాఁడనుట, సన్తః = సత్పురుషులు, స్వయం=తమంతలనే - ఒకరిచే యాచింపఁబడకయే యనుట, పరహితే = పరులకు హితము

చేయుటయందు, విహిత అభియోగాః=చేయఁబడిన అభినివేశముగలవారు - పరోపకారమందు తమంతటనే యభినివేశముగలవారుగాని యొకరుచెప్పుటచేత కాదనుట. ఇట్టివారికి పరోపకారముచేయుట యుక్తమేయని భావము. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

తే. ద్యుమణి పద్మాకరము వికసచముగఁ జేయుఁ
గుముదహర్షంబు గావించు నమృతసూతి
యర్థితుఁడు గాక జల మిచ్చు నంబుధరుఁడు
సజ్జనులు దారె పరహితాచరణమతులు. 64

తా. సూర్యుఁడు యాచింపఁబడకయే తామరలను వికసింపఁజేయుచున్నాఁడు. చంద్రుఁడును యాచింపఁబడకయే కలువలను వికసింపఁజేయుచున్నాఁడు. మేఘుఁడును యాచింపఁబడకయే జలమును గురియుచున్నాఁడు. కావున సత్పురుషులు ఒకరు కోరుటవలనఁగాక తనుంతటనే బరులకు హితము సేయఁజొత్తురు.

అవ. పురుషులు తమ తమ వ్యాపారములం గలతారతమ్యము వలనను త్తమమధ్యమాదిభేదములనుఁబొందుచున్నారని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతే సత్పురుషాః పరార్థఘటకాః స్వార్థాన్ పరిత్యజ్య యే
సామాన్యాస్తు పరార్థ ముద్యమభృతః స్వార్థావిరోధేన యే।
తేఽమీ మానుషరాక్షసాః పరహితం స్వార్థాయ నిఘ్నన్తి యే
యేతు ఘ్నన్తి నిరర్థకం పరహితం తే కే న జానీమహే॥ 65

టీ. యే=ఏపురుషులు, స్వార్థాన్ = తమసొంతప్రయోజనములను, పరిత్యజ్య = విడిచి, పరార్థఘటకాః-పర=ఇతరులయొక్క, అర్థ = ప్రయోజనములను, ఘటకాః = ఘటింపఁజేయువారో-ఒడఁగూర్చునట్టిశీలముగలవారో, ఏతే=(ఆ) వీరు, సత్పురుషాః= మంచిపురుషులు - పురుషులలో నుత్తము లనుట. యేతు = ఎవరైతే. స్వార్థావిరోధేన- స్వార్థ=తమ ప్రయోజనములకు, అవిరోధేన = విరోధములేమిచే-భంగము కలుగకుండునట్లు-తమప్రయోజనముల నిర్వహించుకొనుచు నేయనుట, పరార్థం = ఇతరుల కొఱకు- ఇతరులప్రయోజనముల నిర్వహించుకొఱకనుట, ఉద్యమభృతః = పూనికగలవారో, (తే=వారు), సామాన్యాః = సాధారణపురుషులైనవారు-మధ్యమపురుషులనుట, యే= ఎవరైతే, స్వార్థాయ=తమప్రయోజనముకొఱకు, పరహితం=ఇతరులకు హితమైన దానిని, నిఘ్నన్తి=నాశముసేయుదురో, తే అమీ = ఆవీరు, మానుషరాక్షసాః = మనుష్యులని చెప్పఁబడు రాక్షసులు-మనుష్యులని పేరుకలిగినను క్రూరాచారములనుబట్టి రాక్షసులే యగుదు రనుట - పురుషులలో అధములనిభావము. యేతు = ఎవరైతే, నిరర్థకం = నిష్ఫలముగా-ఏప్రయోజనముగాని కలుగకపోయినను అనుట, పరహితం = ఇతరులకు హితమైనదానిని, ఘ్నన్తి=చెఱుపుచున్నారో, తే = వారు, కే = ఎవరో-ఎట్టివారో,

న జానీమహే = ఎఱుఁగము-ఈ చెప్పఁబడిన ఉత్తములు మొదలైన మూఁడువిధముల పురుషులకంటెను వీరు మిక్కిలి వేఱువిధముగా నుండుటవలన వీ రెట్టివారని తెలియఁజాలమనుట. కావుననే వీరు పరమనీచులని తెలియునది. ఇట్లు చెప్పఁబడిన యుత్తమాది పక్షములలో నేది మేలైనదో దాని నాయుష్మంతుఁడైనవాఁ డాశ్రయింపవలయు నని భావము.

మ. తమకార్యంబుఁ బరిత్యజించియుఁ బరార్థప్రాపకుల్ సజ్జనుల్
దమకార్యంబుఘటించుచుం బరహితార్థవ్యాపృతుల్ మధ్యముల్
దమకై యన్యహితార్థఘాతుకజనుల్ దైత్యుల్ వృథాన్యార్థభం
గము గావించెడువార లెవ్వరొ యెఱుంగం శక్యమే యేరికిన్.

తా. తమకార్యములను విడిచి పరులప్రయోజనముల నొడఁగూర్చునట్టి వారు త్తములు. తమకార్యములకు భంగము లేకుండ నెఱవేర్చుకొనుచునే యితరుల కార్యములను సైతము నిర్వహించుటకుఁ బూనునట్టివారు మధ్యములు. తమకార్యముల నెఱవేర్చుకొనుటకొఱకై పరులకార్యములను జెడఁగొట్టువారు మనుష్యు లనఁబడు రాక్షసులేగాన నధములు. తమ కేప్రయోజనముగాని కలుగకయే పరులకార్యములను జెఱుచునట్టి వారిని ఎట్టివారని చెప్పవచ్చునో తెలియకున్నది.

అవ. నిజమైన మిత్రునియొక్క లక్షణములను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాపా న్నివారయతి యోజయతే హితాయ
గుహ్యం నిగూహతి గుణాన్ ప్రకటీకరోతి ।
ఆపద్గతం చ న జహాతి దదాతి కాలే
సన్మిత్రలక్షణ మిదం ప్రవదన్తి సన్తః॥ 66

టీ. పాపాత్ = పాపముచేయుటవలననుండి, నివారయతి = నివర్తింపఁజేయుచున్నాఁడు-ధర్మోపదేశముచేత దుష్కర్మములందు ప్రవర్తించుటను విడుచునట్లుచేయుచున్నాఁడనుట, హితాయ=సత్కర్మములనుజేయుటకొఱకు, యోజయతే = ప్రవర్తింపఁజేయుచున్నాఁడు, లేక, హితాయ = మేలు (ఒనగూర్చుకొనుట) కొఱకు, యోజయతే = పురికొలుపుచున్నాఁడు అనియు నరము చేయవచ్చును, గుహ్యం = గోప్యమైన దానిని-రహస్యమును, నిగూహతి=దాఁచుచున్నాఁడు-దానిని ఎక్కడను వెలిపుచ్చఁడనుట, గుణాన్=సౌశీల్యము మొదలైనమంచిగుణములను, ప్రకటీకరోతి=ప్రకటనము చేయుచున్నాఁడు-అందఱికిఁ దెలుపునేగాని దాఁపఁడనుట, ఆపద్గతంచ=మిక్కిలి సంకటమును పొందియున్నవానిని గూడ-ఆపద వచ్చినప్పుడునుగూడ ననుట. నజహాతి=విడిచిపెట్టఁడు, కాలే = (వ్యసనాదులుకలుగు) సమయమునందు, దదాతి = (కోరిన దానిని) ఇచ్చు

చున్నాఁడు. ఇదం = ఇది-ఈపాపమునుండి నివర్తింపఁజేయుట మొదలైనవి యనుట, సన్మిత్రలక్షణం-సన్మిత్ర=నిజమైనస్నేహితునియొక్క, లక్షణం-స్వరూపముగా, సన్తః = సత్పురుషులు, ప్రవదన్తి=చెప్పుచున్నారు.

తే. అఘమువలన మఱల్చు హితార్థకలితుఁ
జేయు గోప్యంబు దాఁచుఁ బోషించు గుణము
విడువఁ డాపన్నుఁ లేవడి వేళ నిచ్చు
మిత్రుఁ డీలక్షణంబుల మెలఁగుచుండు. 66

తా. పాపకృత్యములనుండి మఱల్చుట, మంచికర్మము లాచరించునట్లుగాను మేలొనగూర్చుకొనునట్లుగాని పురికొలుపుట, రహస్యమును దాఁచుట, మంచిగుణములనే వెల్లడిసేయుట, ఆపదకలిగినప్పుడుగూడ విడిచిపోకుండుట, వ్యసనాదులు కలిగినప్పుడు వలయుదాని నిచ్చుట, మొదలైనవి నిజమైనమిత్రునియొక్క లక్షణములని సత్పురుషులు చెప్పుదురు.

అవ. మరల నాసన్మిత్రలక్షణమునే క్షీరనీరదృష్టాంతపూర్వకముగా వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ క్షీరేణాత్మగతోదకాయ హి గుణా దత్తాః పురా తేఽఖిలాః
క్షీరోత్తాప మవేక్ష్య తేన పయసా స్వాత్మా కృశానౌ హుతః।
గన్తుం పావక మున్మన స్తదభవ ద్దృష్ట్వాతు మిత్రాపదం
యుక్తం తేన జలేన శామ్యతి సతాం మైత్రీ పున స్త్వీదృశీ॥ 67

టీ. క్షీరేణ = పాలుచేత, ఆత్మ...కాయ-ఆత్మ = తన్ను. గత=పొందిన, ఉదకాయ=జలముకొఱకు-తనతోఁగలుపఁబడినజలమున కనుట, పురా = ముందుగా, తే= ప్రసిద్ధములైన, అఖిలాః=సమస్తములైన, గుణాః=(తీయఁదనము, తెల్లఁదనము మొదలైన తన) గుణములు, దత్తాహి = ఇయ్యఁబడినవిగదా. ఇట్లు తనగుణముల నిచ్చుట వలన పాలునకు జలముతో మైత్రికలిగెననుట. క్షీరోత్తాపం = (కాఁగుటకై నిప్పునందుంపఁబడిన) పాలుయొక్క సంతాపమును - పాలుకాఁగుటనని భావము, అవేక్ష్య=చూచి, తేనపయసా = క్షీరముతోఁ గలిసియున్న జలముచేత. స్వాత్మా = తన శరీరము, కృశానౌ = అగ్నియందు, హుతః = వేల్వఁబడినది - హోమము చేయఁబడినది- మిత్రయగు పాలయొక్కసంతాపమును జూచి తాళలేక నిప్పులోఁబడి నశించెననుట - ఇగిరిపోయెనని భావము. తత్ తు = ఆపాలును, మిత్రాపదం = మిత్రమగు జలముయొక్క (యిగిరిపోవుటయనెడి) విపత్తిని, దృష్ట్వా=చూచి, పావకం = అగ్నినిగూర్చి, గన్తుం = పోవుటకు, ఉన్మనః = ఉద్యుక్తమైనది, అభవత్ = ఆయెను. నీరు ఇగిరిపోఁగా పాలు పొంగి పైకివచ్చుచున్నదని భావము. తేన = ఆ, జలేన = జలముతోడ,

యుక్తంసత్ =కూడినదై, శామ్యతి= ఉపశమించుచున్నది-పొంగు తీసిపోవు నని భావము. సతాం=సజ్జనులయొక్క, మైత్రీ=స్నేహము, ఈదృశీపునః=ఇటువంటిదిగదా-ఒండొరులవ్యసనములకుఁ దాళనట్టిస్వభావము గలది యనుట.

ఉ. క్షీరము మున్ను నీటి కొసఁగెన్ స్వగుణంబులు దన్నుఁజేరుటన్
క్షీరము దప్త మౌట గని చిచ్చుఁజొచ్చెన్ వెతచే జలంబు దు
ర్వారసుహృద్విపత్తిఁ గని వహ్నిఁ జొరం జనె దుగ్ధ మంతలో
నీరముఁగూడి శాంతమగు నిల్చు మహాత్ములమైత్రి యీగతిన్. 67

తా. పాలు తనతోఁగలసినజలమునకు తీయదనము తెల్లఁదనము మొదలైన తనగుణము లన్నిటిని ముందిచ్చి దానితో మైత్రిచేసికొనెను. పిదప నాపా లగ్నియందు మిక్కిలి తపించుటఁజూచి దానిమిత్రమగు జలము తాళలేక తనశరీరము నగ్నియందు హోమము చేసికొనెను. జలమున కిట్టియాపద వచ్చెనే యని పాలు దుఃఖించి తాను నగ్నియందుఁబడుటకుఁ దమకించుచుండఁగా నింతలో జలమువచ్చి దానితోఁ గలియుటవలన నాపా లూఱడిల్లెను. సత్పురుషుల స్నేహముకూడ నిటువంటిదే యగును. [పాలుతో మొట్టమొదట జలము కలుపఁబడును. పిదప పాలు పొయ్యిమీఁద కాఁచఁబడును. అది కాఁగునపుడు జలమంతయు నిగిరిపోవును. అది యిగిరిపోఁగా పాలుపొంగి పైకివచ్చును. అప్పుడు జలమును జల్లఁగా పాలుపొంగక యణఁగిపోవును. ఈ వ్యవహారము క్షీరనీరములకు స్వభావసిద్ధమైనది. ఆరెంటికిని స్వాభావికమైన యీ వ్యవహారమును నొండొరులతాపమునకు తాళలేని హేతువుచేఁ గలిగిన స్నేహవ్యాపారముగాఁ గవి యుత్ప్రేక్షించి వర్ణించినాఁడు. కావున నిందు క్రియానిమిత్తక్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్ష. ఈ యుత్ప్రేక్ష 'సతాం మైత్రీ పునస్త్వీదృశీ' అనుచోఁగల అర్థాంతరన్యాసముచే నిర్వహింపఁబడుటవలన రెంటికిని విజాతీయసంకరమని తెలియునది.]

అవ. పరోపకారులమాహాత్మ్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇతః స్వపితి కేశవః కుల మిత స్తదీయద్విషాం
మిత శ్చ శరణార్థినాం శిఖరిణాం గణాః శేరతే ।
ఇతోఽపి బడబానలః సహ సమస్తసంవర్తకై
రహో వితత మూర్జితం భరసహంచ సిన్ధోర్వపుః॥ 68

టీ. ఇతః=ఈదిక్కున-ఈప్రదేశమందనుట, కేశవః = విష్ణువు-సకలభువనములను గుక్షియందుఁ గలయటివాఁడని భావము. స్వపితి = యోగానుసంధానముతో నిద్రించు చున్నాఁడు - యోగనిద్రపోవుచున్నాఁడనుట, ఇతః = ఈప్రక్కను - మఱియొకచోట ననుట, తదీయద్విషాం - తదీయ = ఆవిష్ణువుయొక్క, ద్విషాం = (కాలకేయాది)

శత్రువులయొక్క, కులం = సమూహము, (ఉన్నది యని శేషము గ్రహింపవలెను). ఇతః=ఈప్రక్కను-మఱియొక చోటనుగూడ ననుట, శరణ అర్థి నాం = శరణము గోరి నట్టి,శిఖరిణాం = మైనాకాదిపర్వతములయొక్క, గణాశ్చ=సమూహములును, శేరతే= నిద్రించుచున్నవి. ఇతః = ఈప్రక్క - ఈ యింకొకచోట, సమస్తసంవర్తకైఃసహ - సమస్త = సకలమైన, సంవర్తకైస్సహ = (ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించునట్టి) యగ్నులతోడఁగూడ, బడబానలః అపి=బడబాగ్నియును, (వసించుచున్నదని శేషము) సింధోః=సముద్రముయొక్క, వపుః=శరీరము, వితతం = (విష్ణువునంతటివెనుమూర్తియు ండునట్టిసల మగుటచే) విరివియైనదియు, ఊర్జితం = (బడబానలము నీరునంతయు త్రాగుచుండియుఁ దగ్గకుండుటవలన) మిక్కిలి వర్ధిల్లుస్వభావముగలదియు, భరసహంచ = (మహాపర్వతములను సైతము భరించుటచే) బరువును వహింపజాలినదియు, అహో = ఆశ్చర్యము-కొలఁదిలేనిప్రభావము గలిగియుండుటచే మిక్కిలి యాశ్చర్యమైన దనుట. అలం. అప్రస్తుతప్రశంస.

చ. ఒకయెడఁ బవ్వళించు హరియొక్కయెడన్ వసియించు రాక్షస
ప్రకరము లొక్కచోనడఁగుఁ బర్వతసంఘము లొక్కెడన్ బలా
హకములతోడ నుండు బడబాగ్నియు విస్తృత మూర్జితంబునుం
బ్రకటభరక్షమం బగుచు భాసిలు నౌర సముద్ర మెంతయున్.

తా. సముద్రమునం దొకప్రక్క పదునాలుగుజగములు కడుపునంగల విష్ణువు యోగనిద్ర పోవుచున్నాఁడు. వేఱొకప్రక్క నావిష్ణునిశత్రువు లగు కాలకేయుఁడు మొదలైనవారి సమూహము ఉన్నది. ఇంకొకప్రక్క నింద్రాదులవు వెఱచి శరణు గోరివచ్చి దాఁగియున్న మైనాకాదిమహాపర్వతసమూహములు పడియున్నవి. మఱియొకప్రక్క ప్రళయకాలమందు జగత్తును దహించి నశింపఁజేయునట్టి యగ్నులతోఁగూడ బడబాగ్ని వసించుచున్నది. ఈవిషయములనుబట్టిచూడఁగా సముద్రముయొక్క దేహము అత్యంతవిస్తారమైనదియు మఱినుఱి పెరుఁగునట్టిదియు మిక్కిలి భారమును వహింపఁజాలినదియునై యున్నది. ఏమాశ్చర్యము. (ఇందు లక్షయోజనములకొలఁదిగల సముద్రమును కొలఁదిలేనికళవాఁగివాసప్రదేశముగాఁ జెప్పఁబడనది గాన ఆధారముకంటె ఆధేయము పెద్దగి యగుటచే అధికాలంకారమును.)

అవ. నిరతిశయ మైనపరోపకారశీలము గలవారిద్దఱే గనుక నాయిద్దఱిజన్మమే సఫలమైనది కానితక్కినవారిది కాదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాతః కూర్మః సఏకః పృథుభువనభరా యార్పితం యేన పృష్ఠం
శ్లాఘ్యం జన్మ ధ్రువస్యభ్రమతి నియమితం యత్ర తేజస్విచక్రమ్।
సఞ్జాతవ్యర్థపక్షాః పరహితకరణే నోపరిష్టా న్నచాధో
బ్రహ్మాణ్డోదుమ్బరాన్త ర్మశకవ దపరే జన్తవో జాతనష్టాః॥ 69

టీ. యేన = దేనిచేత - ఏకూర్మముచేత ననుట, పృథు...రాయ-పృథు=అధికమైన, భువనభరాయ = పదునాలుగులోకముల భారముకొఱకు-అంతటిభారమును వహించుటకొఱకు, పృష్ఠ = వీఁపు - తనవీఁపుఁజిప్ప యనుట, (ఇచట 'పృథు' శబ్దమును వేఱుగా విడఁదీసి దానిని 'పృష్ఠ' మునకు విశేషణముగా గ్రహించిన 'పృథు పృష్ఠం విశాలమైనవీఁపు అని యర్థము.) అర్పితం = ఇయ్యఁబడినదో, సః ఏకః కూర్మః = ఆ ఒక్కకూర్మమే-ఆయాదివరాహావతారమొకటిమాత్రమే యనుట, జాతః = పుట్టినది - సార్థకమైనజన్మము గల దనుట - పదునాలుగులోకములను వీఁపుపై భరించియుండుటచే నని భావము-నిరంతరమును లోకములకన్నిటికిని క్రిందిప్రదేశమునం దుండుటవలన భరింపరాని యాభువనములభారముచేఁ గలిగినక్లేశమును సహించినట్టిదనుట, యత్ర = ఎవనియందు - ఏధ్రువునియందు, తేజస్విచక్రం - తేజస్వి = జ్యోతిషులగు గ్రహనక్షత్రాదులయొక్క, చక్రం = శింశుమారచక్రము, లేక, మండలము, నియమితంసత్ = నియోగింపఁబడినదై - ఏర్పఱుపఁబడినదై, భ్రమతి = తిరుగుచున్నదో, ధ్రువస్య = ఆధ్రువునియొక్క, జన్మ=జన్మమును, శ్లాఘ్యం = (సకలలోకములందును) బొగడ్తకెక్కినది-గ్రహనక్షత్రమునంతయు మెలయుచుండుటచే నని భావము - సకలలోకములకును బొడవైన మేరువుయొక్క శిఖరమునకు శిఖామణి యగు ధ్రువుఁడు జ్యోతిశ్చక్రము నంతయుఁ దన కధీనము చేసికొని నడపుచుండుట శ్రీవిష్ణుపురాణ భాగవతాదులందుఁ బ్రసిద్ధము. అపరే = ఇతరులైన-ధ్రువకూర్మములు తప్ప తక్కిన, జన్తవః = ప్రాణులు, పరహితకరణే = పరోపకారముచేయు విషయమందు, సజ్జాత...పక్షాః-సజ్జాత=కలిగిన, వ్యర్థ=నిరర్థకమైన-ప్రయోజనము లేని, పక్షాః = పక్షముగలవారు-పరహితముఁ జేయ నేరనిపక్షముం దున్నవారు కొఁట్టి, ఉపరిష్టాత్ న = మీఁదను లేరు - ధ్రువునివలె ఉపరిభాగమందు వర్తించువారును గారు. (మఱి యెట్టివా రగుదురనిన), బ్రహ్మ...నత్ -(బ్రహ్మణ్డ=బ్రహ్మాండమనెడు, ఉదుమ్బర = అత్తిపండుయొక్క, అన్తః=లోపలి, మశకవత్ = పురుగులవలె, జాతనష్టాః = పుట్టినవారును నశించినవారును అగుదురు అని శేషము. తక్కినవారికి జంతువులు అనుశబ్దము ప్రయోగించుట వారి నీచత్వముతోఁ పించుటకొఱకని తెలియునది, తక్కినవారు సాధించినదేదియు లేమిచే అత్తిపండులోని పురుగులవలె నిరర్థకముగా పుట్టి చచ్చునట్టివారితో సాటియగుదురు గాన వారితోఁ బనియేమియని భావము.

చ. వితతజగద్భరంబు దన వీఁపునఁ దాల్చినకూర్మనాథుఁడున్
సతతము చంద్రభాస్కరుల చక్రముఁ ద్రిప్పు ధ్రువుండు సజ్జనుల్
ప్రతిభ నజాండజంతుఫల రంధ్రవసన్మశకంబులట్ల నిం
దితవిఫలార్థసంగతి జనించి నశించుఁ దదన్యజంతువుల్. 69

తా. అవతారములందు సైతము ఆదికూర్మావతార మొకటియే సకలలోకమ్ములను వీఁపుపై ధరించియుండుటంజేసి సార్థకమైనజన్మము కలది. ఇఁక దక్కినవాని జన్మములమాట చెప్పనేల ? ఇంతే కాక ధ్రువుఁడు మేరుపర్వతశిఖరముననుండి జ్యోతిశ్చక్రమునంతయుఁ ద్రిప్పుచుండును గాన నట్టివానిజన్మమును శ్లాఘ్యమైనది. ఈ యిరువురు తప్ప పరహితముసేయుటయందు సమర్థులు కాని తక్కినప్రాణులు ధ్రువునివలె మీఁదను లేక, యాదికూర్మమువలెఁ గ్రిందను లేక, బ్రహ్మాండమనెడుమత్తిపండులోని పురుగులవలెఁ బుట్టి నశించువారే యగుదురు. కావున వారిజన్మములెల్ల నిరర్థకములే యగును. 'బ్రహ్మాణ్డోదుమ్బరాన్తర్మశక' అనుచో రూపకము 'మశకవత్ జాతనష్టాః' అనుచో ఉపమ ఈరెంటికిని సంకరము.

అవ. విధేయులగువారిని బిలిచి వారికి సదాచారమును గఱపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తృష్ణాంఛిన్ధి భజ క్షమాం జహి మదం పాపే రతిం మా కృథాః
సత్యం బ్రూ హ్యనుయాహి సాధుపదవీంసేవస్వ విద్వజ్జనమ్।
మాన్యా న్మానయ విద్విషోఽప్యనునయ ప్రఖ్యాపయ ప్రశ్రయం
కీర్తిం పాలయ దుఃఖితే కురుదయా మేతత్సతాం చేష్టితమ్॥ 70

టీ. ఓయిజనుఁడా! అని అధ్యాహరించుకొనవలయును. తృష్ణాం=ఆశను, ఛిన్ధి=(వైరాగ్యశస్త్రముచేత) ఛేదింపుము - లేనియెడల ననేకములైన యాశాపాశములచే కట్టుపడి క్లేశమును బొందుదువని భావము. తృష్ణయనఁగా లభింపరాని పరధనములు లభింపవలయు ననెడియభిలాష. క్షమాం=ఓర్పును, భజ = సేవింపుము-పొందుమనుట- లేనియెడల నుగ్రభావము కలిగి కార్యములను జెఱచుదువని భావము. క్షమయనఁగా అవమానాదులు సంభవించునపుడు కలుగుకోపము నడఁచుట. మదం = (విద్యవలనఁబుట్టిన) క్రొవ్వును, జహి = (విజ్ఞానముచేత) నాశముచేయుము - లేనియెడల వివేకముమాలి తగనికార్యములందు ప్రవర్తించి యనర్థములను దెచ్చుకొందువని భావము. పాపే = పాపమునందు - పాపకృత్యములను జేయుటయందనుట, రతిం = ప్రీతిని, మాకృథాః = అజ్ఞానముచేత) చేయకుము. అయితే 'ధర్మంచర' ఇత్యాద్యుపదేశ వచనములచొప్పున సత్కర్మములను జేయుటయందే మనస్సునుంపుము - లేనియెడల నరకమునం బడుదువని భావము. సత్యం = నిజమును, బ్రూహి = చెప్పుము 'సత్యంవద' అనువచనముచొప్పున యథార్థమునే చెప్పుము - లేనియెడల 'నానృతాత్పాతకంపరమ్ - అనృతముకంటె మించినపాతకము లేదు' అను న్యాయమువలన అవివేకిత్వము కలుగు నని భావము. సాధుపదవీం = సన్మార్గమును, అనుయాహి = ధర్మశాస్త్రానుసారముగా) అనుసరింపుము. - లేనియెడల దుర్మార్గమునఁ బ్రవర్తించుటవలన దోషము సంభవించు నని భావము. విద్వజ్జనం = (మంచియుపదేశములచేత కృతార్థత్వమున కలిగించు

వట్టి) పండితమండలమును, సేవస్వ=(బుద్ధిప్రసన్నతకొఱకు) శుశ్రూషచేయుము - లేనియెడల బుద్ధి విశదముకామి పెద్దలశిక్షలేమి * మొదలైన దోషములు సంభవించు నని భావము. మాన్యాన్=పూజ్యులను, మానయ=తగినట్లు పూజింపుము-లేనియెడల ♦ కీర్తి ధర్మము ధనము అను నీమూఁడును వదలిపోవునని భావము. విద్విషః అపి = శత్రువులనైనను-ఇఁక తక్కినవారిని జెప్పనేల యనుట, అనునయ=ఉపలాలింపుము- ప్రసన్నులనుగాఁ జేయుమనుట, 'సమశ్శత్రౌచ మిత్రేచ' అను వచనముచొప్పున శత్రువులను నీయెడల కలఁకలేనివారినిగాఁ జేసికొనుమనుట-లేనియెడల వారు నీలోపములను గనిపెట్టి తన్మూలమున కూలఁద్రోయుదు రనిభావము. ప్రశ్రయం = (గురువు లాచార్యులు మొదలైనవారియెడల) నమ్రత్వమును-అణఁకువను, ప్రఖ్యాపయ = ప్రకటింపుము - 'గురౌనమ్రతా' అనునట్లు వినయమును జూపుమనుట-లేనియెడల దుర్వినీతుఁడనెడి యపవాదము కలుగుననిభావము. 'ప్రచ్ఛాదయ స్వాన్గుణాన్' అనుపాఠమున, స్వంతగుణములను మూసిపెట్టుము (అనఁగా చెప్పుకొనకుము) అని యర్థము. కీర్తింపాలయ = (జన్మసాఫల్యము కలుగుటకై) కీర్తిని నిర్వహించుటకుఁ బ్రయత్నముచేయుము - లేనియెడల భూమియందు 'కింజన్మకీర్తింవినా-కీర్తిలేనిజన్మమేల' అనునట్లు జీవన్మృతుఁడను పేరు కలుగునని భావము. దుఃఖితే = దుఃఖముగలవారియందు - ఇచట జాత్యేకవచనము, దయాంకురు = కరుణసేయుము - దయ యనఁగా నితరుల దుఃఖములను బోఁగొట్టవలయుననెడియిచ్ఛ. 'దుఃఖిషుకరుణా' అను శాస్త్రము చొప్పున కరుణచూపని యెడల చిత్తశుద్ధి కలుగదనిభావము. ఏతత్ = ఇది - తృష్ణను ఛేదించుట మొదలైనవి, సతాం=సజ్జనులయొక్క, చేష్టితం=వ్యాపారము-కావున నీవు సుజనుఁడను కీర్తి పొందఁగోరితివేని నిట్లు ప్రవర్తింపుము-లేనియెడల పురుషార్థములు నీకు లభింప వని యాశయము. 'సతాం లక్షణమ్' అని పాఠాంతరము.

శా. ఆశాసంహరణంబు నోర్మియు మదత్యాగంబు దుర్దోషవాం
ఛాశూన్యత్వము సత్యమున్ బుధమతాచారంబు సత్సేవయున్
వైశద్యంబును శత్రులాలనము మాన్యప్రీతియుం బ్రశ్రయ
శ్రీశాలిత్వము దీనులందుఁ గృపయున్ శిష్టాలికిన్ ధర్మముల్. 70

---

* 'యస్తు పర్యటతే దేశాన్యస్తు సేవేత పణ్డితాన్ । తస్య విస్తారితా బుద్ధిస్తైలబిన్దు రివామ్భసి' ఎవఁడు దేశాటనము చేయునో, ఎవఁడు పండితులను సేవించునో, వాని బుద్ధి నీటియందు నూనెబొట్టువలె విస్తరించును ; అనుట యూహ్యము.

♦ 'అపూజ్యా యత్ర పూజ్యన్తే పూజ్యాశ్చైవాపమానితాః । అయశో మహదాప్నోతి ధనాద్ధర్మాచ్చ హీయతే' ఎవనిచే పూజ్యులు కానివారు పూజింపఁబడుదురో పూజ్యులైనవా రవమానింపఁబడుదురో వాఁడు మిక్కిలి యపకీర్తిని బొందును. ధనమును ధర్మమును క్షీణించినవాఁడగును ; అనుట యిట గ్రాహ్యము.

తా. పేరాసను ద్రుంచుట, ఓర్పుగలిగియుండుట, విద్యావలనిమదను నడంచుట, పాపకృత్యములందు ప్రీతిలేకుండుట, సత్యముపలుకుట, సన్మార్గము ననుసరించుట, పండితజనులను గొలుచుట, పూజ్యులను బూజించుట, పగవారినైనను లాలించి కలంకదేర్చుట, పెద్దలయెడల నడఁకువఁజూపుట, కీర్తిని రక్షించుకొనుట, దుఃఖితుల యెడ దయఁజూపుట యనునివి యెల్ల సజ్జనులవ్యాపారములే యగును.

అవ. ఇటువంటివారు మిక్కిలి కొందఱే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మనసి వచసి కాయే పుణ్యపీయూషపూర్ణా
స్త్రిభువన ముపకారశ్రేణిభిః ప్రీణయన్తః ।
పరగుణపరమాణూన్ పర్వతీకృత్య నిత్యం
నిజహృది వికసన్తః సన్తి సన్తః కియన్తః ॥ 71

టీ. మనసివచసికాయే = మనోవాక్కాయములందు - త్రికరణములందును, పుణ్య...పూర్ణాః-పుణ్య=పుణ్యమనెడి, పీయూష = అమృతముచేత, పూర్ణాః = నిండినవారు-త్రికరణములచేతను సత్కర్మములనే యాచరించుటయందాసక్తిగలవారనుట, త్రిభువనం=మూఁడులోకములను-మూఁడులోకములం దున్నట్టి జనులననుట, ఉపకారశ్రేణిభిః = ఉపకారపరంపరచేత, ప్రీణయన్తః = సంతోషింపఁజేయుచున్నవారును, పర...అణూన్ - పర = ఇతరులయొక్క, గుణపరమాణూన్=మిక్కిలిస్వల్పములయిన గుణములను, పర్వతీకృత్య = కొండంతచేసి - గోరంతదానిని కొండంతసేసి యనుట, నిత్యం = ఎప్పుడును, నిజహృది = తమయంతఃకరణమునందు, వికసన్తః = సంతోషించుచున్నవారును (అగు), సన్తః = సత్పురుషులు, కియన్తః=కొందఱే, సన్తి=కలరు-ఇటువంటిగుణసంపత్తి మిక్కిలి యరుదగుటచే దీనిని గలవారు ఎక్కడనో ఒక్కరిద్దఱుగా నుందురే కాని తఱుచుగా నుండరని భావము.

చ. హృదయవచశ్శరీరముల నెంతయుఁ బుణ్యసుధాప్రపూర్ణులై
ముదము బహూపకారముల మూఁడుజగంబులకున్ ఘటించుచున్
వదలక సాధుసద్గుణలవంబులు గొండలు సేసి మెచ్చుచున్
మదిని వికాసయుక్తులగుసన్మాన్యులు గొందఱు వొల్తురిద్ధరన్. 71

తా. పుణ్యమనెడియమృతముచే నిండిన త్రికరణములు గలవారును, నుపకారములు పెక్కులాచరించి ముల్లోకముల నుల్లసిల్లఁజేయువారును, బరులగుణముల గోరంతలను గొండంతలుగాఁ జేసి వర్ణించి మదినానందించువారును నగుసత్పురుషులు కొందఱే కలరు కాని పెక్కండ్రు గలుగరు.

ఇదినీతిశతకమునందు పరోపకారపద్ధతివర్ణన మన్నది సప్తమదశకము.

శ్లో॥ రత్నైర్మహాబ్ధే స్తుతుషు ర్న దేవా, న భేజిరే భీమవిషేణ భీతిమ్ ।
సుధాంవినా నప్రయయు ర్విరామం, న నిశ్చితార్థాద్విరమ న్తిధీరాః॥

టీ. దేవాః=దేవతలు, మహాబ్ధేః = మహాసముద్రముయొక్క - పాలసముద్రమును సంబంధించినట్టి యగుట, రత్నైః = కౌస్తుభము మొదలయిన మణుల చేత-లేక 'జాతౌ జాతౌ యదుత్కృష్టం చత్రద్రత్నమితి కథ్యతే' 'ఒక్కొక్కజాతియందును ఎది మిక్కిలి మేలైనదో అది రత్నమని చెప్పఁబడుచున్నది' అను వచనముచొప్పున ఐరావతము, ఉచ్చైశ్శ్రవము, కల్పవృక్షము, కామధేనువు మొదలైన జాతిశ్రేష్ఠము లగువస్తువుల చేత, న తుతుషుః = సంతుష్టినొందినవారుకారు - సముద్రమును చిలుకునప్పుడని శేషము. భీమవిషేణ=భయంకరమైన కాలకూట విషము చేత, భీతిం=భయమును. నభేజిరే=పొందినవారు కారు-ఇది ధైర్యాతిశయమును సూచించుమాట. సుధాంవినా = అమృతములేక-అమృతమును లభింపక యనుట, విరామం=ఉడుగుటను-చిలుకుటమానుటను, నప్రయయుః= పొందినవారు కారు-అమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుటను వదలినవారు కారనుట-ఇది శీలసంపత్తిని సూచించుమాట. ధీరాః=ధీరులు-దిటమైనవారు, నిశ్చితార్థాత్ = ప్రతిజ్ఞచేసికొన్నకార్యమునుండి, న విరమన్తి=నిరమింపరు. ధైర్యశీల సంపన్నులైన వారు పట్టినకార్యమును విడువక ఫలముగలుగునంతకు ప్రయత్నము చేయుచునే యుందురనుట. దేవతలును ధైర్యశీలసంపన్నులు గనుక వారును బట్టినకార్యము విడువకుండుట (అనఁగా అమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుట వదలకుండుట) యుక్తమే యగునని భావము.

తే. తనిసిరే వేల్పు లుదధిర త్నములచేత
నెఱచిరే ఘోరకాకోల విషముచేత
విడిచిరే యత్న మమృతంబు వొడమునునుక
నిశ్చితార్థంబు వదలరు నిపుణమతులు. 72

తా. పాలసముద్రమును జిలుకునప్పుడు దేవత లందఱిరత్నములకు సంతోషింపక, యందుఁ బుట్టిన హాలాహల మనుభయంకర విషమునకు భయపడక, యమృతము పుట్టువఱకు చిలుకుటను జాలించినవారుకారు. ధీరులైనవారు తాముచేయ నిశ్చయించుకొన్న కార్యమును ఫలముగలుగువఱకును జేయకవిడువరు. అలం. అర్థాంతరన్యాసము.

అవ. నీచులు మొదలైనవారివృత్తులను జెప్పుచు తన్మూలమున

☞ ఈశతకమందుఁ గొన్నిచోట్ల ధైర్యము ప్రధానముగాను గొన్నిచోట్ల భయము ప్రధానముగాను నిర్దేశింపఁబడుచున్నదని యెఱుంగునది.

'ధీరులు పూనికకార్యమును విడువరు' అని ముందు చెప్పినవిషయమునే గట్టిపఱుచుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రారభ్యతే న ఖలు విఘ్నభయేన నీచైః
ప్రారభ్య విఘ్నవిహతా విరమన్తి మధ్యాః।
విఘ్నైర్ముహుర్ముహు రపి ప్రతిహన్యమానాః
ప్రారబ్ధ ముత్తమగుణా న పరిత్యజన్తి॥ 73

టీ. నీచైః=అధములచేత, విఘ్నభయేన=విఘ్నములవలనిభయముచేత, నప్రారభ్యతే ఖలు=ఆరంభింపఁబడదు. కార్యము అనిశేషము. మధ్యాః = మధ్యములు, ప్రారభ్య=(కార్యమును) ఆరంభించి, విఘ్నవిహతాఃసన్తః=విఘ్నములచే నడుపఱుపఁబడినవారై, విరమన్తి=ఉడుగుచున్నారు-కార్యము చాలించుచున్నారనుట. ఉత్తమగుణాః=ఉత్కృష్టములైన ధైర్యము శీలము మొదలైనగుణములు గలవారు పురుషశ్రేష్ఠులనుట, విఘ్నైః=విఘ్నములచేత, ముహుర్ముహుః = మాటిమాటికి, ప్రతిహన్యమానాఃఅపి = కొట్టఁబడినవారైనప్పటికిని, ప్రారబ్ధం=ఆరంభించినదానిని, న పరిత్యజన్తి=విడిచి పెట్టరు. దేవతలును †ధైర్యము శీలము మొదలైన యుత్తమగుణములు గలవారే కాన కాలకూటము బడబానలము మొదలైన విఘ్నములచే కొట్టుపడినను అమృతము లభించు పర్యంతము నారంభించిన మథనమును పరిత్యజింపకుండుట యుక్తమే యని యీచెప్పబడిన రెండు శ్లోకములచే నేర్పడిన యాశయము.

శా. ఆరంభింపరు నీచమానవులు విఘ్నాయాససంత్రస్తులై
యారంభించి పరిత్యజింతు రురువిఘ్నాయత్తులై మధ్యముల్
ధీరుల్ విఘ్ననిహన్యమానులగుచున్ ధృత్యున్నతోత్సాహులై
ప్రారబ్ధార్థము లుజ్జగింపరు సుమీ ప్రజ్ఞానిధుల్ గావునన్. 73

తా. అధములు విఘ్నములు కలుగు ననుభయముచేతఁ గార్యము నే యారంభింపరు. మధ్యములు కార్యమును ప్రారంభింతురుగాని నడుమ విఘ్నములు కలిగెనేని దానిని విడిచిపెట్టుదురు. ధైర్యశీలాదిగుణములు గలయుత్తములు ప్రారంభించిన కార్యమును విఘ్నములు మాటిమాటికిఁ గలిగినను విడిచిపెట్టరు.

అవ. ధైర్యశీలసంపన్నుఁడైనవాఁ డొక కార్యమునకుఁ బూనినప్పుడు సుఖదుఃఖములుకలిగిన సరకుసేయఁడు. అట్లు సరకుసేయకుండుట

† 'మనసో నిర్వికారత్వం ధైర్యం సత్స్వపి హేతుషు' మనస్సునకు వికారము కలిగించుహేతువులు కలిగియున్నను అది వికారము నొందకుండుటయే ధైర్యము, కులోచితమైన మంచిస్వభావమే శీలము అని రెంటికిని భేదము తెలియఁ దగును.

వలన నాకార్యమును సాధించుకొందు నని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్వచి త్పృథ్వీశయ్యః క్వచి దపిచ పర్యఙ్కశయనః
క్వచి చ్ఛాకాహారః క్వచి దపిచ శాల్యోదనరుచిః
క్వచి త్కన్థాధారీ క్వచి దపిచ దివ్యామ్బరధరో
మనస్వీ కార్యార్థీ న గణయతి దుఃఖం న చ సుఖమ్॥ 74

టీ. క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, లేక, ఒకానొకప్పుడు, పృథ్వీశయ్యః = భూమియె శయ్యగాఁగలవాఁడును - కఠినమగు నేలపై పరుండువాఁడు ననుట, క్వచిత్ చ = ఒకానొకచో, లేక, ఒకానొకప్పుడు; (ఇట్లు క్వచిచ్ఛబ్దమునకు మీఁదనెల్ల నర్థము తెలియునది) పర్యఙ్కశయనః అపి = (హంసతూలికా) తల్పమున నిదురించుటఁ గలవాఁడును - మిగుల మెత్తనిపఱుపున పరుండువాఁడు ననుట, క్వచిత్, శాక ఆహారః = కాయగూరలే యాహారముగాఁ గలవాఁడును - నీరసమైనయాహారము గలవాఁడు ననుట, క్వచిత్ = శాల్యోదనరుచిరపి - శాల్యోదన = శాల్యన్నమునందు, రుచిః అపి = రుచిగలవాఁడును - షడ్రసోపేతమృష్టాన్న భోజనముచే సంతుష్టుఁడైనవాఁడు ననుట, క్వచిత్, కన్థాధారీ = చింపిగుడ్డలనుగూర్చి కుట్టినబొంతను ధరించినవాఁడును, క్వచిత్, దివ్యామ్బరధరో ఽపి = ప్రకాశించుచున్న బంగారుపీతాంబరమును ధరించినవాఁడును (అగు), కార్యార్థీ = కార్యసిద్ధిని గోరునట్టి, మనస్వీ = ధీరుఁడు, దుఃఖంచ - (భూశయ్యాదులవలనఁ గలుగు) దుఃఖమును, నగణయతి = సరకుసేయఁడు, సుఖంచ = (పర్యంకశయనాదులవలనఁ గలుగు) సుఖమును, నగణయతి = సరకుసేయఁడు - సుఖదుఃఖములను సమముగాఁ జూచి లక్ష్యపెట్టక కార్యమును సాధించుటయందే కనుఁగలిగి యుండు ననుట.

మ. ఒకచో నేలను బవ్వళించు నొకచోఁ బువ్వారుఁ బూసెజ్జపై
నొకచో శాకము లారగించు నొకచో నుత్కృష్టశాల్యోదనం
బొకచో బొంత ధరించు నొక్కొకతఱిన్ యోగ్యాంబరశ్రేణి లె
క్కకురానీయఁడు కార్యసాధకుఁడు దుఃఖంబున్ సుఖంబున్ మదిన్.

తా. కార్యమును సాధింపఁగోరు ధీరుఁడు కష్టసుఖములను లక్ష్యపెట్టక యాయా సందర్భములకుఁ దగినట్లు కటువైన నేలమీఁదఁ గాని మృదువైన పఱుపునందుఁ గాని పరుండి నిదురించును. చవిలేని కూరగాయలనుగాని రసవంతమైన శాల్యన్నమునుగాని భుజించును. చింపిగుడ్డలబొంతనుగాని తళతళలాడు బంగరుపీతాంబరమునుగాని ధరించును. ఇట్లు కష్టములైనవానివలనఁ గలుగుదుఃఖమునుగాని కష్టములు కానివానివలనఁ గలుగు సుఖమునుగాని సరకుసేయఁడు. [ఇట్లు సుఖదుఃఖములను లక్ష్యపెట్టకుండుట వలన వానిచేఁ గార్యము చెడక సిద్ధించుచున్నదని యాశయము.]

అవ. ధీరులైనవారు లోకులు నిందించినను గాని స్తుతించినను గాని న్యాయమార్గముననుండి చలింప రనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నిన్దన్తు నీతినిపుణా యది వా స్తువన్తు
లక్ష్మీః సమావిశతు గచ్ఛతువా యథేష్టమ్।
అద్యైవవా మరణ మస్తు యుగాన్తరేవా
న్యాయ్యాత్పథః ప్రవిచలన్తి పదం న ధీరాః॥ 75

టీ. నీతినిపుణాః = నీతిశాస్త్రమునందు నేర్పరులైనవారు - నీతిని జక్కఁగా నెఱింగినవారనుట, నిన్దన్తువా=నిందింతురుగాక, యది=కాదేని, స్తువన్తువా = స్తోత్రము సేయుదురుగాక, లక్ష్మీః = సంపద, సమావిశతువా = కలుగునుగాక, (అథవా) యథేష్టం = ఇచ్ఛవచ్చినట్లు-అడ్డపాటులేక, గచ్ఛతువా = పోవునుగాక, మరణం = మృతి, అద్యఏవవా=ఇప్పుడేకాని, (అథవా) యుగాన్తరేవా = కల్పాంతరమందుఁగాని, అస్తు= కలుగుఁగాక, ధీరాః = బుద్ధిశాలులు, న్యాయ్యాత్ = న్యాయముతోఁగూడిన, పథః= మార్గమునుండి, పదం = అడుగు-ఒక్కయడుగు పెట్టునంతమాత్రముగూడననుట, నప్రవిచలన్తి = చలింపరు - న్యాయమార్గమును విడువవుండుటయే వారికి పరమార్థముగాని నిందాస్తోత్రములు కావని భావము.

శా. నీతిప్రౌఢవిహారులైననిపుణుల్ ౯ నిందింపనీ మెచ్చనీ
ఖ్యాతిం జెందినసంపదల్ నిలువనీ ౯ గాఢంబుగా సాఁగనీ
ఘాతం బప్పుడ పొందనీ నియతినైు ౯ కానీ యుగాంతంబునన్
నీతిశ్లాఘ్యపదంబు దప్పరుగదా ౯ నిత్యంబు ధీరోత్తముల్. 75

తా. నీతివేత్తలు దూషించినను లేక భూషించినను, సంపదకలిగినను లేక తొలఁగినను, మరణ మిప్పుడే కలిగినను లేక కల్పాంతరమునఁ గలిగినను, ధీరులైన వారు న్యాయమార్గముననుండి యొక్కయడుగుకూడఁ జలింపరు.

అవ. ధీరుఁ డనఁగా నెవఁడు? వాఁ డేమి సాధించుననఁగా దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కాన్తాకటాక్షవిశిఖా న ఖనన్తి యస్య
చిత్తం న నిర్దహతి కోపకృశానుతాపః।
కర్షన్తి భూరివిషయాశ్చ న లోభపాశై
ర్లోకత్రయం జయతి కృత్స్న మిదం స ధీరః॥ 76

టీ. యస్య = ఎవనియొక్క, చిత్తం = మనస్సును, కాన్తా * కటాక్షవిశిఖాః -

* 'యద్గతాగతవిశ్రాన్తివై చిత్ర్యేణ వివర్తనమ్। తారకాయాః కలాభిజ్ఞస్తం

*కాన్తా = స్త్రీలయొక్క, కటాక్ష = కడగంటిచూపులనెడి, విశిఖాః = బాణములు నఖినన్తి = గ్రుచ్చవో-మోహింపఁజేయవో యనుట, కోప...తాపః-కోప=క్రోధమనెడి, కృశాను=అగ్నియొక్క, తాపః=తాపము-వేఁడిమి, ననిర్దహతి = దహింపదో - వ్యాపుల పెట్టదో యనుట, భూరివిషయాః చ = బలవత్తరములైన శబ్దము రసము మొదలైన యింద్రియార్థములును; లోభపాశైః = లోభములనెడి త్రాళ్లచేత - (లోభ మనఁగా. పరధనాపహరణమందు ప్రయత్నము - అది బంధనహేతువగుటచే పాశముగారూపింపఁ బడినది). నకర్షన్తి = ఆకర్షింపవో - (తర్షన్తి అనుపాఠమున తృష్ణ గలదిగాఁజేయవో యని యర్థము.) సః ధీరః = అధీరుఁడు, కృత్స్నం = సమస్తమైన, లోకత్రయం = స్వర్గము మొదలైన మూఁడులోకములను, జయతి = జయించుచున్నాఁడు - స్వాధీనము లుగాఁ జేసికొనుచున్నాఁడనుట. వాని కేదియు నసాధ్యము కాదనిభావము.

ఉ. మానవతీకటాక్షశిత ♦ మార్గణముల్ విదలింపఁ జాల వె
వ్వానిమనంబు కోపమయ ♦ వహ్ని దహింపదు లోభపాశసం
తానము మాల్యచందనవి ♦ తానములున్ వెత సేయ నోప కె
వ్వానివశంబునన్ మెలఁగుఁ ♦ వాఁడు జయించు జగంబు లన్నియున్.

తా. ఎవనిమనస్సు, పూవుఁబోఁడుల వాఁడిచూఁపులనెడితూపులచేఁ గాఁడకయుఁ గోపాగ్నిచేఁ గ్రాఁగకయు, శబ్దాదివిషయములం దగిలి లోభపాశములచే కట్టుపడి పేరాసపాలు కాకయు నుండునో, వాఁడే ధీరుఁడు. వానికి మూఁడులోకములును వశమై యుండును.

అవ. ధైర్యగుణమును దిరస్కరించుట యెట్లును యుక్తము కాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కదర్థితస్యాపిహిధైర్యవృత్తే, ర్నశక్యతే ధైర్యగుణః ప్రమార్ష్టుమ్।
అధోముఖస్యాపికృతస్యవహ్నే॥ ర్నాధః శిఖాయాతి కదాచిదేవ॥

తా. కదర్థితస్యాపి = తప్పవఁబడినవాఁడయ్యును - అతి దుఃఖితుఁడైనను ధైర్యవృత్తేః = ధైర్యముతో వర్తించునట్టివానియొక్క - ధీరునియొక్క ధైర్యగుణః = ధైర్య మనెడిగుణము, ప్రమార్ష్టుం = తుడిచివైచుటకు - తప్పవపఱుచుటకనుట, నశక్యతేహి = శక్యముగానేరదు. దీనికి దృష్టాంతమేమన, అధోముఖస్య = దిగుముఖముకల దిగా, కృతస్యాపి = చేయఁబడినదైనను, వహ్నేః = అగ్నియొక్క, శిఖా = జ్వాల,

కటాక్షం ప్రచక్షతే: నల్లగ్రుడ్డు ఇటు నటు పోవుచును మరల వచ్చుచును నిలుచుచును ఇట్లు విచిత్రముగా విలాసముతోఁ దిరిగివచ్చుటయే కటాక్షము: అని భావప్రకాశమునఁ జెప్పఁబడినది.

కదాచిదేవ = ఒకప్పుడును, అధః=క్రిందుగా, న యాతి=పోదు-మీఁదనే ప్రసరించునట్లు - ఇట్లే ధీరుని ధైర్యగుణమును నశించదని తెలియునది. అలంకారము - దృష్టాంతము.

తే. నియతిచేతఁ గదర్థితుం ౘ డయిన ధైర్య
పరుని ధైర్యగుణంబు మాౘ న్పంగఁ దరమె
క్రిందు సేయంగఁ బడినట్టి ౘ కృష్ణపథుని
కీల లెంౘ దైన మీఁదుగాఁ ౘ గెరలుఁగాదె. 77

తా. అగ్నిని దలక్రిందుగాఁ బట్టినను దానిజ్వాల క్రిందుగా ప్రసరింపనియట్లు ధీరుని నెంతతక్కువపఱిచినను వానిధైర్యగుణము తక్కువకాదు.

అవ. శీలము నశించుటకంటె మరణము నొందయత్నించుటయే మేలనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వరం తుఙ్గాచ్ఛృఙ్గా ద్గురుశిఖరిణః క్వాపి విషమే
పతిత్వాయం కాయః కఠినదృషదన్తే విదలితః।
వరం న్యస్తో హస్తః ఫణిపతిముఖే తీక్ష్ణదశనే
వరం వహ్నౌ పాత స్తదపి న కృతః శీలవిలయః 78

టీ. అయం = ఈ, కాయః=దేహము, గురుశిఖరిణః=మిక్కిలి పొడవైన పర్వతముయొక్క, తుఙ్గాత్ శృఙ్గాత్ = పొడవైన శిఖరమునుండి, క్వాపి = ఒకానొక, విషమే=వికటమైన - ఒడుదొడుకైన, కఠిన దృషత్ అన్తే = కఠినమైన ఱాతి నడుమ, పతిత్వా = పడి; విదలితః = తునకలైనది (అయ్యేనేని), వరం=కొంతమేలు, హస్తః= చేయి, తీక్ష్ణ దశనే = విషాగ్నిచే నుగ్రమైన కోఱలుగల, ఫణిపతిముఖే = సర్పరాజుయొక్క నోటియందు, న్యస్తః = పెట్టఁబడినది (అయ్యేనేని) వరం = కొంతమేలు, హస్తః = చేయి, తీక్ష్ణ దశనే = విషాగ్నిచే నుగ్రమైన కోఱలుగల, ఫణిపతిముఖే = సర్పరాజుయొక్క నోటియందు, న్యస్తః = పెట్టఁబడినది (అయ్యేనేని), వరం = కొంత మేలు వహ్నౌ = అగ్నియందు, పాతః=పడుట-అగ్నిప్రవేశ మనుట, వరం = కొంత మేలు, తదపి = అయినను, శీలవిలయః = మంచిస్వభావముయొక్క నాశము - మంచి స్వభావమును విడిచిపెట్టుట, కృతః = చేయఁబడినది (అయ్యేనేని), న వరం = కొంచెమైనను మంచిది కాదు-ప్రాణసంకటము కలిగినను శీలమును విడువరాదని భావము.

ఉ. ఉరుతరపర్వతాగ్రమున ౘ నుండి దృఢం బగుఱాతిమీఁద స
త్వరముగఁ ద్రెళ్ళి కాయము హ ౘతంబుగఁ జేయుట మేలు గాలి మే
పరిదారవాతఁ గే లిడుట ౘ బాగు హుతాశనమధ్యపాతమున్
వర మగుఁ జారుశీలగుణ ౘ వర్జన మర్హము గాదు చూడఁగన్. 78

తా. పొడవైన యొకపర్వతపుఁగొననుండి యొకానొక కఠినశిలనడుమఁబడి యొడలు తునకలుగాఁ జేసికొనుటయుఁ గొంత మే లనవచ్చును, బెడిదంపుఁగోఱలుగల

యాగిశేషుని ముఖమునందుఁ జేయుఁ జొనుపుటయుఁ గొంత మేలనవచ్చును. అగ్నిఁ జొచ్చుటయు మేలనవచ్చును. కాని, శీలమును విడుచుటమాత్రము కొంచెమైనను మంచిదికాదు.

అవ. శీల మత్యంతావశ్యక మైనదని చెప్పఁబడినదిగదా. అది యుండుటవలనఁ గలుగులాభ మేమి ? అని యడుగఁగా దానికిఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వహ్నిస్తస్య జలాయతే జలనిధిః కుల్యాయతే తత్‌క్షణా
న్మేరుః స్వల్పశిలాయతే మృగపతిః సద్యః కురఙ్గాయతే ।
వ్యాలో మాల్యగుణాయతే విషరసః పీయూషవర్షాయతే
యస్యాఙ్గేఽఖిలలోకవల్లభతమం శీలం సమున్మీలతి॥ 79

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, అఙ్గే = అవయవమునందు - శరీరమునం దనుట, అఖి...తమం-అఖిలలోక = సమస్తజనులకును, వల్లభతమం=మిక్కిలియు మనోహరమైన, శీలం=సత్స్వభావము, సమున్మీలతి=మిక్కిలి యుల్లసిల్లుచున్నదో, తస్య=వానికి-వానియెడ, వహ్నిః = అగ్ని (దహించునట్టిదైనను), జలాయతే = జలమువలె నాచరించుచున్నది-జలమువలె చల్లనగుచున్నదనుట. జలనిధిః = సముద్రము (దాఁటరానిదైనను), తస్య = వానికి- (ఇల్లు మీఁద నొక్కొక్క-దానికిని గూర్చుకొనవలయును), కుల్యాయతే = కాలువవలె నాచరించుచున్నది తత్‌క్షణాత్=ఆక్షణముననే-ఆలస్యముఁగాదనుట, మేరుః=మేరుపర్వతము, స్వల్పశిలాయతే = చిన్నఱాయివలె నగుచున్నది, మృగపతిః = సింహము (మిక్కిలి హింసించు స్వభావము గలదైనను), సద్యః = అప్పుడే-తోడనే, కురఙ్గాయతే = జింకవలె నగుచున్నది. వ్యాలః = సర్పము (విషముచేతను రోషముచేతను భయంకరమైనదయ్యును), మాల్యగుణాయతే = పూదండవలెనగుచున్నది. విషరసః = విషద్రవము (ప్రాణములను హరించునట్టిదైనను, పీయూషవర్షాయతే=అమృతవర్షమువలె నాచరించుచున్నది - సుఖమునుగలిగించునవియెల్ల శీల సంపన్నునికి సుఖమునుగలిగించుచున్నవి. ఇదియె శీలమువలనఁ గలుగుపరమలాభమని భావము.

చ. అతనికి వార్ధి కుల్య యగు నగ్ని జలం బగు మేరుశైల మం
చితశిలలీల నుండు మదసింహము జింక తెఱంగుఁ దాల్చుఁ గో
పితఫణి పూలదండ యగు భీష్మవిషంబు సుధారసం బగున్
క్షితి జనసమ్మతం బగు సుశీల మదెవ్వనియందు శోభిలున్. 79

తా. సకలజనులకు నత్యంతమనోహరమైన శీలము కలిమిచే నెవ్వనిమూర్తి యుల్లసిల్లుచుండునో యట్టిపురుషునికి దహించునట్టియగ్ని జలమువలెఁ జల్లగను, దాఁటరానిసముద్రము చిన్నకాలువవలె చిదగాను, గొప్పదైన మేరుపర్వతము చిన్నఱాతివంటిది

గాను, హింసించునట్టి సింహము బెదరి పాఱునట్టి జింకవంటిదిగాను, విషరోషములచే బెడిదమైన సర్పము సొంపైన పుష్పసరమువంటిదిగాను, విషద్రవ మమృతవర్షము వంటిదిగాను నిట్లు దుఃఖహేతువు లైనవన్నియు సుఖప్రదములుగా నగును. ఇచట కృత్యర్థము వలన నౌపమ్యప్రతీతి కలుగుటచే నుపమాలంకారము.

అవ. శీలసంపన్ను లగువారికి నెప్పుడును పరితాపము గలుగదని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఛిన్నోఽపి రోహతి తరుః, క్షీణో ప్యుపచీయతే పునశ్చన్ద్రః।
ఇతి విమృశన్తస్సన్తః, సన్తప్యన్తే న విప్లుతా లోకే॥ 80

టీ. తరుః=వృక్షము, ఛిన్నస్సన్నపి = ఛేదింపఁబడినదైనను, పునః=మరల, రోహతి=పైకిపోవుచున్నది- పెరుఁగుచున్నదనుట. చన్ద్రః=చంద్రుఁడు, క్షీణస్సన్నపి = కృష్ణపక్షమునందు నానాఁటికిం గృశించినవాఁడైనను, పునః = మరల, ఉపచీయతే = పెరుగుచున్నాఁడు, ఇతి = అనియిట్లు, విమృశన్తః = మనస్సునఁ దలపోయుచున్నవారైన, సన్తః = సత్పురుషులు-శీలసంపన్నులనుట, లోకే = ఈలోకమునందు, విప్లుతాస్సన్తః=సంకటము నొందినవారగుచు, నసన్తప్యన్తే=సంతాపమునొందరు. అయితే తరువృక్షములవలె తాము అభివృద్ధికి మఱియొకరిప్పుడు రాఁగూడునని తలంతురనుట.

గీ. ఖండితం బయ్యు భూజంబు ♦ వెండి మొలచు
క్షీణుఁ డయ్యును నభివృద్ధిఁ ♦ జెందు సోముఁ
డెడఁద దీని విచారించి ♦ యొడలు దెగిన
జనములకుఁ దాప మొందరు ♦ సాధుజనులు. 80

తా. చెట్టు ఛేదింపఁబడినను మరల పైకి పెరుఁగుట, చంద్రుఁడు కృష్ణపక్షమునఁ గృశించినను మరల వృద్ధినొందుట, యను నీ రెండు దృష్టాంతములను మనస్సునఁ దలపోసినవారై శీలసంపన్నులు తమకు దుఃఖము కలిగినేని తాపమునొందక తామా తెరుచంద్రులవలె ముందభివృద్ధికి రాఁగూడునని తలఁచుచుందురు. [ఇప్పుడు క్షీణదశనొందినను పిదప వృద్ధినొందుదు మను విమర్శవలన వారికి సంతాపమే కలుగదని యాశయము.]

అవ. శీలమే సమస్తభూషణము లని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఐశ్వర్యస్య విభూషణం సుజనతా శౌర్యస్య వాక్సంయమో
జ్ఞానస్యోపశమః శ్రుతస్య వినయో విత్తస్య పాత్రే వ్యయః॥
అక్రోధ స్తపసః క్షమా ప్రభవితు ర్ధర్మస్య నిర్వ్యాజతా
సర్వేషా మపి సర్వకారణ మిదం శీలం పరం భూషణమ్॥ 81

టీ. ఐశ్వర్యస్య=స్వామ్యమునకు - పతిత్వమునకు, సుజనతా = సుజనత్వము - మంచితనము, విభూషణం=అలంకారము-దుర్జనత్వ మలంకారము కాదనుట, శౌర్యస్య= శూరత్వమునకు, వాక్సంయమః = వాక్కుయొక్క నియమము - మితభాషిత్వ మనుట భూషణము - అసంబద్ధప్రలాపములాడుట కావనుట, జ్ఞానస్య=తెలివికి-ఇది చేయఁదగును తగదు అను వివేకమునకు, లేక, ఆత్మవిషయజ్ఞానమునకు, ఉపశమః=శబ్దాది విషయము లందు ఆశలేమి, విభూషణము-విషయలోలుపత్వము కాదనుట, శ్రుతస్య=శాస్త్రమునకు, వినయః=అడఁకువ, భూషణము-గర్వోద్రేకము కాదనుట. విత్తస్య=ధనమునకు, పాత్రే= సత్పాత్రమునందు, వ్యయః=వ్యయము, భూషణము-నటవిటాదులందుఁ జేయు వ్యయము కాదనుట, తపసః=చాంద్రాయణాదిరూపమైన తపమునకు, అక్రోధః = కోపములేమి, భూషణము-కోపశీలత్వము కాదనుట, ప్రభవితుః=సమర్థుఁడైనవానికి-సామర్థ్యమునకు, క్షమా=ఓర్పు, విభూషణము-ఉగ్రత కాదనుట, ధర్మస్య=సత్పాత్రదానమునకు, నిర్వ్యాజతా=వ్యాజములేమి, భూషణము-ఒకనెపమునకై చేయుట కాదనుట. సర్వకారణం= ఐశ్వర్యము మొదలైన సమస్తమునకు మూలమగు, ఇదం=ఈ పూర్వోక్తమైన, శీలం= శీలము, సర్వేషామపి=సకలపురుషులకును, పరం=(సౌజన్యాదులకంటె) నుత్కృష్టమైన, భూషణం=అలంకారము. కావున సర్వవిధముల శీలమునే యాశ్రయింప వలయు నని భావము.

ఉ. జానుగ భూతికిం దొడవు సజ్జనభావము శౌర్యలక్ష్మికిన్
మానము నీతి విద్యకు శమంబు సుబుద్ధికి విత్తవృద్ధికిన్
దానము దాల్మి శక్తికిని ధర్మనిరూఢి కదంభవృత్తియుం
బూనికతోడ సర్వగుణభూషణ మెన్నఁగ శీలమే సుమీ. 81

తా. స్వామిత్వమునకు సుజనత్వమును, శౌర్యమునకు మితభాషిత్వమును, జ్ఞానమునకు శబ్దాదివిషయములందు నాసక్తిలేమియు, శాస్త్రజ్ఞతకు వినయమును, ధనమునకు సత్పాత్రవినియోగమును, తపమునకుఁ గోపములేమియు, సామర్థ్యమునకు సహన శీలత్వమును, ధర్మమునకు వ్యాజములేకుండుటయు నలంకారములు. శీలమనునది ఐశ్వర్యము మొదలైనవాని కన్నిటికిని మూలము గనుక సకలపురుషులకు నిదియే సౌజన్యాదుల కంటెను మేలైన భూషణము-(ఐశ్వర్యము మొదలైనవి గల యాయా పురుషులకు వరుసగా సౌజన్యము మొదలైన యాయాగుణములు భూషణములు. ఐశ్వర్యాదులకెల్ల శీలమే మూలము, గనుక నాయైశ్వర్యాదులు గలవారికి నాసౌజన్యాదులకంటె నిదియె మేలైనభూషణ మని తాత్పర్యము.)

ఇది నీతిశతకమునందు ధైర్యపద్ధతివర్ణన మన్నది అష్టమదశకము.

అవ. ధైర్యశీలములు రెండునుగూడ దైవాయత్తము లగుటం జేసి వానిని నిరూపించిన పిదప దైవపద్ధతిని నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నేతా యస్య బృహస్పతిః ప్రహరణం వజ్రం సురాః సైనికాః
స్వర్గో దుర్గ మనుగ్రహః ఖలు హరే రైరావణో వారణః।
ఇత్యాశ్చర్యబలాన్వితోఽపి బలభి ద్భగ్నః పరైః సఙ్గరే
త ద్వ్యక్తం నను దైవమేవ శరణం ధిగ్ధిగ్ వృథా పౌరుషమ్॥

టీ. యస్య=ఎవనికి, నేతా=నడపువాఁడు-హితాహితము లుపదేశించి తగిన దారిని ప్రవర్తింపఁజేయువాఁడనుట, బృహస్పతిః=బృహస్పతియో-ఎవఁడో యొకఁడు కాదనుట, ప్రహరణం=ఆయుధము-పగతురను గొట్టుసాధనము, వజ్రం=వజ్రాయుధమో-కొండల రెక్కలు గొట్టినను మొక్కవోనట్టి వజ్రాయుధమే కాని యేదో యొకయినుపసాధనము కాదనుట, సైనికాః=సైనికులు, సురాః=దేవతలో-బలహీను లగు నీలోకపు మనుష్యులు కానినుట, దుర్గం=గుప్తస్థానము, స్వర్గః=స్వర్గలోకమో - మన్నుఱాలు మొదలైనవానితోఁ గట్టఁబడినది కాదనుట, అనుగ్రహః=రక్షించు నాసక్తి, హరేఃఖలు=హరివలననుండియో క్షుద్రదేవతవలననుండి కాదనుట-హరి యింద్రుని రక్షింపఁగోరుట సకలలోకాధీశ్వరుఁ డగుటవలననే కాని వానికిఁ దమ్ముఁడుగాఁ బుట్టుటవలనఁ గాదని హరిశబ్దప్రయోగము తెలుపుచున్నది, వారణః=ఏనుఁగు, ఐరావణః=ఐరావతమో-ఏదో యొక ఏనుఁగుగున్న కాదనుటఁ బలభిత్=అట్టియింద్రుఁడు, ఇతి=ఇట్లు, ఆశ్చర్య బలాన్వితోఽపి=(ఇతరులకు సాధారణము కాని దగుటవలన) ఆశ్చర్యమును గలిగించునట్టి శక్తితోఁ గూడినవాఁ డైనను, సఙ్గరే=యుద్ధమునందు, పరైః=ఇతరులచేత-రాక్షసులచేత ననుట, భగ్నః=భంజింపఁబడెను. తత్=కాఁబట్టి, వ్యక్తం=స్పష్టముగా, దైవమేవ=దైవమే, శరణంనను=రక్షకముకదా-పౌరుషము రక్షకము కాదనుట. పౌరుషం=పురుషకారమును-పురుష ప్రయత్నమును, ధిక్ధిక్=ఛీ ఛీ (అనఁదగును.) వృథా=అది వ్యర్థము-అప్రయోజకమైన దగుటచే పౌరుష మేమియుఁ జేయ నేరదని భావము.

చ. గురుఁడు గురుండు వాలు శత ♀ కోటి సుపర్వులు వాహినీపతుల్
సురభవనంబు కోట మధు ♀ సూదనుఁడుర్క నయిదోడు దంతి ది
క్కరిపతిగాఁగ నొప్పుబల ♀ ఘాతియు దాయల కోడె నాజిలో
శరణము దైవమే పురుష ♀ శక్తి నిరర్థక మెన్నిభంగులన్. 82

తా. ఇంద్రుని కాలోచన చెప్పుమంత్రి బృహస్పతి. ఆయుధము కొండల ఱెక్కలఁ గొట్టినను మొక్కవోనివజ్రము. సైనికులు దేవతలు. దుర్గము స్వర్గము.

అనుగ్రహించినవాఁడు సకలలోకాధినాథుఁడగు విష్ణువు. గజము ఐరావతము. ఇట్లాశ్చర్యకరమైన శక్తితోఁ గూడినవాఁడైనను ఇంద్రుఁడు యుద్ధమునందు రాక్షసులచే భంగపడెను. కాఁబట్టి * దైవమే రక్షక మనుట స్పష్టముగాఁ దెలియుచుండుట వలన నిసీ! పౌరుష మెంతయు వ్యర్థము. (ఇందు సాభిప్రాయ విశేషములవలన పరికరాలంకారము.)

అవ. బంధమోక్షములకును హానివృద్ధులకును సైతము దైవమే కారణ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భగ్నాశస్య కరణ్డపిణ్డితతనోర్మ్లానేన్ద్రియస్య క్షుధా
కృత్వాఖుర్వివరం స్వయం నిపతితో నక్తం ముఖే భోగినః।
తృప్తస్తత్పిశితేన సత్వరమసౌ తేనైవ యాతః పథా
స్వస్థాస్తిష్ఠత దైవమేవ హి పరం వృద్ధౌ క్షయే కారణమ్॥ 83

టీ. ఆఖుః=ఎలుక, నక్తం=రాత్రియందు, వివరం = బిలమును, కృత్వా=చేసి-పెట్టెనని భావము, కరణ్డపిణ్డితతనోః = పెట్టెయందు ముద్దగాఁ గూర్పఁబడిన దేహము గలదియు-తిరుగుటయును మేనుచాఁచుటయును లేక కష్టదశయందున్నదియనుట, కావుననే, భగ్న ఆశస్య=(తప్పించుకొనిపోవ వీలులేమిచే) చెడినమనోరథము గలదియు, క్షుధా=ఆఁకటిచేత, మ్లాన ఇన్ద్రియస్య=వాడిన యింద్రియములు గలదియు - ఇంద్రియములపాటవము చెడినదియు ననుట, (అగు) భోగినః = సర్పముయొక్క, ముఖే=నోటియందు; స్వయమేవ = తనంతనే దైవవశమున, నిపతితః = పడినదాయెను. అసౌ=ఈ సర్పము, తత్ పిశితేన = దాని (ఎలుకయొక్క) మాంసముచేత, తృప్తస్సన్ = తృప్తినొందినదై, తేనైవపథా = ఆదారినే-ఆబిలముదారినే యనుట, సత్వరం = శీఘ్రముగా, యాతః=(బయటవచ్చిపాఱి) పోయెను. (కాఁబట్టి హేజనాః=జనులారా! అని శేషము), స్వస్థాస్సన్తః = స్థిరచిత్తులై-నెమ్మదితో ననుట, తిష్ఠత = ఉండుఁడు, (ఏలనఁగా) వృద్ధౌ=వృద్ధియందును, క్షయే=క్షీణతయందును, దైవమేవ = దైవమే, పరంహి = ఉత్కృష్టమైనదిగదా - ఉత్కృష్టమైన కారణముగదా యనుట - వేఱొకటి కారణము గాదని భావము, ఈమూషకభోగివృత్తాంతమును దలంచుకొని వృథా పౌరుషములకు సంకటపడక, స్వస్థచిత్తులై యుండుఁడని యాశయము.

ఉ. రాతిరి మూషకంబు వివరంబొనరించి కరండబద్ధమై
భీతిలి చిక్కి యాస చెడి పెద్దయు డస్సినపామువాత సం

---

* 'ఉద్యోగినం పురుషసింహ ముపైతి లక్ష్మీ ర్దైవం ప్రధాన మితి కాపురుషా వదన్తి। దైవం నిహత్య కురు పౌరుష మాత్మశక్త్యా యత్నే కృతే యది న సిద్ధ్యతి కోఽత్ర దోషః' అని పౌరుషమే యధిక ప్రధానమైనదిగాఁ జెప్పుటను పైశ్లోకము ఖండించుట తెలియనగును.

పాతముఁ జెందె దానిఁ దినిపాము దొలంగె బిలంబుత్రోవనే
యేతఱి హానివృద్ధులకు నెక్కటి దైవమ కారణం బగున్. 83

తా. ఒకనాఁటిరాత్రి యొకయెలుక యాహారము సంపాదించుకొఱకు నొక పెట్టెకు రంధ్రముచేసి దానిలోనికిఁ దూరెను. అప్పు డంతకుమును పే యొక పాము పెట్టెలో తగులుపడి యాశచెడి యిఱుకటమువలన దేహమునంతయు ముడ్డగాఁగూర్చుకొన్నదై యాఁటివలన నింద్రియముల పాటవమును దప్పి కృశించుచుండెను. అంత నది యామెలుక ప్రవేశింపఁగానే పట్టుకొని దానిమాంసమును దిని తృప్తినొందినదై యామెలుక చేసిన రంధ్రముగుండనే బయటికి తప్పించుకొని పాఱిపోయెను. ఇట్లెలుక యాహారము వెదకవచ్చి చిక్కుకొని చచ్చుటయు, చిక్కుకొని చావనున్న సర్పమాహారమును దిని తప్పించుకొని బ్రదుకుటయు, నెలుకచేసిన బొందయే యది చిక్కుకొనుటకు నుపాయమును బాము తప్పించుకొనుటకు హేతు వగుటయుఁ జూడఁగా దైవమే ముఖ్యకారణమై నిలిచి వృద్ధిక్షయములు కలిగించుచున్నదిగాని పురుష ప్రయత్నము వలన నేమియు లేదని తెలిసెడిని. కావున లోకులారా! యీసర్పమూషక దృష్టాంతమును దలఁచుకొని కష్టములు కలిగినయెడల వానికి దైవమే మూలమని తలఁచి దుఃఖింపక స్వస్థచిత్తులరై యుండుఁడు.

అవ. దైవభక్తి గలవానికిని లేనివానికిని గలుగు నవస్థలను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యథా కన్దుకపాతేనో, త్పతత్యార్యః పతన్నపి।
తథా త్వనార్యః పతతి, మృత్పిణ్డపతనం యథా॥ 84

టీ. ఆర్యః=పూజ్యుఁడు-దైవభక్తి గలవాఁడు, పతన్నపి = (ఏదేనొకకారణముచేత) పడుచున్నవాఁడైనను - తక్కువదశకు వచ్చుచున్నను అనుట. కన్దుక పాతేన = బంతిపాటుచేత - బంతి పడి పైకిలేచులాగున అనుట, యథా ఉత్పతతి = ఎట్లు పైకి వచ్చునో - ఉన్నతికివచ్చునో యనుట. తథా = అట్లే అనార్యః=పూజ్యుఁడుకానివాఁడు-దైవభక్తి లేనివాఁడనుట, మృత్పిణ్డపతనం యథా = మట్టిముద్దయొక్క పాటువలె, పతతి = పడుచున్నాడు- తక్కువస్థితికి వచ్చుచున్నాఁడనుట.

క. కందుకమువోలె సుజనుఁడు
క్రిందం బడి మగుడ మీఁదికి న్నెగయు సుమీ
మందుఁడు మృత్పిండమువలె
క్రిందం బడి యడఁగియుండుఁ గృపణత్వమునన్. 84

తా. బంతి క్రిందఁబడినను మగల పైకిలేచునట్లు దైవభక్తి గల పూజ్యుఁడు క్రిందు పడినను తిరిగి యున్నతికి వచ్చును. మట్టిముద్ద క్రిందఁబడి యట్లే యుండినట్లు దైవభక్తి లేనివాఁడు క్రిందుపడియే యుండును.

అవ. దైవకృప లేనివానికి నెక్కడఁగాని సుఖము కలుగ దను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఖల్వాటో దివసేశ్వరస్య కిరణైః సన్తాపితో మస్తకే
వాఞ్ఛన్దేశ మనాతపం విధివశా త్తాలస్య మూలం గతః।
తత్రాప్యస్య మహాఫలేన పతతా భగ్నం సశబ్దం శిరః
ప్రాయోగచ్ఛతి యత్ర దైవహతక స్తత్రైవ యాన్త్యాపదః॥ 85

టీ. ఖల్వాటః = బట్టతలవాఁడు, మస్తకే = తనతలయందు, దివసేశ్వరస్యకిరణైః = సూర్యునియొక్క కిరణములచేత, సన్తాపితస్సన్ = మిక్కిలి తపింపఁజేయఁబడినవాఁడగుచు, అనాతపం = ఎండలేనట్టి-నీడగలయనుట, దేశం=ప్రదేశమును, వాఞ్ఛన్ = కోరుచు, విధివశాత్ = దైవయోగమున, తాళస్య = తాటిచెట్టుయొక్క, మూలం (ప్రతి) = మొదటిని (గూర్చి), గతః = పోయెను - తాటిచెట్టుక్రిందికిఁ బోయి యుండెననుట, తత్రాపి = అచ్చటనుగూడ, పతతా = కాడ తునిగి పడుచున్న, మహాఫలేన = పెద్ద (తాటి) పండుచేత, అస్య = వీనియొక్క, శిరః=తల, సశబ్దం=పటపట యనుశబ్దముతోఁ గూడునట్లుగా, భగ్నం=పగుల్పఁబడినది-పగిలెననుట. (దీనికి హేతువేమనఁగా), దైవహతకః = దైవము ప్రతికూలముగా నుండువాఁడు, యత్ర = ఏచోటికి, గచ్ఛతి = పోవుచున్నాఁడో, తత్రైవ = ఆచోటికే, ఆపదః = ఉపద్రవములుకూడ, ప్రాయః = బహుతరముగా, యాన్తి = పోవుచున్నవి - దోమలకు వెఱచి యూరువిడిచి యడవికిఁ బోయినవానిని పులి పట్టుకొన్నట్లనుట.

మ. ధర ఖల్వాటుఁ డొకండు సూర్యకరసంతప్తప్రధానాంగుఁడై
త్వరతోడన్. బరువెత్తి చేరి నిలిచెన్ దాళద్రుమచ్ఛాయఁ ద
చ్ఛిరముం దత్ఫలపాతవేగమున వ్రచ్చెన్ శబ్దయోగంబుగాఁ
బోరి దైవోపహతుండు పోవుకడకుం బోవుంగదా యాపదల్. 85

తా. బట్టతలవాఁడొకఁడు తనతల యెండచేఁ గాలుటచుఁ దాళలేక నీడగల చోటిని గోరి యొకతాటిచెట్టుక్రిందఁజేరెను. దైవికముగా, అచ్చటికిఁ బోయియుండినను పెద్దతాటిపండొకటి మీఁదఁబడి వానితల పటపటమని బ్రద్దలయ్యెను. కావున దైవము ప్రతికూలముగానుండువాఁ డెక్కడికిఁబోయిన నక్కడికి వానియాపదకూడ వచ్చునేగాని వానిని విడిచిపెట్టవు. (తలను ఎండసోఁకునను౦డి తప్పింపఁజూడఁగా పండువేసి దానిని బగుల్చుట ప్రతికూలమగు దైవముయొక్క చేష్టితమని యూహించునది.)

అవ. ఇట్లుండుటవలన దైవమే బలీయ మని నాయభిప్రాయ మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గజభుజఙ్గవిహఙ్గమబన్ధనం, శశిదివాకరయో ర్గ్రహపీడనమ్ ।
మతిమతాంచ విలోక్యదరిద్రతాం, విధిరహోబలవానితి మేమతిః॥

టీ. గజభుజఙ్గ విహఙ్గమ బన్ధనం = ఏనుఁగులుసర్పములు పక్షులు వీనియొక్క కట్టువడుటయు, శశిదివాకరయోః=సూర్యచంద్రులయొక్క, గ్రహపీడనం=రాహుగ్రహముచే పీడింపఁబడుటయు, మతిమతాం = ప్రాజ్ఞులైనవారియొక్క, దరిద్రతాంచ = పేదఱికమును, విలోక్య=చూచి, అహో=ఔరా, విధిః=దైవము, బలవాన్ ఇతి=బలీయమైనది అని, మేమతిః=నాయభిప్రాయము - దైవమే యన్నిటికిని మూల మనిభావము.

తే. ఫణులు గజములుఁ బక్షులుఁ బట్టువడుట
రవిసుధాకరులకు నైన రాహుబాధ
బుద్ధిమంతుల లేమియుఁ బొసఁగఁ జూచి
విధి బలాఢ్యుఁ డటంచు భావింతు మదిని 86

తా. పట్టుకొనసాధ్యముకాని యేనుంగులు సర్పములును పక్షులును గట్టుపడుటయు, జగమునంతయు వెలిఁగించునంతటి మహిమగల సూర్యచంద్రులను రాహువు పీడించుటయు, మిక్కిలి బుద్ధిశాలులైనవారికిఁ బేదఱికముకలుగుటయును జూడఁగా, ఔరా! అందఱికంటెను దైవమే బలీయమైనది, కానిచో నింతటిగజాగు లిట్టిపాట్లను లోనగునా యని నేను దలంచుచున్నాను. అలం. అర్థాంతరన్యాసము, కావ్యలింగము.

అవ. దైవ మిట్లు చేయునేని నదిగూడ తెలివి లేనిదియే యగు నని తలంచి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సృజతి తావదశేషగుణాకరం, పురుషరత్న మలఙ్కరణంభువః।
తదపి తత్క్షణభఙ్గి కరోతి చే, దహహ కష్ట మపణ్డితతావిధేః॥ 87

టీ. (విధిః = దైవము), అశేషగుణ ఆకరం = సకల సద్గుణములకును గనియును (అనఁగా ఆశ్రయమును), భువః = భూమికి, అలఙ్కరణం = అలంకారమును, (అగు) పురుషరత్నం = పురుషుఁడనురత్నమును - పురుషశ్రేష్ఠుని అనిభావము, సృజతితావత్ = నిర్మించుచున్నాఁడుగదా. తదపి=అయినను-అట్లు సృజించినప్పటికిని, తత్ = ఆపురుష రత్నమును, క్షణభఙ్గి = క్షణమాత్రమున భంగము నొందుదానినిగా, కరోతిచేత్ = చేయుచున్నయెడల, విధేః = దైవముయొక్క, అపణ్డితతా=పాండిత్యములేమి-మూఢత్వమనుట, అహహ = అక్కటా, కష్టం = కష్టము. 'అహహ' మిక్కిలివిషాదమును దెలుపుటకొఱకని తెలియునది. ఇచట 'అశేషగుణాకరం' 'అలఙ్కరణంభువః' అను నీరెండు విశేషణములును 'పురుషరత్నం' అను రూపకసమాసమునఁ గల పురుషునికిని రత్నమునకును సమానములు.

క. గుణమణిఖని యగుపూరుష
మణి ధరణికి రవణముగ నమర్చిన విధి యా

గుణవంతుని మొసఁ దునిమిన
గుణహీనునిగాఁగ నెన్నఁగొనరే ధాతన్. 87

తా. దైవము సకలగుణసంపన్నుఁడును జగమున కలంకారభూతుఁడు నగు పురుషశ్రేష్ఠుని నిర్మించినప్పటికిని వాని నతిత్వరలో నశించునట్లు చేయునేని, కటకటా! దానికిని దెలివి లేదు. ఏమి చేయవచ్చును? అలం. రూపకము.

అవ. దైవయోగము నెట్లుగాని యతిక్రమించుట కష్ట మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అయ మమృతనిధానం నాయకో ఽప్యోషధీనాం
శతభిషగనుయాతః శమ్భుమూర్ధ్నో ఽవతంసః।
విరహయతి న చైనం రాజయక్ష్మా శశాఙ్కం
హతవిధిపరిపాకః కేన వా లఙ్ఘనీయః॥ 88

టీ. అయం = వీఁడు ఈ కనఁబడుచున్న చంద్రుఁ డనుట, అమృతనిధానం = అమృతమునకు స్థానమును, ఓషధీనాం = సంజీవని మొదలైన మూలికలకు, నాయకః అపి = ఏలికయును, శతభిషక్ అనుయాతః = నూర్గురు వైద్యులచేత అనుసరింపఁబడినవాఁడును-(చంద్రునికి నూఱువైద్యులు లేచుచే నట్లు చెప్పుటవలన దోషముకలుగఁగా శతభిషనక్షత్రముచే ననుసరింపఁబడినవాఁడు అని యర్థాంతరమువలన దోషమునకు పరిహారము గ్రహింపవలయును), శమ్భుమూర్ధ్నః = శివునియొక్క-శిరస్సునకు, అవతంసః = శిరోభూషణమును, ఏనం శశాఙ్కం = పూర్వోక్తలక్షణములతోఁ గూడియున్న యీచంద్రుని, రాజయక్ష్మా = క్షయరోగము, నచ విరహయతి = విడువలేదుగదా. (కావున) హత...పాకః-హతవిధి = నష్టదైవముయొక్క-చచ్చినదైవముయొక్క, పరిపాకః = నియోగము, కేనవా = ఎవ్వనిచేత, లఙ్ఘనీయః = అతిక్రమింపఁదగినది-ఎవ్వనికిని అతిక్రమింపరాదనుట. 'హతవిధి' అనుచోహతశబ్దము నిర్వేదపడుటను దెలుపుచున్నది. అనఁగ హేయముగాఁ దలఁచి చెప్పినమాట యని తెలియనగును.

చ. శతభిషగాఢ్యుఁడున్ సతతశంభువతంసము నయ్యు నోషధీ
తతులకు నాథుఁ డయ్యును సుధారససేవధి యయ్యుఁ దారకా
పతి దనరాజయక్ష్మభవబాధలఁ బాపఁగ నోపఁ డక్కటా
హతవిధికృత్య మెవ్వనికి నైన జగంబున దాఁటవచ్చునే. 88

తా. ఈ కనఁబడుచున్న చంద్రుఁడు అమృతము నుండెడుస్థానము; సంజీవని మొదలైన మూలికలకెల్లరాజు. వైద్యులానూర్గురు తోడ నేయుందురు. సకలలోకక్షేమ

కరుఁడగు శివునికి శిరోభూషణమైనవాఁడును, ఇట్టియీచంద్రుని క్షయరోగము పట్టి విడువకున్నది. కాఁబట్టి పాడుదైవముయొక్క నియోగమును దప్పింప నెవరికిని దరముకాదు.

అవ. మనస్సును మెలపునదికూడ దైవమే యని చెలికానిని చూచి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రియసఖి విప ద్దణ్డవ్రాతప్రపాతపరమ్పరా
పరిచయచలే చిన్తాచక్రే నిధాయ విధిః ఖలః।
మృద మివ బలాత్పిణ్డీకృత్య ప్రగల్భకులాలవ
ద్భ్రమయతి మనో నో జానీమః కి మత్ర విధాస్యతి॥ 89

టీ. ప్రియసఖి=ప్రియస్నేహితుఁడా! ఖలః=దుష్టుఁడైన, విధిః=దైవము, ప్రగల్భకులాలవత్=ప్రౌఢుఁడైన (అనగా ఆరితేఱిన) కుమ్మరవానివలె, మనః=నామనస్సును, మృదం ఇవ=మట్టినివలె, బలాత్=సామర్థ్యముతో, పిణ్డీకృత్య=ముద్దచేసి, విపత్...చలే-విపత్=ఆపదలనెడి, దండ=కొయ్యలయొక్క, వ్రాత=సమూహము యొక్క, ప్రపాత=పాటులయొక్క, పరమ్పర=పరంపరయొక్క, పరిచయ=మచ్చికచేత-కూడికచేతననుట-విపత్తులనెడికొయ్యలొకటివెనుక నొకటిగా పెక్కులు తనపైఁ బడుచుండుటచేతనని భావము, చలే=తిరుగునట్టిదైన-దైవమనెడి కుమ్మరి విపత్తులనెడి కొయ్యలను వరుసగా మీఁదనైచికొట్టుటచేఁ దిరుగుచున్నట్టి యనుట, చిన్తాచక్రే=చింత యనెడిచక్రమునందు, నిధాయ=ఉంచి, భ్రమయతి=త్రిప్పుచున్నది, అత్ర=ఇందు-ఈత్రిప్పుటయందు, కిం విధాస్యతి=ఏమి చేయఁబోవుచున్నాఁడో - ఏమి చేయుటకిట్లు త్రిప్పుచున్నాఁడో, నోజానీమః=ఎఱుఁగము.

చ. కలితవిపత్తిదండపదఘట్టనసేయుచు మన్నుకై వడిన్
ఖలుఁడు విధాత పిండితముగా నొనరించి నితాంతచింత యన్
బలితపుసారెపై నిలిపి పాయక ద్రిప్పుచున్నవాఁ
డలమి కులాలురీతిఁ దెలియం గలవారమె యేమి సేయునో. 89

తా. దుష్టమగుదైవ మొకయారితేఱినకుమ్మరివలె నామనస్సును బలిమితోఁ బట్టి మట్టివలెముద్దఁజేసి, యాపద లనియెడి కొయ్యగుదియలచే నెడతెగక కొట్టుపాటు వలనఁ దిరుగుచున్న చింతయనెడు చక్రమునం దునిచి త్రిప్పుచున్నది. ఏమి చేయుటకిట్లు త్రిప్పుచున్నదో తెలియరాదు. [కుమ్మరిత్రిప్పుట ఖండచేయుట కని తెలియును. ఇది త్రిప్పుట యెందులకో తెలియరాదనుట, దైవప్రాతికూల్యమువలన ఆపదలు సంభవించుటయు, అవి చింతను గలిగించుటయు, ఆచింత మనస్సును ద్రిప్పుటయు ననెడి వ్యవహారమును మట్టిని ముద్దచేసి చక్రమునఁబెట్టి త్రిప్పుట యనెడు కుమ్మరివ్యాపారముగాఁ గవి రూపించినాఁ డని యెఱుఁగునది.]

శ్లో॥ విరమ విరసాయాసా దస్మా ద్దురధ్యవసాయతో
విపది మహతాం ధైర్యధ్వంసం యదీక్షితు మీహసే।
అపి జడ విధే కల్పాపాయే వ్యపేతనిజక్రమాః
కులశిఖరిణః క్షుద్రా నైతే న వా జలరాశయః ॥ 90

టీ. జడ=ఓయి మందుఁడా! విధే = దైవమా, విపది = నీవు కలిగించిన యాప దయందు, మహాత్మనాం = మహాత్ములైనవారికి, ధైర్యధ్వంసం = ధైర్యము చెడుటను, ఈక్షితుం=కనుఁగొనుటకు, ఈహసే=కోరెదవు, (అనుట) యత్=ఏదియో, విరసఆయాసాత్ = నిష్ప్రయోజనమైన ఆయాసము గల - మహాత్ముల ధైర్య మెట్టియాపదనేనిఁ దూల నేరదుగాన దానిని దూలించుటకైన యాయాసము వ్యర్థమే యగును కాఁబట్టి యట్టియాయాసముగల, అస్మాత్ = యీ - మహాత్ములకాపద పుట్టించి వారి ధైర్యమును దూలింపఁజూచుట యనునట్టి యనుట, దురధ్యవసాయతః = చెడ్డపూనికనుండి, విరమ = ఉడుగుము, వారిధైర్యమును దూలించుట యసంభావిత మని దృష్టాంతముచే దృఢపఱుచుచున్నాఁడు. కల్ప అపాయే = కల్పాంతమునందు - కల్పాంతము వంటి మిక్కిలి సంకటమునందు - ఇఁక తక్కినపుడు చెప్పనేల యని భావము, వ్యపే... క్రమాః - వ్యపేత = మిక్కిలివీడిన-చెడినయనుట, నిజక్రమాః అపి=తమమర్యాదలుగల వయ్యు - తమతమమేరలు తప్పినట్టివయ్యు - భూమిని దాల్చియుండుట చెలియలికట్ట దాఁటిరాకుండుట యను కట్టుపాటులను వదలినవయ్యు, ఏతే=ఈ, కులశిఖరిణః = మహేంద్రాది సప్తకులపర్వతములుగాని. జలరాశయో వా = సప్తసముద్రములు గాని క్షుద్రాః = నీచములు' న (ఖలు) = కావుగదా - అపుడు మేరలు తప్పినవయ్యు పిదప మిగుల తమతమ మరియాదలయందే వర్తించుచున్నవి చూడుమనుట. * లేక, 'అపి' అనునది సంబోధవాచకముగాఁగొని తక్కినవానికి 'కల్పాపాయే వ్యపేత నిజక్రమాః క్షుద్రాః కులశిఖరిణః = కల్పాంతమునందు క్రమము తప్పినవియు కావుననే నీచము

* గాంభీర్యస్థైర్యాదులందు మహాత్ములకును సముద్రకుల పర్వతములకును సామ్యముఁ జెప్పుట కవులందు సామాన్యముగాఁ జూపట్టుచున్నది. కిరాతార్జునీయమున 'స్థిత్యతిక్రాన్తిభీరూణి స్వచ్ఛాన్యాకులితాన్యపి। తోయాని తోయరాశీనాం మనాంసీవ మనస్వినామ్' అనియు, మహావీరచరితమున 'నకమ్పన్తే ఝంఝామరుతి కిల వాతి ప్రతిదిశమ్। సమున్మార్గాచ్చారాః కులశిఖరిణః కిఞ్చిదపి తే ॥ న మర్యాదాస్తేఽపి ప్రతిజహాతి గాంభీర్యగరిమస్ఫురద్వార్గర్భిణ్యస్మిణః కలితమహిమానోఽమ్బునిధయః' అనియు సామ్యము వర్ణితము. కాన నీ సామ్యమును ప్రతిపాదించు మొదటి యర్థము సరసముగానున్నది. అయినను 'తతస్సముద్ర ఉద్వేల స్సర్వతః ప్లావయన్మహీమ్' భాగవత-8-24, అనునట్లు సముద్రాదులు ప్రళయకాలమున మేరలు దప్పుటచే నీచము

లైనవియునగు కులపర్వతములు, ఏతే = ఈ మహాత్ములు, న = కారు. జలరాశయోవా = (అట్లు అప్పుడు క్రమము తప్పుటచే నీచములైన) సముద్రములుగాని, న = కారు - మహాత్ములు ఎప్పుడైనను సముద్రకులపర్వతములవలె నీచులై మేరతప్పువారు కారనుట - అనియు నర్థాంతరము. ఈ దృష్టాంతమునుబట్టి ధీరధైర్యధ్వంసము అతిదుష్కరమగుటచే దానికై పూనుటవలన వట్టిప్రయాసతప్ప వేఱొక్కఫలము గలుగదనుట. రెండవయర్థమున, అలం. వ్యతిరేకము.

చ. దొసఁగులు వచ్చువేళ గుణ ధుర్యుల ధైర్యగుణంబు సర్వముం
బస చెడ నంచుఁ జూచెదవు పాపపుదైవమ యీదురాగ్రహ
వ్యసనము మాను మాను ప్రళ యంబున వీతనిజక్రమంబులై
పసి సెడ వింత కంతయును సాగరముల్ కులపర్వతంబులున్. 90

తా. మందబుద్ధి వైన యో దైవమా! మహాత్ములకు నీ వాపదలు కలిగించి వారి ధైర్యమును మాలింపఁ గోరెదవు. నీ యీపూనిక వట్టిప్రయాసమే యగును గాని ఫలింప నేరదుగాన దీని నుడుగుము, ఏలన, కల్పాంతమున సప్తకుల పర్వతములును సప్తసముద్రములును దమతమ మేరలు తప్పినను మగల నవి తమతమ మేరలయందే యెంతయుఁ జెలకొని వర్తించుచుండుటఁ జూడుము.

అవ. అయినను దైవమే శరణ మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దైవేన ప్రభుణా స్వయం జగతి యద్యస్య ప్రమాణీకృతం
తత్తస్యోపనమే న్మనాగపి మహా న్నైవాశ్రయః కారణమ్।
సర్వాశాపరిపూరకే జలధరే వర్షత్యపి ప్రత్యహం
సూక్ష్మా ఏవ పతన్తి చాతకముఖే ద్విత్రాః పయోబిన్దవః॥ 91

టీ. ప్రభుణా = సమర్థుఁడైన, దైవేన = దైవముచేత, జగతి = లోకమునందు, యస్య = ఎవనికి, యత్ = ఏది - ఏవస్తువు, ప్రమాణీకృతం = నిర్దేశింపఁబడినదో-ఏర్పఱుపఁబడినదో, తత్ = అవస్తువు, తస్య = వానికి. స్వయం = తనంతట, ఉపనమేత్ = కలసివచ్చును - తనంత దొరకును. మహాన్ = గొప్పదైన, ఆశ్రయః = పట్టు-గొప్పవారి నాశ్రయించుట యనుట, మనాక్ అపి = కొంచెమైనను, కారణం సాధనము - గొప్ప

లగుననియు నట్టినీచులు మహాత్ములు కారనియు - అనఁగా సముద్రాదుల కంటె నతిశయించినవా రనియుఁ, ప్రతిపాదించు రెండవయర్థము మఱింత సమంజసముగా నున్నది. మహాత్ములకుఁ గల యీయతిశయమే 'గిరయో గురవస్తేభ్యో-ప్యుర్వీ గుర్వీ తతోఽపి జగదణ్డమ్। తస్మాదప్యతిగురవః ప్రళయే ప్యచలా మహాత్మానః' అనుటం దెలియనగు. 'మహేన్ద్రో మలయః సహ్యః సానుమా నృక్షపర్వతః॥ విన్ధ్యశ్చ పారియాత్రశ్చ సప్తైతే కులపర్వతాః॥' అని కులపర్వతము లేడును, 'లవణేక్షు సురాసర్పిర్దధిక్షీర జలార్ణవాః' అని సముద్రము లేడును గలవు.

వారి నాశ్రయించుట గొప్పఫలప్రాప్తికి సాధనము. నైవ = కానేకాదు. ఇందులకు దృష్టాంతము. సర్వా...రకే-సర్వ = సర్వలోకముయొక్క, ఆశా = మనోరథములను, పరిపూరకే = ఒడఁగూర్చునట్టి, లేక, సర్వాశాపరిపూరకే = సకలదిగంతములందును వ్యాపించినట్టి ఫలముగల అని యర్థాంతరము, జలధరే = మేఘము, ప్రత్యహం = ప్రతిదినము, వర్షతి సత్యపి = వర్షించుచున్నను, చాతకస్య = చాతకపక్షియొక్క, ముఖే = నోట-చంచూపుటమునందు, సూక్ష్మాః = అణువులైన, (అందును), ద్విత్రాః = రెండో మూడో (యైన), పయోబిన్దవః = జలకణములు-నీటిబొట్లు, పతన్తి = పడుచున్నవి. అన్నిటికి దైవము నియామకమైయుండుటచే మన మాశ్రయించినట్టి తక్కినవి యెంత పెద్దవి యయ్యు ఫలము నంతపెద్దవిగా నుండు నని తలంపరాదు. కావున దైవమే శరణము యాశయము

తే. ఎవ్వనికి నిజ్జగంబున \ నెంతఫలము
దైవకృత మగు నది పొందు \ దప్ప కతనిఁ
గారణము గాదు పెనుప్రాపు \ ఘనునిఁ జేరు
చాతకమువాతఁ బడు నల్ప \ జలకణములు. 91

తా. అన్నిటికిని శక్తిగలదైవము లోకమునం దెవనికి నేది గలుగునట్లు లేర్పఱుచు చున్నదో యదియే వారికిఁ దనంత దొరకును. కావున గొప్పవారి నాశ్రయించుటచే గొప్పఫలము కొంచెమేనియుఁ గలుగు ననరాదు. ఎట్లన, నలుగడల వ్యాపించి యెల్లవారి కోరికలు నీడేరునట్లు మేఘము ప్రతిదినమును వర్షించు చుండియుఁ జాతకపక్షినోట రవ్వంతేసి నీటిబొట్లు రెండో మూడో పడుచున్నవే కాని యంత కెక్కువ పడవు గదా.

ఇది నీతిశతకమునందు దైవపద్ధతివర్ణన మన్నది నవమదశకము.

నీతిశతకము - కర్మపద్ధతి.

అవ. 'దైవేన ప్రభుణా ఇత్యాదిసందర్భములచే దైవమె మిక్కిలి యావశ్యక మైనదని తెలుపఁబడినది. ఆదైవము కర్మముచే నియమింపఁ బడునదై యుండుటచే దానికి స్వాతంత్ర్యము లేదను నభిప్రాయముతో దైవపద్ధతిని నిరూపించిన వెనుక కర్మపద్ధతిని నిరూపింపఁ గోరినవాఁడై యందును, సర్వదేవతలను నియమించునది విధి యనియు నట్టి విధిని నియమించునది కర్మమనియుఁ గర్మము యొక్క ప్రాబల్యమును దెలుపుటకై దేవాది కర్మపర్యంతమైన పరంపరను అను విధించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ నమస్యామో దేవా న్ననుహతవిధే స్తేఽపి వశగా
విధి ర్వన్ద్యః సోఽపి ప్రతినియతకర్మైకఫలదః ।
ఫలం కర్మాయత్తం కి మమరగణైః కించ విధినా
నమ స్తత్కర్మేభ్యో విధి రపి న యేభ్యః ప్రభవతి ॥ 92

టీ. దేవాన్ = ఇంద్రాదిదేవతలను, నమస్యామః = నమస్కరించుచున్నారము-అయినను దేవతలనుమాత్రమే తుదముట్ట నమస్కరింపఁదగదు, వారినిసైతము నియమించునట్టిదైన దైవ మనునది యొకటి యుండుటచే దానికిఁగూడ నమస్కరింపవలయు ననుచున్నాఁడు. తే అపి=వారును, హతవిధేః=పాడుదైవమునకు, వశగాననును=లోనైనవారు గదా, కాఁబట్టి, విధిః = దైవము (కూడ). వన్ద్యః=వందనము చేయఁదగినది, సోఽపి= అదికూడ-ఆదైవముకూడ, ప్రతి...లదః=ప్రతినియత = ఏర్పఱుపఁబడిన-ఈ కర్మమున కీఫలమని ముందుగానే వేఱువేఱ నియమింపఁబడియున్నదైన (ఇది ఫలముతో నన్వయించును), కర్మ=కర్మముయొక్క, ఫల=ఫలమును, దః=ఇచ్చునది. ఆయాకర్మమునకు ప్రతినియతమైయున్న యాయాఫలమును మాత్రము నియ్యఁజాలునేకాని తాను స్వతంత్రముగా నేదియు నియ్యఁజాల దనుట. ఫలం = ఫలమో, కర్మఆయత్తం = కర్మమునకు లోనైనది-కర్మములనే ఫల మొనఁగూడును గాని మఱియొకటిచేఁ గాదనుట, కావున అమరగణైః కిం=దేవతాసమూహములతోఁ బనేమి. 'ఫలం కర్మాయత్తం యది కి మమరైః' అనుపాఠమున 'ఫలము కర్మమునకు లోనైనయెడల దేవతలతోఁబనేమి'యని యర్థము. విధినాచకిం = విధితోడనుబనేమి-దేవతలును దైవమును ఫలమును దమంతట నిచ్చునధికారము లేనివారుగాన ఫలమునకై వానిని ప్రార్థించి యభివందనము చేయవలసినపని లేదనుట. తత్ = కాఁబట్టి; యేభ్యః =ఎవనివలన - ఏకర్మముల యెడననుట, విధిరపి= దైవముకూడ, నప్రభవతి = చాలదో-సమర్థమైనదికాదో-ఫలము తనంతనే యిచ్చుటకు నేరదుగావున తనంతనే యీఁజాలిన కర్మమునకంటె శక్తికలదిగాదోయనుట, కర్మేభ్యః= (అట్టిజ్యోతిష్టోమ తపోదానాది రూపమైన) కర్మములకొఱకు, నమః = నమస్కారము-విధికంటె సమర్థమైనది గాన నమస్కరింపఁ దగినదనిభావము-ఇచ్చటఁ బూర్వపూర్వములైనవి యుత్తరోత్తరములకు నుత్కర్షము కలిగించుటచే నలంకారము మాలాదీపము-ఇదియె 'ఉత్తరోత్తర ముత్కర్షో భవేత్సారః పరావధిః' అని సారాలంకారముగాఁ గావ్యప్రకాశమునఁ జెప్పఁబడినది.

చ. శిథిలత లేనిభక్తి నతి సేతుము వేల్పుల కాసుపర్వులున్
విధివశవర్తు లావిధియు విశ్రుతకర్మఫలప్రదాత య
య్యధికఫలంబు కర్మవశ మట్లగుటం బనియేమి వారిచే
విధి కధికంబు గర్మ మని వేమఱు మ్రొక్కి భజింతుఁ గర్మమున్.

తా. సకలఫలముల నొసఁగువారు దేవతలుగాన వారికి మ్రొక్కుదము. అయినను దేవతలు సైతము పాడు దైవమునకు లోనైనవారుగాన దైవమునకును మ్రొక్కఁదగును. ఈదైవమో కర్మమునకుఁబూర్వమే యేర్పడియుండునట్టిఫలము నిచ్చునదికాని వేఱు కాదు. ఆఫలమును గర్మమునకు లోనైనది. కాఁబట్టి యొకఫలముకొఱకు మనకు స్వతంత్రులు కాని దేవతలతోఁగాని దైవముతోఁగాని పనేమి? కాఁబట్టి దైవముకూడ దేనిని మీఱఁజాలదో యట్టికర్మములే మ్రొక్కఁదగినవి గాన వానికే మ్రొక్కుదము.

అవ. విధికూడ కర్మములను మీఱఁ జాల దన్నవిషయమునే విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మా యేన కులాలవ న్నియమితో బ్రహ్మాండభాండోదరే
విష్ణు ర్యేన దశావతారగహనే క్షిప్తో మహాసఙ్కటే।
రుద్రో యేన కపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం కారితః
సూర్యో భ్రామ్యతి నిత్యమేన గగనే తస్మై నమః కర్మణే॥ 93

టీ. యేన=దేనిచేత-ఏకర్మముచేతననుట, బ్రహ్మా = బ్రహ్మ, బ్రహ్మా...దరే = బ్రహ్మాండ భాండ = బ్రహ్మాండమనెడు కుండయొక్క. ఉదరే = నడుమ, కులాలవత్ = కుమ్మరివలె, నియమితః = (వివిధవస్తువులను నిర్మించువాఁడుగా) నియోగింపఁబడెనో) బ్రహ్మ బ్రహ్మాండమనెడు కుండలోపల కుమ్మరివలె నియుక్తుఁడైనాఁ డనుట యాభాసము. కుమ్మరి కుండలోపల నియుక్తుఁ డగుట లేదుగదా. 'బ్రహ్మాండభాండే పరే = మేలైన బ్రహ్మాండమనెడు కుండయందు-అనఁగా బ్రహ్మాండము లనెడికుండలనునిర్మించుటయందు' అను పాఠ ముచిత మని తోఁచెడి) యేన = దేనిచేత, విష్ణుః = విష్ణువు-కుక్షియందు నఖిలజగములు గలయట్టివాఁడయ్యు ననుట, దశా...హనే-దశ అవతార = పదియవతారములచేత, గహనే = చొరరాని-బహుప్రయాసకరము లైన పదియవతారములు గలిగియుండుటచే ననుభవింప శక్యము కాని యనుట, మహాసఙ్కటే = గొప్పకష్టమునందు - పదియవతారము లెత్తుట యను పడరాని పెనుగష్టమునం దనుట, క్షిప్తః = త్రోయఁబడెనో, 'మహాసఙ్కటే దశావతారగహనే' అనునన్వయమున 'మిక్కిలికష్టమైన దశావతారములనెడి యడవియందు' అని యర్థము. దీనికంటె పూర్వోక్తమైన యన్వయార్థములు సరసములు. యేన = దేనిచేత, రుద్రః = శివుఁడు-మృత్యువును జయించినవాఁడయ్యుననుట, కపాలపాణిపుటకే=పుఱ్ఱెయనెడి, (అనఁగా బ్రహ్మశిరస్సు అనెడి) చేతిపాత్రయందు - పుఱ్ఱెనే బిచ్చ మెత్తుటకైనచేతిపాత్రగాఁ గలిగి యనుట, భిక్ష అటనం = భిక్షమునకై తిరుగుట, కారితః = చేయింపఁబడెనో, 'పుటకః భిక్షాటనం' 'పాత్రయందు బిచ్చమునకై తిరుగుట' అనుట యసంగతము. 'పుటకః భిక్షాటనం' పాత్రగలవాఁడై బిచ్చమునకైతిరుగుట అనియే పాఠముండునని తోఁచెడి, లేక, 'పుటకే భిక్షాదనం సేవతే = పాత్రయందు భిక్షాన్నమును గుడుచు

చున్నాఁడు' అనుపాఠాంతరమును నుచితమే. అయినను, 'క్షిప్తః' 'నియమితః' అని మొదట కర్మార్థకములు ప్రయోగించి యిచట 'సేవతే' అని కర్త్రర్థకము నుంచుట ప్రక్రమభంగముగాన 'కారితః' అనునదియే సరసము. (యేన = ఎవనిచేత), సూర్యః = సూర్యుఁడు - సకలలోక ప్రకాశకుఁడయ్యును, (నియమితస్సన్ = నియోగింపఁబడినవాఁడగుచు), గగనే = ఆకాశమునందు, నిత్యమేవ = ఎప్పుడును - ఒకనిమిషమైనను విశ్రాంతిలేక యనుట, భ్రామ్యతి = తిరుగునో, తస్మై = ఆ-సకలమును నియమించునట్టి యనుట, కర్మణే = కర్మమునకు, నమః = నమస్కారము. సర్వనియంత యైనదానికే నమస్కారము సేయఁదగును గాన అట్టిదైనకర్మమునకు నమస్కరించెద నని భావము.

చ. నలువ కులాలుభంగి నలినప్రభవాండమునందు దేనిచే
నిలిచె దశావతారవసన్నిష్ఠితుఁ డయ్యె మురారి దేనిచేఁ
బెలుచఁ గపాలహస్తుఁడయి భిక్షుకుఁ డయ్యెఁ బురారి దేనిచే
నల రవి దేనిచేఁ దిరుగు నా ఘనకర్మము వంద్యమే కదా. 93

తా. దేనిచేత బ్రహ్మ కుండవలెనుండు బ్రహ్మాండమునడుమ నుండి కుమ్మరివలె నానావిధవస్తువులు నిర్మించుటకు నియోగింపఁబడెనో, దేనిచేత విష్ణువు పదియవతారములెత్తు పెనుఁగష్టమున కగమయ్యెనో, దేనిచేత శివుఁడు పునుకను బాత్రగాఁ జేతఁగొని బిచ్చమెత్తుటకుఁ దిరిగెనో, దేనిచేత సూర్యుఁడు నియుక్తుఁడై యొక్క నిమిషమును పేని నిలువక యెప్పుడు నాకాశమునఁ దిరుగాడుచుండునో, యట్టిసర్వనియామనశక్తిగల కర్మమునకు నమస్కారము.

అవ. ఇట్లు రెండుశ్లోకములఁ గర్మము సకలనియంత యగుటచే నది యభివాదనము సేయఁదగిన దని నిరూపించి, తానును దాని కభివందనము సేసి, యిప్పు డది బహుశ్రేయస్సులకు హేతువై నదగుటచే నుపాదేయము నైన దని చెప్పుచున్నాఁడు. [ద్వేషిణః

శ్లో॥ యా సాధూంశ్చ ఖలాన్ కరోతి విదుషో మూర్ఖాన్ హితాన్
ప్రత్యక్షం కురుతే పరోక్ష మమృతం హాలాహలం తత్క్షణాత్।
తా మారాధయ సత్క్రియాం భగవతీం భోక్తుం ఫలం వాఞ్ఛితం
హేసాధో వ్యసనైర్గుణేషు విపులే ష్వాస్థాం వృథా మాకృథాః॥

టీ. యా=ఏది-ఏసత్క్రియయనుట, ఖలాంశ్చ=దుర్జనులనుగూడ, సాధూన్ = సజ్జనులనుగాను, మూర్ఖాన్=అజ్ఞానులను, విదుషః = పండితులనుగాను, ద్వేషిణః=ద్వేషించువారిని, హితాన్=హితులనుగాను-మేలుకోరువారినిగా ననుట, పరోక్షం=మఱుఁగైన దానిని-ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదాని ననుట, ప్రత్యక్షం = ఇంద్రియము

లకు గోచరించుదానినిగాని, హాలాహలం=విషయమును, తత్క్షణాత్=తోడనే - అప్పుడే యనుట, అమృతం = అమృతమునుగాను, కరోతి = చేయుచున్నదో, తాం=ఆ, భగవతీం = భగవతియగు సత్క్రియాం=సత్కర్మమును, 'వక్రికామ్' అనుపాఠమున 'మంచివారిని జెడ్డవారినిగాఁ జేయుట మొదలైనవక్రములు చేయఁజాలిన దైవకృతిది' యను నర్థము గ్రాహ్యము. హే సాధో = ఒసుజనుఁడా, లేక, నేర్పరియైనవాఁడా యనియుఁ జెప్పవచ్చును. 'సాధుస్సమర్థోనిపుణోవా' అని కౌశిక; వాఞ్ఛితం = కోరినట్టి, ఫలం = ఫలమును, భోక్తుం = అనుభవించుటకు-కోరినఫల మనుభవింపఁ దలఁచితివేని యనుట, ఆరాధయ=ఆరాధింపుము-అది సర్వఫలప్రదాయిని యగుటచే ననుట, (అయితే) వ్యసనైః = ఆపదలచేత, విపులేషు = మిక్కిలియైన - మిక్కిలి యాపదలతోఁగూడినవైన, లేక, 'వ్యసనైః' అనుటను క్రియావిశేషణపర్యాయముగా గ్రహించినచో 'మిక్కిలి యుక్కటలతో - చాల అక్కటయెత్తుకొని, విపులేషు = అనేకములైన' అనియు నర్థ మూహ్యము. గుణేషు = రజస్సు తమస్సు మొదలైన గుణములందు, వృథా = వ్యర్థముగా, ఆస్థాం=ఆసక్తిని-ప్రయత్నము ననుట, మాకృథాః=చేయకుమా-గుణములు క్లేశకరములైనఫలముల నిచ్చునవిగాన వానికై పూనకు మని భావము. ఇచట ఖలాదులను సాధువులు మున్నగువారినిగాఁ జేయుట అను అశక్యవస్తుకరణ ముండుటచే తద్రూపమైన విశేషాలంకార మూహ్యము.

మ. ఖలునిన్ సజ్జనుఁగాఁగ మూర్ఖజను సంఖ్యావంతునిం గాఁగ దా
యల సన్మిత్రులగా నగోచరముఁ బ్రత్యక్షంబుగాఁ బ్రాణహా
త్కలనంబైన మహావిషం బమృతముంగాఁ జేయు సత్కర్మము
జ్జ్వలనిష్ఠానిధి వై భజింపుము వయస్యా వాంఛితార్థాప్తికిన్. 94

తా. ఓయీ! నిపుణుఁడా! నీవు గోరినకోరికఁ బడయఁదలఁచితివేని సేని సుజనులను దుర్జనులనుగాను, మూర్ఖులను బండితులనుగాను, బగితురను హితులనుగాను, ఇంద్రియములకు గోచరింపనిదానిని గోచరించుదానినిగాను, హాలాహలమును నమృతముగాను తోడనే చేయుఁజాలినదో యట్టి భగవతిని సత్క్రియను (మంచికర్మమును) నారాధింపుము. అట్లు గాక యనేకములైన రజస్తమోగుణాదులకు బట్టితివేని నవి క్లేశకరములైన ఫలములనే యొసంగునుగాన వానికొఱకై మిక్కిలి యుక్కటలోఁ వ్యర్థముగాఁ బాటుపడకుము.

అవ. వృద్ధియు హానియు దీనివలననే కలుగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శుభ్రం సద్మ సవిభ్రమా యువతయః శ్వేతాతపత్రోజ్జ్వలా
లక్ష్మీ రిత్యనుభూయతే చిర మనుస్యూతే శుభే కర్మణి।

విచ్ఛిన్నే నితరా మనఙ్గకలహక్రీడాత్రుటత్తన్తుకం
ముక్తాజాల మివ ప్రయాతి ఝడితి భ్రశ్యద్దిశోదృశ్యతామ్॥ 95

టీ. శుభేకర్మణి = మంచికర్మము - మంగళమైన పురాకృతవిశేష మనుట, చిరం = చిరకాలమునుండి, అనుస్యూతేసతి = కూడ గ్రుచ్చఁబడినదై యుండఁగా-అనుసరించి వచ్చుచుండఁగా ననుట, శుభ్రంసద్మ = నిర్మలమైనయిల్లును-తెలిగచ్చు మున్నగువానిచే నిగనిగలాడు మేడలు మొదలైనవి యనుట, సవిభ్రమాః = విలాసముతోఁ గూడిన, యువతయః = జవరాండ్రును, శ్వేతా...జ్వలా - శ్వేత ఆతపత్ర = తెల్లని గొడుగుచేత, ఉజ్జ్వలా=ప్రకాశించునట్టి - తెల్లనియొకగొడుగు చక్రవర్తులే ధరింతురుగాన ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి యనుట, లక్ష్మీః=లక్ష్మియు-రాజ్యలక్ష్మియుననుట, ఇతి=అనునట్టి యీచెప్పఁబడినవి యెల్ల, అనుభూయతే = అనుభవింపఁబడు చున్నది- జన్మాంతరకృతఫలము ఎడతెగక వచ్చుచుండగాఁ నివియెల్ల ననుభవింపఁబడు ననుట. విచ్ఛిన్నే = (అశుభకర్మము) తెగిపోఁగా-నశింపఁగా ననుట, నితరాం = మిక్కిలియు, అనఙ్గ...తన్తుకమ్ - అనఙ్గకలహ = మన్మథయుద్ధము - మరుపోరు - మిక్కుటమైనరతి, (యనెడు) క్రీడా=కేళిచేత-బెట్టిదముగా మరుకేళి సలుపుటచేతననుట, త్రుటత్ = తెగు, తన్తుకం=దారముగల, 'అనఙ్గక్రీడా' అనుటయే చాలియుండఁగా 'కలహ' శబ్దమును గూడ ప్రయోగించుట దారము తెగునంతటి యాత్కట్యమును సూచించుట కొఱకని తెలియుచది, ముక్తాజాలమివ=ముత్తెపుసరివలె, సద్మము మొదలైనవి. ఝడితి=శీఘ్రముగనే, దిశః=దిశలనుగూర్చి, భ్రశ్యత్ =జాఱిపోయినదై-దారము తెగుటచే జాఱిపడి నలుగడలఁ జెదరిపోయినదై, అదృశ్యతాం=కానరాకుండుటను, ప్రయాతి = పొందుచున్నది-కానఁబడకపోవు ననుట. లేక 'దిశోదృశ్యతాం = దిక్కులయందుఁ గనఁబడుటను-అనఁగా చూపునకుఁ దెలియక మూలలలో మాటుగాఁ బడియుండుటను, ప్రయాతి = పొందుచున్నది.' యని కాని, లేక; 'దిశః ప్రయాతి దృశ్యతామ్ = దిక్కులనుగూర్చి పోవుచున్నది చూడుఁడు' అని కాని యర్థాంతరము లూహ్యాములు. చూడుఁడు అనుచో వృద్ధిహానులకు నిదియే కారణ మగుట చూడుఁడని భావము. ఇందు ముత్తెపుసరి నుపమానముగాఁ దెచ్చుటచే దానికిని బోసఁగునట్లు ఉపమేయమునకు-'అనుస్యూతః-విచ్ఛిన్నః' అను విశేషణము లుంపఁబడినవని సారస్యముగ్రహించునది. అలం. ఉపమ.

చ. లలిత నికేతనప్రియయువిశ్ర లాసవతీధవళాతపత్రస
ద్విలసితవైభవం బనుభశ్ర వింపఁబడున్ సుకృతానువృత్తిచేఁ
జెలువగుపుణ్యకర్మము నశ్ర శించిన నంగజసంగరత్రుట
త్కలితగుణోరుమౌక్తికనికాయములట్లు డొలంగు సంపదల్. 95

తా. పురాకృతమైన శుభకర్మవిశేషము ఎడతెగక యనువర్తించుచుండఁగాఁ దెలిగచ్చుచే మెచ్చులుగులుపు మిద్దెలు మేడలును, నొయ్యారంబు గులుపుతేజనరాంద్రము, ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముచే శోభిల్లునట్టి రాజ్యలక్ష్మియు మొదలైనవి యనుభవింపఁబడును. ఆకర్మవిశేషము తీఱి పోయెనేని దోడనే యామిద్దెలు మొదలైనవి ముక్కాటమైన మరుకేళియందు దారము తెగి నలుగడల చెదరి కానరాకపోవు ముత్తెపు సరివలెనే మటుమాయ మగును.

అవ. ఇఁక నీకర్మముల నాచరింపఁ దగుప్రకారమును జెప్పు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ గుణవ దగుణవ ద్వా కుర్వతా కార్య మాదౌ
పరిణతి రవధార్యా యత్నతః పణ్డితేన ।
అతిరభసకృతానాం కర్మణా మావిపత్తే
ర్భవతి హృదయదాహీ శల్యతుల్యో విపాకః ॥ 96

టీ. గుణవత్ = గుణము కలిగినట్టికాని. అగుణవత్ వా = గుణము లేనట్టికాని, కార్యం = కార్యమును. కుర్వతా = అనుష్ఠించునట్టి, పణ్డితేన = పండితునిచేత-ఎఱుకగలవానిచేత ననుట, పరిణతిః = పరిపాకము-ఆకార్యముయొక్క పర్యవసాన మనుట, ఆదౌ = మొదట, యత్నతః=అతిప్రయత్నముచేత-హెచ్చరికతో ననుట, అవధార్యా = ఆలోచింపఁదగినది - ఒకకార్యమును మొదటనే దానిపర్యవసానమును ఆలోచించుకొని పిదప మిక్కిలి యత్నముతో నారంభింపవలయు ననుట. అట్లుగాక, అతిరభసకృతానాం = మిక్కిలిత్వరతోఁ జేయఁబడినట్టి, కర్మణాం = కర్మములకు-అని గుణవంతములైనను గాని యని శేష మాహ్యము, ఆవిపత్తేః = మరణపర్యంతము - లేక, 'ఆవిపత్తేః = నిష్పత్తిపర్యంతము -'అవి యొనగూడుపఱకనుట' అనియు నర్థాంతరము సరసము కాదు, శల్యతుల్యః = శల్యముతో సమానమై, హృదయదాహీ = మనస్సునకు సంతాపము కలిగించునట్టి, విపాకః = పరిపాకదశ - అతిత్వరగాఁ జేసినయెడల కార్యములకు మనస్సునకు బాధకరమైనట్టి పరిణామము, భవతి = కలుగును. కాన మొదట పర్యవసాన మిట్టి దగునని యాలోచించియే యొకకార్యము నారంభింపవలయు ననియు నట్లు చేసిననే యది మనస్సునకు సమాధానకరముగా నుండు ననియు భావము. అలం. ఉపమ.

తే. సగుణనిర్గుణ కార్యముల్ ♃ సలుపు సుమతి
చేతఁ బరిణతి గడుఁ బ్రతీ ♃ క్షింపఁ దగును
బరుషకర్మ విపాకంబు ♃ ఫలముదనుక
హృదయము దహించు శల్యంబు ♃ రీతి జగతి. 96

తా. ఎఱుకగలవాఁడు మంచిదో చెడుదో యొకకార్యమును జేయఁబూనినపుడు మొదట దాని కెట్టిపర్యవసానము గలుగునోయని మిక్కిలి ప్రయత్నముతో నాలోచించుకొనవలయును. అట్లుగాక యేకార్యమునుగాని ముందువెనుక చూడక యతి త్వరతోఁ జేసినయెడల నది మరణపర్యంతము శల్యమువలె మనస్సును దహించు నట్లుగాఁ బరిణమించును.

అవ. కాఁబట్టి సత్కర్మము ననుష్ఠింపని వానికి బుద్ధి లే దను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్థాల్యాం వైడూర్యమయ్యాం పచతి తిలఖలీ మిన్ధనైశ్చన్దనాద్యైః
సౌవర్ణై ర్లాఙ్గలాగ్రై ర్విలిఖతి వసుధా మర్కమూలస్య హేతోః।
ఛిత్త్వాకర్పూరఖణ్డాన్ వృతి మిహకురుతే కోద్రవాణాం సమన్తాత్
ప్రాప్యేమాం కర్మభూమింనభజతి మనుజోయ స్తపోమన్దభాగ్యః॥

టీ. ఇమాం కర్మభూమిం = కర్మమాచరించుటకుఁ దగినయీభూమిని, ప్రాప్య = పొంది, యః = ఎవఁడు, మన్దభాగ్యః = నిర్భాగ్యుఁడైన, మనుజః = మనుష్యుఁడు, తపః = చాంద్రాయణాదికర్మరూపమైన తపమును, నభజతి = సేవింపఁడో - ఆచరింపఁడో యనుట, సః = అట్టివాఁడు వైడూర్యమయ్యాం = వైడూర్యమణులతోఁ జేయఁబడిన, స్థాల్యాం = వంటకుండలో, చన్దనాద్యైః = చందనము మొదలైన, ఇన్ధనైః = వంటకట్టియలతో, 'చాన్దనైరిన్ధనౌఘైః' అనుపాఠమున చందనసంబంధియైన కట్టెల సమూహము లచే నని యర్థము, తిలఖలీం = తెలికపిండి, పచతి = వండుచున్నాఁడు - వండునట్టి వానితో సమానుఁడనుట, సౌవర్ణైః = బంగారుమయములైన, లాఙ్గలాగ్రైః = నాఁగేళ్ళ మొనలతో. అర్కమూలస్య హేతోః = జిల్లేడువేరుయొక్క కారణమునుబట్టి - జిల్లేడు వేరుకొఱ కనుట, 'అర్కతూలస్య' అనుపాఠమున జిల్లేడుదూదికొఱ కని యర్థము; ఈపాఠము సరసముకాదు. వసుధాం = భూమిని, విలిఖతి = దున్నుచున్నాఁడు - బంగరునాఁగళ్లతో జిల్లేడువేరుకొఱకు నేలదున్నువానితో సమానుఁడగుననుట. కర్పూర ఖణ్డాన్ = కర్పూరవృక్షములసమూహమును, లేక, కప్పురపుటరఁటిబోదెలను, ఛిత్త్వా = ఛేదించి, కోద్రవాణాం = ఆళ్లకు, ఇహ = ఇచటఁ సమన్తాత్ = చుట్టును, వృతిం = వెలుగును, కురుతే = చేయుచున్నాఁడు - చేయునట్టివానితో సమానుఁ డగు ననుట. ఈకర్మ భూమియందు తపం బనుష్ఠింపకుండుట వైడూర్యపుఁగుండలలో తెలికపిండి వండుట మున్నగువానితో సాటియని భావము. కాఁబట్టి శ్రేయస్సుగోరువాఁడు సర్వవిధముల సత్కర్మము ననుష్ఠింపవలయు నని తాత్పర్యము. ఇచట అలం. మాలానిదర్శనము

మ. చెలువారత్నఘటంబునం దతఁడు సుశ్రీఖండఖండంబులం
దిలపిణ్యాకము వండె నాగరుల కర్థిన్ సప్తపర్ణావృతుల్
నిలిపెన్ జిల్లెడుమూడికై పుడమి దున్నెన్ బైఁడినాఁగేళ్ళ ని
మ్ముల గర్మక్షితిఁ బుట్టియెవ్వఁడు దపంబుల్ సేయఁ డప్రాజ్ఞతన్.

తా. కర్మ మాచరించుటకు యోగ్యమైనయీభూమిని బ్రాపించియు నేభాగ్యహీనుఁడు చాంద్రాయణాదిరూపమైన తపంబు నాచరింపఁడో, యట్టివాఁడు వైడూర్యమణిమయమైన వంటకుండయందుఁ దెలికపిండిని వండువానితోను, పరికిమాలిన జిల్లేడువేరుకొఱకు బంగరునాఁగేళ్ళతో నేలను దున్నించువానితోను, గప్పురఘటంటుల నఱికి వానితో నాళ్లకు వెలుగు వేయువానితోను సమానుఁ డగును.

అవ. పుణ్యవిశేషమే ఫలముగాని మఱియొకటి ఫలముగానేరదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నైవాకృతిః ఫలతి నైవ కులం న శీలం
విద్యాపి నైవ నచ యత్నకృతాపి సేవా!
భాగ్యాని పూర్వతపసా ఖలు సఞ్చితాని
కాలే ఫలన్తి పురుషస్య యథైవ వృక్షాః॥ 98

టీ. ఆకృతిః = ఆకారసంపత్తి-శరీరముయొక్క చక్కఁదనము, నైవఫలతి = ఫలింపనేఫలింపదు-ఫలమునకు హేతువుకానేకాదనుట, కులం = మంచివంశమును, నైవ (ఫలతి)=ఫలింపనేఫలింపదు, శీలం న=మంచిస్వభావమును ఫలింపదు, విద్యాపి = వేదవేదాంగాత్మకమైన విద్యయు, నైవ (ఫలతి) = ఫలింపనేఫలింపదు, యత్నకృతా = ప్రయత్నముతోఁ జేయఁబడినట్టి-మిక్కిలి పాటుపడిచేసినట్టి యనుట, సేవా అపిచ = (రాజాదులకుఁ జేయు) పరిచర్యయును, న=ఫలింపనేఫలింపదు. అయితే, పూర్వతపసా = పురాకృతమైన తపస్సుచేత-అనఁగా సుకృతముచేత, సఞ్చితాని = కూర్పఁబడిన-సంపాదింపఁబడిన యనుట, పురుషస్య = పురుషసంబంధియైన, భాగ్యాని= భాగ్యములు, యథా వృక్షాః = వృక్షములవలెనే, కాలేఏవ = పరిపాకసమయమునందే, ఫలన్తి ఖలు = ఫలించుచున్నవిగదా - తపస్సుచేఁ గలుగుభాగ్యవిశేషముతప్ప తక్కిన దేదియు ఫలమొసంగునదొక్కటియు లేదనిభావము. అలం. దీపకము, ఉపమయు,

తే. రమ్యరూపంబు విద్యయుఁ గ్రాజసేవ
కులము శీలంబుఁ జాలవు కఫల మొసంగఁ

పూర్వపుణ్యసంచితభాగ్యక్రమములు ఫలించుఁ
గాలమునఁ బనసాదివృక్షములకరణి. 98

తా. పురుషునకు మేనిచక్కదనముగాని, మంచికులముగాని, మేలైన స్వభావముగాని, వేదాదిరూపమైన విద్యగాని, పాటుపడి రాజాదులకుఁ జేసినపరిచర్యగాని ఫలము నొసంగునవికావు. పూర్వకృతమైన తపస్సుచేఁ గలిగినట్టిభాగ్యమే వృక్షములవలె పరిపాకకాలమున ఫలము నొసంగును.

అవ. 'కానిది కానేరదు' అనుట సర్వవిధముల కర్మవశముననే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మజ్జ త్వమ్భసి యాతు మేరుశిఖరం శత్రూన్ జయ త్వాహవే
వాణిజ్యం కృషిసేవనాది సకలావిద్యాః కలాః శిక్షతామ్ ।
ఆకాశం విపులం ప్రయాతు ఖగవ త్కృత్వా ప్రయత్నం పరం
నాభావ్యం భవ తీహ భాగ్యవశతో భావ్యస్య నాశః కుతః॥ 99

టీ. (పురుషుఁడు అనుకర్త అధ్యాహార్యము), అమ్భసి = నీటియందు, మజ్జతు = (జలస్తంభాదులచే) మునుఁగునుగాక, మేరుశిఖరం = మేరుపర్వతపుకొననుగూర్చి, యాతు = (యోగానుసంధానాదులచే) పోవుఁగాక, ఆహవే = యుద్ధమునందు, శత్రూన్ = పగతురను, జయతు = జయించునుగాక, వాణిజ్యం = (క్రయవిక్రయాదిరూప) వర్తకము, కృషిసేవనాది = దున్నిబ్రదుకుట కొలువుగొలుచుట మొదలైనవియు, లేక, 'కృషిసేవనేచ' అనుపాఠమున-దున్ని బ్రదుకుటయు కొలువు గొలుచుటయు నని యర్థము, సకలాః = సమస్తములైన, *విద్యాః = పదునాలుగువిద్యలను, కలాః = ఇతిహాసాగమాదులైన యఱువదినాలుగుకళలను, శిక్షతాం = అభ్యసించునుగాక, పరం = ఉత్కృష్టమైన, ప్రయత్నం = (పాదుకాసిద్ధి మొదలైనట్టి) ప్రయత్నమును, కృత్వా = చేసి, ఖగవత్ = పిట్టవలె, విపులం = విరివియైన, ఆకాశం = ఆకాశమునందు, ప్రయాతు = పోవునుగాక, (ఏమి చేసినను), భాగ్యవశతః = భాగ్యవశమున-'కర్మవశతః' అనుపాఠమున ధర్మాధర్మాత్మకమైన కర్మవశమున అనియర్థము, ఇహ = ఈలోకమునందు, అభావ్యం = కలుగనిది-భాగ్యము కలిగింపఁబూనని యేవస్తువుగాని ఫలముగాని యనుట, నభవతి = కలుగదు. భావ్యస్య = భాగ్య మవశ్యమును గలిగింపఁ బూనుటచేఁ) గలుగ నున్నదానికి-కానున్నదాని కనుట, నాశః = నాశము, కుతః = ఎక్కడిది? కానున్నది బ్రహ్మయడ్డగించినను కాకమానదనుట! 'నాభావ్యం భవతీహ'

* 'అఙ్గాని వేదాశ్చత్వారో మీమాంసాన్యాయవిస్తరః । పురాణం ధర్మశాస్త్రం చ విద్యాహ్యేతా శ్చతుర్దశ' అని విద్యలు పదునాలుగు.

అనుటను 'భావ్యస్యనాశః కుతః' అనుట హేతువు. 'కానిది కానేకాదు' అని కాను న్నదైనయెడల కాక యెందును నశించును, అనియాశయము. ఇట్లుగాక మొదటివాక్యముచే 'కానిదికాదు' అనియు, రెండవదానిచే 'కానున్నది కాకపోదు, అనియు వేఱు వేఱు రెండర్థములు ముఖ్యములుగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడినవని గ్రహించుట యసమంజసము. మొదటియర్థమే ముఖ్యప్రతిపాద్యమై దానికి రెండవది అంగమాత్ర మగునని తెలియఁ దగును. 'యద్భావి తద్భవత్యేవ యదభావినతద్భవేత్' అనున్యాయ మిచట నను సంధేయము. ఇందు అంభోమజ్జనాదులు చతుష్షష్టికళలలో నంతర్భూతములు.

చ. సలిలముఁ జొచ్చినం గనక శైలముఁ జేరిన వైరివీరులం
గెలిచిన రాజసేవఁ దిల కించిన వేదము లభ్యసించినం
గళలఁ దెఱం గెఱింగిన ఖ గత్వము దాల్చినఁ గర్మనిఘ్నతా
కలన నభావ్య మైనపని గాదు వినాశము లేదు భావికిన్. 99

తా. ఒకఁడు నీళ్ళయందు మునిఁగినను, మేరుపర్వతముఁ బ్రాఁకినను, గయ్యాళియునఁ బగతురఁ గెలిచినను, వర్తకము సేసినను, దున్నుకొని బ్రతికినను, గొలువుచేసినను, మఱి సకలవిద్యలను సమస్తకళలను గఱచినను, మిక్కిలియు బాటుపడి పిట్టవలె నాకసమునఁ బాఱినను, మఱి యింకేమి చేసిననుగాని, భాగ్యమేమి వానికిఁగలిగింపఁబూనదో యది కలుగనేకలుగదు. అది కలుగనున్నయెడల గలుగక నశించు టెట్లు? (అది కలుగనున్నది కాదు గాఁబట్టియే నీళ్ళలో మునుఁగుట మొదలైన పాట్లు పడినను గలుగఁజాలదని యాశయము.)

అవ. ఒకఁడు పూర్వకృతపుణ్యము గలవాఁ డెట్టిసంకటమునం దుండినను జెఱుపు నొందఁడనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వనే రణే శత్రుజలాగ్నిమధ్యే, మహార్ణవే పర్వతమస్తకేవా।
సుప్తం ప్రమత్తం విషమస్థితంవా, రక్షన్తి పుణ్యాని పురాకృతాని॥

టీ. వనే = అడవియందుఁగాని, రణే = యుద్ధమందుఁగాని, శత్రు జల అగ్ని మధ్యే=పగతురు నీళ్లు నిప్పు అనెడి వీనినడుమఁగాని, మహత్ అర్ణవే=పెనుసముద్రమునఁగాని, పర్వతమస్తకేవా = కొండపైనిగాని, సుప్తం = నిదురించిన వానినేని - నిద్రపోయియున్ననుగాని యనుట, ప్రమత్తం = పరాకుపడియున్నవానినేని - పరాకునొంది యున్నను గాని యనుట, విషమస్థితంవా = ఒడుదొడుకైనచో నున్నవానినేని - ఒడుదొడుకుచోటనున్ననుగాని యనుట, పురాకృతాని = పూర్వకృతములైన, పుణ్యాని = సుకృతములు, రక్షన్తి = రక్షించుచున్నవి.

క. కాననమున రణమున సలి, లానలరిపుమధ్యమున మహాబ్ధి నగాగ్ర
స్థానమునమత్తునిద్రితుఁ,బూనికతోఁబూర్వపుణ్యములురక్షించున్.

తా. ఒకఁడు పూర్వమునందు పుణ్యము నాచరించి యున్నవాఁడేని, అట్టి వాఁడు అడవియందు దున్నను, యుద్ధము సేయుచున్నను, శత్రువులు నీళ్ళు నిప్పు మొద లయినవానినడుమఁ జిక్కుకొని యున్నను, మహాసముద్రమునందుఁగాని పెనుఁగొండ పైభాగమునఁగాని యున్నను, నిదుర నొందియున్నను, పరాకుపడియున్నను, ఒడు దొడుకైనచో నున్నను, వానిని నాపుణ్యములు చెఱుపు కలుగనీయక కాచును.

అవ. వేయేల, పుణ్యాత్మని కన్నియు ననుకూలముగానే యుండునని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భీమం వనం భవతి తస్య పురం ప్రధానం
సర్వోజనః సుజనతా ముపయాతి తస్య।
కృత్స్నాచ భూర్భవతి సన్నిధిరత్నపూర్ణా
యస్యాస్తి పూర్వసుకృతం విపులం నరస్య॥ 101

టీ. యస్యనరస్య=ఏమనుష్యునకు, విపులం=విస్తారమైన, పూర్వసుకృతం=పురా కృత సత్కర్మములచేఁ గలిగినట్టి పుణ్యము, అస్తి = ఉన్నదో, తస్య = అట్టివానికి, భీమం=(ఘాతుకములైన సింహములచే) భయంకరమైన, వనం = అరణ్యము, ప్రధానం పురం = ముఖ్యపట్టణము, భవతి = అగుచున్నది - ఒకప్రధానపట్టణమువలె సకలభోగ సాధన మగు ననుట, తస్య = వానికి, సర్వోజనః=జనులందఱును, సుజనతాం = మంచి వారై యుండుటను, 'స్వజనతాం' అనుపాఠమున కింకరులై యుండుట నని యర్థము. ఉపయాతి = పొందును - పొందుచున్నదనుట. జనులందఱు అట్టివానికి మంచివారగుదురనుట. (తస్య = వానికి), కృత్స్నా = సమస్తమైన-నాలుగు సముద్రములనడుమ నుండునట్టి, భూశ్చ = భూమియు, సన్నిధి...పూర్ణా-సన్నిధి = (శ్రేష్ఠములైననిధులతోను-పాతఱల తోను, రత్నైః = రత్నములతోను. పూర్ణా=నిండినది, భవతి = అగుచున్నది-సమస్తఫల ములను ఈను నని భావము. కాఁబట్టి శ్రేయస్కాముఁడైనవాఁడు సత్కర్మాచరణ పరాయణుండై యుండఁదగు నని సందర్భాభిప్రాయము.

తే. భువనమునఁ బూర్వసంభృత ॥ పుణ్యరాశి
యగుచు నుదయంబు గాంచిన ॥ సుగుణనిధికి
వనము పుర మగుఁ బరు లాత్మ ॥ జనము లగుదు
రవని నిధిరత్నపరిపూర్ణ ॥ యయి ఫలించు. 101

తా. ఎవ్వఁడు మిక్కిలియుఁ బురాకృతపుణ్యము గలవాఁడో యట్టివానికి సింహశార్దూలాదులచే భీకరమైనయరణ్యము నొకరాజధానివలె సకలభోగసాధనమై

యుండును. అట్టివానికి జనులందఱు మంచివారై చెలిమి చూపుచుందురు. మఱియు నట్టివానికి నాలుగుపెఱుఁగులలోని నేలయంతయు వెలలేని పాంతఱలతోను దళతళలాడు రతనములతోను నిండియుండునదై కోరినకోరిక లీనుచుండును.

మ. యమునానీల సరోజ సౌరభ రస ॥ వ్యాసంగి భృంగీ కులో
పమకంఠద్యుతి లిప్త శేష భుజగ ॥ ప్రాలంబ జాంబూనదా
ద్రిమహాకార్ముక రూఢగూఢ పదమా ॥ ర్వీసంప్రయుక్తత్రివి
క్రమ శాతాంబక పాతితాంబర చర ॥ క్రవ్యాత్పురాట్టాలకా.

మాలిని. ప్రమథగణ పరీతా ॥ పాపజీమూత వాతా
కమల భువనసూతా ॥ గణ్యలీలా కిరాతా
శమిత దనుజనేతా ॥ చారువక్త్రాంబుజాతా
సమరజయసమేతా ॥ సామవేదాంతగీతా.

క. సుమనోనాయకసంభృత, సుమనోర్చిత పదబిసప్ర ॥ సూన భవానీ
సమనోహర సురనిర్ఝర, సుమనో దామార్హ జాట ॥ జూటోద్దేశా.

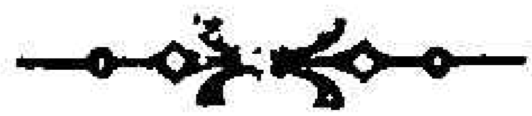
గద్యము. ఇది శ్రీమదుమామహేశ్వరకరుణాకటాక్షవీక్షాపాత్రయేనుఁగు లక్ష్మణకవిరాజపౌత్ర తిమ్మనార్యపుత్ర వివిధ విద్వజ్జన విధేయ లక్ష్మణకవి నామధేయప్రణీతం బయిన సుభాషితరత్నావళికావ్యంబు నందు నీతిశతకంబున మూర్ఖపద్ధతియు విద్వత్పద్ధతియు మానశౌర్య పద్ధతియు నర్థపద్ధతియు దుర్జనపద్ధతియు సుజనపద్ధతియుఁ బరోపకార పద్ధతియు ధైర్యపద్ధతియు దైవపద్ధతియుఁ గర్మపద్ధతియు నను ప్రకరణంబులు గల ప్రథమాశ్వాసము.

ఇది నీతిశతకమునందు కర్మపద్ధతివర్ణన మన్నది దశమదశకము.

సుభాషితత్రిశతియందు నీతిశతకము సంపూర్ణము.

శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

భర్తృహరిసుభాషితము - శృంగారశతకము.

అవతారిక.

రాజర్షి ప్రవరుం డగుభర్తృహరి లోకంబునకు వైరాగ్యంబు బోధింపఁబూనినవాఁడై, శృంగారరసంబు తొలుత విషయంబుల చవి చూపి పిదప వానివైరస్యంబు వెలిపుచ్చి కడపట వైరాగ్యంబును దిరముగాఁ గలుగునట్లు సేయునదిగావునను, శృంగారస్వరూపంబు తెలిసిననే తద్విరుద్ధ మైనవైరాగ్యస్వరూపంబు తెలియుట సుకర మగుం గావునను, మొదట శృంగారంబును వర్ణింపఁదలంచియు, నీతిని మున్నిడుకొనియేకాని నీతిని మాని యాశృంగారంబును సేవింపరాదు గాన నన్నిటికిని మొదట నీతిశతకమును రచించినవాఁ డయ్యె. ఇఁక నీతిపూర్వకముగా సేవింపఁదగినదియు, నంతమున వైరాగ్యమును గలిగించునదియు నైనశృంగారముయొక్క స్వరూపము నిరూపింపఁ బూని యది నిర్విఘ్నముగాఁ దుదముట్టుటకై యేదేని మంగళమును మునుముట్ట నాచరింపఁదగును గాన శృంగారరసమున కధిదేవత యైన మన్మథునికి నమస్కరించుట యను నమస్కారరూపమంగళమును మొట్టమొదట నాచరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శమ్భుస్వయమ్భుహరయో హరిణేక్షణానాం
యే నాక్రియన్త సతతం గృహకుమ్భదాసాః।
వాచామగోచర చరిత్రవిచిత్రితాయ
తస్మై నమో భగవతే కుసుమాయుధాయ॥ 1

టీ. శమ్భు స్వయమ్భు హరయః = శివబ్రహ్మవిష్ణువులు - సంహారసృష్టిస్థితులు సేయువా రగుటచే సకలలోకములకు నధిపతులైన వారయ్యు ననుట-దేనినిగాని చేయుటకును జెఱుపుటకును మఱొకరీతిని మార్చుటకును శక్తిగలవారై యుండియునని భావము, యేన = ఎవ్వనిచేత-ఏమన్మథునిచేతననుట, హరిణ ఈక్షణానాం = (లేడి కన్నులవలె సొగసైనకన్నులు గల తమ) కాంతలకు - అనఁగా పార్వతీ సరస్వతీ

లక్ష్మీదేవులను, గృహ...దాసాః-గృహాః=ఇంటియందు, కుంభ=నీటికడవలను-నీటికడవలను మోసి తెచ్చునట్టి యనుట, దాసాః = సేవకులుగా, ('గృహాకర్మదాసాః' అను పాఠమున నింటిపనులు సేయుపరిచారకులుగా నని యర్థము.), అక్రియన్త = చేయఁబడిరో-మిక్కిలి విధేయులు గావింపఁబడిరో యనుట-సర్వశక్తియుక్తులైన త్రిమూర్తుల వంటివారినిగూడ సరస్వతి మొదలైన వారివారిపడఁతులయందు మోహమును గలిగించి యాలలనలకు మిక్కిలియు లోనై యుండునట్టివారినిగాఁ జేసినాఁ డనుట; ఇంక తక్కినవారిని జేయుట చెప్పనేల యని భావము-బ్రహ్మ సరస్వతిని దన వాక్కునందే యుంచుకొనుటచేతను, శివుఁడు పార్వతికిఁ దనయర్ధదేహ మిచ్చుట చేతను, విష్ణువు తన ఱొమ్మునందే లక్ష్మిని దాల్చియుండుటచేతను నిట్లు గృహకుంభదాసు లనఁబడిరని తెలియునది. ఇచట 'హరిణేక్షణా'శబ్దము దాసు లగుటకు హేతువును దెలిపెడిని-జింకవంగన్నుఁగవసొగసునకుఁ జొక్కి మిక్కిలి లోనైరని యాశయము, కావుననే, వాచా...చరితాయ-వాచాం=వాక్కులకు, అగోచర = తెలియని-పలుకులకందరాని-వర్ణింపఁదరముకాని యనుట, చరిత్ర=చర్యలచేత, విచిత్రితాయ=విచిత్రమైనవాఁడుగాఁ జేయఁబడిన-వర్ణింపరాని తనయద్భుతచర్యలచే లోకముతో సాటివాఁడు గాక వారికంటె విలక్షణుఁడుగా నుండునట్లు చేయఁబడిన యనుట, కావుననే, *భగవతే=ఐశ్వర్యవంతుఁడైన-సర్వలోక నియమనశక్తిగల, తస్మై = ఆ-అనఁగా జగత్ప్రసిద్ధుఁడైనట్టి, కుసుమాయుధాయ=(పువ్వులే యాయుధముగాఁగల) మన్మథునికి, 'మకరధ్వజాయ'యను పాఠమున మొసలిని పడగయందుఁగల మన్మథునికి నని యర్థము, నమః=నమస్కారము.

ఉ. శంకరపద్మగర్భముర ♦ శాసనులన్ భువనేశులన్ నిరా
తంకధృతిన్ మృగాక్షులకు ♦ దాసులఁ జేసిన మేటికిం గురం
గాంక వసంతమిత్రునకు ♦ నంజలిఁ జేసెద వాగతీతని
శ్శంకచరిత్రచిత్రునకు ♦ షడ్గుణహారికి శంబరారికిన్. 1

తా. సృష్టిస్థితిసంహారకర్తలగు బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరులనుగూడ †శృంగార రసంబునకు లోఁబఱచి తమతమప్రాఁబోఁడ్లకు మిక్కిలి విధేయులుగా నుండు

---

* భగవంతుఁ డగు వాసుదేవునకు, వాసుదేవ సంకర్షణ ప్రద్యుమ్నానిరుద్ధులను నాలుగు వ్యూహములలో ప్రద్యుమ్నవ్యూహముగా నుండుటంబట్టికాని, విష్ణువునకుఁ బుత్రుఁడగుటంజేసికాని, భగవచ్ఛబ్దము మన్మథునకుఁ బ్రయుక్తము కావచ్చునని తెలియునది.

† ఒకరిసుఖదుఃఖాదులను జూచునపుడు వాసనారూపముగా మనమునందున్నలను నొకవికారము పుట్టును. ఇట్టిమనోవికారమే భావ మనఁబడును. ఇట్టిభావము లట్లు

నట్లు సేయుచున్నాఁడు గాన వర్ణింప నలవి కాని యిట్టి యతివిచిత్రచర్యలచే మిక్కిలి యాశ్చర్యమును గలిగించునట్టి యాభగవంతుఁడగు మన్మథునికి నమస్కారము.

సజాతీయభావములచేఁగాని విజాతీయభావములచేఁగాని డిందుపడక రసముగాఁ బరిణమించు వఱకు చిత్తమున స్థిరముగా నుండునేని నది స్థాయి యనఁబడును. అనఁగా నొకనాయకునకు నొకనాయికయందు రతి (అనఁగా వలపు) అనెడి భావము గలిగిన యెడల నది మఱియొక నాయికయందలి రతియనెడి సజాతీయభావముచేఁ గాని హాస్యబీభత్సాదులనెడి విజాతీయ భావములచేఁగాని కొట్టువడక చిత్తమున స్థిరముగా నెలకొని తనకనుకూలముగా సంబంధించియుండు వానిచే వర్ధిల్లి రసముగాఁ బరిణమించునేని నది స్థాయీభావ మనఁబడును. లవణసముద్రము తనయందుఁ గలయు నదుల తీయనిజలముల నుప్పనఁగాఁ జేయు నట్లు స్థాయీభావము తన్నుఁ గలయు నితరభావములనెల్ల తనయందు మగ్నములు గావించునంతపటువై యుండును. ఇట్టిస్థాయీభావము పైపయి వర్ధిల్లి మిక్కిలి యానంద రూపముగాఁ బరిణమించునేని నదియె రస మనఁబడును. రతి యనఁగా సంభోగవిషయముగాఁ గలుగు నొక యిచ్ఛావిశేషము. ఈ భావమే స్థాయిత్వమును బొంది పూర్వోక్తరీతిగాఁ బుష్టిం జెందునేని శృంగార మనెడు రసముగాఁ బరిణమించును. ఈ రతితోఁగూడ, హాసము, శోకము, క్రోధము, ఉత్సాహము, భయము, జుగుప్స, విస్మయము, శమము అని స్థాయీభావములు తొమ్మిది గలవు. ఇవియె వృద్ధి నొంది వరుసగా శృంగారము, హాస్యము, కరుణము, రౌద్రము, వీరము, భయానకము, బీభత్సము. అద్భుతము, శాంతము, అని నవరసము లగును. ఈ స్థాయికి బుష్టి నొందించి రసముగాఁ బరిపక్వము సేయుసామగ్రియుఁ గలదు. అది విభావములు, అనుభావములు, సాత్త్వికములు, వ్యభిచారులు అని నాలుగువిధముల నుండును. వ్యంజనాదులు అన్నము నెట్లు భోగ్యముగాఁ జేయునో యట్లు విభావాదులును స్థాయిని స్వాద్యముగాఁ జేసి రసముఁ గావించును. ఇదియె ‘విభావైరనుభావైశ్చ సాత్త్వికైర్వ్యభిచారిభిః। ఆనీయమాన స్స్వాద్యత్వం స్థాయీభావో రసః స్మృతః’ అని చెప్పఁబడినది. స్థాయిని గలిగించుటకు మొదటిసామగ్రియైనది విభావము. ఇది ఆలంబనము, ఉద్దీపనము అని ద్వివిధము. నాయికానాయకు లాలంబన విభావము. ఈ యాలంబనముయొక్క (1) గుణములు (2) చేష్టలును (3) అలంకారమును (4) మఱి తక్కినతటస్థములును అని ఉద్దీపనవిభావము నాలుగువిధములు గలది. గుణములు రూపయౌవనాదులు. చేష్టలు యౌవనమువలనఁ బుట్టు హావభావాదులు. అలంకారము నూపురాంగదహారాదులు. తటస్థములు మలయానిల చంద్రశుకపికాదులు. ఈనాయికా నాయక తద్గుణ చేష్టాదిరూపమైన యాలంబనోద్దీపన విభావములచే రత్యాదిభావములకు స్థాయిత్వము గలుగును. అనఁగా నాస్థాయీభావములకు నవియె కారణము లగును. రెండవసామగ్రియైన అను భావములు శరీరజనితము లైన కటాక్షము (కడఁగంటిచూపులు) భ్రూవిక్షేపము (కను

అవ. ఆలంబనవిభావభూతు లైన స్త్రీపురుషులలో స్త్రీలే ప్రశస్తమైన యాలంబనము గాన నింకఁ బందొమ్మిదిశ్లోకములచే మొదట నా స్త్రీలను బ్రశంసింపఁ బూని మున్ముగా వారు పురుషులకు బంధనహేతువు లగుటను జెప్పుచున్నాఁడు

రోమములు (తిప్పట) మొదలగునవి. ఇవి హృదయ మునందలిరత్యాదిభావములను వెలి పుచ్చును. ఇవి స్థాయివలనఁ గలుగునట్టి వైనయెడల స్థాయిని గలిగించుసామగ్రి యెట్లగు ననరాదు. ఏలన, ఒకరిచిత్తమునందుఁ గల రత్యాదులచే భ్రూవిక్షేపాదులు పుట్టిన వయ్యు నాభ్రూవిక్షేపాదులు వారిచిత్తమునందలి రత్యాదిభావములను మఱొకరికిఁ దెలిపి ఆ యితరులకుఁ గూడ నారత్యాదులు కలిగించుచున్నవి. ఇట్లు మొదటివారి రత్యాదుల కవి కార్యము లయ్యును, రెండవవారి రత్యాదులకుఁ గారణము లగుటచే సామగ్రిగాఁ జెప్పఁబడె నని తెలియునది. మూఁడవసామగ్రియైన సాత్త్వికభావములు సత్త్వమువలనఁ బుట్టినవి. సత్త్వ మనఁగా ఒకరిసుఖదుఃఖాదులను భావించునట్టి మనసు మిక్కిలి యనుకూలము గా నుండుట. ఇట్టిమనఃస్థితి యగుసత్త్వమువలనఁ బుట్టునవిగాన నివి సాత్త్వికము లనఁబడియె. ఇవి స్తంభము, ప్రళయము, రోమాంచము మొదలైనవి యెనిమిది గలవు. నాలుగవసామగ్రి యైన వ్యభిచారిభావములు స్థాయికి సహకారములు. ఇవి నిర్వేదము, గ్లాని, శంక మొదలైనవి ముప్పదిమూఁడు గలవు. ఇట్లు స్థాయీభావ మీచతుర్విధ సామగ్రిచే సముల్లసితమై రస మగును. రసము వస్త్రమువంటిది. దానికి స్థాయి తంతువులవంటిది. విభావాది సామగ్రులు నాలుగును సాలెవాఁడు మున్నగువానివంటివి. వస్త్రమునకు తంతువు లెట్లు సన్నిహితములో - అనఁగా వస్త్రమునకు మిక్కిలి సమీప మైన పూర్వావస్థ తంతువు లెట్లగునో, యట్లే రసమునకు మిక్కిలిదాపైన పూర్వావస్థ స్థాయియే యగును. అనఁగా తంతువులే వస్త్రమగునట్లు స్థాయియే రసమగును. సాలెవాండ్రు మున్నగునవి తమంతఁగాక తంతువుల మూలముననే వస్త్రము కలిగించునట్లు, విభావాదులు తమంతటఁగాక స్థాయిమూలముననే రసమును గలిగించును కాన భావములలో స్థాయి రసమునకు సన్నిహితమైనదనియు విభావాదులు వ్యవహితము లైనవనియు గ్రాహ్యము.

శృంగారరసమున సాత్త్వికవ్యభిచారభావము లన్నియు వర్తించును. తక్కిన రసములందు అవి అన్నియుం గాక కొన్నియె వర్తించును.

ఇచటఁ బ్రకృతరసము శృంగారము. దీనికి స్థాయి రతి. తక్కినరసములవలెఁ బోలె దీనికిని నాయికానాయకులు ఆలంబనమును తద్గుణచేష్టాదులు ఉద్దీపనమును అగును గదా. శృంగారరసమునకుఁ గల యుద్దీపనముయొక్క చేష్టలు భావము, హావము, హేల, మాధుర్యము, ధైర్యము, లీల, విలాసము, విచ్ఛిత్తి, విభ్రమము, కిలికించితము, మోట్టాయితము, కుట్టమితము, బిబ్బోకము, లలితము, కుతూహలము, చకితము, విహృతము, హాసము అని పదునెనిమిది గలవు.

శ్లో॥ స్మితేన భావేన చ లజ్జయా భియా
పరాఙ్ముఖై రర్ధకటాక్షవీక్షణైః।
వచోభి రీర్ష్యాకలహేన లీలయా
సమస్తభావైః ఖలు బన్ధనం స్త్రియః॥ 2

టీ. స్మితేన = (యౌవనము మొదలైన మదవికారములవలనఁ దనంతనె కలుగు చిఱునవ్వుచేతను, భావేన=(బాల్యము వీడి యౌవనము వచ్చుటకు నడుమ మనస్సునకు శృంగారవిషయముగా మొట్టమొదటఁ గలుగువికారముభావము. అట్టి) మనోవికారముచేతను, లజ్జయా=(చన్నుఁగవయు చంకలును మూసికొనుట, మోము వంచుట, కన్నులరమోడ్చుట మొదలైనవి కలిగించునట్టి) మనస్సు కొంకుపాటుచేతను, భియా = (తటాలున భయపడుటచేఁ బుట్టునట్టి) బెదరుచేతను-అట్టి భయముచే మనస్సునకుఁ గలుగు కలఁకపాటుచేత ననుట, 'గుణైః' అనుపాఠమున ఆలంబనభూతము లైన యా స్త్రీలరూపయౌవనాదిగుణములచేత నని యర్థము. పరాఙ్ముఖైః = లజ్జచేత మాఱు గతిపడిన-అనఁగా తాము చూచుపురుషునిదెస సిగ్గుచేత సగముమాత్రము స్పష్టము గావుండునట్లు నిగుడ్చుచును తక్కిన సగము మఱొకదెస స్పష్టముగా సగము నిగుడ్చుచును ఉన్నట్టి యనుట, * అర్ధకటాక్షవీక్షణైః = సగమైన (అనఁగా సమగ్రముగా నిగుడింపక కొంచెముగా నిగుడించు) కడఁగంటి చూపులచేతను, వచోభిః = చిలుకల కోయిలలపలుకులవలె ఇంపు గులుకు తీయనిపలుకులచేతను, ఈర్ష్యాకలహేన-ఈర్ష్యా= ఒకరిమేలిమికి నోర్వకుండుట (అనఁగా చూపోపమి) చేతనైన

ఇందు మొదటఁ జెప్పఁబడినభావము సామాన్యవాచి యగుభావశబ్దము గాదు. ఇది శృంగారచేష్టావిశేష మైనది. వికారము కలిగించుకారణ ముండఁగా చిత్తమునకుఁ గలుగు వికృతియె సత్త్వము అనఁబడును. ఇది చిత్తవికారములకు బీజమువంటిది. ఇవియె పరులసుఖదుఃఖాదులను భావించుటకు యోగ్య మైన చిత్తస్థితి యనఁబడియె. బీజముయొక్క మొట్టమొదటివికారమువలె నిట్టిసత్త్వముయొక్క కొంచె మెక్కువయైన వికారము భావ మనఁబడును. ఇది శృంగారముయొక్క ప్రథమచేష్ట. బాల్యము వీడి యౌవనము రానున్నపుడు శృంగారవిషయముగాఁ మనస్సునకు మొట్టమొదటఁ గలుగు వికారమే యిది యగును. ఇది స్పష్టముగాఁ గానిపింపదు. దీనికంటెఁ గొంచె మెక్కువ స్పష్టముగాఁ దోఁచుశృంగారచేష్టయె హావము. దానికంటె నెక్కువస్పష్టమై (అనఁగా నువ్యక్తముగాఁ) గలుగునది హేల. ఇట్లు తక్కినశృంగారచేష్టలును నాయాసందర్భములయందు మీఁద వివరింపబడును.

* 'యదత్రాగతవిశ్రాన్తి వైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్ । తారకాయాః కలాభిజ్ఞాస్తత్కటాక్షం ప్రచక్షతే' అన్నట్లు కనుగ్రుడ్డు పోవుచును వచ్చుచును నిలుచుచును నిట్లు పలువగల సొగసుగా చుట్టి తిరుగుటయే కటాక్ష మనఁబడును.

కలహాము చేతను - ప్రణయకలహముచేత ననుట, †లీలయా = వాక్కు మొదలైన వానిచే ప్రియుని ననుకరించునట్టి విలాసవిశేషముచేతను - ప్రియుఁ డెట్లు నడచు చున్నో యట్లే తాను వాగాదులచే ననుకరించి నడచుట యను విలాసముచేత ననుట, వేయేల, సమస్తభావైః = స్తంభము రోమాంచము మొదలైనసాత్త్విక భావములు హర్షము ఔత్సుక్యము మొదలైన వ్యభిచారిభావములు అన్నిటి చేతను, స్త్రియః = స్త్రీలు, బన్ధనం ఖలు = పురుషులకు బంధనము అగుదురు కదా-పురుషులకు సంసారబంధము కలిగించువా రగుదు రనుట. ఇందు స్మితము కటాక్షములు ఆలాపము లనుమూఁడును అనుభావములు; లజ్జ భయము ఈర్ష్య అను మూఁడును వ్యభిచారిభావములు, భావము లీల అనురెండును శృంగారముయొక్క చేష్టావిశేషములు అని తెలియునది. ఇట్టి హావభావాదిసాధనసంపత్తి స్త్రీల కుండఁగా వారు పురుషులకు బంధనహేతువు లగుదు రని చెప్పనేల యని భావము. మఱియు నిందుఁ జెప్పఁబడినశృంగారనాయికలలో భావలజ్జాభయములు గలవారు మధ్యమ లనియు ఈర్ష్యాకలహాలీలలు గలవారు ప్రౌఢ లనియు వివేకించుకొనవలయును.

చ. చెలువపుఁదేట లేనగవుఁ జేతను భావముచేత సిగ్గుచే
నలు వగులీలచేత సుగుణంబులచేఁ గడఁగంటిచూపుచేఁ
గలహముచేత విందు లగుకందువమాటలచే నసూయచేఁ
బెలుచన నెంతవారి వలపింతురు కాంతలు పెక్కుభంగులన్. 2

తా. మవ్వంపుఁజిఱునవ్వు మొలకచేతను, మనంబునఁ దొలితొలి తోఁచు మోహంపువికారముయొక్క మురువుచేతను, నునుసిగ్గుచేతను, నాగజంపు బెదరుపాటుచేతను, నొఱపు మీఱ నోరగా మలంచి చూచుకడంగంటిపిసాళియరమోడ్పుచూడ్కులచేతను చిలుకలకోయిలలపలుకులవలె ముద్దులుగులుకు పలుకులచేతను, నెయ్యంపు జగడముచేతను, నవకంపులీలచేతను, ఇది యది యననేల, సమస్తభావముల చేతను, స్త్రీలు పురుషులను వశపఱచుకొని సంసారబంధమునకుఁ గట్టుపఱుతురు.

అవ. చెప్పినయర్థమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భ్రూచాతుర్యాత్కుఞ్చితాక్షాః కటాక్షాః
స్నిగ్ధా వాచో లజ్జితాన్తాశ్చ హాసాః।
లీలామన్దం ప్రస్థితం చ స్థితం చ
స్త్రీణా మేత ద్భూషణం చాయుధం చ॥ 3

---

† 'లీల' యనఁగా శృంగారముయొక్క యష్టాదశచేష్టలలో నొకటి. 'లీలా ప్రియానుకరణం వాగ్భిరర్థ్యాథచేష్టయా-మాటలచేతను, నడకచేతను, చేష్టచేతను ప్రియుని ననుకరించుట లీల' అని లక్షణము.

టీ. భ్రూచాతుర్యాత్ - భ్రూ=కనుబొమ్మలయొక్క, చాతుర్యాత్ = నేర్పువలన-కనుబొమల నీటుగా త్రిప్పుటయందలి నేర్పువలన ననుట. కుఞ్చితాక్షాః-కుఞ్చిత=కొంచెము వంకరగాఁ జేయఁబడినట్టి, అక్షాః=కన్నులు గల, కటాక్షాః=కడగంటి చూపులును-బొమల నొయ్యారముగా నటు త్రిప్పఁగా నొకింత వంకరలైన కన్నుంగవకొలుకులచేఁ జూచు వాలుఁజూడ్కు లనుట-ఇందు *రేచితము భ్రుకుటి యను భ్రూలతావ్యాపారములు రెండును జెప్పఁబడియె. స్నిగ్ధాః = నెయ్యముతోఁగూడిన, వాచః=పలుకులును-నెయ్యంపుఁదియ్యనిపలుకు లనుట, లజ్జిత అన్తాః=లజ్జ కడపలఁగాఁగల-సిగ్గునందు ముగియునట్టి యనుట, హాసాః=చిఱునవ్వులును-నునుసిగ్గుగాఁ బరిణమించు చిఱునవ్వే మోహకరముగాని నవ్వియు సిగ్గుమాలియుండుట మదనోద్దీపకము గాదు; అది హాస్యజనకమే యగును; కాన నవ్వునకు సిగ్గునందుఁ బర్యవసానము చెప్పఁబడినది. †లీలామన్దం-లీలా=విలాసముచేత - మురువుచే ననుటఁ మన్దం=మెల్లనైన, ప్రస్థితం=నడకయు, స్థితం చ = నిలుచుటయు - అల్లనల్లన నొయ్యారముగా నడచుటయు నిలుచుటయు ననుట, ఏతత్ =ఇది (యంతయు), స్త్రీణాం=స్త్రీలకు, భూషణం=(మిక్కిలి సొబగును గలుగఁజేయునదిగాన) అలంకారము; ఆయుధం చ=(మనసుకాండ్ర గెలుచుటకు సాధనము లగుటచే) కైదువును: అగుననుట. ఇందు భ్రుకుటి మొదలైనవానిని భూషణములుగాను ఆయుధములుగాను రూపించుటచే రూపకాలంకారము. ఇందు కటాక్షాదులు స్థాయికిఁ బోషకములై దానిని రసముగాఁ బరిణమింపఁజేయునట్టి యనుభావము లని పూర్వమే చెప్పఁబడినవి. ఇందుఁ జెప్పఁబడినలీల శృంగారచేష్ట యగును. భ్రుకుటి మున్నగుతక్కినవి అనుభావము లని తెలియనగును.

తే. భ్రూలతాక్షేపకుంచితస్ఫురణఁ దాల్పు
కలికిచూపులు నెయ్యంపుఁబలుకుఁదీపు
సిగ్గునగవులు చెన్నగుచిన్నినడలు
సొమ్ము లాయుధములు ముద్దుగుమ్మలకును. 3

తా. బొమలు నీటుగాఁ ద్రిప్పి వంకరలైన యోరగన్నులతోఁ జూచుచూడ్కులును, నెయ్యంబుఁ గులుకు తియ్యనిపలుకులును, నునుసిగ్గున గిలిగొను చిన్నారి

---

* 'స్యాద్భ్రువోర్లలితాక్షేప ఏకస్యా ఏక రేచితమ్। ద్వయోర్మూలసమాక్షేప కౌటిల్యాద్భ్రుకుటిం విదుః' ఒకబొమ లలితముగాఁ ద్రిప్పుట రేచితము. రెంటినిఁ ద్రిప్పి మూలల ముడివఱిచి వంకరగావించుట భ్రుకుటి.

†ఇందు గమనమును లీలామందమైనదిగాఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్టిమందయానము పద్మినిజాతి స్త్రీలకే నియతము కాన వారికిఁ గల లజ్జాతిశయమును నిందు సూచితమగుచున్నది, పద్మినిజాతి 'వ్రజతి మృదుసలీలం రాజహంసీవ తన్వీ త్రివలిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా। మృదుశుచి లఘు భుఙ్క్తే మానినీ గాఢలజ్జా ధవళకుసుమవాసో వల్లభా పద్మినీ స్యాత్'.

లేనిగవులును, బొయ్యలుమీఱు నల్లని నడుము నడకయు, ఎలదీఁగెవలెఁ గొలసి నిలుచు నిలువును, అనునివి స్త్రీలకు సొమ్ములు నాయుధములు నగును.

అవ. ఇక శృంగారమునకు అనుభావములైన దృగ్విలాసములను సపరికరముగా వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్వచి త్సభ్రూభఙ్గైః క్వచిదపిచ లజ్జాపరిగతైః
క్వచి ద్భూరిత్రస్తైః క్వచిదపిచ లీలావిలసితైః।
కుమారీణా మేతై ర్మదనసుభగై-ర్నేత్రవలితైః
స్ఫురన్నీలాబ్జానాం ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ దిశః॥ 4

టీ. క్వచిత్ = ఒకానొకచోట, సభ్రూభఙ్గైః = బొమముడిపాటుతోఁ గూడినవియు-భ్రుకుటికేచితములనెడి భ్రూవ్యాపారములతోఁ గూడినవనుట, క్వచిదపిచ = ఒక్కయెడను, లజ్జాపరిగతైః = సిగ్గుచేఁ జుట్టఁబడినవియును-నునుసిగ్గు గిఱిగొన్నట్టియు ననుట-('సవ్రీడాలోకనేనైవ స్వానుకూల్యప్రకాశనమ్' అన్నట్లు సిగ్గుతోడి చూడ్కులే స్త్రీలయానుకూల్యమును దెలుపును గాన) నిజానుకూల్యమును దెలుపునట్టియు నని భావము, క్వచిత్ = మఱియొక్కెడ, భూరిత్రస్తైః = మిక్కిలి భయముచే తత్తఱపడినవియు - మిక్కిలి బెదరినవియుననుట, క్వచిదపిచ = మఱియొకచోట, లీలా విలసితైః-లీలా = రాకపోకల విలాస విశేషములచేత-నీటుగులుకుచు నటుపోవుట మఱలి యిటువచ్చుట యనువ్యాపారములచేత ననుట, విలసితైః = ఇంపైనవియు-లేక చకచకని మెఱుఁగు లడరించునవియు, మదనసుభగైః-మదన = మన్మథునిచేత, సుభగైః = మనోహరమైనవియు, మరులు గొలుపునంత సొగసైనవియనుట-('యద్దృష్ట్వా ద్విరక్తోఽపి క్షుభ్యతే సత్సమన్మథమ్' దేనిఁ జూచుటచే విరక్తుఁడును గలఁతనొందునో యది సమన్మథమనఁబడును గాన) విరక్తుని మనస్సునేని గలంచునట్టివియు ననుట, ఏతైః = ఈ-ఇట్లు చెప్పఁబడినటువంటివైన యనుట, కుమారీణాం = కొమరాండ్రయొక్క - కలువరేకులవంటికన్నులు గలజవరాండ్రయొక్క యనుట, నేత్రవలితైః = నయన విలాసములచేత- = బెళుకులీను కన్నుంగవల తులుకుం దిరుగుడులచేత-వానిని నీటుగాఁ ద్రిప్పుటలచేత ననుట. దిశః = దిక్కులు, స్ఫురత్ నీల అబ్జానాం = వికసిల్లుచున్న నల్లగలువలయొక్క, ప్రకరపరికీర్ణా ఇవ = సమూహములచేత వెదచల్లఁబడినవో యనునట్లు; కనఁబడుచున్న వని శేషము. జవరాండ్రచూపులు కలువపూగుత్తులవలె నిగుడుటచే నలుగడలు కలువలు చల్లఁబడినవో యనునట్లు గానిపించిన వని యుత్ప్రేక్ష.

[ఇచట నయనవిలాసములు ప్రియజనులు మొదలైనవారిఁ గనుఁగొనుట యందలి చాపలముచేతఁ గలుగునవిగాన 'కుతూహలం రమ్యదృష్ట్యా చాపలం పరికీర్తితమ్' రమ్యములైనవానిని జూచుటయందలి చాపలమే కుతూహల మనఁబడు ననుటచే, కుతూహల యనెడి శృంగారచేష్ట సూచిత మైనది. మఱియు నిందు నయనముయొక్క వలన వను

క్రియచేత దిశలు వికీర్ణము లయ్యె ననెడిక్రియ యుత్ప్రేక్షింపఁబడుటచే క్రియానిమిత్త క్రియాస్వరూపోత్ప్రేక్ష యూహ్యము. 'నయనవలితములచే దిక్కులు నల్లగలువలచే వెదచల్లఁబడెనో యన్నట్లుండె' ననెడియీయుత్ప్రేక్షచే నయనములు నల్లగలువలతో సమానమగుట గమ్యమగుచున్నది. గమ్యమైనయీసామ్యముచే నుపమ వ్యంజిత మగుచున్నదిగాన నిచట నలంకారముచే నలంకారధ్వని యని యెఱుఁగునది.

ఉ. భ్రూలతికావిభంగయుత ♦ ముల్ సభయంబులు సత్రపంబు లు
ద్వేల విలాసముల్ మదన ♦ దీపనముల్ రుచిరంబు లైనకాం
తాలసమాననేత్రవలి ♦ తంబులచే దిశ లెల్ల విస్ఫుర
న్నీలసరోజపత్రములు ♦ నిండె ననం గనుపట్టె నెంతయున్. 4

తా. *ఎలప్రాయంపుఁబువుఁబోండ్లు ఒక్కెడ బొమలుముడివెట్టియు, నొక్కచో నునుసిగ్గున నూలుకొల్పియు, నొకచక్కి మిక్కిలి బెదరున బిత్తరంపు తత్తఱపాటు నొందియు, నొక్కవలన నునుమెఱుఁగు లడరించునట్లు నిటునటుఁ బఱపియును, నిట్లు మరుఁడు కో యని యార్చి చూపఱం బైకొనునంతసొగసుగా, దమ నిడువాలుఁ గన్నుఁగవ గిఱపి దెసలఁ గీలుకొలిపిరేని నల్లనికలువపూఁజాయల నిగనిగలాడు వాని నునుఁజూడ్కులచే దిక్కులనల్లగలువలు వెదచల్లఁబడెనో యన్నట్లు గానిపించెడిని.

---

* ప్రాయంబుననే స్త్రీలకుఁ గన్నులు నల్లఁగలువలతో సాటి యగును గాన నిచట నీలాబ్జనికిరణమునకు అనుగుణముగా యౌవనసూచక మగుకుమారీశబ్దము ప్రయుక్తమైనది. స్త్రీలకు యౌవనప్రాదుర్భావమున నయనములు నీలోత్పల సమానము లగుట

శ్లో॥ నీరాత్తీర ముపాగతా శ్రవణయోస్సీమ్ని స్ఫురన్నేత్రయో
శ్శ్యామం లగ్న మిదం కి ముత్పలమితి జ్ఞాతుం కరం న్యస్యతి!
శైవాలాఙ్కురశఙ్కయా శశిముఖీ రోమావళీం ప్రోజ్ఝతి
శ్రాన్తాస్మీతి ముహుస్సఖీ మవిదితశ్రోణీభరా పృచ్ఛతి॥

శా. లీలన్ బాల తటాకమున్ వెడలి హా ♦ లిం గేలఁ గర్ణస్ఫుర
ల్లోలాపాంగము లంటుఁ గేళిల సము ♦ ల్లోలోత్పలం బంచు శై
వాలభ్రాంతిని నారుఁ జిమ్ము నఖర ♦ వ్యాపారలీలం జెలీ
సోలన్ మే నని పల్కుఁగా యవిదిత ♦ శ్రోణీభరాయాస యై.'

అ.ని అజ్ఞాతయౌవనవిషయమై రసమంజరీయందును,

అవ. ఉద్దీపనవిభావము ఆలంబనముయొక్క-గుణము, చేష్ట, అలంకారము, తటస్థము అని నాలుగువిధములుగా నుండును గదా. ఆ నాలుగింటిలో మొదటఁ జెప్పఁబడిన గుణములను పిదపఁ జెప్పఁగోరికతో నిప్పుడు మానినవాఁడై 'స్మితేన' ఇత్యాదు లగు మూఁడుశ్లోకములచే రెండవది యగుశృంగారచేష్టలను గొన్నిటి వానితోఁగూడ కొన్ని యనుభావములను వ్యభిచారులను వర్ణించినాఁడు. ఇప్పుడు మూఁడవది యైన యలంకారమును జెప్పఁబూనినవాఁడై అవి నైసర్గికము, ఆహార్యకము అని ద్వివిధ మగుటచే ఆహార్యకము వెంబడినే తెలియఁగల దని లోఁ దలఁచి యిప్పుడు నైసర్గికాలంకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వక్త్రం చన్ద్రవికాసి పఙ్కజపరీహాసక్షమే లోచనే
వర్ణః స్వర్ణ మపాకరిష్ణు రలినీజిష్ణుః కచానాం చయః।
వక్షోజా విభకుమ్భవిభ్రమహరౌ గుర్వీ నితమ్బస్థలీ
వాచాం హారిచ మార్దవం యువతిషు స్వాభావికం మణ్డనమ్॥ 5

టీ. చన్ద్రవికాసి=చంద్రునివలె వికసించునట్టి-అనఁగా సుందరమైన, వక్త్రం= ముఖమును; పంక...క్షమే-పంకజ = తామరలను, పరీహాస = పరిహసించుటయందు, క్షమే = సమర్థములైనట్టి-తామరలను నగసింపఁజాలినట్టి-తామరలను బోలినట్టి యనుట, లోచనే=కన్నుఁగవయు; స్వర్ణమపాకరిష్ణుః = బంగారును సరకుసేయని స్వభావముగల-బంగరుచాయం బోలిన యనుట, వర్ణః = దేహకాంతియు-దీనిచే పద్మినిజాతి సూచితము ('కాఽపి చామ్పేయగౌరీ - సంపెఁగపూవంటిపసుపువన్నె గలది' అని పద్మిని లక్షణము.) అలినీజిష్ణుః = ఆఁడుతుమ్మెదలను జయించునట్టిశీలము గల-ఆఁడుతుమ్మె

'అపక్రాన్తే బాల్యే తరుణిమని చాగన్తుమనసి
ప్రయాతే ముగ్ధత్వే చతురిమణి చాశ్లేషరసికే।
న కేనాపి స్పృష్టం యదిహ వయసా మర్మ పరమమ్
తదేతత్ప్రేక్షేషో ర్జయతి వపు రిన్దీవరదృశః॥'

అని ప్రసన్న రాఘవనాటకమునను,

శ్లో॥ ఆకృష్టే వసనాఞ్చలే కువలయశ్యామా త్రపాధఃకృతా
దృష్టి స్సంవలితా రుచా కుచయుగే స్వర్ణప్రభే శ్రీమతి।
బాలః కశ్చన చూతపల్లవ ఇతి ప్రాన్తస్మితాస్యశ్రియం
శ్లిష్యం స్తా మథ రుక్మిణీం నతముఖీం కృష్ణస్స పుష్ణాతు నః॥

అని కృష్ణకర్ణామృతమునను వర్ణితము.

దలవలెనల్లనైన యనుట, కచానాంచయః = వెండ్రుకలసమూహమును; ఇభ...హారో- ఇభకుమ్భ=ఏనుఁగుకుంభములయొక్క, విభ్రమ=విలాసమును, హరా = తీసివేయునట్టి - వానికెనయైనయనుట, వక్షోజౌ = చన్నుదోయియు; గుర్వీ = పెద్దదియైన-బటువైన, నితమ్బస్థలీ = పిఱుఁదుపట్టును; హారి = మనోహరమైన, వాచాం = పలుకులయొక్క- మార్దవంచ = మృదుత్వమును - ఇంపారుమెత్తనిపలుకుపలుకులు ననుట; (ఇవి యెల్ల), యువతిషు = యౌవనవతులయందు, స్వాభావికం = స్వభావసిద్ధమైన - తేచ్చికొన్నది గాక తనంతట నేకలిగినట్టి యనుట, మణ్డనం = అలంకారము-ఇవి యెల్ల దేహమునందే పుట్టినసొమ్ములనుట. ఇం దలంకారము *ఉపమ.

ఉ. తమ్ములనేలుకన్నులు సుధానిధిఁ బోలుమొగంబు మత్తభృం
గమ్ముల గెల్చుకొప్పు కనకద్యుతి మీఱుమెఱుంగు కుంభికుం
భమ్ముల నవ్వుగుబ్బచనుఁబంతులు గొప్పపిఱుందు తేనియ
ల్చిమ్మెడు ముద్దుఁబల్కులును జేయనిసొమ్ములు సుందరాంగికిన్. 5

తా. † నిండుచందురునివలె ముద్దులు గులుకు నెమ్మొగంబును, దామరరేకులం బురుడించు నిడువాలుకన్నుంగవయు, జాలువాపసిండిచాయను జీ యను మేనికాంతి యు, తుమ్మెదగుంపులవలె నల్లనై నిగనిగలాడు నెఱికురులును, గజకుంభములంబోలు

* 'స్పర్ధతే జయతి ద్వేష్టి ద్రుహ్యతి ప్రతిగర్జతి। ఆక్రోశ త్యవజానాతి కదర్థయతి నిన్దతి॥ విడమ్బయతి సన్ధత్తే హసతీర్ష్య త్యసూయతి। తస్య ముష్ణాతి సౌభాగ్యం తస్య కాన్తిం విలుంపతి॥' అను దణ్డి వచనముంబట్టి 'నికాసి' 'పరిహాసచతురమ్' ఇత్యాదులు ఇట సాదృశ్యమునే తెలుపునవి గాన అలంకార ముపమయే యగును.

† చంద్రనికాసి యగు వక్త్రము మున్నగునవి యౌవనలక్షణములు గనుక యువతిశబ్దము సాభిప్రాయము. ఇందులకు

మ. వరవక్త్రేందు విలాసకృత్స్నవయో-వర్షావసానంబునం
దరుణీశైశవసింధు లీనమౌఁగ - త్తారాకులలక్ష్యంబు లౌ
సగసాంతస్స్తితగండశైలము లనం - జన్దోయి యంతంతకుం
బరఁగుం దత్క్రమశోషరేఖ లనఁగ-న్పుట్టెన్ వళీపుంజముల్.

సరసభూపాలీయము.

చ. కలికిముఖేందుకాంతికర-కాంతవయోజలదాంతవేళ వ
ర్తులవచగండశైలములు - దోఁప వళిత్రయశోషరేఖ లిం
పలరఁగ మధ్యసీమ బయ-లై కటిసైకత మొప్ప బాల్య మ
న్బలుపది యింకుచో మెఱసె - నాభి గభీరజలాశయంబు బనన్.

వసుచరిత్ర.

గబ్బిచనుగుబ్బలును, బటువులై మిటారించు వలుదపిఱుందులును, మెత్తనై యొప్పారు పలుకుపలుకులును, అను నివియె జనరాంద్రము పెట్టక తమంతటనే మేనం బుట్టిన యొమ్మెసొమ్ములు.

అవ. ఇంక ఆలంబనముయొక్క గుణమైన యౌవనమును వర్ణించుచున్నాడు.

శ్లో॥ స్మితం కించి న్ముగ్ధం సరళతరళో దృష్టివిభవః
పరిస్పన్దో వాచా మభినవవిలాసోక్తిసరసః।
గతానా మారమ్భః కిసలయితలీలాపరికరః
స్పృశన్త్యా స్తారుణ్యం కిమివ నహి రమ్యం మృగదృశః॥ 6

టీ. స్మితం=మందహాసము-చిఱునవ్వు, కించిత్ ముగ్ధం=కొంచెము మనోహరమైనది-కొంచెముమాత్రమే ముదుగోలుపునది, (అగును అని శేషము. ఇట్లే మీఁద నెల్ల యథాయోగముగా నధ్యాహరించుకొనునది). ఇచట తరుణి, బాల్యమునకును యౌవనమునకును నడుమ నున్నదిగాన యింకను ప్రాగల్భ్యము కలుగమింజేసి చిఱునగవొక్కింత సుందరమైనదిగాఁ జెప్పఁబడెనని తెలియునది; 'కించిద్వ్యక్తం' అను పాఠమున మొగమున చిఱునవ్వు కొంచెము కలిగియున్నదని యర్థము. ఈపాఠమును సరసమే. దృష్టివిభవః=విలోకనసంపద-చూపులసొంపు, సరళతరళః-సరళ=అకుటిలముగా-ఏవంకయును లేక యనుట, తరళః=చలించునది-చూపు లేవంకరయు లేక ధారాళముగా తెలుపులు దలుకొత్తుచుండు ననుట, వాచాం=వాక్కులయొక్క, పరిస్పన్దః=రచన-పన్నికయనుట-వాగ్వ్యాపారమని భావము, అభి...సరసః-అభినవ=క్రొత్తవైన, విలాస=మురువులుగల-వింతపోలుపైనపలుకులతోఁ గూడిన యనుట, ఉక్తి=పలుకులచేత, సరసః=రసవంతమైనది-మాటాడునప్పటి పలుకులు మునుపటి వలెఁగాక మఱియొకక్రొత్తచెలువతోఁ గూడి తులకించుచుండు ననుట; గతానాం=నడలయొక్క, ఆరమ్భః=మొదలుపెట్టుట-నడచుటపం బూనఁగా ననుట, కిస...కరః-కిసలయిత=చిగిర్చిన-క్రొత్తగా నంకురించిన యనుట, లీలాపరికరః=విలాసవృద్ధి గలది-నడలయం దిప్పుడిప్పుడే క్రొత్తగా నెఱనీటుహొయలు గులుకుచుండ

సీ. దేవకీసుతుకోర్కి-తీఁగలు వీడఁగ, వెలఁదికి మైదీఁగ - వీడఁదొడఁగె
కమలనాభునిచిత్త-కమలంబు వికసింపఁ, గాంత నింతికి ముఖ-కమల మొప్పె
మధువిరోధికిలోన-మదనాగ్ని పొడసూపఁ, గోలఁతికిఁ జనుదోయి-పొడవుసూపె
శౌరికి ధైర్యంబు - సన్నమై డాయఁగ, జలజాక్షిమధ్యంబు - సన్నమయ్యె
హరికిఁ బ్రేమబంధ-మధికంబు గాఁ గేశ,బంధ మధికమగుచు-బాలకలరెఁ
బన్నగశయనువలనఁ-బ్రమదంబు నిండాగ, నెలఁత యౌవనంబు-నిండియుండె.

భాగవతము.

ననుట, లేక, పరికర మనగా ఆరంభము నగునుగాన ఒయ్యారము కొంతకొంత నూ పుచున్న దని యర్థాంతరము; (కాబట్టి) తారుణ్యం = యౌవనమును-లేఁబ్రాయము ననుట, స్పృశన్త్యాః=తాఁకుచున్న-ఎలపరువ మప్పుడే కొంచెము వచ్చియున్నట్టి య నుట, మృగదృశః=(లేడికన్నులవంటికన్నులు గల) స్త్రీయొక్క-అనఁగా ఎలపరువ ము తలసూపుచున్నపడఁతిని సంబంధించినట్టి దైన యనుట, .కిమివ=ఏది, రమ్యం= మనోహరము, నహి (భవతి)=కాదు-పసమించు నెలఁబ్రాయముగల పువుఁబోఁడియొ క్క యొక్కింతముద్దు లేనగవు మున్నగునవి యొక్కొక్కటియు మనోహరమే య గు నని భావము. [ఇందు నాయికకు యౌవనము పొడసూపు చున్నది గాన యిది *ముగ్ధయగును. ఈరెండుశ్లోకములను శ్లాఘ్యములైన విశేషణము లుండుటచే ఉదాత్త

* నాయికలు ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ అని మూడువిధములు. ఇందులకు లక్షణము.

'ఉదయద్యౌవనా ముగ్ధా లజ్జా విజితమన్మథా।
లజ్జా మన్మథమధ్యస్థా మధ్యమోదితయౌవనా।
స్మరమందీకృతవ్రీడా ప్రౌఢా సంపూర్ణయౌవనా॥'

ఉదయించుచున్న యౌవనము గలదియు, లజ్జచే జయింపఁబడిన మన్మథుఁడు గల దియు (అనఁగా సిగ్గుచే కామము నడంచినదియు) ముగ్ధ. యౌవన ముదయించినది యు సిగ్గును కామమును సమముగాఁ గలదియు మధ్య. యౌవనము నిండారినదియు కామముచే సిగ్గుఁ దగ్గపఱిచినదియు ప్రౌఢ. అందు ముగ్ధ యెట్లన,

ఉ. నేరని నేర్పు కౌఁగిటికి - నిండనిచన్నులు సిగ్గుపాటునం
జేరక చేరుదేహమును - జిన్నిమిటారపుఁగల్కిసేఁతలున్
బీరము లేనిపొందికలుఁ - బ్రీతివిలాసపుముద్దుమాటలుం
గోరక కోరుచుంబనముఁ - గొంచెపుఁజూపులు ముగ్ధభామకున్.

మధ్య యెట్లన,

చ. సెజ గలగుబ్బచన్నులును - నేర్పులు గుల్కెడివాలుఁజూపులుం
దఱికొను మారుకేళియును - దట్టపుగర్వము భూషణంబులున్
వెఱవక చేయుసేఁతలును - వీడనికౌఁగిలి మోహకోపముం
దుఱఁగలియొప్పు లేఁజెమట - తోరపుమాటలు యౌవనాంగికిన్.

ప్రౌఢ యెట్లన,

చ. పలుకు మెఱుంగుఁజూపులును-గొండెపుఁజేఁతలుఁ దియ్యమాటలున్
జిలిబిలిపాటలుం గలికి-చిత్తము మన్మథబంధభేదముం
దలకొనుచుంబనంబులును - దాటవపేటవభూషణవ్రజం
బలుకలుఁ గల్గి పైకొనును-నాసలఁ దేల్చుచు ప్రౌఢభామినుల్.

మనుగుణము చెప్పఁబడినది. 'శ్లాఘ్యైర్విశేషణైర్యోగో యస్యాశ్చ స్యాదుదాత్తతా' అని ఉదాత్తగుణలక్షణము.]

ఉ. ఇంచుకముద్దులేనగవు ♦ లిం పగునవ్యవిలాససూక్తు ల
భ్యంచితలోలదృష్టియు న ♦ వారుణపల్లవమండలంబు ని
ర్మించు సలీలయానములు ♦ మేలుగ యౌవనలక్ష్మితోడ వ
ర్తించు మృగాక్షిచందము ల ♦ తిప్రమదంబు ఘటింపఁ జాలవే 6

తా. ఎల్లప్రాయము తలనూపుచున్న చిగురాకుఁబోఁడియందు మొలక నగ వొకింత ముద్దుగుల్కుచున్నది. వాలారుఁజూడ్కు లేయఖుఖను లేక బెళుకులు దళు కొత్తుచున్నవి. మాటాడుతీరు వింతచెలువుతోఁ గూడినపలుకులచే నొప్పులొలుకు చున్నది. నెన్నడలయందు నొయ్యారంపుఁగులుకు గులుకింప మొదలుపెట్టుచున్నది. పూఁబ జవరాలిపోలు కేది మనోహరము గాదు?

అవ. ఇపుడు కన్ను మొదలైన యాతీంద్రియములలో నొక్కొ క్కటికిని లోకోత్తరములైన విషయము లిందే నియతమైయున్నవని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యేషు కి ముత్తమం మృగదృశః ప్రేమప్రసన్నం ముఖం
ఘ్రాతవ్యే ష్వపి కిం తదాస్యపవనః శ్రావ్యేషు కిం తద్వచః।
కిం స్వాద్యేషు తదోష్ఠపల్లవరసః స్పృశ్యేషు కిం తద్వపు
ర్ధ్యేయం కిం నవయౌవనం సహృదయైః సర్వత్ర తద్విభ్రమాః. 7

టీ. ఇందు (ప్రశ్నోత్తరరూపంబుగా అన్వయము గ్రహించుకొనునది) ద్రష్ట వ్యేషు = చూడఁదగినవానిలో-చూడనింపైనవస్తువులలో ననుట, ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమై నది, కిం=ఏది-ఇది ప్రశ్నము. ప్రేమప్రసన్నం=అనురాగముచే వికసిల్లినట్టిదైన - 'ద్రవీ భూతం మనో యత్ర దర్శనే ప్రేమదాయిని - దేనిని జూడఁగా మనస్సు ద్రవమువలె కరఁగునో యది ప్రేమదాయి' అనునట్లు ప్రేమదాయి యైనట్టి, మృగదృశః = తరుణి యొక్క, ముఖం = ముఖము-ఇది ఉత్తరము. ఇట్లె ప్రశ్నోత్తరములు మీఁదనెల్లఁదెలి యునది. కన్నులకు మిక్కిలియింపుగూర్చున దగుటచే నిదియె శ్రేష్ఠమనుట. ఘ్రాత వ్యేషు=మూచూడఁదగినవానిలో-కిం=ఏది శ్రేష్ఠము. తత్ అస్యపవనః=దాని (ఆతరుణి యొక్క) మొగముయొక్క గాలి-దాని కమ్మనిముద్దుమొగముపైఁ బొలసి వచ్చునట్టి గాలి యనుట; ఇదియె మిక్కిలి ఘ్రాణతర్పణమైనదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. మూర్కొనఁ దగినది గంధమేకాని గాలికాదు గావున స్త్రీముఖపవనమును మూర్కొనఁజెప్పట యెట్లు? అన్నచో ఇచట తరుణి పద్మినిజాతిగాన పద్మవాసన దానిపైఁ బొలయు

గాలికిని తగులుచున్నది. 'పుష్పము లాఘ్రాణింపఁబడును' అన్నచో పుష్పములనఁగా కేవలపుష్పములుకాక గంధముతోఁగూడిన పుష్పములను (అనఁగా పుష్పములయొక్క గంధమును) ఆఘ్రాణించుట యర్థమైనట్లు ఇచట ముఖపవనము నాఘ్రాణించుటయనఁగా పద్మవాసనగల ముఖపవనమును (అనఁగాముఖపవనముయొక్క పద్మగంధమును) ఆఘ్రాణించుట యగుచుగాన దోషములేదు. శ్రావ్యేషు = వినఁదగినవానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది? తత్ వచః = దానియొక్క (ఆతరుణియొక్క) పలుకు-మృదుమధురభాషణ మనుట; ఇదియె మిక్కిలి శ్రవణానందకరమైనదిగాన శ్రేష్ఠమనిభావము. స్వాద్యేషు = అనుభవింపఁదగినవానిలో, కిం = (శ్రేష్ఠమైనది) ఏది? తదో...రసః-తత్ =ఆతరుణియొక్క. ఓష్ఠపల్లవ=చిగురాకువంటి మోవియొక్క, రసః= రసము - అధరామృతమనుట; ఇదియే మిక్కిలి చవిగొలుపునదిగాన శ్రేష్ఠమని భావము. స్పృశ్యేషు = స్పృశింపఁదగినవానిలో, కిం=(శ్రేష్ఠమైనది) ఏది? తత్ వపుః = ఆతరుణియొక్క శరీరము - పువ్వువలె నతిసుకుమారమైయుండు దానిదే ననుట; ఇదియె మిక్కిలి యింద్రియసౌఖ్యావహమైనది గాన శ్రేష్ఠమైనదనిభావము. ధ్యేయం=ధ్యానింపఁదగినది, కిం = ఏది? ధ్యానింపఁదగినవానిలో శ్రేష్ఠమైనది ఏది యనుట, నవయౌవనం = (తరుణియొక్క) ఎలప్రాయము. ఇదియె మిక్కిలి మనస్సును రంజించునదిగాన శ్రేష్ఠమనుట. అన్నివిధముల ముఖ్యముగా ధ్యేయమెద్దియో చెప్పుచున్నాఁడు. సహృదయైః=హృదయముగలవారిచే - రసికజనులచే ననుట, సర్వత్ర = అన్నియెడలను, లేక, అన్నికాలములను, తత్ విభ్రమాః=ఆతరుణియొక్క విలాసములు - ఒయ్యారపుఁ గులుకులు, ధ్యానింపఁదగిన వని శేషము.

[ఇచట నాయికాదానికిఁ బ్రసిద్ధములై యుండువిషయములెల్ల నీయొకచోటనే యొక్కటిగా నొనగూడియుండుటను జెప్పుటచే దీనికి (తరుణికి) శృంగారరసమును బరిపోషించునట్టియతిశయము మిక్కిలియుఁ గలిగియుండుట చెప్పఁబడియె. దీనివలన దీనికి లోకోత్తరమైన యాభిరూప్యము సూచిత మగుచున్నది. ఇట్టి మిక్కిలి యుత్తమవిషయములను గోరువారికి విశిష్టతరుణీసంభోగమే కర్తవ్య మనియు నర్థము ఫలించుచున్నది. ఇందు చాతుర్య మతిశయించుటకొఱకు ప్రశ్నోత్తరములను పలుమాఱు నిబంధించుటచే నలంకారము ఉత్తరము.]

సీ. చూడఁదగినవస్తువులందు ఘన మెద్ది
తుల లేక తగువెలందుల మొగంబు
వలపు గైకొనఁదగువానిలో నెయ్యది
మగువలవదనాబ్జమారుతంబు
వీనుల కింపైనవానియం దెయ్యది
కోమలాంగులముద్దుగులుకు పలుకు

తనువు సోఁకిన సుఖం * బొనరించు నెయ్యది
మెలఁతలసౌభగ్య * మేను దీవ.

తే. యతిమధుర మెద్ది కాంతాధ * రామృతంబు
సరసజనులకుఁ జింతింపఁ * జాలు నెద్ది
పువ్వుఁబోఁడులవెలలేని * జవ్వనంబు
వెలయు నెల్లెడఁ బడఁతుల * విభ్రమములు. 7

తా. రసికు లైనవారికి జవరాలియొక్క ప్రేమలోలుప తెలిముద్దు మొగము కంటె మిక్కిలియుఁ జూడఁదగినది గాని; తమ్మివాసనలు గొలుపు దానినెమ్మొగము పైఁ బొలసీవచ్చు కమ్మనితెమ్మెరకంటె మిక్కిలియు మూర్కొనఁదగినదిగాని; తేనియ లొల్కు దాని తీయనిపల్కులకంటె మిక్కిలియు వినఁదగినదిగాని; చిగురాకువంటి దానికెమ్మోవి పానకముకంటె మిక్కిలియుఁ గ్రోలఁదగినదిగాని; మవ్వంపు నును బువ్వువంటి దాని మెయిడిగెకంటె మిక్కిలియు స్పృశింపఁదగినదిగాని; దానిమెల ప్రాయము కంటెను, దానికన్న ముఖ్యముగా నన్నియెడల దాని యొయ్యారంపుఁ గులుకులకంటెను, మిక్కిలి ధ్యానింపఁదగినవి గాని మఱి వేఱెవ్వియు నెందును లేవు.

అవ. ఇపుడు వీరల ముఖాద్యలంకారములను వర్ణించుమూలముగా సకలలోకములను మిక్కిలి యూహింపఁ జేయునట్టివారగుదురని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతా శ్చలద్వలయసంహతిమేఖలోత్థ
ఝుఙ్కారనూపురపరాజితరాజహంస్యః।
కుర్వన్తి కస్య న మనో వివశం తరుణ్యో
విత్రస్తముగ్ధహరిణీసదృశైః కటాక్షైః॥

టీ. చలత్ ... హంస్యః = చలత్ = గతివైచిత్ర్యమువలన - అనఁగా నడకతీరువలన) కదలుచున్న, వలయ సంహతి = కడియముల సమూహమునుండియు, మేఖలా = మొలనూలినుండియు - మొలనూలి చిఱుగజ్జెలనుండియు, ఉత్థ = లేచిన - పుట్టిన యనుట, ఝుఙ్కార = ఝుణఝుణత్కారముచేతను, నూపుర = అందెలచేతను - అందియల రవళిచేతను అనుట, పరాజిత = ఓడింపఁబడిన - 'నూపురవ్యాహృత' అనుపాఠమున 'అందియల రవళిచే గెలువఁబడిన' అని యర్థము, రాజహంస్యః = రాయంచపెంటులుగలవారు - కడియములయొక్కయు మొలనూలి గజ్జెలయొక్కయు ఝుణఝుణధ్వనిచేతను గిలుకుటందియల రవళిచేతను ఆఁడురాయంచల గెలిచినవారనుట - రాయంచల మెలుఁగుల కంటె వారలకంకణ కాంచీనూపురధ్వనులు మఱింత శ్రావ్యములయియుఁ గాఁబట్టి కలరవంబులు సేయుచు సుందరముగ నడచుచుండుటచేఁ బొంపురాజహంసాంగనలవలె కర

కంకణాదిధ్వనులతిశ్రావ్యముగాఁ జెలంగ మెలయలుగులుపుచు - నడచువారనియు' నాశయము. ఏతాః=ఈ-అనఁగా పూర్వోక్తలైన, *తరుణ్యః = జవరాండ్రు-ఇరువదియేండ్లకొక్కింతతక్కువవయస్సు గల స్త్రీలు, విత్రస్త...దృష్టైః-విత్రస్త - చకితమైనట్టియు, ముగ్ధ = సుందరమైనట్టియు, హరిణీ = జింకతో - జింకయొక్క కన్నులతోననుట, సదృశైః = సమానములైనవియగు, కటాక్షైః = కడగంటిచూపులచేత (ఈచకితహరిణ కటాక్షములచేత వీరు 'చకితమృగదృగాభే ప్రాంతరక్తేచ నేత్రే' అన్నట్లు పద్మినీ జాతివారని సూచితమగుచున్నది) కస్య = ఎవనియొక్క, మనః = మనస్సును, వివశం= మోహమునొందినదిగా, నకుర్వన్తి = చేయరు. - చేయనే చేయుదురనుట. ఇందు చెప్పఁబడిన నాయికలు మధ్యమలు. ఇచట రాజహంసియొక్క పరాజయము, దండివచనానుసారముగా సాదృశమునందే పర్యవసించునుగాన ఉపమ, 'హరిణీసదృశైః' అనుచో మఱొక యుపమ. ఈరెండును ఒకటొకటిని అంగములై యాశ్రయింపక పరస్పరనిరపేక్షములుగా నుండుటచే సజాతీయసంసృష్టి అలంకారము.

మ. కరచంచన్మణికంకణక్వణరణ త్కాంచీగుణస్వర్ణనూ
పురనాదాహృతరాజహంసరమణుల్ పూర్ణేందుబింబాననల్
ధర నెవ్వానిమనంబు సేకొనరు ము గ్ధత్రస్తనవన్మృగీ
తరళాలోకనతుల్యవిభ్రమదృగం చత్స్తోమపాతంబులన్. 8

తా. కలరవములు సేయుచు మెలయలుగాఁ బోవునాఁడు రాయంచలవలె కరంబుల నల్లాడు కడియంబులును మొలనూలిచిఱుగజ్జెలును ఝణంఝణధ్వనులు సేయ, గిలుకటందియలు గల్లుగల్లు మని మొరయ మురిపెంపుఁగులుకునడలతోఁ బోవు జన

---

* తరుణీలక్షణము రతిరహస్యమున
బాలా స్యాత్షోడశాబ్దా తదుపరి తరుణీ త్రింశతే ర్యావదూర్ధ్వం।
ప్రౌఢా స్యాత్పఞ్చపఞ్చా శదవధి పరతో వృద్ధతా మేతి నారీ॥

క. 'పదియాఱు బాలవయసు ము, ప్పదియేఁడులు-జవ్వనికిని ♦ ప్రౌఢకు నైదుం,
బదియేఁడులు నటమీఁదట, తుదియేఁడులు లోలకయ్యెఁ♦దోడ్తో వరుసన్' అనియు,

ఆయావయస్సులయొక్క లక్షణములు,

'నిదాఘశరదోర్బాలా పథ్యా విషయిణో భవేత్ ।
హేమన్తే తరుణీ యోగ్యా ప్రౌఢా వర్షావసన్తయోః।
సతతం సేవ్యమానాపి బాలా ప్రథయతే బలమ్॥.

క. హేమంతంబున యౌవన, కామిని వర్షావసంత-కాలములందుం,
గామించుఁ బ్రౌఢ బాలను, నేమాసమునైన బలము - నిచ్చును వరుసన్.

ఇవియుఁ జెప్పఁబడినవి.

రాంధ్రః బెదరిన బిత్తరిజింకవంటి బెళుకుఁగడగంటిచూపులచే నెట్టివారిమనసును మరులుకొలుపుదురు.

శ్లో॥ కుఙ్కుమపఙ్కకళఙ్కితదేహా, గౌరపయోధరకమ్పితహారా।
నూపురహంసరణత్పదపద్మా, కం న వశీకురుతే భువి రామా। 9

టీ. కుఙ్కు... దేహా... కుఙ్కుమపఙ్క = కుంకుమ రొంపిచేత - రొంపివలెఁ జిక్కగా మెదిచినకుంకుమచేత ననుట, ('అథ కుఙ్కుమమ్। కాశ్మీర జన్మాగ్నిశిఖమ్' 'పఙ్కోఽస్త్రీ శాదకర్దమౌ' అని యమరుఁడు; లేక, 'కుఙ్కుమం ఘుసృణమ్' అను అభిధానరత్నమాల చెప్పుట కుంకుమ మనఁగా కుంకుమపువ్వు గాన 'కుంకుమపువ్వు మెదిచిన చందనపుఁజిక్కనిపూఁతచేత, ననుట; లేక, సిన్దూరం నాగసమ్భవమ్। చీన పిష్టంచ నాగారం పఙ్కం శృఙ్గారభూషణమ్' అను నమరుని చెప్పుట పఙ్క మనఁగా సిందూర మనునామాంతరముగల శృంగారభూషణ మనియెడి యొకద్రవరూపమైన ద్రవ్యవిశేషమును అగును గాన 'కుంకుమచేతను అట్టి సిందూర మనెడి పంకము చేతను' అని యర్థాంతరము.) కళఙ్కిత=చిహ్నితమైన-గుఱుతుగలదిగాఁ జేయఁబడిన-అలఁదబడిన యనుట, దేహా=దేహము గలదియు—కుంకుమసిందూరాది రంజకద్రవ్యములచే శృంగారితమైనయాకారముగలదియు ననుట. కాఁబట్టియే, గౌర...హారా-గౌర=ఎఱుపువన్నెగల-లేక, పద్మినిజాతి యగుటచే 'స్తనయుగళ మనిన్ద్యశ్రీఫలశ్రీ విడమ్బి' అన్నట్లు మారేడుపండువన్నెగల, పయోధర=గుబ్బపాలిండ్లయందు, కమ్పిత = చలితమైన-అల్లలాడుచున్న యనుట, హారా = ముక్తావళులు-అనఁగా ముత్తెపుసరులు, గలదియు; నూపు...పద్మా-నూపురహంస=అందియ లనెడిహంసలచేత-లేక, హంసలవంటియందియలచేత, రణత్=మ్రోఁగుచున్న, పదపద్మా=అడుగులనెడి తామరలుగలదియు-లేక, తామరలవంటియడుగులు గలదియు అగునట్టి, రామా=సుందరి, భువి=పుడమియందు, కం=ఎవనిని, న వశీకురుతే=వశముచేసికొనదు ఎట్టివానినైనను వశముచేసికొనుననుట, ఇచట రూపకమును ఉపమయు రెండు నగుటకు సాధకబాధకములు లేమింజేసి సందేహసంకరము.

[ఇచట హారములు అల్లలాడుచున్న ననుటచే చన్నుఁగవలు మిక్కిలిబిగువులగుట సూచిత మగుచున్నది. మిక్కిలి బిగి లేనియెడ దానిపై ముత్తెపుసరులు వ్రాలియుండునే కాని తాఁకితాఁకి యెగయుచు నిట్లు అల్లలాడుచుండు ననుట పొసఁగదు. చన్నుఁగవ నిబ్బరంపుబిగిచే మిక్కిలి మిక్కుటమైన పరువంపుసొంపు సూచిత మయ్యెడిని. పాలిండ్లను గౌరము లనుటచే రూపసమృద్ధియు వ్యక్తమగుచున్నది. ఇందువలన ఆలంబనగుణము లభించుట తెలియనగును. ఇట్లే 'కుఙ్కుమపఙ్క' అనుటచే తటస్థమైన యుద్దీపన విభావము చెప్పఁబడినది. అట్లే హారనూపురము లనెడి ఆలంబనాలంకరణము తెలుపఁబడియె. 'రణత్పదపద్మా' అనుటచే లీలాగతి విశేషరూపమైన అనుభావమును దెలియనయ్యెడి. ఇట్లు 'అభిరూప్యమకౌశేయ నుక్తానాం చాతినార్ద్రకమ్। ఏవమాదిగుణాపస్తా ప్రథమే

యౌవనే భవేత్' అన్నట్లు యౌవనమునఁ బొడసూపు ఆలంబనగుణాను భావాదిసామగ్రిచే సముల్లసితమైనట్టియు, 'కృతార్థరాజసంస్కారా సఖీ కేళీషు లాలసా' అను చేష్టావిశేషములతోఁ గూడిన యౌవనముచే నిండారి యున్నట్టియు, 'గమయతీతి రామా' అను వ్యుత్పత్తివలన రమింపజేయునట్టిదిగాన లోకోత్తర లావణ్యసంపన్న మైనదియు నగు ఆలంబనవిభావముచేత (అనఁగా నాయికా రూపవిభావముచేతఁ బొడమిన శృంగార రసంపు సముద్రమున నెవ్వఁడు మునుఁగఁడుఁడునని భావము. ఇచట శ్లాఘ్యములైన విశేషణములతోఁ గూడి యుండుటవలన నుదాత్తత యనుకావ్యగుణము తెలియునది. మఱియు నత్యంతసుకుమార మైనయర్థ సందర్భము కలిమిచే నిచట వృత్తి కైశికి యగును.]

చ. గొన బగుమేన సంకుమద కుంకుమపంక మెసంగ సిబ్బెపుం
జనుఁగవ రత్నహారములు సారె పెనంగఁ బదాంబుజంబులన్
మొనసినగిల్కుటందియల మ్రోఁత చెలంగ ననంగవైభవం
బెనయఁగఁ గుల్కుకల్కిసొబ గెవ్వనిఁ దావలపింప దిమ్మహిన్.

తా. కుంకుమపూవుతోఁ జిక్కగా మెదిచినచందనంబు మెయినిండ నలందుకొని, పసిమివన్నెగబ్బిగుబ్బలపై ముత్తియంపుసరులు అల్లలాడుచుండఁగా, నంచఁదలవలె నింపుగులుకు గిలుకుటందియలరవ యడుగుఁదమ్ముల నెమ్మొలుసూప, నలరారు మిటారికి నిప్పుడమియం దెవ్వరు వశులు గారు?

అవ. వీరలప్రాబల్యమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నూనం హి తే కవివరా విపరీతవాచో
యే నిత్య మాహు రబలా ఇతి కామినీ స్తాః।
యాభి ర్విలోలతరతారకదృష్టిపాతైః
శక్రాదయోఽపి విజితా స్త్వబలాః కథం తాః॥ 10

టీ. యే=ఎవరు-ఏకవివరు లనుట, తాః=ఆ-ప్రసిద్ధలైనట్టి, కామినీః= స్త్రీలను, అబలాః = అబలలు అని-అనఁగా బలహీనురాండ్రని, నిత్యం=ఎప్పుడును, ఆహుః= చెప్పుదురో-వర్ణింతురో యనుట, తే = ఆ, కవివరాః = కవిశ్రేష్ఠులు, విపరీతవాచః = వ్యత్యస్తమైన వచనములు గలవారు - ఒకవిషయమును • దానికి విరుద్ధమైన మఱొక విషయముగాఁ జెప్పువారనుట, నూనంహి=సత్యమేగదా. అబలాశబ్దమునకు ముఖ్యార్థము స్త్రీయైనను దాని నిచట యోగార్థమున (అనఁగా బలహీనురాలు అనునర్థమున)

గ్రహించి యిట్టియర్థమునకు విరుద్ధముగా స్త్రీ లుండుటచే కవీశ్వరు లిట్టియర్థముతో వారిని వ్యవహరించుట విపరీతముగాదా యనియు శంకించి విపరీతమేయని సాధించుటకు నా స్త్రీలు ప్రబలురాండ్రని సాధించుచున్నాఁడు యాభిః = ఏ స్త్రీలచేత, విలోల...పాతైః - విలోలతర = మిక్కిలియుఁ జలించుచున్నట్టి, తారక = నల్లగ్రుడ్లుగల, దృష్టిపాతైః = లోచనప్రసారములచేత-చూపుల నిగుడ్పుటలచేత ననుట- ఇటునటు నల్లగ్రుడ్డును సలీలముగాఁ ద్రిప్పి నిగుడ్చునట్టిచూడ్కులచేత ననిభావము, శక్రాదయః అపి = ఇంద్రుఁడు మొదలైనవారు గూడ - తక్కినవారిని జెప్పనేల యనుట, విజితాః=జయింపఁబడిరో - తమకు లోఁబడవగాఁ జేసికొనఁబడిరో, తాస్తు = వారో-అట్టికామినులో, అబలాః=దుర్బలలు, కథం = ఎట్లు, దుర్బలలు గారు ప్రబలలే యని భావము. వీక్షణమాత్రముచేతనే యింద్రాదులను సైతము గెలువఁజాలినట్టి వారిబలము నేమని చెప్పవచ్చును. అట్టి యా స్త్రీలకు దౌర్బల్యమును ప్రతిపాదించు కవులపలుకులే దుర్బలములుగాని వారు గాదు అని భావము. ఇందు ఉత్తరవాక్యార్థము పూర్వవాక్యార్థమును సమర్థించుచున్నదిగాన తద్వాక్యార్థహేతుకమైన కావ్యలింగము అలంకారము.

చ. అతివలఁ జూచి వీ రబల లంచు వచించుమహాకవీంద్రు లు
ద్ధతవిపరీతవాదు లిది దబ్బఱ గాదు విలాసినీసమం
చిత్రతరళాక్షిపాతముల చే గెలువంబడి రింద్రముఖ్యులున్
ధృతి నటువంటివా రబల లేగతి నైరి తలంచి చూడఁగన్. 10

తా. కవీశ్వరు లెప్పుడును కామినులను అబల లనుచుందురు. ఆకామినులో నల్లగ్రుడ్డును నొయ్యారముగా నటు నిటుఁ ద్రిప్పి నిగిడ్చును నువాలుఁజూడ్కులచేతనే యింద్రాదులనుగూడ తమకు లోఁబడవగావించుకొనునట్టి ప్రబలురాండ్రు. అట్టి వారి నబల లని చెప్పుకవులు విపరీతములు మాటలాడువారే యగుదురు గదా.

అవ. కామదేవుఁడును కామినులకుఁ గింకరుఁడే యనుట ను త్ప్రేక్షించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నూన మాజ్ఞాకర స్తస్యాః, సుభ్రువో మకరధ్వజః।
యత స్తన్నేత్రసఞ్చార, సూచితేషు ప్రవర్తతే॥ 11

టీ. మకరధ్వజః = కామదేవుఁడు-మన్మథుఁ డనుట, యతః=ఎందుచేత, తన్నేత్ర...తేషు-తత్-ఆకామినియొక్క, నేత్రసఞ్చార = దృష్టిప్రసారముచేత - ఆకాంత నిగిడ్చినచూడ్కిచేత ననుట, సూచితేషు = సూచింపఁబడినవానియందు - గుర్తింపఁబడిన పురుషులయందు, ప్రవర్తతే = ప్రవర్తించుచున్నాఁడో - కామినులుతమవాలుఁజూపులఁ గీలుకొలిపినంతనే మన్మథావేశము పురుషులకుఁ గలుగు ననుట, (అతః = అందువలన),

తస్యాః=ఆ-ప్రసిద్ధమైన-లేక, పూర్వోక్తమైనట్టి, సుభ్రువః = (చక్కని కనుబొమలు గల) స్త్రీయొక్క-ఇట జాత్యేకవచనము గనుక స్త్రీలయొక్క అనిభావము. ఆజ్ఞాకరః-ఆజ్ఞనుజేయువాఁడు-కింకరుఁడనుట-ఏమిచెప్పిన నది సేయువాఁడనుట, నూనం = నిజము - ఇది యుత్ప్రేక్షావాచకము. లోకమునందు స్వామి కన్నుఁజూసినచోట సేవకుఁడు వర్తించునట్లు స్త్రీలు తమచూడ్కులు నిగిడ్చినవానియందు, మన్మథుఁడు ప్రవర్తించుచున్నాఁడు-అనఁగా వానికి మరులుకొలుపుచున్నాఁడు గాన వాఁడు వారికి కింకరుఁడే యని భావము.

[కామినీకటాక్షముచేతనే జనులకు మన్మథావేశము కలుగుటవలన నీయుత్ప్రేక్ష కలిగినది. ఇదియు 'నూనమ్' అను వ్యంజకశబ్ద ముండుటవలన వాచ్య మగుచున్నది. 'మన్యేశఙ్కే ధ్రువం నూనం ప్రాయ ఇత్యేవమాదిభిః। ఉత్ప్రేక్షా వ్యజ్యతే శబ్దై రివశబ్దోఽపితాదృశః' అనుటంబట్టి 'నూనమ్' అనుశబ్దముచే నిచట నుత్ప్రేక్ష యుతాపిత మైనది. దీనిచే స్త్రీలు జగత్తునెల్ల వశీకరించుకొనుటయందు నెదురులేని సామర్థ్యము గలవారని వ్యక్త మగుచున్నది. బొమలతీరుతోఁ గూడిన కన్నుంగవ చూడ్కులు మఱింత మదనోద్దీపకములు గాన 'సుభ్రువః' అనుపద మిట సాభిప్రాయము.]

క. నారీజనముల కాజ్ఞా
 కారి యగుభటుండు మరుఁడు ♣ గాఁబోలు జుమీ
 వారికటాక్షము సోఁకిన
 వారియెడన వాఁడిఁ జూపి ♣ వర్తించుఁ గదా. 11

తా. మన్మథుఁడు చక్కనికనుబొమలతీరు గలమెలనాఁగలు తమచూడ్కులెందు నిగుడింతురో యందే ప్రవర్తించుచున్నాఁడు గాన వాఁడు వారానతిచ్చు పని సేయుకింకరుఁ డగుట నిజము.

అవ. కామినులయందు రాగముగల యొకఁడు ఒకానొక కామినిం జూచి శ్లేషవైచిత్ర్యముచే దానిని ప్రశంసించుట యగునట్లుగాఁ జెప్పినవచనమును రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కేశాః సంయమినః శ్రుతే రపి పరం పారం గతే లోచనే
 అన్తర్వక్త్ర మపి స్వభావశుచిభిః కీర్ణం ద్విజానాం గణైః।
 ముక్తానాం సతతాధివాసరుచిరౌ వక్షోజకుమ్భా వి మా
 విత్థం తన్వి వపుః ప్రశాన్త మపి తే రాగం కరో త్యేవ నః॥ 12

టీ. కేశాః=వురులు, సంయమినః=కట్టఁబడినవి - ఇది సామాన్యమైన యర్థము; మంచినియమముతోఁ గూడిన వని ప్రశంసాపరమైన విశేషార్థము. ఇట్లు శ్లేష

వైఖరిచే మీఁద నెల్ల విశేషణములకు రెండేసియర్థములు గలుగుట తెలియునది. లోచనే అపి = కన్నులు గూడ, శ్రుతేఃపరం పారం = చెవులయొక్క యవ్వలిదరిని - అనఁగా కర్ణాంతము ననుట; వేదములయొక్క యవ్వలిదరిని - అనఁగా వేదాంతముల ననుట, గతే = పొందినవి-కర్ణాంతవిశ్రాంతము లైనవనియు, వేదాంతపరిశీలన తత్పరము లనియు నర్థద్వయము. అంతర్వక్త్రం = ముఖముయొక్క లోపలిభాగము, స్వభావశుచిభిః = స్వభావముచేత తెల్లనైనట్టి; స్వభావముచేత పవిత్రమైనట్టి ద్విజానాం గణైః = దంతముల సమూహముచేత; బ్రాహ్మణులసమూహముచేత, 'దన్త విప్రాణ్డజాద్విజాః' అని . యమరుఁడు, కీర్ణం = వ్యాప్తమైనది - స్వాభావికముగాఁ దెల్లనైయుండు పండ్లవరుసచేత నెఱసిన దని యర్థము; స్వాభావికముగాఁ బవిత్రు లైన బ్రాహ్మణగణములు గలిగియున్న దని యర్థాంతరము. ఇమౌ = ఈ - ఈయుం చేతితోఁ జూపుటగాఁ దెలియునది. వక్షోజకుమ్భౌ = చనుంభములు గుబ్బపాలిండ్లు, ముక్తానాం = ముత్తెపుసరులయొక్క; జీవన్ముక్తులయొక్క, సత...రుచిరౌ-సతత = నిరంతరమైన, అధివాస = ఉనికిచేత; కాఁపురముచేత, రుచిరౌ = మనోహరములైనవి. 'ముక్తాతు మౌక్తికే ముక్తః' 'ప్రాప్తముక్తౌతు మోచితః' అని విశ్వము. గబ్బిగుబ్బలు ముత్తెపుసరుల కెపుడు నాటపట్టై యుండు నని యర్థము; జీవన్ముక్తులకు నెపుడు నివాసస్థానమై యుండు నని యర్థాంతరము. కాఁబట్టి, హేతన్వి = ఓతీఁగఁబోఁడీ, ఇత్థం = ఈ చెప్పఁబడిన ప్రకారమున, తే = నీయొక్క, వపుః = శరీరము, ప్రశాన్తమపి = ప్రసన్నమైనను - తిన్నఁదనముగలదైన ననుట; మిక్కిలిశాంతి గలదైనను - అనఁగా వైరాగ్యమునకు వలయు సంయమాదిసాధనసంపత్తిగల దయ్యును అని యర్థాంతరము, నః=మాకు, రాగం=అనురక్తిని-సంభోగాభిలాష నేయనుట, (క్షోభం = కలఁతను, అని పాఠాంతరము.) కరోతి = పుట్టించుచున్నది - వైరాగ్యసాధనములైన సంయములు, వేదాంతపారీణత, పవిత్రబ్రాహ్మణగణములు, జీవన్ముక్తులు అనెడు నివి గలిగియుండుటచే వైరాగ్యమునే కలిగింపవలసినదై యుండఁగా దానికి విరుద్ధముగా రాగమును గలిగించుచున్నదని విరోధము స్ఫురించుచున్నది. ఈవిరోధము ఆభాసిత మగుటచే నిచట అలంకారము విరోధాభాసము. ఇదియును 'సంయమినః' ఇత్యాదులందలి శ్లేషయొక్క శక్తిచే నుత్థాపితమైనదిగాన రెంటికిని అంగాంగిభావముచే సంకరము.

ఉ. వావిరిగన్నుదోయి శ్రుతిశపారగ మెంతయు సంయముల్ కురుల్
భావశుచిద్విజప్రకరభాజన మెన్న ముఖాంతరంబు ము
క్తావళిరమ్యముల్ కుచములక్కట యిట్లు ప్రశాంత మయ్యు రా
జీవదళాక్షి మేను విరసించుచు నున్నది మాకు రాగమున్. 12

తా. ఓ తీఁగఁబోఁడీ! నీ నెఱిపురులు సంయములు (ముడువఁబడిన వనుట). నీలోచనములు శ్రుతియొక్క పారమును జెందినవి (కర్ణాంతవిశ్రాంతము లనుట). నీ ముఖములోపల సహజముగా శుచిగల ద్విజగణములు నిండియున్నవి (తెలిపండ్లవరుస

గలిగియున్నవనుట). నీగుబ్బపాలిండ్లలో ముక్తావలికి నిరంతరవాసమై యొప్పుచున్నవి (ముత్తెపుసరు లెప్పుడు వ్రేలుచుండుననుట). ఇట్లు నీశరీరము వైరాగ్యసాధనభూతులగు సాయములు, బ్రాహ్మణులు, జీవన్ముక్తులు మున్నగువారిం గలిగి ప్రశాంతమైయుండియు (తిన్నదనము కలిగియుండియు ననుట) మాకు రాగమునే కలిగించుచున్నది కాని వైరాగ్యమును గలిగింపదు.

శ్లో॥ ముగ్ధే ధానుష్కతా కేయ, మపూర్వా త్వయి దృశ్యతే॥
యయా విధ్యసి చేతాంసి, గుణై రేవ న సాయకైః॥ 13

టీ. హేముగ్ధే=ఓసుందరీ-లేక, యౌవనము పొటమరించుచున్నదానా, త్వయి= నీయందు, అపూర్వా = ఇంతవఱకుఁజూచి యెఱుఁగనట్టి - అసాధారణమైన యనుట, ధానుష్కతా=విలుకానితనము-విలువిద్యయనుట, దృశ్యతే = కనఁబడుచున్నది. ఇయం కా=ఇది యేది-ఇది యెట్టిదో తెలియరాకున్న దనుట. ఎలనఁగా, యయా = దేనిచేత-ఏవిలువిద్యను గొని యనుట, చేతాంసి = (వయసుకాండ్ర) మనస్సులను-దుర్లక్ష్యము లైనవాని ననుట, గుణైః ఏవ = అల్లెత్రాడులచేతనే యని యర్ధము; రూపయౌవనాది గుణములచేతనే యని యర్థాంతరము, విధ్యసి = గ్రుచ్చుచున్నావో, ఆయీవిలువిద్య యెట్టిదో తెలియరాకున్నదని పూర్వముతో నన్వయము. సాయకైః = బాణములచేతనో న (విధ్యసి)=గ్రుచ్చవు. లోకమునఁ బ్రౌఢు లైన విలుకాండ్రు గుఱిపెట్టఁగూడిన లక్ష్యములనే బాణములతో నాటుచున్నారు; నీవో ముగ్ధవయ్యు గుఱిపెట్టరాని లక్ష్యములను (యువజనమనంబులను) అల్లెత్రాడులచేతనే నాటుచున్నావు; ఈవిలువిద్య మిక్కిలి వింతగా నుండుటచే ఎట్టిదో తెలియరాకున్నదని భావము. ఇచట గుణమనఁగా ఆలంబనగుణము లైన రూపయౌవనాదులు నగును గాన నీరూప యౌవనాదిగుణముల చేత వయసుకాండ్రమనసులను మరుతూపులపాలు సేయుచున్నావని భావము. స్త్రీలకుం దమరూపయౌవనాదిగుణసంపత్తియే పరులను బ్రహరించుటకు సాధన మగు నని ఫలితార్థము. ఇచట ఉత్తరవాక్యము పూర్వవాక్యమును హేతువై సమర్థించుటచే, వాక్యార్థహేతుక మగుకావ్యలింగము అలంకారము. అదియు 'గుణైః' అను శ్లేష యొక్క భిత్తికాభేద మగు అధ్యవసాయమూలమునఁ గలిగిన అతిశయోక్తిచే నిర్వహింపఁబడినది. కాన రెంటికిని అంగాంగిభావముచే సంకరము. దానిచేఁ బ్రసిద్ధోపమాన మగుధానుష్కునికంటె ఉపమేయభూత యగుముగ్ధకు ఆధిక్యము ప్రతీత మగుటచే వ్యతిరేకాలంకారము. వ్యక్త మగుచున్నది గాన అలంకారముచే అలంకారధ్వని యని యెఱుంగునది.

క. శరములచే భేదింపక
నిరతముఁ జేసెదవు హృదయసంనిర్భేదము భా

సురగుణములచే నద్భుత
కరచాపప్రౌఢి నీకె కలదు లతాంగీ. 13

తా. సుందరాంగీ! గుఱిపెట్టరాని యువజనమనంబులను గుణములచేతనె (రూపయౌవనాదిగుణములచేతనే యనుట) గ్రుచ్చుచున్నావు కాని తక్కిన విలుకాండ్రవలె బాణములచేఁ గాదు. నీ యీవిలువిద్య మిక్కిలి వింతగా నుండుటచే నెట్టిదో తెలియరాకున్నది.

అవ. ఇఁక నీమొదటివింశతి ముగియునంతకును కామినులయం దత్యంతానురాగము గలవా రా కామినులం గుఱించి చెప్పు ప్రశంసా వచనములం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సతి ప్రదీపే సత్యగ్నౌ, సత్సు తారారవీన్దుషు।
వినా మే మృగశాబాక్ష్యా తమోభూత మిదం జగత్॥ 14

టీ. ప్రదీపే = (విషయములను బ్రకాశింపఁజేయునట్టి వెలుఁగుగల) దీపము, సతి=ఉండఁగా-ఉండిన ననుట, అగ్నౌ = (అటువంటిదే యైన) అగ్ని, సతి=ఉండఁగాను, 'అర్కే' అనుపాఠమున త్రిలోకప్రకాశకుఁ డైనసూర్యుం డుండఁగా నని యర్థము. తారా రవి ఇన్దుషు = (చీఁకటిని బోఁగొట్టునవిగాఁ బ్రసిద్ధములై యున్న) చుక్కలు సూర్యుఁడును చంద్రుఁడును ('తారామణీన్దుషు' అను పాఠమున మణి యనఁగా కెంపులు మొదలైన మాణిక్యములు అని యర్థము.) సత్సు=ఉండఁగాను-నీరందఱు నుండినను గాని యనుట, మృగశాబ అక్ష్యా వినా = లేడిపిల్ల కన్నులవంటి కన్నులు గలదానిని (అనఁగాఁ బూర్వము నే ననుభవించిన యా ప్రియురాలిని) విడిచి-అట్టి ప్రియురాలు లేకుండుటవలన ననుట, ఇదం జగత్ = ఈజగము, మే = నాకు తమోభూతం = అంధకారమైనది-చీఁకటివలెఁ గనఁబడుచున్నదని శేషము. అదియె నాకన్నుఁగవకు వెలుతురువంటిది గాన నది లేనిచో జగమెల్ల నాకుఁ జీఁకటిగానే కనుపట్టుచున్న దని భావము. చీఁకటిని నిరసించునవిగాఁ బేరొందిన ప్రదీపాదికారణములుండియు వానివలన చీఁకటిని నిరసించుకార్యము పుట్టనందున నలంకారము విశేషోక్తి. మఱియు ప్రదీపాదు లున్నను చీఁకటియయ్యె ననుటచే విరోధమును వ్యంజిత మగుచున్నది. దీనిచే నీయనురాగికిఁ గలమోహాంధత్వము అనెడువస్తువు గమ్య మగుచున్నది గాన అలంకారమునే వస్తుధ్వని యని తెలియునది.

ఆ. పెక్కుదివియ లున్న ♩ జక్కవచెలి యున్న
రిక్కరాయఁ డున్నఁ ♩ జుక్క లున్నఁ
జిన్నిలేడిచూపు ♩ చేడియ నెడబాయు
నప్పు డంధకార ♩ మయ్యె జగము. 14

తా. విషయములను దనవెలుఁగుచేఁ బ్రకాశింపఁజేయుదీప ముండినను, అట్టిదె యగునగ్ని యుండినను, జీఁకటిని బోఁగొట్టునవిగా వన్నెకెక్కిన చుక్కలును సూర్యుఁడును జందురుఁడు నుండినను, కాదమలేడివంటి బెళుకుఁగన్నుఁగవ గల నావగలాడి లేనిచో యీలోకం బంతయుఁ జీఁకటి గాలుకొన్నట్లే తోఁచుచున్నది.

శ్లో॥ ఉద్వృత్తః స్తనభార ఏష తరళే నేత్రే చలే భ్రూలతే
రాగాధిష్ఠిత మోష్ఠపల్లవ మిదం కుర్వన్తు నామ వ్యథామ్।
సౌభాగ్యాక్షరపఙ్క్తి కేవ లిఖితా పుష్పాయుధేన స్వయం
మధ్యస్థాపి కరోతి తాప మధికం రోమావలిః కేన సా॥ 15

టీ. ఉద్వృత్తః=మిక్కిలి వట్రువలైన-ఉత్పథము గలదైన: అనఁగా కాని త్రోవను వర్తించునదైన అని యర్థాంతరము, ఏష=ఈ-ఈయని చేతజూపిచెప్పుట, స్తనభారః=చన్నులబరువును, బలువులైనచన్నులనుట, తరలే=సలీలముగా చలించునట్టి-నీటుగా నిటు నటు తిరుగునట్టి యనుట: చపలములైన యని యర్థాంతరము నేత్రే = కన్నుదోయి, చలే = రేచితము మొదలైన విలాసములను గదలునట్టి: నిలుకడలేనట్టి యని యర్థాంతరము, భ్రూలతే = తీగెలవంటికనుబొమలును, రాగ అధిష్ఠితం = ఎఱుపునెలకొన్నట్టిది: మత్సరము నెలకొన్నట్టిదని యర్థాంతరము. 'రాగశ్చ రక్తే మాత్సర్యే క్లేశాదౌ లోహితేషుచ 'అని విశ్వము' ఇదం=ఈ, ఓష్ఠపల్లవంబు=మోవిచిగురును, చిగురువంటిమోవి యనుట, అనుటివి, వ్యథాం = మనస్సునకుఁ బీడను కుర్వన్తునామ = కలిగించినఁ గలిగింపని - ఇచట ఉద్వృత్తాదివిశేషణములందు శ్లేషవలన నర్థాంతరములుగా ఉత్పథవృత్తి, చపలత్వము, నిలుకడలేమి, మాత్సర్యగ్రస్తత మొదలైన దుష్టలక్షణములు ప్రతిపాదింపఁబడుటచే నట్టి దుష్టములైన స్తనభారాదులు వ్యథ కలిగించుట యొకయాశ్చర్యము కాదనుట - దుష్టులవు పరులను పీడించుట స్వాభావికము గాన నవి పీడించిన పీడించుఁగాక యని భావము. అయితే, పుష్పాయుధేన = (పువ్వు లాయుధముగాఁ గలయట్టి) మన్మథునిచేత, స్వయం = తనంత-తనచేతితోనే యనుట, లిఖితా=వ్రాయబడినదైన, సౌ...పంక్తికేవ - సౌభాగ్య=సౌభాగ్యమును దెలుపునట్టి, అక్షరపంక్తికా ఇవ=పుణ్యావర్ణముల బంతివలె-అట్టివర్ణముల బంతియో యన్నట్లు ఉన్నట్టి యని యుత్ప్రేక్ష, సా=అ,రోమావలిః= ఆరు, మధ్యస్థా అపి=నడుమునందున్నదైనను: తటస్థమైనదిగా నున్నప్పటికిని అని యర్థాంతరము, కేన = ఎందుచేత, అధికం = మిక్కుటమైన, తాపం=తుండుమును, కరోతి = చేయుచున్నది తటస్థులైనవార లొకరికి సంతాపము చేయరుగాన విశేషించి తటస్థమైన యీ యారేల మనస్సును తపింపఁజేయుచున్న దనుట - ఇచట స్తనభారాదులకును రోమావళికిని శ్లేషచే నర్థాంతరములు కల్పించి యాయర్థములచే స్తనాదుల కిల్లదుష్టులనుగాను రోమావళినిమాత్రము మధ్యవర్తియైనదిగాను అలవరించి

దుష్టములైన స్తనాదులకు మనస్సును బీడించుట తగును గాని మధ్యవర్తియైన యారున కట్లు చేయఁదగదు. అయినను ఆరే యన్నిటికంటె నధికతాపము చేయుచున్నదని యాశయము నిబంధించినాఁడు.

[ఇచట బూర్వార్ధమున శ్లేషభంగిని ఉద్వృత్తాది పదార్థములు విశేషణగతిచేత పీడించుట యనుపదార్థమునకు హేతువు లగుటచే పదార్థహేతుక కావ్యలింగ మలంకారము. ఉత్తరార్ధమున మధ్యస్థపదార్థము శ్లేషభంగిచేతనే 'కేనసా తాపమధికం కరోతి' అను ఆక్షేపముఆనెడి పదార్థమునకు హేతువగుటచే పదార్థహేతుక కావ్యలింగము. మఱియొకటియుఁ బొడకట్టుచున్నది. ఈ రెండవది 'సౌభాగ్యాక్షరపంక్తికేవ' అను ఉత్ప్రేక్షచే నపేక్షిత మగుటచే రెంటికిని సంకరము. మొదటి కావ్యలింగమునకివి యపేక్షితములు గామిచే సజాతీయసంసృష్టి యలంకారము. దీనిచే స్తనభారాదులు లోకోత్తర లావణ్యసంపత్తి గలవనియు నత్యంతమోహనకరము లైనవనియు సూచితమగుచున్నది. ఆరును సౌభాగ్యాక్షరపంక్తికగా నుత్ప్రేక్షించుటచే నది నల్లనియక్షరముల బంతివలె నిడుదగా సాఁగియుండుట సౌభాగ్య సూచకమగుటయు దానినే 'స్వయంలిఖితా' అనుటచే అత్యంతమదనోద్దీపక మగుటయు నూహ్యము.

చ. గరువపుఁజన్నులుం బెళుకుఁ గన్నులు నిల్కడలేని కన్బొమల్
మురియుచు నెట్టఁబాఱుజిగి మోవియుఁ దాపముఁ జేయఁగాఁదగుఁ
స్మరలిఖితోరుభాగ్యలిపి జాల మనం దగి మధ్యవర్తియై
పరఁగినరోమ రాజియును బాయక తాపముఁ జేయ నేరమే. 15

తా. చనుగుబ్బలు (మిక్కిలివఱ్ఱువలైనవి) త్రోవదప్పి నడచునవి. కన్నుఁగవ (నీటుగా నిటునిటు చలించునది) చపలమైనది. కనుబొమ (విలాసపుఁ ద్రిప్పులు గలది) నిలుకడలేనిది. చిగురుంగెమ్మోవియో (ఎఱుపుగిఱిగొన్నది) మత్సరము మిక్కిలియుఁగలది; ఇట్టివియెల్ల దుష్టము లగుటచే మనస్సును బీడించినఁ బీడించుఁగాక. మన్మథుఁడు తన చేతులార వ్రాసినపుణ్యాక్షరముల బంతివలె నల్లనై నిడుదగాఁ జాఁగి సొంపు నింపుచున్న యారు తాను (నడుమునందున్నదైనను) మధ్యవర్తిగానున్నదైనను దుష్టులైన యాస్తనాదులకంటె నధికతాపము చేయుచున్నది. ఇది యెట్లో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ముఖేన చన్ద్రకాన్తేన మహానీలైః శిరోరుహైః।
కరాభ్యాం పద్మరాగాభ్యాం రేజే రత్నమయీవ సా॥ 16

టీ. చన్ద్రకాన్తేన = చంద్రునివలె మనోహరమైన: చంద్రకాంతి రూపమైన యని యర్థాంతరము, ముఖేన = ముఖముచేతను, మహానీలైః = మిక్కిలినల్లనైన: సింహళద్వీపమునఁబుట్టు నింద్రనీలములైన యని యర్థాంతరము, శిరోరుహైః = కురులచేతను,

('సింహలస్యాకరోద్భూతా మహానీలాస్తుతేస్మృతాః' అని యగస్త్యులు.) పద్మరాగాభ్యాం=తామరలవలె నెఱ్ఱనైన, పద్మరాగమణులు రూపమైన యని యర్థాంతరము, కరాభ్యాం=చేదోయిచేతను, సా=ఆసుందరి, రత్నమయీఇవ = రత్నరూపమైనదానివలె-రత్నములచేతనే చేయఁబడినదానివలె, రేజే=విలసిల్లెను. ఇచట చంద్రకాంతాది శబ్దములకుఁ గల యర్థాంతరములచేత చంద్రకాంతమణ్యాదుల నలవరించి యాసుందరి మణులచేతనే రచితమైన దని యుత్ప్రేక్షించినాఁడు. ఇచట శ్లేషానుప్రాణితమైన యుత్ప్రేక్షయలంకారము.

తే. మిగుల శశికాంత మైననె మ్మొగముచేత
నెఱి మహానీలరుచు లైన నెఱులచేత
జలజరాగము లయిన హస్తములచేత
రత్నమయ మనఁ గామినీ రత్న మమరె. 16

తా. ఆముద్దుగుమ్మనెమ్మొగము చంద్రకాంతము (చంద్రునివలె మనోహరమైనదనుట). దానికురులు మహానీలములు (మిక్కిలి నల్లనైనవనుట). దానికరములు పద్మరాగములు (తామరలవలె నెఱ్ఱనైనవనుట). కాఁబట్టి యది రత్నములచేతనే చేయఁబడినదో యన్నట్లు ప్రకాశించుచున్నది.

శ్లో॥ గురుణా స్తనభారేణ ముఖచన్ద్రేణ భాస్వతా।
శనైశ్చరాభ్యాం పాదాభ్యాం రేజే గ్రహమయీవ సా॥ 17

టీ. గురుణా=గొప్పదియైన: బృహస్పతిరూపమైన అని యర్థాంతరము-('గురుస్తు గీష్పతౌ శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భరే' అని శబ్దార్ణవము) స్తనభారేణ=చన్నుల బరువుచేత-నిబ్బరంపుగుబ్బచన్నులచేత ననుట, భాస్వతా = ప్రకాశముగల: సూర్యుని చేతను ('భాస్వాన్ భాస్కరసూర్యయోః' అని విశ్వము.) ముఖచన్ద్రేణ = ముఖమనెడి చంద్రునిచేత-ఇచట 'భాస్వతా' అనుశబ్దముయొక్క మొదటియర్థము ముఖచంద్రునికి విశేషణము; రెండవయర్థము విశేషణముగాక తనంత నేకై నవగ్రహములలో సూర్యుని నిర్దేశించుచున్నదని తెలియునది. శనైశ్చరాభ్యాం = మందగమనము గల : శనైశ్చరుఁడను గ్రహముచేతను, పాదాభ్యాం = అడుగులచేతను - ఇందును శనైశ్చరశబ్దము మొదటియర్థము పాదములకు విశేషణ మనియు, రెండవ యర్థము వేఱై శనిని నిర్దేశించుచున్న దనియుఁ దెలియునది, సా = ఆసుందరి, గ్రహమయీ ఇవ = గ్రహరూపమువలె - గ్రహము లనెడి సామగ్రిచేతనే రచింపఁబడినదో యన్నట్లు, అని యుత్ప్రేక్ష, రేజే = విలసిల్లెను - ఇందును శ్లేషమహిమచే గురువు మొదలైన గ్రహములను అలవఱిచి యా స్త్రీని గ్రహమయిగా నుత్ప్రేక్షించినాఁడు. కాన శ్లేషసంకీర్ణమైన యుత్ప్రేక్షయే యిట నలంకారము. ఇట్లు రెండుశ్లోకములను

రత్నమయిగాను గ్రహమయిగాను నుత్ప్రేక్షించుటవలన లోకోత్తరము లైన యాకార రూప లావణ్య సౌందర్య కాంతి విశేష భాగ్య సౌభాగ్యాదు లగు సకలకల్యాణగుణములచే మనోహరమై యుండుట సూచిత మగుచున్నది.

క. గురువగు కుచభారంబును
సరసకళాభాస్వదాస్యచంద్రుండు శనై
శ్చరము లగుచరణములుఁ గల
కరిగమన దనర్చె నౌర గ్రహరూప మనన్. 17

తా. గుబ్బచనుంగవ గురువు (గొప్పది). మొగంబు చంద్రుండును భాస్వంతుండును (ప్రకాశముగలదియు), పాదములు శనైశ్చరములు (మందగమనముగలవి), కాంబట్టి యాసుందరి గ్రహములచేతనే చేయంబడ్డదో యనునట్లున్నది.

శ్లో॥ తస్యాః స్తనౌ యది ఘనౌ జఘనం చ హారి
వక్త్రం చ చారు తవ చిత్త కి మాకులత్వమ్।
పుణ్యం కురుష్వ యది తేషు త వాస్తి వాఞ్ఛా
పుణ్యైర్వినా నహి భవన్తి సమీహితార్థాః॥ 18

టీ. తస్యాః=ఆతరుణియొక్క, స్తనౌ=చన్నుఁగవ, ఘనౌ = గొప్పవైనవి-(క్రిక్కిరిసినవనుట), యద్యపి=అయినను, జఘనంచ = కటిపురోభాగమును, హారి=మనస్సును హరించునట్టిది, (యద్యపి=అయినను), వక్త్రంచ=మొగమును, చారు = సొగసైనది (అయినను), హేచిత్త=ఓమనస్సా, తవ=నీకు, ఆకులత్వం = ఆకులపాటు-కలత, కిం=ఎందుకు-ఇట్లు స్తనములఘనత్వాను మున్నగువానింబట్టి యాకులపడుట వలన నాయాకులపాటు మాత్రమే కలుగును గాని మఱేమియుఁ గలుగదు గాన నది వలదని భావము. అయితే చేయవలసినదేమియన్నచో, తేషు = వానియందు - ఆస్తనాదులయందనుట, తవ=నీకు, వాఞ్ఛాయది=కోరిక గలదేని, పుణ్యం = సత్కర్మమును, కురుష్వ=ఆచరింపుము. ఏలనఁగా, పుణ్యైః వినా=పుణ్యములులేక, సమీహిత ఆర్థాః=కోరినయర్థములు, నభవన్తి హి=కలుగవుకదా. జ్యోతిష్టోమాది సత్కర్మము లాచరించుటవలన రంభాసంభోగము కలుగునట్లు ఏదేని నొక పుణ్యవిశేషము చేత నీవును ఆతరుణితోడిసంభోగము కలుగఁగలదు గాన పుణ్య మాచరింపు మని భావము. అలం - అర్థాంతరన్యాసము.

చ. సుదతిపయోధరంబు లతిసుందరముల్ జఘనంబు రమ్య మా
వదనము హృద్య మరిచుఁ జలవర్తన మేటికి నీకుఁ జిత్తమా
కదలక వానిపైఁ దలఁపు గల్గినఁ బున్నెము లాచరింపు మిం
పొదవ లభించునే సుకృతయోగము లేక సమీహితార్థముల్.18

తా. ఆలలనజిగిబిగిగుబ్బపాలిండ్లం జూచియు, మరులుగొలుపు దానికటిం జూచియు, ముద్దుగులుకుదానినెమ్మొగంబుఁ జూచియు, ఓమనసా! నీవూరక యాతుల పడుటవలనఁ బస యేమి? వానియందు నీకు సంభోగవాంఛకలదేని పుణ్యకర్మము లాచరింపుము. పుణ్యములు సేయనిచో వాంఛితార్థములు కలుగనేరవుగదా.

అవ. ఇఁక విలాసవర్ణనమును నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇమే తారుణ్యశ్రీనవపరిమళాః ప్రౌఢసురత
ప్రతాపప్రారమ్భాః స్మరవిజయదానప్రతిభువః।
చిరం చేతశ్చోరా అభినవవికారైకగురవో
విలాసవ్యాపారాః కిమపి విజయన్తే మృగదృశామ్॥ 19

టీ. తారుణ్య...మళాః-తారుణ్యశ్రీ = యౌవనపుసంపదయొక్క, నవ=క్రొత్తయైన, పరిమళాః=వాసనయైనవి వాసనలవంటివి యనుట వాసన లెట్లు తాము కలిగియున్నవస్తువులను బయలుపఱుచునో యట్లు యనియు జవ్వనంపుసొంపును వెలిపుచ్చునవి యనుట-లేక, తారుణ్యశ్రీయొక్క, నవ=అపూర్వమైన, పరిమళాః=సౌభాగ్యవిశేషము గలవి యనియు నర్థము-యౌవనముయొక్క యపూర్వసౌభాగ్యవిశేషమును సూచించునవి యని భావము, ప్రౌఢ...ప్రారమ్భాః - ప్రౌఢసురత = మిక్కుటమైనరతికేళియందలి, ప్రతాప = సామర్థ్యముయొక్క, ప్రారమ్భాః = ఉపక్రమములైనవియు-మరుకేళి నురవడిగాఁ జేయు నేర్పు క్రొత్తక్రొత్తగా నలవడుచున్నదనుటను సూచకములైనవని భావము. స్మర...భువః=స్మర-(జగత్తులనెల్ల జయింపఁ జూచు) మన్మథునికి, విజయ=గెలుపును, దానే=ఇచ్చుటయందు, ప్రతిభువః=లగ్నకములు-పూఁటకాఁపులైనవియు ననుట-ఒకరు చేయుపనిని తాను జేసియిచ్చునట్లు పూనుకొనువాఁడు పూఁటకాఁపు. మన్మథుఁడు సేయవలయు త్రిలోకజయమును దాము చేసియిచ్చుటచే నివి పూఁటకాఁపు లనఁబడెను. అప్పులకాఁపు లీయవలసినధనము తీసి యిప్పిచ్చినవారలవు నిచ్చుపూఁటకాఁపువలె మన్మథునికిఁ గలుకవలసిన దిగ్విజయమును దామే కలిగించి యిచ్చు నని యాశయము, చిరం=చిరకాలమునుండి, చేతః చోరాః=మనస్సును దొంగిలునట్టివియు మనస్సును చిరకాలము హరించి యుండునట్టివియు ననుట, అభినవ...గురవః-అభినవ వికార=క్రొత్తలైన యౌవనవికారములచేత-ఆకస్మికముగా బెదరుట, కంపించుట, ప్రియునిగుణచేష్టాను లనుకరించుట మొదలైన యెలపరువంపువికారములచేత ననుట, ఏకగురవః మిక్కిలిగొప్పలైనవి-అట్టివికారము లెంతయు నిండారియుండునని యనుట-లేక, ఏకగురవః=ముఖ్యశిక్షకులైనవియు-అనఁగా పైపయిఁ గ్రొత్తక్రొత్త లగు శృంగారవికారములను ముఖ్యముగాఁ గఱపునట్టివియు నని యర్థాంతరము, అగు, మృగదృశాం=(లేడికన్నులవంటికన్నులు గల) జవరాండ్రయొక్క, ఇమే=ఈ-ఈ మునువర్ణింపఁబడినట్టి యనుట, విలాస

వ్యాపారాః=శృంగారచేష్టావిశేషములు, కిమపి = అనిర్వాచ్యముగా - ఇంతింతనరాని యట్లు, విజయన్తే=సర్వోత్కృష్టములై వర్తించుచున్నవి.

చ. కనఁదగు నిండుజవ్వనపుఁగ్రొగల్మికిఁ దావులు ప్రౌఢసంగమం
బునకు నుపక్రమక్రియలు కౌసుమధన్వజయదానదక్షవా
జ్మనసిజచిత్తహారులు వికారనిదానము లైనకామినీ
జనులవిలాసకృత్యములు శాంతతరమ్యతరంబు లెన్నఁగన్. 19

తా. లేడికన్నులవంటికన్నులు గలవలువలాంద్రశృంగారంపు కలికిచెయ్వులు, వారి యెలపరువంపుసొంపును తొలుదొలుత వెలువరించునవియు, మరుకేళి నురవడిగాఁ జేయు ప్రౌఢతనము వారి కల్లల నలవడుచుండుటను సూచకములును, పూవిలుకానికి ముల్లోకంబుల గెలుపు నొడఁగూర్చి యిచ్చుటను బూటకాఁపులునై, మనఁటు తద్దయుఁ గాలము చూఱగొని, పయింబయి నవయౌవనంపువికారములు మిక్కిలియు పండార, గండరించి యెల్లయెడల నింతింతనరాని యొఱపు మీఱి వఱలుచున్నవి.

శ్లో॥ *ప్రణయమధురాః ప్రేమోద్గారా రసాశ్రయతాం గతాః
ఫణితిమధురా ముగ్ధప్రాయాః ప్రకాశితసంమదాః।
ప్రకృతిసుభగా విస్రమ్భార్ద్రాః స్మరోదయదాయినో
రహసి కిమపి స్వైరాలాపా హరన్తి మృగీదృశామ్॥ 20

టీ. ప్రణయమధురాః-ప్రణయ = స్నేహముచేత, మధురాః = తాపమును హరించునవియు, ('శీతలీక్రియతే తాపోయేన తన్మధురం స్మృతమ్' అనుటచే తాపము చల్లార్చునవి మధుర మనఁబడును), ప్రేమ ఉద్గారాః = అనురాగము గ్రక్కునవియు, రసా...గతాః రస = శృంగారరసమునకు, ఆశ్రయతాం = ఆస్పదమై యుండుటను, గతాః = పొందినవియును-శృంగారరస మొలుకఁ గులుకు చూపునట్టివియు ననుట, ఫణితి మధురాః-ఫణితి = ఫక్కిచేత-మాటల కూర్పుపొందికచేత - సందర్భవిశేషముచే ననుట, మధురాః = మాధుర్యగుణముతోఁ గూడినవియు-అమృతప్రాయములైన వనుట, ముగ్ధప్రాయాః=సౌకుమార్యముతో నెఱసినవియు - చెవుల కింపైన వనుట, ప్రకాశిత సంమదాః = వెలిపఱుపఁబడిన సంభోగంపు తమి గలవియు-సంభోగంబునందలి తమిని వెలిపుచ్చున వనుట, ప్రకృతి సుభగాః=స్వభావముచేతనే యింపారునవియు, విస్రమ్భ ఆర్ద్రాః=విశ్వాసముచేఁ దడిసినవియు-నమ్మికతోఁ గూడుటచే సరసములుగా నుండు

* ప్రణయ మనఁగా. 'విస్రమ్భే పరమాం కాష్ఠా మారూఢో యౌవనాదిభిః। యేనాన్తరజం ద్రవతి సస్నేహ ఇతి కథ్యతే' యౌవనాదులచే-మిక్కిలియు నెక్కుడుగా వర్తిలినదై యంతరంగమును గరఁగింపఁజాలునట్టి విస్రంభము (విశ్వాసము) స్నేహ మనఁబడును' అను స్నేహమే యగును.

నవియు ననుట, కావున నే, స్మరో... దాయినః-స్మర ఉదయ=మన్మథుని పుట్టుటను-మారవికారము ననుట, దాయినః = ఇచ్చునట్టివియు-జితేంద్రియున కైనను మరులు కొలుపునట్టివియు ననుట, అగు, మృగీదృశాం= స్త్రీలయొక్క-, రహసి=రహస్యమునందు, స్వైర ఆలాపాః = చనువుతోడి మాటలు-మంతనమునఁ జనవు మెఱసి యిచ్చమెయి నాడుమాట లనుట-నర్మోక్తు లని భావము, కిమపి = అనిర్వాచ్యముగా, ఇట్టట్టు అని చెప్పరానట్లు, హరన్తి = మనస్సును హరించునవి-మనోహరము లైనవి.

[ఇచట రెండు శ్లోకములందును శృంగారము చదువుచుండఁగానే ఆస్వాదింపఁబడుచుండుటచే లోపలను వెలుపలను స్ఫురించునదగుం గావున నిందు ద్రాక్షాపాక మని తెలియం దగును.]

మ. ప్రణయశ్రీమధురంబు లుజ్జ్వలరసప్రాచుర్యముల్ ప్రేమ భూ
షణముల్ దస్మితహర్షముల్ రుచిరవిశ్వాసార్ద్రముల్ ముగ్ధముల్
ఫణితిశ్రావ్యము లంగజప్రభవముల్ ప్రాణేశ్వరీనర్మభా
షణముల్ నామదిఁగొల్లలాడెడి రహస్యక్రీడలం దెప్పుడున్. 20

తా. బెళుకుంగన్నులపూవుఁబోండ్లు మంతనమునఁ జనవు మెఱసి యిచ్చమెయి నాడునునుఁబలుకులు, నెయ్యంబుచే తియ్యంబులై, వలపుసొంపుచే నింపుగులుకుచు శృంగారరసంబు నొలుకుచు, కూర్చుపాఁదికచే నమృతముచిందుచు, మెత్తఁదనమునఁ దళుకొత్తుచు, మరుకేళితమిఁ గొమరుఁజూపుచు, తమంతటఁ జెలువంబులై, నమ్మికచే మఱిమఱియిమ్ములై, మరులు మొలపించుచు, నింతింతని చెప్ప నలవికాని మనోహరము లగును.

ఇది శృంగారశతకమునందు స్త్రీప్రశంస మన్నది ప్రథమవింశతి.

శృంగారశతకము - సంభోగవర్ణనము.

అవ. * సంభోగము విప్రలంభము అను శృంగారవిధములలో సంభోగశృంగారమును సవిస్తరముగా మీఁద వర్ణించువాఁడై మొదట నొకశ్లోకముచే విప్రలంభశృంగారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

* శృంగారము-సంభోగము విప్రలంభము అని ద్వివిధము. ఒండొరులఁ గలసియున్న స్త్రీపురుషులకుఁ గలుగునది సంభోగము. ఒండొరుల నెడఁబాసియున్న స్త్రీపురుషులకుఁ గలుగునది విప్రలంభము. కావున 'సంయుక్తయోస్తు సంభోగో విప్రలంభో వియుక్తయోః' అనఁబడినది. అందు సంభోగము ఒండొరులఁజూచుట, మాటా

శ్లో॥ విశ్రమ్య విశ్రమ్య వనే ద్రుమాణాం
ఛాయాసు తన్వీ విచచార కాచిత్।
స్తనోత్తరీయేణ కరోద్ధృతేన
నివారయన్తీ శశినో మయూఖాన్॥ 24

టీ. కాచిత్=ఒకానొక, తన్వీ = (కృశించినయంగములుగల) స్త్రీ, వనే=వనము నందు, కరఉద్ధృతేన = చేతితోఁ బైకెత్తఁబడిన, స్తన ఉత్తరీయేణ = గుబ్బలమీఁది వలువచేత - పయ్యెదచేతననుట, శశినః = చంద్రునియొక్క, మయూఖాన్ = కిరణములను-అనఁగా వెన్నెలలననుట, నివారయన్తీ = అడఁగించుచున్నదై - పైఁటచెంగుఁబైకెత్తి అడ్డముగాఁ బట్టుకొని వెన్నెల తనకుసోఁకకుండునట్లు వారించుకొనుచున్నదై యనుట, ద్రుమాణాం = చెట్లయొక్క, ఛాయాసు = నీడలయందు - వెన్నెలలులేని చెట్లక్రిందిప్రదేశములం దనుట, విశ్రమ్య విశ్రమ్య = విశ్రమించి విశ్రమించి-సారెసారెకు నలవుదీర్చుకొనుచుననుట, విచచార = సంచరించెను - వనములయందు విహరించుట విరహిజనుల కొకవినోదోపాయ మగుటచే నందు సంచరించెననుట - వీవనచే వేసవి తాపమును వారించునట్లు పయఁటచెఱఁగుచే వెన్నెలతాపమును వారించుకొనుచున్న దనుట, వెన్నెల విరహిణులకు సంతాపకర మగుటచే దాని నివారించుకొనుట చెప్పఁబడినది. †దశావస్థలు చెప్పుపక్షము ననుసరించినయెడల నిందు ఆఱవదియైన మన్మథావస్థయు నాలుగవది యగు జాగరావస్థయుఁ జెప్పఁబడినవి. పైఁటచెఱఁగుతోఁ

మూట, కౌఁగిలించుకొనుట, ముద్దిడుట మొదలైన వ్యాపారము లనంతముగాఁ గలిగి యుండుటచే నది వేర్వేఱుగ విభాగించుటకు శక్యముగాక యంతయు నొక్కవిధము గానే గ్రహింపఁబడెడిని. విప్రలంభము - అభిలాష, ఈర్ష్య, విరహము, ప్రవాసము అనెడినాలుగు హేతువులచే నాలుగువిధములుగా గ్రహింపఁబడుచున్నది. అభిలాష మనఁగా సంభోగమునకు మునుపు గలుగుననురాగము. ఈర్ష్యయనఁగా నాయకుఁడు మఱియొక స్త్రీయందు ఆసక్తుఁడై యుండుటచేఁ గలుగు చిత్తవికారము. విరహమనఁగా మున్ను కలిసిన నాయికానాయకులకు మఱల నొకకారణముచే కూడిక కలుగకుండు యెడఁబాటు. ప్రవాస మనఁగా దేశాంతరమునకు బోవుట. ఈనాలుగింటిచే విప్రలంభము నాలుగువిధము లగును.

† ఈ శృంగారమునకు అంకురితత్వ (మొలకెత్తుట), పల్లవితత్వ (చిగుర్చుట), కుసుమితత్వ (పూచుట), ఫలితత్వము (పండుట) లను గలిగించు దశలు కొందఱు పంద్రెండనియు మఱికొందఱు పదియనియుఁ జెప్పుదురు. 'చక్షుఃప్రీతి ర్మనస్సఙ్గ స్సంకల్పోఽథ ప్రలాపితా। జాగరః కార్శ్యమరతి ర్లజ్జాత్యాగోఽథసంజ్వరః। ఉన్మాదో మూర్ఛనంచైవ మరణం చరమంవిదుః॥' కంటికిఁ బ్రీతిగలుగుట, మనస్సు తగులు పడుట, తలంచుచుండుట, ప్రలాపించుట, నిదురతప్పుట, మేను చిక్కుట, అరతి సిగ్గువిడుచుట, కాఁకపుట్టుట, మతిభ్రమయుట, సొమ్మసిలుట, మరణము అని కా

జంద్రకిరణములు నివారింపరా దనువివేకము లేమిచే చిత్తవిభ్రమము తెలియుచున్నది. గాన కామశాస్త్రప్రోక్తద్వాదశావస్థలయందు పదియవదియైన ఉన్మాదావస్థ సూచితమగుచున్నది. తన్వీ అనుటచే కార్శ్యావస్థయుఁ జెప్పఁబడినది. *ఇందు నాయిక విరహోత్కంఠిత.

చ. విరహకృశాంగి యైనఘన | వేణి యొకర్తు వనంబులోపలం
దరువులనీడలందు నుచి | తంబుగ మాటికి విశ్రమించి బం
ధురగతి సంచరించెఁ జను | దోయిని బయ్యెదకొంగుఁ గేలఁ దా
వెరవుగఁ బూని యగ్గలపు | వెన్నెలకాఁక దొలంగఁ జేయుచున్. 21

మశాస్త్రప్రోక్తము లైన ద్వాదశావస్థలు. 'దృఙ్మనస్సంగసంకల్పా జాగరః కృశతారతిః। హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాన్తా ఇత్యనఙ్గదశా దశ' అని, ప్రలాపము అరతి అనురెండవస్థలను విడిచి తక్కినదశావస్థలు చెప్పఁబడినవి.

* శృంగారరసాలంబనభూతు లగునాయకులు-అనుకూలుఁడు, దక్షిణుఁడు, ధృష్టుఁడు, శఠుఁడు అని నాలుగువిధముల నుందురు. ఒక్కతరుణియందే మిక్కిలి యనురక్తుఁ డైనవాఁడు అనుకూలుఁడు. అనేక నాయికలందు భేధములేక సమానమైన యనురక్తిగలిగి యుండువాఁడు దక్షిణుఁడు. తాను జేసిన నేరము నాయికకుఁ దెలుపుచు భయములేకుండువాఁడు ధృష్టుఁడు. నాయికకు మాత్రము దెలియుగూఢవిప్రియమును జేసినవాఁడు శఠుఁడు. ఇదియే 'ఏకాయత్తోఽనుకూలః స్యాత్తుల్యోఽనేకత్ర దక్షిణః వ్యక్తాగా గతభీర్ధృష్టో గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠః' అని చెప్పఁబడినది. నాయికలు-స్వాధీనపతిక, వాసకసజ్జిక, విరహోత్కంఠిత, విప్రలబ్ధ, ఖండిత, కలహాంతరిత, ప్రోషితభర్తృక, అభిసారిక అని యెనిమిదివిధములు. ప్రియునిచే నెప్పుడు నుపలాలింపఁబడునది స్వాధీనపతిక. ప్రియుఁడు వచ్చువేళయందు కేళీగృహమును దన్నును మాటిమాటికి నలంకరించునది వాసకసజ్జిక. ప్రియుఁడురాక తడవుసేసెనేని మనసున నారటపడునది విరహోత్కంఠిత. పురుషుఁడొకసంకేతపుఁజోటు చెప్పి రాక వంచనసేయఁగా మిగుల మదనార్తిం గుందునది విప్రలబ్ధ. ప్రియుఁడు మఱొకతరుణికడకు రాత్రి పోయియుండి దానితోడి సంభోగపుచిహ్నములతో వేకువ తనకడకు రాఁగా కోపించునది ఖండిత. కోపముచే ముందు ప్రియుని పరుషములాడి పశ్చాత్తాపపడునది కలహాంతరిత. ప్రియుఁడు దేశాంతరమునం దుండుటచే దుఃఖించునది ప్రోషితభర్తృక. మదనార్తిచే తాను గోరిన చెలువునికడకుఁ దానై వేషాదులుదాల్చి పోవునది అభిసారిక. నాయికలకు పద్మిని, చిత్తిని, హస్తిని- మొదలైనజాతులు కామశాస్త్రప్రోక్తములు, సంక్షేపమున నాయికలు, ముగ్ధ, మధ్య, ప్రౌఢ యని ముత్తెఱంగులు మున్ను వివరింపఁబడియె.

తా. ఒకవనములో నొకానొకతీగఁబోఁడి విరహతాపముచేఁ గృశించిన మేనితో వేడుకగా నుబుసుపోకకై విహరింపవచ్చి యందు నిచ్చలు గాయు పండువెన్నెల వేఁడిమికిఁ దాళఁజాలక పైఁటచెఱఁగు నెత్తి యది తనకు సోఁక కుండునట్లు అడ్డముగాఁ బట్టుకొనుచు వెన్నెలలు లేనిచెట్లయొక్క నీడలయందు మాటిమాటికి నలపుదీర్చుకొనుచు నందుఁ దిరుగుచుండెను.

అవ. ఇఁక సంభోగశృంగారము. అది *బాహ్యము ఆభ్యంతరము అని రెండువిధములు. అందు ఆలింగనాదిరూపమైన మొదటి విధమును సపరికరముగా రెండు శ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆదర్శనే దర్శనమాత్రకామా
దృష్ట్వా పరిష్వఙ్గసుఖైకలోలాః ।
ఆలిఙ్గితాయాం పునరాయతాక్ష్యా
మాశాస్మహే విగ్రహయోరభేదమ్॥ 22

టీ. పురుషులు అనుకర్త యిచట అధ్యాహార్యము. అదర్శనే=దర్శనములేనప్పుడు-ఒకకాంతను చూచుట కలుగనప్పు డనుట, దర్శ...కామాః, దర్శనమాత్ర - చూచుట యందుమాత్రము, కామాః=కోరిక గలవారు-ఒకచెలువ కంటికిఁ గనఁబడకుండఁగా దానిం జూచునంతమాత్రమేని కలిగినఁ జాలునని కోరుచుండువార మనుట, అగుదుము అని శేషము, పిదప, దృష్ట్వా=చూచి-దైవికముగా దానిని చూడఁగలిగెనా యనుట, పరి... లోలాః-పరిష్వఙ్గ = కౌఁగిలించుటయొక్క-కౌఁగిలించుటచేఁ గలుగునట్టి, సుఖ=సుఖము నందు-('రస' అనుపాఠమున కౌఁగిలింతయందలి ప్రేమయం దని యర్థము), ఏక=ముఖ్యముగా-మిక్కిలియనుట, లోలాః = తమకముగలవారము, అగుదుము, పునః=ఆయితే, ఆయత + అక్ష్యాం=(నిడువాలుకన్నులు గలయా) చెలువ, ఆలిఙ్గితాయాం (సత్యాం)= కౌఁగిలింపఁబడినది అగుచుండఁగా, మేము, విగ్రహయోః = దేహములయొక్క-దానియొక్కయు మాయొక్కయు దేహములు రెంటియొక్క, అభేదం=వేఱుపాటు లేకుండుటను, వేఱువేఱుకాక ఒక్కటియైయే యుండుటను, ఆశాస్మహే= కోరుచున్నారము-దైవికముగా ఆలింగనము కైతము కలిగెనేని అది మరల కలుగక పోవునేమో యనుభీతిచే నిరువురదేహములు రెండును ఎప్పుడు నొక్కటియై యుండునా యని యువ్విళ్లూరుదు మనుట.

['ప్రియయా స్త్రియా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కిఞ్చనవేద నాన్తరమేవాయం

* వాత్స్యాయనుఁడు వీనికే మఱియొకరీతిని రెండుభేదములు 'బాహ్యమాభ్యన్తరం చేతి సురతం ద్వివిధం స్మృతమ్ । తత్రాద్యం చుమ్బనాశ్లేష నఖదన్తక్షతాదికమ్ । ద్వితీయం సురతం సాక్షా న్నానాకరణకల్పితమ్' అని చెప్పియున్నాఁడు.

పురుషః' ప్రియురాలగు చెలువచేఁ గౌఁగిలింపఁబడిన యీపురుషుఁడు వెలుపలివస్తువు దేనినిగాని లోపలివస్తువునుగాని యెఱుఁగఁడు' ఇత్యాదిశ్రుతులవలన, ప్రియతముల బిగికౌఁగిలింతలవలన మఱి వేఱొకటియుఁ దెలియరాఁడునట్లు చొక్కించు బ్రహ్మానంద ముతో సాటియైన మహాసుఖవిశేషము కలుగుటచే నట్టి గాఢాలింగనముం గోరుట యుక్తమే యని భావము. ఇదియే రతిరహస్యమున 'తత్సౌఖ్యరి పరతత్త్వవేదన మహా నన్దోపమం మూఢధీః । కోవా నిన్దతి సూక్ష్మమన్మథకలా వైచిత్ర్యమూఢో జనః' పరి తత్త్వమును దెలియుటచేఁ గలుగు మహానందముతో సాటియైనయాసౌఖ్యమును సూక్ష్మము లగు మన్మథవిద్యయందలి విన్నాణములను దెలియని మూఢమతి యెవఁడు నిందించునో?' అని చెప్పఁబడియున్నది. ఇందే యింకొకచోట 'ప్రౌఢాలిఙ్గనచుమ్బనా మితసుఖం ప్రచ్ఛన్నవేద్యాన్తరమ్' అని కాననగు.]

ఉ. బాలిక నన్నుఁ గన్గొనని ♀ పట్టున దర్శనమాత్ర మబ్బినం
జాలు నటంచుఁ గోరె మఱి ♀ చక్కఁగఁ గన్నుల నన్నుఁజూచి ప్రో
యాలు కవుంగిలింపవలె ♀ నంచుఁ దలంచెఁ దమిం గవుంగిటం
మేలుగఁ జేర్చుకొన్న నిరు ♀ మేనులు నొక్కటి సేయఁగోరితిన్. 22

తా. ఒకవగలాడిని జూడకుండునంతవఱకు దానిం జూడనైనఁగలుగునా యని కోరుచుందును. దైవికముగా దానిని జూడనోచితమా దానిని బిగియారఁ గవుంగిలించి చొక్కఁగలుగునా యని యువ్విళ్లూరుచుందును. అదృష్టవశమున నా వాలుగంటిని బిగియఁ గవుఁగిలించుకొనుటయుఁ గలిగెనా యింక నిట్టిమహాసుఖము మరలం గలుగునో కలుగదో యను విరహభీతిచే మాయిద్దఱదేహములును వేఱువేఱుగాక యొక్కటియై యెప్పుడు నుండునా యని కోరుదును. వగలాడితోడి సుఖము మితిలేనిది గాన యెంత యనుభవించినను దృప్తి కలుగదు.

అవ. ఇట్లు పరమానందసంధాయక మగుటచే స్త్రీలయాలింగ నము అపవర్గమే యగునని చెప్పి యిప్పు డదియే స్వర్గమనుచున్నాడు.

శ్లో॥ మాలతీ శిరసి జృమ్భణోన్ముఖీ, చన్దనం వపుషి కుఙ్కుమావిలమ్॥
వక్షసి ప్రియతమా మనోహరా, స్వర్గ ఏష పరిశిష్ట ఆగతః॥ 23

టీ. శిరసి = తలయందు, జృమ్భణ + ఉన్ముఖీ-వికసించుటయందు ఆసక్తిగల- వికసింప నారంభించినట్టి యనుట, మాలతీ=(జాజి-పూదండయు ననుట, 'జృమ్భణం ముఖే' అనుపాఠము ల యౌవనంపుమదముచే మోమునంగలుగు ఆవులింత యనిగాని సంభోగంపుశ్రమిని జూపు రాగవిలాసస్ఫూర్తి యనిగాని యర్థము. ఇది మిక్కిలి విర సము), వపుషి = దేహమునందు, కుంకుమ + ఆవిలం = కుంకుమపూవుతో మెదిచిన,

చందనాంగరాగమును-దానిపూఁతయు, వక్షసి=ఱొమ్మున, మనోహారా = చక్కనిదైన, ('మదాలసా' అనుపాఠమున యౌవనంపు మదముచే మందవ్యాపారములు గల - అనఁగా జవ్వనపు పెంపుచే మత్తిలి లీనమై నల్లన మెలఁగునట్టి యని యర్థము), 'ప్రియతమా = చెలువయు - అక్కున బిగియఁ గౌఁగిలింపబడియున్న చెలువంపుతరుణియు ననుట, ఏష = అనెడి యిది - మాలతి మొదలైన యీమూఁటియొక్క సముదాయమనుట, పరిశిష్టః = పుణ్యావశిష్టమై-పుణ్యముచే అనుభవింపఁగా మిగిలినదై, ఆగతః = ఈభూలోకమునకు వచ్చినట్టి, స్వర్గః = స్వర్గము, పుణ్యవిశేషముచేఁ జాలవఱకు స్వర్గమును అనుభవింపఁగా అందుఁ గొంత మిగిలి యీభూలోకమునం దనుభవింపఁబడుటకు వచ్చిన (స్వర్గ) భాగమే యీమాలత్యాదు లని యాశయము. ['పరిశిష్ట ఆగమః'] అనుపాఠమున యీమాలత్యాదులు మూఁడే స్వర్గ మగును. ఇవితప్ప వేరైనదానిని స్వర్గముగాఁ జెప్పు ఆగమ (శాస్త్ర) ము అముఖ్యమైనది - అనఁగా స్వర్గమునకు ముఖ్యార్థమైన యీమాలత్యాదులను జెప్పక మఱి యేయర్థమునో చెప్పున దని యర్థము. ఈపాఠము అంతగా సరసముకాదు.) తలను జాజిదండ దాల్చుట మున్నగునవి స్వర్గసమానసుఖప్రదము లని యాశయము.

చ. తలపయి మాలతీకుసుమదామము నెమ్మెయిఁ గుంకుమంబుతోఁ
గలసినకమ్మతావి విరిగందపుఁబూఁత వెడందఱొమ్మునం
దలికులనీలకుంతలమదాలసనీలసరోరుహాక్షియుం
గలుగుట నింద్రభోగ మనఁగాఁ దగదే మఱి వేఱెయున్నదే. 23

తా. సిగయం దప్పుడువికసించుచున్న జాజిపూదండయు, మేనియందు కుంకుమ పూవైచి మెదిచినచందనంపుఁబూఁతయు, నక్కున బిగికౌఁగిలియందు నెలకొన్న జక్కవగుబ్బలాఁడియు ననెడి యీమూఁడును, మిగతపడి రాఁగా నిం దనుభవింపఁబడు స్వర్గమే కాని వేఱుకావు.

అవ. ఇఁక అభ్యంతరసంభోగమును వర్ణింప నుపక్రమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాఙ్మామేతి మనాగనాగతరసం జాతాభిలాషం తతః
సవ్రీడం తదను శ్లథీకృతతను ప్రత్యస్తధైర్యం పునః ।
ప్రేమార్ద్రం స్పృహణీయనిర్భరరహఃక్రీడాప్రగల్భంతతో
నిశ్శఙ్కాఙ్గవికర్షణాధికసుఖం రమ్యం కులస్త్రీరతమ్॥ 24

టీ. ప్రాక్ = మొదట, మనాక్=కొంచెముగా, మామా ఇతి=వద్దువద్దు అని-అడ్డగింపుఁబలుకులచేత ననుట, అనాగతరసం = రానట్టి (అనఁగా పుట్టని) అను

రాగవిశేషము గలదియు-జేలతనముచే నింకను అనురాగము పుట్టనందున వలదువలదను నడ్డగింపుఁబలుకులతోఁ గూడియుండున దనుటఁ ('అమానితగుణమ్' అనుపాఠమున కొంచెము నెన్నఁబడనిగుణములుగలదియు గుణములులెస్సగా నెఱుఁగఁబడనిదియనుట, ఈపాఠము సరసము కాదు); తతః = పిమ్మట - అడ్డగింపుమాటలకుఁ బిదప ననుట, జాత + అభిలాషం = అంకురించినకోరిక గలదియు - మొదట నడ్డగింపుఁబలుకు లాడి తీఱినవెనుక రతియందు కొంతకోరిక మొలకెత్తు ననుట, తదను = దానివెంట-ఆకోరిక గలిగినపిమ్మటి, సవ్రీడం (యథా తథా) = సిగ్గుతోఁ గూడునట్లుగా, శ్లథీకృతతను = ప్రిదులఁజేయఁబడిన మేనుగలదియు - అవయవములు ముడుఁచుకొనియుండి రతియందుఁ గోరిక యుదయింపఁగా మేనిని రతి కనుగుణముగాఁ బ్రిదులఁజేయు ననియు నట్లు సేయునప్పుడు లజ్జ తలసూపు ననియు భావము. ('సవ్రీడం తదను శ్లథోద్యమ మథ' అనుపాఠమున, తదను = పిమ్మట - కోరిక యుదయించిన పిదప, సవ్రీడం = సిగ్గుతోఁ గూడినదియు - చెలువకుఁ గోరిక యుదయింపఁగా బురుషుఁడాకీ లెఱింగి పోకముడి వదల్చుట మొదలైనవ్యాపారములు సేయునపుడు దానికి నునుసిగ్గు మీఱు ననుట, అథ = సిగ్గు గలిగిలపిమ్మట, శ్లథ + ఉద్యమం = సిదిలినపూనిక గలదియు-పురుషుని నడ్డగించుపూనిక బిగి వీడినది యనుట - సిగ్గు గలిగియుండఁగా నడ్డగించుపూనిక బిగి యెచ్చునే కాని తగ్గునా యన్నచో సిగ్గుకంటెఁ గోరిక యెక్కుడుగా నుదయించి యుండుటచే నాసిగ్గు విఘ్నకారి గాదయ్యె నని తెలియునది - ఈపాఠ మంతగా సరసముగాదు.) పునః = పిదప, ప్రత్యస్తధైర్యం = నశించినధైర్యము గలదియు-అడ్డగించుదిట్టతనము మానినది యనుట, 'ప్రత్యస్తధైర్యమ్' అనుటకును ఇదియే యర్థము, ప్రేమ + ఆర్ద్రమ్ = ప్రణయరసముచేఁ దడిసినదియు - నెయ్యముచే సరస మైనదియు ననుట; స్పృహ...గల్భం - స్పృహణీయ = ఒండొరులు కోరఁదగినదియు, నిర్భర = మిక్కుటమైనదియు అగు రహః క్రీడా = ఏకాంతకేళికలయందు - ఏకాంతమున సిగ్గు విడిచి కోరికలు ప్రబ్బ నిబ్బరముగా సలుపు విహారాదివ్యాపారములయందనుట - ప్రగల్భం=ప్రౌఢమైనదియు - ఆఱితేఱినదియు ననుట, తతః=దానికి బిదప, నిశ్శఙ్క...సుఖం—నిశ్శఙ్క = జంకులేని, లగ్న = కుచాద్యవయవములయొక్క, వికర్షణ = మర్దనముచేత - ఒండొంటితోడి యొరపిడిచేత ననుట, అధికం = మిక్కిలియైన, సుఖం = పరమానందము గలదియు - ఏకతమున నిచ్చలు గలసి మెలసి విహారాదుల సేయుటయందు నేర్పు ముదిరినపిదప జంకువిడిచి యొండొరులతో నణఁగి పెనఁగి చేయుకూటువలయందు కుచాద్యవయవముల యొరపిడివలన మిక్కిలియుం బుట్టుమహాసుఖము గలదియును, అగు, కులస్త్రీరతమ్ = కులకాంతలతోడి - (అనఁగా స్వస్త్రీలతోడి) సంభోగము-తమతమ పత్నులతోడి రతి యనుట, రమ్యం = మిక్కిలియు మనోహర మైనది, ఇచట 'మామా' అను నిషేధవచనము లాడుట మొదలుకొని 'నిశ్శఙ్కాఙ్గవికర్షణ' మను గాఢకేళియందుఁ జొక్కుటవఱకుఁ గల సురతవ్యాపా

గములు వర్ణింపఁబడిన క్రమముఁబట్టి యిది ప్రథమసమాగమపర మైనదని తెలియు నది, కావున నిట్టివ్యాపారక్రమము కలుగదు. ఇంకలి నాయిక ముగ్ధ, నాయకుఁడు ఉత్తముఁడును గామతంత్రనిపుణుఁడును అగు అనుకూలుఁడు. అట్టివాఁడు గావున, నీ చెప్పఁబడినక్రమమున చతురముగా నాలలనను గరఁగించి చొక్కించుట కలుగదు. సంభోగము రతిరహస్యమున 'అనుకూలౌ నిషేవేతే యత్రాన్యోన్యం విలాసినౌ। దర్శన స్పర్శనాదీని స సంభోగ ఉదాహృతః' 'విలాసు లిరువురు అనుకూలురై యొండొరులను దర్శనస్పర్శనాదులచే మిక్కిలి సేవించుటయే సంభోగము' అని చెప్పఁబడినది. మఱియు నిందు 'మామా' అను పలుకులచే సూచితము లైన యనుభావములచేతను, 'జాతాభి లాషమ్' అని చెప్పఁబడిన రతి యనెడి స్థాయీభావముచేతను. సవ్రీడం' అనుటచే నుపలక్షితము లగు వ్యభిచారిభావములచేతను, తక్కుఁగల విశేషణములచే నూహ్యము లైన యాయా యనుభావాదులచేతను, 'కుల స్త్రీ' అని చెప్పఁబడిన యాలంబనవిభావము చేతను, ప్రతీయమానమైన రసలలాము మగుశృంగారము 'నిశ్శఙ్కాఙ్గప్రకర్షణాధికసుఖమ్ ను పరిపోషాతిశయము పొందుటను తెలియునది.

ఉ. ఆది మితాదరంబు తదనంతర మంచితరాగ మంత ల
జ్జోదయరమ్య మంత శిథిలోద్యమ మంత నితాంతధైర్యవి
చ్ఛేదము ప్రేమపూరము విశేషవివిక్తవిహార మంత నా
హ్లాదకరాంగసంగము కులప్రమదారత మల్పసౌఖ్యమే. 24

తా. ఇల్లాలితో మొట్టమొదట మరుకేళిం గూడునపుడు తొలుత రసం బుప్పతిల్లకుండుటచే వలదు వల దని యడ్డగింపుఁబలుకు లాడును. పిదపఁ గవగూడుటకుఁ గోరికగలది యగును. అట్టికోరిక కలిగినపిదప మున్ను బిగియ ముడుఁచుకొన్న యవయవములను అగ్గలంపుసిగ్గు మీఱ మరుకేళి కనుగుణముగా సడల్చును. పిదప రసము పైకొనఁగా తాలిమి యిసుమంతయు లేక తూలును. ఇట్లు తాలిమి దూలఁగా ప్రేమ రసం బెసలార నోలుకును. పిమ్మట మంతనమున నిచ్చలు గలసి మెలసి లీలావిహారాదిక్రీడలుసలుపు నెఱజాణయై రాణించును. అనంతరము ఆవంతయు జంకును గొంకును లేక బిగికౌగిలి ముచ్చటలు నదిమి గదిమి యింతింతనరాని యానందమున నోలలార్చును. కాన యిట్టికులకాంతతోడి మరుకేళియే యెంతయు మనోహరము.

అవ. వాత్స్యాయనుఁడు 'ద్వితీయం సురతం సాక్షాన్నానాకరణ కల్పితమ్' అని ఆభ్యంతరసురతమును నానాకరణకల్పితముగా (అనఁగా నానాబంధవిరచితముగాఁ) జెప్పినాఁడు. ధేనుకము మొదలైన యా బంధవిశేషములలో నొకబంధమును (అనఁగా పురుషాయితమును)

జెప్పఁబూని దాని కనుకూలమైన యుపరిసురతమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉరసి నిపతితానాం స్రస్తధమ్మిల్లకానాం
ముకుళితనయనానాం కిఞ్చి దున్మీలితానామ్ ।
ఉపరిసురతఖేదస్విన్నగణ్డస్థలానా
మధరమధు వధూనాం భాగ్యవన్తః పిబన్తి ॥ 25

టీ. ఉరసి = ఱొమ్మునందు, నిపతితానాం = వ్రాలినవారును-పురుషాయితబంధవశమున ప్రియునిఱొమ్మున వ్రాలియున్నవారు ననుట, కావుననే, స్రస్తధమ్మిల్లకానాం = జాఱినకీలుగంటు గలవారును = మరుకేళిచేయు నురవడివలన ముడివీడి సడలినకీల్గంటుగలవారనుట, ముకుళితనయనానాం = మోడ్పఁబడికన్నులు గలవారును - సుఖపారవశ్యమువలనఁగాని లజ్జానుభావము ననుకరించుటవలనఁగాని కన్నుఁగవ మోడ్చియున్నవారనుట, అట్లు మోడ్చినప్పటికిని, కిఞ్చిత్ ఉన్మీలితానాం = కొంచెము కన్నులు తెఱచియున్నవారును-కన్నుంగవ యరమోడ్చినవారనుట, కన్నులు పూర్ణముగా మొగుడ్చుట పురుషాయితమునకు అనుచితముగాన యరమోడ్పు చెప్పఁబడినది, కాఁబట్టియె, ఉపరి...స్థలానాం-ఉపరి సురత = పైపయిం జేయు రతియందలి, ఖేద = శ్రమచేత, స్విన్న=చెమర్చిన, గణ్డస్థలానాం = చెక్కిళ్ళప్రదేశములు గలవారును, ('శ్రమః ఖేదోఽపి రత్యాదేర్జాతః స్వేదాదిభూమికృత్' అని ఖేదలక్షణము) అగు, వధూనాం = చెలువలయొక్క, అధరమధు = అధరామృతము - మోవిపానకమును, భాగ్యవన్తః = భాగ్యము గలవారు, పిబన్తి = త్రావుదురు, *పురుషాయితమున స్త్రీముఖము తనముఖమున కెదురైయుండుటంజేసి యనాయాసముగాఁ గెమ్మోవి నొక్కుదురని యర్థము. ఇట్టి సుఖము పుణ్యాత్ములకేకాని తక్కినవారికిఁ గలుగదు గాన 'భాగ్యవన్తః' అనఁబడియె. ఇచట చుంబనము బాహ్యరతివిశేషమయ్యును నది ఆభ్యంతరమునకు అంగముగాఁ జెప్పఁబడిన దని తెలియునది. ఇచట నాయికలు ప్రౌఢలు; నాయకులు కామతంత్రకుశలు లైన యనుకూలురు. అలం. స్వభావోక్తి.

ఉ. అక్కున వ్రాలి కొప్పు విడి యల్లల నాడఁగఁ గన్నుఁదామరల్
చక్కఁగ మోడ్చి చొక్కి పురుషాయితసంజనితశ్రమంబునం
జెక్కుల ఘర్మబిందువులు చిందఁగ వింతొనరించుబోంట్లమే
ల్చొక్కపుమోవి తేనె చవిఁజూతురు భాగ్యముఁ గల్గునేర్పరుల్.

*'స్వేచ్ఛయా శ్రమిణి వల్లభే తథా యోషి దాచరతి పూరుషాయితమ్' ప్రియుఁడు అలసిసొలసియుండఁగా స్త్రీ తనయిచ్ఛగా పైకొని యతనివలె రతి నాచరించుట పురుషాయితము; అని రతిరహస్యము.

తా. ప్రియునితోఁ గ్రుమ్మన బిగిగుబ్బలు గ్రుమ్మచు వ్రాలి, మరుకేలియురవడిని మిటారించు కీలుగంటు బిగివీడ, నక్కజంపుఁజొక్కున వాలుఁగన్నుఁగవ లరమొగుడ, నుపరిసురతంబున నలసి సొలసి నిద్దంపుఁజెక్కులు చెమర్పఁ, గొమరారునట్టి ముద్దుగుమ్మలకెమ్మోవితేనియలం గ్రోలుట పుణ్యాత్ములకే కలుగునుగాని తక్కితరులకుఁ గలుగదు.

అవ. జ్ఞానపూర్వకముగాఁ జేయు సురతానుభవమే సార్థకముగాని తక్కినది కాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆమీలితనయనానాం, యః సురతరసోఽను సంవిదం భాతి।
మిథునైర్మిథోఽవధారిత, మవితథమిదమేవ కామనిర్వహణమ్॥ 26

టీ. అమీలితనయనానాం = (చొక్కి) ఒక్కింతమోడ్చినకన్నులు గలవారియొక్క, యః=ఎ, సురతరసః=సురతముయొక్క ఆస్వాదము-రతికేళియొక్క చవి, సంవిదం అను = జ్ఞానమును అనుసరించి-తెలివియం దింపై నెలకొని యనుట, భాతి=ప్రకాశించునో-ఇది యిట్టిది యని తెలివితో ననుభవింపఁబడునో, ('భవతి' అనుచో కలుగునో యని యర్థము) ఇదమేవ=ఇదియే-ఇట్టిసురతానుభవవిలసనమే, అవితథం=వ్యర్థముకాని-సార్థకమైనట్టి యనుట, కామనిర్వహణమ్-కామ = మన్మథునియొక్క-లేక, కామపురుషార్థముయొక్క, నిర్వహణం = ప్రతిష్ఠాపనము-ఉజ్జీవనమనుట-ఇట్టిది కానట్టి తక్కినసురతము కామోజ్జీవనము కాదనుట, అని, మిథునైః=స్త్రీపురుషులిరువురచేత, మిథః=అన్యోన్యముగా, అవధారితం=నిశ్చయింపఁబడినది. అనుభవముగలవారికే విషయము ఇట్టిదని నిర్ణయింపఁ గలుగుచు గాన అట్టిసురతరస మనుభవించు స్త్రీపురుషులకే యది యిట్టిదని నిర్ణయింపఁగలుగుననిభావము. రతిపారవశ్యమునఁ గన్నులరమోడ్చి తెలివితో మనంబున సురతంపుచవి ననుభవించుటయే కామపురుషారము సిద్ధించుట యని భావము. ఇట్టి సురతరసము ననుభవింపనియెడల కామపురుషార్థ మెడఁగూడినది కానేరదని యాశయము.

తే. కన్ను లరమోడ్చి విహరించుచున్న వారి
సురతభోగంబు తెలివితోఁ దా బరఁగెనేని
రమ్య మగునిది కామనిర్వహణ మనుచు
నాయికానాయకులకు నిర్ణయము గాదె. 26

తా. మరుకేళిపారవశ్యమునఁ జొక్కి కన్నులరమోడ్చి యువయువతీజను లే సురతంపురసమును తెలివితోఁ దమమనంబుల ననుభవింతురో అదియె కామపురుషారముయొక్క సిద్ధి యని తద్రసజ్ఞులైన స్త్రీపురుషులచే పరస్పరము నిశ్చయింపఁబడియున్నది.

అవ. సురతకాలావధిని జెప్పుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇద మనుచిత మక్రమ శ్చ పుంసాం
యదిహ జరాస్వపి మాన్మథా వికారాః।
యదపి చ న కృతం నితమ్బినీనాం
స్తనపతనావధి జీవితం రతం వా ॥ 27

టీ. ఇహ=ఇందు-ఈలోకమం దనుట, పుంసాం=పురుషులకు, జరాసు అపి=వార్ధకదశలయందును-ముసలితనమునం దనుట, మాన్మథాః=మన్మథునిసంబంధించిన-మన్మథకృతము లైన, వికారాః=వికారములు-సురతవ్యాసంగము లనుట (కృతాః=చేయఁబడినవి అని శేషము), (ఇతి) యత్=అని యేదియో, నితమ్బినీనాం=స్త్రీలకును, స్తన...వధి-స్తన=గుబ్బలయొక్క, పతన=పడుట-సోలుట, అవధి=మేరగా-కడపలఁగా గల-చన్నుఁగవ బిగివీడునంతవఱకుమాత్ర ముండునట్టి యనుట, జీవితంవా=బ్రతుకుగాని, రతంవా=సురతముగాని, నకృతం=చేయఁబడదు, (ఇతి) యదపి=అనునది యేదియో, ఇదం=ఇది_అనఁగా మగవారలకు ముదిమి గలిగినప్పుడు సైతము వలపుచిన్నెలు కలిగించుటయు, నాఁడువారిని గుబ్బలబిగి వీడకుండునంతవఱకే బ్రతికియుండునట్లు గాని రతి సలుపువట్లుగాని చేయకపోవుటయు ననెడి యీరెండును, అనుచితం = తగనిది, అక్రమశ్చ = క్రమమునుగానిది-మర్యాదమీఱిన దనుట. మగవారికి యౌవనమునఁ గామవికారములు కలుగుటయే సార్థకముగాన ముదిమియందుఁ గలుగుట నిరర్థకమే యగుటంజేసి యవి అనుచితములు అక్రమములు అగును. స్త్రీలకుఁ జన్నుంగవ బిగి గలిగి మరలుకొలుపుచుండు వయసువఱకే బ్రతికియుండుటయు రతిసలుపుటయు సార్థకము గాని * గుబ్బలు సోలి యెప్పే దోఱఁగిన ముదిమిని బ్రతికియుండుటగాని రతి సలుపుటగాని అనుచితములును అక్రమములును అగునని భావము. స్త్రీపురుషులకు యౌవనమందుసేయు సురతమే రమణీయ మని భావము.

* 'పఞ్చపఞ్చాశదవధిసా స్త్రీ వృద్ధతాం వ్రజతి నాన్య' అని కామశాస్త్రవచనము చొప్పున వృద్ధలు సంభోగమునకు అనర్హ లగుటచేతను, 'త్యజే దష్టమలోద్భూతాం వృద్ధస్త్రీం కన్యకాం త్యజేత్' అని వృద్ధస్త్రీని నిషేధించుటచేతను, 'ఆలిఙ్గనా లమ్బపయోధరాణాం స్త్రీణాంచ దుఃఖం త్రయమేవ భూమౌ' అని చన్నులు సోలిన స్త్రీతోడిసంభోగము దుఃఖరూప మగుటచేతను, స్త్రీలకు స్తనపతనపర్యంతమైనజీవితమును రతమునే యుచితమును క్రమమును నని యెఱుంగునది. మాఘుఁడును 'అయ మతిజరఠాః ప్రకామ గుర్వీ రలఘువిలమ్బిపయోధరోపరుద్ధాః। సతత మసుమతా మగమ్యరూపాః పరిణతదిక్కరికా స్తటీర్బిభర్తి' అని చెప్పఁబడుట యనుసంధించుకొనునది.

చ. ఇది యుచితంబుగానిపని యిమ్మహిలో మగవారి కెంతయున్
మదనసుఖాభిలాషములు మానకయున్కి జరాభరంబునం
గొదమమిటారిముద్దుచనుగుబ్బలు జాఱినవెన్క బోంట్లకున్
మదనసుఖంబు జీవితము మాన్పఁడు తామరచూలి జాణయే. 27

తా. మగవారికి ముదిసినపిదప సైతము కామవికారములు కలిగించుటయు, స్త్రీలకు గుబ్బపాలిండ్లబిగి వీడినపిదపఁ గూడ బ్రతికియుండునట్లును రతిసలుపునట్లును గావించుటయు నను నీ రెండును సృష్టికర్తకు మిక్కిలి యనుచితములును అక్రమములు నగును.

అవ. సురతంపుసొంపు గోరినయెడల యౌవన మత్యంతావశ్యకమని మూఁడుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు. అందును మొదట రాజసేవాపరత్వమునఁ జిరకాల మిల్లాలిని బాసి దేశాంతరమునందున్న కోడెగాండ్రపలుకులఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాజం స్తృష్ణామ్బురాశే ర్నహి జగతి గతః కశ్చిదేవావసానం
కోవార్థోఽర్థైః ప్రభూతైః స్వవపుషి గళితే యౌవనే సానురాగే
గచ్ఛామః సద్మ యావద్వికసితనయనేన్దీవరాలోకినీనా
మాక్రమ్యాక్రమ్య రూపం ఝటితి న జరయా లుప్యతే ప్రేయసీనామ్.

టీ. రాజన్=రాజా, జగతి=ఈలోకమునందు, కశ్చిత్ ఏవ = ఎవ్వఁడును, తృష్ణ అమ్బురాశేః = పేరాస యనెడు సముద్రముయొక్క-తృష్ణ గొలఁదియిడరాని దగుటచే అంబురాశిగా నిరూపితమైనది, పారం = గట్టును, నగతోఽపి = పొందఁడుగదా - తృష్ణాసముద్రమున మునింగినవాఁడేకాని దానిదరి చేరినవాఁడుఁ లేనే లేఁడనుట, స్వవపుషి = తనశరీరమునందు, స+అనురాగే = అనురాగముతోఁగూడిన-వలపుఁ బుట్టించునట్టి యనుట, యౌవనే = ప్రాయము, గళితేసతి = జాఱినదగుచుండఁగా, ప్రభూతైః = మిక్కిలియైన, అర్థైః = ద్రవ్యములచేత, అర్థః = ప్రయోజనము, కోవా = ఏమి

ఆశయో మితిలేనిది. దానిని యౌవనమందు తృప్తిపఱుచుటయే మిగులసుకరము. యౌవనముతీఱినపిదప దానిని తృప్తిపఱుచుటకు శక్తియుండనేరదు. ఆశయో ఎంతవయస్సు చెల్లినను విడువదు. కావున శక్తియుక్తమైన యౌవనమునే దానిని తృప్తిపఱుపఁదగునుగాని యౌవనముతీఱినవెనుక ఎంతద్రవ్య ముండినను అట్లు తృప్తిపఱుప శక్యమగునా యని యర్థము. రాజా! నీ వెంతద్రవ్యము లవ్వారిగానిచ్చినను, యౌవన ముండునపుడే వానిచిగాని స్త్రీ సంభోగాదిరూపమైన తృష్ణను తృప్తిపఱుపఁ

గూడునుగాని అది లేనిపిదప నన్నియు వ్యర్థమేయగు నని భావము. కాఁబట్టి, విక... కినీనాం-వికసిత=వికసించిన, నయన + ఇన్దీవర = నల్లగలువలవంటి కన్నులచేత, ఆలోకినీనాం = చూచునట్టి-కన్నులు నల్లగలువల వెదచల్లఁగా నీటుగులుక చూడ్కులు నిగుడ్చునట్టి యనుట ('వికసితకుముదేన్దీవరాలోకినీనాం' అనుపాఠమున వికసించిన తెల్లగలువల నల్లగలువలవంటికన్నులు గలవారైన యని యర్థము.) ప్రేయసీనాం = ప్రియురాండ్రయొక్క, రూపం = పరువంపుఁ జక్కఁదనము, జరయా = ముదిమిచే, ఆక్రమ్య ఆక్రమ్య = మిక్కిలి యాక్రమింపఁబడి, ఝటితి = తటాలున-అతిత్వరలో ననుట, నలుప్యతే యావత్ = ఎంతపఱకు మాపఁబడదో, (తావత్ = అంతలోఁగా), సద్మ = మాయింటికి, గచ్ఛామః = పోయెదము-మా ప్రియురాండ్ర పరువంపుఁజెలువు మాసి ముసలితనము రాకమునుపే మేము పోయి వారితో నిష్టసుఖము లనుభవింపఁదగును. లేనియెడ మాకు ముదిమివచ్చి యశక్తులమై యాశాతృప్తికి అనర్హులమగుదుము. వారును, ముదిమివచ్చుటచేతను వృద్ధస్త్రీసంభోగము నిషిద్ధము గావునను, నిరర్థకలే యగుదురు. ఇచట 'నయనేన్దీవరాలోకినీనాం' అనుటచే చూడ్కులకు నల్లగలువల సాటియు దానిచే యౌవనమును ప్రియురాండ్రయందు గమ్యములు.

శా. ఆశాసాగరపార మేరికని శక్యంబౌనె చేరంగ భో
గాశాయుక్తము జవ్వనంబు గళితంబైనన్ ధనం బేల ధా
త్రీశా యింటికిఁ బోదుమే ప్రియవధూహృద్యోల్లసద్రూపరే
ఖాశోభాతిశయంబు దుర్భరజరాక్రాంతంబు గాకుండఁగన్. 28

తా. రాజా! ఆశ సముద్రమువలె మేరలేనిది. కాన నట్టిదానిని దరించినవాఁడెవ్వఁడును లేఁడనుట తెలిసినవిషయమే గదా. అట్టిదానిని వలఁపు గొలుపునట్టి యౌవనమునందే చేసైనంతవఱకు తృప్తిపఱుపఁదగును. దేహమున యౌవనము జాఱి వలపుడిగిన పిదప నెంతద్రవ్య మండిననేమి? దానిని తృప్తిచేయఁగూడునా? కావున నల్లగలువచాయలవెదచల్లునట్టి నిడువాలుఁజూడ్కులు నిగుడ్చు ప్రియురాండ్ర యెలజవ్వనంపుసొంపు ముదిమిచే మాయకమునుపే మామాయిండ్లకుఁ బోయి వారితో నిష్టసుఖము లనుభవించెదము.

అవ. ఇఁక యౌవనము అనర్థములకు మూలమనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాగస్యాగార మేకం నరకశతమహాదుఃఖసంప్రాప్తి హేతు ।
ర్మోహస్యోత్పత్తిబీజం జలధరపటలం జ్ఞానతారాధిపస్య ।
కన్దర్పస్యైకమిత్రం ప్రకటితవివిధస్పష్టదోషప్రబన్ధం ।
లోకేఽస్మిన్నహ్యనర్థవ్రజకులభవనం యౌవనాదన్య దస్తి॥ 29

టీ. రాగస్య=అనురాగమునకు, ఏకం=ముఖ్యమైన, అగారం = గృహము, నరక ...హేతుః-నరకశత = నరకపరంపరలయందలి, మహాదుఃఖ - (తీవ్రయాతనాది రూప

మైన) మహాదుఃఖములయొక్క, సంప్రాప్తి=పొందుటకు, హేతు=సాధనమైనది-సంభోగింపఁదగని వారితో సంభోగించుట మొదలైన దుష్కర్మములందుఁ బ్రవర్తింపఁ జేయుటచే నరకదుఃఖావహమైనదనుట. మోహస్య=(మఱొక స్త్రీయందలి) ఆసక్తియొక్క, ఉత్పత్తి బీజం=పుట్టుకకుఁ హేతు-జన్మకారణమైనదనుట, జ్ఞానతారాధిపస్య-జ్ఞాన = ప్రబోధమనెడి-తత్త్వజ్ఞానమనెడు, తారాధిపస్య = చంద్రునికి, జలధరపటలం = మేఘసమూహము - మబ్బులెట్లు గ్రమ్మి చంద్రుని ప్రకాశమును మఱుఁగుపఱుచునో యట్లు యిదియు జ్ఞానమును ప్రకాశింపనట్లు చేయుననుట, కన్దర్పస్య = మన్మథునికి, ఏకమిత్రం = ముఖ్యుఁడైన చెలికాఁడు-మన్మథుని ఉద్రేకింపఁజేయునదనుట, ప్రక...బన్ధం-ప్రకటిత=ప్రకటింపఁబడిన వివిధ=నానావిధములు గలదియు, స్పష్ట=ప్రకాశమైనదియునగు, దోషప్రబన్ధ=పాతక సంబంధము గలదియు, 'యౌవన మగును గావున' అని శేషము, అస్మిన్=ఈ, లోకే= లోకమునందు, అనర...ఘనం-అనర్థ = అనర్థములయొక్క, వ్రజ = సమూహమునకు, కులభవనం = పుట్టినిల్లు అగునది ('ఘనభవనం' అనుపాఠమున ఘనమైన-యనఁగా అనర్థములెల్ల మిక్కిలి తలసూపునట్టి సాధనము అని యర్థము), యౌవనాత్=యౌవనము కంటె, అన్యత్=మఱొకటి, నాస్తి హి=లేదుగదా, యౌవనమే అత్యంతానర్థమూలమని భావము. ఇదియే 'యౌవనం ధనసమ్పత్తిః ప్రభుత్వ మవివేకతా । ఏకైకమ ప్యనర్థాయ కిము యత్రచతుష్టయమ్' అని చెప్పఁబడినది.

చ. రతిపతిచేతివాలు ఘన ✽ రాగనివాసము నీతివైరి దు
రతిశతదుఃఖమోహజని ✽ కారణ ముజ్జ్వలబోధతారకా
పతినిబిడాభ్రబృందము శు ✽ భ ప్రతిబంధము దోషసంఘసం
గత మగుసేఁగి జవ్వనము ✽ కన్న జగంబున వేఱె యున్నదే. 29

తా. యౌవనము అనురాగము కలిగించును. నరకపరంపరలఁ గొలిపించి పెను దుఃఖములఁ బాలుపఱుచును. పరకాంతలయం దాసక్తి పుట్టించును. మబ్బు చంద్రుని గప్పునట్లు జ్ఞానమును గప్పి దానిని బ్రకాశింపనట్లు చేయును. మదన వికారము సేయును. పలువగల పాతకములఁ బ్రకటముగాఁ జేయించును. ఇట్లు అనర్థములను గలిగించునది యౌవనముకంటె మఱొకటి యీలోకమునందు కలుగనే కలుగదు.

అవ. ఇట్టి యౌవనము కలిగినప్పుడు వికారము నొందనివాఁ డెవ్వఁడో యొకఁ డని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శృఙ్గారద్రుమనీరదే ప్రసృమరక్రీడారసస్రోతసి।
ప్రద్యుమ్నప్రియబాన్ధవే చతురవాఙ్ముక్తాఫలోదన్వతి।
తన్వీనేత్రచకోరపార్వణవిధౌ సౌభాగ్యలక్ష్మీనిధౌ।
ధన్యః కోఽపి న విక్రియాం కలయతే ప్రాప్తే నవే యౌవనే॥ 30

టీ. శృఙ్గార...నీరదే - శృఙ్గార = శృంగారరసమనెడి, ద్రుమ = చెట్టునకు, నీరదే = మేఘమైనదియు - మేఘము వృక్షమున కెట్లో యట్లే యిదియు శృంగారమునకు ఘాటమరించుట, మొలకెత్తుట, చిగుర్చుట, పూచుట యను నవసలఁ గలిగించి పోషించునదనుట, ప్రసృమర...స్రోతసి - ప్రసృమర = వ్యాపించుగుణముగల, క్రీడారస = మన్మథకేళీరసమునకు, స్రోతసి = ప్రవాహమైనది - జలములను ప్రవాహస్థానములగు నదులు మొదలైనవి యెట్లు ఎడతెగక విచ్చలవిడిగాఁ బ్రవహింపఁజేయునో యట్లు యిదియు మన్మథక్రీడారసమును ఎడతెగక ప్రవహింపఁజేయుస్థాన మగునని యర్థము - దానిని ఎడతెగక ప్రవర్తింపఁ జేయునదని భావము. ప్రద్యు...ధవే - ప్రద్యుమ్న = మన్మథునికి, ప్రియబాన్ధవే = అత్యైబంధునైనదియు - మన్మథోద్రేకము కలిగించునది యనుట, చతుర...దన్వతి - చతుర = నిపుణములైన, వాక్ = మాటలనెడి, ముక్తాఫల = ముత్తెములకు, ఉదన్వతి = సముద్రమైనదియు - సరససల్లాపములను బుట్టించునది యనుట, తన్వీ...విధౌ - తన్వీ - విలాసినులయొక్క, నేత్ర = కన్నులనెడి, చకోర = వెన్నెలపులుగులకు, పార్వణవిధౌ = పున్నమచందురుఁడైనదియు - చకోరములను బూర్ణచంద్రుఁడెట్లు ఉల్లసిల్లఁ జేయునో యట్లు యిదియు విలాసినుల కన్నుఁగవల నుల్లసిల్లఁజేయు నని భావము, సౌభాగ్య...నిధౌ - సౌభాగ్యలక్ష్మీ = సౌందర్యసంపదకు, నిధౌ = నిధానమైనదియు - మంచి చక్కఁదనమును గూర్చునది యనుట, అగు, నవే యౌవనే = నూతనమైన వయస్సు - ఎలప్రాయమనుట, ప్రాప్తేసతి = కలిగినదగుచుండఁగా, కోఽపి ధన్యః = ఎవఁడో యొక ధన్యుఁడు, విక్రియాం = మన్మథ వికారమును, కలయతే = పొందఁడు. ఇట్టివాఁడు మిక్కిలి యరుదని భావము. ఈ రెండుశ్లోకములను అలం. నిరవయవరూపకము.

ఉ. మారుని కూర్మిచుట్టము స ॥ మంచిత కేళిరసప్రహాదంబు శృం
గారమహీజనీరదము ॥ కంజముఖీజనదృక్చకోర రా
కారజనీశమండలము ॥ కాంతవచోమణివార్ధి యౌవనం
బారయఁ జెందుచో వికృతి ॥ నందనివాఁడె కృతార్థుఁడిమ్మహిన్. 30

తా. ఒక చెట్టునకు మబ్బువలె శృంగారరసమును అంకురించి, చిగిర్చి, పుష్పించునట్లు పోషించునదియు, జలమునకుఁ బ్రవాహమువలె మన్మథకేళీరసము నెడతెగక విచ్చలవిడిఁ బ్రవర్తింపఁ జేయునదియు, అనుంగుచుట్టమువలె మన్మథునికిఁ దోడై యుద్రేకింపఁ జేయునదియు, *సముద్రము ముత్తియముల నీనునట్లు విన్నాణంపు

* 'కరీన్ద్రజీమూత వరాహశఙ్ఖమత్స్యాహి శుక్త్యుద్భవవేణుజాని । ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాంతు శుక్త్యుద్భవమేవ భూరి' ఏనుగు, చెఱకు, మబ్బు, పంది, సంకువు, చేఁప, పాము, ముత్తెపుఁజిప్ప, సముద్రము, వెదురు అను వీనిలోఁ బుట్టిన ముత్తెములు లోకమునఁ బ్రసిద్ధములైనవి. వానిలో ముత్తెపుఁజిప్పను బుట్టునవియే మెండు.

నెఱజాణమాటల నీటుగలుకఁ గలిగించునదియు, పున్నమచందురుఁడు చకోరముల నుల్లసిలఁ జేయునట్లు చెలువలకన్నుఁగవల నుల్లాసము గలిగించునదియు, నక్కజంపుఁ జక్కందనపుసిరిని గిఱిగొనఁజేయునదియు, నైనయెలజవ్వనము దలసూపఁగా ధన్యుఁ డెవఁడో యొక్కఁడు మన్మథవికారము నొందక యుండునుగాని యందఱు నట్లుండుట యరిది.

అవ. యౌవనము అనర్థమూలము గాన కామినులను వదలిన యెడల నది యనర్థములకు మూలమగుటయు మిక్కిలి దొలఁగిపోవును గదా యని యాశంకించి యాకామినులను విడుచుటయుఁ గష్ట మని మూఁడుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *సంసారేఽస్మిన్నసారే కునృపతిభవనద్వారసేవాకళఙ్క-।
వ్యాసఙ్గవ్యస్తధైర్యంకథ మమలధియో మానసం సంవిదధ్యుః।
యద్యేతాః ప్రోద్యదిన్దుద్యుతినిచయభృతో న స్యురమ్భోజనేత్రాః
ప్రేఙ్ఖత్కాఞ్చీకలాపాః స్తనభరవినమన్మధ్యభాజస్తరుణ్యః॥ 31

టీ. అమలధియః=నిర్మలమతులు-మహాత్ములనుట, ప్రోద్య...భృతః-ప్రోద్యత్=ఉదయించుచున్న, ఇన్దు=చంద్రునియొక్క, ద్యుతి=కాంతి వంటికాంతి గల, నిచయ=చీరలను, భృతః=ధరించువారును - ఉదయించుచున్న చంద్రునికాంతితోఁ బోల్చుటచే నిట చీరలు మాంజిష్ఠవర్ణము (అనఁగా ఎఱుపుమించిన పసుపువన్నెగలవిగాఁ దెలియునది-అట్టిచీరలను దాల్చినవారు ననుట, అమ్భోజనేత్రాః=తామరలవంటికన్నులు గలవారును-తామరరేకులవలె నిడుదలైనకన్నులు గలవారనుట, ప్రేఙ్ఖత్...కలాపాః-ప్రేఙ్ఖత్=కదలుచున్న-మ్రోఁగు, కాఞ్చీ=ఒంటిపేట మొలనూలును, కలాపాః=ఇరువదియైదు పేటలయొడ్డాణమును గలవారును-లేక అట్టి మొలనూలును దక్కినహారాదిభూషణములును గలవారనుట, స్తన...భాజః-స్తనభర=గుబ్బలబరువుచేత, వినమత్=వంగుచున్న, మధ్యః=నడుములను, భాజ=పొందినవారును ('మధ్య

---

* ఈ శ్లోకమునకు.

సంరేఽస్మిన్...దునృపతిభవనద్వారసేవావలమ్బ।
వ్యాసఙ్గధ్వస్తధైర్యం...మానసం సన్నిదధ్యుః॥

అనుపాఠమున, దునృప...ధైర్యం=దుష్టరాజుల మోసలకడ కొలువును గైకొనుట యందలి యాసక్తిచే మిక్కిలి నశించినధైర్యము గల, మానసం=మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సన్నిదధ్యుః=సమాహితముగావించుకొందురు-అనఁగా తేర్చుకొందురని యర్థము తక్కినవానికరముసమము. ఇట్టిజవరాండ్రు లేనిచో నట్టికొలువు వలన దిటవుమాలిన మనస్సును దేర్చుకొనలేరని భావము-అట్టికొలువు మనస్సు తెంపును దూలించియు నిట్టి జవరాండ్రు ఉండుటంబట్టి వారిమనస్సునకు దిటవు కలుగునని యాశయము.

భాగాః' అనుపాఠమున నశును నెడి - భాగము గలవారని యర్థము), బలితంపు గుబ్బ చన్నులును సన్నని నడుమును గలవారుననుట-ఇది సౌందర్యాతిశయసూచకము, అగు, ఏతాః=ఈ-ప్రసిద్ధలైనయనుట, తరుణ్యః=జవరాండ్రు, నస్యుః యది=లేకపోయిరేని, అమలధియః=నిర్మలమతులగువారు-మహాత్ములనుట, అసారే=సారములేని, అస్మిన్=ఈ, సంసారే=(దారపుత్త్రాది పోషణవ్యాసంగరూపమైన) సంసారమునందు, నృప పతి=దుష్టరాజులయొక్క, భవనద్వారి=యింటిమోసలయొక్క, సేవా=కొలుచుట యనెడి, కళఙ్క=అపవాదమునకు-వెఱువకుండుట, వ్యాసఙ్గ=మిక్కిలి యాసక్తి చేత, వ్యస్త=చెడిన, ధైర్యం=ధీరత్వము గలదానిగా, మానసం=మనస్సును, కథం=ఎట్లు, సంవిదధ్యుః=చేయుదురు - ఎట్లును చేయనేరరనుట-మహాత్ములీసంసారము నిస్సారమని తెలిసియు నిండలిజవరాండ్ర వలువజెందుటలన లోనై, ధైర్యమునూలి, తమ నిర్మలమనస్సులను తుచ్ఛితంపు దుష్టరాజుల మోసలలకడ కొలువు గొలువ నియ్యకొనునట్టి కళంకము గలవానినిగాఁ జేసికొని గనియు నీజవరాండ్రు లేకుండినని ఈ నిస్సారమగు సంసారమునకై యింతటి తుచ్ఛితంపు బ్రతుకునకుఁ బాలువడరనియు భావము. ఇట్టి విశిష్టతరుణు లుండుటవలననే మహాత్ములుసైత మిట్టివారైరనియు కాన తరుణుల పరిహరించుట కష్టమనియు నాశయము. ఉత్తరవాక్యార్థము పూర్వ వాక్యార్థమును సమర్థించు హేతు వగుటచే కావ్యలింగ మలంకారము.

చ. జలజవిలోచనంబులును - సన్నపుఁజందురకావిచీరలుం
గులుకు మెఱుంగుఁజన్నులును - గొంచెపుఁగన్నులు రత్నకింకిణీ
కలరశనాగుణంబులును - గల్గినకాంతలు గల్గరేని గా
సిలి మతిమంతు లేటికి వసింతురు రాజగృహాంగణంబులన్. 31

తా. అప్పుడుదయించుచున్న చందురునికాంతివంటివన్నె గల వలువ చెలువుగాఁ గట్టి, తామరఱేకులవలె వాలుకన్నుంగవచెన్ను చూప, మొలనూలిగజ్జెలు గల్లుగల్లని మొరయ, బలితంపుగుబ్బలక్రేఁగుఁ దేఁగొందిఁగ యల్లలాడ, బెడఁగారు జవరాండ్రు లేనిచో, నిర్మలాత్ములైనవారు నిస్సారమైన యీపట్టి సంసారమునకై దుష్టరాజులమొగసాలకడఁ గొలువుకొలుచునట్టి తుచ్ఛితంపుబ్రదుకుచే మనస్సు తెంపుమాలినవారు గాకుండుదురు.

శ్లో॥ సిద్ధాధ్యాసితకన్దరే హరవృషస్కన్ధావరుగ్ణద్రుమే।
గఙ్గాధౌతశిలాతలే హిమవతః స్థానే స్థితే శ్రేయసి।
కః కుర్వీత శిరఃప్రణామమలినం మానం మనస్వీ జనో।
యద్విత్రస్తకురఙ్గశాబనయనా న స్యుః స్మరాస్త్రం స్త్రియః॥ 32

టీ. విత్రస్త...నయనాః-విత్రస్త = మిక్కిలి బెదరిన, కురఙ్గశాబ=లేడిపిల్లవంటి, నయనాః=కన్నులుగలవారును-దీనిచే 'చకితమృగదృగాభే' అను పద్మినిజాతి సూ

చితము, కావున నే, స్మరాస్త్రం = మన్మథుని బాణమును - మహావీరుఁడైన మన్మథునికి జగములనెల్ల గెల్చుసాధనమైనబాణమగుటా రనుట, అగు, స్త్రియః = స్త్రీలు, యత్ర నస్యుః=లేకపోయినచో, సిద్ధా...కన్దరే-సిద్ధ=యోగులచేత, అధ్యాసిత=అధిష్ఠింపఁబడిన - యోగులుండునట్టి యనుట, కన్దరే = గుహలుగలదియు, దీనిచే తపస్సిద్ధి గలిగించునదని సూచితము, హర...ద్రుమే-హర = శివునియొక్క - హిమవత్పర్వత శిఖరము కైలాసమున శివుఁడు గాఁపుండునుగాన నచట నే యెద్దు సన్నిహితుఁడై యుండునట్టి శివునియొక్క యనుట, వృష = (వాహనమైన) యెద్దుయొక్క - నందియొక్క యనుట, స్కన్ధ=మూపురముచే, అవరుగ్ణ = విఱువఁబడిన, ద్రుమః = చెట్లుగలదియు - నంది వర్తించుటను జెప్పుటచే దాని నెక్క శివుఁడును దగ్గఱనే యుండుట సూచితమగుచున్నదిగాన నట్టి శివసన్నిధానముచే నఖిలశ్రేయః ప్రదమైన దని భావము, గఙ్గా...తలే-గఙ్గా = గంగచేత, ధౌత=కడుగఁబడిన, శిలాతల=ఱాతిపట్టులుగలదియు- దీనిచే నతిపవిత్రమైనదని సూచితము, కాఁబట్టియే శ్రేయసి - శ్రేష్ఠమైనదియు - లేక, శ్రేయస్కరమైనదియునగు, హిమవతః = మంచుకొండయొక్క, సానే = ప్రదేశము, సితే (సతి) ఉండఁగా, కః మనస్వీ = ఏబుద్ధిమంతుఁడు, మానం=తనమానము, శిర...మలినం - శిరః ప్రణామ = తలవంచి నమస్కరించుటచే, మలినం= చెడినదిగా - దుష్టరాజులపాదములకుఁ దలవంచి నమస్కారము సేయుటచే కళంకితమైనదిగా ('శిరః ప్రణామమలినం మ్లానం' అనుపాఠమున, శిరః=తనతలను, ప్రణామ మలినం=నమస్కారముచే కళంకితమైనదిగా - అనఁగా దుష్టరాజులపాదములకు వందనముసేయుటచే దూషితమై, కావున నే, మ్లానం=వాడినదిగా-ఉత్కర్ష లేనిదిగా) కుర్వీత = చేయును - ఎవఁడును జేయఁడనియర్థము. కాముని తూపులవలె మరులుకొలుపు జవరాండ్రు లేనిచో మతిమంతులు పుణ్యవంతమైన హిమవంతమున వసించి తపంబుసేసి కడతేఱిన వారగుదురుగాని, రాజులకుఁ దలవంచికొని కొలిచి బ్రతుకునంత మానమును జెఱుపుకొనువారు గారని భావము. అమోఘ మన్మథాస్త్రములవలె నున్న స్త్రీలను బహిష్కరించుట కష్టము గాన వారిబట్టియె మనస్వు లగువారికిని ఇట్టిప్రణామాదిదురవస్థాప్రాప్తి యని యాశయము.

శా. గంగాధౌతశిలాతలంబు హరగోస్కంధప్రదేశాహతో
త్తుంగక్ష్మాజము సిద్ధసేవితగుహాస్తోమంబు శీతాచలో
త్సంగం బుండఁగ నెవ్వఁ డోపు నృపపాదంబుల్ దలందాల్ప సా
రంగీశావవిలోచనల్ మనసిజాస్త్రంబుల్ సతుల్ లేనిచోన్. 32

తా. బెదరిన కొదమలేడివంటి కొనుఁగన్నులఁ జెన్నారుచుఁ గాముని తూపులవలె మరులుకొలుపు చెలువలఁ బట్టియె బుద్ధిమంతు లగువారు తమను రాజులకుఁ దలవంచి కొలువుసేసి దమమానముఁ దూలపుచ్చుకొనుచున్నారుగాని యట్టికామి

నులు లేనిచో (సిద్ధులచేఁ దద్దయు నొప్పుగుహల కలిమిని) దపస్సిద్ధి కలిగించునదై, (నంది తనలోని ప్రమథుల నందంద లీలమై విలుచుటవలనఁ దెలియఁదగు శివసన్నిధిచే) నతిశ్రేయస్కరంబై, (గంగాజలంబులఁ దడిసిన శిలాతలంబులవలన) అతిపవిత్రమై యొప్పుమంచు కొండ నొకయెడనుండి కడతేఱఁ జూతురు గాని యట్లు తలవంచి కొలిచి మానము చెఱుపుకొనరు.

శ్లో॥ *సంసార తవ పర్యన్తపదవీ న దవీయసీ।
అన్తరా దుస్తరా నస్యు ర్యది తే మదిరేక్షణాః॥ 33

టీ. సంసార = ఓసంసారమా, తే=నీయొక్క, అన్తరా=నడుమ - సముద్రము వంటి నీనడుమ నడుట, దుస్తరాః=తరింపశక్యముకానివారై - మహానదులవలె నతిక్రమించి పోవఁదరము కానివారై, మదిరేక్షణాః=స్త్రీలు, నస్యుఃయది = లేకపోయిరేని, తవ=నీయొక్క, పర్యన్తపదవీ=పొలిమేర, దవీయసీ=మఱింతదూరమైనది, న = కాదు - అనఁగా స్త్రీలునడుమనుండుటచేఁ గలిగినదూరముకంటె మఱింత తక్కువదూరముననే నీ చివరయెల్ల యుండుననుట. సంసారము దరిచేరుటకు స్త్రీలు అడ్డుపాటు అగుదురు- కాన వారిని పరిత్యజించుటచేతనే శ్రేయము కలుగుననిభావము. అలం కావ్యలింగము.

తే. అమితసంసార నీదుప ర్యంతపదవి
గతి దలంప దవీయసి గాదుసూవె
యర్థి కీలోన గడవంగ నలవిగాని
ఖంజరీటాయతాక్షులు గలుగరేని. 33

తా. ఓసంసారమా! నీపొలిమేరను జేరవలయునన్న నడుమ జవరాండ్రు దాఁటఁగూడరాని వారై యున్నారు. వారు లేనియెడల నీయెల్ల యిప్పుడు తోఁచునంత దవ్వుగా నుండదు. మఱింత దాపుగానే యుండి యుండును.

---

* ఈశ్లోకమునకు.
'సంసారోదధినిస్తారపదవీ న దవీయసీ।
అన్తరా దుస్తరా నస్యుర్యది రే మదిరేక్షణాః॥
అనిపాఠాంతరము. రే = ఓరీ-ఓజనుఁడా యనుట, 'అన్తరా దుస్తరా మదిరేక్షణా నస్యుర్యది = నడుమ (అనఁగా సంసారసముద్రమునడుమఁ) గడవరాని వారగు స్త్రీలు లేకుండిరేని 'సంసార + ఉదధి నిస్తారపదవీ = సంసారమనెడిసముద్రమును దాఁటు మార్గము, దవీయసీ న=మఱింతదూరముకాదు -'సమీపముననే యుండుననుట. స్త్రీలంబట్టియే సంసారము తరింపరాని దైనదని రెండుపాఠములయందును భావముసమానము.

అవ. ఇట్లు స్త్రీలయం దనురక్తికై సంభోగమును వర్ణించి యిపుడు బుద్ధిమంతులకేని స్త్రీలను పరిహరించుట కష్టమగుటచే నందఱు వారియం దాసక్తులే యగుదురు. అట్టి సంసారులకు శ్రేయస్సుకలుగుట యెట్లు? అని యాశంకించి యా స్త్రీలను అనురక్తిచేఁగలసి యున్నవారికి నిహలోకఫలమును, విరక్తిచే వదలినవారికిఁ బరలోకఫలమును గలుగునని దలఁచి దానిని నిరూపించుటకై యనురక్తి విరక్తి యనురెండుపక్షములను సీవింశతి ముగియువఱకు వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ * దిశ వనహరిణేభ్యో వంశకాణ్డచ్ఛవీనాం
కబళ ముపలకోటిచ్ఛిన్నమూలం కుశానామ్ ।
శుకయువతికపోలాపాణ్డుతామ్బూలవల్లీ
దళ మరుణనఖాగ్రైః పాటితం వా వధూభ్యః॥ 34

టీ. (హేజన=ఓయీ! అని అధ్యాహార్యము), వనహరిణేభ్యః = పుణ్యారణ్యమందలి యాఁడుజింకలకు-అచ్చటఁ దపస్సుచేయుటవలన వెఱపులేక లేళ్లు దాపునకు రాఁగా వానికని భావము, వంశకాణ్డచ్ఛవీనాం=వెదురుమోసులయొక్క కాంతి గలవియగు, కుశానాం = దర్భలయొక్క, ఉపల ..మూలం-ఉపలకోటి = ఱాతిమొనచేత, ఛిన్న=త్రెవ్వఁబడిన, మూలం=మొదళులుగల-పుణ్యారణ్యములందు గొడవలి మొదలగు సాధనములు గలుగవు గాన కఱకుఁగొనలు గలఱాలు సాధనముగాఁ జెవ్వఁబడినవని తెలియునది, కబళం = గ్రాసమునైనను-కఱకుఱాల కొనలచేఁ ద్రుంపఁబడినవై వెదురుమొలకలవలె నొప్పు దర్భలయొక్క గ్రాసమునుగాని యనుట, వా = లేక, వధూభ్యః = స్త్రీలకు, అరుణనఖ అగ్రైః = ఎఱ్ఱనిగోళ్ళ కొనలచేత, పాటితం = చీల్పఁబడిన శుక...దళం-శుకయువతి = చిలుకపెంటియొక్క, కపోల = చెక్కిలివలె, ఆపాణ్డు = కొంచెము తెలుపుమించిన పసిమివన్నెగల, తామ్బూలవల్లీదళం = తములపాకునుగాని, (శకయువతి' అనుపాఠమున, శకయువతికపోల = శకదేశపుతరుణులయొక్క చెక్కులవలె, ఆపాణ్డు = అంతటఁ దెల్లగానున్న, తామ్బూలవల్లీదళం = తములపాకును గాని, అని అర్థము), దిశ = ఇమ్ము-ఇచట, నడవులందు లేళ్లకు గఱికపోఁచలు ద్రుంచి యిమ్మనుటచే తపస్సు నాచరించుటయు, జవరాండ్రకు బాగా లిమ్మనుటచే సంసా

* 34-వ శ్లోకముతోలుత 'ఇతి సంభోగవర్ణనమ్. అథపక్షద్వయనిరూపణమ్' అని యవతారిక దాక్షిణాత్యకోశములందుఁ గానిపించెడి. 33-వ శ్లోకముతో సంభోగ వర్ణనము ముగియఁగా 34-వది మొదలుకొని 40-యావది వఱకుఁ గల యేడు శ్లోకములచే పక్షద్వయమును (అనఁగా అనురక్తి విరక్తి యనుపక్షముల రెంటిని) నిరూపించునట్లు ప్రతిజ్ఞచూపట్టుచున్నది.

రము సలుపుటయు సూచితములు. విరక్తితో తపంబైనఁ జలుపుము. అనురక్తితో సంసారమునైనఁ జేయు మనుట. విరక్తియందు తపస్సును ననురక్తియందు సంసారమును అనురెండే పరమసౌఖ్యప్రదములు కాని తక్కినవి కావని భావము. ఇట్లే మీఁద నెల్ల నూహించుకొనునది. గోళ్లు ఎఱ్ఱనివిగా నుండుట మహాభాగ్యలక్షణమగుటచే సుఖిత్వమును దెలుపుటకై యది యిట 'అరుణనఖాగ్రైః' అనిచెప్పఁబడియె. ఇందులకు 'పాణీ పాదతలే రక్తే నేత్రాన్తశ్చ నఖస్తథా। తాలుజిహ్వాధరోష్ఠంచ సప్తరక్తః సుఖీభవేత్' అను సాముద్రికశ్లోకము ప్రమాణము.

చ. శిలమొన మూలముల్ చిదిమి క్రొన్నఁగ వేణుకరీరకాంతిచే
లలితము లైనదర్భకబళంబులు లేళ్లకు నిమ్ము కానలోఁ
గలితశకాంగనావిపులగండసుపాండురనాగవల్లికా
దళముల గోళ్లఁ ద్రుంచి వనితాతతికైన నొసంగు మిమ్ములన్. 34

తా. ఓయీ ! పుణ్యారణ్యములందు బెదరు లేనిదై దాపునకు వచ్చెడి యీఁడు జింకలకు వెదురుమోసులవలెమిసిమిగల గఱికపోచలను గఱుకుగోళ్ళకొనలచేఁ గోసి మేఁతపెట్టుము - (విరక్తి కలవాఁడవేని నడవికిఁ బోయి తపంబుసేయుమనుట). లేదా, జవరాండ్రకు, ఆఁడుచిలుకలచెక్కిళులవలె నించుక తెలుపుమీఱిన పసిమివన్నెగల తములపాకులను నెఱ్ఱగోటిమొనలచేఁ జీల్చి యిమ్ము-(అనురక్తి గలవాఁడవేని నిండ్లయందు చెలువలతో సంసారము సలుపు మనుట.)

శ్లో॥ *అసారాః సన్త్వేతే విరతివిరసా వాథ విషయా
జుగుప్స్యన్తాం యద్వా నను సకలదోషాస్పద మితి।

---

* పక్షద్వయనిరూపకమైన శ్లోకసప్తకములోని యీ 'అసారాః సన్త్వేతే' అను శ్లోకమునకు 'అసారాః సర్వేతే విరతి విరసాః పాపవిషయా।జుగుప్స్యన్తాం యద్వా నను సకలదోషాస్పద మితి' అను పాఠాంతరము గ్రహించి యీ పూర్వార్ధమునకు 'పాపములైన విషయములెల్ల నసారములనికాని, విరతివిరసములనికాని, సకలదోషాస్పదమనికాని యేవగింపఁబడునుగాక' అని 'జుగుప్స్యన్తామ్' అనునొకక్రియను బట్టి విముక్తిపరముగా నర్థముసేసి యుత్తరార్థమునకు అనురక్తిపరముగా నర్థము చెప్పి యిది పక్షద్వయనిరూపకముగా సమర్థింపఁబడినది. అయినను ఉత్తరార్థమునందు మూఁడవ పాదమున 'పుడమిలో పరహితముకంటె నెక్కుడుపుణ్యము లేదు' అనియు, నాలవపాదమున 'సంసారములో స్త్రీకి మించిన రమ్యవస్తువు లేదు' అనియు నున్నవి. ఇందు మొదటిది యేపక్షములోను జేరని సామాన్యవిషయము. రెండవది మాత్ర మనురక్తిలోఁ జేరినది. ఈరెండును పరస్పరసంబద్ధములుకాక వేఱువేఱ నిబద్ధములైనవి. కాన యీరెంటిని గలిపి యనురక్తముగాఁ జేయుట కల్పనాగౌరవమేకాని కవిహృదయము కానేరదు. పూర్వార్ధమెల్ల విరక్తిపరమైనట్లు ఉత్త

తథాప్యేత ద్భూమౌ నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం
న చాస్మిన్ సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్॥ 35

టీ. ఏతే=ఈ-ప్రసిద్ధములైన, విషయాః=శబ్దాదివిషయములు-లేక, హారచంద్ర నాదులు, అసారాః = అస్థిరములుగా-లేక, నిస్సారములుగాఁగాని, అథవా=లేక, విరతివిరసాః = పరిణామసమయమున అనర్థములుగాఁ గాని, సంతు = ఉండుఁ గాక, యద్వా = లేక, సకల...స్పదమితి = రాగద్వేషమోహాదిసకలదోషములకుఁ బట్టయిన దనిగాని, జుగుప్స్యన్తాం = ఏవగింపఁబడునుగాక-వెగటుతో విడువఁబడునుగాక యనుట. అట్లు విడుచుటచే, 'స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనన్తం విదధతే' అన్నట్లు పరమసుఖము లభించును. తథాపి=అయినను-విషయములు నిస్సారములు గాను విరతివిరసములుగాను నుండినను దోషాస్పదములుగా ఏవగింపఁదగినవై నను అనుట, రెండువిషయములుమాత్ర మట్టివి గావనుచున్నాఁడు. అవి యేవన, ఏతత్=ఈ, భూమౌ = భూమియందు, పరహితాత్=ఇతరులకుఁ జేయుహితముకంటె, అధికం=ఎక్కుడైన, పుణ్యం= సుకృతము, నహి=లేదుగదా- 'శ్లోకార్ధేన ప్రవక్ష్యామి యదుక్తం గ్రన్థకోటిభిః॥ । పరోపకారః పుణ్యాయ పాపాయ పరపీడనమ్' అనుటచే పరహితమే అత్యంతపుణ్యమైనదనుట, అస్మిన్ సంసారే=ఈసంసారమునందును, కువలయ దృశః=కలువకంటికంటె, అపరం= వేఱైన, రమ్యం = మనోహరమైనవస్తువు, న=లేదు-ఇదియే మిక్కిలిమనోహర మనుట, కాబట్టి విషయములన్నిటిని దోషాదులుగాఁ గనుఁగొనినను భూమియందు పరహితము సంసారమునందు స్త్రీ అను రెండువిషయములను మాత్ర మట్లు గనుఁగొనరా దని భావము.

చ. దురితనిదానముల్ సకల దోషగృహంబులు సారహీనముల్
పరిణతిఘోరముల్ విషయ పద్ధతు లెంతయుఁ గుత్సితంబు లి
ద్ధరను బరోపకారసుకృ తంబును బోలవు పుణ్యముల్ మనో
హారతరవస్తువుల్ కువల యాక్షులకన్నను గల్గ వెవ్వియున్. ౪౫

తా. ఈశబ్దాదివిషయములను నిస్సారములని కాని, కడపట ననర్థము గలిగించున వని కాని, సకలదోషములకుఁ బట్టయిన వని కాని యేవగించి విడిచినను వీనిలో పరోపకారమును పూవుఁబోఁడియు నను రెండుమాత్రమట్టివిగావు. ఏలన నిప్పుడమిని పరహితమునకంటె మించినపుణ్యము లేదు. ఈసంసారమున కలువకంటికంటె నింపైనది మఱొకటిలేదు. కావున పరహిత మాచరించుచుఁ గాంతలం గూడి సంసారమును నడపవలయును.

రారమ్మెల్ల అనురక్తిపరము గావలసి యుండఁగా నందు తృతీయపాదవిషయము అప్రసక్తమైనదిగాను ఏకదేశమైన చతుర్థపాదముమాత్రము ప్రకృతపరముగాను నుండ నేల? పూర్వార్ధముయొక్క పాఠాంతరమును అంతగాయుక్తముగాఁ దోఁపదు. కాన నీశ్లోకము పక్షద్వయనిరూపకము గాదు.

శ్లో॥ మాత్సర్య ముత్సార్య విచార్య కార్య
మార్యాః సమర్యాద మిదం వదన్తు।
సేవ్యా నితమ్బాః కిము భూధరాణా
ముత స్మరస్మేరవిలాసినీనామ్॥ 36

టీ. ఆర్యాః = పండితులు-లేక పండితులారా అని సంబోధనపతముగాను గ్రహింపవచ్చును, మాత్సర్యం = అసూయను, ఉత్సార్య = నిరాకరించి-విడిచియనుట-మాత్సర్యము యథార్థమును జెప్పనీయదుగాన దానినివిడిచియనిభావము, కార్యం = కర్జమును-చేయఁ దగినదాని ననుట, విచార్య = చక్కఁగా నాలోచించి, సమర్యాదం = మర్యాదతోఁ గూడునట్టుగా-అనఁగా సన్మార్గ మనుమేరను అతిక్రమింపక యనుట, ఇదం=దీనిని, వదన్తు = చెప్పుదురుగాక. అది యేదనఁగా, సేవ్యాః = ఆశ్రయింపఁదగినవి, భూధరాణాం = పర్వతములయొక్క, నితమ్బాః కిము = కటకప్రదేశములా, ఉత =లేక, స్మర...విలాసినీనాం-స్మర=మన్మథునిచే, స్మేర = ఉల్లసిల్లునట్టి-అనఁగా మన్మథమదము మిక్కిలి గల, లేక, స్మర = మన్మథావేశముచే, స్మేర=అందకత్తియలైన - అనఁగా సంభోగంపుతమిని జూపుచిఱునవ్వుచే ముద్దుగులుకునెమ్మోగము గలవారైన యనుట, - లేఁ, ఏవిషయమందును గుఱిగా నెలకొనక నిచ్చలవిడి నందంద యల్లల్లనీటుగా వెలసి పొలయు కడగంటిచూపులు *స్మేర మనఁబడునుగాన, స్మరస్మేర = మన్మథుఁడు ముఖ్యముగాఁ గలిగి (అనఁగామన్మథునిచే ముఖ్యముగాఁ బురికొలుపఁబడి) యందంద నిచ్చలవిడి నీటుగా నొలయుకడగంటిచూపులుగల యనియు నర్థాంతరము, విలాసినీనాం=వగలాండ్రయొక్క, నితమ్బాః= మొలలుగా-కొండనడుములుగా కలువలుఁ ప్రదేశములా యాశ్రయింపఁదగిన వేది చెప్పుదురుగాక. యనిభావము. వైరాగ్యమున్నచో గిరినితంబములును, అది లేనిచో విలాసినినితంబములును, సేవ్యము లని యాశయము. ఇచట వృత్త్యనుప్రాస మను శబ్దాలంకారము. పర్వతకటకములను స్త్రీకటీభాగములను 'నితమ్బాః' అను శ్లిష్టమైన యొకపదముచేతనే చెప్పినాఁడు గాన శ్లేష యనునర్థాలంకారము. మఱియు గిరికటక నారీ కటీభాగములు రెండును ప్రకృతములగుటచేత నీశ్లేష కేవలప్రకృతమైనది. ఒక కావ్యమందు రెండుపండ్లవలె నొకశబ్దమునందే రెండర్థములు స్ఫురించుటచే నిది యర్థశ్లేషయు నగు. మొదటఁ జెప్పిన వృత్త్యనుప్రాసమును దానికి విజాతీయమైన యీశ్లేషయు తిలతండులములవలె పరస్పర నిరపేక్షములుగా నుండుటచే సంసృష్టి.

* అపరిచ్ఛిన్నవిషయం మదమనురమీవితమ్ - స్ఫురదృభ్రిపక్షతాయాః కంతత్ స్మేరమితి కథ్యతే; విషయ మిది యనిలేక, మత్తుచే మందటిలి యరమోడ్చినదై కదలుచున్న కనుగొమ్ములును తొంగలిరెప్పలును గలిగినచూపు స్మేర మనఁబడును

ఉ. ఆరయ మత్సరంబు విడనాడి సమంచితకార్యనిశ్చయో
దారవిచారులై సరసతన్ వచియింతురు గాక సజ్జనుల్
ధారుణి సేవ్యముల్ గిరినితంబములో మఱి కాక మన్మథ
స్మేరవిలాసినీజనవిశేషనితంబములో తలంపఁగన్. 36

తా. ఉండఁదగినవి కొండలకటకములా? లేక, మన్మథమదముచే నల్లనల్లనటు నటు వాలారుఁ గడగంటిచూపులు నిగుడ్చు కులుకులాండ్ర కటిదేశములా? ఈసు విడిచి చక్కఁగా విచారించి పండితులైనవారు మేరతప్పనియట్లు చెప్పుదురు గాక.

శ్లో॥ సంసారే స్వప్నసారే పరిణతితరలే ద్వేగతీ పణ్డితానాం
తత్త్వజ్ఞానామృతామ్భఃప్లవలలితధియాం యాతుకాలః కథఞ్చిత్ ।
నోచేన్ముగ్ధాఙ్గనానాం స్తనజఘనఘనాభోగసమ్భోగినీనాం
స్థూలోపస్థస్థలీషు స్థగితకరతలస్పర్శలీలోద్యమానామ్॥ 37

టీ. స్వప్నసారే=స్వప్నముయొక్క సారముపంటిసారము గలదియు - అనఁగా స్వప్నమువలె మిథ్యాభూతమైన దనుట, పరిణతి తరలే - పరిణతి = పరిణామమునందు, తరలే = అస్థిరమైనదియు - స్థిరమైన పరిణామము లేనిదనుట-శాశ్వతముకానిదని భావము, సంసారే = సంసారమునందు, ('సంసారేస్మిన్నసారే' అనుపాఠమున సారహీనమైన యీసంసారమునందని యర్థము), పణ్డితానాం = పండితులైనవారికి - ఎఱుక గలవారి కనుట, ద్వే=రెండు, గతీ = అవస్థలు - లేక మార్గములు, కలవు అని శేషము, ఆగతులు రెండేవియో చెప్పుచున్నాఁడు, తత్త్వ...ధియాం - తత్త్వజ్ఞాన = తత్త్వజ్ఞానమనెడి, అమృతామ్భః = అమృతమువంటి జలమునందు, ప్లవ = తెప్పవలె, లలిత=మనోహరమైన-లేక, ప్లవ = తెప్పలఁదేలుటయందు, లలిత = ఉల్లాసముగలదియగు '(పరిలులిత' అనుపాఠమున అంతట వర్తించునట్లుచేయఁబడినట్టి అనఁగా ఆజలమునయంతట నోలలాడఁబడినట్టి యనుట), ధియాం = బుద్ధిగలవారలకు - తత్త్వజ్ఞానామృతరసమున నెవరిమనస్సు నోలలాడునో యట్టిపండితుల కనుట, కాలః = కాలము, కథఞ్చిత్ = ఎట్లో యొకవిధమున, యాతు=కడచి పోవునుగాక-తత్త్వజ్ఞానముచే నుల్లసిల్లుచు కాలము పుత్తురుగాక యనుట - ఇది యొకగతి. నోచేత్ = (ఇట్లు) కాదేని, స్తన...సమ్భోగినీనాం- స్తన=చన్నులయొక్కయు, జఘన = మొలలయొక్కయు, ఘన=గొప్పనిదైన, ఆభోగ = పరిపూర్ణతయొక్క - విస్తారముయొక్క, సమ్భోగినీనాం = అనుభవము-లేక ఉపయోగము గలవారైన - బిఱినిచన్నులును వలుఁదపిఱుఁదులును గలవారైన యనుట ('స్తనఘనజఘనాభోగసమ్భోగినీనాం' అనుపాఠమున, స్తన...భోగ = చన్నులయు గొప్పమొలలయు విస్తారమునందు - అనఁగా విరివియైన చన్నులయందును బలితంపు పిఱుఁదులయందును, సమ్భోగినీనాం = సంభోగించు నిచ్ఛగలవారైన, లేక, స్తన

ములందును ఘనజఘనములందును, ఆభోగసమ్భోగినీనాం = విస్తరించిన సంభోగేచ్ఛ గలవారైన - అనఁగా కుచమర్దనము అనెడి బాహ్యసంభోగమును రతి యనెడి అభ్యంతరసంభోగమును అభిలషించువారైన యనుట - దీనిచే స్త్రీకిని సమానురాగము వ్యక్తమగుచున్నది. ఇది లేనిచో *సాభాసము ప్రసక్తించునుగాన నిట్లు స్త్రీపురుషులకు సమానురాగత్వము చెప్పఁబడినదని తెలియునది - 'స్తనఘన...సంసర్గిణీనాం' అనుచో. 'చన్నులయు గొప్పమొలలయు సంసర్గము గలవారైన' యని యర్థము.) ముగ్ధాజనానాం = ముద్దరాండ్రయొక్క - నవయౌవనము తలసూపుచున్న చెలువలయొక్క, స్థూలోపస్థస్థలీషు-స్థూల = బలుపుగల-బటువైన నిండారిన యనుట, ఉపస్థస్థలీషు = మన్మథగృహస్థానములందు, స్థగిత...ద్యమానాంస్థగిత = సిరమైన-గట్టిగా నెలకొలుపఁబడిన యనుట - లేక, కప్పఁబడిన - తెలియునట్లు ఉంపఁబడిన, కరతల = అఱచేతుల యొక్క, స్పర్శ = తాఁకుడు అనెడి, లీలా=లీలయందు, ఉద్యమానాం = పూనికిగలవారికి - ముగుదల మన్మథస్థానముల విలాసముగాఁ గేల స్పృశించి సుఖమనుభవించు పండితులకనుట, (కాలోయాతు = కాలము జరిగి పోవునుగాక)-ఇది రెండవగతి. జ్ఞాననిష్ఠచేఁగాని కామినీగోష్ఠిచేఁ గాని పండితులు కాలము పుచ్చవలయు ననియును ఈరెండు గతులే యుత్తమములు గాన ఈరెంటితప్ప మఱియొక్క గతిని కాలము పుచ్చరాదనియును భావము. స్థూలోపస్థ' అనుటచే నిచట స్త్రీలకు చిత్రిణీజాతి సూచితమగుచున్నది.

శా. సారం బెక్కడ లేక మిథ్య యగుసంసారంబునన్ మార్గముల్
బాఱం జూచిన రెండు పండితులకున్ బ్రహ్మానుసంధానయో
గారూఢత్వము రూపవద్యువతిరమ్యస్థూలమీనధ్వజా
గారస్పృష్టకరారవిందకృతయోగ్యస్పర్శలీలాప్తియున్. 37

తా. సంసారము కలవలె కల్లయైనది, నిలుకడయులేనిది. కాన యెఱుకగలవారి కిందు నడచుకొనవలసినమార్గములు రెండుగలవు. అవి యేవనఁగా, వారు తమ మనస్సులను తత్త్వజ్ఞాన మనెడి యమృతరసమున నోలలార్చుచు సుఖముగాఁ గాలము పుచ్చవలయును. ఇట్లు కాదేని వలుఁదచన్నులును బలితంపుఁబిఱుఁదులును గల యెలపరువంపు ముద్దరాండ్రతోడ విలాసముగాఁ గ్రీడించుచు నైనను కాలము జరుపవలయును.

శ్లో॥ †ఆవాసః క్రియతాం గాఙ్గే పాపహారిణి వారిణి।

* 'ఏకత్రైవానురాగశ్చే త్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోఽపివా। యోషితో బహుసక్తిశ్చే ద్రసాభాస స్త్రిధామతః' అని ఆభాసము త్రివిధము.

† 'గాఙ్గంవారి మనోహారి మురారిచరణచ్యుతమ్। త్రిపురారిశిరశ్చారి పాపహారి పునాతు మామ్॥' 'పాపాపహారి దురితారి తరఙ్గధారి, దూరప్రసారి గిరిరాజ

స్తనద్వయే తరుణ్యా వా మనోహారిణి హారిణి॥ 38

టీ. పాపహారిణి=పాపములను హరించునట్టి, గాఙ్గే=గంగానదిని సంబంధించినట్టి, వారిణి=జలమునందు, ఆవాసః=నివాసము, స్నానపానాదులు సేయుచు నా గంగానదియొడ్డున వసించుట యనుట. క్రియతాం=చేయఁబడునుగాక; స్నానపానాదులచే బాహ్యాభ్యంతరశుద్ధి గలిగి స్వర్గాపవర్గములు లభించునుగాన నట్లు చేయఁదగునని భావము. (అథ) వా=లేక, హారిణి=ముత్తెపుసరులుగలదియు, కావుననే, మనోహారిణి=మనస్సును మిక్కిలి హరించునదియు, అగు తరుణ్యాః=జవ్వనియొక్క, స్తనద్వయే=చన్నుదోయియందు, ఆవాసఃక్రియతాం = నివాసము చేయఁబడును గాక- అనఁగ రమింపఁదగుననుట, తరుణీస్తనముల నాశ్రయించుటయే నిరతిశయసుఖము కలిగించునది గాన నట్లు చేయఁదగునని భావము. ఇట 'తరుణీ'శబ్దము గ్రహించుట చన్నుఁగవ సోలక బలితంపుబిగి కలిగియున్నదని తెలుపుటకొఱకని తెలియనగు. గతనాలకడితములు బంగరుకడియములు రెండు నెట్లోయట్లే చన్నుఁగవయు ముత్తెపుసరులను నొండొంటికి రామణీయకము కలిగించును గాన చందోయికి 'హారిణి' అని విశేషణము గూర్పఁబడెను. తరుణీశబ్దముచే బిగి తెలుపఁబడెను. ముత్తెపు సరులచే నలరారు బిగువుగుబ్బలే మిక్కిలి రమించుటకుఁ దగిన వని భావము. ఇందుపూర్వార్ధమున వృత్త్యనుప్రాసము. ఉత్తరార్ధమున భిన్నార్థకము లైన యొక తీరుపదము లే 'హారిణి హారిణి' అని వచ్చుటంబట్టి యమకము. ఈ శబ్దాలంకారములును బరస్పరనిరపేక్షములుగాన వీనికి సంసృష్టియని తెలియునది.

తే. అఖిలపాతకభయహారి యైనగాంగ
వారియం దైన యువమనోహారి యగుచు
హారి యగుకల్కికుల్కుమిటారిచన్ను
దోయియం దైన వాసంబుసేయవలయు. 38

తా. సకలపాపములను దూలించు గంగాజలంబుల స్నానపానంబులుసేయుచు దాని తీరమున వసించి బాహ్యాంతరశుద్ధినొంది స్వర్గాపవర్గంబులఁ బడయఁదగును.

గుహావిహారి। ఝఙ్కారకారి హరిపాదరజోవిహారి, గాఙ్గం పునాతు సతతం శుభకారి వారి॥' అని గంగాజలములు సకలపాపక్షయకరములగుట వర్ణింపఁబడినది. మఱియు నది స్వర్గాపవర్గ ప్రదమని 'సితాసితేసరితే యత్ర సఙ్గతే తత్రాప్లుతాసోదివ ముత్పతన్తి। యేవైతన్వాం విసృజన్తి ధీరాస్తేజనాసో అమృతత్వం భజన్తే; తెల్లని నల్లని నదులు రెండెచట సంగమించుచున్నవో యందు మునిఁగినవారు దేవలోకమునకుఁ బోవుదురు. అచట నెవరు దేహమును విడుతురో నాధీరులు అపవర్గమును బొందుచున్నారు' అని శ్రుతియు 'గఙ్గాతుఙ్గతరఙ్గిణీ భవభయక్లేశాపహా సర్వదా, మర్త్యానా మవగాహనాత్సకృదపి స్వర్గేఽపి సంస్థాపినీ' అని స్మృతియు ప్రతిపాదించెడిని.

లేదా, *ముత్తెపుసరులచే నలరారు జవరాలి బిగిగబ్బిగుబ్బలయందు రమించుచు నిహలోకసుఖము నైనఁ బొందఁదగును.

అవ. ఇఁక రెండుశ్లోకములచే నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కి మిహ బహుభి రుక్తై ర్యుక్తిశూన్యైః ప్రలాపై
ర్ద్వయ మిహ పురుషాణాం సర్వదా సేవనీయమ్।
అభినవమదలీలాలాలసం సున్దరీణాం
స్తన భరపరిఖిన్నం యౌవనం వా వనం వా॥ 39.

టీ. ఇహ=ఈవిషయమునందు, బహుభిః=అనేకములును, యుక్తిశూన్యైః=ఒప్పిదము తెలివియు సారహీనములు ననుట, ఉక్తైః=చెప్పఁబడినవియునగు, ప్రలాపైః=ప్రేలుటలచేత-అనర్థకవచనములచేత ననుట, కిం=ఏమి, ఫల మని శేషము-సారము లేని పట్టి ప్రేలిమాటలు పెక్కు చెప్పుటవలన మొఱ్ఱపెటుకొనుటే కాని మఱియొక్క ఫలము గలుగ దనుట, అయితే, ఇహ=ఈలోకమునందు, పురుషాణాం=పురుషులకు, ద్వయం=రెండు, సర్వదా=ఎల్లప్పుడును, ('సర్వధా' అనుపాఠమున అన్నివిధములచేత నని యర్థము), సేవనీయమ్=సేవింపఁదగినది. ఆరెండెవ్వియనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు, అభినవ...లాలసం-అభినవ=క్రొత్తయైన, మద=మన్మథావేశపుమత్తు యొక్కహానిచేఁ గలిగిన యనుట. లీలా=విలాసములందు, లాలసం= ఆసక్తమైనటియు-వలపుసొలపునఁ జేయుచిన్నెలు వన్నెలు గలదియు ననుట, స్తన...భిన్నం-స్తనభర=గుబ్బలబరువుచేత, పరిఖిన్నం=మిగుల బడలినట్టియు, సున్దరీణాం=అందకత్తియలయొక్క, యౌవనం వా=ఎలప్రాయము-గానిఇచట అచేతనమైన యౌవనమునకు చేతనధర్మములైన లాలసత్వపరిఖిన్నత్వములు కలవు గాని యౌవనవతియొక్కయాధర్మము లాయౌవనమునందు ఉపచరించినవని తెలియునది-మరుఁడు పెరరేఁపువలపుపొలుపునఁ గ్రొత్తలుగాఁ బొటమరించు కిలికిలులువులు గలదియు, గబ్బిగుబ్బలవ్రేఁగున నల్లల్ల పచరించు చేష్టితములు గలదియు నైనయెలజవ్వనముగాని యనుట, వనంవా=పుణ్యారణ్యముగాని, సేవింపఁదగినది యని సంబంధము. ఈరెండు పరమ సుఖప్రదము లని భావము.

చ. కనుఁగొన యుక్తియుక్తములుగానివి మాటలు వేయు నేటికిన్
గొనబుగ రెండు మానవులకుం భజనార్హము లైనవస్తువుల్
వినుతనవీనచారుమదవిభ్రమలాలససుందరీజన
స్తనభరఖిన్న మై యమరుయౌవనముం వనమున్ వసుంధరన్.

---

* చనుగుబ్బలే ముత్తెపుసరులకు వన్నె కూర్చుట 'తరుణీస్తన ఏవ దీప్యతే మణిహారావలిరామణీయకమ్' అని శ్రీహర్షుఁడు చెప్పియున్నాఁడు.

తా. సారములేనిపలుమాట లూరక ప్రేలుటవలనఁ బనయేమి? మఱవికొరంపుసొంపు దళుకొత్త మత్తిలి యొయ్యనొయ్యఁ బొడసూపు నొయ్యారంపుఁగులుకు మీఱుచును, గ్రిక్కిఱియుచున్నఁగవవేగ్రిగున నల్లల్ల సోలి క్రాలుచునున్న యందకత్తియల యెల్లప్రాయపు బనుభవించి యిహసుఖంబు నేని, లేదా పుణ్యారణ్యంబుల నిలిచి తపంబు సేసి యాముష్మికసుఖంబు నేని పురుషు లెప్పుడును బొందవలయునుగాని యీ రెండుదప్ప వేఱొద్దియును దగదు.

అవ. ఇప్పుడు సారముగాఁ దేలినవిషయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సత్యం జనా వచ్మి నపక్షపాతా, ల్లోకేషు సప్తస్వపి తథ్యమేతత్।
నాన్య న్మనోహారి నితమ్బినీభ్యో, దుఃఖైకహేతుర్నచకశ్చి దన్యః॥

టీ. హేజనాః = ఓజనులారా, సత్యం = నిజమును, వచ్మి = చెప్పుచున్నాను: పక్షపాతాత్ = పక్షపాతమువలన, న (వచ్మి) = చెప్పను-నిష్పక్షపాతముగానే చెప్పుచున్నాననుట, సప్తసు లోకేషు అపి=ఏడులోకములందును, ఎతత్ = ఇదియే, తథ్యం = సత్యమైనది - అది యేదియో చెప్పుచున్నాఁడు. నితమ్బినీభ్యః = యువతులకంటెను, మనోహారి = మనోహరమైన (వస్తువు), అన్యత్ = మఱియొక్కటి, న(అస్తి) = లేదు. అట్లు వారికంటె, దుఃఖ ఏకహేతుః=దుఃఖములకు ముఖ్యకారణమైనది, అన్యః = మఱియొకటి, న (అస్తి) = కలుగదు, 'భోగో రమణీవినా' ఇత్యాదులచే రమణియే భోగైకసాధనముగాను, 'బద్ధమూలస్య మూలం హి మహద్వైరతరోః స్త్రియః' అన్నట్లు ఇదియే అనర్థమూలముగాను నుండుటచే నిత్యంబినులే పరమసుఖమునకుఁగాని పరమదుఃఖమునకుఁగాని ఎదానమైనవా రని భావము. ఇచట స్త్రీకంటె వేఱైన రమ్యవస్తువును అనర్థహేతువును నుండియు లేవనఁబడెను. ఇట్లారెంటియొక్క సంబంధముండియు లేదని యసంబంధము చెప్పుటచే అతిశయోక్తి.

తే. తథ్యమ వచింతుఁ బక్షపాతమునఁ గాదు
నిఖిలజగములయం దిది నిక్కవంబు
తొయ్యలులకన్న రమ్యవస్తువులు లేవు
వారలే కష్టముల కెల్లఁ గారణములు. 40

తా. జనులారా! నేను సత్యమొకటి చెప్పెద. అది చెప్పుట పక్షపాతముచేఁ గాదుసుఁడీ. వలుఁదపిఱుఁదులుగల జవరాండ్రకంటె మనోహరమైనవస్తువును లేదు. వారికంటె దుఃఖకారణ మగువస్తువును గలుగదు. ఇది యిందే కాదు. ఈసప్తలోకములందును నిజము.

ఈ యైదుశ్లోకములందు పక్షద్వయము నిరూపించుటకు భావ మేమనఁగా, అఖండానందప్రాప్తిలక్షణమైన మోక్షము ముఖ్యపురుషార్థ మనుట సర్వసిద్ధాంతసమ్మతము. సకలప్రాణులును స్త్రీపుంసయోగాత్మకమైనకామముచేతనే జనించుటచే

తను మహాత్ములును పిత్రార్జితము కైకొని దానిని పరిగ్రహించుటచేతను కామమును పురుషార్థ మని నందికేశ్వర శ్వేతకేతు పాంచాల వాత్స్యాయనాదుల సిద్ధాంతము. అందు ముఖ్యపురుషార్థమైన మోక్షమునకై తత్సాధనములందు ప్రవర్తింపవలయు. లేదా, 'పూర్వాలాభేపరఃపక్షః' అను న్యాయముచొప్పున కామపురుషార్థమునకు సాధనము లైనవానియం దైన నవశ్యము ప్రవర్తింపవలయునని రెండుపక్షములును జెప్పఁబడినవిగాఁ దెలియునది.

ఇది నీతిశతకమునందు సంభోగవర్ణన మన్నది ద్వితీయవింశతి.

భర్తృహరిసుభాషితము-కామినీగర్హణము.

అవ. 'దుఃఖైకహేతు రపి చ కశ్చి దన్యః' అని చెప్పినదానినే విస్తరించి నిరూపించుట కిపుడు కామినీగర్హణమును అనఁగా స్త్రీనింద నిరువదిశ్లోకములచేఁ జేయుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కాన్తే త్యుత్పలలోచనేతి విపులశ్రోణీభరే త్యున్నమ
  త్పీనోత్తుఙ్గపయోధరేతి సుముఖామ్భోజేతి సుభ్రూ రితి।
  దృష్ట్వా ముహ్యతి మోదతేఽభిరమతే ప్రస్తౌతి విద్వానపి
  ప్రత్యక్షాశుచిభస్త్రికాం స్త్రియమహో మోహస్య దుశ్చేష్టితమ్॥

టీ. విద్వాన్ అపి = ఎఱుకగలవాఁడైనను-సారాసారములను విచారించు నేర్పు గలజ్ఞానవంతుఁడైనను, ఇంకొకరిని జెప్పనేల యనుట, ప్రత్య...స్త్రికాం - ప్రత్యక్ష= ప్రత్యక్షముగా, అశుచిభస్త్రికాం = అపవిత్రమైన తిత్తియైన - మిక్కిలియేవగింపఁదగినస్వరూపము గలదైన యనుట, ('ప్రత్యక్షామసిపుత్రికాం' అనుపాఠమున, ప్రత్యక్షముగాఁ గనఁబడుచున్న మాఁగిత్తి యైనట్టి-అనఁగా మాఁగిత్తివలె వేధించునట్టిదైనయనుట), స్త్రియం = స్త్రీని, దృష్ట్వా = చూచి, కాన్తా ఇతి = మనోహరమైనది యనియు - చెలువయనియు ననుట, ఉత్పలలోచనా ఇతి = నల్లకలువలవంటి కన్నులు గలదనియు, విపులశ్రోణీభరా ఇతి = వలుదపిఱుదులబరువు గలది - అనఁగా బలితంపువలుదపిఱుదులుగలది యనియు, ఉన్న...ధరేతి-ఉన్నమత్ = ఎగయునదియు-పుట మెగయునట్లున్నట్టిదియనుట, పీనం = బలుపుగలదియు, ఉత్తుఙ్గ = పొడవైనదియు నగు, పయోధరా ఇతి = చన్నులుగలదియనియు-చన్నులు పీనోత్తుంగము లగుటచే పైకి నెగయునో యన్నట్లు గానిపించునదనుట, ('ఉత్సుకః పీనోత్తుఙ్గపయోధరేతి' అనుపాఠమున, ఉత్సుకః = తమి గలవాఁడై అని విద్వాంసునికి విశేషణమగును), సుముఖ+ అమ్భోజా ఇతి-చక్కని మోముదామర గలది యనియు-తామరవలె చక్కనైన నెమ్మో

మంగలదియనుట, సుభ్రూః ఇతి=తీరైనకనుబొమలు గలదియనియు, ముహ్యతి=మోహపడుచున్నాఁడు - మతిమాలిసొగియుచున్నాఁడనుట ('మాద్యతి, అనుపాఠమున మత్తుఁడగుచున్నాఁడు - చొక్కి మత్తిలుచున్నాఁడనుట), మోదతే = సంతసిల్లుచున్నాఁడు, అభిరమతే = క్రీడించుచున్నాఁడు, ప్రస్తౌతి = (ముందుచెప్పినట్లుగాని మఱొకరీతిని గాని) పొగడుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి, మోహస్య = మోహముయొక్క, దుశ్చేష్టితం = దుర్విలసితము - చెడుసయ్యాటము, అహో=ఆహా! ఆశ్చర్యము-విద్వాంసునిగూడ నిట్టి వానినిగాఁ జేయుచున్నదే యేమాశ్చర్యమనుట. ఇచట పెక్కుక్రియలు సముచ్చితము లగుటచే సముచ్చయాలంకారము.

మ. మలభూయిష్ఠపుఁదోలుబొమ్మ యగుకొమ్మంజూచి విద్వాంసుఁడుం
బలినశ్రోణి మనోహరస్తని నవాంభోజాస్య నీలోత్పలా
క్షి లతాతన్వి యటంచు మత్తుఁడగు హర్షించున్ రమించున్ బళీ
బళియంచున్ వినుతించు మోహవికృతుల్ భావింపఁగాఁ జిత్రముల్.

తా. ప్రత్యక్షముగా కసుమాలపు తిత్తియై చూపట్టుచున్న స్త్రీని జూచినంతనే సారాసారములు తెలిసినపండితుఁడు సైతము మిక్కిలి యసహ్యపడఁదగిన దాని స్వరూపమును మఱచి చెలువ యనియు, కలువకంటి యనియుఁ వలుఁదపిఱుఁదులాఁడి యనియు, నుదుటుగబ్బిగుబ్బలాఁడి యనియు, తామరవంటి నెమ్మోము గలదనియు, కామునివిలువలెఁ దీర్చినట్లులున్న కనుబొమలు గలదియనియు, మతి దూలి, చొక్కి, యుబ్బి, దానితోఁ గ్రీడించుచుఁ బొగడుచున్నాఁడు. * అహా! మోహముయొక్క సయ్యాట మేమనవచ్చును?

అవ. మూఁడు శ్లోకములచే దానిస్వరూపమును దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్మృతా భవతి తాపాయ దృష్టా చోన్మాదకారిణీ ।
స్పృష్టా భవతి మోహాయ సా నామ దయితా కథమ్! 42

*'అమేధ్యపూర్ణే కృమిజన్మసఙ్కులే స్వభావదుర్గన్ధ మశౌచ మధ్రువమ్ । కళేబరే మూత్రపురీషభాజనే రమేత మూఢో న రమేత పణ్డితః' అమేధ్యముచే నిండినదియు, పురుగులచే నెఱసినదియు, సహజముగా చెడుకంపుగొట్టునదియు, శుచికానిదియు, నిత్యముకానిదియు, మూత్రపురీషములకు పట్టు అయినదియు నగు బొందియందు మూఢుఁడే రమించునుగాని పండితుఁడు రమింపఁడు; అన్నట్లు, పండితునికి నేవగింపఁదగిన యట్టికామినియొక్క కళేబరమునందు రమించుటయే కలుగదు. అయినను మోహము మిక్కిలి ప్రబలమైనదిగాన నట్టివానినిగూడ దానియందు రమింపఁ జేయుచున్నదని భావము.

టీ. (యా= ఏది), స్మృతాసతీ = తలంచుకొనఁబడినదగుచు - పురుషునిచే దేశాంతరమున నొకప్పుడు స్మరింపఁబడినదగుచు, తాపాయ = తాపముకొఱకు, భవతి = అగుచున్నదో - తాపముకలిగింపఁజాలిన దగునో యనుట, పిదప, దృష్టాసతీ = చూడఁబడినదగుచు, ఉన్మాదకారిణీ = చిత్తవిభ్రమము కలిగించునదో - మదికిఁ దత్తఱపాటు కలిగించునది యగునో, స్పృష్టాసతీ = తాఁకఁబడినదగుచు - కౌఁగిలింపఁబడినదగుచు ననుట, మోహాయ = మైమఱపునకు, భవతి = అగుచున్నదో - పారవశ్యమున బయటి ప్రపంచమును మఱచునట్లు సేయుచున్నదోయనుట, సా=అది - ఆకాంత, కథంనామ = ఎట్లు, దయితా=ప్రియతమ - మనస్సునకింపైనదనుట - ఎట్లును ప్రియతమకాదు; ఉక్తకార్యములంబట్టి యప్రియతమయె యగు ననిభావము. ఇచట 'స్మృతా భవతి తాపాయ' ఇత్యాదిపదార్థములు 'సా దయితా కథం' అను పదార్థమునకు విశేషణగతిని హేతువు లగుటచే నలంకారము కావ్యలింగము.

క. తనుఁ దలఁచినఁ బరితాపము
గనుఁగొనఁ జిత్తభ్రమంబుఁ గౌగిడువేడుక ము
ట్టిన మోహంబు నొసంగెడు
వనిత దయిత యనుచుఁ బలుక వచ్చునె జగతిన్. 42

తా. దేశాంతరమునందుండి యొకానొకప్పుడు మనకామినిని దలంచుకొంచు మేని నది తోడనే మదనతాపము పుట్టించును. దానినిఁ గన్నులారఁ జూచితిమా మతిని దత్తఱపఱిచి కలఁచును. వచ్చి కౌఁగిలించితిమా యంతయు మఱచి పారవశ్యము నొందునట్లు చేయును. ఇట్టిది ప్రియురాలని యెట్లు చెప్పవచ్చును?

శ్లో॥ తావ దేవామృతమయీ యావల్లోచనగోచరా।
చక్షుష్పథా దతీతాతు విషాద ప్యతిరిచ్యతే॥ 43

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, లోచనగోచరా = కంటికిఁ కనఁబడునది యగునో, తావదేవ=అంతవఱకే, అమృతమయీ = అమృతమైనదిగా నుండును - అమృతమువలె మిక్కిలి మధురముగా నుండుననుట, చక్షుఃపథాత్ =కంటియొక్క త్రోవనుండి-చూపు మేరనుండి యనుట, అతీతాతు = కడచిపోయిన దైతేనో, విషాదపి = విషమునకంటె - కాలకూట విషమునకంటెను, అతిరిచ్యతే = అతిశయించిన దగును-దానివలె ప్రాణము నలంచుననుట. ఇచట వధువు అమృతమయిగాను విషాతిరిక్తగాను నుండు సంబంధము లేకున్నను సంబంధ మున్నట్లు చెప్పుటచే నలంకార మతిశయోక్తి.

తే. ఎంతలో నింతి కన్నుల కెదుట నిలుచు
నంతలో నింపు వాటించు నమృతమట్ల

కాక లోచనమార్గంబు గడచెనేని
గరళమునకన్నఁ బ్రాణసంకటముఁ జేయు. 43

తా. కాంత కంటికి నగపడుచుండునంతవఱకు యమృతమువలె నింద్రుసొంపు గూర్చుచుండును. కంటికి మఱుఁగయ్యెనా కాలకూటమునకు మించి ప్రాణముల నలంచును.

అవ. చెప్పినయర్థమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నామృతం న విషం కిఞ్చి దేకాం ముక్త్వా నితమ్బినీమ్।
సైవామృతలతా యుక్తా వియుక్తా విషవల్లరీ॥ 44

టీ. నితమ్బినీం=చక్కనిపిఱుఁదులు గలదానిని-కాంతను, ఏకాం=ఒక్కతెను, ముక్త్వా=విడిచి, అమృతం=అమృతమనునది, కిఞ్చిత్=ఏదిగాని, న=లేదు, విషం=విషమనునది, కిఞ్చిత్=ఏదిగాని. న=లేదు-స్త్రీ తప్ప అమృతముగాని విషముగాని వేఱొకటి లేదు-ఇదియే అమృతమును విషమును అగునను-అమృతమువంటిదియు విషమువంటిదియు నగునని భావము. అగుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. యుక్తా(చేత్)=కూడఁబడియుండినది (అగునేని), సాఏవ=అదియే-ఆ నితంబినియే, అమృలతా=అమృతపు తీఁగ-సంజీవిని-యగుననుట, వియుక్తా (చేత్)=ఎడఁబాయఁబడినది (యగునేని), విషవల్లరీ=విషపుతీఁగ, అగును=ప్రాణాపహారిణి యగుననుట. ('యుక్తా' అనుటకు 'రక్తా' యనియు 'వియుక్తా' అనుటకు 'విరక్తా' యనియు. పాఠాంతరములు. అప్పుడు, రక్తా=అనురాగము గలదియనియు, విరక్తా = అనురాగములేనిది యనియు నర్థము.) అమృతలతవలె బ్రతికించునదియు విషవల్లరివలెఁ జంపునదియు నగు ననుట. నితంబినియేకాక వేఱైనయమృతమును విషమును లోకమునఁ గలిగియున్నవి. ఇట్లు వేఱైన యమృతవిషములకుఁ గలిగి యుండునట్టి సంబంధ ముండియు 'నామృతం నవిషం' అని అవివేవనెడియసంబంధమును జెప్పటచే నిచట నలంకార మతిశయోక్తి. ఉత్తరార్ధమునందు, నితంబినిని అమృతలతగాను విషవల్లరిగాను రూపించుటచే నలంకారము రూపకము. 'యుక్తా' 'వియుక్తా' అను పదార్థములే హేతువులై అమృతలతాత్వవిషవల్లరీత్వములను సమర్థించుటచే నలంకారము కావ్యలింగమును దెలియునది. 'యుక్తావియుక్తా' అని హేతువులు ప్రతిపాదించు నీ కావ్యలింగముచేతనే 'అమృతలతా' 'విషవల్లరీ' అని రూపణములుసేయు రూపకాలంకారము ఉత్థాపితమైనది. నితంబినినే అమృతలతగాను విషవల్లరిగాను నీరూపకము రూపించుటచే, 'నామృతం నవిషం కిఞ్చిత్' 'మఱొకయమృతమును లేదు విషమును లేదు' అను అతిశయోక్తి యుత్థాపితమైనది గాన నిది రూపకాను ప్రాణిత మగును. ఇట్లు అలంకారములు పరస్పరాపేక్షితములై యుండుటంజేసి సంకర మనియుఁ దెలియునది.

ఆ. పడఁతి యొక్కదాని ✤ విడిచి యించుక యమృ
తంబు లేదు భువి వి ✤ షంబు లేదు
అమృతలత లతాంగి ✤ యనురాగవతి యైనఁ
గాక మెలఁగె నేని ✤ గరళవల్లి. 44

తా. బలితఁపుపిఱుఁదులు గలమేన్మోటాఁడి కూడియుండునప్పు డమృతలతవలె ప్రాణముల నెలకొలుపుచున్నది. ఎడఁబాసినయెడల విషవల్లరివలె ప్రాణముల నలంచుచున్నది. కాఁబట్టి యిదితప్ప నమృతముగాని విషముగాని వేఱొకటి లేదు.

అవ. స్త్రీ యనెడు యంత్రమును సృజించినవానిని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆవర్తః సంశయానా మవినయభవనం పట్టణం సాహసానాం
దోషాణాంసన్నిధానం కపటశతమయం క్షేత్ర మప్రత్యయానామ్
స్వర్గద్వారస్య విఘ్నో నరకపురముఖం సర్వమాయాకరణ్డం
స్త్రీయన్త్రం కేన సృష్టం విషమమృతమయం ప్రాణిలోకస్యపాశః॥

టీ. సంశయానాం=సందేహములయొక్క, ఆవర్తః=సుడియు-సుడి త్రిప్పునట్లు ఎడతెగని సందేహములచే మనస్సును త్రిప్పునదియు, అవినయభవనం = అవినయములకు నిల్లు అయినదియు-వినయము లేక వర్తించున దనుట. సాహసానాం = తెగుదారితనములకు, పట్టణం=పట్టణ మైనదియు, దోషాణాం=రాగద్వేషాదిదోషములకు, సన్నిధానం= అక్షయమైననిధి యైనదియు - తఱఁగనిఁపాతఱ యైనదనుట - దీనియందలి దోషము లెన్నఁటికిఁ దఱఁగవనుట-లెక్కింపరాని దోషములకు పట్టు అయినదని భావము, కపట శతమయం=పెక్కులైన కపటములచే మిక్కిలి యైనదియు - నిలువెల్ల కపటములే కాని పలువిధములైన కపటముల నిండే చూడఁగలుగు నని భావము, అప్రత్యయానాం = అవిశ్వాసములకు క్షేత్రం=పుట్టుచోటు-అవిశ్వాసములను పెక్కు పుట్టించునది యనుట, స్వర్గద్వారస్య=స్వర్గలోకప్రాప్తికి సాధనమైనదానికి, విఘ్నః=అడ్డపాటు అయినదియు, నరకపురముఖం=యమలోకమునకు ద్వారమైనదియు - నరకము గలిగించునది యనుట, సర్వమాయాకరణ్డం=సమస్తములైన యింద్రజాలాది మాయలకు పెట్టియ యైనదియు- పెట్టియవలె నన్నివిధములైన మాయలను సంగ్రహించి యున్నది యనుట, అమృతమయం=అమృతరూపముగా నున్నట్టి, విషం=విషమైనదియు - బయటికి నమృతమువలెఁ దోఁచుచు లోపల విచారింపఁగా విషప్రాయమైనది యనుట, ప్రాణిలోకస్య = జనసముదాయమునకు, పాశః = పాశమైనదియు బంధించుసాధనమనుట, అగు, స్త్రీయన్త్రం= స్త్రీయనెడి జంత్రము, కేన=ఎవ్వనిచేత, సృష్టం=నిర్మింపఁబడినది-ఇట్టి యనర్థావహమైన యంత్రము నిర్మించుట పతిసితమే యగునుగాన అట్టిపతిసితుఁ డెవ్వఁ డని ప్రశ్నము,

లేక, బ్రహ్మయే యిట్టిదుష్టయంత్రమును నిర్మించినవాఁడేని యాతని నామము నుచ్చరించుటయుఁ దగదుగాన 'కేన' అని అనిర్దిష్టముగాఁ జెప్పఁబడినదనియు గ్రహింపవచ్చును. ఇచ్చట స్త్రీయంత్రమున పటలాదిరూపణము లుండుటచే నిరవయవరూపకాలంకారము.

మ. నరకద్వారము సాహసాకరము పుణ్యస్వర్గవిఘ్నంబు దు
స్తరమాయాశతపేటి దంభనిధి దోషస్థాన మప్రత్యయో
త్కరసుక్షేత్రము కాలకూటమసృతాకారంబు స్త్రీయంత్రముం
..ధర నెవ్వాఁడు సృజించెఁ బూరుషగళోద్యద్బంధక్రియాపాశమున్.

తా. ఎడతెగనిసందేహములను బుట్టించి మనస్సును సుళ్ళఁబెట్టునదియు, అవినయములకు నునికిపట్టయినదియు, సాహసములకు వీడైనదియు, పలుపగల కపటములు నిలువెల్లఁ గలదియు, అనిశ్వాసములను బుట్టించునదియు, స్వర్గప్రాప్తికి సాధనములైనవాని నెల్లఁ జెఱుపునదియు, నరకమును గలిగించుసాధనమైనదియు, సకలమాయలను సేకరించి పెట్టియున్న పెట్టెయువంటిదియు, బయటి కమృతమువలె నుండియు లోపల విషప్రాయమైయుండునదియు,- జనసముదాయమునకెల్ల బంధనమైనదియు నగు స్త్రీయనెడియంత్రమును గుత్సితుఁ డెవఁడు నిర్మించెనో తెలియరాదు.

అవ. ఇట్లు కపటమునకే పాలుపడి యున్న స్త్రీయంత్రమును మఱియొక్కవిధ మైనదిగా పొగడుకవుల విస్తారవర్ణనములచే మోసపోయి మూఢుఁడు అనువర్తించుచున్నాఁడని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ నో సత్యేన మృగాఙ్క ఏష వదనీభూతో న చేన్దీవర
ద్వన్ద్వం లోచనతాం గతం న కనకైర ప్యఙ్గయష్టిః కృతా।
కిన్త్వేవం కవిభిః ప్రతారితమనా స్తత్త్వం విజానన్నపి
త్వఙ్మాంసాస్థిమయం వపు ర్మృగదృశాం మన్దోజనః సేవతే॥ 46

టీ. ఏష = ఈకనఁబడుచున్న యనుట, మృగాఙ్కః=చంద్రుఁడు, సత్యేన=యథార్థముగా, వదనీభూతః=ముఖముదా నైనవాఁడు - ముఖముగా పరిణమించిన వాఁడనుట, నో=కాదు, ఇన్దీవరద్వన్ద్వం=రెండుకల్లగలువలు, లోచనతాం=లోచనభావము-కన్నగుటను, గతం న చ=పొందినదియుఁగాదు-రెండుకలువలు కండ్లోయిగాఁ బరిణమింపలేదనుట, కనకైః=బంగిరు తేఁపలచేత-లేక, సంపెంగపూవులచేత, 'అథ చామ్పేయశ్చమ్పకో హేమపుష్పకః' అని యమరుఁడు, అఙ్గయష్టిః=దేహము, కృతా న=చేయఁబడినది కాదు. 'కాపిచామ్పేయగౌరీ' అని సంపెంగవన్నె గలిగియుండుట పద్మినీలక్షణము, కిన్తు=అయితే, ఏవం=ఇట్లు-మొగము చంద్రుఁడు, కన్నులు నల్లగ

లువలు, మేను బంగారు అని యీప్రకారమున, కవిభిః=(మాటనేర్పుగల) కవుల చేత, ప్రతారితమనాః = వంచింపఁబడినమనస్సు గలవాఁడై - వారివర్ణనములు మది నమ్మి మోహమునొందినవాఁడై యనుట. మన్దః=మూఢుఁడగు, జనః = జనుఁడు, తత్త్వం=కలరూపును, విజానన్ అపి=తెలియువాఁడైనను - ఈమొగము చంద్రుఁడు గాదు పోలికచేత నట్లు చెప్పఁబడినది యని ముఖాదుల కలరూపును నెఱుఁగుచున్న వాఁ డయ్యునటనుట, త్వ...మయం-త్వక్ = తోలు, మాంస = కండ, అస్థి=ఎమ్ములు,-మయం = వీనిచే నైనట్టి- మిక్కిలి యేవగింపఁదగిన దైనను అనుట, మృగదృశాం= స్త్రీల యొక్క, వపుః=కళేబరమును-బొందిని, సేవతే = సేవించుచున్నాఁడు-సంభోగించుట కై చేకొనుచున్నాఁడు. ఎఱుక గలవాఁడో యట్లు దానింగైకొనఁ డనుట. ఇచట 'ప్రతారిమనాః' అనుపదార్థము విశేషణగతిచే త్వఙ్మాంసాస్థిమయవపుః సేవనము అను పదారముననకు హేతువగుటచే నలంకారము కావ్యలింగము.

చ. అలనెల కామినీవదన ॥ మై జనియింపఁగ లేదు కల్వలున్
నెలఁతకుఁ గన్నులై యునికి ॥ నిక్కము గాదు కడానిచే నొడల్
వలనుగఁ జేయలేదు కవి ॥ వంచితమానసుఁడై వివేకియున్
మలమలినాంగనాతనుస ॥ మాశ్రయుఁడై విహరించు మందతన్.

తా. నిజము విచారింపఁగా చంద్రుఁడు స్త్రీయొక్క మొగమైనవాఁడుగాఁడు. దానికన్నులు నల్లగలువలు కావు. దాని మెయితీఁగెయు మిసిమిబంగారుతోఁ జేయఁబడినదిగాదు. అయితే కవులు వానిని అట్లు వర్ణింపఁగా మూఢుఁడు విని మతిమాలి స్త్రీశరీరము తోలు, కండ, యెమ్ములతో నైనదని తెలిసినవాఁడయ్యు దానినే సేవించుచున్నాఁడు.

అవ. పురుషులు స్త్రీని జూచి భ్రమించుటను దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ లీలావతీనాం సహజా విలాసా స్త ఏవ మూఢస్య హృది స్ఫురన్తి ।
రాగో నలిన్యా హి నిసర్గసిద్ధ స్తత్ర భ్రమ త్యేవ ముధా షడఙ్ఘ్రిః॥

టీ. లీలావతీనాం=విలాసినులయొక్క, విలాసాః = విభ్రమములు - ఒయ్యారంపు నగలనుట, ('స్వభావాః' అనుపాఠమున కటాక్షభ్రూవిక్షేపాదికర్మములని యర్థము), సహజాః = కూడఁబుట్టినవి - వారికి స్వభావసిద్ధము లైనవేకాని తెచ్చిపెట్టుకొన్నవి కావనుట, తేఏవ=అవియే-ఆ సహజములైనట్టి విలాసములే మూఢస్య = తెలివిలేనివానియొక్క, హృది = మనస్సునందు, స్ఫురన్తి ప్రకాశించుచున్నవి - అని తన్నుఁగూర్చి చేయఁబడినవిగా వానిమనస్సునందు ప్రకాశించునవనుట, ఇట్లు స్ఫురించుట వ్యర్థమే యగు నెట్లనఁగా, నలిన్యాః=తామరతీఁగయొక్క, రాగః=అనురాగము - ఎఱుపు అని యాశయము, నిసర్గసిద్ధః = స్వభావముచేతనే కలిగినదిగదా, షడఙ్ఘ్రిః = తుమ్మెద,

ముధావివ=వ్యర్థముగానే, తత్ర = ఆతామరతీఁగయందు. భ్రమతి = తిరుగాడుచున్నది, తన్ను గుఱించియే యాతామరకు రాగము గలిగినదని భ్రమించి దానిఁ జుట్టి తిరుగుననుట. నిజముగా తామరతీఁగెకు తుమ్మెదయెడ రాగము లేదుగాన నది భ్రమించుట వ్యర్థమే యని భావము. ఇట రాగమనఁగా ఎఱుపనియు నది తామరతీఁగెకు స్వాభావసిద్ధమైన దనియు భావము.

ఇచట రెండువాక్యములందు బింబప్రతిబింబభావముచే సామ్యమును నిర్దేశించుట వలన దృష్టాంత మలంకారము. ఎఱుపనెడిరాగమునకు అనురక్తియనెడు రాగమునకు భేదమున్నను శ్లేషచేనైన యభేదాధ్యవసాయమువలన నతిశయోక్తి. దానిచే 'భ్రమత్యేవ' అని భ్రాంతిమదలంకారము నిర్వహింపఁబడెను. ఈ భ్రాంతిమంతముచే, ప్రస్తుతములైన నళినీషట్పదములవలన అప్రస్తుతములైన కామినీ విటులను దోఁచించు సమాసోక్తి ఉజ్జీవితమైనది. ఇది పూర్వోక్తదృష్టాంతమునకు అంగ మగుటచే సంకరము నూహ్యము.

తే. లలిత మైనట్టితెల్ల లీ లావతులకు
సహజ మది మూఢునకు మది సందడించుఁ
బద్మినికి రాగగరిమ స్వా భావికంబు
తేఁటి పని లేక దానిలోఁ దిరుగుచుండు. 47

తా. తామరతీఁగెకు రాగము సహజమైనదిగానున్నను అది తన్ను గుఱించినదిగాఁ దలఁచి తుమ్మెద దానియందు భ్రమించునట్లు లీలావతులకు నొయ్యారంపువగలు కూడఁ బుట్టినవే యైనను మూఢున కవి యట్టివిగాఁ దెలియక తన్ను గుఱించి పచరింపఁబడినవిగా మనస్సునఁ దోఁచుచుండును.

అవ. పైకి సొగసైనదిగాఁ దోఁచు చెలువల మొగంబును జూచి మోహపడరా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ య దేత త్పూర్ణేన్దుద్యుతిహర ముదారాకృతి పరం
ముఖాబ్జం తన్వఙ్గ్యాః కిల వసతి యత్రాధరమధు!
ఇదం త త్కింపాకద్రుమఫల మిదానీ మతిరసం
వ్యతీతేఽస్మి న్కాలే విషమివ భవిష్య త్యసుఖదమ్॥ 48

టీ. యత్ ఏతత్=ఏ యీ, తన్వఙ్గ్యాః = స్త్రీయొక్క, ముఖఅబ్జం = మోముఁదామర-తామరవంటినెమ్మొగ మనుట, పూర్ణ...హరం-పూర్ణేన్దు = నిండుచందురుని యొక్క, ద్యుతి=కాంతిని, హరం = దొంగిలునదియు - నిండుచందురునికి సాటియైనది యనుట, తామర నిండుచందురునికాంతి హరించుట విరుద్ధమని ధ్వని, పరం=మిక్కిలియు, ఉదారఆకృతి=రమ్యమైన ఆకారముగలదియు, యత్ర = ఎందు-ఏ ముఖాబ్జము

నం దనుట, అధరమధు=మోవితేనియ, వసతి కిల = ఉన్నదియందురో-ఉన్నది యను లోప లనుటేకాని యెప్పుడు ననుభవింపఁబడినది కాదు; ప్రసిద్ధమైన తామరయందు పూఁదేనె యున్నది ; ఈముఖతామరసమందో అది వార్తామాత్రమే కాని వాస్తవము కాదనుట, తత్ ఇదం=ఆయిది - ఆయీముఖాబ్జ మనుట. కింపాక...ఫలం - కింపాక ద్రుమ=ముసిఁడిచెట్టుయొక్క, ఫలం = ఫలమైనది ('కింపాకః స్యాన్మహాకాళః' అని హలాయుధుఁడు. 'విషముష్టి ర్నిర్ధ కేచ' అని శబ్దరత్నకోశము. ముసిఁడిపండగుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.), ఇదానీం=ఇప్పుడు - భక్షించుకాలమున అని ముసిఁడి పరముగాను-అనుభవింపఁదగిన యీ యౌవనకాలమునం దని ముఖాబ్జపరముగాను గ్రాహ్యము, అతిరసం=మిక్కిలియు మాధుర్యాదిగుణము గలది-మిక్కిలియు ననురక్తి గొలుపున దనుట, అయితే, అస్మిన్ కాలే = ఈ యనుభవింపఁబడు కాలము-యౌవన సమయ మనుట, అతీతేసతి=కడచిన దగుచుండఁగా, విషమివ=విషమువలె, అసుఖదం= దుఃఖమునిచ్చునది, భవిష్యతి=అగును, ముసిఁడిపండువలె భుజించునపు డతిసుఖకరముగా నుండి పరిణామమున విషతుల్య మైనట్లు తరుణీ ముఖాబ్జమును అనుభవయోగ్యమైన యౌవనసమయమందు నతిప్రేమావహమై యది జాఱినపిదప విషమువలెదుఃఖావహమగు నని భావము.

శా. రాకాకైరవమిత్రకాంతిహర మై రమ్యాధరోష్ఠామృతా
స్తోకం బై విలసిల్లుచున్నరమణీ శుంభన్ముఖాబ్జంబు కిం
పాకక్ష్మాజఫలం బగుం రుచిర మై ప్రారంభకాలంబునం
గాకోలంబు తెఱంగునన్ నరులకుం గష్టం బొసంగుం దుదిన్. 48

తా. నిండుచందురునిం బోలునదియు, నింపారురూపు గలదనియు, మోవియందుఁ దేనియ గలదియనియుఁ జెప్పఁబడు తీఁగబోఁడియొక్క యీ మోముఁదామర, ముసిఁడి పండువలె అనుభవింపఁబడు (యౌవన) కాలమున మిక్కిలి రసవంతముగా నుండి యీ (యౌవన) కాలము కడచిపోవఁగా విషమువలె దుఃఖప్రద మగును.

అవ. ఇప్పుడు దీనిని అనర్థమును గలిగించు నొకనదిగా నిరూపించి తన్మూలమున పరిత్యజింపఁదగినదిగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉన్మీలత్త్రివళీతరఙ్గవలయా ప్రోత్తుఙ్గపీనస్తన
ద్వన్ద్వే నోద్యతచక్రవాకయుగళా వక్త్రాంబుజోద్భాసినీ ।
కాన్తాకారధరా నదీయ మభితః క్రూరాశయా నేష్యతే
సంసారార్ణవమజ్జనం యది తదా దూరేణ సన్త్యజ్యతామ్॥ 49

టీ. ఉన్మీలత్...వలయా-ఉన్మీలత్ = పొడసూపుచున్న, త్రివళీ=మూఁడువళు లనెడి, తరఙ్గ=అలలయొక్క, వలయా = పంక్తులుగలదియు, ప్రోత్తు...ద్వేన-ప్రోత్తుఙ్గ=మిక్కిలిపొడవైనదియు, పీన = బలిసినదియునగు, స్తనద్వన్ద్వేన = చనుఁగవచేత-

ఇట్టిచన్నుఁగవ యనెడి నెపముచేత ననుట, ఉద్వృ...గళా-ఉద్వృత్త = పైకినిక్కిన, చక్రవాక = చక్రవాకపక్షులయొక్క, యుగళా = జతగలదియు-మిక్కిలి పొడవుగా నిక్కుచున్న గబ్బిగుబ్బదోయి యనెడి పైకి నెగయు జక్కవకవ గలది యని భావము, స్తనద్వంద్వము ప్రోత్తుంగ మగుటవలన చక్రవాకముల సాదృశ్యములని చెప్పినాఁడు, వక్త్రాం...సినీ-వక్త్ర అమ్బుజ = మొగ మనెడి తామరచేత, ఉద్భాసినీ = ప్రకాశించుచున్నదియు, అభితః = అంతటను, క్రూర ఆశయా = (నదీపక్షమున) ఘాతుకజంతువులకు (మొసళులు మొదలైనవానికి) స్థానమైనదియు - (స్త్రీపక్షమున) కఠినమైన హృదయముగలదియు ('నృశంసో ఘాతుకః క్రూరః' అనియు 'కర్కశం కఠినం క్రూరం కఠోరమ్' అనియు నమరుఁడు 'క్రూరాత్రనాపేక్ష్యతే' అనుపాఠమున 'క్రూరా' అనుటకు పూర్వోక్తములైనయర్థములే గ్రాహ్యములు. అత్ర = ఈలోకమునం దని యర్థము), కాన్తాకారధరా = కాంతరూపమును దాల్చినదియు నగు, ఇయం = ఈ-ఈయుగపమన్నయనుట, నదీ = ఏఱు-వళుల నెడియలలును నిక్కుచన్నుఁగవ యనెడి నెగయు జక్కవగవయు మొగ మనెడి తామరయుఁ గల స్త్రీయనెడి యీ నది యనుట, సంసారార్ణవమజ్జనం - సంసారార్ణవ = సంసారమనెడి సముద్రమునందు, మజ్జనం=మునుఁగుట, యది న ఇష్యతే=కోరఁబడదేని, తదా = అప్పుడు-అట్లు సంసార సముద్రమున మునుఁగ నపేక్షింపనిపక్షమునం దనుట, దూరేణ = దూరముగా, సన్త్యజ్యతాం = మిక్కిలి విడువఁబడునుగాక. నదులు సముద్రమునకుఁ బోవునట్లు ఈ స్త్రీ యనెడినది సంసార మనెడి సముద్రమునకుఁ బోవును. ఈ స్త్రీనది నాశ్రయించిన యెడల నిది సంసారమునఁ గొనిపోయి ముంచునుగాన నాసముద్రమున మునుఁగ నిచ్ఛగింపనివాఁ డీనదిని మిక్కిలిదూరముననే విడిచిపెట్టఁ దగు నని భావము. స్త్రీయే సంసారమూలముగాన సంసారము గోరనివారు స్త్రీని మిక్కిలి పరిత్యజింపవలయు నని భావము. ఇచట స్త్రీని నదిగాను దానివళులు మొదలైనవానిని నదియొక్కయలలు మొదలైనవానినిగాను, అది కొంపోవు సంసారమును ప్రవహించు సముద్రముగాను నిరూపించుటచే సావయవరూపక మలంకారము.

ఉ. చన్నులు చక్రవాకములు ✻ చక్కని మోముఁ గరంబు లబ్జముల్
గన్నులు మీలు నాభి సుడి ✻ గాఢనితంబము సైకతంబుగా
నెన్నికఁ గన్నబోటి యను ✻ నేటికి దవ్వుల నుండి చాల మే
లెన్న భవాబ్ధిమజ్జన మ ✻ దేమియుఁ గోరనివారి కిమ్మహిన్. 49

తా. వళులనెడియలలును నిక్కువలుఁ జన్నుగవ యనునెగయుచున్న జక్కవదోయియును, మొగ మనెడి తామరయుఁ గలిగి యంతటఁ గ్రూరజంతువులకు నాశ్రయమై (కఠినహృదయము గలదై) యుండు కామిని యనెడి యీనది సంసారమనెడి సముద్రమునకుఁ గొనిపోవునది కాఁబట్టి యాసముద్రమున మునుంగఁ గోరని వారీనదిని మిక్కిలి దూరముగానే విడిచిపెట్టఁదగును.

అవ. స్త్రీలు నమ్మఁదగినవారు గారనుటకు మఱియు హేతువులు రెండుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జల్పన్తి సార్ధమన్యేన పశ్యన్త్యన్యం సవిభ్రమాః ।
హృద్గతం చిన్తయన్త్యన్యం ప్రియః కోనామ యోషితామ్॥ 50

టీ. (స్త్రీలు), అన్యేనసార్ధం=ఒకపురుషునితోడ, జల్పన్తి = మాటలాడుదురు, సవిభ్రమాః = విలాసముతోఁ గూడినవారై-తళుకుబెళుకులు చూపుచుననుట, అన్యం = మఱొకనిని, పశ్యన్తి=చూతురు, హృద్గతం = మనస్సునందుండెడి, అన్యం = ఇంకొకనిని, చిన్తయన్తి = తలఁచుకొనుచుందురు. కాఁబట్టి, యోషితాం = స్త్రీలకు, ప్రియః= ప్రియుఁడైనవాఁడు - నిలుకడగా మిక్కిలి ప్రియుఁడై యుండునట్టివాఁ డనుట, కోనామ=ఎవఁడు-ఎవఁడును లేడనుట.

తే. ఒకనితోఁ గూడి భాషింతు రొక్కనరునిఁ
జూతురు విలాససంపద సొంపుగులుక
మఱియు నొక్కనిఁ దలఁతురు మనసులోనఁ
గూర్చుప్రియుఁ డెవ్వఁడో ముద్దుగుమ్మలకును. 50

తా. కాంత లొకనితో నెయ్యముమీఱ మాటలాడుదురు. మఱొకని నొయ్యారముగాఁ జూతురు. ఇంకొకని మనస్సునఁ దలఁచుచుందురు. కాఁబట్టి వారికి నియతముగాఁ బ్రియుఁ డైనవాఁ డెవ్వఁడును లేఁడు.

అవ. స్త్రీని సర్పముగా నిరూపించి చెలికానికి వెఱపు గలిగించుచు దానికి దూరముగాఁ దొలఁగి పొమ్మని యుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అపసర సఖే దూరా దస్మా త్కటాక్షవిషానలా
త్ప్రకృతివిషమా ద్యోషిత్సర్పా ద్విలాసఫణాభృతః
ఇతరఫణినా దష్టః శక్య శ్చికిత్సితు మౌషధై
శ్చతురవనితాభోగిగ్రస్తం త్యజన్తి హి మన్త్రిణః॥ 51

టీ. హేసఖే = ఓచెలికాఁడా, కటాక్షవిష అనలాత్ = కడగంటిచూపు లనెడి విషాగ్ని గలదియు, ('కటాక్ష శిఖానలాత్' అనుపాఠమున కడగంటిచూపు లనెడి జ్వాలలయగ్ని గలది యని యర్థము), ప్రకృతి విషమాత్ = స్వభావముచేతనే కుటిలమైనదియు-పుట్టుకచేతనే వంకరగానుండున దని సర్పపరమైన యర్థము, విలాస... భృతః-విలాస = విభ్రమములనెడి, ఫణా = పడగలను, భృతః = తాల్చినదియు నైన, అస్మాత్=యీ, యోషిత్ సర్పాత్ = స్త్రీయనెడి సర్పమువలననుండి, దూరాత్ = దూరముగా, అపసర = తొలఁగిపొమ్ము, హి=ఏలనఁగా, ఇతరఫణినా = తక్కిన (

సర్పముచేత - పుట్టుకచేతనే సర్పమైన జంతువుచేత, దష్టః=కఱవఁబడినవాఁడు, ఔషధైః = మందులచేత-మూలికా మణిమంత్రాదులచేత, చికిత్సితుం = కుదుర్పుటకు-విషమును దింపి బ్రతికించుటకు, శక్యః = అలవియైనవాఁడు - వానివిషమును గుదుర్ప సాధ్యమగు ననుట, చతుర...గ్రస్తం-చతుర=నేర్పుకత్తెయైన, వనితా= స్త్రీయనెడి, భోగి=సర్పముచేత, గ్రస్తం = పట్టుకొనఁబడినవానిని - కఱవఁబడినవాని ననుట-స్త్రీకి వశమైనవాని ననియాశయము, మన్త్రిణః॥ మాంత్రికులు-విషవైద్యులనుట - ఆలోచపరులు - అనఁగా బుద్ధిమంతులని యర్థాంతరము, త్యజన్తి=వదలుదురు-ఆస్త్రీసర్పము గ్రసింపఁగాఁ గలుగు నున్మాదము దీర్పరాని దగుటచే వదలు కొందురనుట. ప్రసిద్ధమైన సర్పముయొక్క కాటువలెఁగాక స్త్రీయనెడి యీసర్పము యొక్క కాటు కుదర్పరాని దగుటచే దీనితోడిసాంగత్యి నుంచుకొనక దవ్వుగాఁ దొలఁగిపొమ్మని యర్థము. ఇచటను సావయవరూపకమలంకారము. దీనిచే, ఉపమానమైన ప్రసిద్ధిసర్పముకంటె నుపమేయమైన వనితాసర్పమున కాధిక్యము తెలియుచున్నది గాన వ్యతిరేకము వ్యంజితమగుటంబట్టి యలంకారము నలంకారధ్వని యని యెఱుఁగునది.

ఉ. చూపు విషంబు విభ్రమము(సొంపు ఫణాఫలకంబు గా వధూ
రూపము దాల్చుభోగికిని (రూఢిగ దూరముగాఁ దొలంగుమీ
దాపుగ సర్పదష్టునకుఁ (దప్పు విషంబు మహౌషధంబులం
బాపవధూభుజంగవిష(భగ్నుని చెంతకుఁ బోరు మాంత్రికుల్. 51

తా. చెలికాఁడా! వాలారుఁగడకంటిచూపు లనెడి విసఁపునిప్పుకలు గుప్పించుచు, స్వభావముచేతనే కుటిలమై (వంకరయై), యొయ్యారము లనెడిపడగలు దాలిచియున్న యీచెలువయనెడి చిలువనుండి దవ్వుగాఁ దొలఁగిపొమ్ము. ఎలనఁగా, ప్రసిద్ధమైన దక్కిన సర్పము గఱచినవానిని మందు లిచ్చి కుదుర్పవచ్చును. కాని నీటుకత్తియైన బిత్తరియనెడిపాము గ్రసించినవానిని గుదుర్చుట యశక్యమని యెట్టిమంత్రము గలవారును వదలుకొందురు.

అవ. మరల మఱియొకరీతిని వెలయించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విస్తారితం మకరకేతనధీవరేణ
స్త్రీసంజ్ఞితం బడిశ మత్ర భవామ్బురాశౌ।
తేనాచిరా త్తదధరామిషలోలమర్త్య
మత్స్యా న్వికృష్య స పచ త్యనురాగవహ్నౌ॥ 52

టీ. మకరకేతన ధీవరేణ=మన్మథుఁడనెడిజాలరిచేత, అత్ర=యీ, భవ+అమ్బురాశౌ=సంసారమనెడి సముద్రమునందు, స్త్రీసంజ్ఞితం=స్త్రీయనెడి సంజ్ఞ (పేరు) గల-స్త్రీరూపమైన యనుట, బడిశం=గాలము, విస్తారితం = పచరింపఁబడినది-విసరి వైవఁబడి యున్నదనుట. తేన=దానిచేత-అట్లువైచియున్న గాలముచేత, అచి

రాత్=త్వరగలో, తద...నుత్సాన్ =తత్=వారియొక్క, ఆస్త్రీలయొక్క, అధర = మోవియనెడి, ఆమిష = ఎరయందు, లోల=ఆసక్తిగల, మర్త్య=మనుష్యులనెడి, మత్స్యాన్=చేపలను, వికృష్య=లాగి, అనురాగవహ్నౌ = వలపు అనెడి నిప్పునందు, సః=వాఁడు-ఆమన్మథుఁడు, పచతి=పక్వముచేయును-మిక్కిలి సంతాపము కలిగించును - మన్మథుఁడీమూలమున పురుషులను బీడించుననుట. ఇచటను సావయవరూపకమలంకారము.

ఉ. చేరి మనోజధీవరుని చేత భవాంబుధిలోన నంగనా
కారముఁ బూనియున్న పెనుగాలము చిమ్మఁగ నయ్యె దానిచే
భీరుజనాధరామిషముఁ బేర్మి భుజించునరాండజంబులన్
వారక సారెకుం దిగిచి వండు మరుం డనురాగవహ్నిలోన్. 52

తా. మరుఁ డనుజాలరి సంసారమనెడిసముద్రమునం దున్నమనుజు లనెడిచేపలను బట్టుటకై పలుకులాఁడి యను గాలమును విసరి వైచియున్నాఁడు. ఆ గాలమునకు మోవియను యెర యున్నది. దానికినాసించి చిక్కువడెడు మనుజు లనుచేపల నాగాలముచేతఁ ద్వరలో లాగి వలపనెడినిప్పునందు వాఁడు పక్వముచేయును.

అవ. ఇప్పుడు మనస్సును వెఱపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కామినీ కాయకాన్తారే, కుచపర్వతదుర్గమే।
మా సంచర మనఃపాన్థ, తత్రాస్తే స్మరతస్కరః॥ 53

టీ. హేమనఃపాన=ఓమనస్స నెడిబాటసారీ, కుచపర్వత దుర్గమే-కుచపర్వత=చన్నులనెడి కొండలచేత - దుర్గమే=పోవరానిదైన, కామినీ...తారే-కామినికాయ=స్త్రీయొక్క దేహమనెడి, కాన్తారే = అడవియందు, మాసంచర = సంచరింపకుమా, ఏలనఁగా, తత్ర=అందు-ఆయడవియందు, స్మర తస్కరః=మన్మథుఁ డనెడి దొంగ, ఆస్తే=ఉన్నాఁడు-వాఁడు నీమానధనమునెల్ల దొంగిలు నని భావము. సావయవరూపక మలంకారము.

క. స్తనపర్వతదుర్గమ మై
ఘన మగు కాంతాశరీరకాంతారమునం
జనఁబోకు మనఃపాంథుఁడ
కనలుచు మరుఁ డనెడిదొంగ గలఁ డచ్చోటన్. 53

తా. మనస్సనెడి యో తెరువరీ! బలితంపుఁజనుఁగొండలచేఁ జొర శక్యముకాని కామినిమేననెడియడవియందు మరుఁడనెడిదొంగ దాఁగియున్నాఁడుగాన నందు నీవు నడవకుము. నడతువేని నీమానమెల్ల వాఁడు కొల్లగొనును.

అవ. ఒకానొకనియనుభవమును మూఁడుశ్లోకములచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాదీర్ఘేణ చలేన వక్రగతినా తేజస్వినా భోగినా
నీలాబ్జద్యుతి నాహినా వర మహం దష్టో న తచ్చక్షుషా।
దష్టే సన్తి చికిత్సకా దిశిదిశి ప్రాయేణ ధర్మార్థినో
ముగ్ధాక్షీక్షణవీక్షితస్య నహి మే వైద్యో న వా ప్యౌషధమ్॥ 54

టీ. ఇచట సర్పమునకును నేత్రమునకును రెంటికిని బొసంగునట్లు విశేషణములు నిబంధించినాడు. ఎట్లన, వ్యాదీర్ఘేణ = (సర్పపరముగా) మిక్కిలి నిడుదయైనదియు - (నేత్రపరముగా) చెవివఱకు నిడుదగాఁ జాఁగియున్నదియు, చలేన = చలించుచుండునట్టియు - రెంటికిని సమము, వక్రగతినా = (స్వభావముచేతనే) కుటిలమైన సంచారముగలదియు రెంటికిని సమము, తేజస్వినా = బలముగలదియు-(నేత్రపరముగా) కాంతిగలదియు, భోగినా = పడగ గలదియు - (నేత్రముగా 'ఆభోగినా' అని ఛేదముచేయఁగా) విరివిగలదియు, నీలా...ద్యుతినా - నీలాబ్జ = నల్లగలువయొక్క, ద్యుతినా = కాంతి గలిగినదియు - నల్లగలువవంటి వన్నెగలదియని సర్పపరముగాను నల్లగలువతో సాటియైనదని నేత్రపరముగాను అర్థము గ్రాహ్యము, అహినా = సర్పముచేత, దష్టః=కఱవఁబడినవాఁ డగుట, వరం = కొంత మేలు, తచ్చక్షుషా = దాని నేత్రముచేత-ఆచెలువకంటిచేననుట, (దష్టః)న = కఱవఁబడుట కొంచెమేనియు మేలుగాదు. వ్యాదీర్ఘమును, వక్రగతియు, తేజస్వియు, భోగియు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యహిచేతఁ గఱవఁబడుట గొంతమేలుగాని వ్యాదీర్ఘమును, వక్రగతియు, తేజస్వియు, ఆభోగియు, నీలాబ్జద్యుతియునైన యాచెలికన్నుచేఁ గఱవఁబడుట కొంచెమైనను మేలు గాదనుట, (ఒక్కొకవిశేషణమునకు సర్పనేత్రముల కనుగుణముగా నర్థద్వయము పూర్వోక్తరీతిని దెలియునది.) ఏలనఁగా, దష్టే (సతి) - ఆసర్పముచేతఁ గఱవఁబడినయెడల, దిశిదిశి = ప్రతి దిక్కునందును, ప్రాయేణ = తఱచుగా, ధర్మార్థినః = పరోపకార మనెడి ధర్మమే ప్రయోజనముగాఁ గలవారైన, చికిత్సకాః = విషవైద్యులు, సన్తి=కలరు, అయితే, ముగ్ధా...వీక్షితస్య - ముగ్ధాక్షీ = సొగసైన కన్నులు గల చెలువయొక్క, ఈక్షణ=కంటిచేత, వీక్షితస్య = చూడఁబడినట్టి - లేక, ముగ్ధాక్షిచేత, క్షణవీక్షితస్య=క్షణమాత్రము చూడఁబడినట్టియనియు నర్థాంతరము - ముదరాలి వాఁడుఁజూడ్కిచే గ్రసింపఁబడినట్టి యనుట, మే = నాకు, వైద్యః = చికిత్సకుఁడు, నహి=లేఁడుగదా, ఔషధం వా = విషమును హరించుమందు గాని, న=లేదు, ప్రసిద్ధమైన సర్పముకాటునకు మందుమంత్రములు గలవుగాని యాకామినియొక్క వాఁడిచూడ్కి కాటుతగిలెనా దానిచేఁగలుగు నున్మాదమును దీర్ప నేమందును మంత్రమును లేదు. కాన నట్టికంటిచూపు తగులుటకంటె పాముకాటే కొంతమేలని భావము. ఇచటఁ బ్రసిద్ధమైన సర్పముతోఁ బోల్చిచూడఁగా చక్షువనెడి యహియే యధికముగాఁ దెలియుటచే వ్యతిరేక మలంకారము.

చ. ఉరగము ముట్టినా నరులకుఁ గుర్వని వెజ్జులు ధర్మశీలురై
గరళము నెక్కడింతు రధికంబుగ నాయతమేచకోత్పల
స్ఫురణ వహించి వక్రగతిఁ బూనినమానినిచూపు సోఁకినం
బురుషున కెందు మందులునుఁబొందవు పొందరు వెజ్జులెవ్వరున్.54

తా. మిక్కిలి నిడుపయు, చలించుచున్నదియు, వంకరిగా బోవునదియు, బలిమిగలదియుఁ, బడగచే బెడిదమైనదియు, నల్లగలువవన్నెవంటి వన్నెగలదియు నైన పాముచేఁ గఱవఁబడినను గొంత మేలనవచ్చునుగాని, చెవివఱకు నిడుదగాఁ జాఁగి, బెళుకులీనుచు, కుటిలముగాఁ బొలయుచు, కాంతిఁజిలుకొత్తుచు, విజృంభించి, నల్లగలువతోఁ బురుడించు నాకలువకంటి కంటిచేఁ గఱవఁబడుట కొంచెమైనను మేలుకాదు. ఏలనఁగా, ఆపాముచేఁ గఱవఁబడినయెడల దానికౌటుసముఁ బరోపకారశీలు రగు విషవైద్యులెందఱో యెదిక్కునందు నున్నారు. సొగసుగన్నులుగల చిన్నారికంటిచూపు తగిలెనా నాడు దానివలని యున్మాదము దీఱుటకు నే వైద్యుఁడు గాని యేమందుఁగాని కలుగనేకలుగదు.

శ్లో॥ ఇహ హి మధురగీతం నృత్త మేత ద్రసోఽయం
స్ఫురతి పరిమళోఽసౌ స్పర్శఏష స్తనానామ్ ।
ఇతి హతపరమార్థై రిన్ద్రియై ర్భ్రామ్యమాణః
స్వహితకరణధూర్తైః పఞ్చభి ర్వఞ్చితోఽస్మి॥ 55

టీ. ఇహహి = ఇందే-ఈతరుణులయందే యనుట, మధురం = తాపహరమైన-చెవులకింపైన యనుట - 'శీతలీక్రియతే తాపోయేనతన్మధురం స్మృతమ్' అనుటచే మధురమనఁగా తాపహారిని తెలియునది, గీతం = (వారి) గానము, స్ఫురతి = ఒప్పుచున్నది, ఏతత్ = ఈ - కంటికింపైనయనుట, వృత్తం = నాట్యము, ఒప్పుచున్నది, అయం = ఈ-నాలుక కింపైన, రసః = రసము - అధరామృతమనుట, ఒప్పుచున్నది. అసౌ = ఈ-మూచూచుట కింపైన, పరిమళః = వాసన - పద్మినీజాతి యగుటచేఁ గలిగినమేని కమ్మనితావియనుట - లేక, పచ్చకపురము గందము మొదలైనవాని పయిపూఁతలచేఁ గలుగు వాసనావిశేషము, ఒప్పుచున్నది, ఏష = ఈ - స్పృశించుటకింపైన, స్తనానాం = చన్నులయొక్క, స్పర్శః=తాఁకుడు, ఒప్పుచున్నది, ఇతి=అని-ఈవిధముగా, హతపరమార్థైః-హత = నశించిన - చెడినయనుట, పరమార్థః=తత్త్వాగము గలవియు - విషయములయొక్క కలరూపు తెలియక వానికి లోనైనవి యనుట, కాఁబట్టియే, స్వ...ధూర్తైః-స్వహిత = తనయొక్క మేలును, కరణ = చేయుటయందు, ధూర్తైః=మోసగాండ్రును - తనకు హితముచేయక పోయినను చేయువానివలె నున్నట్టి యనుట, పఞ్చభిః=ఐదు, ఇన్ద్రియైః = ఇంద్రియములచేత - చెవులు మొదలైనవానిచేత, భ్రామ్యమాణఃసన్ = త్రిప్పఁబడుచున్నవాఁడ నగుచు - ఆయావిషయములందుఁ దగులు

లొలుపఁబడినవాఁ డగుచు, వఞ్చితః = మోసపుచ్చఁబడినవాఁడను, అస్మి = అగుచు న్నాను. ఈమోసమును మునుపే తెలియనైతి నని భావము.

ఉ. ఈమృదుగాన మీనటన మీకుచమర్దన మీసుధారసం
బీమహనీయసౌరభము నింతులయందుఁ దనర్చు నంచు న
న్నేమఱఁజేసి యాత్మహిత మిచ్చినభంగి మెలంగి యింద్రియ
గ్రామము మోసపుచ్చె హితకార్యవిహీనుఁడ నైతి నక్కటా! 55

తా. ఈ జవరాండ్రయందే యిదె యింపైనపాట వినఁబడుచున్నదని నా చెవియు, నిందే యీ సొంపైనయాట గనఁబడుచున్నదని నాకన్నును, ఇందే యీ మోవి తేనియ యనెడిరసము చవి గులుకుచున్నదని నానాలుకయు, నిందే యీకమ్మతావి గుబులుకొనుచున్నదని నాముక్కును, నిందే చనుగుబ్బల నంటిన సుఖముగా నుండునని నాయొడలును, నిట్లు నా యైదింద్రియములును నా కేమోహితము చేయువానివలె నటించి విషయములకలరూపును దెలియనీక చెఱిపి యాయావిషయములందు నన్నుఁదగులుకొలిపి యేమఱించినవి. ఇది యప్పుడే తెలియక మోసపోయినవాఁడ నైతి.

అవ. మిక్కిలి మోహమును బుట్టించుమన్మథుని దూషించుచున్నాఁడు,

శ్లో॥ న గమ్యో మన్త్రాణాం న చ భవతి భైషజ్యవిషయో
న చాపి ప్రధ్వంసం వ్రజతి వివిధైః శాన్తికశతైః।
భ్రమావేశా దఙ్గే కమపి విదధ ద్భఙ్గ మసకృత్
*స్మరాపస్మారోఽయం భ్రమయతి దృశం ఘూర్ణయతి చ॥ 56

టీ. అయం=ఈ, స్మర అపస్మారః=మన్మథుఁడనెడి యపస్మారరోగము - మన్మథుఁడు గలిగించు స్త్రీవ్యామోహమనెడి యపస్మారరోగ మనుట, మన్త్రాణాం = మంత్ర

* 'ప్రవృద్ధై రాతుభి రాహతేచ మనసి ప్రాణీ తమః సంవిశన్ దన్తాన్ ఖాదతి ఫేనముద్వమతి దోఃపాదౌ క్షిప న్మూఢధీః। పశ్య న్రూప మసత్ క్షితౌ నిపతతి ప్రాయః కరోతిక్రియా బీభత్సాః స్వయమేవ శామ్యతి తథావేగేత్యపస్మారరుక్' అపస్మారరోగి ధాతువులు ప్రకోపించి మనస్సునుగొట్టఁగా చీకటి గ్రమ్మినట్టివాఁడై పండ్లు కొఱుకును, నుఱువుగ్రక్కును, మతిమాలి కాలుసేతులు జాడించును, భూమిమీఁద లేనిరూపమును గాంచి దానికైపడును, రోఁతపనులు పెక్కు సేయును, దనయంతనే యుపశమిల్లును' అనియున్నది. ఇట్టియవస్థలు మన్మథార్తులకును గలుగును గాన వ్యామోహమును అపస్మారరోగముగా వర్ణించినాఁడని తెలియునది.

ములకు, నగమ్యః = విషయమైనది కాదు = సాధ్యమైనది కాదనుట, భైషజ్యవిశయశ్చ = ఔషధమునకువిషయమైనదియు - మందుచే కుదుర్పఁదగినదియు, న భవతి = కాదు, వివిధైః = పలువగలైన, శాన్తికర్మైః అపి = నూఱులకొలఁది శాంతికర్మములచేతను, ప్రధ్వంసం = నాశమును, నవ్రజతి = పొందదు, 'పూర్వజన్మకృతంపాపం వ్యాధిరూపేణ బాధతే తచ్ఛాన్తి రౌషధై ర్దానై ర్జపహోమార్చనాదిభిః' అన్నట్లు ప్రసిద్ధమైన రోగము జపాదులచేత శాంతించును. ఇదిమో యట్టుగాదనుట. భ్రమ + ఆవేశాత్ = మోహామును బుట్టించుటవలన, అఙ్గే = శరీరమునందు, కమపి = ఇట్టి దట్టిదనరాని, భఙ్గం = జాడ్యమును - లేక, భ్రమావేశాత్ = మతిభ్రంశము గలిగించుటవలన, అఙ్గే = అంగము నందు - కరచరణాద్యవయవములందు, కమపి = ఇట్టిదట్టిదనరాని, భఙ్గం = విదుల్చుట మొదలైన వికారమును, అసకృత్ = మాటికి, విదధత్ = చేయుచు, దృశం = నాచూపును, భ్రమయతి = తొట్రుబ్బుపఱుచుచున్నది, ఘూర్ణయతిచ = గిరగిరఁ ద్రిప్పుచున్నది. ఏమిచేయుదు వీని నెట్లు కుదర్పనగునని భావము. ఇచట నలంకారము వ్యతిరేకము.

ఉ. ఆరయ మంత్రగమ్యమును ♩ నౌషధసాధ్యముఁ గాదు శాంతికా
చారశతంబులం జెడదు ♩ చండతరభ్రమకల్పనోద్ధతిన్
భూరివికార మంగములఁ ♩ బూన్చుచు మన్మథజన్య మీయప
స్మారము లోచనద్వయము సారెకుఁ ద్రిప్పెడుఁ జక్రముంబలెన్.

తా. లోకములో నపస్మారమనెడిరోగము మందునకు మంత్రాదులకు లోనై కుదురును. మఱుఁడు కామినులయెడఁ గలిగించు మోహామనెడి యపస్మారరోగమో మంత్రములకును లోనుగాదు, మందుచేతను గుదురదు. నూఱులకొలఁదిశాంతికర్మములఁ జేసినను నాశమునొందదు, మఱి మనస్సును భ్రమగలిగించి యవయవములను తాఱుమాఱుగా విదుల్చుట మొదలైనవికారములఁ బుట్టించి చూపులను తత్తఱపఱిచి గిరగిరఁ ద్రిప్పుచున్నది. ఏమి చేయుదును? దీని నెట్లు మాన్పుకొందును?

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే వెలయాండ్రను నిందించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జాత్యన్ధాయచ దుర్ముఖాయచ జరాజీర్ణాఖిలాఙ్గాయచ
గ్రామీణాయచ దుష్కులాయచ గళత్కుష్ఠాభిభూతాయచ।
యచ్ఛన్తీషు మనోహరం నిజవపు ర్లక్ష్మీలవశ్రద్ధయా
పణ్యస్త్రీషు వివేకల్పలతికాశస్త్రీషు రజ్యేత కః॥ 57

టీ. జాత్యన్ధాయ = పుట్టుగ్రుడ్డికొఱకును, దుర్ముఖాయచ = వదరుఁబోతుకొఱకును-లేక దుర్గంధముగలముఖము గలవానికొఱకును, జరా...ఙ్గాయచ-జరా=ముదిమిచేత, జీర్ణ=జీర్ణించిన-చిక్కి సందులబిగి పిడిన యనుట, అఖిల = సమస్తమైన, అఙ్గాయచ = అవయవములు గలవానికొఱకును, గ్రామీణాయ = పల్లెటూరివానికొఱకును-లేక, మఱియొక గ్రామమునుండి వచ్చి కులగోత్రములు దెలియఁబడనట్టివానికొఱకును, దుష్కులాయచ = చెడుకులముగలవానికొఱకును, వేయేల, గళ...భూతాయచ-గళత్=కాఱుచున్న, కుష్ఠ = కుష్ఠుచేత-కుష్ఠుచేనైన చీమునెత్తురు మొదలైనవానిచే ననుట, అభిభూతాయ = నిందితుఁడైనవానికొఱకును - రోయఁదగినవానికొఱకు ననుట, లక్ష్మీ...శ్రద్ధయా-లక్ష్మీ=సంపదయొక్క, లవ = లేశమునందలి, శ్రద్ధయా = అక్కఱచేత-ఇంచుకంతధనమున కాసపడి యనుట, మనోహర = మనస్సును హరించునట్టి - మిక్కిలియింపైన, నిజవపుః = తనదేహమును. యచ్ఛన్తీషు = అర్పించుచున్నట్టివారును-ముద్దిడుట కౌఁగిలించుట పంటనొక్కుట గోరఁజీరుట మొదలైన సంభోగవ్యాపారములకై తమదేహమును అట్టివారి కధీనము చేయుచున్నట్టివారు ననుట, వివేక—శస్త్రీషు - వివేక = వివేకమనెడి-ఇది తగును ఇది తగదనెడి విచార మనునట్టి, కల్పలతికా = కల్పపుఁదీఁగెకు, శస్త్రీషు = చూరగత్తులైనవారును-తీఁగెలను ద్రెంచు చూరగత్తులవలె వివేకమును ఛేదించునట్టివారును, (వివేకము సతతము సకలార్థముల నొసఁగూర్చునది గాన కల్పలతగా నిరూపింపఁబడినదని తెలియునది), అగు, పణ్యస్త్రీషు = వేశ్యాంగనలయందు, కః = ఎవఁడు, రజ్యేత = అనురక్తి పొందును-ఎంతవివేకహీనుఁడును అట్టివేశ్యలయందు రక్తినొందఁడని యర్థము. అలం. రూపకము.

చ. విడువక పుట్టుగ్రుడ్డునకు వృద్ధశరీరికిఁ గుష్ఠరోగికిన్
జడునకు జాతిహీనునకుఁ జారునిజాంగము లొక్కరూకకై
కడువడి నిచ్చువారి గుణకల్పలతల్ విదళించుకత్తులం
బడుపుఁబడంతులం దనదుభావముఁ జేర్చునె యెవ్వఁడేనియున్.

తా. వారకాంత లొకింతద్రవ్యమున కాసపడి మిక్కిలి సొగసైన తమమేనిఁ గలను పుట్టుగ్రుడ్డివానికైనను, వదరుఁబోతునకైనను, ముదిసి యంగములపటిమ తప్పినవానికైనను, ఊరును పేరును తెలియనియొకపల్లెటూరివానికైనను, చెడుకులమునఁ బుట్టినవానికైనను, వేయేల! కుష్ఠుచేఁ జీము నెత్తురుఁ గాఱుచున్నంతయసహ్యముగా నుండువానికైనను, సంభోగార్థము అప్పగింతురు. సకలార్థముల నొసఁగూర్చుకల్పలతవంటి వివేకమును బటాపంచలు సేయుచు నిట్టియేవపుకార్యముల కొడిగట్టు వారస్త్రీలయెడ నెంతవివేకశూన్యునికైనను రక్తి పుట్టనేరదు.

శ్లో॥ వేశ్యాసౌ మదనజ్వాలా రూపేన్ధనసమేధితా।
కామిభి ర్యత్ర హూయన్తే యౌవనాని ధనాని చ॥ 58

టీ. అసౌ=ఈ, వేశ్యా=వేశ్య-వెలయాలు, రూపే...ధితా-రూపా = సౌందర్య మనెడి, ఇన్ధన = వంటకట్టియలచేత, సమేధితా = మిక్కిలి పెంపబడినదియైన, మదనజ్వాలా = మనథాగ్నిశిఖ, యత్ర = ఎందు-అందు అనుట - వేశ్యయనెడి మన్మథాగ్నిజ్వాలయందు-కామిభిః= కాముకులచేత, యౌవనాని=ప్రాయములును, ధనానిచ=ధనములును, హూయన్తే = హోమముచేయఁబడుచున్నవి. స్వర్గాదిఫలములను గోరువారు ఆహవనీయాగ్నిజ్వాలయందు హవిస్సులను వేల్చునట్లు వేశ్యాసంభోగఫలముఁగోరువారు వేశ్యలనెడి మన్మథాగ్నిజ్వాలయందు యౌవనము ధనము అనెడిద్రవ్యములను వేల్చుచున్నారనుట. అగ్నియందు వేల్వఁబడు ద్రవ్యము లెట్లు రూపుమాయునో యట్లె వెలయాండ్రకై యుపయోగింపఁబడిన వయస్సును ధనమును మాయునని భావము. ఇచట యౌవనధనములను హోమము సేయుట ప్రకృతము. ఈ ప్రకృతమైన హోమ కార్యమున కుపయోగించుటకు నగ్ని యావశ్యకముగాన వేశ్యయందు మదనజ్వాలాత్వము ఆరోపితమగుటవలన పరిణామ మలంకారము. అది రూపేంధన మనెడి రూపకముతో సంకీర్ణమగుచున్నది గాన సంకరమును దెలియునది.

క. రూపేంధనవర్ధిత వే
శ్యాపంచశరాగ్నికీలయం దంగజపూ
జాపరతంత్రులు వేల్తురు
దాపుగఁ దమజవ్వనములు ధనములుఁ గడఁకన్. 58

తా. ఈవెలయాలు ఒకమన్మథాగ్నిజ్వాల. ఇది చక్కఁదన మనెడిసమిధలచే మీఁదుమిక్కిలి పెంపఁబడినది. ఈజ్వాలయందు కాముకులు తమయౌవనములను ధనములను హవిస్సులుగా సర్పించి వేల్తురు.

శ్లో॥ క శ్చుమ్బతి కులపురుషో వేశ్యాధరపల్లవం మనోజ్ఞ మపి।
చారభటచోరచేటకనటవిటనిష్ఠీవనశరావమ్॥ 59

టీ. మనోజ్ఞమపి = మనోహరమైనది యయ్యును, చార...శరావమ్-చార = వేగులవారు, భట=భటులు, చోర=దొంగలు, చేటక = తుంటెనగాండ్రు, నట = నట్టువులు, విట = జారులు-అనెడి వీరలయొక్క, నిష్ఠీవన = ఎంగిలికి - ఎంగిలి నుమియుశరావమ్ = మూఁకుడైనట్టి - ఇటువంటితక్కువపాటిమనుజు లెల్ల ముద్దిడి యెంగిలి సేయుటచే మిక్కిలి యపవిత్రమైనట్టి యనుట, వేశ్యాధరపల్లవం - వేశ్య = వెలయాలియొక్క, అధరపల్లవం = చిగురువంటి మోవిని, కులపురుషః = సత్కులమునందుఁ

బుట్టిన మనుష్యుఁడు, కః=ఎవఁడు, చుమ్బతి = ముద్దిడును-మంచికులమునఁ బుట్టినవాఁడెవఁడును ముద్దుపెట్టఁడనుట, 'రతికాలే ముఖం స్త్రీణాం శుద్ధ మాఖేటకే శునామ్' అన్నట్లు రతిసమయమున స్త్రీముఖము పవిత్రమే యైనను ముందు చెప్పఁబడిన కనుమాల పుమనుజుల సంపర్కమువలన హేయమై చుంబనమున కనర్హ మగుటచే దానిని చుంబింపరాదని తాత్పర్యము. ఇచట 'అధరపల్లవం' అనుచో 'చిగురువంటిమోవి' యనియే ఉపమితసమాసముగా నర్థము సేయఁదగును గాని 'మోవి యనెడి చిగురు' అని రూపకసమాసముగా నరము దగదు. ఏలన, రూపకమున ఉత్తరపదమే ప్రధానముగనుక 'మోవిచిగురును ఎవఁడు ముద్దాడు' ననుచో మోవికాక యుత్తరపదమైన చిగురునే ముద్దాడుట యని అసంగతి కలుగుచున్నది. కాన ఉపమిత సమాసముగా నర్థము గ్రాహ్యము. కాఁబట్టి, 'అధరపల్లవం' అనుచో ఉపమ. అధరపల్లవమును నష్ఠీవనశరావముగా రూపించుటచే రూపకము. ఉత్తరార్థమునందు అనుప్రాస మనెడి శబ్దాలంకారము. ఈమూఁడును పరస్పర నిరపేక్షములై యేకవాక్యమున నిబద్ధము లగుటచే సంసృష్టి యనియుఁ దెలియునది.

క. జారభటచోర చేటక
చారనటప్రభృతి నీచ జననిష్ఠీ వా
ధారశరావము వార
స్త్రీరమ్యాధరము సంస్పృశింతురె కులజుల్. 59

తా. వెలయాలియొక్క చిగురువంటికెమ్మోవి యెంత యింపైనదిగా నుండినను అది జారచోరాదులైన కనుమాలపు మనుజులు ముద్దుకొనుటచే వారందఱు వెంగిలి నుమియుమూఁకుడు పాత్రవలె మిక్కిలియు నపవిత్రమైనది కాఁబట్టి సత్కులమునందుఁ బుట్టినవాఁ డెవఁడుగాని దానిని జుంబింపఁడు.

అవ. స్త్రీలు మీఁద తీయఁదనమును లోపల విషమును గలిగి యుందురు. కావున వారు సర్వవిధములఁ ద్యజింపఁ దగినవారే కాని కైకొనఁ దగినవారు కా రనునభిప్రాయముతోఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. మధు తిష్ఠతి వాచి యోషితాం హృది హాలాహలమేవ కేవలమ్।
అత ఏవ నిపీయతేఽధరో హృదయం ముష్టిభి రేవ తాడ్యతే॥ 60

టీ. యోషితాం=స్త్రీలకు, వాచి=నోటియందు, మధు=తేనె, తిష్ఠతి=ఉండును, హృది=హృదయమునందు, కేవలం=ముఖ్యముగా, హాలాహలమేవ=కాలకూట విషమే, ఉన్నది. అత ఏవ=కాఁబట్టియే, అధరః=క్రిందిపెదవి, నిపీయతే=క్రోలఁబడుచున్నది. అందు తేనియ యున్నదని తలఁచి సకలజనులును మిక్కిలి యాదరముతో జుఱ్ఱుదురనుట.

హృదయం=ఎద-ఱొమ్మనుట, ముష్టిభిరేవ = పిడికిళులచేతనే, తాడ్యతే = కొట్టఁబడుచున్నది. అందు విషము వర్తించుచున్నదని తలఁచి యందఱును గొట్టుచున్నారనుట - స్త్రీలు మాటలందు తేనె లొలుకుచున్నా రనియు మనస్సునందు విషమువంటి తలఁపులు గలవారనియుఁ బూర్వార్ధమునఁ బ్రదర్శింపఁబడినవి గాను, ఉత్తరార్ధమున మొదటి పాదమునందలి తేనె గ్రోలుటయు, రెండవపాదము నందలి హాలాహలస్థానమైన హృదయమును గొట్టుటయుం బ్రదర్శింపఁబడినవి గాను నభిప్రాయము. ఇచట 'మధు తిష్ఠతి వాచి' అనుచో వాక్కునకు మధుసంబంధము లేకుండియుఁ జెప్పఁబడుటచే నతిశయోక్తి, 'హృది హాలాహల మేవ' అనుచో ఏవకారము చే నిచట నధ్యవసాయము సాధ్య మగుటచే ఉత్ప్రేక్ష. పూర్వార్ధముచే ఉత్తరార్ధము సమర్థితము గాన కావ్యలింగము. ఇట్లు పైకి తీయగను లోపల విషముగను నుండు ననుటచే స్త్రీలు త్యజింపఁదగినవా రనియు ధ్వని స్ఫురించెడిని. ఈ నాలుగింటికి సంసృష్టి.

చ. కలదుగదా సుధారసము ♃ కంజదళాక్షులముద్దుఁబల్కులన్
వెలయుఁగదా హాలాహలము ♃ వీరలచిత్తమునందుఁ గావునం
బలుమఱుఁ బల్లవాధరము ♃ బాన మొనర్తురు నిండువేడుకన్
బలితపుఱొమ్ము ముష్టితల ♃ పాతములం బ్రహరింతు రెంతయున్.

తా. చెలువలకు నోటియందు తేలియ యొలుకుచున్నది. హృదయమందో హాలాహలమే యున్నది. కాఁబట్టియే పురుషులు వారి కెమ్మోవి నాదరముతోఁ గ్రోలుదురు; హృదయమునో పిడికిళులతో కొట్టుదురు.

ఇది శృంగారశతకమున కామినీగర్హణ మన్నది తృతీయవింశతి.

భర్తృహరిసుభాషితము - సువిరక్త దుర్విరక్త పద్ధతి.

ఇంతవఱకుఁ గామినీగర్హణము సేయఁబడినది. విరక్తులు గలరా లేరా యని యాశంకించి కల రనియే మది నుంచుకొని వారియందును సువిరక్తులు దుర్విరక్తులు అని రెండువిధములుగా నుండుట ప్రతిపాదించువాఁడై మొదటసువిరక్తపద్ధతిని దొమ్మిదిశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో. ధన్యాస్త ఏవ ధవళాయతలోచనానాం
తారుణ్యదర్పఘనపీనపయోధరాణామ్।

క్షామోదరోపరి లసత్త్రివళీలతానాం
దృష్ట్వాకృతిం. వికృతి మేతి మనో న యేషామ్॥ 61

టీ. ధవళా...లోచనానాం - ధవళ = తెల్లనైనదియు - తెల్లదామర రేకుల వంటివి యనుట, ఆయత=విశాలములైనవియు నగు, లోచనానాం=కన్నులుగలవారును, తారుణ్య...భరాణాం-తారుణ్య = యౌవనముయొక్క, దర్ప = మదముచేత, ఘన=గొప్పలును-క్రిక్కిఱిసినవియు, పీన=బలువుగలవియు నగు, స్తనానాం=చన్నులు గలవారును, క్షామో...పరి-క్షామ=మిక్కిలి కృశించిన, ఉదర=కడుపుయొక్క-నడుముయొక్క యనుట, ఉపరి=మీఁద, లసత్...లతానాం లసత్ = ప్రకాశించుచున్న, త్రివళీలతానాం = తీఁగలవలె నున్న మూఁడు ముడుతలు గలవారును, 'త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా' అన్నట్లు మూఁడువళులు కలిగియుండుటచే పద్మినీజాతి సూచితమగుచున్నది. ఇట్టి రూపసంపత్తి గలవా రగుకామినులయొక్క, ఆకృతిం=ఆకారవిశేషమును దృష్ట్వా = చూచి, యేషాం = ఎవ్వరియొక్క-ఏపురుషుల యొక్క యనుట, మనః=మనస్సు, వికృతిం=వికారమును- కామినులకు పరతంత్రమై యుండుటను, న ఏతి=పొందదో, తే ఏవ=అట్టివారే, ధన్యాః = ధన్యులు-సుకృతాత్ములనుట-ఇట్టి నిర్వికారమైన చిత్తము గలిగియుండుట శమసంపన్నులకే గాన ధన్యులనఁగా శమవంతులైన సువిరక్తు లని భావము.

చ. కలికిమెఱుంగువాలుఁదెలిగన్నులు సన్నపుఁగౌనుదీఁగపై
నలరెడుసద్వళీలతలు నంచితయౌవనదర్పలక్ష్మిచేఁ
గులికెడుసిబ్బెపున్వలుఁదగుబ్బలునుంగల మించుఁబోండ్లరూ
పులఁ గని నిర్వికారు లగు పూరుషులే కృతకృత్యు లిద్ధరన్. 61

తా. తెల్ల దామర రేకులం బురుడించు తెలిగన్నుఁగవ గలిగి, పరువంపుసొంపునఁ గ్రిక్కిఱిసిన బలితంపు గబ్బిగుబ్బలు నొప్పి, నకనకలాడు నెన్నడుముమీఁద నునుఁదీవియలవలె నున్న మూఁడువళులు మురువుఁ జూప, నిం పారుచెలువలరూపుం జూచి వికారము నొందనిమనస్సు గలవారే సుకృతాత్ములు.

అవ. ముందు తా ననుభవించి యున్నయొక కామిని నిపుడుసంబోధించుటచే తనసువిరక్తిని బ్రకటించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బాలే లీలాముకుళిత మమీ మన్థరా దృష్టిపాతాః
కిం క్షిప్యన్తే విరమ విరమ వ్యర్థ ఏష శ్రమ స్తే।
సమ్ప్రత్యన్యే వయ ముపరతం బాల్య మాస్థా వనాన్తే
క్షీణో మోహ స్తృణమివ జగజ్జాల మాలోకయామః॥ 62

టీ. హేబాలే=ఓముద్దరాలా! లీలాముకుళితం - లీలా = విలాసంపువగచేత, ముకుళితం యథాతథా=మొగుడునట్లుగా - అరమోడ్పఁబడినట్లుగా-అరమోడ్చి అర తెఱచినకంటనుండి నిగుడునట్లుగా ననుట, మన్థరాః=మందసంచారములైన-అల్లల్ల నటుగాఁ బొలయునట్టి యనుట, అమీ=ఈ, దృష్టిపాతాః=విలోకనప్రసారములు- చూడ్కుల పచరింపులు, కిం=ఎందుకు, క్షిప్యన్తే=చిమ్మఁబడుచున్నవి- వానిని జిమ్మఁ దగదనుట-విలాసముచే నరమోడ్చిన కన్నుఁదమ్ములనుండి యల్లల్లఁ దిన్నగా నొలయు వాఁడిచూడ్కుల నేల నాపైఁ జులుకగా నిగిడించెద వనుట. విరమవిరమ = ఉడుగుము ఉడుగుము ఉడుగుము-చూపులఁ జిమ్ముట మిక్కిలియు మాను మనుట, ఏలనఁగా, ఏషః =ఈ, తే = నీయొక్క, శ్రమః=ఆయాసము-కడగంటిచూడ్కుల నిగుడ్చుటచేఁ గలిగినయలఁత, వ్యర్థః = నిరర్థకము-పసలేని దనుట-దానివలనఁ గోరినఫలము ఒనగూడ నేరదుగాన నిష్ఫలమే యనుట. ఇంతవఱకును వలపుమత్తునకు లోనై యున్న మనస్సులు గలమీబోంట్లయందు చూపులు నిగుడ్చుటవలన ఫలమేల కలుగ దనఁగా, జెప్పుచున్నారు, సమ్ప్రతి = ఇప్పుడు, వయం=మేము, అన్యే = వేఱైనవారము-మునుపటివలె నీవిలాసములకు లోనై మోహము నందునట్టివార మిపుడు గా మనుట, ఏలనఁగా, బాల్యం = పసితనము-లేక బేలతనము అనఁగా అవివేకము, ఉపరతం = ఉడిగినది, అయితే వనాన్తే = అరణ్యమునడుమ, ఆస్థా=ఆదరము - మిక్కిలియాశ. కలిగియున్న దని శేషము-నీయందు రక్తిని మాని విరక్తితో వనవాసముసేయఁ గోరుచున్నార మనుట, ఇది యెట్లు గలిగె ననగా, మోహః=అజ్ఞానము, క్షీణః = నశించినది-నీయం దాసక్తిని గలిగించు కారణమైన మోహము నిర్మూలమైన దనుట, కాఁబట్టి, జగత్ జాలం = లోకములసమూహమును-సకలప్రపంచము ననుట, తృణమివ = పోఁచవలె - నిస్సారమైనదిగాననుట, ఆలోకయామః = చూచుచున్నారము. 'నిః స్పృహస్య తృణం జగత్' అన్నట్లు జగమునెల్ల గడ్డిపరకవలె నెన్నుచున్నామనుట - ఇప్పుడు జ్ఞాన ముదయించుటవలన మనస్సుఖముతప్ప తక్కిన వెల్ల దుచ్ఛముగా ననుసంధించుచున్నా మనియు భావము కావున నీవు మాపయిఁ జూపులు చిమ్మవల దని యాశయము,

ఉ. మానిని యేల చిమ్మెదవు మాపయి మన్థరదృష్టిపాతము
ల్మానుము నీశ్రమంబు విఫ లం బిది వింతలమైతి మిత్తఱిన్
మానుగ జవ్వనం బడఁగె మానసవృత్తి వనంబుఁ గోరె న
జ్ఞానము నష్ట మయ్యె యవ సంబుగఁ జూచెద మెల్లలోకమున్.

తా. ఓ ముద్దియా! విలాసంపువగచే నర మోడ్చినకన్నుఁగవనుండి యల్లలఁ బొలయు నను(జూడ్కులు మాపయిఁ జిమ్మకుము జిమ్మకుమా. అట్లు చిమ్ముటవలన నట్టియాయాసమే కలుగును గాని కేలుపడ దేమి. ఏలనఁగా మేము మునుపటివలె

నీవలువ బెళుకులవు జేలుపోవుచుండినవారగమి ప్రుడుగాము. మాబేలతనము తీసిపోయినది. ఇప్పుడు విరక్తతో వనవాసముసేయఁ గోరిక కలిగియున్నది. ఎలన, నీయందుఁ దగులుకలిగించుమూల మైనమోహము నిర్మూల మైనదిగాన ప్రపంచమంతయు మాకు గడ్డిపోఁచవలె నిస్సారమైయున్నది. అట్టిమాయందు నీచూడ్కులు నిష్ఫలముగాఁ జిమ్మఁ దగదు.

అవ. చెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇయం బాలా మాం ప్ర త్యనవరత మిన్దీవరదళ
ప్రభాచోరం చక్షుః క్షిపతి కి మభిప్రేత మనయా।
గతో మోహోఽస్మాకం స్మరకుసుమబాణవ్యతికర
జ్వరజ్వాలా శాన్తా తదపి న వరాకీ విరమతి॥ 63

టీ. ఇయం=ఈ, బాలా = ముద్దియ, మాంప్రతి = నన్నుఁగూర్చి, అనవరతం = ఎడతెగక, ఇన్దీ...చోరం-ఇన్దీవరదళ = నల్లగలువ రేకులయొక్క, ప్రభా = కాంతిని, చోరం = దొంగిలునట్టి-నల్లగలువ రేకులతో సాటియైన యనుట, చక్షుః = కంటిని, క్షిపతి = ప్రసరింపఁజేయుచున్నది-నిగుడ్చుచున్నదనుట, అనయా = దీనిచేత-ఈముద్దియ చేత ననుట, కిం=ఏమి, అభిప్రేతం = అపేక్షితమైనది-ఈబాలయేమి యపేక్షించి తన కన్నుఁగవ నాపయి నిగిడ్చినదో యది నాకుఁ దెలియకున్న దనుట. అది నీపొందునే యపేక్షించినది, దాని నీవు తెలియకుండుటయెట్లు అని యడుగఁగా జెప్పుచున్నాఁడు, అస్మాకం = మాకు, మోహః = అజ్ఞానము, గతః = పోయినది-ఇప్పు డుడిగిన దనుట, స్మర...జ్వాలా-స్మర = మన్మథునియొక్క, కుసుమ బాణ = పూవు టమ్ములయొక్క, వ్యతికర = సంపర్కముచేత ('స్మర శబరబాణ వ్యతికర' అనుచో మన్మథుఁ డనెడి బోయవానియమ్ములసంపర్కముచేత నని యర్థము) కలిగిన, జ్వర = సంతాపముయొక్క, జ్వాలా=సెగ, శాన్తా = నివ్మళించినది-ఉడిగినదనుట, తదపి = అయినప్పటికి, వరాకీ= ఈదౌర్భాగ్యురాలు - లేక యతినీచురాలు, న విరమతి = ఉడుగకున్నది - చూపులను జిమ్మట నుడుగకున్న దనుట; పూర్వము ప్రాణప్రియురాలై గొప్పదిగా నెన్నఁబడిన బాల నిప్పుడు వరాకి యని పేర్కొనుటచే దానియెడ నత్యంతవైరాగ్యము కలిమి సూచితమయ్యెడిని. మాకు మోహములెల్ల నశించి మహావైరాగ్యము కలిగియుండఁగా నది మమ్ముఁ దనవాఁడిచూడ్కులతో గ్రుచ్చుట నిష్ఫలమే కాని దానిచే మాకు వలపు కలుగదు. ఇది తెలిసియు నింకను మాపై చూపులు చిమ్ముచున్న దే యిది యెంతనీచురా లని యాశయము.

ఉ. నీలసరోజపత్త్రకమనీయవిభాహరణప్రవీణదృ
గ్జాలము లీలతాంగి వెదఁజల్లెడు నాపయి నేమి గోరెనో

తూలె సమస్తమోహవికృతుల్ రతివల్లభభిల్లభల్లసూ
జ్వాలలడంగె మాకుఁ దనకన్నెఖరి మానదు జోటి నేఁటికిన్. 63

తా. ఈముద్దియ, నిద్దంపునల్లగలువ కేశల నునుఁజాయలను జీ యనునట్టి తన కన్నుంగవ నాపయి నెపె తెగిక నిగుడ్చుచున్నది. ఏమి తలఁచి యిట్లు నిగుడ్చుచున్నదో తెలియరాదు నేనుఁ దన్నువలతునని తలఁచియా? మాకిపుడు మోహమెల్ల నుడిగినది. మరుని పూవుటమ్ములతాఁకుచే వెమ్మనట్టిపెరుఁగాక సెగలును ఉడిగినవి. ఇట్లు కేవలవిరక్తిచే మాను వలపులన్నియు నుడిగియుండఁగా ఈనిచురాలుమాత్రము ముడుగక వలపించుటకు వ్యర్థముగా నాపయి వాఁడిచూపులు చిమ్ముచునేయున్నది.

అవ. ఇపుడు మరునియొక్కయు వాని పరివారముయొక్కయు నేపును గర్వమును నిరాకరించుపలుకుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రే కన్దర్ప కరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటఙ్కారితైః
రే రే కోకిల కోమలైః కలరవైః కిం వా వృథా జల్పసి।
ముగ్ధే స్నిగ్ధవిదగ్ధముగ్ధమధురై ర్లోలైః కటాక్షై రలం
చేత శ్చుమ్బితచన్ద్రచూడచరణధ్యానామృతం వర్తతే॥ 64

టీ. రేకన్దర్ప=ఓరిమన్మథా, 'రే' యనుట నీచసంబోధనము, కోదణ్డటఙ్కారితైః = వింటియొక్కటంకృతులచే-అల్లెత్రాటిని లాగి చేయుటంకారములచేత ననుట, కరం=చేతిని, కిం = ఎందుకు, కదర్థయసి = పీడించుచున్నావు? ('శరం కదర్థయసి కిం కోదణ్డటఙ్కారితం' అనుపాఠమున కోదణ్డటఙ్కారితం = వింటిటంకారముగలదిగాఁ జేయఁబడిన-ముందు అల్లెత్రాటిని మొరయించుటతోఁ గూడినదైన యనుట, శరం = బాణమును, కిం=ఎందుకు, కదర్థయసి = చెఱుపుచున్నావు? నారి మొరయించి తూపు నేయుటవలనఁ బనయేమి యని యర్థము), రేరేకోకిల = ఓరోరికోయిలా, కోమలైః= మెత్తనివైన, కలరవైః = అవ్యక్తమధురధ్వనులచేత - వలవలమను తియ్యనియెలుఁగులచేత ననుట, వృథా = వ్యర్థముగా, కింవా జల్పసి = ఏల వదరుచున్నావు? ('కోమలం కలరవం......జల్పసి' అనుపాఠమున మృదువైన యవ్యక్తమధురధ్వని యెందులకుఁ గూయుచున్నావనుట), వదరుటవలన ఫలము లేదు గాన నది వ్యర్థమే యని భావము. ముగ్ధే = సుందరీ, స్నిగ్ధ...మధురైః-స్నిగ్ధ = దట్టములును 'స్నిగ్ధస్తు మసృణే సాన్ద్రే' అని యమరుఁడు-లేక 'విస్రమ్భే పరమాం కాష్ఠా మారూఢే దర్శనాదిభిః। యేనాన్తర్గతం ద్రవతి స స్నేహ ఇతి కథ్యతే' అనునట్టిస్నేహముతోఁ గూడినవియు ననుట, విదగ్ధ = పలువగలవిలాసములను మెఱయించుటయందు నిపుణములును-అనఁగా 'యద్దర్శనే విరక్తోఽపి క్షుభ్యతే తత్సునన్మథమ్' అన్నట్లు విరక్తునైన వలపించుటయందు చతురములును, ముగ్ధ = సొగసైనవియు - 'అపరిచ్ఛిన్నవిష

యం మదమదనవిమీలితం । స్మరశరవ్యాపక్షతాయుక్తం తత్స్మరమితి కథ్యతే' అన్నట్లు ఏదే నొకవిషయమాత్రమున నెలకొనుట లేక నల్లల పొలయుచు మదమంథరత్వాదిగుణములు గలిగియుండునట్టి స్మేరములును, మధురైః=ప్రియములును - లేక, 'శీతలీక్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్మృతమ్' అన్నట్లు సంతాపహరములును, అయినవియు, లోలైః=స్వభావముచే చంచలములైనవియు - లేక తృష్ణగలవియు 'కటాక్షైర్హాసగర్భైస్తు సవ్యాజౌత్సుక్యభావనా' అని సంభోగంపుదమిని నెఱపునట్టివి యనుట, అగు, కటాక్షైః = కడగంటిచూపులచేత - 'యద్గతాగతవిశ్రాన్తివైచిత్ర్యేణ వివర్తనమ్' అని పూర్వోక్తలక్షణములు గలచూపులచేత ననుట, అలం= చాలును-ఇటువంటి చూపులు నిగిడింప నక్కఱలేదనుట, ఏలనఁగా, చేతః = నా మనస్సు, చుమ్బిత......మృతం=చుమ్బిత=ఆస్వాదింపఁబడిన, చన్ద్రమౌళే = (చందురుని శిరస్సునందుఁ గల) శివునియొక్క, చరణ = అడుగులయొక్క, ధ్యాన = ధ్యానమనెడి, అమృతం = అమృతము గలది యగుచు - శివచరణధ్యాన మనెడియమృతము నాస్వాదించుచు ననుట, వర్తతే = వర్తించుచున్నది. మన్మథుని గెలిచినపరమశివునిచరణముల ధ్యానముచే మాచిత్తము వైరాగ్యము లభించినది. మన్మథుని జయించినవానిని దలఁచుటచే మన్మథజయరూపమైన వైరాగ్యము కలుగునే కదా. అట్టివిరక్తచిత్తులమైనమమ్ము క్షుద్రులైనయీమన్మథాదులు ఏమి చేయుదు రని యొకభావము. 'ధ్యానామృతం' అనుటచే అమృతము గ్రోలి తృప్తిచెందినవానికి పులియఁబెట్టిన కడు గేల యని యొకభావము. బ్రహ్మానందముచే నిండినవానికి విషయములవలనఁ గలుగు క్షుద్రమైన యానందముతోఁ బనియేమియని యొకభావము. నేనిపుడు పూర్వమువలె మీకుఁ గింకరుఁడనుగాను శంకరకింకరుఁడ నని భావాంతరము. ఇట్టిశివచరణధ్యానాసక్తుని నన్ను వశముచేసికొనుట యసాధ్యముగాన నిట్టి యలవికాని పనిని సాధింపఁబూనుటవు మీ కేమివెఱ్ఱి యనియు భావము. అన్నివిధముల మాకు కామినుల యెడ నపేక్షయే లేదు అని పరమభావము.

ఉ. ఓరిమనోజసూనశర మూరక చిమ్మకు మిన్న కేల హుం
కారము లేల చేసెదు పికధ్వజ యో మృగశాబకాక్షి నీ
చారువిలోకనంబు లిఁక జాలును నాహృదయంబు శంకరో
దారపదాబ్జచింతన సుధారసతత్పర మయ్యె నియ్యెడన్. 64

తా. ఓరిమన్మథా! వింటినారి మొరయించుచు నీచేయి నేల గాసివెట్టుకొనియెదవు? ఓకోయిలా! కలకలమని యింపారు మెత్తనియెలుఁగుల నూరక యేల వదరెదవు? ఓచెలువా! నెయ్యంబుచే తియ్యంబులై, నెఱనీటు మిటారించుచు, సొగసులు కులుకుచు, నింపు సొంపారుచుఁ దళుకుంబెళుకు లీను నీకడగంటివాడి చూపులు

నిగుడ్చుట చాలుఁజాలు. నాచిత్తము, పరమశివచరణారవిందమకరందమును గ్రోలియితర విషయములందు విరక్తి నొందియున్నది.

అవ. మనస్సుయొక్క స్థితినిబట్టియే సంగమము గానివిరహము గాని కలుగు నని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విరహేఽపి సఙ్గమః ఖలు పరస్పరం సఙ్గతం మనో యేషామ్ ।
హృదయ మపి విఘటితం చే త్సఙ్గో విరహం విశేషయతి ॥ 65

టీ. యేషాం = ఎవ్వరికి-ఏ స్త్రీ పురుషుల కనుట, మనః=మనస్సు, పరస్పరం = అన్యోన్యముగా, సఙ్గతం = కలిసి యుండునదో-పరస్పరానురాగము కలిగియుండునో యనుట, (తేషాం = వారికి), విరహేఽపి = వియోగావస్థయందును-ఒండొరుల నెడఁబాసియుండునప్పుడును, సఙ్గమః ఖలు = సమాగమమే యగునని శేషము-ఒండొరులను బాసియున్నను గలిసియున్నట్టివారే యగుదు రనుట, ('విరహోఽపి సఙ్గమః ఖలు' అను పాఠమున విరహోఽపి = ఎడఁబాటుకూడ, సఙ్గమః ఖలు = సంగమమే యగును-వారియెడఁబాటు సంగమముతో సాటియగు నని యర్థము) 'హృదయసఙ్గమఏవ, సుసఙ్గమో న తనుసఙ్గమఏవ సుసఙ్గమః, మనస్సులయొక్క కలయికయె మంచికలయిక గాని దేహములకలయిక మంచికలయిక గాదు' అనువచనముంబట్టియు, శరీరమునకంటె నంతరంగమే బలీయమైన దనున్యాయంబునను, అంతరంగములు కలిసియున్నయెడల శరీరములుకలిసియుండుటతో సమానమగునని భావము. మనస్సుకూడిక లేనిచో సంగమముండినను విరహమే కలిగించు ననుచున్నాఁడు-హృదయం = మనస్సు, విఘటితం చేత్ = వేఱుపఱుపఁబడినదేని-కలిసియుండదేని యనుట, సఙ్గః అపి=కూడికయు, విరహం=ఎడఁబాటును, విశేయతి = వృద్ధి సేయుచున్నది. ('హృదయం విఘట్టితం చేత్' అనుపాఠమున, హృదయము, విఘట్టితం చేత్ = చక్కఁగా కొట్టుపడినదేని - లెస్సగా నిగ్రహింపఁబడినదేని యనుట-నిగ్రహించి విరక్తికి లోఁబఱుపఁబడిన దైన యెడల నని భావము, సఙ్గః = సమాగమము, విరహం = ఎడఁబాటును, విశేషయతి = విశేషించినదానినిగాఁ జేయుచున్నది-తనకంటె మేలైనదానినిగాఁ గావించుచున్నదనుట, స్త్రీపురుషుల మనస్సును ఒండొరులగూడ నిగిడింపక నిగ్రహించిన యెడల నది వారికి సంగమము కలిగియుండినను విరహమునే దానికంటె మేలైనదిగాఁ దోఁపించి దానినే కోరునట్లుచేయునని భావము - ఈపాఠమునకు కనుగుణముగా పూర్వార్థమునకు ఉత్తరార్థమునకు అర్థాన్వయ మెట్లనఁగా స్త్రీపురుషులు తమతమ మనస్సులను నిగ్రహింపక యొండొరులయెడ విచ్చలవిడిగా నిగిడించిరేని వారు ఒండొరులనుబాసి విరక్తిని బొందఁ జూచినను మనస్సులు కలసియుండుటవలనను రక్తితో నొండొరులఁ గూడియున్నట్టివారే యగుదురు. ఇట్లుగాక వారు మనస్సులను బరస్పరము నిగిడింపక నిగ్రహించిరేని వారు రక్తిగలవారివలెఁ గలసియున్నను విరక్తితో వీడియున్నట్టివారే యగుదురు అని యర్థము. కాఁబట్టి మనస్సును నిగ్రహించుట యావశ్యక మనియు,

అది నిగ్రహింపఁబడఁగా నింద్రియములును విషయములనుండి నివర్తింపఁబడుననియు. నింద్రియములు నివర్తింపఁగా దానివిషయము లైదింటను విరక్తి తనంతనే సిద్ధించుననియు, నిట్లు పంచవిషయములందు విరక్తి సిద్ధించుప్రకార మీరెండవ యర్థమున నిరూపిత మైనదని తెలియునది).

క. విరహమునఁ బైనఁ బర
స్పర మనురాగులకుఁ బొందు భాసిలు మన సె
వ్వరి కెనయదు వారలకును
విరహము హెచ్చుఁగ నొనర్చు వెస సంగతియున్ 65

తా. స్త్రీపురుషులమనంబులు ఒండొంటితోఁ గలిసియుండె నేని వారెడఁబాసి యున్నను గూడియున్నట్టివారే యగుదురు. మనస్సులు వేఱుపడియుండెనా వారు కూడి యుండినను ఎడఁబాసినట్టివారే మిక్కిలి యగుదురు. [రెండవయర్థమునకుఁ దాత్పర్యము తద్వివరణమందే నిబంధింపఁబడినది.]

అవ. దేశాంతరమునందున్న యొకానొకవిరక్తునింగల వైరాగ్యమును వాఁడు సేయువిచారముంబట్టి ప్రకటించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కిం గతేన యది సా న జీవతి, ప్రాణితి ప్రియతమా తథాపి కిమ్।
ఇత్యుదీక్ష్య నవమేఘమాలికాం, న ప్రయాతి పథికః స్వమన్దిరమ్॥

టీ. సా=ఆ, ప్రియతమా = ప్రేయసి - మిక్కిలి ప్రియురాలైన యానాచెలువ యనుట, యది న జీవతి=బ్రతికియుండదేని-విరహవేదనఁ దాళమిచే బ్రతికియుండకుండిన యెడల ననుట, గతేన=పోవుటచే - నే నింటికిఁ బోవుటచే, కిం=ప్రయోజనమేమి-లేక 'గతేన మయాకిం' అని 'మాయా'శబ్దము నధ్యాహరించుకొన్నయెడల 'పోయినట్టి నాచే నేమి' అని యర్థము. ప్రియురాలు బ్రతికియుండదేని నేనింటికిఁ బోవుటవలనఁ బ్రయోజనమేమియు లేదని భావము. లేక, (యది) ప్రాణితి = బ్రతికియుండునేని - నా ప్రియతమ యేదేని వినోదోపాయములచే నెట్లో ప్రాణములు విడువక యుబుసు పుచ్చుచు బ్రతికియుండునేని యనుట, తథాపి = అట్లయినను-అది యట్లు బ్రతికియుండినప్పటికిని, (గతేన) కిం=(నేను పోవుటచే) ప్రయోజనమేమి - అది బ్రతికియున్నను విరక్తుఁడైన నాకు దానివలనఁ బ్రయోజనములేదు గాన నేను బోవుట వ్యర్థమే యని భావము. ఇతి=ఇట్లని - ఇట్లు విచారముసేసి యనుట, పథికః = (ఒకానొక) తెరువరి, నవ...మాలికాం-నవ=క్రొత్తయైన, మేఘమాలికాం = మబ్బులపరుసను - విరహిజనులను మిక్కిలి పీడించునట్టిదాని ననుట, ఉదీక్ష్య = తలయెత్తిచూచి, స్వమన్దిరం ప్రతి= తనయింటినిగూర్చి, న ప్రయాతి = పయనము కాఁడు. * వైరాగ్యమువలన చిత్తము

* 'య ద్భావి తద్భవత్యేవ య దభావి నతద్భవేత్। ఇతి నిశ్చితబుద్ధీనాం నచి

గట్టిగా చలింపకుండుటచే తనచెలువంగూర్చి యింటికిఁ బోఁడయ్యె ననుట.

క. చన నేటికిఁ బ్రేయసి జీ
వనవతి యగునేని ప్రాణ్రవతి గాసితజిం
బని యే మని యొక తెరువరి
చనఁ డింటికి నవ్యజలదసమయమునందున్. 66

తా. ఒకానొకపాంథుఁడు అప్పుడు క్రొత్తగా లేచుచున్న * మబ్బులవరుసను జూచినవాఁడై యది విరహిజనులకు మిక్కిలి మదనతాపము కలిగించి ప్రాణసంకటము చేయునట్టిదిగాన యింటనున్న తన నెయ్యంపుటిల్లాలు విరహాగ్నిచే నేమగునో యని తలఁచి యింటికిఁ బోవఁజూచియు విరక్తుఁడుగాన తనలో నిట్లు విచారించుచున్నాఁడు: 'ఒకవేళ నాప్రియురాలు విరహతాపముచేఁ గుంది ప్రాణములు విడిచియుండునేని నేనింటికిఁ బోవుటవలనఁ బనియేమి? లేక, యది యెట్లో యుబుసుపుచ్చుచు బ్రతికియే యుండినను నేను విరక్తుఁడను గానఁ బోయియుఁ బ్రయోజన మేమి?' ఇట్లు విచారించినవాఁడై వాఁడు తనయింటికిఁ బయనమై పోయినవాఁడు గాఁడు.

అవ. పండితులైనవారికి దానియందు వైరాగ్యము నుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విరమత బుధా యోషిత్సఙ్గాత్సుఖాత్క్షణభఙ్గురా
త్కురుత కరుణామైత్రీప్రజ్ఞావధూజనసఙ్గమమ్।
న ఖలు నరకే హారాక్రాన్తం ఘనస్తనమణ్డలం
శరణ మథవా శ్రోణీబిమ్బం రణన్మణిమేఖలమ్॥ 67

టీ. హేబుధాః=విద్వాంసులారా, క్షణభఙ్గురాత్ = క్షణకాలములో నశించునట్టి, యోషిత్ సఙ్గాత్ = స్త్రీలతోడిసమాగమ మనెడి - చెలువతోడికూడిక యనెడి,

---

న్నా బాధ తేక్వచిత్ - కలుగనున్నది కలిగి యేతీఱును, కలుగరానిది కలుగనే కలుగదు అని బుద్ధిని నిశ్చయించి యున్నవారిని చింత యెచ్చటను బాధింపదు' అనుట విరక్తచిత్తునిలక్షణము.

* మేఘోదయము మిక్కిలి మనోద్దీపము. ఇదియే మేఘసందేశమున 'మేఘాలోకే భవతి సుఖినోఽప్యన్యథావృత్తి చేతః। కణ్ఠాశ్లేషప్రణయిని జనే కింపున ర్దూరసంస్థే' 'సుఖముగలవారికి - అనగా కాంతలం గూడియున్న పురుషులకుఁగూడ - మేఘమునుజూడఁగా మనస్సు మఱియొకవృత్తి-అనఁగా వికారముగలది యగుచున్నది. కాంతను బాసి దూరమందున్నవాఁడై దానిమెత్తుక బిగి యార కౌఁగిలించుకొనవలెనని యువ్విళ్ళూరునట్టివానినిగుఱించి చెప్పనేల' యని కాళిదాసు చెప్పియున్నాఁడు.

సుఖాత్ = సుఖమువలన, విరమత=విరమింపుఁడు-క్షణకాలమే సుఖము నిచ్చునట్టి స్త్రీసంగమము నుడుగుఁడనుట-దానివలనిసుఖము క్షణికముగాన తుచ్ఛమనియు కావున త్యాజ్యమనియు నాశయము, అయితే, కరుణా...సజ్గమమ్-కరుణా=దయ-(సర్వభూతములందుఁగాని దుఃఖమునొందినవారియెడఁగాని కనికరము, మైత్రీ=పుణ్యవంతులతోడి) చెలిమి, ప్రజ్ఞా=బుద్ధి-ఆత్మవిషయ మైనజ్ఞానము, వీర లనెడి, వధూజన=స్త్రీ, సమూహము యొక్క, సజ్గమం=కూటువను, కరుణ మైత్రి ప్రజ్ఞ లనెడి స్త్రీలతోడికూడిక ననుట, కురుత=చేయుఁడు, కరుణాదులే అంతఃకరణముయొక్క మాలిన్యమును బోఁగొట్టి శుద్ధపఱుచునట్టివి గాన చిత్తపరికర్మములని సాంఖ్యసిద్ధాంతము-ఈ స్త్రీలవలన నూర్జితమైనసుఖము గలుగఁగా క్షణికసుఖము నిచ్చునా స్త్రీని జేపట్టనేల యని భావము. ఎలనఁగా నరకే=నరకమునందు, హార ఆక్రాంతం=ముత్తెపుసరులచే నాక్రమింపఁబడినదియైన-ముత్తెపుసరులచే శోభిల్లునట్టియనుట, ఘన...మణ్డలం;-ఘన=గొప్పదైన, స్తనమణ్డలం=కుచమండలము-విఱివియైన వక్షువగుబ్బలును, అథవా=లేక, రణ...ఖలమ్-రణత్=మ్రోఁగుచున్న, మణిమేఖలమ్=మణులు పొదిగిన మొలనూలు గల॥ శ్రోణీబిమ్బం=నితంబమండలము-గుండ్రని వలుఁదపిఱుఁదులు ననుట, బిగిగబ్బిగుబ్బలులు బలితంపువలుఁదపిఱుఁదులును గలమెఱుఁగుఁబోండ్లనుట, శరణం=రక్షక మైనది, నఖలు=కాదుగదా. కరుణాదులతోడిసంగతియే నరకమందును రక్షించునట్టిది. కాఁబట్టి దానినే కయికొనఁదగు నని యాశయము.

మ. మన సిం పొందఁగ ధీరులార కరుణామైత్రీమనీషాక్షమా
వనితాసంగమ మాచరింపుఁ డెపుడున్ భామాసుఖం బస్థిరం
బని వర్జింపుఁడు హారరమ్యకుచముల్ ప్రాంచన్మణీమేఖలా
ధ్వనితాలంబినితంబముల్ నరకబాధల్ మాన్పి రక్షించునే. 67

తా. విద్వాంసులారా! స్త్రీతోడికూడిక క్షణకాలమే సుఖ మొసంగి నశించునట్టిదిగాన. దానితోఁబనేమి: మీరు స్త్రీలతోకూడికయం దిచ్ఛయుండునేని కరుణ, మైత్రి, ప్రజ్ఞ యనెడి స్త్రీలతోఁగూడుఁడు. ఏలనఁగా ముత్తెపుసరులచే సిరులు చూపు చెలువలగబ్బిచనుగుబ్బలుగాని లేక చిఱుగజ్జెలచేఁ మ్రోఁగుచున్న రతనంపు మొలనూలిచేఁ దులకించి వారి బలితంపువలుఁ దపిఱుఁదులుగాని నరకమునందు వచ్చి మిమ్ము రక్షింపవు గదా.

అవ ఇట్లు సాంఖ్యసిద్ధాంతముచొప్పున వైరాగ్యమును జెప్పి యిపుడు యోగమతానుసారముగా దానినే చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా యోగాభ్యాసవ్యసనకృశయో రాత్మమనసో
రవిచ్ఛిన్నా మైత్రీ స్ఫురతి కృతిన స్తస్య కిము తైః।
ప్రియాణా మాలాపై రధరమధుభి ర్వక్త్రవిధుభిః
సనిశ్వాసామోదైః సకుచకలశాశ్లేషసురతైః॥ 68

టీ. యదా=ఎప్పుడు, (యస్య=ఎవనికి-మీఁద 'తస్య' అని తచ్ఛబ్దముండుటచే నిది యధ్యాహార్యము), యోగా...కృశయోః-యోగ అభ్యాస=(యమనియమాద్యష్టాంగములచే చిత్తమును నిరోధించి యాత్మయందునిలుపుట యనెడు) యోగముయొక్క-యలవాటునందలి, వ్యసన=ఆసక్తిచేత, కృశయోః=చిక్కినట్టి - యోగాభ్యాసమున మెదిగినట్టి యనుట, ఆత్మమనసోః = ప్రత్యగాత్మ అంతఃకరణము అను రెంటికి. అవిచ్ఛిన్నా = ఎడతెగని, మైత్రి = చెలిమి-సంగడి-యోగాభ్యాసవశమున మనస్సు బాహ్యము లైన శబ్దాదివిషయములను బరిత్యజించి ప్రత్యగాత్మయందు రమించుట యనుట, స్ఫురతి=ప్రకాశించునో, (తదా=అప్పుడు), తస్యకృతినః=అధన్యునకు, ప్రియాణాం = ప్రియురాండ్రయొక్క-, తైః=ఆ, ఆలాపైః = మాటలచేతను-చెవి కింపైన తియ్యనిముద్దుపలుకులచేత ననుట, అధరమధుభిః = మోవితేనియలచేతను - నాలుక కింపైన కెమ్మోవిపానకములచేత ననుట, ససిస్వాసామోదైః = ఊర్పులయొక్క- వాసనలతోఁ గూడినట్టి పద్మినిజాతిని బట్టి ఘ్రాణమున కింపైనవాసనలుగల కమ్మయూర్పులతోఁగూడినట్టి యనుట, వక్త్రేవిధుభిః = ముఖచంద్రులచేతను-కంటికింపైన చందురుని వలె నొప్పు నెమ్మోములచేత ననుట, సకుచ...సురతైః-సకుచ కలశ ఆశ్లేష=గిండ్లవంటి పాలిండ్ల కౌఁగిలింతలతోఁగూడిన, సురతైః = రతికేళులచేతను-ఒడలి కింపైన బాహ్యసంభోగములచేతను అభ్యంతరసంభోగములచేతను - 'సకుచకళశ' మనుట బాహ్యరతికిని 'సురత' మనుట అంతరరతికిని గమకములు, ఇట్లు చెవి కన్ను మొదలైన యా యా యింద్రియము లన్నిటికిని నింపుగూర్చు, ముద్దియలముద్దుపలుకులు, మోము చందురులు మొదలైనవానిచేత, కిము = ఏమి - వానితో ఏమిసంబంధమనుట, మనస్సు ఆత్మయందు నెలకొని యందలి యమందానందమును అనుభవించునపుడు ప్రియురాండ్రయీయాలాపాదులు అతితుచ్ఛములుగాఁ దోఁచును గాన నట్టివానితోఁ బనేమి యని భావము.

చ. ఎనసినయోగమార్గరతి ‡ యెవ్వనిడెందములో వెలుంగుతో
గొనకొని యేకమై వెలుఁగుఁ ‡ గూరిమి మీఱఁగ వాని కేటికిన్
వనితలముద్దుపల్కులును ‡ వాతెర తేనియ లూర్పుఁదావులున్
గొనబగుమోముఁజందురులు ‡ గుబ్బలఁ గౌఁగిటఁ జేర్చుకూటముల్.

తా. ఎవఁడు యోగాభ్యాసమందలినిష్ఠచే మనస్సును బనుపఱిచి యాత్మయందు నెలకొల్పి యందలిమహానందము నెడతెగక యనుభవించునో యట్టిధన్యునికిఁ బ్రియురాండ్రముద్దుఁబలుకులచేతను, మోవితేనియలచేతను, మోముచందురులచేతను, కమ్మయూర్పులచేతను, గిండ్లవంటిగుబ్బపాలిండ్ల బిగికౌఁగిలింతలతోఁగూడిన పెనఁకువలచేతను వరుసగాఁ జెవిమొదలైన యాయాయింద్రియములకుఁ గలుగుసుఖము తుచ్ఛమే యగును గాన నట్టివానితో వానికి సంబంధము కలుగదు.

అవ. వేదాంతముయొక్క సిద్ధాంతముచొప్పున వైరాగ్యమును వర్ణించి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదాసీ దజ్ఞానం స్మరతిమిరసఞ్చారజనితం
తదా దృష్టం నారీమయ మిద మశేషం జగ దితి ।
ఇదానీ మస్మాకం పటుతరవివేకాఞ్జనజుషాం
సమీభూతా దృష్టి స్త్రిభువన మపి బ్రహ్మ మనుతే ॥ 69

టీ. యదా=ఎప్పుడు, స్మర...జనితం-స్మర = మన్మథుఁడనెడి, తిమిర = (బుద్ధిపరముగా) చీఁకటియొక్క - కామాంధకారముయొక్క యనుట - (దృష్టిపరముగా) 'తిమిరం నేత్రరోగే స్యా దన్ధకారేఽపి చ స్మృతమ్' అన్నట్లు, తిమిరమనెడి కంటి తెవులుయొక్క, సఞ్చార=వ్యాప్తిచేత, జనితం = పుట్టింపఁబడినదైన, అజ్ఞానం = అవివేకము, ఆసీత్=ఉండెనో, తదా=అప్పుడు, అశేషం=సమస్తమైన, జగత్ = ప్రపంచము, నారీమయం ఇతి = స్త్రీమయమైనదని - స్త్రీలచే నిండినదని, దృష్టం = కనుఁగొనఁబడినది. మన్మథుఁడు కలిగించిన యజ్ఞానముచే లోకమెల్ల స్త్రీలుగాఁ గనఁబడిన దనుట, ఇదానీం = ఇప్పుడు, పటు...జుషాం-పటుతర = బహుసమర్థమైన-(బుద్ధిపక్షమున) అజ్ఞానమును దూలింపఁ జాలినట్టి యనుట-(దృష్టిపక్షమున) ఆరోగమును దూలింపఁజాలినట్టి, వివేక = వివేక మనెడి, అఞ్జనం = కాటుకను-నేత్రకల్యాణమనెడి సిద్ధాంజనము ననుట, జుషాం = పొందియున్నట్టి, అస్మాకం = మాయొక్క, దృష్టిః= మతి-చూపు అని అర్థాంతరము, సమీభూతా సతీ = సమముగాఁ జేయబడినది అగుచు - తన యెప్పటిబాగునకు వచ్చినదై యనుట, త్రిభువనం = మూఁడులోకములను, బ్రహ్మ= బ్రహ్మముగా - బ్రహ్మమయముగా ననుట, - మనుతే =తలఁచుచున్నది-జ్ఞాన ముదయించుటవలన జగములనెల్ల బ్రహ్మస్వరూపముగా తెలియుచున్న దనుట. కాటుకచేత కంటితెవులు తీసిపోఁగా కుండమొదలైన వస్తువులు వానివాని కలరూపునఁ గనఁబడు నట్లు, తత్త్వజ్ఞానముచే కామాంధకారమువలనఁ గ్రమ్మిన యజ్ఞానము తొలఁగగా పరవస్తువు సాక్షాత్కరించుచున్నది. ఈతత్త్వసాక్షాత్కారరూపమైన సమ్యగ్దర్శనముచే సమస్తమును బ్రహ్మాకారముగాఁ గనుపట్టెడి. ఇదియే వేదాంతసిద్ధాంతమని భావము. ఇట్లు వివేకము పరశ్రేయస్సు కలిగించునది గాన దానింబడయుటకై ప్రయత్నము సేయవలయు నని తాత్పర్యము. 'స్మరతిమిర' 'వివేకాఞ్జన' ఇత్యాదిప్రకృతిరంజకములైన యారోపములచే రూపక మలంకారము. 'దృష్టిః' అనుచో మతికిని చూపునకును శ్లేషమూలకమైన యభేదారోపము. అలంకారములు రెంటికిని సంకరము.

చ. స్మరతిమిరప్రచారభవశశ్వదబోధము గల్గువేళ మే
దురగతి ముజ్జగంబులు వధూమయమై కన నయ్యె నిప్పు డిం

పరయఁగ సద్వివేకమహిశతాంజనసంగత మై మదీయభా
సురసమదృష్టి బ్రహ్మముగఁజూచుచునున్నది విశ్వ మంతయున్.

తా. కంటికిఁ దిమిర మనురోగము కలిగినపుడు చూపు చెడి ఒక గుణము గల వస్తువు పలోకగుణము గలదిగా నగపడునట్లు బుద్ధికి కామాంధకారముచే నజ్ఞానము కలిగినపుడు బ్రహ్మాత్మకమైన జగత్తెల్ల మాకు స్త్రీమయముగాఁ దోఁచినదయ్యె. కాటుకచే నాకంటితెవులు నశింపఁగా చూపాయావస్తువులను కలరీతిని గనుఁగొనునట్లు, వివేకముచే నాయజ్ఞానము నశింపఁగా మాబుద్ధి ముల్లోకములను బ్రహ్మస్వరూపముఁగా దలఁచుచున్నది.

అవ. ఇంతవఱకును జెప్పఁబడిన సువిరక్తపద్ధతికి విలక్షణ మైనదిగా దుర్విరక్తపద్ధతిని జెప్పుచున్నాఁడు. అందు తొలుత కృతాత్ములకు వివేకము స్ఫురించు నని చెప్పినదానినే నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తావ దేవ కృతినామపి స్ఫుర త్యేష నిర్మలవివేకదీపకః।
యావ దేవ న కురఙ్గచక్షుషాం తాడ్యతే చటులలోచనాఞ్చలైః॥

టీ. కృతినాం అపి=పుళలులైనట్టివారికిని, ఏష = ఈ-పూర్వోక్తమైనయనుట, నిర్మల...దీపకః-నిర్మల = కళంకములేని, వివేక=తత్త్వజ్ఞాన మనెడి, దీపకః = దీపము, కురఙ్గచక్షుషాం = జింకకన్నులవంటి కన్నులు గల స్త్రీలయొక్క, చటు...చలైః - చటుల = చంచలములైన, లోచన అఞ్చలైః = కన్నులకొలుకులచేత-కడగంటిచూపులచేతననుట, యావదేవ=ఎంతవఱకు, నతాడ్యతే = కొట్టుబడదో-చూడఁబడదోయనుట, తావదేవ = అంతవఱకే, స్ఫురతి = ప్రకాశించుచుండును. ఎంతటివివేకపుళలుఁడైనను కామినికడగంటిచూపు తగిలెనా యావివేకమును నిర్వహించుకొని యుండువాఁ డెవ్వఁడని భావము. అంచలశబ్దము 'అఞ్చలత్వంశుకాన్తే స్యాత్' అన్నట్లు కొనపు వాచకముగా నుండియు కొనయందుండు సామ్యమునుబట్టి కడగంటిచూపులయందు ఉపచరించెడి నని తెలియునగి.

క. నీలోత్పలనయనాతర
ళాలోకలహతులు సోఁకనంతకు వెలుఁగున్
ధీలలితసుజనవిమలో
ద్వేలాతిస్ఫుటవివేకదీపము నెమ్మిన్. 70

తా. వివేకపుళలులైనవారికిఁగూడ నిర్మలమైనవివేక మనెడిదీపము, లేడిచూపులవన్నెలాండ్ర బెళుకుఁగడగంటిచూపులు గ్రుచ్చుకొనకుండునంతవరకే ప్రకాశించును గాని యవి తగిలెనా ప్రకాశింపనేరదు.

అవ. వీరలు దుర్విరక్తులని వీరి వాక్యములవలననే తెలియ నగును. ఆవచనము లిట్టివే యని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వచసి భవతి సఙ్గత్యాగ ముద్దిశ్య వార్తా
శ్రుతిముఖరముఖానాం కేవలం పణ్డితానామ్ ।
జఘన మరుణరత్నగ్రన్థికాఞ్చీకలాపం
కువలయనయనానాం కో విహాతుం సమర్థః ॥ 71

టీ. శ్రుతి...ముఖానాం - శ్రుతి వేదములచేఁ ముఖర = శబ్దించుచున్న - ఎడ తెగక వేదములను బఠించుచుండుటచే శబ్దించుచున్న యనుట, ముఖానాం = నోళ్లుగల, పణ్డితానాం = వివేకులకును = వేదాంతపారీణు లైనవారికిఁగూడ ననుట, కేవలం వచసి = వట్టివాక్యముననే - మాటయందుమాత్రమే యనుట, సఙ్గత్యాగం = స్త్రీలతోడి కూడికవదలుటను, ఉద్దిశ్య = గుఱించి, వార్తా = కథ, భవతి = కలుగుచున్నది-మాట లందుమాత్రమే స్త్రీలసంబంధము వదలుకొనవలయు ననువిషయము గాని మనస్సునం దది లేదనుట - అట్లు పూనిక చెప్పుటే కాని యాచరించుట లేదని భావము. ఏలనఁగా, కువలయ నయనానాం = కలువ రేకులవంటి కన్నులు గల స్త్రీలయొక్క, అరుణ... కలాపం-అరుణమణి=కెంపులయొక్క, గ్రన్థి=కూర్పుగల - కెంపులుపొదిగిన యనుట, కాఞ్చీ మొలనూలనెడి, కలాపం = భూషణముగల, జఘనం = మొలను, విహాతుం = విడుచుటకు, కః = ఎవ్వఁడు, సమర్థః = చాలినవాఁడు - ఎవఁడును విడువఁజాలఁ డనుట. బహుతరముగా దుర్విరక్తులమాట లిట్టివే యని భావము.

చ. నిగమసుభాషితాభ్యసనశనిష్ఠలు గల్గినయట్టిపండితుల్
మగువలపొందు నింద్య మని ✽ మాటికి వార్తలు చెప్ప నేర్పరుల్
జగమున నెవ్వఁ డోపు విల ✽ సత్కురువిందమణిప్రభాధగ
ద్ధగితకలాపరమ్యవని ✽ తాజఘనంబుఁ బరిత్యజింపఁగాన్. 71

తా. దుర్విరక్తులు వేదముల నెప్పుడు పఠించుచుండు వేదాంతవేత్త లైనను చెలువలతోడిసంబంధము కూడదని మాటలుమాత్రమే చెప్పుచుందురు గాని మనః పూర్వకముగా నటు లాచరింపరు. ఏలన మంచికెంపులు పొదిగిన మొలనూలిచే చెలువారుచున్న కలువకంటుల మొలలను విడువ నెవ్వరితరము?

శ్లో॥ స్వపరప్రతారకోఽసౌ, నిన్దతి యోఽలీకపణ్డితో యువతీః ।
యస్మా త్తపసోఽపి ఫలం. స్వర్గః స్వర్గేఽపి చాప్సరసః॥ 72

టీ. యం = ఏ, అలీకపణ్డితః = కపటపండితుఁడు - నిజమైన పాండిత్యము లేని పురుషుఁ డనుట, యువతీః = జవరాండ్రను, నిన్దతి = దూషించుచున్నాఁడో, అసౌ =

అట్టి యీ, స్వ...తారకః-స్వపర = తనయొక్కయు నితరులయొక్కయు, ప్రతారకః= వంచకుఁడు - తన్నును నితరులను వంచించువాఁడు అగునని శేషము - ఎవఁడు పండితుఁడైయుండి జవరాండ్రను దూషించునో యట్టివానిపాండిత్యము సత్యమైనది కాదు, వట్టి బూటకమే యగును. ఏలన, వాఁడట్లు వారిని నిందించినను దుదకు నిందించిన తన్నును ఆనిందలను విన్న యితరులను వంచించినవాఁడే యగునని భావము. ఆ వంచించుట యెట్లో చెప్పుచున్నాఁడు, యస్మాత్ = ఎందువలన, తపసోఽపి = (ఆపండితుఁడు సేయు చాంద్రాయణాదులు వ్రతోపవాసాదులు మొదలైన రూపముగా నుండు) తపస్సునకుఁగూడ, ఫలం=ఫలము, స్వర్గః=స్వర్గమో, స్వర్గేఽపి=ఆస్వర్గమునందుఁగూడ, అప్సరసః=ఊర్వశి మొదలైన యచ్చరలు, ఫలం = భోగ్యవస్తువో - ఆ స్వర్గమునందు యచ్చరలతోడిసంగమమే ఫలమగునో యనుట, అందుచేత వారిని నిందించు కల్ల పాండిత్యము గలవాఁడు తన్నును తనయుపదేశమును విను నితరులను వంచించినవాఁడగు నని పూర్వముతో నన్వయము. తపస్సునకు ఫలము రంభాది స్త్రీలతోడి సంభోగము. ఇట్లు పండితుఁడు తపంబుచేసి యా స్త్రీలతోఁ గూడంబోవువాఁడయ్యు నది తెలియక యిచట స్త్రీలను నిందించుటచేఁ దన్ను వంచించుకొన్నాఁడనియు, నిట్లు పరులకును ఫలమైయుండఁగా స్త్రీలను నిందించిచెప్పుటచే వారినిగూడ వంచించినాఁడనియు భావము. ('స పరప్రతారకోఽసౌ' అనుపాఠమున, ఏపండితుఁడు తనకు జవరాండ్రు ప్రియులుగా నుండియు వారిని నిందించుచున్నాఁడో యట్టివాఁడు కేవలము పరులను వంచించువాఁడనియుఁ గాఁబట్టి సరియైనపండితుఁడు గాఁడనియు నర్థము.)

తే. కుటిలవాదియుఁ బరవంచకుఁ డండు వాఁడు
నెమ్మి నెవ్వాఁడు యువతుల నింద సేయు
నింద్రలోకము తపములకెల్ల ఫలము
స్వర్గమున నున్నవార లచ్చరలు గారె? 72

తా. తపంబుసేయుటకు స్వర్గము ప్రాప్తించి యందు రంభాదులైన కుంభస్తనుల ననుభవించుటయే ఫలము. ఇట్లు చెలువంపు జవరాండ్రతో కూడికయే ఫలముగా నుండియుఁ బండితుఁ డెవ్వఁడేని వారిని నిందించునేని వాని పాండిత్యము గల్లయే యగును. వాఁడును అట్టిఫలము తెలియక నిందించుటచేతన్నే కాక, నిందించి చెప్పుటచే తక్కినవారినిగూడ వంచించినవాఁ డగును.

అవ. మన్మథుని జయించుట మిక్కిలియుఁ గష్ట మని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమ్భదళనే భువి సన్తి ధీరాః
కేచిత్ప్రచణ్డమృగరాజవధేఽపి దక్షాః।

కిన్తు బ్రవీమి బలినాం పురతః ప్రసహ్య
కన్దర్పదర్పదళనే విరలా మనుష్యాః ॥ 73

టీ. భువి=భూలోకమునందు, మత్తే...దళనే-మత్తేభ = మదించిన యేనుఁగుల యొక్క, కుమ్భ=కుంభస్థలమును, దళనే = చీల్చుటయందు, ధీరాః=శూరులైనవారు, సన్తి=కలరు, కేచిత్ = కొందఱు పురుషులు, ప్రచణ్డ...వధేఽపి-ప్రచణ్డ = మిక్కిలి భయంకరమైన, మృగరాజ = సింహముయొక్క, వధేఽపి = చంపుటయందును-బెడిదమైన సింగమును జంపుటకుఁగూడ ననుట, దక్షాః=చాలినవారు - ఏనుఁగును జంపువారి కంటె శూరులైనవారును గల రని భావము. కిం తు=అయినను, బలినాం = బలాఢ్యులైనవారియొక్క-జ్ఞానబలము గలవారియొక్క యనియు గమ్యము, పురతః=ముందు, బ్రవీమి=చెప్పుచున్నాను-చే యెత్తి జంకులేక చాటిచెప్పెద ననుట, చెప్పుట యేదనఁగా, ప్రసహ్య = బలాత్కారముగా-భుజబలమువలనఁగాని బుద్ధిబలమువలనఁగాని యనుట, కన్దర్ప...దళనే-కన్దర్ప = మన్మథునియొక్క, దర్ప = గర్వమును, దళనే = చీల్చుటయందు-పోఁగొట్టుటయం దనుట, మనుష్యాః = (నేర్పరులైన) మనుష్యులు, విరళాః = పలుచనైనవారు-ఎక్కడనో యరుదుగా నుందురు గాని పెక్కండ్రు లేరనుట. ఇచట 'కన్దర్పదర్ప' అనుటచే వృత్త్యనుప్రాసము.

తే. సమదకుంజరకుంభభం ॥ జనులు మఱియు
నుగ్రమృగరాజవధదక్షు ॥ లుర్విఁ గలరు
తఱుచుగా లేరు కందర్ప ॥ దర్పదళన
నిపుణజను లని చాటింతు ॥ నిఖిలసభల. 73

తా. పుడమియందు మదపుటేనుఁగుల కుంభములనుం జీల్పఁజాలినట్టి శూరులున్నారు. వీరన నేల, మిగుల బెడిదమైనసింగమును దునుమఁజాలు మహావీరులును మఱికొందఱున్నారు. ఎట్టివారుండిన నేమి ? మన్మథునిరూపు రూపుమాపంజాలిన వారె వరో మిక్కిలియరు దని యెట్టిబలవంతులముందు నేని జంకులేక చెప్పుచున్నాఁడను.

అవ. మన్మథుని జయింపరాదని ముందు చెప్పినదానినే మఱొక రీతిని మఱలఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సన్మార్గే తావ దాస్తే ప్రభవతిచ నర స్తావదే వేన్ద్రియాణాం
లజ్జాం తావ ద్విధత్తే వినయమపి సమాలమ్బతే తావదేవ।
భ్రూచాపాకృష్టముక్తాః శ్రవణపథగతా నీలపక్ష్మాణ ఏతే
యావల్లీలావతీనాం న హృది ధృతిముషో దృష్టిబాణాః పతన్తి॥

టీ. భ్రూచా...ముక్తాః-భ్రూచాప = కనుబొమ యనెడివింటిచేత, ఆకృష్ట = ఈడువఁబడినవియును, ముక్తాః = విడువఁబడినవియు - (దృష్టిపరముగా) కనుబొమలు త్రిప్పినిగిడింపఁబడినవియు, (బాణపరముగా) విలు వంగునట్లు నారి నీడ్చి ప్రయోగింపఁబడినవియు నని తెలియునది, శ్రవణపథగతాః = చెవిత్రోవను బొందినవియు- (దృష్టిపరముగా) కన్నులు చెవివఱకు నిడుదగాఁ జాఁగి యుండుటచే నందుండి వెడలునప్పుడు చెవి నొఱసికొని నిగుడునట్టియు- (బాణపరముగా) వింటిని జెవివఱకు సారించుట వలన నందుండి వెడలునవి యనియు నర్థములు, నీలపక్ష్మాణః = (దృష్టిపక్షమున) నల్లని ఱెప్పలు గలవియు- (బాణపక్షమున) నల్లనిగఱులు గలవియు, ధృతిముషః = ధైర్యమును హరించునవియు-రెంటికి సమము, అయిన, ఏతే = ఈ-పురుషుల తెంపును దూలించుటచే ప్రసిద్ధములైన యనుట' లీలావతీ నాం = వగలాండ్రయొక్క, దృష్టిబాణాః=చూపులనెడితూపులు. యావత్ =ఎంతవఱకు, హృది=(దృష్టిపరముగా) మనస్సునందు-(బాణపరముగా) ఱొమ్మునందు, నపతన్తి = పడవో-నాటవో యనుట, నరః=పురుషుఁడు-విద్వాంసుఁడైననను. సన్మార్గే=మంచిమార్గమునందు - (శ్రుతిస్మృతులు బోధించెడియాచారమునం దనుట, తావదేవ=అంతవఱకే, ఆస్తే = వర్తించుచున్నాఁడు, ఇన్ద్రియాణాం=ఇంద్రియములకు. తావదేవ=అంతవఱకే, ప్రభవతి=చాలినవాఁడగును-అంతవఱకే యింద్రియముల నడంపజాలు ననుట, లజ్జాం = సిగ్గును-రోఁత పుట్టించు పనులఁ జేయుటకుఁ గొంకుట ననుట, తావదేవ=అంతవఱకే, విధత్తే = అనువర్తించుచున్నాఁడు, వినయమపి=అడఁకువనుగూడ, తావదేవ=అంతవఱకే, విధత్తే=అనువర్తించుచున్నాఁడు, వినయమపి = అడఁకువనుగూడ, తావదేవ = అంతవఱకే, సమాలమ్బతే = కైకొనుచున్నాఁడు. కులుకులాండ్రవాలారుఁజూడ్కులు తాఁకినపిదప సన్మార్గప్రవర్తనాదులు నిలుపుకొన నెవ్వఁడును నేరఁడనిభావము-ఇచట నుత్తరార్థమున సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపక మలంకారము.

శా. సారాచారముఁ బూను నింద్రియములన్ శాసించు లజ్జాన్వితుం
డై రాజిల్లుఁ బ్రశాంతిఁ జేకొను నరుం డందాఁక నెందాఁక దు
ర్వారంబుల్ శ్రుతిమార్గగాములు నుదారభ్రూధనుర్ముక్తముల్
నారీవీక్షణబాణముల్ చొరవు విన్నాణంబుగా డెందమున్. 74

తా. విలుకాండ్రు వింటిని వంచి చెవివఱకు నారిని లాగి విడుచునట్టి నల్లనిగఱులతోఁ గూడినతూపులవలె, కులుకులాండ్రు కనుబొమలు వంచి చెవివఱకుఁ గడలుకొను కన్నుంగవనుండి నల్లని ఱెప్పలనిటు దీటుకొను వాఁడిచూపులు నిగిడింపకుండునంతవఱకే యెట్టిపురుషునకుఁగాని మంచినడవడియు, నింద్రియములనడంచుటయు, లజ్జయు వినయమును నుండును. వా రట్టిచూపులు నిగిడించిరా యివియెల్ల నుండనే యుండఁజాలవు.

అవ. వేయేల ; చెలువలు పూనినయెట్టిపసికిఁగాని బ్రహ్మయు నడ్డపడఁజాలఁ డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉన్మత్త ప్రేమసంరమ్భా, దారభ్యంతే య దఙ్గనాః ।
తత్ర ప్రత్యూహ మాధాతుం, బ్రహ్మాపి ఖలు కాతరః ॥ 75

టీ. అఙ్గనాః=స్త్రీలు, ఉన్మత్త...సంరమ్భాత్-ఉన్మత్త=మిక్కుటమైన విచ్చలవిడియైన, ప్రేమ = అనురాగముయొక్క, సంరమ్భాత్ = సంభ్రమముచేత - ఉరవడిచేననుట, యత్=దేనిని-ఏపనిననుట, ఆరభ్యంతే=చేయఁదొడఁగుదురో, తత్ర=అందు-ఆపనివిషయమున ననుట, ప్రత్యూహం=విఘ్నమును,. ఆధాతుం=చేయుటకు, బ్రహ్మాపి=బ్రహ్మయును-తక్కినవారినిజెప్ప నేల యనుట, కాతరఃఖలు = పిఱికియైనవాఁడు గదా - ఆపనిని చెఱుచుటకు భయపడుననుట - చెఱుచుటకు శక్తుఁడు గాఁడనిభావము. ఒకటిని నిశ్చయించిరా దాని నెవ్వ రడ్డగించినను విడువక యెదురులేక యుండునంగనలను అడ్డగించువాఁ డెవఁ డని యాశయము.

క. ప్రేమావేశభరంబున
భామాజను లాచరించు పని మరలింపం
దామరవిరిలోఁ బొడమిన
యామేటికి నైన నలవి యగునె తలంపన్. 75

తా. చెలువలు బలితంబైనవలపున తత్తఱపడి మంచిదో చెడ్డదో యెట్టిపనిని గాని చేయఁబూనిరేని దాని నడ్డగించి నిలుపుటకు బ్రహ్మయు నేరఁ డనఁగాఁ దక్కినయెట్టివారు నడ్డగింపఁజాల రని చెప్ప నక్కఱలేదుగాదా.

శ్లో॥ తావ న్మహత్త్వం పాణ్డిత్యం కులీనత్వం వివేకితా ।
యావ జ్జ్వలతి నాఙ్గేషు హతః పఞ్చేషుపావకః ॥ 76

టీ. యావత్ = ఎంతవఱకు, హతః = చెడ్డైన-తన్నుఁ గొలిచినవారిని మిక్కిలి యగౌరవపాత్రులం జేయుటచే నికృష్టుఁడైనట్టియనుట, పఞ్చేషుపావకః = మన్మథుఁడనెడి యగ్ని, అఙ్గేషు = అవయవములందు, నజ్వలతి=వెలుఁగకుండునో-తాపము పుట్టింపకుండునో యనుట, తావత్ = అంతవఱకు, మహత్త్వం = మహానుభావత్వము-పేరిమి యనుట, పాణ్డిత్యం = ప్రజ్ఞ కలిమి-ఎఱుక యనుట, కులీనత్వం=మంచికులమునఁ బుట్టుటయు, వివేకితా=ఎగ్గులగ్గులను విచారించి తెలియునేరుపును, ఉండు నని శేషము.

క. కులశీలవివేకంబులు
దొలఁగక నరులందు నిల్చు దుర్భరమదన
జ్వలనము సర్వాంగంబుల
నెలకొననందాఁక నంత నిలువం గలవే. 76

తా. మన్మథాగ్ని శరీరమును తపింపఁజేయ కుండునంతవఱకే పెద్దఱికమును,

నెఱుకయును, ఆభిజాత్యమును, వివేకమును నిలిచియుండును గాని యది తపింపఁ దొడఁగెనా యవి యేవియు నిలిచియుండవు:

అవ. సాంసారికులకు సద్గతి కలుగుట దుర్లభ మని సహేతుకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ శాస్త్రజ్ఞోఽపి ప్రగణితనయో ఽప్యాత్తబోధోఽపి బాఢం
సంసారేఽస్మి న్భవతి విరలో భాజనం సద్గతీనామ్ ।
యే నైతస్మి న్నిరయనగరద్వార ముద్ఘాటయన్తీ
వామాక్షీణాం భవతి కుటిలా భ్రూలతా కుఞ్చి కేవ॥ 77

టీ. యేన=ఎందుచేత, ఏతస్మిన్ (సంసారే)=ఈసంసారమునందు, వామాక్షీణాం =(సొగసైనకన్నులు గల) స్త్రీలయొక్క, కుటిలా = వంకరయైన, భ్రూలతా = తీఁగవంటి కనుబొమ, కుఞ్చికా ఇవ=కుంచెకోలవలె-గడియఁద్రూనుదీయు వంకరయినుప కమ్మివలె, నిర...ద్వారం-నిరయనగర = యమపురముయొక్క, ద్వారం=వాకిటిని వాకిటితలుపుగడియమార్గము ననుట, ఉద్ఘాటయన్తీ = తెఱచునట్టిది-వ్యామోహమును బుట్టించి దుర్గతిని బ్రవేశింపఁజేయున దనుట' భవతి = అగునో, (అతః = అందుచేత), శాస్త్రజ్ఞః అపి = సకలశాస్త్రరహస్యములను దెలిసినవాఁడైనను, ప్రగుణితనయః అపి-ప్రగుణిత = మిక్కిలివల్లింపఁబడిన, నయః అపి = నీతిశాస్త్రము గలవాఁడైనను - నీతిశాస్త్రమును జక్కఁగా పరిశీలించినవాఁడైన ననుట - ('ప్రథితవినయోఽపి' అనుచో ప్రసిద్ధి నొందినవినయము గలవాఁడైనను-వినయముచేఁ బ్రసిద్ధుఁడైన ననుట), బాఢం = దృఢముగా, ఆత్తబోధః అపి = పొందఁబడినజ్ఞానము గలవాఁడైనను-దృఢజ్ఞాన ముప్పతిల్లినవాఁడైన ననుట-ఆత్మబోధోఽపి' అనుచో ఆత్మజ్ఞానముగలవాఁడైనను ననుట), అస్మిన్ = ఈ, సంసారే=సంసారమునందు, సద్గతీనాం = మంచిగతులకు, భాజనం= పాత్రము, విరలః = పలుచనైనవాఁడుగా-ఎవఁడో యొకఁ డనుట, భవతి = అగును. స్వర్గాదిసద్గతులను ఎవఁడో యొకఁడు పొందు ననుట, యమపురమువాకిలిఁ దెఱచు కుంచెకోలవంటిదై కలుసకంటుల వంకరయైన కనుబొమ జనులకు మరులుకొలుపు నీ సంసారమునం దెంతవఱకు మెలఁగుచుండునో యంతవఱకు శాస్త్రజ్ఞత్వాదిగుణములు గలపురుషులుకూడ సద్గతులకుఁ బాత్రులు కాఁజాలరని భావము. స్త్రీలతోడి సంగము కలవారికి సద్గతి యెక్కడి దని యాశయము. అలంకార ముపమ.

తే. శాస్త్రవిదుఁ డైన బుధుఁ డైన ♀ సనయుఁ డైన
సద్గతికిఁ బోవు టరిది సం ♀ సారసరణి
యమపుర ద్వారములకవా ♀ టములఁ గుంచి
కలునుబలె విప్పుచున్నవి ♀ కలికిబొమలు. 77

తా. చెన్నారుకన్నుంగవలు గల చిన్నారి పూఁబోఁడుల విలువంపుగలికి తీవియ వలె సొంపారు కనుఁగొను, యమపురద్వారముయొక్క తలుపుగడియవలె దీయుసంచెకోలవలె (దుర్గతికిం బోవుపువదై) యీసంసారమునందు వెలయుచుండఁగా నిందు వర్తించు పురుషుఁడు శాస్త్రజ్ఞుఁడైనను, నీతిశాస్త్రకుశలుఁడైనను, జ్ఞానసంపన్నుఁడైనను సద్గతికిఁ బాత్రుఁ డగుట యరిది.

అవ. రెండుశ్లోకములచే మన్మథునివింతనడవడిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కృశః కాణః ఖఞ్జః శ్రవణరహితః పుచ్ఛవికలో
వ్రణీ పూయక్లిన్నః కృమికులశతై రావృతతనుః।
క్షుధా క్షామో జీర్ణః పిఠరకకపాలార్పితగళః
శునీ మన్వేతి శ్వా హతమపి చ హన్త్యేవ మదనః॥ 78

టీ. కృశః=(తిండి దొరకమిచే దేహమున తోలు నెముకలుమాత్రము మిగులునట్లు) చిక్కినదియు, కాణః = (గుడ్డిదియు-లేక, 'కాణః కాకైకచక్షుషః' అన్నట్లు ఒంటికన్ను గలదియు, ఖఞ్జః = కుంటిదియు - సేయరాని పని చేయుటం బట్టి దుడ్డుకఱ్ఱదెబ్బచేతఁ గాలువిఱిగిన దనుట, శ్రవణరహితః = చెవులు లేనిదియు-చెవులు మొదలంట తెగినదియు, పుచ్ఛవికలః = తోఁకయందు విచ్ఛేదము నొందినదియు-తోఁక తెగినది యనుట, వ్రణీ = (దేహమెల్ల) గాయములు గలదియు-లేక పుండ్లు గలదియు, కావుననే, పూయక్లిన్నః = (ఆ పుండ్లనుండి కారునట్టి) చీముచేఁ దడిసినదియు, కృమికులశతైః = వందలకొలఁది పురుగుల సమూహములచేత, ఆవృతతనుః-ఆవృత = క్రమ్ముకొనఁబడిన-పురుగు లంతటను వ్యాపించిన యనుట, తనుః = దేహముగలదియు, క్షుధా=ఆఁకటిచేత, క్షామః = క్షీణించినదియు, జీర్ణః=ముదిసి యంగములబిగి వీడినదియు, పిఠరక...గళః-పిఠరక=కుండయొక్క, కపాల = పెంకుచేత, అర్పిత = తగులఁబడిన, గళః = మెడగలదియు-కుండయొక్క వలయముగా నున్న మూతిపెంకు మెడయందుఁ దగులుపడియున్నది యనుట-కుండయందు తల దూర్చి [illegible]గలియన్నమును బూర్ణముగాఁ దిని యంతమాత్రకే బలిసితలను వెలికిఁ దీయజాలక యిటునటుఁ గుండ పడిదిగొట్టగాఁ నది పగిలి యంగుపెంకు వేఱుపడినంత దానిమూతిపెంకు తన గొంతునఁ జిక్కుకొనియున్న దనుట-లేక, దొంగతనమునకై దండించుటకుఁగాను చట్టిలో మంగలమునో నకుమ బొందఁజేసి మెడకుఁ దగిలింపఁబడినది యనియు గ్రాహ్యము, ఇట్లు రోఁతఁబుట్టించులక్షణములుగల, శ్వా=కుక్క, శునీం = ఆఁడుకుక్కను, అన్వేతి = వెంబడించుచున్నది-కలయుటకొఱకు వెనుకొనుచున్న దనుట, హతమపి చ = నశించినదానిని సైతము, మదనః = మన్మథుఁడు, హన్త్యేవ = చంపనే చంపుచున్నాఁ

డు-మరులుగొలిపి పీడించుచున్నాఁడనుట - చచ్చినదానినే చంపుట యన్యాయమనియు విచారింపఁ డనుట, పలుగాకియైన మరుఁడు ఎవరిని ఏమి దాఁ జేయఁడనుట. మరులు దలఁచూపరాని యిట్టియవలక్షణపుదశనున్నకుక్క మరులుగొనుట దానిస్వభావము కాదు, మరునిప్రభావమే యని యాశయము.

చ. కరము కృశించి కాల్ విఱిగి కన్నులు గానక పుచ్ఛహీనమై
పురుగులు గ్రమ్ముచున్న వ్రణపుంజము మే నలమంగ నాఁకటం
బరవశమై ఘటీముఖకపాలగళం బగుకుక్క పెంటితో
నరిగెడుఁ గూళజంతువుల కైనను నధించు మనోజుఁ డక్కటా. 78

తా. ఎమ్ములు తోలుగాఁ జిక్కి, యొకకన్ను పోయి, కాలు విఱిగి, తుంటై, చెవులు మొదలంటఁ దెగి, తోఁకయుఁ దునిగి, దేహమాత్రయు గంట్లును బుండ్లునై వానినుండి కాఱుచీముచేఁ దడిసి, అందుండిపుట్టిన లెక్కిడరాని పురువులు దేహము నందెల్లఁ బ్రాఁకులాడ, ఆఁకటిచేఁ దఱిఁగి, ముదిమిచేఁ దూలి, కుండయొక్క వలయాకారపు మూతిపెంకు మెడఁ దగులుపడి, యిట్లు రోఁతలపాలైయున్న కుక్కసయితము తనచెడుగతిని దలంపక యొకయాఁడుకుక్కను జూచెనా మరులుగొని దాని వెనువెంటఁ దగులుచున్నది. ఇది మరునిమహిమ. వాఁడేమి! ఇంచుమించుగాఁ జచ్చినదానినిగూడ విడువక వలపుగొలిపి చంపనేచంపుచున్నాఁడు. ఏమి యన్యాయము!

శ్లో॥ స్త్రీముద్రాం ఝషకేతనస్య పరమాం సర్వార్థసమ్పత్కరీం
యే మూఢాః ప్రవిహాయ యాన్తి కుధియో మిథ్యాఫలాన్వేషిణః
తే తేనైవ నిహత్య నిర్దయతరం నగ్నీకృతా ముణ్డితాః
కేచిత్పఞ్చశిఖీకృతాశ్చ జటిలాః కాపాలికాశ్చాపరే॥ 79

టీ. కుధియః = దుర్బుద్ధి గలవారును, కాఁబట్టియే, మూఢాః = వివేకము లేని వారును అగు, యే = ఎవరు, మిథ్యాఫలాన్వేషిణః సన్తః-మిథ్యాఫల = బూటకములైన ఫలములైనవానిని - అభూతచరము లగుటచే లేనివానితో సాటి యగు స్వర్గాది మోక్షఫలముల ననుట, అన్వేషిణః సన్తః = వెదకునట్టివా రగుచు, సర్వా...: కరీం-సర్వ అర్థ = సమస్తములైన ధర్మార్థకామము లనెడిపురుషార్థములయొక్క, సమ్పత్ = కలిమిని, కరీం = చేయునట్టిదియు - ధర్మార్థకామపురుషార్థముల సమృద్ధికి హేతువైనది యనుట, పరమాం = శ్రేష్ఠమైనదియు, ('జయినీం' అను పాఠమున మన్మథునికి జయముగలిగించునదియు ననియర్థము). అగు, ఝషకేతనస్య = (చేఁప పడగలయందుఁ గల) మన్మథునియొక్క, ('కుసుమాయుధస్య' అనుచో పువ్వులు ఆయుధముగాఁగల మన్మథునియొక్క), స్త్రీముద్రాం = స్త్రీయనెడి ముద్రను - స్త్రీరూపముగా నున్న వానిచిహ్నము ననుట, ప్రవిహాయ = విడిచి,

యా = పోవుదురో-మఱొకమార్గమునఁ బోవుదురో యనుట - ప్రవ్రాజకు లగుదురో యని భావము, తే=అమూఢులు, తేనఏవ = వానిచేతనే - తనముద్ర నతిక్రమించుటచేఁ గుపితుఁడైన యామన్మథునిచేతనే యనుట, నిర్దయతరం = మిక్కిలి దయలేనట్లుగా, నిహత్య=తెప్పవపఱుపఁబడి, నగ్నీకృతాః = దిస్సమొలవారుగాఁజేయఁబడిరి - దిగంబరు లనెడి సన్న్యాసులు గావింపఁబడిరని. యర్థాంతరము, ముణ్డితాః = తల గొఱిగింపఁ బడినవారైరి - ముండితశిరస్కులైయుండు పరమహంసలుగాఁ జేయఁబడిరని యర్థాంతరము, కేచిత్ = కొందఱు, పఞ్చశిఖీకృతాః=అయిదుశిఖలు గలవారుగా - అనఁగా సగము గొఱిగింపఁబడి సగముజుట్టుగలవారుగాఁ జేయఁబడిరి-పంచశిఖు లనఁబడు యతులైరనుట, కేచిత్ = కొందఱు, జటిలాః=జడలుదాల్చినవారైరి - మునులైరని యర్థాంతరము, అపరే = మఱికొందఱు, కాపాలికాశ్చ = తలపునుకతో బిచ్చమెత్తువారైరి - కాపాలికులను నొకతెగ సన్న్యాసులైరనుట - తనముద్రను బరిత్యజించినవారి నెల్ల వస్త్రహీనులు మొదలైనవారినిగాఁ జేసెనుగాని సౌభాగ్యసంపన్నులను జేయలేదనుట. లోకమున తీక్ష్ణదండులైన రాజులు తమయాజ్ఞ నుల్లంఘించి యపరాధులైన జనులను గొందఱిని కలధనమెల్లఁ దీసికొని కట్టుగుడ్డసైతము లేకుండఁజేసియుఁ గొందఱిని తలయంతయు, గొఱిగించియు, కొందఱిని సగముతలమాత్రము గొఱికించియు, కొందఱిని జడలందాల్చునట్లు చేసియు, కొందఱిని పునుకతో బిచ్చమెత్తునట్లు చేసియు నెట్లు దండించునో అట్లే మన్మథుం డనురాజు సంసారసుఖసాధనము స్త్రీయే యని సిద్ధాంతముచేసి దానిమీఁద తాను వేసియున్న స్త్రీరూపమైన ముద్రను ఎవఁ డుల్లంఘించి మఱొక మార్గమునఁ బ్రవర్తించునో వారిని వస్త్రహీనులు మొదలైనవారినిగాఁ గావించి దండించునని భావము. స్త్రీసంగము వదలి వైరాగ్యము నొందినవారిలోఁ గొందఱు దిస్సమొలగా నుండు సన్న్యాసులుగాను (లేక దిగంబరులనెడి బుద్ధసన్న్యాసులుగాను) గొందఱు పరమహంసలుగాను గొందఱు పంచశిఖులను తెగవారుగాను, గొందఱు జడదారులుగాను, గొందఱు కాపాలికు లనెడియొక తెగయతులుగాను నగుదురని యాశయము. ఇచట వైరాగ్యకృతములైన నగ్నత్వాదులను మన్మథకృతములుగా నుత్ప్రేక్షించుటచే నుత్ప్రేక్షాలంకారము. ఇది 'నూనమ్' ఇత్యాదివ్యంజకములు ప్రయుక్తములు కానందున గమ్యమగును.

చ. స్మరునకు సర్వలోకజయసంపద లీయఁగఁ జాలుప్రౌఢలం
దరుణుల నింద సేయుట నధర్ములు కొందఱు మానవుల్ దిగం
బరులును బ్రహ్మచారులుఁ గపాలకపాణులు దండహస్తులై
తిరుగుచు నున్నవారు రతిదేవుని మీఱిన భోగ మబ్బునే. 79

తా. ఏమూఢులు బుద్ధిచెడినవారై ప్రత్యక్షముగా సకలార్థముల నొడఁగూర్చునదియు స్త్రీయనఁబడునదియు నైన మన్మథుని మేలిముద్రను గైకొనక వదలి

స్వర్గము మోక్షము ననెడి కంటికిఁ దెలియరాని బూటకఫుఫలముల వెదకుచుం బోవు దురో యట్టివారిని మన్మథుఁడు, లోకములో రాజులు తమముద్రను సరకుసేయని వారిని గావించునట్లు, మిక్కిలియు దయమాలి కొందఱిని గట్టు పుట్టము సైతము లేనివారినిగాను (దిగంబరులనుగా ననుట), కొందఱిని దలయంతయు గొఱిగింపఁబడినవారినిగాను (పరమహంసలనుగాననుట), గొందఱిని సగముతల గొఱి గించి సగముజుట్టు పెట్టఁబడినవారినిగాను, (పంచశిఖులనుగా ననుట), కొందఱిని తలయెల్ల జడలుగట్టినవారిని గాను (జడదారులనుగా ననుట), కొందఱిని పునుక చిప్ప లో బిచ్చమెత్తి బ్రతుకువారినిగాను (కాపాలికులనుగా ననుట) చేసి దండించిన వాఁడయ్యె.

అవ. వేయేల, మహర్షులుసయితమింద్రియముల నిగ్రహింపఁ జాలినవారు గారైరని చెప్పియుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయో వాతామ్బుపర్ణాశనా
స్తేఽపి స్త్రీముఖపఙ్కజం సులలితం దృష్ట్వైవ మోహంగతాః।
శాల్యన్నం సఘృతం పయోదధియుతంభుఞ్జన్తి యే మానవా
స్తేషా మిన్ద్రియనిగ్రహో యది భవే ద్విన్ధ్యః ప్లవే త్సాగరే॥

టీ. వాతా...శనాః-వాత=గాలియు, అమ్బు=జలమును, పర్ణ = ఆకులును, అశనాః=ఆహారముగాఁ గలవారైన - శరీరయాత్రామాత్రమునకు వలయు గాలిని నీళ్ళను బండుటాకులను భక్షించువారే కాని యింద్రియపుష్టికై మృష్టాన్నమును భుజించు వారు కానట్టి యనుట, తే=ఆ, విశ్వామిత్రపరాశరప్రభృతయః అపి=విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు మొదలుగాఁ గలవారుకూడ, సులలితం = మిక్కిలి సుందరమైనట్టి, స్త్రీ...జం - స్త్రీ = స్త్రీలయొక్క - మేనక రంభ సత్యవతి మొదలైన సుందరీ మణులయొక్క యనుట, ముఖపఙ్కజం=మోముఁదామరను, దృష్ట్వా ఏవ = చూచియే, మోహం = మోహమును, గతాః = పొందినవారైరి - ఆ స్త్రీలకు లోబడినవారైరనుట- ఇంద్రియముల నిగ్రహింపఁజాలకపోయిరని భావము. యేమానవాః = ఏసాధారణ మనుష్యులు, సఘృతం=నెయ్యితోఁగూడినదియు, పయో...యుతం - పయః = పాలుతోడను, దధి=పెరుఁగుతోడను, యుతం=కూడినదియు, అగు, అన్నం=వరియన్న మును - మిక్కిలి వీర్యపుష్టికలిగించుమృష్టాన్నము ననుట, భుఞ్జన్తి = భుజింతురో, తేషాం=అట్టివారికి, ఇన్ద్రియనిగ్రహః = ఇంద్రియముల నడంచుట, భవేత్ యది= కలుగునేని, విన్ధ్యః=వింధ్యపర్వతము, సాగరే=సముద్రమునందు, ప్లవేత్ = తేలును, ('విన్ధ్యస్తరేత్సాగరమ్' అనుపాఠమున వింధ్యము సముద్రమును దాఁటు ననుట), బండలు నీటం దేలుట కన్నదియు విన్నదియుఁ గాదు. కాన వింధ్య మెకప్పుడును సాగరమునఁ దేలదు. వింధ్యము తేలుట యెట్లో యట్లె యింద్రియముల నిగ్రహించు

టయు అసంభావితమే యగునని యాశయము. వాతాదులను గొనుచుఋషులకే యిటువంటి యవస్థ గలిగినప్పుడు మృష్టాన్నమును భుజించు మానవులనుగుఱించి చెప్పనేల యని భావము. ఇచట నింద్రియములకు గ్రహింపఁబడుసంబంధ ముండియు వింధ్యప్లవన దృష్టాంతముచే నట్టిసంబధము లేమిని (అనఁగా అసంబంధమును) జెప్పుటచే నతిశయోక్తి యలంకారము.

చ. వనదళవాతముల్ మెసవు ♣ వారు పరాశరకౌశికాదు లా
ఘనులును సుందరీజనులఁ ♣ గన్గొని మోహితచిత్తులైరి హె
చ్చినఘృతపాయసాన్నము భు ♣ జించెడివారలకున్ మనోజయం
బు నెగడు నేని వింధ్యము స ♣ ముద్రజలంబులఁ దేలియాడదే. 80

తా. శరీరయాత్రామాత్రమునకు వట్టిగాలి, నీళ్లు, ఆకు లలును లనెడి పేలవమైన యాహారమును దిని తపంబులు సలువుచుండు విశ్వామిత్రుఁడు పరాశరుఁడు మొదలైన మహర్షులే సొగసులు వలుకు మేనక సత్యవతి మొదలైన చెలువల మొగమును జూచినంతనే మోహముపాలై యుండఁగా. నిఁక నేయిపాలు పెరుఁగులతోఁ గూడినదై వీర్యవృష్టి కలిగించు మంచివరియన్నమును దిను సాధారణజనులకు నింద్రియనిగ్రహము కలుగుటెట్లు? అట్లు వా రింద్రియముల నిగ్రహించిరేని వింధ్యమనెడి పెనుఁగొండ సముద్రమునఁ దెప్పలఁ దేలదా?

ఇదిశృంగారశతకమున సువిరక్త దుర్విరక్తపద్ధతి యన్నది చతుర్థవింశతి

భర్తృహరిసుభాషితము - ఋతువర్ణనపద్ధతి.

అవ. ప్రసంగవశముగాఁ జెప్పవచ్చినదానిని జెప్పిముగించిప్రకృతమైన శృంగారమున కుపయోగించునదిగా ఋతువర్ణనము నారంభింపఁ గోరినవాఁడై లోకమునను వేదమునను, వసంతము మొదటిదిగా వ్యవహరింపఁబడుటవలన దాని నాఱుశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పరిమళభృతో వాతాః శాఖా నవాఙ్కురకోటయో
మధురవిరుతోత్కణ్ఠాభాజః ప్రియాః పికపక్షిణామ్ ।
విరళవిరళస్వేదోద్గారా వధూవదనేన్దవః
ప్రసరతి మధౌ ధాత్ర్యాం జాతో న కస్య గుణోదయః॥ 81

టీ, వాతాః=వాయువులు-ఉపవనములనుండి పొలయు తెమ్మెరలనుట, పరిమళ భృతః=పరిమళమును దాల్చునవి-'విమర్దోత్థేపరిమళోగన్ధే' అన్నట్లు నానాపుష్ప

ములసమ్మర్దములవలని వాసనావిశేషమును వలచునవి, అయ్యెను అని శేషము' ఇట్లు మీఁదనెల్ల నెఱుఁగునది, శాఖాః = (మామిడి మొదలైన మ్రానుల) కొమ్మలు, నవ అఙ్కుర కోటయః=(క్రొత్తలైన మొలకలు గల కొనలు గలవి-మొనలయందు చిగిర్చి నవనుట, అయ్యెను. పికపక్షిణాం = కోయిలపిట్టలయొక్క, ప్రియాః = స్త్రీలు-ఆఁడు కోవెలలనుట, మధుర...భాజః-మధుర = మామిడిచిగుళ్ల వగరురసమును గ్రోలుటచే నింపైనట్టి, విరుత = ఎలుఁగులందు, ఉత్కణ్ఠా = తమకమును, భాజః = పొందినవి-తీయని యెలుఁగుతోఁ గూయుటయం దమిగలవి యనుట, ('మధురవిరుతోత్కణ్ఠా వాచః' అనుపాఠమున, పికపక్షిణాం=కోయిలపిట్టలయొక్క, వాచః=పలుకులు, మధు...త్కణ్ఠా-మధుర=తీయని, విరుత =ఎలుఁగులచేత, ఉత్కణ్ఠాః=ఉత్సుకములైనవియు-మధురమైనధ్వనిచేత నుత్సాహముగలవిగాఁ గనఁబడునవి యనుట - వానిపలుకుల యుత్సాహము అందలికలవశముచేఁ దెలియు నని భావము, కాఁబట్టియే, ప్రియాః = ఇంపైనవియు-కోయిలలు తమకంబుతో తియ్యనియెలుంగుల నింపారుపలుకులు పలుకు ననుట), అయ్యెను, వధూ...దనాః-వధూ=స్త్రీలయొక్క, వదన+ఇన్దవః = ముఖచంద్రులు- చందురునివంటి ముద్దుమోగములనుట, విరళ...ద్గారాః-విరళ విరళ = మిక్కిలిపలుచనైన-వేసవి వేఁడ్రములేమిచే మిక్కిలి కొంచెముగాఁ గలిగిన యనుట, స్వేద ఉద్గారాః=చెమటల చిందుటలు గలవి-అతిస్వల్పముగా చెమరించునవి యనుట-కావుననే 'మఱింతయనుభవయోగ్యములైనవని భావము, అయ్యెను. ('విరళసురతసేదోద్గారాః' అనుచో స్వల్పముగా రతిక్రీడయందు చెమట గాఱునవి యనుట), ఇచట ఉద్గారశబ్దమునకు గౌణవృత్తిచే గ్రామ్యత్వము గలుగదు, ఇట్లు ఇవి యెల్ల నగుటకు హేతువేమనఁగా, ధాత్ర్యాం=భూమియందు, మధౌ=వసంతము,ప్రసరతిసతి=వ్యాపించుచుండఁగా, కస్య = దేనికి-ఏవస్తువునకు, గుణ ఉదయః = గుణము పొడచూపుట - లేక గుణము హెచ్చుట, న జాతః = కలుగదు - సకలవస్తువులకును గుణాతిశయము కలుగు ననుట, కావుననే వాయువులు మొదలైనవి మనోహరము లైనవని భావము.

చ. వలపు వహించె గంధగిరి * వాతపరంపర భూరిభూజశా
ఖలు చిగిరించె నింపెసఁగెఁ * గాకలి కోకిలలందుఁ జెక్కులం
బలుచనిఘర్మబిందువులు * భామలకుం బ్రసరించె నెయ్యెడం
జెలువు ఘటింపఁజాలదు వి * శేషవసంతసమాగమం బిలన్. 81

తా. పుడమియందెల్ల వసంతఋతువు వ్యాపించి విలసిల్లుచుండఁగాఁ బ్రతి వస్తువునకు గుణమతిశయించును. కాఁబట్టి యప్పు డుపవనములనుండి పొలయు నెలదెమ్మెరలు పలువగలపువ్వులతావులు వలచుచుండును, మ్రాఁకుఁగొమ్మలు మొనలందెల్లఁ గ్రొంజిగుళ్లు మొలకెత్తి మురువుగాఁ జూపట్టును. కోయిలలు తీయనియెలుఁగెత్తి

కొలకొలమని యింపౌనుపలుకులు సొంపుతోఁ గూయును. మదరాంధ్రచందురునివం టి ముద్దుమొగంబులు మిక్కిలి పలుచగాఁ జెమరించుటచే మఱింత యుపభోగయోగ్య ముగా నుండును.

శ్లో॥ మధురయం మధురైరపి కోకిలా, కలకలైర్మలయస్యచ వాయుభిః।
విరహిణః ప్రహిణస్తి శరీరిణో, విపది హన్త సుధాపి విషాయతే ॥

టీ. అయం = ఈ-పూర్వము చెప్పఁబడిన యనుట, మధుః=వసంతుఁడు, మధురైః=యింపైన, కోకిలాకలకలైః = అఁడుకోవెలలయొక్క కలకలమను నెలుఁగులచేతను-('కలగనైః' అనుచో వానియవ్యక్తమధురధ్వనులచేత ననుట), మలయస్య = చందనపుఁగొండయొక్క, వాయుభిశ్చ = తెమ్మెరలచేతను-మిక్కిలి హాయిగాఁ బోలయువానిచేత ననుట, విరహిణః = విరహము గలిగియున్న, శరీరిణః=ప్రాణులను-జనుల ననుట, ప్రహిణస్తి = నాశముసేయుచున్నాఁడు ('ప్రణహన్తి' అనుచో నిదియే యర్థము). ఇంపైన కోయిలపలుకులు మొదలైనవానిచే వసంతుఁడెల్లు విరహిణులను నాశముచేయు ననఁగా, విపది = ఆపత్కాలమందు, సుధా అపి = అమృతముకూడ, విషాయతే = విషమువలె నగుచున్నది-విషమువలె ప్రాణముల నలంచుననుట, హన్త= అక్కటా! 'మధురయం' ఇత్యాదివిశేషముచే 'విపదిహన్త సుధాపి విషాయతే' అను సామాన్యము సమర్థింపఁబడినది గాన అర్థాంతరన్యాస మలంకారము. అది 'విషాయతే' అనుచోఁ గలయుపమతో సంకీర్ణమగుచున్నది. అనుప్రాస మనెడి శబ్దాలంకారమును 'మధురయం మధురైః' 'విరహిణః ప్రహిణస్తి' ఇత్యాదులందుఁ దెలియునది.

తే. నిండుకొని వచ్చుగందపుఁ గొండచల్ల
గాలియును బికకాకలిఁ గారవంబు
విరహిజనుల వధించె నవ్వేళఁ గాన
నమృతమును విషమగు విపత్ప్రాప్తియందు. 82

తా. ఆపత్కాలమందు నమృతమువంటి వస్తువుకూడ విషమువలెఁ బ్రాణసంకటముగాఁ నుండునుగాన జనులకు విరహముకలుగునపుడు కొలకొలమని పలుకు కోయిలల తీయనిపలుకులును, నల్లనహాయిగాఁ బొలయుమలయమారుతములును, దుస్సహములుగా నుండును. కావున వసంతుఁడు వీనిం గొని విరహిజనులప్రాణముల నలంచుచున్నాఁడు.

అవ. వసంతము విరహిజనులకే కష్టముగా నుండును గాని తక్కినవారి కట్లుగా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆవాసః కేలికిఙ్కృతస్య దయితాః పార్శ్వే విలాసాలసాః
కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్మేరో లతామణ్డపః।

గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై ర్ముగ్ధా స్సితాంశోః కరాః
కేషాంచి త్సుఖయన్తి చాత్రహృదయం చైత్రే విచిత్రాః స్రజః*॥

టీ. పార్శ్వే=ప్రక్కను, కిలికిఞ్చితస్య = రోషము అశ్రువు హర్షము భీతి మొదలైనవానియొక్క సంకరముగానుండు శృంగారచేష్టావిశేషముయొక్క, ఆవాసః=ఉనికిపట్టును - ఉనికిపట్టయినవారును అనుట. ఇచట కిలికించితమునకు ఆధారమాత్రమే చెప్పఁగోరుటవలన 'ఆవాసః'అని ఏకవచనము గ్రహింపఁబడినదిగా విశ్లేషించుకొనునది, 'రోషాశ్రుహర్షభీత్యాదేః సఙ్కరః కిలికిఞ్చితః' అని కిలికించితలక్షణము, విలాసఅలసాః=లీలలచే మందటిలినవారును-కటాక్షము భుజాక్షేపము మొదలైన వివిధ విలాసముల నల్లల్ల నీటుగులుకఁజేయువారు ననుట-ఇచట 'స్మరమస్వీకృతవ్రీడా' యన్నట్లు వలపుచే సిగ్గు డిందుపఱుపఁబడి యుండుటవలన నాయికలు ప్రగల్భరాండ్రని తెలియునది, అగు, దయితాః=ప్రియురాండ్రును, కర్ణే = చెవియందు, కోకిల...రవః = కోకిలకామినీ=ఆఁడుకోవెలలయొక్క, కల=అవ్యక్తమధురమైన, రవః = శబ్దమును, స్మేరః=వికసించినట్టి, లతామణ్డపః=పొదరిలును-తీఁగెయిల్లును-వికసించిన పువ్వులుగల పొదరిల్లనుట, ఇచట పువ్వులయొక్క వికసించుట యనుధర్మము పువ్వులుగల పొదరింటియందు ఉపచరించునట్లు చేయఁబడెనుగాన పొదరింటిపువ్వులు వికసించె ననుటకు మాఱుగా పొదరిల్లే వికసించెనని చెప్పఁబడెను' కతిపయైః=కొందఱయగు-పెక్కండ్రైనరసాభాసమగునుగాన కొంద అనఁబడెను, సత్కవిభిః సమం = మంచికవులతోఁ గూడ, గోష్ఠీ=ప్రసంగము, ముగ్ధాః=మనోహరములైన, సితాంశోః = చంద్రునియొక్క, కరాః=కిరణములు, విచిత్రాః=పలువిధములైన, స్రజః=పూదండలును, అత్ర=ఈ, చైత్రే=వసంతమునందు, కేషాంచిత్ = కొందఱియొక్క - విరహులుకాని యితరులయొక్క యనుట, హృదయం=మనస్సును, సుఖయన్తి=రంజింపఁ జేయుచున్నది-అందఱియొక్క హృదయములనురంజింపఁజేయుననుట,ఇటువంటిసౌభాగ్యము గలవారు కొందఱేగాన కొందఱినే రంజిల్లఁజేయునని భావము. ఇచట దయితలు మొదలైనబహుకారణములు హృదయమును రంజించుట యనునొక కార్యమును సాధించుటకై పూనుటను జెప్పుటచే ద్వితీయ సముచ్చయ మలంకారము.

---

* ఈశ్లోకమునకుఁ బాఠాంతరము.

శ్లో॥ ఆవాసః కిల కిఞ్చిదేవ దయితాపార్శ్వే విలాసాలసః
కర్ణే కోకిలకామినీకలరవః స్మేరో లతామణ్టపః।
గోష్ఠీ సత్కవిభి స్సమం కతిపయై స్సేవ్యాః సితాంశోః కరాః
కేషాంచి త్సుఖయ న్త్యవేహి హృదయే చైత్రేవిచిత్రాః క్షపాః॥

టీ. దయితాపార్శ్వే=ప్రియురాలిప్రక్కను,విలాసఅలసః = లీలచే నల్లల్ల వర్తిం

చ. ఘనకిలికించిత ప్రచుర కాంతలు చెంతఁ బికాంగనాకల
స్వనములు వీనులందు సుమ శాలినికుంజము పుష్పమాల్యముల్
వినుతకవి ప్రసంగమును వెన్నెలతేటలు భాగ్యవంతు లా
జనులకుఁ జైత్రమాసమున సౌఖ్యమొనర్చు సుగంధితోయముల్.

తా. ఈవసంతకాలమందు, జంకెనచూపులు కన్నీళ్లు నుబ్బును వెఱపును బిరిగొన్న శృగారంపుచేష్టలు పచరించుచుఁ, గడగంటఁజూచుట బొమలు త్రిప్పుట మొదలైన యొయ్యారింపువగలు పలుకుచుఁ, గెలఁకులఁ జెలువారుచుండు చిగురాకుఁ బోండ్లును, జెవులకింపుగాఁగూయు నాఁడు కోవెలలును, నిండారఁబూచిన పొదరిండ్లును, సరసవచనరచనాచతురులైనకొందఱు కవివరులతోఁడి ముచ్చటలును, జందురుని సోంపారు చల్లని తెల్లని వెన్నెలలును, పలువగల పూవుదండలును సౌభాగ్యసంపన్నులైన యొక కొందఱికిమాత్రము గలిగి వారిని సుఖింపఁజేయును.

శ్లో॥ పాన్థస్త్రీవిరహానలాహుతికలా మాతన్వతీ మఞ్జరీ
మాకన్దేషు పికాఙ్గనాభి రధునా సోత్కణ్ఠ మాలోక్యతే ।
అప్యస్తే నవపాటలాపరిమళప్రాగ్భారపాటచ్చరా
వాన్తిక్లాన్తి వితానతానవకృతః శ్రీఖణ్డశైలానిలాః॥ 84

టీ. అధునా=ఇప్పుడు-ఈ వసంతసమయమునందనుట, పాన్థ...కలాం-పాన్థస్త్రీ=ప్రోషితభర్తృకలయొక్క. విరహ+అనల = వియోగాగ్నియొక్క, ఆహుతి కలాం = హవిస్సువేల్చు వ్యాపారమును-అగ్ని నెట్లు హవిస్సు వేల్చి ప్రజ్వరిల్లఁ జేయుదురో యట్లే యావిరహ మనెడియగ్నిని వేల్చి యుద్దీపింపఁజేయు ననుట - విరహాగ్నిని మిక్కిలి యుద్దీపింపఁజేయుననిభావము. ('ఆహుతికథాం' అనుచో ఆహుతి యనెడి వృత్తాంతము ననుట), ఆతన్వతీ = చేయుచున్నట్టిదైన, మాకన్దేషు = తియ్యమామిడి

చునట్టి, కిఞ్చిదేవ = ఒక్కింతయేయైన, ఆవాసః = నివాసమునుఁ ('కర్ణే—కతిపయైః' అనుపఱతు ఉభయపాఠములను అరము సమము), సేవ్యాః = సేవింపఁదగినవైన, సితాంశోః కరాః = చంద్రకిరణములు, చైత్రే = వసంతమునందు. విచిత్రాః=పూర్వోక్తము లైన 'ఆవాసః' ఇత్యాదివివిధసుఖములచే వింతలైన, క్షపాః = రాత్రులు, కేషాంచిత్ = కొందఱియొక్క, హృదయం=మనస్సును, సుఖయన్తి = సుఖింపఁజేయుచున్నది. అవేహి = ఎఱుఁగుము.

తా. వసంతర్తువునందు ప్రియురాండ్రపజ్జ నీటుగులుక వసించుటచేతను, జెవికింపైన యాఁడుకోవెలలపలుకులచేతను, పూచినపొదరిండ్లచేతను, కొందఱు కవివరులతోడి ముచ్చటలచేతను, వెన్నెలలచేతను వింతలు సేయురాతిరులు కొందఱు పుణ్యాత్ములకే కలిగి వారిని మిక్కిలి రంజింపఁజేయునని యెఱుఁగుము.

చెట్లయందు, (గల అని శేషము), మంజరీ=పూగుత్తి, పికాఙ్గనాభిః = ఆఁడుకోవెలల చేత, స ఉత్కణ్ఠం=తమకముతో, ఆలోక్యతే=చూడఁబడుచున్నది-ఇష్టమై యుండుట చేత నని భావము. నవ...చ్చరాః-నవ=క్రొత్తయైన, పాటలా = కలిగొట్టు చెట్టుల యొక్క, పరిమళ = వాసనలయొక్క, ప్రాగ్భార = అతిశయమును, పాటచ్చరాః = దొంగిలించునవియు-కలిగొట్టు చెట్లులందప్పుడు క్రొత్తగాఁ బుట్టినపువ్వులనుండి బుగు లుకొనుతావులతోఁ గూడినది యనుట, క్లాన్తి...కృతః-క్లాన్తి = బడలికలయొక్క, వితాన = సమూహముయొక్క, తానవ =తనుత్వమును-కృశత్వమునుననుట, కృతః=చేయు నవియు-బడలికలనెల్లఁ బోగొట్టునవి యనుట, అల్పాః = మందములైనవియు, నగు, తే=ఆ-ప్రసిద్ధములైన, ('అప్యేతే నవపాటలా...' అనుపాఠమున, అపిచ = మఱి యును, ఏతే=ఈ-ప్రసిదములైన యనియర్థము), శ్రీఖణ్డ...నిలాః - శ్రీఖణ్డశైల= చందనపుఁగొండయొక్క, అనిలాః=వాయువులు-మలయమారుతములనుట, వాన్తి=వీచు చున్నవి. మంజరీప్రభృతులచే వసంతము విరహిజనులకు దురంత దుఃఖకరమనియుఁ, గవగూడియున్నవారికి పరమానందకర మనియుఁ దెలియునది. 'వియోగాగ్ని' యనుచోఁ గల రూపకము 'ఆహుతికలామ్' అనుచోఁ గలయుపమ యపేక్షిత మగుటచే దానితో సంకరము నొంది శాబ్దమైన అనుప్రాసముతోడను సంకీర్ణమయ్యెడి.

చ. వరలు వియోగినీవిరహ ✻ వహ్నికి నాహుతిలీలఁ బొల్చు భా
సురసహకారమంజరులఁ ✻ జూచి మదించెఁ బికంబు లత్తఱిన్
సురతపరిశ్రమాతిశయ ✻ సూదనముల్ విహరించెఁ బాటలీ
పరిమళభారచోరములు ✻ బంధురచందన శైలవాతముల్. 84

తా. వసంతకాలమునఁ దియ్యమావులందుఁ బూగుత్తి పొడసూపుచున్నది. హవిస్సు అగ్ని నెట్లో యట్లు యాపూగుత్తియు, దేశాంతరమునందుఁ బురుషు లుండు టచే వారి నెడఁబాసి గాసిపడుచున్నయెలనాఁగల మదనాగ్నిని మఱింత యధికముగాఁ జేయుచున్నది. దాని మెసవుటకై యాఁడుకోవెలలు మిక్కిలి యాతురతతోఁ జూచు చున్నవి. చందనపుఁగొండనుండి చిఱుదెమ్మెరలు కలిగొట్టు చెట్లులందుఁ గ్రొత్తగా నవి చినపువ్వుల గుబులుకొనుతావులను గొల్లగొనుచు, బడలికలనెల్లఁ బాపుచు వీచు చున్నవి.

శ్లో॥ ప్రథితః ప్రణయవతీనాం, తావ త్పద మాతనోతు హృదిమానః।
భవతి న యావ చ్చన్దనతరుసురభి ర్మలయపవమానః॥ 85

టీ. ప్రథితః=ప్రసిద్ధమైన - మఱింతదృఢమైనదయనుట, మానః = మానము-మన స్సుయొక్కబిగి-ప్రియుఁడు పరకాంతతోఁ గూడుటవలని యసూయచేఁ గలిగిన కోప మనుట, 'స్త్రీణా మీర్ష్యాకృతః కోపోమానోఽన్యాసఙ్గిని ప్రియే । శ్రుతే వానుమితే దృష్టే' అని మానలక్షణము, చన్దనతరుసురభిః-చన్దనతరు=చందనపుచెట్లచేత-వానిపై

వీచి వాని తావులతోఁ గూడుటచేత ననుట, సురభిః = పరిమళించుచున్న, మలయపవమానః = మలయపర్వతపుగాలి, యావత్ = ఎందాఁక, నభవతి = కలుగదో-వీవదోయనుట, తావత్ = అందాఁక, ప్రణయవతీనాం = ప్రేమ గల ప్రియురాండ్రయొక్క, హృది=మనసునందు, పదం=స్థానమును, ఆతనోతు = చేయునుగాక-అందాఁక నెలకొని యుండుననుట. మలయమారుతము మిక్కిలి మదనోద్దీపకమైనదిగాన మానినులఁ దమ ప్రియులయెడ మాన మెంతదృఢముగా నుండినను ఆగాలి వీవఁగానే దానిని విడిచి తమంతటనే ప్రియులను లోనగుదు రని భావము.

తే. అంగజునిగంధసింధురం బనఁగఁ బరఁగు
మలయజసుగంధిమలయాద్రిమారుతంబు
మలయ దెందాఁక నందాఁక మానవతుల
మానసంబుల నెలకొని మాన మమరు. 85

తా. మానినులకుఁ దమప్రియులయం దెంతప్రేమయుండియు వారు పరకాంతలతోఁ గలిసినయీసుచే నాప్రేమ మడంచి మిక్కిలియుఁ గోపము పూనియుందురు. అయినను మలయపర్వతమునందలి చందనపుచెట్లయొక్క వాసనలతోఁ గూడిన చల్లనిగాలి మరులుకొలుపుచుఁ బయిని వీపకుండునంతవఱకే యాకోపము దాల్చియుండఁజాలుదురు గాని యది వీచెనా మానము వీడి వల పగ్గలింపఁగాఁ దమంతనె ప్రియులకు వశమగుదురు.

శ్లో॥ సహకారకుసుమకేసర, నికరభరామోదమూర్ఛితదిగన్తే।
మధురమధువిధురమధుపే, మధౌ భవేత్కస్య నోత్కణ్ఠా॥ 86

టీ. సహ...అన్తే - సహకార = తియ్యమావుల, కుసుమ = పూవులయొక్క, కేసర నికరభర = ఆకరువుగుంపుల పెంపులయొక్క-మిక్కిలియెక్కువగా నివ్వటిలుచున్న యకరువులయొక్క యనుట, ఆమోద = వాసనలచేత, మూర్ఛిత = వ్యాప్తములైన, దిగన్తే=దిక్కులకొనలుగలదియు, మధుర...మధుపే-మధుర = తీయని, మధు= పూఁదేనియచేత-దానిని గ్రోలుటచేత ననుట, విధుర = విహ్వలములైన-మత్తుగొని కళవళించుచున్న, మధుపే = తుమ్మెదలుగలదియు-మామిడిపూవుల యకరువుల వాసనలు బుగులుకొనుటచేతను దేనియ లాని సొక్కుచు ఝుంకారములు సేయుతుమ్మెదలచేతను మిక్కిలి యుద్దీపకమైనట్టియనుట, మధౌ=వసంతమునందు, కస్య = ఎవరికి- స్త్రీకిఁగాని పురుషునికిఁగాని యనుట, ఉత్కణ్ఠా=తమి-మరుకేళియందు తమకము, నభవేత్ = కలుగదు-అందఱికిని గలుగుననుట. కాఁబట్టి యప్పుడు మానమును విడుచుటయె యుక్తమని భావము. అనుప్రాసము శబ్దాలంకారము,

తే. సరసనహకారకుసుమకేసరసమూహ
గురుతరామోదమయదిగంతరము మధుర

మధువిధురమధుపము మధుకమానసమయ
మెవ్వనికి వేడ్క వాటింప కి దిజ్జగమున. 86.

తా. వసంతమునందు తియ్యమామిడి పూచుటచే వానియందలి యకరువుల తావులు నలుగడల గుబులుకొనుచున్నవి. తీయనిపూఁదేనియలు గ్రోలి సోలి తుమ్మెదలు పాటలు పాడుచున్నవి. ఇట్టికమ్మవాసనలచేతను గండుతుమ్మెదలపాటలచేతను మిక్కిలి మరులుకొలుపుచు వసంతము రాఁగా నప్పు డెట్టివానికేని మరుకేళియందుఁ దమి కలుగకపోదు.

అవ. ఇఁక మూఁడుశ్లోకములచే గ్రీష్మఋతువునువర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అచ్ఛాచ్ఛచన్దనరసార్ద్రతరా మృగాక్ష్యో
ధారాగృహాణి కుసుమానిచ కౌముదీచ ।
మన్దో మరు త్సుమనసః శుచి హర్మ్య పృష్ఠం
గ్రీష్మే మదంచ మదనంచ వివర్ధయన్తి॥ 87

టీ. అచ్ఛ...తరాః - అచ్ఛ = మిక్కిలియు నచ్ఛమైన - కడుం దెల్లనైన యనుట, చన్దనరస = గంధపుద్రవము చేత-అనుపుగానున్న గందంపుఁబూఁతలచేత ననుట, 'గుణేరాగే ద్రవేరసః' అనియమరుఁడు, ఆర్ద్రతరాః = మిక్కిలి తడిసినవారైన-వేఁడిమి శమించి చలువగలుగుటకై దట్టముగా మేనఁ గలప మలందుకొన్నవారైనట్టి యనుట, మృగాక్ష్యః= జవరాండ్రును, ధారాగృహాణి = నీటిని దారలుగాఁగాని తుంపరలుగాఁగాని చల్లునట్టియంత్రములు గల యిండ్లును, కుసుమానిచ = మల్లెలు మొదలయిన పువ్వులును, కౌముదీచ=వెన్నెలయును, సుమనసః = జాజిపువ్వుయొక్క-జాజి పూవుందావులతోఁ గూడిన యనుట, 'సుమనా మాలతీ జాతీ' అని యమరుఁడు, మన్దః = మెల్లగాఁ బొలయునట్టి, మరుత్ = గాలియు, శుచి = (పాలగచ్చుచే) శుభ్రమైన, హర్మ్యపృష్ఠం = మేడమీఁదిభాగమును, గ్రీష్మే = వేసవికాలమునందు, మదం = ఉబ్బును, మదనంచ = మన్మథునిని-మరులుననుట, వివర్ధయన్తి= పెంచుచున్నది. ఇందు నొక్క-కార్యమునకై కారణములు పెక్క- చెప్పఁబడుటంజేసి ద్వితీయ మగు సముచ్చయ మలంకారము.

చ. అతిసితచందనార్ద్రరుచిరాంగులు భామినులున్ సుగంధసం
గతమగుమందమారుతముఁ కి గౌముదియున్ జలయంత్రగేహ ము
న్నతశుచి సౌధభాగము ఘనం బగువాసనఁ బూనుపుష్పసం
తతియు మదంబు దర్పకనిదర్పముఁ బెంపుగఁ జేయు వేసవిన్. 87

తా. వేసవికాలమునందు ననుపుగాఁ గలిపిన యచ్చంపుగంధమును దట్టముగా నలందుకొనుటచే చల్లనైయున్న చెలువంపుమేనులు గల జనరాండ్రును, జలయంత్ర

ములు గలయిండ్లును, మల్లెలు మొదలగు పువ్వులును, బండువెన్నెలయు, జాజిపూవుల తావులం గలసి హాయిగాఁ బొలయుగాలియు, పాలగచ్చుపూఁతలచే శుద్ధముగానుండు మేడలును, జనులకు మిక్కిలిసొంపు పెంపారఁ జేసి మన్మథవికారము నెసకొలుపును.

శ్లో॥ స్రజో హృద్యామోదా వ్యజనపవన శ్చన్ద్రకిరణాః
పరాగః కాసారో మలయజరసః శీధు విశదమ్।
శుచిః సౌధోత్సఙ్గః ప్రతను వసనం పఙ్కజదృశో
నిదాఘర్తా వేత ద్విలసతి లభన్తే సుకృతినః॥ 88

టీ. హృద్య ఆమోదాః=ఇంపైనవాసన గల, స్రజః=పూదండలును, వ్యజన పవనః=వీవనలగాడ్పును, చన్ద్రకిరణాః = చందురుని వెలుఁగులును - వెన్నెలయు ననుట, పరాగః = పుప్పొడియు, కాసారః = (క్రీడించుటకైన) తమ్మికొలనును, మలయజరసః = గంధపుద్రవమును-అనుకైన కలప మనుట, ('మలయజరజః' అనుచో గంధపుఁబొడి యనుట), విశదం=తేటయైన, శీధు=మద్యమును, ('సీధు' అనుచో నిదియే యర్థము), శుచిః = నిర్మలమైన - తెలిగచ్చుచే మెఱయుచు నేమఱికియు లేకుండుటచేఁ గ్రీడించుటకు రమణీయముగా నున్న యనుట, సౌధ ఉత్సఙ్గః = మేడపయి భాగమును, ప్రతను=సూక్ష్మమైన - సన్నని, వసనం=వలువయు-జిలుఁగువస్త్రమనుట, పఙ్కజదృశః=(తామరలవంటికన్నులు గల) చెలువలును, అనెడి, ఏతత్=ఇది-ఈ చెప్పఁబడిన భోగసాధనములెల్ల ననుట, నిదాఘఋతౌ=వేసవికాలము, విలసతిసతి= మిక్కిలి యొప్పుచుండఁగా, సుకృతినః=పుణ్యశాలులు, లభన్తే=పొందుచున్నారు. ('నిదాఘార్తా హ్యేత త్సుఖ ముపలభన్తే సుకృతినః' అనుపాఠమున నిదాఘ ఆర్తాః= వేసవిచేఁ బీడింపఁబడినవారైన సుకృతినః=పుణ్యవంతులు, ఏతత్ = ఈపూర్వోక్తమైనవాని నెల్ల, సుఖం=అనాయాసముగా-పుణ్యాత్ములుగాన కష్టములేకయే యనుట, ఉపలభన్తేహి=పొందుదురుగదా, యని యర్థము.) పుణ్యాత్ములు కాని వారికిట్టిభోగము లెట్లు కలుగు ననిభావము.

ఉ. కమ్మనిదండలున్ సురటిగాడ్పులు వెన్నెలయుం బరాగపుం
జమ్మును మంచిగంధమును సన్నపువల్వలు సీధుపానముం
దమ్మికొలంకు మేడయును దామరసాక్షు లనంగ నొప్పు భో
గమ్ములు పుణ్యవంతులకుఁ గాని లభింప వటండ్రు వేసవిన్. 88

తా. గుమగుమవాసనలు మెండుకొను పూదండలును, వీవనలనుండి హాయిగాఁ బొలయుగాలియు, చందురునిచలివెలుఁగులును, గమ్మపుప్పొడియుఁ, దమ్మికొలఁకును, గలపంపుఁబూఁతయుఁ, జెఱకురసమునఁగాని యారెపువ్వులచేఁగాని చేయఁబడి

విరాట్టైన తేటకల్లును, మఱికి యిసుమంతయు లేక తెలిగచ్చుచే మెఱయునట్టి ఓడలును, జిలుఁగు వలువలును, జవరాండ్రును, వేసవికాలపువెంద్రము నడంచి మిక్కిలి సౌఖ్యము నొసఁగును. అయిన నివి పుణ్యాత్ములకే కలుగును. కాన వారే యాఋతువున నీభోగముల నెల్ల ననుభవింతురు గాని తక్కినవా రనుభవింపనేరరు.

శ్లో॥ సుధాశుభ్రం ధామ స్ఫురదమలరశ్మిః శశిధరః .
ప్రియావక్త్రామ్భోజం మలయజరస శ్చాతిసురభి।
స్రజో హృద్యామోదా స్తదిద మఖిలం రాగిణి జనే
కరో త్యన్తఃక్షోభం న తు విషయసంసర్గవిముఖే॥ 89.

టీ. సుధాశుభ్రం=సున్నపుఁబూఁతచే స్వచ్ఛమైన-లేక, అమృతమువలె స్వచ్ఛమైన, 'సుధా స్యాల్లేపనద్రవ్యేఽమృతేచ' అని విశ్వము, ధామ=గృహమును, స్ఫురత్ అమలరశ్మిః = ప్రకాశించుచున్న తెల్లని కిరణములు గల-తెల్లనికాంతిచేఁ దుఱఁగలించుచున్న యనుట, శశిధరః=చంద్రుఁడును, ప్రియా వక్త్ర అమ్భోజం = ప్రియురాలియొక్క మోముఁదామరయు-తామరపువ్వువలె మనోహరమైన ప్రియురాలి నెమ్మొగ మనుట, అతిసురభి=మిక్కిలి పరిమళించుచున్న, మలయజరసః=చందనంపు ద్రవమును-అనుపుగంధంపుఁబూఁత యనుట, ('మలయజరజః' అనుచో చందనపుఁ బొడి యనుట). హృద్య ఆమోదాః=ఇంపైనతావి గల, స్రజః=పూదండలును, అనెడి, తత్ ఇదం అఖిలం = ఆ యీసమస్తమును - పూర్వోక్తములైన భోగసాధనము లన్నియు ననుట, రాగిణి = రాగముగల విషయములందు రక్తి గలిగినట్టి, జనే=జనుని యందు - విషయాసక్తునివిషయమం దనుట, అన్తః క్షోభం=లోపలియొక్క కలఁతను-మనస్సును గలంచుటను, కరోతి=చేయుచున్నది. విషయ...విముఖేతు-విషయ సంసర్గ= విషయములతోడిసంబంధమునందు, విముఖేతు = పెడమొగముగలవానియం దన్నన్-విరక్తునియందో యనుటఁ, న (కరోతి)=(మనస్సు కలఁతను) జేయదు- విరక్తుని గలంపఁ జాల దనుట.

తే. కలువచెలియును బూవుదండలును మంచి
గంధమును గేళిసౌధంబుఁ గలికిమోముఁ
గాముకునకు వికారంబుఁ గలుగఁజేయుఁ
గలఁక వాటింప వెపుడు నిస్పృహునకు. 89

తా. అచ్చఁపుఁ దెలిగచ్చుచే మెఱుఁగులు గులుకు గృహమును, దెలివెలుఁగులు నలుఁగలించుచున్న చందురుఁడును, విరిదమ్మివలె ముద్దుగొలుపు ప్రియురాలి నెమ్మొగంబును, గమగమతావులు గుబులుకొను గంధమును, కమ్మనివాసన లీను పూదండలు అనునివి యన్నియు విషయాసక్తుఁ డగువానిమనస్సును గలంచునే కాని విషయవిరక్తుని గలంపఁజాలదు.

అవ. ఇఁక వర్షాకాలమును వర్ణింప నారంభించుచున్నాఁడు.

శ్లో. తరుణీ వైషా దీపితకామా. వికసితజాతీపుష్పసుగన్ధిః।
ఉన్నతపీనపయోధరభారా, ప్రావృట్ తనుతే కస్య న హర్షమ్॥

టీ. ఇందు వర్షర్తువును దరుణితోఁ బోల్చుచున్నాఁడు - దీపితకామా=ఉద్దీపింపబడిన మన్మథుఁడు గలదియు-మన్మథు నుద్దీపింపఁజేయునదనుట, విక...గన్ధిః-వికసిత=విరిసిన, జాతీపుష్ప=జాజిపూవుల చేత, సుగన్ధిః=మంచివాసనగలదియు (వర్షాపరముగా) జాజిపువ్వులు వికసించుటచేత వాసించు ననియు-(తరుణీపరముగా) జాజిపువ్వులు ముడుచుటచే వాసించునని యర్థము, ('వికసితజాతిః పుణ్యసుగన్ధి,' అనుపాఠమున వికసించిన జాజిపువ్వులు గలదనియుఁ గావుననే పుణ్యమైన-అనఁగా మనోజ్ఞమైన-వాసన గలదనియు రెంటికి నర్థము సమము. 'పుణ్యం త్రిషు మనోజ్ఞే స్యాత్' అని విశ్వము), ఉన్న...భారా-ఉన్నత=పొడవైననియు, పీన=బలిసిననియునగు, పయోధర = మేఘములయొక్క, భార=అతిశయము గలది అని మేఘపక్షము-పొడవులై బలిసినచన్నుల బరువు గలది యని తరుణీపరము, 'స్తనామ్బుదౌ పయోధరౌ' అని వైజయంతి, అగు, ఏషా=ఈ, ప్రావృట్=వానకాలము, తరుణీ ఇవ = జవరాలివలె, ('తరుణీవేషా' అను పాఠమున జవరాలివేషమువంటి వేషము గల, ప్రావృట్ = వర్షాకాలము, అని యర్థక్రమము), కస్య=ఎవనికి, హర్షం=సొంపును-సంభోగంపుఁదమిని, నతనుతే = చేయదు-ఎల్లవారికిని మరుకేళియందుఁ దమకము పుట్టించు ననుట. వర్షర్తువొకతరుణివలె కాము నుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించిన జాజిపువ్వులు గుబులుకొన్నదై, యున్నత పీనపయోధరములు గలదియునై యుండుటచే దానివలెనే తానును బ్రతివానికి సంభోగమునందు, దమి కలిగించునని యర్థము. ఒకతరుణి యెట్లు కొప్పునఁ దుఱిమిన జాజిపువ్వుల గుమగుమతావులచేతను, నుదుటుగబ్బిగుబ్బలచేతను సురలు కొలుపుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాషకలిగించునో యట్లు వర్షర్తువును నలుగడల జాజిపువ్వులు వికసించి వాసనలు వెదచల్లుటచేతను, పొడవుగా మింటఁ బొడసూపు పెనుమబ్బులచేతను మరులుకొలుపుచుఁ బ్రతివానికి సంభోగాభిలాష కలిగించునని భావము. జాతీపుష్పవాసనయు మేఘోదయమును స్మరోద్దీపకములుగాన నవిగల వర్షర్తువును స్మరోద్దీపనరాలగు తరుణితోఁ బోల్పబడిన దని తెలియునది. ఇచట నలంకార ముపమ. ఇది శ్లేషానుప్రాణిత మైనది.

క. కామోద్దీపకయు సను, ద్ధామపయోధరవిరాజితయు జాతిసుమ
స్తోమసుగంధియునై స, ర్వామోదమొసర్చెఁ బ్రావృడంగనబళిరే.

తా. ఈవర్షర్తువు కాము నుద్దీపింపఁజేయుచు, వికసించు జాజిపువ్వులు తావులు గుబులుకొనుచున్నదై, పొడవులైన బలితంపు పయోధరములు (మబ్బులు, గుబ్బలు)

గలిగి, యొకతరుణివలె నొప్పుటంజేసి దానివలెనే ప్రతివానికి మరుకేళియందుఁ దమి పుట్టించుచున్నది.

శ్లో॥ వియ దుపచితమేఘం భూమయః కన్దళిన్యో
నవకుటజకదమ్బామోదినో గన్ధవాహాః ।
శిఖికులకలకేకారావరమ్యా వనాన్తాః
సుఖిన మసుఖినం వా సర్వ ముత్కణ్ఠయన్తి॥ 91

టీ. ఉపచితమేఘం = పుష్టినొందింపఁబడినమేఘములు గల-బలితంబుమబ్బులు గ్రమ్మిన యనుట, వియత్ = ఆకాశమును, కన్దళిన్యః = మొలకలుగల క్రొమ్మొలకలు దలసూపిన, భూమయః = నేలలును, నవ...మోదినః-నవ = క్రొత్తలైన, కుటజ = కొండమల్లెలయొక్కయు, కదమ్బ = కడపపువ్వులయొక్కయు, ఆమోదినః = వాసనలుగల, గన్ధవాహాః = గాడ్పులును-ఎలదోఁటలందలి కొండమల్లెలు కడపపువ్వులు మున్నగువాని తావులఁ గలసి పొలయు నెలదెమ్మెర లనుట, శిఖి...రమ్యాః-శిఖికుల = నెమిళ్ళగుంపు యొక్క, కల = అవ్యక్తమధురమైన-లేక, మందమైన, కేకా అరావ = కేకల శబ్దముచేత కేకయనఁగా నెమిలికూఁత, రమ్యాః = మనోహరములైన, వనాన్తాః = అరణ్యప్రదేశము లును-లేక. కేళీవనమధ్యప్రదేశములును, సుఖినం = సుఖము గలయట్టికాని, అసుఖినంవా = సుఖములేనట్టికాని-దుఃఖము గలయట్టికాని యనుట, సర్వం = అందఱిని, ఉత్కణ్ఠయన్తి = తమి గొలుపుచున్నవి-తమకాంతలతో సంభోగించుటకై మిక్కిలి తమకము గలవారినిగాఁ జేయుచున్న దనుట.

చ. జలధరమాలికాఖచితచారునభంబు నవాంకురప్రభా
లలితమహీతలంబును గలస్వనకేకికులోల్లసద్వన
స్థలములు జాతినీపకుటజస్ఫుటగంధిలగంధవాహముల్
నెలకొని యెల్లవారలకు నిండుముదంబు ఘటించె నత్తఱిన్. 91

తా. వానకాలమున పెనుమబ్బులు పయింబయిఁ గ్రమ్ముకొన్న మిన్నును, క్రొమ్మొలకలు దలసూపిన నేలలును. ఎలదోఁటల కొండమల్లియలు కడపపువ్వులు మొదలగువానితావులం గలసి వీచు కమ్మదెమ్మెరలును, నెమిళ్ళగుంపులు కూయు నింపారు కూఁతలచే మిగుల సొంపులింపు నడవిపట్టులును, వీఁడు సుఖి వీఁడు దుఃఖార్తుఁడని భేదమెన్నక యందఱికిని దమదమసుందరులతో రమించునట్లు తమిగొలుపుచున్నవి.

శ్లో॥ ఉపరి ఘనం ఘనపటలం, తిర్యగ్గిరయో౽పి నర్తితమయూరాః।
క్షితి రపి కన్దళధవళా, దృష్టిం పథికః క్వ పాతయతి॥ 92

టీ. ఉపరి = మీఁద, ఘనం = దట్టమైన, ఘనపటలం = మేఘములసమూహము, ఉన్నది యని శేషము. తిర్యక్ = అడ్డముగ-దిక్కులయం దనుట, నర్తితమయూరాః-

వ ర్తిత=ఆవుచున్న-లేక, మేఘోదయమునం దుల్లాసముచేనాడుట గలదుగాన మబ్బులచే నాడింపఁబడిన, మయూరాః = నెమిళ్ళుగల, గిరయోఽపి = పర్వతములును, ఉన్నవి అని శేషము. క్షితిరపి=భూమియు, కన్దళిధవళా=పలువగల మొలకలచేత స్వచ్ఛమైనది. కాఁబట్టి, పథికః=తెరువరి-ప్రియురాలిని విడిచి యాత్రాదికారణమున నితరదేశయలం దిరుగుచున్నవాఁడనుట, దృష్టిం=చూపును, క్వ=ఎక్కడ, పాతయతి=పడవైచును-నిగిడించు ననుట, ఎటుప్రక్కఁ జూచినను గామోద్దీపకములైన మబ్బులు మొదలైనవి గానంబడుటచే నెచ్చోటను వానికిఁ జూడ్కి నిగుడ్చుట కష్టముగా నున్నదని భావము, విరహిజనుల కీకాలము మిక్కిలి కష్టమైనదని పరమార్థము. ('దృష్టిం పథికస్య వారయతి' అనుచో పథికునిచూపును వారించుచున్నదని యర్థము. వాని నెటుప్రక్కను జూడనీయదనుట-నలుగడల మబ్బులు మొదలైనవి మరులుగొలుపుచు గానంబడుటచే వాఁడేప్రక్కను జూడఁ జాలఁడయ్యె నని భావము.)

తే. మీఁద మబ్బులమోసులు ♣ మిసిమిచూపఁ
బుడమియును గందళమ్ములఁ ♣ బొదల నాడు
నెమ్మిగమితోడ దెసల శై ♣ లమ్ము లుండ
విరహిజనుఁ డెందుఁ దనదృష్టి ♣ విరియఁజేయు. 92

తా. మీఁద, నలుపు బలుపు నెక్కినమబ్బులు దట్టముగాఁ గ్రమ్మియున్నవి. చుట్టు నామబ్బులం జూచి చెలరేఁగి యాడుచున్న నెమిళ్ళతోడం గూడిన కొండలు మెండుకొనియున్నవి. క్రింద భూమియంతయుఁ బలువగల క్రొమ్మొలకలచేఁ జెలువారుచున్నది. ఎటు చూచిన నివియన్నియుఁ గామోద్దీపకములై కనఁబడుచున్నవి. కాన యిల్లాలిని బాసి త్రిమ్మరుచున్న బాటసారి యెవ కను జూపు నిగిడింపఁ జాలకున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఇతో విద్యుద్వల్లీవిలసిత మితః కేతకితరోః
స్ఫురద్గన్ధః ప్రోద్యజ్జలదనినదస్ఫూర్జిత మితః।
ఇతః కేకిక్రీడాకలకలరవః పక్ష్మలదృశాం
కథం యాస్యన్త్యేతే విరహదివసాః సంభృతరసాః॥ 93

టీ. ఇతః = ఈప్రక్క, విద్యు...సితం-విద్యుద్వల్లీ = మెఱుపుఁదీఁగయొక్క, విలసితం = స్ఫురణము - మెఱుచుటయనుట, 'భవతి' (ఉన్నది) అని శేషము, ఇతః=ఈ చోట, కేతకితరోః = మొగలిచెట్టుయొక్క-దానిపూవులయొక్క యనుట. స్ఫురత్ = వ్యాపించుచున్న, గన్ధః=పరిమళము, 'వర్తతే' అనిశేషము. ఇతః=ఈమొదల, ప్రోద్య...ర్జితం-ప్రోద్యత్ = పయిని లేచుచున్న, జలద=మబ్బుయొక్క, నినద=ధ్వనియొక్క-ఉఱుముయొక్కయనుట, స్ఫూర్జితం = స్ఫురణమును, 'భవతి' అని శేషము, ఇతః=ఈ

చాయ, కేకి...రవః-కేకి = నెమిళ్లయొక్క, క్రీడా = కేళులయందలి, కలకలరవః = కోలాహలధ్వనులును-లేక, మిక్కిలియు నవ్యక్తమధురములైన శబ్దములును, 'ఉజ్జృమ్భతే' (చెలరేఁగుచున్నవి)అని శేషము. కాఁబట్టి, సంభృతరసాః-సంభృత = కడలుకొన్న, రసాః = శృంగారరసము గల-శృంగారరసమును గడలుకొలుపునట్టి యనుట-మెఱుపు తీఁగలు మొగలిపూవాసనలు మొదలైనవానిచే శృంగారరస ముప్పొంగఁ జేయునట్టి యనిభావము, ఏతే=ఈ-కామోద్దీపకము లని ప్రసిద్ధములైన యనుట, విరహదివసాః= వియోగపుదినములు-ప్రియుల నెడఁబాసియున్న దినము లనుట, పక్ష్మల దృశాం= స్త్రీలకు, కథం=ఎట్లు, యాస్యన్తి = కడచును-ఎట్లును గడపనేర వనుట. దిన మొక్క యుగముగాఁదోఁచి కడపరానిదై యుండునని భావము. మెఱుపుదీఁగలు మొగలి పూవాసనలు మబ్బులయుఱుములు నెమిళ్ళకూఁతలును శృంగారరసోద్దీపకములని కవి సమయము.

ఉ. ఇక్కడఁ గ్రొమ్మెఱుంగుఁదివెఁ జెలిక్కడఁ గేతకిగంధవైభవం
బిక్కడ భూరిగర్జితము చెలిక్కడ మత్తమయూరనిస్వనం
బక్కట యీరసోజ్జ్వలము లైనదినంబులు మన్మథార్తి పెం
పెక్కవియోగినీజనుల కెట్లు చనం గల వెన్ని చూడఁగన్. 93

తా. ఒక్కయెడఁ దళతళమని మెఱుపుదీఁగె మెఱచుచున్నది. ఒకచోట మొగలిపూవులతావులు బుగులుకొనుచున్నవి. మఱియొకచక్కి పొడతెంచుచున్న మబ్బు ఉఱుముచున్నది. ఇంకొకవంక నెమిళ్లు కలకల మని యాడుచుఁ గూయుచున్నవి. ఇవియెల్ల నీదివసములయందు శృంగారరస ముప్పొంగఁజేయునవి. ప్రియుల నెడఁబాసి యున్న యువతులు మిక్కిలియు మరులుకొలుపు నిట్టిదినముల నెట్లు గడపుదురో తెలియరాదు.

శ్లో॥ అసూచీసఞ్చారే తమసి నభసి ప్రౌఢజలద
ధ్వనిప్రాజ్ఞంమన్యే పతతి పృషతానాంచ నిచయే।
ఇదం సౌదామిన్యాః కనకకమనీయం విలసితం
ముదంచ మ్లానించ ప్రథయతి పథి స్వైరసుదృశామ్॥ 94

టీ. తమసి=చీఁకటి, అసూచీ సఞ్చారేసతి = సూదియొక్క తిరుగుట లేనట్టి దగుచుండఁగా-సూది మొన మోపునంతమాత్రమేని యెడము లేనట్లు క్రమ్ముకొనుచుండఁగా ననుట-కారు క్రమ్ముకొనుచుండఁగా నని భావము, నభసి = ఆకాశము, ప్రౌఢ... మన్యేసతి-ప్రౌఢ = గంభీరమైన, జలదధ్వని = మేఘగర్జితముచే - ఉఱుము చేత, ప్రాజ్ఞంమన్యే = తన్ను మాటకారిగా నెన్నుకొనునది యగుచుండఁగా - మిక్కిలి యుఱుములతో నిండిన దగుచుండఁగా ననుట, ('ప్రౌఢ జలదధ్వని ప్రాయే' అనుచో నైబిడము లైన యుఱుములచేఁ దఱుచైనది యగుచుండఁగా ననుట),

పృషతానాం=నీటిబిందువులయొక్క, నిచయే = సమూహము, పతతిసతి = పడుచుండఁగా, ('పతతిప్పృషదాంనీరనిచయే' అనుచో, దృషదాం = వడగండ్లయొక్క, నీరనిచయే = నీటితోఁ గూడినసమూహము, పడుచుండఁగా ననుట), కనకకమనీయం- కనక = బంగారువలె-ఒరగంటియందలి బంగరుగీఱవలె ననుట, కమనీయం = మనోహరమైన, ఇదం = ఈ, సౌదామిన్యాః = మెఱపుదీఁగెయొక్క, విలసితం = స్ఫురణము-మెఱుచుట యనుట - ఒరగంటియందు తళతళలాడు బంగారుగీఱవలెఁ బోలుపై మెఱచుచున్న మెఱు మనుట, స్వైరసుదృశాం = అభిసారికలకు, పథి = ప్రియునింగూర్చి పోవుమార్గమునందు, ముదంచ = (మార్గమును దెలుపుటచే) సంతోషమును, మ్లానించ = (తమ్ము వెలిపుచ్చుటచే) వాడుటను - విన్నఁదనమునను, ప్రథయతి = ప్రకటించుచున్నది - కలిగించుచున్నదనుట, మెఱపులు మెఱచుట, కటికచీఁకటిలోఁ గానరాని మార్గమును దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁ బోవుచున్నతమ్ము బయలుపఱుచుటచే సంకోచమును అభిసారికలకుఁ గలిగించిన దని భావము. వేషాగులందాల్చి (ప్రియునింగూర్చి) సంకేతస్థానమునకుం బోవునది యభిసారిక యని తెలియునది. 'కాన్తాభిసరణోద్యుక్తా స్మరార్తా సాభిసారికా' అని తల్లక్షణము.

చ. ఘనతిమిరంబు నూది కవ్వఁకాళ మొసంగమి మీఁద వారిద
స్వనముల మిన్ను పిక్కటిల వారికణంబులు రాలుచుండఁగాఁ
గనకపురేఖలం దెగడుకారు మెఱుంగులు జారకామినీ
జనములకున్ ముదంబునువిషాదమునుం బ్రకటించెఁద్రోవలన్. 94

తా. కటికచీఁకటి నూదిమొన మోపునంతయెడమును లేనట్లు నిబిడముగాఁ గ్రమ్ముకొనుచుండఁగాను, బెడిదములైన యుఱుములచే మిన్నెల్ల మ్రోఁగుచుండఁగాను, చినుకులు పడుచుండఁగాను, ఒరగంటియందు రాచిన బంగరుగీఱవలెఁ దళతళ మెఱచుచున్న మెఱపుదీఁగ యభిసారికలకుఁ జీఁకటిలోఁ గానరానిమార్గముం దెలుపుటచే సంతోషమును, గూఢముగాఁ బోవుచున్నఁ దమ్ము వెలిపుచ్చుటచే సంకోచమును గలిగించుచున్నది.

శ్లో॥ ఆసారేణ న హర్మ్యతః ప్రియతమైర్యాతుం బహిః శక్యతే
శీతోత్కమ్పనిమిత్తమాయతదృశా గాఢం సమాలిఙ్గ్యతే।
జాతాః శీకరశీతలాశ్చ మరుతో రత్యన్తఖేదచ్ఛిదో
ధన్యానాం బత దుర్దినం సుదినతాం యాతి ప్రియాసఙ్గమే॥ 95

టీ. ప్రియతమైః = వల్లభులచేత - పతులచేత, ఆసారేణ = వడగండ్లచేత - వడగండ్లు పడుటంబట్టి యనుట, హర్మ్యతః=ఉప్పరిగనుండి, బహిః=వెలుపలికి, యాతుం=పోవుటకు, నశక్యతే=అలవికాదు-వడగండ్లు పడుటవలనఁ బురుషు లుప్పరిగలను విడిచి బయటఁబోవనేర రనుట, ఆయతదృశా = (విశాలమగుకన్నులు గల) చెలువచేత, శీతఉత్కమ్ప నిమిత్తం = చలిచేతనైన వడఁకు కౌఁగణముగా-చలిచేఁ గలిగినవడఁకుంబోఁగొ

టుటకై యనుట, గాఢం = మిక్కిలిబిగిగా, సమాలిఙ్గ్యతే = కౌఁగిలింపఁబడుచున్నది. శీకరశీతలాః = తుంపరలచే చల్లగా నున్నవియు, రత్యా...చ్ఛిదః-రతి అన్త = మరుకేళి కడపటఁ గలిగెడు, ఖేద = శ్రమమును, 'శ్రమః ఖేదోఽధ్వరత్యాదేర్జాతః స్వేదాదిభూమికృత్' అని ఖేదలక్షణము, ఛిదః = త్రుంచునవియును - సురతంపుకడపటఁ గలుగు బడలికను బాపునట్టివి యనుట, అగు, మరుతశ్చ=వాయువులును, జాతాః = పుట్టినవి-వీచుచున్న వనుట, కాఁబట్టి, ధన్యానాం = పుణ్యాత్ములకు, ప్రియాసఙ్గమే సతి = కాంతతోడి సంభోగము ఉండఁగా, దుర్దినం = దుష్టదిన మైనను-మబ్బు క్రమ్మినదిన మైనను అనియు గ్రాహ్యము, 'మేఘచ్ఛన్నేఽహ్ని దుర్దినమ్' అని యమరుఁడు, సుదినతాం = మంచిదిన మగుటను, యాతి = పొందుచున్నది - మంచియుప్పరిగలు వాలుంగన్నులయొప్పులాఁడ్రు మొదలైన భాగ్యవిశేషములు గల పుణ్యాత్ములకు మబ్బుక్రమ్మి పసమాలినదినములుకూడ మిక్కిలి సుఖప్రదములై మంచిదినములవలెనే యుండును. పుణ్యహీనులకో యట్లుగాదని భావము. ఇచట 'దుర్దినమపి సుదినతాం యాతి' అనుచో స్ఫురించువిరోధము క్రిందఁజెప్పఁబడినసమాధానములచే నాభాసితమయ్యెం గాన విరోధాభాస మలంకారము.

ఉ. కేరుచు మేడనుండి వెలికేఁగిం జన శక్యము గాకయుండె నా
సారముచేత శీతమున జవ్వనికౌఁగిలి గల్గె శీకరో
దారసమీరణంబు సురతశ్రమవారణ మయ్యె దుర్దినం
బారయ నయ్యెడన్ సుదిన మయ్యెఁ గృతార్థుల కంగనారతిన్.

తా. మబ్బుక్రమ్మిన శుభముగానిదినము జనులను వడగండ్లుకురిసి యిండ్లు వెడల నీయకయును, జలి పుట్టించి మిక్కిలి వడఁకునట్లును, తుంపరలతోఁ గూడినవాయువులను జిల్లుమని వీవఁజేసి గాసిపడునట్లును జేయుచున్నది. ఇట్టిది సామాన్యముగా నందఱికి బాధకర మగుటచేఁ జెడుదినమయ్యు ప్రియాసంగమభాగ్యము గల పుణ్యాత్ముల కది యావడగండ్లు మున్నగువానిచే సుఖమునే కలిగించి తాను సుదినమే యగుచున్నది. ఎట్లన వడగండ్లు కురిసి వారిని బయట పోనీయక మేలియుప్పరిగల యందే యిందువదనలతో సుఖముగావసించియుండునట్లు చేయును. చలి వారిప్రియురాండ్రకు వడఁకుఁ బుట్టించి వారిని బిగియఁగౌఁగిలింపఁజేయుటచే బిగికౌఁగిలింతల్ల సొంపును గలిగించుచున్నది. తుంపరతోఁ గూడినచలిగాలి, మరుకేళియం దలసి సొలసియున్నవారియలఁత నెల్లఁ దీర్చుచున్నది. ఔరా! దుర్దిన మైనను బుణ్యాత్ములకు సుదినమే యగుఁగదా!

అవ. ఒకశ్లోకముచే శరదృతువును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అర్ధం సుప్త్వా నిశాయాః సరభససురతాయాససన్నశ్లథాఙ్గః
ప్రోద్భూతాసహ్యతృష్ణో మధుమదనిరతో హర్మ్యపృష్ఠే వివిక్తే।

నమ్భోగక్లాన్తకాన్తాశిథిలభుజలతావర్జితం కర్కరీతో
జ్యోత్స్నాభిన్నాచ్ఛధారం పిబతి న సలిలంశారదం మన్దపుణ్యః॥96

టీ. నిశాయాః = రాత్రియొక్క, అర్ధం=సగము, సుప్త్వా=నిదురించి. రాత్రి తొలిరెండుజాములు నిద్రచేఁగడపి యనుట, ('అరం నీత్వానిశాయాః' అనుచో రాత్రి సగము నెట్లోకడపి యని యరము), సరభస...ధాఙ్గః-సరభస=ఉరవడితోఁ గూడిన, సురత=రతిచేతఁ గలిగిన, ఆయాస=శ్రమచేత, సన్న=వాడి, శ్లథ=ప్రిదిలిన - బిగివీడి సోలిన యనుట, అఙ్గః=అవయవములు గలవాఁడును, 'మధ్యం నక్తముదాహృతం శరదిచ ప్రత్యూషకాలే హిమమ్' అను భోజవచనముంబట్టి శరత్కాలమం దర రాత్రసురతమే భోగ్యముగాన నప్పుడు *రతికేళి సలిపి యలసియున్నవాఁ డనుట, కావున నే, ప్రోద్భూత...తృష్ణః-ప్ర + ఉద్భూత=మిక్కిలియుం బుట్టినదియు, కావున నే, అసహ్యా=సహింపరానిదియు నైన, తృష్ణః=దప్పిగలవాఁడును, మధు...నిరతః= మధు=సంభోగమునకు ముందు త్రాగినమద్యముచేత నైన, మద = మత్తుచేత, నిరతః = పరవశుఁడును, మద మనఁగా 'మదిరాదికృతోమోహో హర్షవ్యతికరో మదః' అని మద్యపానముచేతఁ గలిగినమోహము (తెలివితప్పుట), ఇట్టివాఁడై, వివిక్త=ఏకాంత మైన, హర్మ్యపృష్ఠే=ఉప్పరిగమీఁదిభాగమున, కర్కరీతః = కర్కరిపలననుండి-గిండి వంటి మట్టిపాత్రముననుండి, సమ్భోగ...వర్జితం-సమ్భోగ=రతిచేత, క్లాన్త=వాడిన-అలసిన, కాన్తా=తనప్రియురాలియొక్క, శిథిల=సోలునట్టి, భుజలతా = తీఁగవంటి బుజముచేత, ఆవర్జితం = ధారగాఁ బోయఁబడినదియు, శారదం = శరత్కాలము నకు సంబంధించినట్టిదియునైన, సలిలం = జలమును-†హంసోదకము ననుట,

*దీనిచే నాయకుఁడు కామతంత్రకుశలుఁడనియు నాయిక మూఁడవజామున రతిఁ గోరునదగుటచే శంఖినియనియుఁ దెలియునది. 'రమయతిచ తృతీయే శఙ్ఖినీ మార్ధ్రభావాం, గమయతి రమణీయాం పద్మినీం తుల్యయామే' అనియు 'కుసుమితవన మధ్యే కూచిమార స్తృతీయే తిమిరనిబిడయామే శఙ్ఖినీం సంలభేత, అనియు శంఖిని లక్షణము దెలియునది.

† ద్రవ్యరత్నమాలయందు 'అహ్నితప్త మహిమాంశురశ్మిభిః, శీత మప్పు శశిరశ్మిభి ర్నిశి। ఏవమేవ తదహర్నిశంపితం, తచ్చ హంసజలనామకం స్మృతమ్' 'పగలు సూర్యకిరణములచేఁ గ్రాగి రాత్రి చంద్రకిరణములచేఁ జల్లనై యిట్లు రేయుం బవలు నుండుజలము హంసజల మనఁబడును' అని హంసజలలక్షణము చెప్పంబడియె. దీనిని ద్రాగుటచేఁ గలుగు గుణములు 'ప్రసాదకం త్రిదోషఘ్నం హృద్యం లఘుచశీత లమ్। వృషం మనోహరం స్వాదు విషఘ్నం కాన్తికృత్పరమ్' అని యందె చెప్పఁ బడినవి. మఱియొకచో శరత్కాలమందు దీనిని ద్రాగునియమము 'కర్పూరాగరుజం సితాద్యభిరపై ర్హంసోదకంవాసితం।పాథ శ్చాతిమనోహరం శిశిరతో ముగ్ధాఙనాలిఙ్గనమ్' అని చెప్పఁబడియున్నది.

జ్యోత్స్న ..ధారం-జ్యోత్స్న = వెన్నెలచేత, భిన్న = కూడినట్టియు, కావుననే అచ్ఛ=తెల్లనైనట్టియు, ధారం యథాతథా=ధారకలుగునట్లుగా, మన్దపుణ్యాః=భాగ్యహీనుఁడు, నపిబతి=త్రావఁడు-భాగ్యవంతుఁడే త్రాగునునుట. శరత్తున నెవఁడు నడిరేయిని రతిఁగలిపి యలసి బలుదప్పిగొని యిట్టికామిని పోసినజలమును ద్రాగునో వాఁడే ధన్యుఁడని భావము.

చ. ప్రియముగ రేయిజాముల నిదురించి నిశాంతరతాంతవిహ్వలుం
డయి దగఁ జెంది యాసవమదాలసుఁడై రతిఖిన్నకామినీ
శయమునఁ గర్కరీగళితశచంద్రవిభాచ్ఛశరజ్జలంబు లా
రయఁ గృతపుణ్యుఁ డింపెసఁగఁ ద్రాగు రహస్థ్సితసౌధసీమలన్.

తా. ఎవఁడు రాతిరి తొలిరెండుజాములు నిదురించి పిదప నురవడిగా మరుకేళి సలిపి యలసిసొలసి మిక్కిలియుఁ దప్పిగొన్నవాఁడై, మును ద్రాగియున్న మద్యం పుమత్తునఁ దపఁబడుచు, నొంటిగా నుప్పరిగమీఁదనుండి, రతియందు నలంగిన తన చెలువ చేతులు సోల గిండిని వంచి నీరుపోయఁగా నచ్ఛంపుఁదెలివెన్నెలతోఁ గూడి తెల్లగాఁబడుచున్న యాధారను ద్రాగఁడో వాఁడు భాగ్యహీనుఁడే యగును.

అవ. ఇపుడు రెండుశ్లోకములచే హేమంతమును వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హేమన్తే దధిదుగ్ధసర్పిరశనా మాఞ్జిష్ఠవాసోభృతః
కాశ్మీరద్రవసాన్ద్రదిగ్ధవపుషః ఖిన్నా విచిత్రై రతైః।
వృత్తోరు స్తనకామినీజనకృతాశ్లేషా గృహాభ్యన్తరే
తామ్బూలీదళపూగపూరితముఖా ధన్యాః సుఖం శేరతే॥ 97

టీ. హేమన్తే=మంచుకాలమునందు, దధి...రశనాః-దధి దుగ్ధ సర్పిః=పెరుఁగు పాలు నేయి అనునివి, అశనాః=ఆహారముగాఁ గలవారును, పాలును నేయియు చలువను బోఁగొట్టునుగాన వానిని సేవించుట దగునుగాని చలువ హెచ్చించుపెరుఁగు నుపయోగించుట యీఋతువునఁ దగునాయన్నచో నాయుష్కాముఁడైనవాఁడు హేమంతమునను బెరుఁగు సేవింపవచ్చునని భోజరాజు చారుచర్యయందు ఋతుప్రస్తావమున 'త్రిషుచ దధి నిషేవ్యం గ్రీష్మకాలే వసన్తే, శరదిచ పరివర్జ్యం వాఞ్ఛతా దీర్ఘమాయుః। యది ఖలు పరివాఞ్ఛా సేవ్యతాం సర్వకాలం, సహగుడమధుపాత్రే శర్కరాముద్గయూషైః, అని చెప్పియున్నాఁడుగాన దోషము లేదని తెలియునది, మాఞ్జిష్ఠ=మంజిడివన్నెగల, వాసః = వలువలను, భృతః = తాల్చువారును-మిక్కిలి యెఱుపువన్నెవలువలు గట్టువారనుట, 'నిర్వాతం భవనం సురక్తవసనంవహ్నేః పరంసేవనమ్' అని మంచియెఱ్ఱనివలువ వసంతమునఁ గట్టఁదగినదిగాఁ జెప్పఁబడియు నిట

మతాంతరముఁబట్టి హేమంతమునందును గట్టఁదగినదిగాఁ జెప్పఁబడె నని తెలియు నది, కాశ్మీ...వపుషః-కాశ్మీరద్రవ=కుంకుమపంకముచే, సాన్ద్ర=దట్టముగా, దిగ్ధ = పూయఁబడిన, వపుషః=దేహములుగలవారును, విచిత్రైః=బాహ్యములని అభ్యంతరము లని నానావిధములైన, రతైః = సురతములచేత, ఖిన్నాః = అలసియున్నవారును, వృత్తో...శ్లేషాః-వృత్త = వర్తులములును, ఊరు = గొప్పలును నైన, స్తన=చన్నులుగల, కామినీజన=స్త్రీసమూహముచేత, కృత = చేయఁబడిన, ఆశ్లేషాః = కౌఁగిలింతలు గల వారును - ఇదియె 'కస్తూర్యాగురు కుఙ్కుమైరతికృతం పానం తటాకసితం। శీతం సైవవిదీర్యతే ప్రియతమై రాలిఙ్గనం కమ్బలమ్' అని చెప్పఁబడియున్నది. తామ్బూలీ ...ముఖాః-తామ్బూలీదళ = తములపాకులచేతను, పూగ = పోకలచేతను, పూరిత = నిండింపఁబడిన, ముఖాః=నోళ్లుగలవారును-బాగాలు నములుచుండువారనుట, ఇట్టివారైన, ధన్యాః = భాగ్యవంతులు, గృహ అభ్యన్తరే = ఇంటిలోపల, సుఖం యథా తథా = సుఖముగా, శేరతే=నిదురింతురు. తాంబూలము మనస్సునకు సొంపుఁబుట్టించుట మొద లైన బహుగుణములు కలిగించుటచే దానిని నములుట యిట చెప్పఁబడినది-ఇది చారు చర్యయందు- 'మనసో హర్షణం శ్రేష్ఠం రతిదం మదకారణమ్। ముఖరోగహరం హృద్యం దీపనం బస్తిశోధనమ్। ముఖశుద్ధి కృమిహరం తామ్బూలం శ్రీకరం పరమ్' అని చెప్పఁబడియున్నది.

చ. ఘృతదధిదుగ్ధభోజన మొగిఁ గిన్ భుజియించి సురంగవస్త్రముల్
హితముగఁ దాల్చి కుంకుమము హెచ్చుగ మేన నలందిధన్యుల
ద్భుతరతిఖిన్నులై విడెము ప్రుక్కిట నుంచి పృథుస్తనాంగనా
కృతపరిరంభులై కడు రమింతురు మేడలలోన సీతునన్. 97

తా. హేమంతమునందు దాని కనుగుణమైన యుపచారముగా వీర్యవృద్ధి కర మైనదిగానఁ దొలుత నెయ్యి పాలు పెరుఁగుతోఁగూడిన మృష్టాన్నమును గుడిచి, పిదప మెయినిండ కుంకుమపూఁపు కస్తురి మొదలగువానితో మెదిచినకలపముఁ బలందుకొని, పలు విధములైన సురతక్రీడలు సలిపి యలసిసొలసి, గబ్బిగుబ్బలాండ్రచే బిగి కౌఁగిలింతలం జొక్కి యెప్పుడు బాగాలు నములుచు నుండు సుకృతాత్ములు సుఖముగా గాలిలేని యింటిలోపలిభాగమునందు నిదురింతురు.

శ్లో॥ ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియఙ్గుద్యుతిభృతి వికసత్కున్దమాద్యద్ద్విరేఫే
కాలే ప్రాలేయవాతప్రచలవిలసితోదారమన్దారధామ్ని।
యేషాం నో కణ్ఠలగ్నా క్షణమపి తుహినక్షోదదక్షా మృగాక్షీ
తేషా మాయామయామా యమసదనసమా యామినీ యాతి
[యూనామ్॥

టీ. ప్రోద్య...భృతి-ప్రోద్యత్ = పొడసూపుచున్న, ప్రౌఢ = ప్రవృద్ధములైన-చక్కఁగాఁ బెరిఁగియున్న, ప్రియఙ్గు=ప్రేంకణపుఁ జెట్లయొక్క, ద్యుతి = కాంతిని-అది యెదుగుటచేఁ గలుగుశోభమును, భృతి = తాల్చినదియు, వికస...రేఫే-వికసత్ = వికసించుచున్న, కుంద = మొల్లలచేత, మాద్యత్ = మత్తిలుచున్న, ద్విరేఫే = తుమ్మెదలుగలదియు, ప్రాలేయ...దామ్ని-ప్రాలేయవాత=మంచుగాలిచేత, ప్రచల = కదలునదియు, కావున నే, వికసిత = విరిసినదియు, ఉదార = రమ్యములైనదియు, నగు, మన్దారదామ్ని = మందారపు బూదండలు గలదియు, ('విలసితో దార మన్దార ధామ్ని' అను పాఠమున, మంచుగాలిచే చలించునదియు, కావున నే, విలసిత = ప్రకాశించుచున్నదియు, ఉదార = రమ్యములైనదియు నగు, మన్దారధామ్ని=వేపచెట్లకు స్థానమైనది-లేక సంతానకవృక్షములకుఁ బట్టు అయిన దని యర్థము. 'పారిభద్రో నిమ్బతరుర్మన్దారః పారిజాతకః' అని యమరుఁడు) ఇటువంటిదైన; కాలే = హేమంత సమయమునందు. యేభ్యాం యోనాం = ఏవయసుకాంద్రడను, తుహిన...దక్షా-తుహిన= మంచును, క్షోద = నివారించుటయందు, దక్షా = సమరురాలైన ('తుహిన క్షోద రక్షా' అనుపాఠమున. తుహిన = మంచుయొక్క, క్షోద-పొడినుండి - తుంపరనుండి యనుట, రక్షా = రక్షించునదని యర్థము)-గుబ్బచన్నులు వెచ్చగానుండునుగాన వానిఁ గౌఁగిలించుటచే మంచుతుంపరలవలనిచలిని బోఁగొట్టఁ జాలినదనుట. మృగాక్షీ = (లేడివంటికన్నులు గల) స్త్రీ, క్షణమపి = అల్పకాలమైనను, కణ్ఠలగ్నా=మెడయందుఁ దగులురడినది-మెడయం దాలింగనము చేయఁబడినది-లేక, తమ మెడ నాలింగనము చేసినది, నో = కాదో, తేషాం = వారికి - అవయసుకాంద్రడను, ఆయామ యామా సతీ-ఆయామ=నిడివిచే విశిష్టములైన-నిడుదలైన యనుట, యామా సతీ = జాములు గలదియగుచు-విరహావేదనచే జాములు మిక్కిలి గడపరానంత దీర్ఘములుగాఁ దోఁచుచున్నట్టి యని భావము, యామినీ = రాత్రి, యమసదనసమా = యమలోకముతో సాటియైనదై - మిక్కిలియు దుఃఖావహమై యనుట, యాతి = జరుగుచున్నది - హేమంతపు రాత్రులయందు ప్రియాంగనాలింగనము లేక విరహావేదన సహించుట అతికష్టముగా నుండునుగాన నవి మిక్కిలి దుఃఖావహము లగునని భావము. 'ప్రోద్యత్ ప్రౌఢప్రియఙ్గు' ఇత్యాదులందు అనుప్రాసము. 'యమసదనసమా' అనుచో ఉపమాశబ్దార్థాలంకారములు రెంటికి సంసృష్టి.

స్రగ్ధర॥ ప్రోద్యత్ప్రౌఢప్రియంగుస్స్ఫుటరుచియుతమై ఫుల్లమల్లీమతల్లీ
మాద్యత్సారంగమై హైమసపవనచలన్మంజుమందారభూజా
తద్యోతం బైన హేమంతమున విరహసంతప్తులౌ వారి కెల్లన్
సద్యామాయామరాత్రుల్ తచనువిషయమస్థానసాదృశ్యమూర్తిన్॥

తా. చట్టముగాఁ బెరుఁగుచున్న ప్రేంకణపుఁ జెట్లకాంతిం దళుకొత్తుచుఁ, బూచుచున్న మొల్లలచే మత్తిలి చెలరేఁగుచున్న మొకరితుమ్మెదలచే నిమ్ముకొపుచు,

మంచుగాలిసోఁకుటచే తీవలు ప్రిదిలి విరియుచున్న మందారంపుఁ బూదండలు మెండు కొనుచును, మంచుకారురాఁగా, మెచ్చులుగులుకు గుబ్బచన్నుల వెచ్చఁదనముచే మంచు తుంపరవలనిచలిని మానుపుచుఁ గలువకంటి యెవరిమెఁడఁ గాఁగిలించుకొనదో యావ యసుకాండ్రకు రాతిరి విరహవేదనచే మిక్కిలి నిశుద్ధమై కడవరాక కడచినదగును.

అవ. రెండుశ్లోకములచే శిశిరఋతువును వర్ణించుచు నిగమించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ చుమ్బన్తో గణ్డభిత్తీ రలకవతిముఖే సీత్కృతా న్యాదధానాః
వక్షః సూత్కఞ్చుకేషు స్తనభరపులకోద్భేద మాపాదయన్తః।
ఊరూ నాకమ్పయన్తః పృథుజఘనతటా త్స్రంసయన్తోంశుకాని
వ్యక్తం కాన్తాజనానాం విటచరితభృతః శైశిరావాన్తి వాతాః॥ 99

టీ. ఇట చలిగాడ్పులను విటకాండ్రతోఁ బోల్చుచున్నాఁడు. కాన్తా జనానాం = స్త్రీ సమూహములయొక్క, గణ్డభిత్తీః = చెక్కిలిగోడలయందు-గచ్చుగోడల వలె నద్దముగా నున్న చెక్కులయందు-కపోలసలములం దనుట, చుమ్బన్తః = ముద్దిడు చును - సోఁకుచు నని వాతపరము, 'స్తననయనకపోలా శ్చుమ్బనస్థాన మాహుః' చన్నులు కన్నులు చెక్కిళులును ముద్దిడుచోటులని రతిరహస్యము, కాఁబట్టియే, అలకవతి = అలకలుగల-కాఁగిలించుటవలన నలకలు గ్రమ్మినట్టి యనుట, ముఖే = మొగమునను, సీత్కృతాని = సీత్కారములను- 'సీత్' అని యనుకరణశబ్దము. ఆదధానాః = చేయుచును-పుట్టించుచు ననుట-చలిచేతనని వాతపరముగాను మోవినొక్కుట చేతనని విటపరముగాను గ్రాహ్యము. వక్షఃసు = ఱొమ్ములు, ఉత్ + కంచుకేషు సత్సుఅపి = చక్కఁగా ముడివేయఁబడిన రవికలుగలవి యయ్యు-లేక, తీసివేయఁబడిన రవికలు గలవి యగుచుండఁగా ననియు నర్థము, స్తన...ద్భేదం - స్తనభర = బలితంపుఁ జన్నులయందు, పులక = గగుర్పాటుపుయొక్క, ఉద్భేదం = పొటమరించుటను, ఆపాదయన్తః = గలుగఁ జేయుచున్నవియును-చలిచేత నని వాతపక్షము-చేతఁ బుడుకుటచే నని విటపక్షము-ఇందు రోమాంచ మనుసాత్త్వికభావము చెప్పఁబడినది, ఊరూన్ = తొడలను, ఆకమ్పయన్తః = కదల్చుచున్నవియును, రతికొఱకుఁ బట్టి కదల్చుచున్నాఁ డని విటపరముగాను చలిచే వడఁకించుచున్నవియని వాతపరముగాను గ్రహింపనది, పృథుజఘనతటాత్ = విశాలమైన కటియొక్క ప్రదేశమునుండి-విరివియగు మొలనుండి యనుట, అంశుకాని = చీరలను-పోకముళ్ల ననుట, స్రంసయన్తః = జార్చుచున్నవియు, కాఁబట్టియే, వ్యక్తం = స్పష్టముగా, విటచరితభృతః = విటకాండ్రనడవడిని దాల్చినట్టి, శైశిరాః = శిశిరఋతువునఁ బుట్టిన, వాతాః = గాడ్పులు, వాన్తి = వీచుచున్నవి, 'అలకచుబుకగణ్డా నాసికాగ్రంచ చుమ్బన్, పునరుపహితసీత్కం తాలుజిహ్వాంచ భూయః। భరిత లిఖితనాభీమూలవక్షోరు హోరు, శ్లథయితధృతధైర్యః శ్లాఘయి త్వాఘనివిమ్' అని

రతిరహస్యప్రోక్తము లైన గండాదిచుంబనముఖసీత్కారములు మొదలైనవిటలక్షణములు గలిగి యుండుటచే వాతములు విటచరితభృతము లనఁబడినవి. వలిదెమ్మెరలు చెలువల చెక్కులపై సోఁకి చలిచే వారి నుస్సురని సీత్కారముచేయించుచు, అలోమ్ములందలి గుత్తంపుఁ అవికల లుండియు గుబ్బచన్నులందు చలిచే గగురు పుట్టించుచు దానిచేతనే తొడల వడంకఁజేయుచు నావడఁచుచే మొలయందలి వలువ సడల్చుచు వీచు నని భావము. 'విటచరితభృతః' అనుచో ఉపమ. 'వ్యక్తమ్' అనుటచే నుత్ప్రేక్షయు వ్యంజితమై యాయుపమ కంగమగుచున్నది; కాన రెంటికి సంకరము.

ఉ. చెక్కులు ముద్దుగొంచు ముఖసీమను సీత్కృతులన్ ఘటించుచుం
జక్కనిచన్గవం బులక జాలములన్ మొలపించుచుం గటిం
జెక్కిన చేలముం ద్రొలఁగ జేయుచు శైశిరమారుతంబు లిం
పెక్కఁగఁ గాంత లందు విటకృత్యముఁబూని చరించు నత్తఱిన్.

తా. శిశిరఋతువునందలి చలిగాడ్పులు విటకానివలెఁ జెలువలనిద్దంపుఁ జెక్కిలుల ముద్దుగొనుచు, నుస్సురని సీత్కారముచేయించుచు, గుత్తంపు అవికలు దాల్చి యున్నను బిగిగుబ్బలయందు గగురు పుట్టించుచుఁ, దొడల నాడించుచు, మొలనుండి వలువ జార్చుచు వీచుచున్నవి.

శ్లో॥ కేశా నాకలయన్ దృశో ముకుళయన్ వాసో బలా దాక్షిప
న్నాతన్వన్పులకోద్గమం ప్రకటయ న్నఙ్గేషు కమ్పం శనైః।
వారం వార ముదారసీత్కృతకృతో దన్తచ్ఛదాన్ పీడయన్
ప్రాయః శైశిర ఏష సమ్ప్రతి మరుత్కాన్తాసు కాన్తాయతే॥ 100

టీ. ఈశ్లోకమునశిశిరర్తువునందలి చలిగాలి నొకచెలువునితోఁ బోల్చి యుభయు లకు నన్వయించునట్లు విశేషణముల నిబంధించినాఁడు. కేశాన్ = వెంట్రుకలును, ఆకలయన్ = చెల్లాచెదరుగాఁ జేయుచు - వడిగా వీచుటచేత నని గాలిపరముగాను మరవడిగా దీసలువుటచేత నని కాంతుని పరముగాను గ్రాహ్యము, దృశః=కన్నులను, ముకుళయన్ = మొగుడ్చుచు - బిట్టుగా సోఁకుటచేత నని గాలిపక్షము. సుఖపార వశ్యముచేత నని కాంతునిపక్షము, వాసః = కట్టినవలువను, బలాత్ = బలవంతముగా, ఆక్షిపన్=ఊడ్చివైచుచు-ఒకట వీచుపడిచేత ననియు మఱియొకట రమించుకోరికచేత ననియుఁ దెలియునది, పులక ఉద్గమం = గగురుపాడుచుటను, ఆతన్వన్ = కలిగించుచు-ఒకట చల్లగా సుడియుటచేత ననియు, నింకొకట శృంగారరస ముప్పతిల్లుటచేత ననియు గ్రాహ్యము, అఙ్గేషు = అవయవములయందు, శనైః = మెల్లగా, కంపంబుపడఁగను, ('ఆవేగకమ్పం' అనుచో ఉద్వేగమువలన వడఁకనని యర్థము),

ప్రకటయన్ = బయలుపఱచుచు - తెలుపుచు ననుట - ఈ రెండు విశేషణములందును రోమాంచకంపములను సాత్త్వికములు చెప్పఁబడినవి, ఉదారసీత్కృతకృతః = మనోహరములైన సీత్కారములను జేయునట్టి, దన్తచ్ఛదాన్ = పెదవులను - క్రింది పెదవులననుట, వారంవారం = మాటిమాటికి, పీడయన్ = గాసి పఱచుచు-ఒక్కట మిక్కుటంపుచలిచేతననియు మఱొక్కట మోవినొక్కుటచేత ననియు నూహ్యము, ఏషః=ఈ, శైశిరః=శిశిరర్తుసంబంధియైన, మరుత్ = గాలి-చలిగాలియనుట, సమ్ప్రతి= ఇప్పుడు-ఈశిశిరఋతువునందనుట, ప్రాయః = తఱచుగా, కాన్తాసు = స్త్రీలయందు- స్త్రీలవిషయమునందనుట, కాన్తాయతే = *కాంతునివలె నాచరించుచున్నది, కురులు గలంచుట, కన్నులు మొగిడించుట, వలువను వీడ్చుట మొదలగు కాంతుని కృత్యము లుండుటచే కాంతునివలె నగు నని యర్థము. కురులను చెల్లచెదరు గావించుచు, బిట్టుగా సోఁకుటచే వారికన్నులు మూసికొనఁజేయుచును, వడిగా వీచి వారి మొలవలువ నూడ్చుచు, చల్లఁగాఁ దాఁకుటచే గగురుపాడువఁజేయుచు, మిక్కుటంపు చలిచే నొడలెల్ల వడఁకునట్లు చేయుచుఁ బెదవులయందు నుస్సురని సీత్కారముఁ బుట్టించుచును వీచు నని భావము. ఇచట నలంకార ముపమ, 'ప్రాయః' అనుటచే నుత్ప్రేక్షయు వ్యంజితమై యంగ మగునుగాన, రెంటికిని సంకరము.

ఉ. వేనలిక్రొన్ననల్ చెదర § విప్పుచుఁ గన్నుల మూయఁ జేయుచుం
బూనిన సీత్కృతుల్ నెఱపు § మోవుల నొక్కుచు నీవు లూడ్చుచున్
జానుగ మేనులం బులక § జాలములన్ వెలయించుచున్ బర
స్త్రీనికరంబునందుఁ బతి § రీతిఁ జరించు సమీరుఁ డత్తఱిన్. 100

తా. శిశిరర్తువునందలి యీచలిగాలి చెలువలకురులఁ గలంచుచు, కన్నులు మూయించుచు, బలిమి మొలవలువ జార్చుచు, గగురు పుట్టించుచు, మేనియం దెల్లనల్ల వడఁకుఁ గలిగించును, మాటికి నుస్సురని కెమ్మోవి సీత్కారము నొనరించునట్లు చేసి గాసిపఱచుచు, వారియెడ నొకచెలువునివలె మెలఁగుచున్నది.

ఇది శృంగారశతకమున ఋతువర్ణన మన్నది పంచమవింశతి.

చ. ఉపనిషదర్థవేద్య దురి § తోగ్రభవామయవైద్య వాసరా
ధిపశశివహ్నినేత్ర సము § దీర్ణపవిత్రచరిత్ర సత్కృపా

---

* 'కథాభిః కమనీయాభిః కామ్యైర్భోగైశ్చ సర్వదా ఉపచారైశ్చరమయేద్యః సకాన్త ఇతీర్యతే' ఇంపైన కథలచేతను నిచ్చవచ్చిన భోగములచేతను దగిన యుపచారములచేతను నెవ్వఁడెప్పుడును రమింపఁజేయునో వాఁడు కాంతుఁడనఁబడును.

స్నపితసమస్తలోక కర § సంగతదివ్యపినాక భీకర
ద్వీపసురవైరిభంజన సు § ధీజనరంజన నిర్గతాంజనా.

ఉత్సాహ. తారకాసురారిజనక § దక్షయాగభంజనా
తారకాచలేంద్ర వాస § దానకల్ప భూరుహా
తారకాధినాయకావ § తంస భవపయోధి సం
తారకాభిధాన యాతు § ధానవైరి సన్నుతా.

క. దండధర చండవిక్రమ
దండనపాండిత్యమండి § త ప్రబలభుజా
దండ సుపర్వాలయ కో
దండ యఖండ ప్రమోద § తాండవలోలా.

శృంగారశతకము - అధికశ్లోకములు.

అవ. ఈసంసారమునం బరోపకారమునకు మించినపుణ్యమును కలువకంటికి మించినసొంపును లే దనుచున్నాఁడు.

*శ్లో॥ భవన్తో వేదాన్తప్రణిహితధియా మాప్తగురవో
విచిత్రాలాపానాం వయమపి కవీనా మనుచరాః।
తథా ప్యేత ద్బ్రూమో నహి పరహితా త్పుణ్య మధికం
న చాస్మిన్ సంసారే కువలయదృశో రమ్య మపరమ్॥

టీ. భవన్తః=మీరు, వేదాన్తప్రణిహిత ధియాం=వేదాంతమునందు ఉంపఁబడిన బుద్ధి గలవారలకు - వేదాంతవేత్తల కనుట, ఆప్తగురవః = ఆప్తులును ఆచార్యులును, అగుదురని శేషము - మీరు వేదాంతవేత్తలకును వేత్తలని భావము. వయమపి = మేమును, విచిత్ర ఆలాపానాం = (రసాలంకారాది వైచిత్రిచే) విచిత్రములైన భాషణములుగల, కవీనాం=కవులకు, అనుచరాః=అనువర్తించువారము, మిగుల గొప్పయగు బ్రహ్మవిచారముసేయు వేత్తలకును మీరు గురువులు, సామాన్యములై చదురుపలుకు లాడుకవులకు మేము శిష్యులము. మహనీయులైనట్టివారికిని గురువులైన మీకంటెను, సామాన్యులకును శిష్యులమైన మే మెంతయో తక్కువవార మనిభావము, తథాపి = అయినను-వస్తుతత్త్వ మెఱుంగుటయందు జ్ఞానసంపన్నులైన మీకంటెను మే మెంతయో తక్కువజ్ఞానము కలవారమై యున్నను అనుట, (ఈరెండువిషయములను

*ఈశ్లోకము పూర్వార్ధమునందుమాత్రము భిన్నమై-పుటయందుఁ జూపఁబడె.

మాత్రము సత్యములైనవని మేముధీరముగా నొక్కిచెప్పఁగల మనుచున్నాఁడు. అవి యేవనఁగా,) అస్మిన్ సంసారే=ఈ సంసారమునందు, పరహితాత్=పరోపకార మునకంటె, అధికం = హెచ్చైన, పుణ్యం=పుణ్యము, నహి=లేదు, కువలయదృశః= కలువకంటికంటెను, అపరం = వేరైన, రమ్యంచ = ఇంపైనవస్తువును, న=లేదు, అని ఏతత్=దీనిని-ఈరెంటిని, బ్రూమః=చెప్పుదుము. పరోపకారమునకు మించినపుణ్యము లేదు. కలువకంటికి మించినయింపు లేదు, అని మే మెంత యల్పజ్ఞానులమైనను మిము బోఁటి జ్ఞానసంపన్ను లొప్పుకొనకపోయినను దృఢముగా సత్యమని చాటిచెప్పఁగల మని భావము.

శా. చింతింపన్ నిగమాంతతత్త్వరులకుం జెన్నై గురుల్ మీరు మే
మంతేవాసులమే కవీశ్వరుల కల్లయ్యుం దెగం బల్కఁగాఁ
బంతం బూనితి మా పరోపకృతికిన్ బాగైనపుణ్యంబునుం
గాంతారత్నము మించుసొంపు నెదియుం గాదీమహాసంసృతిన్.

తా. మీరువేదాంతవిదులును గురువులు గాన మిక్కిలిజ్ఞానసంపన్నులైనను, మేమింపుగామాటలాడు కవిమాతురులను శిష్యులమే గాన నల్పజ్ఞానులమైనను 'సంసారమునందుల పరోపకారముకంటె మించినపుణ్యము లేదు; కలువకంటికంటె మించిన సుఖము లేదు' అను నీరెండుమాత్రము సంసారదూరులగు మీరు కల్లలన్నను మేము సత్యములేయని సాహసించి చెప్పఁగలము.

అవ. తరుణిబిగికౌఁగిలింతలో రాత్రి పరుండి నిదురించువాఁడే ధన్యుఁ డనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మత్తేభకుమ్భపరిణాహిని కుఙ్కుమార్ద్రే
కాన్తాపయోధరతటే రతిఖేదఖిన్నః।
వక్షో నిధాయ భుజపఞ్జర మధ్యవర్తీ
ధన్యః క్షపాం క్షపయతి క్షణలబ్ధనిద్రః॥

టీ. (యః=ఎవఁడు,) రతిఖేదఖిన్నః సన్=రతిసలుపుటవలని శ్రమచే బడలినవాఁడై, మత్తే...హిని—మత్త+ఇభ = మదపుటేనుఁగుయొక్క, కుంభ = కుంభస్థలమువలె, పరిణాహిని=విజీవిగలదియు, కుఙ్కుమ+ఆర్ద్రే = కుంకుముచేతఁ దడిసినదియు-కుంకుము పూఁతగలదియును, అగు, కాన్తాపయోధరతటే = ప్రియురాలియొక్క చన్నుపట్టునందు, వక్షః=ఱొమ్మును, నిధాయ=ఉంచి, భుజ...వర్తీ— భుజపఞ్జర=ప్రియురాలి బుజము లనెడిపంజరముయొక్క, మధ్య = నడుమ, వర్తీ= వర్తించువాఁడై-పంజరంబునం దగులువడిన శుకాదులెట్టు లిటునటుఁ బోవక యుండే

తిగముగానుండునో యట్లుప్రియురాలు బుజములచే బిగ్గఁగాఁగిలించుకొనఁగా నాకౌఁగి టిలోఁ దగిలి యిటునటుఁబోవక తిరముగా నుండువాఁడై యనుట, కావున నే, క్షణ లబ్ధనిద్రః=క్షణమాత్రములో పొందఁబడిన నిద్రగలవాఁడై, క్షపాం=రాత్రిని, క్షప యతి=కడపునో, (సః=వాఁడు, ధన్యః=ధన్యుఁడు. ఈసంసారమునందు గబ్బిగుబ్బ లాఁడి బిగి కౌఁగిలిలోఁ బరుండి నిదురించుటయే పరమసుఖావహ మని భావము. అలంకారము ఉపమ.

తే. కుంకుమార్ద్రింబు జితకుంభికుంభ మైన
కాంతకుచకుంభమున రతిశ్రాంతుఁ డగుచు
లీల నెదఁ గ్రుమ్మి బిగికౌఁగిలింతఁ జిక్కి
హాయిగాఁ గూర్కుచును బుచ్చు నే రేయి సుకృతి.

తా. మదపుటేనుంగు కుంభమువలె విజివియై, కుంకుమపూఁతచేఁ బొంకమై, ముదువుచూపు ముద్దరాలి గబ్బిగుబ్బలయందు రొమ్ము గ్రుమ్మి దానిబుజముల బిగికౌఁగి లింతలోఁ బరుండి హాయిగా నిదురగూరుచు రాతిరిని గడపువాఁడే కడుధన్యుఁడు.

అవ. ప్రియురాలిముక్కఱముత్తియమును జంద్రునిఁగా నుత్ప్రే క్షించి వర్ణించుచున్నాఁడుఁ

శ్లో॥ సుధామయోఽపి క్షయరోగశాన్త్యై
నాసాగ్రముక్తాఫలకచ్ఛలేన ।
అనఙ్గసఞ్జీవనదృష్టశక్తి
ర్ముఖామృతం తే పిబతీవ చన్ద్రః॥

టీ. (హేనాయికే=ఓనాయికా, అని అధ్యాహార్యము), సుధామయః=అమృ తమయుఁ డైనవాఁడును, కావున నే, అనఙ్గ...శక్తిః-అఙ్గ=మన్మథునిని, సంజీవన= పుట్టించుటయందు, దృష్ట=చూఁడబడిన, శక్తిః=సామర్థ్యముగలవాఁడును-అమృతము బ్రతికించునట్టిదిగాన అమృతమయుఁడైన చంద్రుఁడును శివునిచే మృతుఁ డైన మన్మ థుని బ్రతికించువాఁడగుననుట-చంద్రుఁడు మన్మథోద్దీపకుఁడుగాన కాము నుద్దీపింపఁ జేయువాఁడనిభావము, అపి=అయ్యును, చన్ద్రః=చంద్రుఁడు, క్షయరోగశాన్త్యై= తనకుఁ గలిగినక్షయరోగమును అడంచుటకు - కృష్ణపక్షమున క్షయించుట యిచట క్షయరోగముగాఁ జెప్పబడినదని సారస్యము గ్రహింపవలయును, నాసాగ్ర... చ్ఛలేన-నాస-అగ్ర=ముక్కుకొనయందలి, ముక్తాఫలక=ముక్కఱముత్తెమనెడి, ఛలేన= నెపముచేత - ముక్కఱముత్తెపురూపముఁ దాల్చినవాఁడై యనుట, తే = నీయొక్క, ముఖ + అమృతం = మొగమునందలియమృతమును, పిబతిఇవ=త్రాగుచున్నట్లున్నది, అని

తలఁచుచున్నానని శేషము. చంద్రుఁడు మన్మథునింగూడ బుట్టించునట్టి మహిమగల తనయందలి యమృతముచేతను దనక్షయము తీఱనందున నీముఖమునందలి యమృతమును ముక్కఱముత్తెపు రూపముగా వచ్చి గ్రోలుచున్నాఁడని నాకుఁ దోఁచుచున్నదని యర్థము. అలంకారము, 'పిబతీవ' అనుచో ఉత్ప్రేక్ష 'నాసాగ్రముక్తా ఫలకచ్ఛలేన' అనుచోఁగలయపహ్నుతిచే నీయుత్ప్రేక్ష యుత్థాపితమైనది.

తే. అమృతమయుఁ డయ్యుఁ జంద్రుఁ డ॥నంగజీవ
నౌషధం బయ్యుఁ దనదుక్ష॥యంబు మాన్ప
నలవి గామి ముక్కఱముత్తి॥యంబుపేర
నబల ! యానెడినో నీముఖ॥ామృతంబు.

తా. చంద్రుఁ డమృతమయుఁడు, కావుననే మన్మథునింగూడ నుజ్జీవింపఁ జేయుచున్నాఁడు. ఇట్టిమహిమగల యమృతమే తనయొద్దఁగలవాఁడయ్యును నతఁడు తన(కృష్ణపక్ష) క్షయమును గుదుర్చుకొనలేక దానిని నీముఖమునందలి యమృతముచేఁ బోఁగొట్టుటకు నీముత్తెపుముక్కఱరూపముఁ దాల్చి దానిని గ్రోలుచున్నాఁ డేమో యని తలంచెద.

అవ. స్త్రీపురుషులు చిత్తము లొక్కటిగాఁ గలసి చేయుసంగమమే కామపురుషార్థఫలము గాని చిత్తము వేఱువేఱై యుండఁగాఁ జేయు సంగమము శవసంగమమువలె నిష్ఫలమే యగు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏత త్కామఫలం లోకే, యద్ద్వయో రేకచిత్తతా।
అన్యచిత్తకృతే కామే, శవయోరివ సఙ్గమః॥

టీ. లోకే=లోకమునందు, ద్వయోః = స్త్రీపురుషు లిరువురయొక్క, ఏకచిత్తతా = ఒకమనస్సు గలిగియుండుట - మనసు లొక్కటిగాఁ గలసియుండుట, (ఇవి) యత్ = అనునది యేదియో, ఏతత్ = ఇదియె. కామఫలం = కామపురుషార్థమునకు ఫలము - కామపురుషార్థమును గైకొన్నందుల కదియే ఫల మనుట, అగునని శేషము. కామే=కామము, అన్యచిత్తకృతే సతి = ఇతరులయందలి మనస్సుతోఁ జేయఁబడినది- పురుషుఁడు వేఱొక స్త్రీయందును స్త్రీవేఱొకపురుషునియందును మనస్సునుండి చేయునట్టిది యగుచుండఁగా, శవయోః = రెండుపీనుఁగులయొక్క. సఙ్గమ ఇవ = సంగమమువలె, అగును.

క. మానసము లిరువు రొక్కటి
గా నుంచియుఁ గూడు టదియ॥ కామఫలం బాం
డైన తెఱంగునఁ గూడినఁ
బీనుంగులకూడినట్లు॥ బెరయుం గాదే.

తా. స్త్రీపురుషు లిరువురు నొండొరులమనంబు లొక్కటిగాఁ గలసి కావించు సంగమముచేతనే కామము సఫల మగునుగాని మనస్సులు మఱొక్కరియెడనుంచి యొండొరులఁ గామించి చేయుసంగమము రెండుపీనుగులసంగమముతో సాటియగును.

అవ. రాగులయందుఁగాని విరాగులయందుగాని శివుడొక్కఁడే రాజిలుచున్నాఁడు గాని మఱెవ్వరు నట్లు గానేర రనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహార్ధహారీ హరో
నీరాగేష్వపి యో విముక్తలలనాసఙ్గో న యస్మాత్పరః।
దుర్వారస్మరబాణపన్నగవిషజ్వాలావలీఢో జనః
శేషః కామవిడమ్బితోహి విషయాన్ భోక్తుం న మోక్తుంక్షమః॥

టీ. ప్రియ...హారీ-ప్రియతమా = ప్రియురాలైన పార్వతియొక్క, దేహార్ధ = సగముదేహమును, హారీ = కయికొన్నవాఁడగు, హరః = శివుఁడు, ఏకః = ఒక్కఁడే, రాగిషు = విషయములందు రక్తిగలవారియందు-కాములయందనుట. రాజతే = ప్రకాశించుచున్నాఁడు - తనసగముదేహమునంజే ప్రియురాలినెప్పుడుఁ దాల్చియుండుననంతటిరాగి మఱియొకఁడు లేఁడుగాన నట్లు దాల్చియున్న శివుఁడొక్కఁడే రాగులలోనెల్ల మిక్కిలి యతిశయించినరాగి యని భావము. అతఁడు మఱియు నెట్టివాఁడనఁగా, యః = ఎవఁడు, విముక్త...సఙ్గః సన్-విముక్త = విడువఁబడిన, లలనాసఙ్గఃసన్ = స్త్రీలతోడికూటువగలవాఁడై, నీరాగేషుఅపి = రాగము లేనివారియందును, (ఏకః రాజతే=ఒక్కఁడే రాజిలునో), యస్మాత్ = ఎవనికంటె, పరః = అధికుఁడైనవాఁడు, న=లేదో, ఆశివుఁడు 'రాగిషు రాజతే' రాగులయందు రాజిలు నని పూర్వముతో నన్వయము, ప్రియురాలికి దేహము సగమునిచ్చి రాగులయందుఁ దానొక్కఁడే యగ్రగణ్యుఁడగును, పడఁతులతోఁడి సంగమునే మాని విరాగులయందు నొక్కఁడే యగ్రగణ్యుఁడగును, కాన రాగిత్వవిరాగిత్వములు రెంటియందును నతనికంటె నధికుఁడైనవాఁడు లేఁడనిభావము. దీనినే సహేతుకముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు. దుర్వార...లీఢః=దుర్వార = వారింపరాని, స్మరబాణ = మన్మథుని బాణములనెడు, పన్నగ = సర్పములయొక్క విషజ్వాలా = విషంపుసెగలచేత-విషముతోఁగూడినవాలుకలచేతననుట, ఆవలీఢ = నాకఁబడిన, శేషః=తక్కిన, జనః = జనుఁడు, కామవిడమ్బితఃసన్ = కామునిచే మోసపుచ్చఁబడినవాఁడగుచు, విషయాన్ = స్త్రీలు మొదలగు విషయములను, భోక్తుం =(శివునివలె) ననుభవించుటకును, మోక్తుం = (శివునివలె) విడుచుటకును, క్షమః = సమర్థుఁడు, నహి = కాఁడుగదా, విషజ్వాలావలీఢుఁడు ఎట్లు భోగ్యవస్తువుల ననుభవింపలేఁడో యట్లస్మరబాణ విషజ్వాలావలీఢుఁడును కామిన్యాదిభోగముల జక్కఁగా ననుభవింపలేఁడు; కామునిచే వంచితుఁడుగానవానిని విడువను లేఁడు. శివుఁడు స్మరబాణవిషావలీఢుఁడుగాఁడు గనుక నాభోగములను

జక్కఁగా ననుభవింపఁ గలవాఁడును గాముని జయించినవాఁడు గాన నా భోగములను విడువఁజాలువాఁడును అగును. కనుక రాగులందును విరాగులందును నాతఁడొక్కఁడే యప్రతిముఖుఁడై వెలుఁగునుగాని తక్కినవారట్లుగాఁగని భావము. శివుఁడు పార్వతిని పెండ్లియాడకమునుపు తన్ను మోహింపఁజేయుటకు మన్మథునిఁ బూనినను వానిం గాల్చుటం జేసి విముక్తలలనాసంగుఁడై విరాగులందు వెలింగె ననియుఁ, బార్వతి తపంబునకుఁ దుష్టిం జెందినవాఁడై తద్వియోగభంగము గలుగునను భీతిచేత తన సగముదేహముగా నాదేవిం దాల్చినవాఁడై రాగులందును వెలింగె ననియు తెలియునది. ప్రియతమా దేహార్ధహారిత్వముచేతను విముక్తలలనాసంగత్వముచేతను రాగివిరాగులందు రాజిల్లుట యనుపదార్థము సమర్థితము. కాన అలం. కావ్యలింగము. స్మరబాణవిషాగ్నిజ్వాలావలీఢత్వముచేతను కామవిడంబితత్వముచేతను విషయభుక్తిముక్తులం దక్షమత్వము సమర్థింపఁబడిన యిచటను, మఱొక కావ్యలింగము. ఈ కావ్యలింగము పూర్వకావ్యలింగముచే సమర్థితము గాన రెంటికిని సంకరము.

శా. రామం గూడియు సామునే నొసఁగియుం బ్రాజిల్లెఁ దా రాగులన్
రామాసంగవిదూరుఁడై పరముఁడై భ్రాజిల్లె నీరాగులం
గామారాతి యొకండ యక్కరణి భోగం బూనఁగా మానఁగా
గామక్రూరశరాహిదష్టుఁ డగునేకష్టుండుఁ దా నేర్చునే.

తా. శివుఁడు ప్రియురాలికిఁ దనసగముదేహము నిచ్చి రాగులందును, వంతవమున్న లలనాసంగమునే వీడియుండి విరాగులందును దానొక్కఁడ యతిశయించి వెలుఁగుచుఁ దనకంటె మించినవాఁడు లేనివాఁడయ్యె. ఇది యిట్లేయగును. ఏలన నతఁడు తప్ప తక్కిన జనుఁడెవ్వఁడుగాని మదనతూపులచే విషముసోఁకినట్లు తడఁబడి విషయముల నతనివలె ననుభవింపను జాలఁడు; కామునికి లోనై యుండుటచే నతనివలె విషయములను విడువనుం జాలఁడు. కాఁబట్టి రాగివిరాగు లుభయులందును విషయభుక్తిముక్తులంబట్టి శివుఁ డొక్కఁడే యతిశయిల్లును.

అవ. స్త్రీల భ్రూవిక్షేపము మిక్కిలి యపకారము చేయునది గాన దుర్జనులతోఁ బోల్చి వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజితాత్మసు సంబద్ధః, సమాధికృతచాపలః ।
భుజఙ్గకుటిలః స్తబ్ధో, భ్రూవిక్షేపః ఖలాయతే ॥

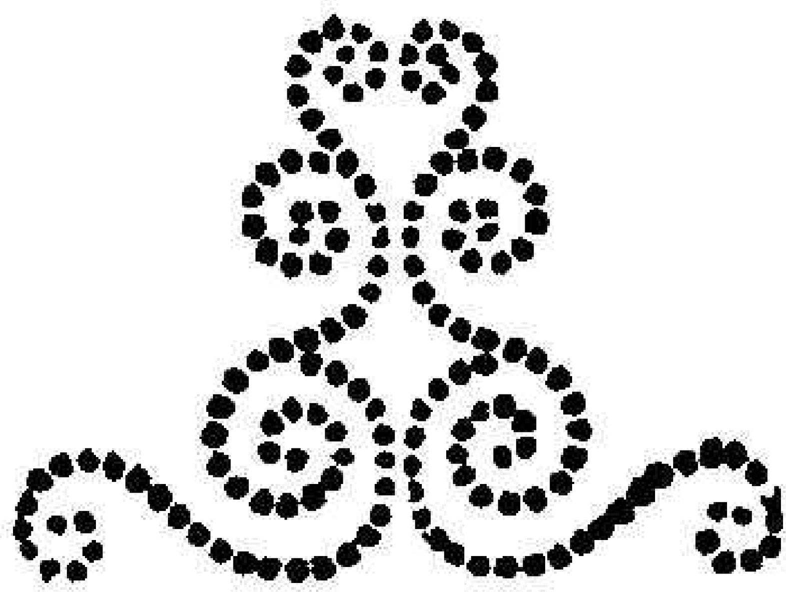
టీ. అజిత ఆత్మసు=జయింపఁబడని మనస్సు గలవారియందు-జితేంద్రియులు కాని వారియెడ ననుట, సంబద్ధః = సంబంధించినది - జితేంద్రియులు కానివారిని వారలు గొలుపునదని భ్రూవిక్షేపపరము. జితేంద్రియులు కానివారితోఁ గూడియుండువాఁడని ఖలపరము, సమాధి...చాపలః-సమ్ ఆధి = చక్కఁగా మనస్సును బీడించుటయందు,

కృత=చేయఁబడిన, చాపలః=ఆసక్తిగలది అని భ్రూవిక్షేపపరము-సమాధి = చిత్తము యొక్క ఐకాగ్ర్యమునందు-మనస్సు ఒక్కదానియందే స్థిరముగ నెలకొనియుండు విషయమున, కృత=చేయఁబడిన, చాపలః=చాంచల్యము గలవాఁడు-ఒక్కటను దిరముగా నెలకొనక చలించువాఁడని ఖలపక్షము, భుజఙ్గకుటిలః = సర్పమువలె వంకరయైనదని భ్రూవిక్షేపపక్షము-విటకానివలె కుటిలుఁడని ఖలపక్షము, స్తబ్ధః = స్థిరమైనది-ఉభయపక్షమున గర్వించినవాఁడని యర్థము, ఇట్టి, భ్రూవిక్షేపః=కనుబొమ త్రిప్పు, ఖలాయతే= ఖలునివలె నాచరించుచున్నది. జితేంద్రియులు కానివారిని మరులుగొలుపుచు మనస్సును మిక్కిలియుఁ బీడించుచు, సర్పమువలె వక్రముగాఁ బొలయుచు భ్రూవిక్షేప ముండునని భావము. 'ఖలాయతే' అనుచో నుపమ. ఇది 'సమాధికృతచాపల' ఇత్యాది విశేషణము లందలి శ్లేషచే ననుప్రాణిత మైనది.

క. అజితాత్మ సమాగతమును
భుజంగకుటిలంబు స్తబ్ధీభూతంబు సమా
ధిజనితచాపలమును నై
కుజనుంబలె నొప్పు బొమల కులుకుం ద్రిప్పుల్.

తా. కనుబొమత్రిప్పు, మనస్సు జయింపనివారితో సంబంధించి యుండును; సమాధి (మనఃపీడ మనోలయము) యందు చాపలము కలిగియుండును; భుజంగము (సర్పము, విటుని) వలె కుటిలముగా (వంకరగా. కపటముగా) వర్తించును; స్తబ్ధమై, (స్థిరమై, గర్వితమై) యుండును; కాఁబట్టి యది దుర్జనునివలె నడచుకొను చున్నది.

భర్తృహరిసుభాషితము శృంగారశతకమునందలి
యధికశ్లోకములు సంపూర్ణము.

భర్తృహరిసుభాషితము - వైరాగ్యశతకము.

తృష్ణాదూషణము.

శ్లో॥ చూడోత్తంసితచారుచన్ద్రకలికాచఞ్చచ్ఛిఖాభాస్వరో
లీలాదగ్ధవిలోలకామశలభః శ్రేయోదశాగ్రే స్ఫురన్ ।
అన్తస్స్ఫూర్జదపారమోహతిమిరప్రాగ్భార ముచ్చాటయం
శ్చేతఃసద్మని యోగినాం విజయతే జ్ఞానప్రదీపో హరః॥ 1

టీ. ఇందు శివుని నొకదీపముగా రూపించి వర్ణించుచున్నాఁడు. చూడో... భాస్వరః-చూడా=సిగయందు, ఉత్తంసిత = భూషణముగాఁజేయఁబడిన, చారు=మనోహరమైన, చన్ద్రకలికా = చంద్రకల యనెడి, చఞ్చత్ = చలించుచున్న-అల్లలాడుచున్న, శిఖా=సెగచేత, భాస్వరః = ప్రకాశించునదియు, లీలా...శలభః-లీలా = విలాసముచేత-అనాయాసముగాననుట, దగ్ధ=కాల్పఁబడిన, విలోల = చపలమైన, కామ=మన్మథుఁడనెడి, శలభః = మిడుతగలదియు, శ్రేయో...గ్రే-శ్రేయః = శుభమనెడు, దశా-వత్తియొక్క, అగ్రే=కొనయందు, స్ఫురన్ = ప్రకాశించుచున్నదియు - నిచట శ్రేయఃపరముగా 'అగ్రే' అనుటకు 'ముందు' అనియర్థము, శుభముకలుగుటకు ముందు స్ఫురించువాఁడనుట-అతఁడు స్ఫురించినతోడనే శుభముకలుగుననిభావము, అన్తః... ప్రాగ్భారం-అన్తః = లోపల హృదయమునం దనుట, స్ఫూర్జత్ = విజృంభించుచున్న, అపార=మేరలేని, మోహ=అజ్ఞానమనెడి, తిమిర = చీఁకటియొక్క, ప్రాగ్భార = అతిశయమును, ఉచ్చాటయన్ = పోఁగొట్టునదియును అయిన, జ్ఞానప్రదీపః = జ్ఞానమనెడి దీపము-దీపమువలె స్వయంప్రకాశమైయున్న జ్ఞానమే స్వరూపముగాఁ గలవాఁడనుట, అగు, హరః = శివుఁడు-శివుఁడనెడి జ్ఞానమయదీపమనుట, యోగినాం = సనకాది యోగులయొక్క, చేతఃసద్మని=మనస్సనెడిగృహమునందు, విజయతే = సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తించును. ఒకదీపము జ్వాలకలదై, తనయందుఁబడినమిడుతల నవలీలఁ గాల్చుచు, వత్తికొనయందువెలుఁగుచు, చీఁకటినెల్లఁ బోఁగొట్టుచు, గృహములందు ఎట్లు మిక్కిలి విలసిల్లునో యట్లే శివుఁ డనెడిజ్ఞానాత్మకమైనదీపము, చంద్రుఁ డను జ్వాలగలదియై, మన్మథుఁ డనుమిడుతనుగాల్చి, శుభమనెడివత్తిమొనయందు వెలుఁగుచు (శుభప్రాప్తికిఁ బూర్వము స్ఫురించుచు ననుట,) అజ్ఞానమనెడిచీఁకటిని బోఁగొట్టుచు, యోగులమనస్సులనెడి గృహములందు సర్వాతిశయమై విలసిల్లునని యర్థము. ఇట చంద్రుఁడనక చంద్రకలికయనుటచేతనే దీపశిఖగా రూపించుట పొసఁగుచున్నది. శిఖాశబ్దమునకు జ్వాలయుఅగ్రమును అర్థములగునుగాన తలయందుఁ దాల్పఁబడిన

చంద్రకలిక హారుఁ డనుదీపమునకు శిఖాగ్రముగా నున్నదను నరవిశేషము స్ఫురించెడి. తలయందు అగ్నిజ్వాలవలెఁ బ్రకాశించుచంద్రరేఖం దాల్చి, అగ్ని మిడుతనెట్లో యట్లే యనాయాసముగాఁగామునింగాల్చి, శుభావహముగా స్ఫురించుచు, భక్తజనాంతఃకరణములయందుఁ జీఁకటివలెఁ గ్రమ్ముకొన్నయజ్ఞానమును దొలఁగించుచు, నిండ్లయం దతిస్వచ్ఛముగా వసించునట్లు యోగిజనహృదయయారవిందంబులనెలకొని, జ్ఞానస్వరూపుఁడగు నీశ్వరుఁడు సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తిల్లునని భావము. తొలుత, 'చూడోత్తంసిత' అనువాక్యమున చంద్రపదమును గ్రహించుటచే భక్తతాపహారి యనియు, 'లీలాదగ్ధ' అనువాక్యమున 'కామశలభ' యనుపదము గ్రహించుటచే మహాశత్రువులనేని యవలీల సంహరించువా, డనియు నరము లభించెడిని. అలం. సావయవ రూపకము.

క. శ్రీరమణధృతమృదంగగ
భీరధిమింధిమినినాదశభేదక్రమయో
గ్యారంభగుంభనటన
శ్రీరంజితసుఖనివేశ శ్రీసోమేశా.

చ. కలితవతంసితేందుకలికాశిఖచే విలసిల్లి చిత్తభూ
శలభము నుగ్గుసేసి శుభశసారదశాగ్రమునన్ వెలుంగుచున్
బలవదపారమోహభరశబాధతమోహరణంబు సేయుచుం
దెలివివెలుంగు పొల్చు శివశదేవుఁడు యోగిమనోగృహంబులన్. 1

తా. హారుం డనుజ్ఞానమయదీపము, తలపువ్వుగాఁ దాల్చినచందురుకళ యను డిసెకొన గలిగి, యవలీల మరుఁ డనుమిడుతంగాల్చి, మంగళమనెడి వత్తిమొనను వెలుఁగుచు, లోనఁ గడలుకొనునజ్ఞాన మనుచీఁకటిపెల్లును దూలించుచు, సనకాది యోగులమనంబు లనెడి యిండ్లయందు సర్వోత్కృష్టుఁడై వర్తిలుచున్నాఁడు.

అవ. వైరాగ్యమునకు విరుద్ధమైనది రాగము. రాగమునకు మూలము తృష్ణ. ఇట్టితృష్ణను నిరసింపనియెడ వైరాగ్యము సిద్ధింపదు గాన నది సిద్ధించుటకై దానికి మొదటిశత్రు వైనతృష్ణను రాఁగల తొమ్మిదిశ్లోకముల నూపించుచున్నాఁడు. అందుఁ దొలుత తృష్ణచేఁ దానుజేసిన కార్యములును బడినకష్టములును దెలుపుచు దానింబేర్కొని మూఁడుశ్లోకముల నూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భ్రాన్తం దేశ మనేకదుర్గవిషమం ప్రాప్తం న కిఞ్చిత్ఫలం
త్యక్త్వా జాతికులాభిమాన ముచితం సేవా కృతా నిష్ఫలా।

భుక్తం మానవివర్జితం పరగృహేష్వాశఙ్కయా కాకవ
త్తృష్ణే జృమ్భసి పాపకర్మనిరతే నాద్యాపి సన్తుష్యసి ॥ 2

టీ. అనేక...విషమం-అనేకదుర్గ = పెక్కుదుర్గములచేత - కొండలు చెట్లు జలములు మొదలైనవానిచే, బోపరానిప్రదేశములచేత ననుట, విషమం = వికటమైన, దేశం ప్రతి = దేశమునుగూర్చి - దేశమునం దనుట, భ్రాన్తం = (నాచే) తిరుగఁబడినది-నేను తిరిగితిననుట, ఇట్లు తిరిగియు, కిఞ్చిత్=కొంచెమైనను, ఫలం=ఫలము, ప్రాప్తంన=పొందబడినదికాదు-మిక్కిలి ఫలముఁ గోరి పోరానిదుర్గములకుఁ బోయినను అనంతఫలమును గలుగదయ్యెనని యర్థము. ఉచితం=తగిన-నాకుండఁదగినట్టియనుట, జాతికుల అభిమానం=జాతియందును కులమునందును గల యభిమానము-నాగొప్పజాతిని మంచికులమునుబట్టి నాకుండఁదగినయభిమాన మనుట, త్యక్త్వా=విడిచి, నిష్ఫలా=ఫలశూన్యమైన, సేవా=కొలువు-ధనవంతులఁగొలుచుట, కృతా=చేయఁబడినది-రెంటను గష్టమే దక్కినదిగాని ఫలమేమియు లేదయ్యె నని భావము. మానవివర్జితంయథాతథా = మానములేనట్టుగా-సరిగౌరవమును వదలియనుట, పరగృహేషు=యితరులయిండ్లను, కాకవత్ = కాకివలె, ఆశఙ్కయా=జంకుచేత, భుక్తం భుజింపఁబడినది-కాకి తలఁచినపుడు తన్నుఁ దఱిమివేయుదు రనుజంకుచే నెట్లు గుకు చునో యట్లు నేనును గుడిచితిననుట-అవమానముతో నొరులు పెట్టినపిండము తింటి నని భావము. ఇన్నికష్టములు పడియు, పాపకర్మనిరతే=పాపకార్యములయందు ఆసక్తి గలిగియున్న, తృష్ణే=విషయరాగమా - విషయములందలి పేరాసా, జృమ్భసి=చెలరేఁగుచున్నావు-పయింబయి పెరుగుచునేయున్నావు కాని, అద్యాపి=ఇంకను-ఇట్టి కష్టములుపడిచియు, నసంతుష్యసి = సంతోషమునొందవు - తృప్తినొంది యుడుగ వనుట, ఇంతటితోఁ దృప్తినొందక యింకను పాపకర్మములు చేయ నొడిగట్టి యున్నా వని నాకుఁ దోఁచుచున్న దని భావము.

చ. విసిగితి దుర్గదుర్విషయదేశవిభ్రమయుక్తిఁ గులాభిమానముం
బస చెడ సేవఁ జేసితి వివేకన్నుఁడ నై పరగేహసీమ వా
యసమువలెన్ భుజించితిఁ బ్రయత్నము నిష్ఫలమై నశించె సం
తసపడ వుగ్రకర్మపరితృష్ణ నత్వముఁ జూపెద వాశ యేటికిన్. 2

తా. ఎక్కరానికొండలు దాఁటరానియేఱులు మున్నగుదుర్గములచే నొడుదొడుకైయున్నదేశ మంతయుఁ దిరిగితినిగాని యావంతఫలము నొందనైతి. నాజాతి గొప్పది యయ్యు, వంశముమేలైనదయ్యు వానినిగూడఁ బాటింపక ధనవంతుల కొలువుఁ గొలిచి యేలాభమును బడయనైతి. మానమువిడిచి పరులయిండ్లఁ గాకివలె తలఁచి నంతనే తఱిమివైతురోయని జంకుకొంపలతోఁ గుడిచితిని. ఓతృష్ణా! నన్నిన్నిపాట్లు

పటుచితిని. ఇంతటితోనైన నకుఁగక పయిఁబయిఁ బెరుఁగుచు తృప్తిపడకున్నావు.
ఇంకను నేమున్నగ్నముగ నాడింగట్టుదువో తెలియరాదు.

శ్లో॥ ఉత్ఖాతం నిధిశఙ్కయా క్షితితలం ధ్మాతా గిరేర్ధాతవో
నిస్తీర్ణః సరితాంపతి ర్నృపతయో యత్నేన సన్తోషితాః।
మన్త్రారాధనతత్పరేణ మనసా నీతాః శ్మశానే నిశాః
ప్రాప్తః కాణవరాటకోఽపి నమయా తృష్ణే సకామా భవ॥ 3

టీ. నిధిశఙ్కయా=పాఁతు ఉన్నదనుభ్రమచేత, క్షితితలం = భూప్రదేశము, ఉత్ఖాతం = పెల్లగింపఁబడినది-త్రవ్వబడినదనుట, అప్పటికిని ఏమియు లభింపలేదని యరము, గిరేః ధాతవః=కొండయొక్కమనశ్శిలాది *ధాతువులు, ధ్మాతాః=ఊఁదఁబడినవి-అని బంగారమగునని తలంచి మూసయందు తగినమూలికలతోఁ గూడఁ జేర్చియుంచి నిప్పునఁబెట్టి కాఁచి యూఁదబడినవనుట, అప్పటికిని ఏమియుఁ గలుగ లేదనియర్థము, సరితాంపతిః=(నదులకు మగఁడైన) సముద్రము, నిస్తీర్ణః=దాఁటఁబడినది- ద్వీపాంతరములందు వర్తకముచేసి బహుధనము సంపాదించెనని యాత్రికుఁడనై సముద్రమును దాఁటినాఁడ నని భావము, నృపతయః=రాజులును, యత్నేన=పూనికచే వారియిష్టము ననుసరించి కొలుచుప్రయత్నముచే ననుట, సన్తోషితాః=సంతోషపెట్టఁబడిరి. మన్త్ర ఆరాధన తత్పరేణ=మంత్రములను జపించుటయందలి యాసక్తి గల, మనసా=మనస్సుచేత, శ్మశానే=ప్రేతభూమియందు, నిశాః=రాత్రులు, నీతాః=కడపఁబడినవి - భూతప్రేతపిశాచాదులవలనిభయమును గణింపక నిధిమొదలైనవానిని జూపి యనుగ్రహించునట్టిదేవతలు ప్రసన్నులగునట్లు చేయుటకు వలయుమంత్రములను జపించుచు రాత్రులు ప్రేతభూమియందుఁ గడపితిననుట, కాణవరాటకోఽపి= గ్రుడ్డిగవ్వయైనను-ఇఁక ధనమును జెప్పనేల యనుట, మయా=నాచేత, ప్రాప్తః న= పొందఁబడినదికాదు, కాఁబట్టి, తృష్ణే=విషయరాగమా, సకామా=ఈడేఱినకోరిక గలదానవు, భవ=కమ్ము-నీవాసపెట్టిచూపినయరము లేవియుఁ గలుగమిచే నీ వింక నైనఁ దలంపులన్నియు నొడఁగూడినట్లుగాఁ దలఁచుకొని యూఱడుమనుట. ('తృష్ణే=ధునాముంచమామ్' అనుపాఠమున తృష్ణా!ఇప్పుడు నన్ను విడిచిపెట్టు మని యర్థము. ఇంతవఱకు నీవలనిబాధను చాలు నింక నీజోలి నాకువలదని భావము), అన

* 'సువర్ణరూప్యతామ్రాణి హరితాలమనఃశిలాః। గైరికాఞ్జనకాశ్మీర లోహ సీసాశ్చహింగులాః। గనకాభ్రక మిత్యాద్యా ధాతవో గిరిసంభవాః' అని సువర్ణరజతాదులు గైరికధాతువు లగును. బంగారుదొరకుటకై వానినూఁదినాఁడని యిచ్చటఁ దెలియునది. అయిన నేమియు దొరకలేదనుటచే బంగారు వెండి ధాతువులు గాక తక్కినధాతువులనే యూఁదినాఁ డని యూహ్యము.

ర్థముల నిట్లుగలిగించుతృష్ణనుబట్టి వ్యర్థముగాఁ బాటుపడి ప్రయాసయే దక్కినదికాని కోరిక యీడేరినదిగాదు. కాఁబట్టి దానిని మొదలంట మానవలయు నని భావము.

చ. నిధి యనుశంక భూతలము ద్రవ్వితి నావచే మహో
దధిఁ దరియించితిన్ శిఖరి ధాతువు లూఁదితి రాజుఁ గొల్చితిన్
వ్యథఁ గొని ఘోరమంత్రజప మర్థి నొనర్చితి గవ్వయైన నే
విధమునఁ బొందనైతిఁ గద వే ముద మందఁ గదే దురాశరో. 3

తా. పాఁతు దొరకునని పుడమిని పెల్లగించితిని. బంగారు మొదలైనవి చిక్కునని కొండధాతువులనెల్ల మూసనుంచి యగ్గిలోఁబెట్టి యూఁదితిని. దీవులకుఁబోయి వర్తకము సేసి యవ్వారిగా గడనసేయుదునని యోడనెక్కి సముద్రమునీఁదను గడచి పోయితిని, రాజులను వారిమనస్సునకు నచ్చునట్లుఁ గొలిచి సంతోషపెట్టితిని. సిద్ధి మొదలైనవి చూపునని దేవతలను వశము చేసుకొనుటకై తత్పరములైన మంత్రములను జపించుచు ప్రేతభూమియందుఁ బెక్కురాత్రు లుంటిని. ఇన్నిపాటులుపడియు నొక గ్రుడ్డిగవ్వయు నాకు దొరికినదికాదు. తృష్ణా! ఇఁకనైన నీకోరికలెల్ల నీడేరినట్లు తలఁచుకొని యూఁరడిలుమా.

శ్లో॥ ఖలోల్లాపాః సోఢాః కథ మపి తదారాధనపరై
ర్నిగృహ్యాన్తర్బాష్పం హసిత మపి శూన్యేన మనసా।
కృతో విత్తస్తమ్భ ప్రతిహతధియా మఞ్జలి రపి
త్వ మాశే మోఘాశే కి మపర మతో నర్తయసి మామ్॥ 4

టీ. ఖల ఉల్లాపాః = దుర్జనులయొక్క చెడుమాటలు, తత్ ఆరాధన పరైః = వారిని మనమునకు వచ్చునట్లు గొలుచుటయందు తత్పరులైన, (అస్మాభిః = మాచేత అని శేషము), కథమపి = ఎట్లో-మిక్కిలికష్టముతో ననుట, సోఢాః = ఓర్చుకొనఁబడినవి-ఓర్వకున్న కార్యభంగము కలుగునని వెఱచి ఓర్వబడిన వనుట, అపరుసంపు మాటల నూరక యోర్చుకొనుటే కాదు, అన్తః = లోపలనే, బాష్పం = కన్నీటిని, నిగృహ్య = అడంచి - అవాఁడిమాటలను వినుటచేఁ బొడమిన యశ్రుజలమును బయటికిరానీక లోపలనే యడంచి యనుట, శూన్యేన = వట్టిదియైన - నవ్వుబుట్టించునట్టిభావములేనట్టిదైన యనుట, మనసా = మనస్సుతో, హసితమపి = నవ్వును, ('కృతః = చేయఁబడినది' అని శేషము) నవ్వుపుట్టించువిషయమేదైన మనస్సునందుండిననే నవ్వుకలుగును, అట్టి విషయమేదియులేక మనస్సు శూన్యముగానుండినను 'వీరలు మన మెంతదురుసులాడినను సంతోషముతో నున్నవారుగాని విషాదమొందరు. కాఁబట్టి వీరు మిక్కిలియు విశ్వాసపాత్రు' లని యాఖలులకుఁ దోఁచునట్లుగా లేనినవ్వు తెచ్చుకొని నవ్వనుగూడ నవ్వితిమని భావము. విత్త...ధియాం-విత్త = ద్రవ్యముచేనైన, స్తంభ = ప్రానుపాటుచే-జడభావముచే - గర్వముచేతననుట, ప్రతిహత = కొట్టఁబడిన, ధియాం = బుద్ధిగల వారికి - ద్రవ్యగర్వముచే బుద్ధిచెడి మాయెడ నడచుకొనువారి కనుట, అఞ్జలిరపి =

కేలుమోడ్పును, కృతః=చేయఁబడినది. ఇంతచేసియు నేమియులభింపదయ్యెనని భావము ('కృతశ్చిత్తస్తంభః ప్రతిహతధియాం' అనుచో, చిత్తస్తంభః = మనస్సుయొక్క (మానుపాటు-మనస్సునం దేవికారము కలిగినను వెలికి, దోఁపనిక మాటు సేయుట యనుట, కృతః = చేయఁబడినది, ప్రతిహతధియాం-ప్రతిహత = కొట్టఁబడిన-అనఁగా చెడిన, ధియాం = బుద్ధిగలవారికి, అఞ్జలిరపి = కేలుమోడ్పును, కృతః=చేయఁబడినది- ఈపాఠమందే 'ప్రహసితధియాం' అనుచో మిక్కిలి నవ్వునందు బుద్ధి గలవారికి - మిక్కిలియు మమ్ముఁజూచి నవ్వునట్టివారికినని యర్థము.) కాఁబట్టి, మోఘ ఆశే = వ్యర్థమైన మనోరథముగల-కోరిక యీడేఱనట్టియనుట, ఆశే = తృష్ణా, త్వం = నీవు, మాం = నన్ను, అతః=దీనికంటెను దురుసుల కోర్చుట మొదలుగా నాడించినయాటల కంటె, అపరం = వేఱైనదానిని-వేఱైనయాటను, కిం = దేనిని, నర్తయసి=ఆడించెదవు కంటె, ఇంతవఱకాడించినయీయాటలేకాక మఱివేఱేయాట నాడించెదననుట. ఏయాటయు ఇంతవఱకాడించిన యాటలకంటె నీచమైనవి లేమింజేసియు, నింక లేదని భావము-ఇంతవఱకాడించిన యాటలకంటె నీచమైనవి లేమింజేసియు, నింక నన్నేమియాడించినను 'నీపూనిక వ్యర్థమేగావునను నన్నాడింపవలసిన దింతకంటె మఱే దియు లేదని భావము.

చ. పలువలు పల్కుమాట లొక ॥ భంగి సహించితి బాష్పవారి లో
పలనె హరించి శూన్య మగు ॥ భావమునన్ వెడనవ్వు నవ్వితిం
బాలు పఱి విత్తజాడ్యహత ॥ బుద్ధుల కంజలి చేసితిం గటా
తలఁకక యింక నేపనికిఁ ॥ దార్చెదు నన్ను దురాశ నీవిటన్. 4

తా. దుష్టులను వారిమనస్సునకు వచ్చునట్లు కొలిచి వా రాడినదురుసులనెల్ల నిట్లో యోర్చుకొంటిమి. ఆ వాఁడిమాటలకుఁ గన్నులనీరు గ్రమ్మఁబోవఁగా దానిని లోపలనే యడంచి రిత్తమనస్సుతో లేనినవ్వుతెచ్చుకొని వారు మమ్ము మంచివారని మెచ్చుకొనుటకై నవ్వితిమి. ద్రవ్యగర్వముచే వివేకముమాలి మాయెడల నడచుకొన్న వారికిని జేమొత్తిమ్రొక్కితిమి. ఓతృష్ణా! నీవు మాకుఁ గోపము కలిగింపవలయు నని యెన్నిపాటులు పడినను నీకోరిక యీడేఱినదిగాదు. ఇంతవఱకు నన్నాడించినవాని కంట మఱియేమి యాడింపఁగిలవు ? అట్లాడించియు దానివలన నీకుఁ బసయేమి ?

అవ. తృష్ణయొక్క చెడు నయ్యాటము చేతనే మిక్కిలియుఁ దగనికార్యముకూడఁ జేయఁబడిన దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అమీషాం ప్రాణానాం తులితబిసినీపత్రపయసాం
కృతేకిం నాస్మాభి ర్విగళితవివేకై ర్వ్యవసితమ్ ।
య దాఢ్యానా మగ్రే ద్రవిణమదనిస్సంజ్ఞమనసాం
కృతం వీతవ్రీడై ర్నిజగుణకథాపాతక మపి ॥ 5

టీ. తులిత...పయసాం-తులిత=సమానముగాఁజేయఁబడిన, బిసినీపత్ర=తామరతూడందలి, పయసాం=నీరుగల-తామరాకునందలి నీటితో సమానమైనయనుట - అతి భంగురమైన యని భావము, అమీ=ఈ-ఇట్లు మిక్కిలి నమ్మరానియనుట, ప్రాణానాం కృతే=ప్రాణములకొఱకు-ప్రాణముల రక్షించుటకై యనుట, విగళితవివేకైః=భ్రష్టమైన తెలివిగల-తెలివి మాలినట్టి యనుట. అస్మాభిః=మాచేత, కిం=ఏది - ఏదుష్కార్యమనుట, నవ్యవసితం=పూనఁబడినదిగాదు-ఏయే దుష్కార్యములును పూనఁబడినవే యనుట, యత్=దేనిచేత-ఏలనఁగా ననుట, ద్రవి...నసాం-ద్రవిణమద=ధనగర్వముచేత, నిస్సంజ్ఞ=సంజ్ఞలేని-భ్రమనుపడిన యనుట, మనసాం=మనస్సుగల-విమర్శ చేయలేనట్టి యంతఃకరణములుగల యనుట, ఆఢ్యానాం=ధనపరిపూర్ణులైనవారియొక్క, అగ్రే=మ్రోల, వీతవ్రీడైః=పోయినలజ్జగల లజ్జమాలిన, మాచేతనని యధ్యాహార్యము, నిజ...పాతకమపి-నిజగుణకథా=సొంతగుణములను చెప్పికొనుటయనెడి - స్వవిద్యావినయాదిగుణములను బొగడికొనుటయను, పాతకమపి=పాపముకూడ, కృతం=చేయఁబడినది. 'ఆత్మప్రశంసాపరగర్హణమివ; తన్నుఁబొగడికొనుట పరులనునిందించుటవలె' 'ఆత్మప్రశంసా మరణం పరనిన్దా తథైవచ; తన్నుఁ బొగడికొనుటయు నట్లు పరులనిందించుటయు మరణము' అనువచనములంబట్టి తనగుణములఁ బొగడుట నిషిద్ధము. అది నరకమును గలిగించునట్టిదిగాన పాతకమునగును. ఇట్టిపాతకమైన యాత్మగుణప్రశంసచేసియైన ధనము సంపాదించి ప్రాణములను తృప్తిపఱిచెద ననెడి యాశచేత నిట్టి యనుచితమును గూడ చేసితిమి. అప్పటికిని ధనము దొరికినదిగాదు అని అభిప్రాయము.

మ. నళినీపత్రగతాంబుచంచలము లీ ప్రాణముల్ వీనికై
గళితప్రజ్ఞత మేము చేయనియసత్కార్యంబు లే దేమియున్
బలవద్విత్తమదాతిరేక జనితాపస్మారులైనట్టిలు
బ్ధుల మ్రోలన్ నిజసద్గుణస్తుతి మహాదోషంబు గావించుటన్. 5

తా. ఈప్రాణములు తామరాకునందలి నీటిబొట్టులవలె మిక్కిలి యస్థిరములైనవి. అయినను ఇట్టివానిని గాపాడఁగోరి తెలివిమాలినమేము యేయకృత్యమునైనను వెనుదీయక చేసెదము. ఎట్లనఁగా, ధనగర్వముచేఁ జొక్కి మతిమఱచియున్న ధనాఢ్యుల యొద్ద మాగుణములను లజ్జ విడిచి పొగడుకొంటిమి. ఇట్టి పాతకమునే చేసినప్పుడు మఱి యేయకృత్యము చేయము.

అవ. ఉచితమునే చేసినను, దానిని ఎట్లు చేయఁదగునో యా రీతిని చేయమిచే దానిచే ఫలము గలుగదయ్యె నను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షాన్తం న క్షమయా గృహోచితసుఖం త్యక్తం న సన్తోషతః
సోఢో దుస్సహశీతవాతతపనక్లేశో న తప్తం తపః।
ధ్యాతం విత్త మహర్నిశం నియమితప్రాణై ర్న శమ్భోః పదం
తత్తత్కర్మ కృతం యదేవ మునిభి స్తైస్తైః ఫలై ర్వఞ్చితాః॥ 6

టీ. క్షమయా=(అవమానమునకు హేతువైనది యుండియు మనస్సు ఉద్వేగము పొందకుండుటయే ఓర్పు. అట్టి) ఓర్పుచేత, నక్షాన్తం=(అవమానాదులు) ఓర్వఁబడినదికాదు. అయితే అశక్తిచేతనో భయముచేతనో యాయవమానాదు లోర్వఁబడిన వనుట, గృహోచితసుఖం=గృహమునందు తగినసుఖము-మృష్టాన్నభోజనము భార్యాసంభోగము మొదలైనవానిచే గృహంబునఁ గలుగఁదగినయానందాదు లనుట, సన్తోషతః=సంతోషముచేత - 'ఇఁకీయిది యేమి'యని మనఃపూర్వకముగా రోయుటచేతననుట, నత్యక్తం=విడువఁబడినదికాదు-అయితే త్రోసి పుచ్చరాని బ్రహ్మచర్యముచేతనో పారతంత్ర్యముచేతనో విడువఁబడినదనుట, దుస్స...క్లేశః - దుస్సహ = సహింపరాని, శీతవాతతపన=చలి గాలి యెండ అను వీనిచేఁ గలుగునట్టి, క్లేశః = దుఃఖము, సోఢః= ఓర్వఁబడినది-దేహయాత్రకొఱకు దేశాంతరసంచారముచేయునప్పుడు వీని నల్ల సహించితి ననుట, అయితే, తపః = తపస్సు, నతప్తం = తపింపఁబడినదిగాదు - శీతవాతాదుల నోర్చుట తపస్సునుబట్టికాదు దేహయాత్రకొఱకని భావము. విత్తం=ద్రవ్యము, అహర్నిశం=రేయుంబవలు, ధ్యాతం=ధ్యానముచేయఁబడినది-చింతింపఁబడినదనుట, అయితే, నియమితప్రాణైః = లోపల నడ్డగింపఁబడినప్రాణవృత్తులచేత - ప్రాణవ్యాపారముల లోపలనే నిరోధించియనుట, శమ్భోః=శివునియొక్క, పదం=చరణము, న(ధ్యాతం)=ధ్యానింపఁబడినదికాదు. కాఁబట్టి, మునిభిః=ఈశ్వరుని మననముచేయునట్టివారిచేత, యత్ కర్మ=ఏయేకర్మము-క్షమ సుఖత్యాగము మొదలైనవనుట, కృతం = చేయఁబడినదో, తత్ తత్ కర్మ=ఆయాకర్మమే, కృతం = మాచేతను జేయఁబడినది. అయితే, తైః తైః=ఆయా, ఫలైః=ఫలములచేత - ఆయాకర్మములకు నియతములై యున్న యాయాఫలములచేత ననుట, వఞ్చితాః=(మేము) వంచింపఁబడితిమి, మునులకుఁ గలిగిన యాయాఫలములే మాకుఁ గలుగక మమ్ము వంచించినవనుట - మునులాచరించినక్షమాది కర్మములనే మేమును ఆచరించినను వారువానిని జేసినరీతిని మేముచేయనందునవానివలన వారు పొందినఫలములు మాకుఁ గలుగవయ్యెనని భావము. ఋషులవలె క్షమాదులచేతనే యవమానాదులను ఓర్చుకొనియుందుమేని ఫలలాభము కలిగియే యుండునని యాశయము. ఆరీతిని వానివాచరింపకుండుటకు మూలము తృష్ణాదుర్వాలనితమే యని భావము.

మ. క్షమచేఁగా దవమాన మోర్చుట మహాసంతుష్టిచేఁ గాదు గే
హమునం దైనసుఖంబు మానుట తపోవ్యాసక్తిచేఁ గాదు దు
ర్దమశీతోష్ణజయంబు కాదు హరుపైధ్యానంబు విత్తంబుపై
నమరెన్ మాకు మునీంద్రకృత్యములు లేవాసత్ఫలాభ్యున్నతుల్. 6

తా. మే మవమానాదుల నోర్చితిమికాని యది క్షమచేతఁ గాదు. ఇండ్లయం దనుభవింపఁదగిన సుఖములను విడిచితిమిగాని యది మనఃపూర్వకమైనదిగాదు. చలిగాలి యెండలవఁ దాళితిమిగాని దానిచే తపము సేయలేదు. రేయుంబవలు ధనమునే ధ్యానించితిమి కాని ప్రాణవృత్తులను లోపల నాపి శివచరణములను ధ్యానింపలేదు. ఇట్లు మునులు సేయు క్షమ గృహసుఖత్యాగము శీతవాతాదిసహనము ధ్యానము మొదలైన కర్మములు మేమును జేసినను వానిని జేయవలసినరీతిని జేయనందున వారికిఁ గలుగుఫలములు మాకుఁ గలుగక యేమఱినవార మైతిమి.

అవ. మూఁడుశ్లోకములచే ముదిమిని దూషించుచు తన్మూలమున తృష్ణను నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా న భుక్తావయ మేవ భుక్తా, స్తపోన తప్తం వయమేవ తప్తాః।
కాలోనయాతో వయ మేవయాతా, స్తృష్ణానజీర్ణా వయమేవజీర్ణాః॥

టీ. భోగాః=భోగములు-హారచందనాదిసుఖానుభవములనుట, నభుక్తాః = అనుభవింపఁబడినవిగావు, అయితే, వయమేవ= మేమే, భుక్తాః = భుజింపఁబడితిమి-ఆభోగములతోఁ కైనదురంతచింతచే మేమే గ్రసింపఁబడితిమనుట-లేక సర్వభక్షకుఁడైన కాలమనెడి రాక్షసునిచేత మేమే భుజింపఁబడినవార మైతి మనుట - భుక్తశబ్దమునకు భోగపక్షమున అనుభవింపఁబడుటయు, 'వయం' అను పక్షమున భుజింపఁబడుటయు నని యర్థములు. తపః=తపస్సు, నతప్తం = తపింపఁబడినదిగాదు, వయమేవ = మేమే, తప్తాః = (ఆధ్యాత్మికాదితాపత్రయముచేత) తపింపఁజేయఁబడితిమి-తప్తశబ్దము తపస్సు చేయఁబడుటయను తపింపఁజేయఁబడుటయను గ్రాహ్యము. కాలః=కాలము, నయాతః = పోయినదిగాదు, అయితే, వయమేవ = మేమే, యాతాః = (జీవితకాలపుమేరను దాఁటి)పోయితిమి-అవసానము నొందితిమనుట. అప్పటికిని, తృష్ణా=తృష్ణ, జీర్ణాన = శిథిలమైనదికాదు-దానికి శిథిలత్వము గలిగించునది లేనందుచే నని భావము, వయమేవ = మేమే, జీర్ణాః=ముదిమి చేనవయవములు సోలినవారమైతిమనుట, కాఁబట్టి యిటమీఁద వేగమ తృష్ణను నిర్మూలించుదానిని సంపాదింపవలయునని భావము. అలం. విశేషము.

క. భోగానుభవంబు తపో
యోగము కాలంబు చనుటయును ఘనతృష్ణో

ద్యోగవిరామము లేదహ
హా గురుత వహించి తృష్ణయులజడి దెచ్చెన్. 7

తా. భోగములు భుక్తములు (అనుభవింపఁబడినవి) గావు. మేమే భుక్తులము, (దురంతచింతచే గ్రసింపఁబడినవారము.) తపస్సుతప్తము (తపస్సుచేయఁబడినది) గాదు. మేమే తప్తులము (తాపత్రయముచే తపింపఁ జేయఁబడినవారము). కాలము (అనంతమగుటచే) పోయినదిగాదు. మేమే పోయినవారము (అంత్యదశను బొందినవారము). తృష్ణ జీర్ణించినది (శిథిలమైనది) గాదు. మేమే జీర్ణించిన (ముదిసిన) వారము.

శ్లో॥ వలిభి ర్ముఖ మాక్రాన్తం పలితై రఙ్కితం శిరః।
గాత్రాణి శిథిలాయన్తే* తృష్ణైకా తరుణాయతే॥ 8

టీ. వలిభిః=(ముదిమిచేఁగలిగిన) ముడుతలచేత, ముఖం=మొగము, ఆక్రాన్తం=ఆక్రమింపఁబడినది-ముఖము విరూపమైనదనుట, పలితైః = నరలచేత, శిరః=తల, అఙ్కితం=గురుతుగలదిగాఁ జేయఁబడినది-తల నరసినదనుట, గాత్రాణి = శరీరములు-కరచరణాద్యవయవములనుట, శిథిలాయన్తే = శిథిలము లగుచున్నవి - ముదిమిచే బిగితప్పి తమతమవ్యాపారములు సేయుట కశక్తము లగుచున్నవనుట, అయితే, ఏకాతృష్ణా = తృష్ణయొక్కటి, తరుణాయతే = పరువమైనదానివలె నాచరించుచున్నది - బలిష్ఠమైనదనుట - దేహేంద్రియాదులశక్తు లన్నియు నుడిగిన దృష్ణ యొకదానిశక్తిమాత్ర ముడుగక బలీయముగానే యుండు నని భావము.

క. కరచరణాద్యవయవముల
భర ముడిగెన్ వళులు మొగముపై నిండారెన్
శిర సెల్లఁ దెల్లఁబాఱెను
దరి మాలినతృష్ణ యొకఁడె తరుణతఁ బూనెన్. 8

తా. మొగమెల్ల ముడుతలుపడినవి. తలయంతయునరసినది. అవయవములెల్లబిగితప్పినవి. అయినను తృష్ణయొకటిమాత్రము పరువంపుదానివలె బలీయముగానే యున్నది.

శ్లో॥ నివృత్తా భోగేచ్ఛా పురుషబహుమానో విగళితః
సమానాః స్వర్యాతాః సపది సుహృదో జీవితసమాః।
శనై ర్వ్యష్ట్యుత్థానం ఘనతిమిరరుద్ధేచ నయనే
అహో ధృష్టః కాయ స్తదపి మరణాపాయచకితః॥ 9

---

* ఇదియే 'జీర్యన్తే జీర్యతః కేశాః, దన్తా జీర్యన్తి జీర్యతః। జీర్యత శ్చక్షుషీ శ్రోత్రే, తృష్ణైకా తరుణాయతే' అనుచోటను జెప్పఁబడినది.

టీ. భోగ ఇచ్ఛా) = విషయానుభవమునందలి స్పృహ(నివృత్తా = నివర్తించినది-సామర్థ్యములేమిచే నని భావము. పురుషబహుమానః=పురుషుఁడనెడి సన్మానము, విగళితః=వీడిపోయినది-పూర్వపౌరుషాదులు లేమిచేననుట, లేక, పురుషబహుమానః=పురుషులయొక్క (అనఁగావయసుకాండ్రయొక్క) తమ్ముగొప్పగాఁ దలఁచుకొనుట-వయస్సునందలి గర్వమనుట, వీడిపోయినదనియు నర్థము. కలే, పురుషబహుమానః = ఇతర పురుషులయొక్క గొప్పగాఁ దలఁచుట-ఇతరులు తమ్ము గొప్పగాఁ దలంచుట వీడినదనియు నర్థాంతరము. మృతులైన సుహృదులనుగుఱించి శోకించుమూలమున తనవ్యర్థజీవమును సూచించుచున్నాఁడు. జీవితసమాః = ప్రాణముతో సాటియైనవారును, సమానాః = సమానవయస్సుగలవారును, అగు, సుహృదః=సఖులు- లేక బంధువులు, సపది=తోడనె-ముదిమి రాకమునుపే యనుట-లేక, నాయట్టి దుర్దశ రాకమునుపే. స్వః = స్వర్గమునుగూర్చి, యాతాః = పోయినవారైరి-తమ పుణ్యపరిపాకము వలనఁ బుణ్యలోకమును బొందిరి-ముదిసి పెంపు సొంపు దక్కిన నేనుబోఁక వ్యర్థముగాబ్రతికి పడియున్నాననుట, ఇట్లు తన్నుమాఱుకొన నేలయనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. శనైః = మెల్లమెల్లగా, యష్టిఉత్థానం=కొయ్యచేతలేచుట-కాళ్లయందు పటుత్వము లేమివలనఁ దనంతలేవను దిరుగను సత్తువలేమిచే కఱ్ఱనూనుకొని మెల్లగా లేచుటయైనదని భావము. నయనేచ = రెండుకన్నులును, ఘనతిమిరరుద్ధే-ఘనతిమిర = దట్టమయిన తిమిరమను కంటితెవులుచేత, రుద్ధే=అడ్డగింపఁబడినది-ప్రసరించి విషయములను గ్రహింపనియటుండునట్లు చేయఁబడిన వనుట, ఇట్లు ఉంటియు గ్రుడ్డియునై బ్రతికియుండు తాను నిర్దార్థుఁడే; ఇట్టి దుర్దశ కలుగకమునుపే గతించిన తనసుహృదులు పుణ్యాత్ములే యగుదురని భావము. తదపి=అయినను-ఇట్లు ఉంటును గ్రుడ్డితనమును గలిగి జీవించుటకంటెను మరణమే మేలయినను, ధృష్టః=లజ్జలేని ('మూఢః' అనుచో తెలివిలేనియనుట), కాయః=దేహము, మరణా...కితః-మరణాపాయ=మరణముచేతఁ గలుగు నెడఁబాటు వలన-లేక, మరణరూపమైన యెడఁబాటువలన-దేహము నెడఁబాయుటవలన ననుట, చకితః=భయపడినది, అగునని శేషము, ఇచట దేహధర్మమైన భయపడుట తద్దేహమునందు ఉపచరించినదని తెలియునది, అహో=ఆశ్చర్యము * ఇట్టికష్టదశ గలిగినను జీవితాశయే బలీయముగా నున్నదిగాని జ్ఞానోదయము గాదని యాశ్చర్యము-ఇట్టికష్టములు కలుగుటయు తృష్ణావిలసితమే యని భావము. అలం. విభావన.

*'అతికష్టాస్వప్యవస్థాసు జీవితనిరపేక్షా న భవన్త్యఖిలు ప్రాణినాం ప్రవృత్తయః' మిక్కిలి కష్టములైన యవస్థలు గలిగినను జీవితమం దపేక్ష మాని ప్రాణులు నడచుకొనరు' అని కాదంబరి.

శా. భోగాపేక్ష దొలంగెఁ బూజ్యత సెడెం బోరానిమిత్రుల్ మహా
భాగుల్ సెల్లిరి దండమూఁతగొనుటల్ ప్రాప్తించెఁ గన్నుల్ తమో
రోగచ్ఛన్నము లయ్యె దేహము జరారూఢంబు ప్రాణానిల
త్యాగాపాయభయంబునన్ వడఁకెడుం బ్రదా నెంతసమ్మూఢమో. 9

తా. అనుభవించుటకు శక్తిలేమిచే భోగములం దాశమానినది. పురుషత్వము వలనిగర్వమును వీడినది. నాకుఁ బ్రాణపదమై నాయీడువారైన చెలికాండ్రందఱును నప్పుడే స్వర్గప్రాప్తులైరి. నేనో ముదిమిఁ గ్రమ్మియు బ్రదికియె యున్నాను. ఎందులకీ బ్రతుకు? కొయ్యనూనియే లేవవలసియున్నది. కంటికిఁ దెవులు దట్టముగాఁ గలిగి విషయములు గానరావయ్యె. ఇట్టిదుర్దశ గలిగి బ్రతుకుటకంటె మరణమే మేలయ్యు సిగ్గుమాలిన యీదేహమో మరణమన్న భయపడుచున్నదే. ఏమాశ్చర్యము! ఆశ్చర్యమేమి? ఇదియంతయు తృష్ణాదుర్విలసితము గదా.

అవ. ఇటువంటితృష్ణ నుల్లంఘించి స్వకీయాత్మసుఖము ననుభవించుమహాత్ము లెవ్వరేని గలరా యని యాశంకించినవాఁడై కలరే యని నిగమించుచు నాతృష్ణ యట్టిమహాత్ములు తప్ప నితరులకు దాఁట రాదని తెలుపుటకై యొకమహానదిగా రూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆశానామ నదీ మనోరథజలా తృష్ణాతరఙ్గాకులా
రాగగ్రాహవతీ వితర్కవిహగా ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ।
మోహావర్తసుదుస్తరాతిగహనా ప్రోత్తుఙ్గచిన్తాతటీ
తస్యాః పారగతా విశుద్ధమనసో నన్దన్తి యోగీశ్వరాః॥ 10

టీ. ఆశానామ = ఆశయనెడి, నదీ = ఏఱు, మనోరథజలా = (మృష్టాన్నపానభోజనము విచిత్రవస్త్రభూషణధారణము యువతీసంభోగము మొదలైనవాని యందువర్తించు మనోవ్యాపారములనెడి) కోరికలనెడిజలముగలది, తృష్ణా...కులా - తృష్ణా= లభింపరాని వస్తువులు లభింపవలయు నను నభిలాషవిశేషములైన) తృష్ణలనెడి, తరఙ్గ=అలలచే, ఆకులా=వ్యాపించినది, రాగ...వతీ-రాగ = (అభిమతములైన వస్తువులందు స్నేహరూపమైన) రాగములనెడి, గ్రాహవతీ=మొసళులుగలది, రాగశబ్దము ద్వేషాదులకు నుపలక్షణము, వితర్కవిహగా-వితర్క=(ఇట్లుచేసిన నిది కలుగునో లేదో యను) ఊహలనెడి, విహగా=పక్షులుగలది, ధైర్యద్రుమధ్వంసినీ=(వికారముకలిగించు హేతువులుండియు మనస్సువికారమునొందకుండుట ధైర్యము. అట్టి) ధైర్యమనెడి. మ్రాఁకును నిర్మూలము చేయునది. మోహా...స్తరా - మోహ = అజ్ఞానవృత్తులనెడి,

ఆవర్తా=సుళ్లచేత సుదుస్తరా=దాటుటకు మిక్కిలియుఁ గష్టమైనది, అతిగహనా= (ఆశాపక్షమున) మిక్కిలియుఁ దెలిసికొనరానిది - (నదీపక్షమున) మిక్కిలియుఁ జొరరానిది, ప్రోత్తుఙ్గ...తటీ-ప్రోత్తుఙ్గ= మిక్కిలిపొడవులైన, చిన్తా= చింతలనెడి, తటీ=దరులు గలది, తస్యాః=దానియొక్క, పారగతాః=గట్టును బొందినవారును-జ్ఞాన మనుతెప్పచేత ననుట, కావున నే, విశుద్ధమనసః=నిర్మలమైన అంతఃకరణము గల వారును, అగు, యోగీశ్వరాః=మహాయోగులు, నన్దన్తి=ఆనందించుచున్నారు-బ్రహ్మానంద మనుభవింతురనుట. కాఁబట్టి శ్రేయస్సును గోరువాఁడు తృష్ణను దరించునుపాయము నెల్లపుడు వెదకవలయునని భావము. ఇచట ప్రవాహరూపమున నవిచ్ఛిన్నముగా సాగుచుండుటచే ఆశను నదిగాను, దానికి స్వరూపనిరూపకమై నలుగడల భ్రమించుచుండుటచే మనోరథములను జలములుగాను, ఒకటివెనుక నొకటి వరుసగా లేచుచు మునుఁగుచు నుఁడుగక యుండుటచే తృష్ణలను తరంగములుగాను, దుష్టస్వభావముఁ బట్టుకొనుగుణము కలిగియుండుటచే రాగాదులను గ్రాహములుగాను, నానా విధగతులు కలిగియుండుటచే వితర్కములను విహగములుగాను, మిక్కిలి స్థిరముగా నుండుటచే ధైర్యమును ద్రుమముగాను, ఎడతెగక సుళ్ళుఁ బెట్టుచుండుటచే మోహములను ఆవర్తములుగాను, లోఁతెయునికిని దెలుపుటచే చింతలను తటములుగాను, గవి రూపించినాఁడని తెలియునది. కావున నలం. సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకము.

చ. కలితమనోరథంబు లుదకంబులు తృష్ణలు భూరివీచికా
వళు లనురాగముల్ మకరవర్గము మోహవితర్కముల్ సుడుల్
పులుఁగులుఁ గాఁగ ధైర్యఫలభూజముఁ గూల్చుదురాశ పేరిపు
ష్కలనది దాఁటినిత్యసుఖసంపద గాంతురు యోగిపుంగవుల్. 10

తా. కోరికలనెడిజలములు గలిగి, తృష్ణలనెడియలలు గొట్టుచు, రాగాదులనెడి మొసళులు కలిగి, వితర్కములనెడి పక్షులతోఁగూడి, దలలందున్న ధైర్యమనెడి మ్రాఁకును గూల్చుచు, మోహము లనెడి సుళ్లతోను, చింతలనెడి పొడవులైన దరుల తోను గూడి, చొరరానిదై యాశ యనెడినది యొప్పును. నిర్మలాంతఃకరణులైన యోగీశ్వరులు దాని నుత్తరించి బ్రహ్మానందము ననుభవించుచుఁదురు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున తృష్ణాదూషణ మన్నది ప్రథమదశకము

వైరాగ్యశతకము - విషయపరిత్యాగవిడంబన.

అవ. యోగులు తృష్ణానదిని దాఁటి యానంద మనుభవించు వా రయ్యు విషయపరిత్యాగను సేయుక యది వారికిఁ గలుగఁ

జాలదు గాన *విషయపరిత్యాగవిడంబన యనఁగఁ బదిశ్లోకములఁ జెప్పఁ బడుచున్నది.

శ్లో॥ న సంసారోత్పన్నం చరిత మనుపశ్యామి కుశలం
విపాకః పుణ్యానాం జనయతి భయం మే విమృశతః।
మహద్భిః పుణ్యౌఘై శ్చిరపరిగృహీతా హి విషయాః
మహాన్తో జాయన్తే వ్యసన మివ దాతుం విషయిణామ్॥ 11

టీ. సంసార ఉత్పన్నం = సంసారమందుబుట్టిన, చరితం = నడవడి-లేక, ఫలోద్దేశముతోఁ జేయఁబడు పుణ్యాచరణము, కుశలం = క్షేమకరమైనదిగా, న అనుపశ్యామి=కనుఁగొనను-అనాదిజన్మపరంపరారూపము గానుండునిహసంసారమునందు నడచుకొనునట్టియేనడవడిగాని క్షేమకరముకాదని నాకుఁ దోఁచుచున్నదనుట. ఏలనఁగా, పుణ్యానాం = పురాకృతములైన సుకృతములయొక్క, విపాకః=పరిపాకము-ఫలమనుట, విమృశతః = పరామర్శించుచున్న - ఇది నిజముగా సుఖప్రదమా కాదా యని విమర్శసేయుచున్నట్టి, మే=నాకు, భయం=వెఱపును, జనయతి = కలిగించుచున్నది-పుణ్యముచేనగు సంపదలన్నియు నాపుణ్యముయొక్క వ్యయముచేతనె కలుగును గాన నని విపత్తులేయగునని భయపడుచున్నాననుట. ఇదియె 'పూర్వపుణ్యవిభవవ్యయలబ్ధాః సంపదో విపద ఏవ విమృష్టాః - పూర్వము చేసిన పుణ్యవిభవముయొక్క వ్యయముచేలభించిన సంపదలువిమర్శించి చూడఁగా విపత్తులేయగు' నని శ్రీహర్షుఁడును జెప్పియున్నాఁడు. లేక, పుణ్యములయొక్క-అనఁగా జ్యోతిష్టోమాది సత్కర్మములయొక్క - విపాకమనఁగా స్వర్గాదిరూపమైన ఫలమును ముందు వెనుక నాలోచించి చూడఁగా 'క్షీణే పుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి - పుణ్యము అనుభవించి తీఱఁగా మరల మనుష్యలోకమును బ్రవేశింతురు' అనువచనముం బట్టి యాఫలములు తీఱఁగా మరల భూలోకమును బ్రవేశించి మహాదుఃఖకరములైన గర్భనరకాదు లనుభవింపవలసివచ్చుచున్నది గాన నిట్టిపరిణామములుగల పుణ్యములు భయమే నాకొసఁగుచున్నవనియు కావున నీసంసారమునందుఁ జేయఁబడున దేదిగాని కుశలమైనది కాదని కనుఁగొనుచున్నాననియు భావము. మఱియును, మహద్భిః=గొప్పలైన, పుణ్యౌఘైః=పుణ్యసమూహములచేత, చిరపరిగృహీతాః=చిరకాలము గయికొనఁబడిన - చిరకాలముగా అనుభవింపఁబడుచున్న యనుట, విషయాః=భోగములు, విషయిణాం = విషయాసక్తులైనవారికి, వ్యసనం = దుఃఖమును

---

* విషయములనఁగా రూపరసాదులు గాని లేక హారచందనవనితాదులు గాని గ్రాహ్యము. పరిత్యాగమనఁగా సన్న్యసించుట. విడంబన యనఁగా ననుకరణము-అభినయమనుట-విషయసన్న్యాసము నభినయించుట యనఁగఁ జెప్పఁబడునని భావము.

దాతుమివ=ఇచ్చునట్లు-లేక 'ఇవ' శబ్దము అవధారణార్థకముగా గ్రహించినయెడల, ఇచ్చుటకే, మహాన్తః=మిక్కిలి పెద్దవిగా-మఱిమఱి సుఖప్రదములుగా ననుట, జాయన్తే= అగుచున్నవి. ఆపుణ్యములచే బహుకాలముగా ననుభవింపఁబడుచున్న భోగములో మఱిమఱి సుఖముచూపి విషయాసక్తుల నాకర్షించుటచే వారికి దుఃఖమే కలిగించు నట్లుగా నున్నవి గాని సుఖమును గాదనుట. కాఁబట్టి యైహికాముష్మికభోగము లన్నియు ననిష్టములయందే పర్యవసించుటచే వానినెల్ల పరిత్యజించుటయే శ్రేయ మని భావము.

అవ. విషయములు సర్వవిధములను త్యాజ్యములే యని చెప్పుటకై వాని వ్యవస్థితిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అవశ్యం యాతార శ్చిరతర ముషిత్వాపి విషయాః
వియోగే కో భేద స్త్యజతి న జనో యత్స్వయ మమూన్ ।
వ్రజన్తః స్వాతన్త్ర్యా దతులపరితాపాయ మనసః
స్వయం త్యక్తా హ్యేతే శమసుఖ మనన్తం విదధతి ॥ 12

టీ. విషయాః = శబ్దాదులు-శబ్దాదివిషయభోగములనుట, చిరతరం = బహుకాలము, ఉషిత్వాఅపి=నిలిచియుండియు, అవశ్యం =నిశ్చయముగా-సిద్ధముగాననుట, యాతారః=పోవునవి-*ఆగమాపాయులు (వచ్చుచు పోవుచుండునవి) గాన తన్ననుభవించు పురుషుని విడిచి పోవునే కాని పరిచయముంబట్టి పురుషుని జీవపర్యంతముండునవిగావనుట, యత్ = ఎందుచేత, జనః = పురుషుఁడు, అమూన్ = వీనిని, స్వయం = తానే, నత్యజతి = విడువఁడో, (తత్=అందుచేత), వియోగే=ఇవి తామైపాసిపోవుటయందు, భేదః=విశేషము, కః=ఏమి-విషయములను తానైవిడువఁడుగాన అవి తామే విడిచిపోయిననే పోనిచ్చునని తెలియుచున్నది. తానే వానిని విడుచుటకంటె అవితామే విడిచిపోవుటయందుఁ గలయతిశయ మేమి? ఏమియులేదు గాన తానే వానినేల విడువరాదు? అనిభావము. తానై వానిని విడువఁడు కాఁబట్టి అవియె తన్ను విడిచిపోవుటయందుఁ గలవిశేషమేమి యని యాక్షేపము, దీనినే యుపపాదించుచున్నాఁడు. స్వాతంత్ర్యాత్ = స్వాతంత్ర్యమువలన-తమంతనే యనుట, వ్రజన్తః సన్తః=పోవునవి-పురుషుని విడుచునవి, అగు, (విషయములు అని శేషము), మనసః = మనస్సునకు, అతుల పరితాపాయ = మిక్కిలిసంతాపముకొఱకు, అగుచున్నవి అని శేషము. తామై పురుషుని విడిచిపోవునేని వానికి దుఃఖకరములే యగునని యర్థము. స్వయం = తనంతనే-పురుషునిచేతనే యనుట, త్యక్తాః = (తుచ్ఛములుగా తృణీకరించి) విడువఁబడినవై, ఏతే=ఇవి-విషయభోగములు, అనన్తం=కొలఁదిలేని, * శమసుఖం = మన

* 'మాత్రాస్పర్శాస్తు కౌన్తేయ శీతోష్ణసుఖదుఃఖదాః। ఆగమాపాయినోఽనిత్యా స్తాం స్తితిక్షస్వ భారత' అని గీతయు విషయములయొక్క ఆగమాపాయిత్వమును దెలిపెడిని.

శ్శాంతివలనిసుఖమును, విదధతిహి = కలిగించుచున్నవి. మనస్సుయొక్క తృష్ణనడంచి నెమ్మది గలుగఁజేయు ననిభావము.

చ. ఉరుగతితోడ నేఁగుఁ దడ * వుండియు భోగములట్టివానిఁ దా
నరుఁడు పరిత్యజింపఁడు క * నం గన దద్వియోగంబు భిన్నమే
పురుషుని భోగముల్ విడిచి * భూరిమనోవ్యథ లాచరించు నా
పురుషుఁడెభోగముల్ విడిచి * పొందు నిరామయశాంతిసౌఖ్యముల్.

తా. విషయభోగములు చిరకాలము పురుషునిచే ననుభవింపఁబడు చుండినను దుదను నవి వానిని విడిచిపోవునవే యగుననుట సిద్ధము. పురుషుఁడు తానై వానిని విడువఁడు కాఁబట్టి యవియే విడిచిపోవున వగుచున్నవి. పురుషుఁడే విడుచుటకంటె నవియే విడిచిపోవుటయందు విశేషమేమియు లేదు. మఱియు నవి తమంత విడిచిపోవునేని పురుషుని మనస్సునకు మిక్కిలియు సంతాపము కలుగుచున్నవి, పురుషుఁడు తానే వానిని విడిచెనేని వానిమనస్సుఁ గలంచుచున్న తృష్ణ నిమ్మళించి దానిచే వానికి మిక్కిలి సుఖము కలుగును, కాన విషయములు తామే విడిచిపోవుటకంటె పురుషుఁడు తానే వానిని విడుచుట మిక్కిలియు శ్రేయము.

అవ. విషయములను త్యజింపఁజాలిన పురుషులెట్టివారని యాశంకించి జ్ఞానులే యిట్టివారు గానిమాబోఁటులు గాదనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినోఽమలధియః కుర్వన్త్యహో దుష్కరం
యన్ముఞ్చన్త్యుపభోగభాఞ్జ్యపి ధనాన్యేకాన్తతో నిఃస్పృహాః।
న ప్రాప్తాని పురా న సంప్రతి నచ ప్రాప్తౌ దృఢప్రత్యయో
వాఞ్ఛామాత్రపరిగ్రహాణ్యపి పరం త్యక్తుం నశక్తా వయమ్॥ 13

టీ. బ్రహ్మజ్ఞానవివేకినః=బ్రహ్మవిషయమైన జ్ఞానముచే* గలిగినవివేకము గలవారు, అగు, అమలధియః = నిర్మలమైనబుద్ధి గలవారు-బ్రహ్మజ్ఞానముచే మంచిచెడ్డల వేఱువేఱ తెలియునట్టిశక్తిగలిగి దానిచే బుద్ధియు నిర్మలమైనవా రనుట. ('బ్రహ్మజ్ఞానవివేకనిర్మలధియః' అనుచో బ్రహ్మజ్ఞానముచేఁ గలిగినవివేకమువలనఁ దేటయైన బుద్ధిగలవారని యర్థము), యత్ = ఎందుచేత, ఉపభోగభాఞ్జి = అనుభవమును బొందునట్టి-హారచందనాదిరూపములుగా ననుభవింపఁబడుచున్నట్టి యనుట, ధనాని = ద్రవ్య

* ఇదియు 'యచ్చ కామసుఖం లోకే యచ్చ దివ్యం మహత్సుఖమ్। తృష్ణాక్షయసుఖస్యైత నార్హతః షోడశీం కలామ్॥' అనియు 'విహాయ కామాన్ యస్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిఃస్పృహః। నిర్మమో నిరహఙ్కారః సశాన్తి మధిగచ్ఛతి' అనియుఁ జెప్పఁబడినది.

ములను, ఏకాన్తతః = నిశ్చయముగా-బొత్తిగా ననుట, నిఃస్పృహాః = ఇచ్ఛలేనివారై, ముఞ్చన్తి=విడుతురో, (తత్ =అదుచేత), దుష్కరం = చేయ నలవి కానిదానిని-అనుభవింపఁబడుచున్న ధనములను విడుచుట దుష్కరమైనను అట్టిదానినిగూడ నని భావము, కుర్వన్తి = చేయుచున్నారు, అహో = ఆశ్చర్యము. పురా = పూర్వము, ప్రాప్తాని న = లభించినవి కావు మాకు ముందైన నిధనములు గలిగినవి కావనుట, సమ్ప్రతి= ఇప్పుడును, న=(లభించినవి) కావు, ప్రాప్తౌ = అవి కలుగుటయందు, దృఢప్రత్యయః చ = గట్టినమ్మికయు, న=లేదు-అవి మాకు నికఁ గలుగునని గట్టిగా నమ్ముటకును వీలులేదనుట, వాఞ్ఛామాత్రపరిగ్రహాణి అపి = కోరికమాత్రముచేతనే పరిగ్రహింపఁబడుట గలవి యయ్యును - మనస్సునందుమాత్రము కోరఁబడుచున్నవే కాని నిజముగా అనుభవింపఁబడునవి కాకపోయినను అనుట, త్యక్తుం=విడుచుటకు, వయం= మేము-మాబోఁటులనుట, పరం=మిక్కిలి, నశక్తాః = సమర్థులు కానివారము-కాఁబట్టి పూర్వోక్తులైన బ్రహ్మజ్ఞానులే ధన్యులని భావము. విషయపరిత్యాగమునకు బ్రహ్మజ్ఞానమే ముఖ్యసాధనము. కాఁబట్టి బ్రహ్మజ్ఞానము సంపాదించి విషయత్యాగము అవశ్యము చేయఁదగినది.

చ. అనఘులు బోధపూర్ణులు మహాత్ములు భోగనిదాన మగుమహా
ధనముఁ బరిత్యజింతురు గతస్పృహులై పరమాద్భుతంబుగా
మును పొంద కిప్పుడును సముట్టక యింకను జెందలేక నె
మ్మనమునఁ దోఁచుభోగముల మానఁగఁజాలము మేమొకింతయున్.

తా. హారచందనాదిరూపముగా ననుభవింపఁబడుచున్నధనములను విడుచుట దుష్కరము. అయినను బ్రహ్మజ్ఞానముచే సారాసారవివేకముగలిగి నిర్మలబుద్ధినొందిన జ్ఞానులు బొత్తిగా నాశ మాలినవారై ఔరా! యట్టిదుష్కరమైన ధనపరిత్యాగమును జేయుదురు. మాబోఁటులకో ధనము లింతకు ముందును గలిగినదిగాదు. ఇప్పుడును గలిగినదికాదు. ఇఁకఁ గలుగుననుగట్టినమ్మికయు లేదు. కాఁబట్టి యేయనుభవించుట లేక యూరక మనస్సునందుఁ గోరఁబడుచున్నమాత్రమే యున్నవయ్యు నట్టివానిని గూడ విడుచుటకు మే మెంతయు నశక్తులమై యున్నారము.

అవ. చెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ధన్యానాం గిరికన్దరేషు వసతాం జ్యోతిః పరం ధ్యాయతా
మానన్దాశ్రుజలం పిబన్తి శకునా నిఃశఙ్కమఙ్కేశయాః॥
అస్మాకం తు మనోరథోపరచితప్రాసాదవాపీతట
క్రీడాకాననకేళికౌతుకజుషా మాయుః పరిక్షీయతే॥ 14

టీ. గిరికన్దరేషు = కొండగుహలయందు, వసతాం = వసించువారును, 'వివిక్తసేవీ లఘ్వాశీ' అనునట్లు జనసమ్మర్దము లేని కొండగుహలం దొంటిగా వసించియుండు నట్టివారు ననుట, పరం జ్యోతిః = స్వప్రకాశమైన పరబ్రహ్మమును, ధ్యాయతాం = ధ్యానించువారును, అగు, ధన్యానాం = పుణ్యాత్ములయొక్క, ఆనన్ద అశ్రుజలం = ఆనందమువలని కన్నీటిని, నిశ్శఙ్కం = (వారు తపస్సమాధి నుండుటవలన) జంకు లేనట్లుగా, అఙ్కేశయాః = తొడయందు నెలకొన్న-వారు నిశ్చలులై తపంబు సేయుచుండఁగా జంకక వారితొడలయందు వ్రాలినట్టి, శకునాః = పక్షులు, పిబన్తి = త్రాగుచున్నవి, తు=అయితే, మనోరథో...జుషాం-మనోరథ = కోరికమాత్రముచేత-మనస్సుచేమాత్ర మనుట, ఉపరచిత=కల్పింపఁబడిన, ప్రాసాద = ఉప్పరిగలందును, వాపీతట= చిన్నకొలఁకులకెలఁకులందును-క్రీడాకానన = ఉద్యానవనములందును, కేళి = విహారములందలి, కౌతుకజుషాం = కుతూహలము గలిగియున్నవారైన, అస్మాకం = మాకు - పూర్వోక్తులైనవారికి వ్యతిరిక్తమైననడవడి గలవారికనుట, ఆయుః = ఆయువు, పరిక్షీయతే = మిక్కిలిక్షీణించుచున్నది - పూర్వోక్తులైన ధన్యులయాయువు బ్రహ్మజ్ఞానప్రాప్తిచే సఫలమగుచున్నది. దుర్లభవిషయములను చింతించుకొనుచు బ్రహ్మజ్ఞానము మాలినమాయాయువు ఊరకయే గడపంబడి వ్యర్థమగుచున్నది. కాఁబట్టి వారివలె మేము ధన్యులము కామని భావము.

చ. గిరిగుహలన్ వసించి వృషకేతనచింతన మాచరించున
త్పురుషులసమ్మదాశ్రుకణపుంజముఁ గ్రోలుచు నంకశయ్యలం
దిరవుగ నుండుఁ బక్షులు సమిద్ధమనఃకృతసౌధవాపికా
వరవనకేళిశీలు రగువారల కాయువె విక్షతం బగున్. 14

తా. కొండగుహలం దొంటిగా వసించి జ్యోతిఃస్వరూపమైన పరబ్రహ్మమును ధ్యానించుచు బ్రహ్మానుభవజనితమైన యానందమువలనఁ దొరఁగుతమబాష్పజలముల నొడియందు జంకులేక వ్రాలి పక్షులు త్రాగునంతనిశ్చలులై కాలము గడపుధన్యులయాయువే సార్థకము. అట్లుకాక మనస్సుమాత్రముచేతనే యుప్పరిగలు కొలఁకులు నుద్యానవనములు మొదలగువానిని గల్పించుకొని యందుఁ గల్లవిహారములు సలుపుచు నేదియు నిజముగా ననుభవింపక బ్రహ్మజ్ఞానమును గడింపక యూరక కాలముపుచ్చుమనుబోఁటులయాయువో నిరర్థకము.

అవ. విషయములవలనిపని గానక విఫలుఁడై యొకానొకఁడు చెప్పికొనుమాటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాశనం తదపి నీరస మేకవారం
శయ్యా చ భూః పరిజనో నిజదేహమాత్రమ్।

వస్త్రం సుజీర్ణ శతఖణ్డమయీ చ కన్థా
హాహా తథాపి విషయాన్న జహాతి చేతః॥ 15

టీ. భిక్షా=బిచ్చము, అశనం=ఆహారము, తదపి=అదిన్నిఁగూడనైనను, నీరసం=రసములేనిది-చప్పిడియైనదనుట, అదియును, ఏకవారం = ఒకసారియే-ఒక్కపూఁటకే దొరకుననుట, శయ్యాచ=పడుకయు, భూః=భూమి-చాపమొదలైనవి లేని వట్టికటిక నేలయే యనుట, పరిజనః=సేవకజనము, నిజదేహమాత్రం = సొంతదేహముమాత్రమే-తనయొడలే పరిజనుఁడుగాని మఱియొకఁడు పరిజనుఁడు లేఁడనుట, వస్త్రం=గుడ్డ, సుజీర్ణ...మయీ-సుజీర్ణ=మిక్కిలిచివికిన, శతఖణ్డ=నూరు పేలికలచే, మయీ=నిండారిన, కన్థా=బొంత, తథాపి=అట్లయ్యును-విషయములందు విరక్తిపుట్టించునట్టి నీచదశ కలిగినను అనుట, చేతః=మనస్సు, విషయాన్=విషయములను-విషయభోగముల ననుట, న జహాతి=విడువదు. హాహా=అయ్యయ్యో-ఇది విషాదవిస్మయాతిశయములను దెలిపెడిని. ఇచట విషయపరిత్యాగమునకు వలయుకారణములు సమగ్రముగా నుండియు నాకార్యము కలుగమిచే నలంకారము విశేషోక్తి.

చ. నిరతముఁ దిండి బిచ్చ మగు నీరస మద్దియు నొక్కపూఁటయే
ధరణితలంబు సెజ్జ సతతంబును దోడు శరీరమాత్రమే
చెఱఁగులచీరతున్కగమిచేత నమర్చినబొంత పుట్ట మీ
కరణి మెలంగినన్ విషయకాంక్ష లొకింతయుఁ బాయ వక్కటా.

తా. బిచ్చమేకూడు. అదియును జప్పిడిదై యొకపూఁటకే దొరకును, పడుక చాపమొదలైనవిలేని వట్టి కటిక నేల, సేవకుఁడు తనదేహమే. వస్త్రమో మిక్కిలి ప్రాఁతగిల్లిననూఱు పేలికలతోఁ గుట్టిన వట్టిబొంత. విషయసుఖములందు విసుగు పుట్టించునట్టి తక్కువదశ గలిగియు పాడుమనసు విషయములను విడువ ననుచున్నది. అక్కటా! ఏమివింత యిది.

అవ. విషయానుభవమునందు స్త్రీలే ముఖ్యులు గాన వారిని దూషింపనియెడల వానిని విడుచుట సులువుగాదని తలఁచియా స్త్రీలను దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్తనౌ మాంసగ్రన్థీ కనకకలశా విత్యుపమితౌ
ముఖం శ్లేష్మాగారం తదపిచ శశాఙ్కేన తులితమ్।
స్రవన్మూత్రక్లిన్నం కరివరశిరఃస్పర్ధి జఘన
మహో నిన్ద్యం రూపం కవిజనవిశేషై ర్గురుకృతమ్॥ 16

టీ. స్తనౌ=చన్నులు, మాంసగ్రన్థీ=మాంసపిండములు-మాంసపు కంతు లనుట, తథాపి=అట్లయినను, కనకకలశౌ=బంగరుకుండలు, ఇతి=అని, ఉపమితౌ=పోల్పఁ

బడినవి-వానికి నీడుగా వర్ణింపఁబడినవనుట, ముఖం = మొగము, శ్లేష్మ అగారం= చెమడవు పట్టయినది, తదపి=అయినప్పటికిని శశాఙ్కేన=(జింకను గుఱుతుగాఁగల) చంద్రునితో, తులితం=పుసడింపఁబడినది, దానితో సెనయైనదిగా వర్ణింపఁబడిన దనుట, జఘనం=మొల, స్రవ...క్లిన్నం-స్రవత్=కాఱుచున్న, మూత్ర=మూత్రము చేత, క్లిన్నం=తడిసినది-మిక్కిలి అపవిత్రమైనదనుట, అయినప్పటికిని, కరివర శిరః స్పర్ధి-కరివర=శ్రేష్ఠమయినయేనుఁగుయొక్క, శిరః=తలతో-కుంభస్థలములతో, స్పర్ధి= మచ్చరించునది-దానితో సెనయైనదిగా వర్ణింపఁబడిన దనుట, అహో = ఔరా, నిన్ద్యం=గ్రంథిమొదలైన యాకారముచే నేవగింపఁదగిన, రూపం=స్త్రీయొక్క రూపు, కవిజనవిశేషైః = (కామిజనులను రంజించుటయం దాసక్తిగల) కొందఱుకవులచేత, గురుకృతం=గొప్పదిగా చేయఁబడినది - కనకకలశాదులతో సాటిచెప్పి శ్లేషము గావింపఁబడినది. ఈరూపము కవిజనవాఙ్మాత్రసారమే కాని నిజమైనసారము కలది కాదనుట, ఇచట స్తనములు మాంసపిండము లనుటచే పిసుకఁదగినవనియు, ముఖము శ్లేష్మాగార మగుటచే చుంబింప నర్హము కాదనియు, జఘనము స్రవన్మూత్ర క్లిన్న మగుటచే హేయమై సంభోగమునకు పాత్రముకాదనియు సూచితము. కామినుల యొక్క యీయవయవములే సంభోగమునకు సానములుగా నంగీకరింపఁబడియున్నవి. ఇట్లంగీకరింపఁబడినవే యీతీరున హేయములై యుండునేని స్త్రీయందు మఱేది భోగయోగ్య మగు నని తాత్పర్యము.

చ. స్తనములు మాంసపిండములు కై చక్కనిబంగరుకుండ లంచు నా
ననము కఫాలయంబు తుహినద్యుతితుల్య మటంచు మూత్ర భా
జనజఘనస్థలంబు కరిచారుశిరస్సమ మంచుఁ గామినీ
జనమలినాంగముల్ సుకవిచాతురి వర్ణన కెక్కెనిమ్మహిన్. 16

తా. చనుగుబ్బలు వట్టిమాంసపుముద్దలైనను బంగరుకుండలనియు, మొగము తెమడ జొల్లు మొదలైనవానికిఁ బట్టయినను చందురునితో సాటియైనదనియు, మొల మూత్రము కాఱి తడిసి యుండుటచే నేవగింపఁ దగినదయ్యు, నేనుఁగుకుంభములవంటి దనియు నిట్లు మిక్కిలి సౌందర్యము లైనవానిని కడుఁగొప్పగాఁ గొందఱు కవులు కాముకుల రంజించుటకై వర్ణించెదరు.

అవ. పరమేశ్వరుఁ డొక్కఁడే పూర్ణముగా అనురక్తుఁడును విరక్తుఁడును అగును. తక్కినవారు అట్లు అనురక్తులుగాని విరక్తులుగాని కారు గనుకఁ గష్టులే యనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏకో రాగిషు రాజతే ప్రియతమాదేహార్ధహారీ హరో
నీరాగేషు జనో విముక్తలలనాసఙ్గో న యస్మాత్పరః।

దుర్వారస్మరబాణపన్నగ విషవ్యావిద్ధముగ్ధో జనః
శేషః కామవిడమ్బితా న్న విషయాన్ భోక్తుం న మోక్తుం క్షమః॥

టీ. ప్రియ...హారీ-ప్రియతమా=ప్రియురాలైన పార్వతియొక్క, దేహ=శరీరము యొక్క, అర్ధ=సగిభాగమును, హారీ=కయికొన్నవాఁడైన-మిక్కిలియు కాముకత్వము చేత క్షణమాత్రమేని ప్రియురాలి నెడఁబాసి యుండఁజాలక యామెను తనదేహమునందె సగభాగముగా కల్పించుకొన్నవాఁడైన యనుట, హరః=శివుఁడు, ఏక ఏవ=ఒక్కఁడే, రాగిషు అనురక్తులందు-కాముకులందనుట, రాజతే=సాటిలేక ప్రకాశించుచున్నాఁడు-దేహమునందు సగ మిల్లాలుగానే చేసికొన్నరాగి మఱెవ్వఁడును లేనందున అట్లు చేసికొన్నశివుఁ డొక్కఁడే వారిలోనెల్ల అగ్రగణ్యుఁ డని భావము. నిరాగేషు=విరక్తుల యందును, విముక్తలలనాసఙ్గః=విడువఁబడిన స్త్రీలతోడి కూటువ గలవాఁడైన, జనః= పురుషుఁడు-విరక్తపురుషుఁడనుట, యస్మాత్=ఎవనికంటె-ఏ శివునికంటెననుట, పరః= అన్యుఁడు, న=లేఁడో-తపస్సుచేయుచున్నప్పుడు మన్మథుని గాల్చుట మొదలైన కృత్య ములచే నట్టి వైరాగ్యమును బ్రకటించుటవలన శివునికంటె విరక్తుఁడును మఱొక్కఁడు లేఁడనిభావము, అయితే, దుర్వార...ముగ్ధః-దుర్వార=వారింపనలవికాని, స్మరబాణ= మన్మథునిబాణము లనెడి, పన్నగ=సర్పములయొక్క, విష=విషముచేత-విషతుల్యమైన వ్యామోహముచేతననుట, వ్యావిద్ధ=కొట్టువడి, ముగ్ధః=మూఢుఁడైన నిశ్చేష్టుఁడైన యనియు నరము, పామువిషపుకాటుచే నెట్లు మూఢుఁడగునో యట్లె మరునితూపులచేతను మూఢుఁడగునుగాన మరునితూపులు పాములుగా రూపింపఁబడియె, సర్పపక్షమున మూర్ఛి లినవాఁడనియు, బాణపక్షమున మరులుచే మతితప్పినవాఁడనియు మూఢశబ్దమున కర్థము గ్రాహ్యము, ఇట్టివాఁడైన, శేషఃజనః=తక్కినజనుఁడు-శివుఁడుతప్పఁ దక్కినవాఁడనుట, కామ విడంబితాన్=మన్మథునిచే మోసముగాఁ గల్పింపఁబడిన, విషయాన్=విషయములను- స్త్రీసంభోగాదుల ననుట, భోక్తుం=అనుభవించుటకును, మోక్తుంవా = విడుచుటకును, క్షమః=సమర్థుఁడు, న=కాఁడు, శివునికిఁగల యనురాగాతిశయముగాని విరాగాతిశయము గాని లేనందున నతనివలె భోగించుటకును త్యజించుటకును జాలఁడని యరము. అఘటితఘటనా చతురుఁడైన పరమేశ్వరుఁడొక్కఁడే అనురక్తులయందును విరక్తులయందును మిక్కిలి యుత్కృష్టుఁడగును. తక్కినవారందఱును ఉభయభ్రష్టులేయని భావము. విషము మేన వ్యాపించి సొమ్మసిలినవాఁడు దేనినిజేయుటగాని మానుటగాని నేరఁడు. కాఁబట్టియే మరుతూపులను సర్పములుగా రూపించి తద్విషవ్యావిద్ధుఁడై ముగ్ధుఁడైనవానికి విషయములను భోగింపను ద్యజింపను సాధ్యము కాదని సమర్థింపఁబడినది. మన్మథ బాణములను పన్నగములుగా రూపించుటచే అలం. రూపకము.

చ. కాముకులందు మేసగముఁ గాంతకు నిచ్చినశంకరుండె ని
ష్కాములలోనఁ బంచశరశాసనుకన్నఁ బరుండు గల్గఁ డు
ద్దామమనోజబాణవిషదగ్ధులు తక్కినమూఢు లోప రే
సీమల భామినీసుఖముఁ జేరి భుజింపఁ బరిత్యజింపఁగన్. 17

తా. శివుఁడు ప్రియురాలికే తనసగదేహము చేసికొన్నవాఁడు గాన నతఁడే కాముకులలో నగ్రగణ్యుఁడు. స్త్రీసంగమును మానినవాఁ డతనికంటె మఱెవ్వఁడును లేఁడుగాన నతఁడే విరక్తులలోను అగ్రగణ్యుఁడు. తక్కినజనులో మరుతూపులు నాటఁగా పామువిషపు కాటులచేతఁబోలె మతిదప్పి కాముకు కపటముగాఁ బన్నిన విషయము లను నతనివలె ననుభవింపను జాలరు; పరిత్యజింపను జాలరు.

అవ. విషయములందలిదోషములు తెలిసినప్పటికిని వానిని విడువకుండుటకుఁ గారణమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అజానన్ దాహాత్మ్యం పతతు శలభో దీపదహనే
స మీనో ఽప్యజ్ఞానా ద్బడిశయుత మశ్నాతు పిశితమ్।
విజానన్తో ఽప్యేతే వయ మిహ విపజ్జాలజటిలా
న్న ముఞ్చామః కామా నహహ గహనో మోహమహిమా॥ 18

టీ. శలభః=మిడుత, దాహాత్మ్యం = దహించుస్వభావము కలిగియుండుటను, అజానన్=తెలియనిదగుచు, దీపదహనే = దీపపునిప్పునందు, పతతు = పడునుగాక-పడి నశించుగాకయనుట, సః=ఆ-ప్రసిద్ధమగు, మీనః అపి=చేఁపయు, అజ్ఞానాత్=తెలియమిచే-తన్ను నశింపఁజేయునదిదియనువివేకము లేమిచేననుట, బడిశయుతం=గాలముతోఁ గూడిన-గాలమున గ్రుచ్చఁబడినయనుట, పిశితం=మాంసమును, అశ్నాతు=తినునుగాక-ఎరయందలి లోభముచే గాలము మ్రింగి పట్టుకయం దడ్డుపడి చచ్చునుగాక యనుట, 'పతఙ్గ మాతఙ్గ కురఙ్గ భృఙ్గ మీనా హతాః పఞ్చభిరేవ పఞ్చ' అనున్యాయమునం జేసి యీ మీనశలభము లేమఱుట వానియపరాధము గాదు, అజ్ఞానముచేఁ జేయఁబడినవిగాన వానికార్యము లపరాధములు కానేరవు. అయితే, ఇహ=ఈలోకమునందు, విజానన్తః అపి=(ఇవి వినాశహేతువులు అని) తెలియుచున్నవార మైనను, ఏతే = ఈ, వయం= మనము, విప...టిలాః-విపత్ జాల=ఆపదల సమూహముచేత, జటిలాః=పెనఁచుకొని యున్న-విపత్తులతోఁ గూర్పఁబడియున్న యనుట, కామాన్=విషయములను, నముఞ్చామః=విడువము. విషయములస్వరూపము తెలిసియు వానిని విడువమన్న మనదే యపరాధమని భావము. విచారింపఁగా మిక్కిలిప్రబలమై మఱొకకారణముండుటచే మనకుఁగూడ నపరాధము లేదనుచున్నాఁడు. మోహమహిమా = అజ్ఞానముయొక్క-మాహాత్మ్యము,

గహనా = తెలిసికొనరానిది. అహహ = అక్కటా. అఘటితఘటనాచతురమైన యవిద్యయొక్క విలాసమహిమచేత లోకులు నిహితము కొనట్టిదానిని గైకము చేయుదురు. కాబట్టి మనయపరాధ మేమియు లే దని భావము.

చ. తెలియక నాశహేతు వగుతీవ్రతరానలకీలలోపలన్
శలభము చొచ్చుఁగాక మతి చాలక మీనము గాలపుంగొనం
గలపిశితంబు తా మెసఁగుఁ గాక యెఱింగియు మేము దుఃఖదో
హలవని తాసుఖంబు విడనాడము మోహమహత్త్వ మెట్టిదో. 18

తా. దీపపుసెగ తన్ను నీఱుగాఁ గాల్చునని తెలియమిచే మిడుత యందుఁ బడి చెడుచున్నది. ఎర గాలములో గ్రుచ్చఁబడియున్న దని యెఱుఁగనిదై చేఁప దానిని మ్రింగి బ్రుంగుడువడుచున్నది. ఈరెండును దెలియమిచే నిట్లుచేసినవి. కావున వీనియం దేయపరాధమును లేదు. కాని విషయములు పెక్కువిపత్తులను గలిగించునవని చక్కఁగాఁ దెలిసియున్నవారమైనను వానిని విడువకున్నమనమే సాపరాధులము. మనమును అపరాధులము కాము. ఏలన, నిది యంతయు అజ్ఞానముయొక్క మహిమ. అమహిమయో కట్టా ! యిట్టి దట్టి దని తెలియరాకున్నది.

అవ. అజ్ఞానమహిమయే సుఖప్రదములు కానియన్నపానాదివిషయములందును సుఖబుద్ధిని కలిగించుచున్న దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తృషా శుష్య త్యాస్యే పిబతి సలిలం శీతమధురం
క్షుధార్తః శాల్యన్నం కబళయతి మాంసాదికలితమ్।
ప్రదీప్తే కామాగ్నౌ సుదృఢతర మాలిఙ్గతి వధూం
ప్రతీకారం వ్యాధేః సుఖ మితి విపర్యస్యతి జనః॥ 19

టీ. తృషా=దప్పిచేత, ఆస్యే = నోరు, శుష్యతిసతి = ఎండుచుండఁగా, శీతమధురం=చల్లనిదియు తాపహరము నైన, ('స్వాదు సురభి' అనుచో తీయనిదియు వాసన గలదియునైన యని యర్థము), సలిలం = జలమును, పిబతి = త్రాగుచున్నాఁడు-ఇట 'మధురం' అనఁగా 'శీతలీ క్రియతే తాపో యేన తన్మధురం స్మృతమ్' అన్నట్లు తాపహరమైనదనుట-లేక చక్కెర మొదలైనవానిచేఁ దీయనిదిగాఁ జేయఁబడిన దనియు గ్రాహ్యము, క్షుధార్తః సన్ = ఆకలిచేఁ బీడింపఁబడినవాఁ డగుచు, మాంసాదికలితమ్-మాంసాది = మాంసము మొదలైనవానితో-మాంసము నేయి పాలు పెరుఁగు మొదలైన వ్యంజనద్రవ్యములతో ననుట, కలితమ్ = కూర్పఁబడిన, శాల్యన్నం = వరియన్నమును, కబళయతి = ముద్దగొనుచున్నాఁడు. (క్షుధార్తః సన్ శాలీ న్కబళయతి శాకాదివలితాన్' అనుచో, శాకాదివలితాన్ = కాయగూరలు మొదలైన వ్యంజనములతోఁగూడిన, శాలీన్=బియ్యమును - బియ్యపుటన్నమునను, తినుచున్నాఁ

డని యర్థము), కామాగ్నౌ = మన్మథాగ్ని, ప్రదీప్యతి = మిక్కిలివెలుఁగుచుండఁగా-మరులు చెలరేఁగఁగా ననుట, ('రాగాగ్నౌ' అనుచో రాగ మనెడియగ్నియని యర్థము), సుదృఢతరం = మఱింత మిక్కిలి గట్టిగా, వధూం = స్త్రీని, ఆలింగతి = కౌఁగిలించు కొనుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి, వ్యాధేః = రోగముయొక్క - ఆఁకలి దప్పి మొదలైన బాధలయొక్క యనుట, ప్రతీకారం = మాఱుచేయుట - వానిని అన్నపానాదులచే నుపశమింపఁజేయుట, సుఖం ఇతి=సుఖము అని, జనః = మనుష్యుఁడు, విపర్యస్యతి = తబ్బిబ్బుపడుచున్నాఁడు - తలక్రిందుగా గ్రహించుచున్నాఁడు. సుఖమనునదియే లేదు; సుఖముగా ననుభవింపఁబడున వెల్ల బాధ తొలఁగుటచే నట్లు తోఁచుచున్నవే కాని యథార్థములుగా సుఖములు గావు. అయినను జనులు వానిని సుఖము లని తప్పుగా నెన్నుచున్నా రని భావము.

ఉ. శీతలవారిఁ ద్రావు వడఁ జెందినవాఁడు క్షుధార్తుఁ డిష్టమృ
ష్టాతతభక్ష్యమాంసకలితాన్నము సాపడు మన్మథాగ్నితా
పాతురుఁ డైనవాఁడు జవరాలిఁ గవుంగిటిలోనఁ జేర్చు నీ
రీతిని రోగశాంతికరకృత్యము భోగ మనంగఁ జెల్లునే. 19

తా. మనుజుఁడు దప్పిచే మొగము పఱుపట్లుపట్టినపుడు తీయనిచల్లనినీరు త్రాగుచున్నాఁడు. ఆఁకలి పీడించినపుడు పాలు నేయి పెరుఁగు మొదలైన వానితోఁ గూడినసరియన్నమును దినుచున్నాఁడు. మరులుగొన్నయెడల జవరాలిని బిగ్గఁగౌఁగిలించు కొనుచున్నాఁడు ఇట్లు బాధను మాఱుసేయుటయే సుఖ మని తలక్రిందుగాఁ దలఁచుచున్నాఁడు. కాని నిజముగా సుఖ మెక్కడిది?

అవ. అజ్ఞుఁడు సంసారవిషయంబులందు బద్ధుఁడగుచున్నాఁడు. జ్ఞానియో సర్వసంగములను వదలి కృతకృత్యుఁ డగుచున్నాఁ డని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తుఙ్గం వేశ్మ సుతాః సతా మభిమతాః సఙ్ఖ్యాతిగాః సంపదః
కల్యాణీ దయితా వయ శ్చ నవ మి త్యజ్ఞానమూఢో జనః।
మత్వా విశ్వ మనశ్వరం నివిశతే సంసారకారాగృహే
సన్దృశ్య క్షణభఙ్గురం త దఖిలం ధన్యస్తు సన్న్యస్యతి॥ 20

టీ. తుఙ్గం=పొడవైన, వేశ్మ=యిల్లు, సతాం = సజ్జనులకు, అభిమతాః = ఇష్టులగువారైన, సుతాః = పుత్రులు - విద్యావినయాదిగుణంబులు పడసినవా రనుట, సఙ్ఖ్య అతిగాః = లెక్కనుగడచిన-లెక్కపెట్టరాని, సంపదః = సంపత్తులు, కల్యాణీ = శుభకారిణి యైనదై - అనుకూల్యాదిగుణములలోఁ గూడినదనుట-ఇదియే 'అనుకూలాం

విమలాఙ్గం కులజాం కుశలాం సుశీలసంపన్నాం । పఞ్చలకారాం భార్యాం పురుషః పుణ్యోదయా ల్లభతే' అని చెప్పఁబడియున్నది. దయితా=ప్రియురాలు, నవం=క్రొత్తదైన, వయః=వయస్సు-యౌవనమనుట, ఇతి = అని, అజ్ఞాన మూఢః = మోహముచే మతిమాలిన-వివేకశూన్యుఁడైన, జనః=జనుఁడు, విశ్వం=సమస్తమును-ఇల్లు బిడ్డలు ధనము పెండ్లము మొదలుగాఁ గల ప్రపంచము ననుట, అనశ్వరం=శాశ్వతమైనదిగా, మత్వా= తలఁచి, సంసారకారాగృహే = సంసారమనెడి చెఱసాలయందు నివిశతే = మిక్కిలి చొచ్చుచున్నాఁడు-సంసారమునందు తగులువడుచున్నాఁడుగాని అది యనర్థకరమని తెలియఁడనుట. అతిసంకటమై మిక్కిలి నిర్బంధము కలిగించునది గాన సంసారము కారాగృహముగా నిరూపింపఁబడినది. ధన్యస్తు=జ్ఞానియైన పుణ్యాత్ముఁడన్ననో, తత్ అఖిలం = దానినంతయు - ఆయిల్లు మొదలైన యఖిలప్రపంచము క్షణభఙ్గురం= క్షణకాలములో నశించునదిగా-అనిత్యమైనదిగా ననుట, సందృశ్య=లెస్సగా కనుఁగొని, సన్న్యస్యతి=సన్న్యసించుచున్నాఁడు-వానియందుఁ దగులువడఁడు గాని విరక్తుఁడగునని భావము. కాఁబట్టి జ్ఞానముచే సర్వానర్థములకు మూలమైన యజ్ఞానమును ద్రోలఁగించి కృతకృత్యత పొందవలయు నని యాశయము.

చ. పొడవులు మాడువుల్ ఘనులుసత్పుత్రులు పెక్కులురమ్యసంపదల్
పడఁతుక చారుశీల యెలతప్రాయ మటంచు నరుండు మూఢుఁడై
కడు జగ మెల్ల శాశ్వతము గాఁ గొని సంసృతిబందిలోపలం
బడు నిదిమాయయంచు మతిసమంతుఁడుదావిడుచుక్ సమస్తమున్.

తా. పొడవులైన మిద్దెలను మేడలను, సజ్జనులచేఁ గొనియాడఁబడినకొడుకులను, కొలఁది యిడరాని సంపదలను, అనుకూలవతియైన యిల్లాలిని, ఎలజవ్వనమును, మఱియుం గలప్రపంచమునంతయు నజ్ఞాని యగుజనుఁడు నిత్యముగా నమ్మి సంసారమునం దగులువడుచున్నాఁడు. జ్ఞాని యగు పుణ్యాత్ముఁడో వానినెల్ల ననిత్యముగా గ్రహించి సన్న్యసించుచున్నాఁడు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున
విషయపరిత్యాగవిడంబన యన్నది ద్వితీయదశకము,

వైరాగ్యశతకము-యాచ్ఞాదైన్యదూషణము.

అవ. విషయములు యాచనయు దానివలన దైన్యమును గలిగించుచున్నవి. కాన విషయపరిత్యాగవిడంబనను బ్రస్తావించినపిదప యాచ్ఞాదైన్యమును దూషింపఁ దగును గానఁ బదిశ్లోకములచే దానిని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దీనా దీనముఖైః సదైవ శిశుకై రాకృష్టజీర్ణామ్బరా
క్రోశద్భిః క్షుధితై ర్నిరన్నవిధురా దృశ్యా న చే ద్గేహినీ ।
యాచ్ఞాభఙ్గభయేన గద్గదగళత్రుట్యద్విలీనాక్షరం
కో దేహీతి వదే త్స్వదగ్ధజఠరస్యార్థే మనస్వీ పుమాన్, 21

టీ. దీనా=పేదరాలున్నూ, కావుననే, దీనముఖైః=విన్ననైన మొగములు గలవారును-కాంతిలేనిముఖములు గలవారనుట, దేనిచేతననఁగా, క్రోశద్భిః=ఏడ్చుచున్నవారును. ఇది దేనిచేతననఁగా, క్షుధితైః=ఆఁకలిగొన్నవారును, అగు, శిశుకైః=బిడ్డలచేత, సదా ఏవ=ఎప్పుడును, ఆకృష్ట జీర్ణ అమ్బరా=పట్టి లాగఁబడిన చినిగిన వలువ గలదియు-బిడ్డలు అన్నాదులకొఱకు వలువను బట్టి యీడ్చుచుండుట గలది యనుట, నిరన్నవిధురా=అన్నము లేనిదియు (కావుననే) కష్టపడుచున్నదియు, 'విధుర ప్రత్యవేతేస్యాత్కష్టవిశ్లేషయోరపి' అని విశ్వము, అగు, గేహినీ=ఇల్లాలు, దృశ్యా=కనఁబడునది, నచేత్ = కాదేని, ('నరైర్నవిధురా దృశ్యేతచే ద్గేహినీ' అనుచో, విధురా=అన్నాదులు లేమిచే కష్టపడునట్టి, గేహినీ=ఇల్లాలు, నరైః=మనుజులచేత, నదృశ్యేత చేత్=చూడఁబడదేని), మనస్వీ=ధైర్యశాలియగు, కః = ఏ, పుమాన్ = పురుషుఁడు, యాచ్ఞాభఙ్గభయేన-యాచ్ఞా=యాచనయొక్క, భఙ్గ=చెడిపోవుటవలని, భయేన=దిగులుచేత-యాచించుట విఫలమగునో యనునెపముచే ననుట, గద్గద...క్షరం యథాతథా-గద్గద=డగ్గుత్తికగల-హీనస్వరముగల యనుట-గద్గదశబ్దము అనుకరణశబ్దము, గళ=గుత్తుకయందు, త్రుట్యత్=తునుఁగుచు, కావుననే, విలీనా=లోపలనే యడఁగునట్టి-ఇంచుమించుగా నుచ్చరింపఁబడనట్టి, అక్షరం యథాతథా=అక్కరములు గలుగునట్లుగా-డగ్గుత్తికచే నక్షరములొక్కొక్కటియు కొంతగొంతులోపల నేయడఁగి కొంతబయటికి వచ్చునట్లు అనుట, స్వదగ్ధ జఠరస్య-స్వ=తనయొక్క దగ్ధ=కాలిన తుచ్ఛమైనయనుట, జఠరస్య=పొట్టయొక్క, అర్థే=కొఱకు-దాని నిండించుట కొఱకు-దగ్ధశబ్దము నిర్వేదమును సూచించెడి, ఇట్లు సురేశ్వరవార్తికమున 'అస్యదగ్ధోదరస్యార్థేకిం న కుర్వ్యాత్సాంప్రతమ్' అని చెప్పఁబడినది, దేహి ఇతి=ఇమ్ము అని, వదేత్=చెప్పును-అట్లు ఆఁకటిచేతను నిసువులవలని రొదచేతను నవయుచున్న ఇల్లాలిని జూడనియెడల మాట తొట్రుపడఁగ బొందుపొట్టకొఱకు 'దేహి' యని ధీరుఁడెవ్వఁడును యాచింపఁడనుట. అట్టియిల్లాలి జూచుటవలననే యిట్టియవస్థ గలుగుచున్నది గాన అనర్థమూలమైన యద్దాని నవశ్యము పరిత్యజింపవలయు నని భావము.

ఉ. ఆఁకొని యేడ్చు లేఁబిఋత క్షలన్నముకై తనకొంగు లాగఁ బె
ల్లాఁకట సోలుచుండెడునిశాంగనదుర్దశఁ జూడఁడేని యా

చ్ఛాకలనావిభంగభయసంభృతగద్గదశూన్యకంఠుఁడై
చేకొని దేహి యంచు నగరుఁజేరునె కాలినపొట్ట కెవ్వఁడున్. 21

తా. తిరుపెదరా లగుటచే బిడ్డలకుఁ గూడుపెట్టుటకు గతిలేకుండుటవలన వారాఁకలిగొని యేడ్చుచు మొగములువాడి చినిఁగినచీరచెంగుఁ బట్టి యీడ్చి తెగకాగుచుండఁగాఁ, దీను నన్నాదులు లేక నవయుచున్నయిల్లాలు కంటఁ బడకుండునేని ధీరుఁ డెవ్వఁడుగాని యీపాపపుఁబొట్టకొఱకు యాచింపఁబూని, యాచించినచో నేమియు నియ్యక యెవరు దన్నుఁ దూలనాడుదురో యనుదిగులుచేత గొంతుకలోనుండి యక్షరములు సగము వచ్చియు రాక తొట్రుపడుచుండఁ గ్రేటుకొనుచు 'దేహి' యని యడుగఁడు.

అవ. ఇపుడు దీనత్వమునకును అనర్థమునకును మూల మైన యుదరమును నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అభిమతమహామానగ్రన్థిప్రభేదపటీయసీ
గురుతరగుణగ్రామామ్భోజస్ఫుటోజ్జ్వలచన్ద్రికా।
విపులవిలసల్లజ్జావల్లీవితానకుఠారికా
జఠరపిఠరీ దుష్పూరేయం కరోతి విడమ్బనమ్॥ 22

టీ. అభిమత...పటీయసీ-అభిమత=(కీర్తి మొదలైనవి కలిగించున దగుటచే) ఇష్టమైనదియు, మహత్=గొప్పదియు, మాన=అభిమానముయొక్క-తన్ను గొప్పగా నెన్నుకొనుటయొక్క, గ్రన్థి=ముడియొక్క, ప్రభేద=విడఁదీయుటయందు, పటీయసీ=మిక్కిలి సమర్థమైనదియు-ముడిని విడఁదీయుట యనఁగా పట్టులేకుండఁజేయుట-అనగా ఛేదించుట, కనుక మానముయొక్క ముడిని వీడ్చునది అనఁగా మానమును నాశముచేయునది యని భావము, మఱియును, గురుతర...చన్ద్రికా-గురుతర=మిగులగొప్పలైన, గుణగ్రామ=గాంభీర్యధైర్యాది గుణగణములనెడి, అమ్భోజ=తామరలకు, స్ఫుట=విశదమును, ఉజ్జ్వల=ప్రకాశించుచున్నదియు-విశదముగా వెలుఁగుచున్నట్టి యనుట, చన్ద్రికా=వెన్నెలయైనదియు-తామరలను వెన్నెల యెట్లో యట్లు గుణగణములను సంకోచింపఁజేయునది యనుట, విపుల...కుఠారికా-విపులం యథాతథా=మిక్కిలిగా, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, లజ్జా=సిగ్గుఅనెడి, వల్లీ=తీఁగలయొక్క, వితాన=సమూహమునకు, కుఠారికా=గొడ్డలియైనదియు-తీఁగలను ద్రుంచుగొడ్డలివలె సిగ్గును ద్రుంచివైచున దనుట, దుష్పూరా=పూరించుట కలవి కానిదియు-ప్రతిదినమును=అన్నపానాదులచే నిండించినను చాలున నకుండున దనుట, అగు, ఇయం=ఈ, జఠర పిఠరీ=ఉదరమనెడివంటకుండ, విడమ్బనం = డిందుపడుటను-అనఁగా అకార్యములు సేయుట అవాచ్యములు పలుకుట అహేయములు విడుచుట మొదలగు వానిని, కరోతి=చేయుచున్నది, లేక, యాచన నమస్కరింపఁ జేయు ననుట, యాచ్ఞా

దైన్యమును మనల నభినయింపఁ జేయుచున్నదని భావము. ఇంతకంటె దైన్యము గలిగినది మఱొక్కటి లేదని యాశయము. అలం. రూపకము.

శా. మానగ్రంథివిభేదనక్షము శుంభద్ధైర్యగాంభీర్యము
ఖ్యానేకప్రియసద్గుణాంబుజసమూహజ్యోత్స్న లజ్జాలతా
హానిస్ఫారకుఠారధార జఠరం బన్నట్టి పెన్బావి యౌ
రా నిండారదు దైన్యవృత్త్యభినయప్రాగల్భ్యమున్ జూపుచున్.

తా. ఈయుదర మను పెనుగుండ మిక్కిలియు గష్టమై నిండరానట్టి పెను మానమునుగూడఁ దూలునట్లు చేయుచున్నది. మిక్కిలి గొప్పలైనగుణముల నెల్ల, వెన్నెలఁ దామరలనుంబోలె, సంకోచింపఁజేయుచున్నది. మిక్కిలి విలసిల్లులజ్జను, గొడ్డలి తీఁగను ద్రుంచునట్లు, ద్రుంచుచున్నది. ఎంత నింపించినను నిండదు. మఱి యాచన సేయించి దీనత్వము కలిగించుచున్నది.

అవ. మానియైనవానికి బంధువులకడ యాచించుటకంటె మఱొకచోట బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట మేలనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పుణ్యే గ్రామే వనేవా మహతి సితపటచ్ఛన్నపాలీం కపాలీ
మాదాయ న్యాయగర్భద్విజహుతహుతభుగ్ధూమధూమ్రోపకంఠే
ద్వారం ద్వారం ప్రవిష్టో వర ముదరదరీపూరణాయ క్షుధార్తో
మానీ ప్రాణైః సనాథో న పున రనుదినం తుల్యకుల్యేషు దీనః ॥23

టీ. న్యాయ...కంఠే-న్యాయగర్భ = యథాతథామీమాంసాశాస్త్రమునం జెప్పఁబడిన విధానములు లోపలఁ గలుగునట్లుగా-లేక, న్యాయములు లోపలఁ గలవారైన అని ద్విజశబ్దమునకు విశేషణము - స్వగ్రప్రకారమున మంత్రములను బఠించునట్టి వారైన యనుట, ద్విజ=బ్రాహ్మణులచేత, హుత=వేల్వఁబడిన, హుతభుక్=అగ్నిహోత్రములయొక్క, ధూమ=పొగచే, ధూమ్ర=పలుపుమించినమెఱుపుగల, ఉపకంఠే=సమీపప్రదేశముగల, పుణ్యే గ్రామే=పవిత్రమైనయొక్క గ్రామమునందుఁగాని-అగ్రహారమందుఁగాని యనుట, మహతివనే = గొప్పయడవియందుఁగాని-అడవియందును వానప్రస్థాదు లుండుటచే నందుఁగాని యనుట, సిత...పాలీం-సిత=తెల్లని, పట=గుడ్డచే ఛన్న=కప్పబడిన పాలీం = ఒరలుగల-ఇతరులదృష్టికిఁ దెలియకుండునట్లు గుడ్డతోఁ గప్పబడిన యనుట-ఇట్లు గప్పుట విశిష్టాచారమని తెలియునది, కపాలీం=బిచ్చపు మూఁకుడును, ఆదాయ=కొని, క్షుధార్తః=ఆఁకటిచేఁ బీడింపఁబడిన, మానీ=మానముగల పురుషుఁడు, ఉదర...పూరణాయ-ఉదరదరీ = పొట్ట యనెడిగుహను, పూరణాయ=నింపుటకొఱకు, ద్వారం ద్వారం=గృహస్థులయొక్క యిండ్లకడపకడ

పను, ప్రవిష్టః = చొచ్చినవాఁడై, ప్రాణైః సనాథః చేత్ = ప్రాణములతోఁగూడిన వాఁడగునేని-ఇంటింట బిచ్చమెత్తితిని బ్రతుకునేని, వరం=కొంత మేలు. పునః=అయితే, అనుదినం = ప్రతిదినమును, తుల్యకుల్యేషు=సమానకులజులయందు - తనకుసమానకుల జనితులైనవారినడుమ, దీనః=హీనుఁడగు నేని-వాఁడు విన్నఁదనముతో బ్రతుకునేనిఁ న=మేలుకాదు. ('మాని ప్రాణీ సధన్యోనపునః' అనుపాఠమున-ఇంటింట నట్లు బిచ్చ మెత్తుమానవంతుఁడైన ప్రాణియగువాఁడే ధన్యుఁడు. తనసమానకులజులైన వారినడుమ తక్కువపాటుతో దీనుఁడైయుండి బ్రతుకువాఁడు ధన్యుఁడు గాఁడని యర్థము), బంధు వులనడుమ యాచించి నీచముగా బ్రతుకుటకంట మఱియొకచో నింటింట బిచ్చమెత్తి బ్రతుకుట మేలని భావము. 'న బన్ధుమధ్యే ధనహీనజీవనమ్ ; ధనములేక బంధువుల నడుమ బ్రతుకరాదు' అనువచన మిట నూహ్యము. అయినను 'త్యజన్త్యసూన్ శర్మచ మానినో వరం త్యజన్తి న త్వేకమయాచితవ్రతమ్-మానవంతులు ప్రాణములను సుఖము నైన మేలుగావిడుతురుగాని యాచింపమన్నట్లు తాము చేసికొన్న వ్రతము నొకటిని మాత్రము విడువరు' అన్నట్లు మానులకు నెప్పుడు యాచింపమండుటయె ముఖ్యవ్రత మయ్యును, మిక్కిలి యాఁకటిచేత్లనో నొకవేళ యాచింపఁ బూనిన యప్పుడు పరిచితముకాని యొకానొకచోట శ్రోత్రియుల గృహములందుఁ గపాలంబున బిచ్చ మెత్తి కడుపుఁ బ్రోచుకొనఁదగునుగాని ప్రాణసంకటము గలిగినను బంధుజనుల యాచించి బ్రతుకుట యతినీచముగాన వారికిఁదగదు అని గూఢాభిసంధి;

చ. అవనిసురావళీహుతహు ॥ తాశనకోమలధూమధూమలా
ప్రవిశదవాటియందు వన ॥ భాగమునందుఁ గపాలపాణి యై
భవనములందు భిక్షఁగొని ॥ ప్రాణముదాల్చుట కొంత మేలు బాం
ధవులను జేరి వేఁడి కడు ॥ దైన్యముఁ జెందుటకంటె మానికిన్. 23

తా. స్వగ్రప్రకారమున బ్రాహ్మణులు మంత్రములు పఠించుచు వేల్చునగ్ని హోత్రములనుండి వెడలుపొగలచే నలుపుమించిన యెఱుపువన్నె గాంచిన చుట్టుఁబట్లు గలిగిన యొకపుణ్య గ్రామమునఁగాని గొప్పయడవినఁగాని తెలిగుడ్డ కప్పిన యొక్క తిరి పపు మాఁడుకుగొని యాఁకలిగొన్నప్పుడు పెనుఁగడుపుఁ బ్రోచికొనుటకై యిల్లిల్లుదిరిగి తిరిప మెత్తి బ్రతుకుట మానవంతునికిఁ గొంత మేలుగాని ప్రతిదినము తనసరి యగుకుల జులనడుమ యాచించుచు దీనవృత్తి నుండుట యెంతయు మేలుగాదు.

అవ. ఈ యాచనకంటె మేలైనగతి మఱి వేఱొకటి లేదా యని వితర్కించుచు నట్లుండఁగా నిదియేల యని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గఙ్గాతరఙ్గహిమశీకరశీతలాని
విద్యాధరాధ్యుషితచారుశిలాతలాని॥

స్థానాని కిం హిమవతః ప్రళయం గతాని
యత్సావమానపరపిండరతా మనుష్యాః॥ 24

టీ. గఙ్గా...శీతలాని-గఙ్గాతరఙ్గ = గంగానదియలలయొక్క, హిమ = చల్లని, శీకర = తుంపురులచేత, శీతలాని=చల్లనైనవియు, విద్యా...తలాని-విద్యాధర = విద్యాధరులనెడి దేవయోనివిశేషులచేత, అధ్యుషితాని=అధిష్ఠింపఁబడిన, చారు = రమ్యములైన, శిలాతలాని = రాతిప్రదేశములు గలదియు-ఈరెండువిశేషణములచేతనే పరమపవిత్రమయినదని సూచితము, అగు, హిమవతః = మంచుకొండయొక్క, స్థానాని = ప్రాంతప్రదేశములు, ప్రళయం = నాశమును, గతాని కిం=పొందినవా యేమి? కింశబ్ద మిట వితర్కమును దెలుపును. హిమాలయస్థానములు నశింపకుండఁగా నవి నశించెనా యని యేల వితర్కింపవలసె ననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. యత్ = ఎందుచేత, మనుష్యాః = మనుజులు, సావ...రతాః-సావమాన = అవమానముతోఁ గూడిన-తిరస్కారపూర్వకముగా పెట్టంబడు, పరపిండ = ఇతరుల కూళ్లయందు, రతాః = ఆసక్తులో, అందుచేత నవి నశించినవా యని వితర్కించుట. హిమగిరిస్థానములు నశింపకుండినేని జనులిట్లు కష్టపడి యాచించి బ్రతుకువారు గానేరరు. అవి నశించుటంబట్టి యిట్టి కష్టదశపాలైరని తలఁచి యీవితర్కము కలిగెనని వాక్యార్థము. యాచ్ఞ యనెడి పాతకపిశాచము నెత్తిని పిడుగు వైచి పర్వతపరిసరంబున సుఖముగా వసింపఁదగు నని సూచితము.

తే. పూతగంగోర్మిశీకర శీతలములు
లలితవిద్యాధరాఢ్య శిలాతలములు
హిమగిరిస్థానములు నశియించె నొక్కొ
నరులు నిందితపరపిండనిరతు లగుట.

తా. పరు లవమానపూర్వకముగాఁ బెట్టు పిండమును దినుటకంటె, గంగయలల వలని చల్లనితుంపురులచేఁ జల్లనై విద్యాధరులు విహరించు మనోహర శిలాప్రదేశములు గలిగి వెలయు హిమాలయమునందలి ప్రదేశములందు సుఖముగా వసించి కాలము పుచ్చుట మనుష్యులకు మిక్కిలి శ్రేయము.

అవ. ఇప్పు డింతకంటె వేఱొకజీవనోపాయము లేదా యని వితర్కించుచు నట్లుండఁగా నిది యేల యని దీనిని దూషించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కిం కన్దాః కన్దరేభ్యః ప్రళయ ముపగతా నిర్ఝరా వా గిరిభ్యః।
ప్రధ్వస్తా వా తరుభ్యః సరసఫలభృతో వల్కలిన్యశ్చ శాఖాః
వీక్ష్యన్తే యన్ముఖాని ప్రసభ మపగతప్రశ్రయాణాం ఖలానాం
దుఃఖోపాత్తాల్పవిత్తస్మయపవనవశానర్తితభ్రూలతాని॥ 25

టీ. కందరేభ్యః=గుహలవలననుండి, కన్దాః= గడ్డలు - కందమూలఫలాదులనుట- ఆఁకలిని బోఁగొట్టఁజాలినపదార్థములనిభావము, ప్రళయం = నాశమును - మేలవకయు డుగుటను, ఉపగతాఃకిం = పొందినవాయేమి? ఇచట కింశబ్దము వితర్కసూచకము. గిరిభ్యః=కొండలనుండి, నిర్ఝరాః= సెలయేళ్లు-దప్పిని బోఁగొట్టఁజాలునవియనుట, కింవా ప్రళయముపగతాః=నశించినవాయేమి-దీనిని లెల్ల మీఁదనెల్ల గ్రహించుకొనునది. తరుభ్యః= చెట్లనుండి, సరసఫలభృతః = మాధుర్యరసముతోఁగూడిన పండ్లను గాల్చునవియు వల్కలిన్యః=నారచీరలుగలవియు, అగు, శాఖాః=కొమ్మలు, ప్రధ్వస్తావా = నశించిన వాయేమి? 'సరసఫలభృతః' 'వల్కలిన్యః' అను రెండువిశేషణములచేత మంచిభోజ్య వస్తువులతో నిండియుండుటయు కట్టుపుట్టములు గలిగియుండుటయు సూచితములు. ఇట్లు కందమూలాదులెల్లనుండఁగా అవిలేవా యని వితర్కింపనేల యనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. యత్=దేనివలన, ప్రసభంయథాతథా = మిక్కిలియు, అపగతప్రశ్రయాణాం=పోయిన వినయముగలవారగు-వినయశూన్యులనుట, ఖలానాం=దుర్జనులయొక్క-దుష్టప్రభువులయొక్కయనుట. దుఃఖ...లతాని-దుఃఖ=కష్టముచే, ఉపాత్త=పొందఁబడిన, అల్ప=కొంచెమైన, విత్త = ధనమువలనఁగలిగిన, స్మయ=గర్వమనెడి, పవన= గాలియొక్క, వశ = అధీనతచేత, ఆనర్తిత = ఆడింపఁబడిన, భ్రూలతానాం = తీఁగల వంటికనుబొమలు గల-భ్రూవికారములు గలిగినట్టి యనుట, ముఖాని = మొగములు, వీక్ష్యన్తే=చూడఁబడుచున్నవో-యాచకజనులచేత ననిశేషము, అందుచేతనే కందమూలాదులు కందరాదులందు లేవా యని వితర్కింపఁబడెనని భావము. ఆఁకలిదప్పులఁబోఁగొట్టుకొనుటకు కందమూలఫలనిర్ఝరవల్కలాదులు కందరాదులందు వలయునంత యుండఁగా నొకరిని యాచింపక యావస్తువులతో గౌరవముగాను సుఖముగాను కడుపుఁబ్రోచుకొనక దుష్టప్రభువులఁగొలిచి జనులు కష్టపడుచున్నారు. వారు కష్టపడుటం జూచి కందమూలాదులుగల గిరికందరాదులు లేవా యని యిట్లు వితర్కింపవలసి వచ్చినదికాని మఱేమికాదని భావము. వినయశూన్యులగు దుష్టప్రభువులఁ గొలుచుట మిక్కిలి నీచమును శాస్త్రనిషిద్ధము నగునుగాన యట్టికొలువుచే బ్రదుకుట దగదని యభిసంధి. 'స్మయపవన' 'భ్రూలతా' అనుచోట్ల ఉపమారూపకములు రెండును గూడును గాన సందేహసంకరము.

మ. ఇలఁ గందంబులు మూలముల్ మడిసెనో యేళ్ళింకెనో కొండలం
ఫలముల్ నారలు వృక్షశాఖలయెడం బాడయ్యెనో చూడఁగే
వలదుఃఖాప్తమితార్థగర్వపవనవ్యానర్తితభ్రూవిలస
త్ఖలభూపాస్యము లర్థిఁజూచెదరు భ్రాంతస్వాంతులై యాచకుల్.

తా. ఆఁకలిదీర్చుటకు గుహలందుఁ గందమూలములును, దప్పిపోఁగొట్టుటకుఁ గొండలందు సెలయేళ్లును, జవులుగా మెసవుటకుఁ జెట్లయందుఁ దియ్యనిపండ్లును

పయిఁ గప్పుకొనుటకు వారియందే నారలును, వలయునంత యుండఁగా వానితో సుఖముగాఁ గడుపుఁ బ్రోచుకొనవచ్చునుగాని, కష్టపడి యొక్కింతధనమార్జించినంతనే మరియాద తప్పి గర్వ మెచ్చి కను తెగాదిగఁ ద్రిప్పు దుష్టుల మొగములు చూచుచు వారిని గొలుచుట మిక్కిలి తగదు.

అవ. యాచకులు ఖలులముఖములు చూచుచుఁ గొలుచుచున్నా రని మున్ను వారియెడఁ దాను సూచించిననింద నిపుడు ప్రకటముగాఁ దెలుపుటకై, దుష్టప్రభువును జిరకాలము గొలిచి వేసరినయొకా నొకఁడు చెప్పుమాటలను నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పుణ్యై ర్మూలఫలైః ప్రియే ప్రణయినీ వృత్తిం కురుష్వాధునా
భూశయ్యానవవల్కలై రకరుణై రుత్తిష్ఠ యావో వనమ్
క్షుద్రాణా మవివేకమూఢమనసాం యత్రేశ్వరాణాం సదా
విత్తవ్యాధివికారవిహ్వలగిరాం నామాపి న శ్రూయతే॥ 26

టీ. ప్రియే = ప్రియవస్తువునందు, ప్రణయినీ = ఆశగలిగియున్న - కోరినదాని నొడఁగూర్చుకొన్నట్టిదాన వైన, (త్వం = నీవు), పుణ్యైః = పవిత్రము లైన, మూల ఫలైః=వేళ్ళచేతను పండ్లచేతను, అకరుణైః=దయలేని-కఠినములైన యనుట, భూశయ్యా నవవల్కలైః=భూశయ్యచేతను క్రొత్తనారచీరలచేతను-భూమియే శయ్యగాఁ బరుండియు క్రొత్తనారలనే పలువలుగాఁ గట్టుకొనియు ననుట, వృత్తిం = బ్రతుకును, అధునా=ఇప్పుడు, కురుష్వ=చేసికొనుము. ఇఁక వేళ్ళు పండ్లు దిని పుడమినే పండుకొని నారలే కట్టుకొని బ్రతుకునట్లు పూనుమనుట, (భూశయ్యాం నవపల్లవై రకృపణైః అనుచో, అకృపణైః = వాడనట్టి, నవపల్లవైః = క్రొత్తచిగుళ్ళచేత, భూశయ్యాం = భూమియందలిపడకను, కురుష్వ=కావించుకొనుము. అని యర్థము), ఇట్లు బ్రతుకుటకై, ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము, వనం = అడవికి, యావః = ఇరువురును బోవుదము. ఇచటనుండి నీచులను గొలిచి తుచ్ఛితపుబ్రదుకు బ్రదుకక యడవికిఁ బోవుదము రమ్మనుట. అట్లచటికిఁ బోవుటవలనిఫలమును జెప్పుచున్నాఁడు. యత్ర=ఏయడవియందు-ఆయడవి యందనుట, క్షుద్రాణాం = నీచులైనవారును, అవివేకమూఢమనసాం = వివేకము లేమిచే తెలివిమాలినమనస్సు గలవారును, సదా = ఎప్పుడును, విత్త...గిరాం-విత్త వ్యాధి=ధన మనెడిరోగముచేత, కలిగిన, వికార=విపరీతభావముచేత విహ్వల=వికల మైన-స్పష్టముకాని, గిరాం = పలుకులు గలవారును, అగు, ఈశ్వరాణాం = ఏలికల యొక్క-ప్రభువులయొక్క, నామఅపి=పేరుకూడ, నశ్రూయతే = వినఁబడదో-వారి పేరే వినఁబడదని వారిదర్శనసేవనాదు లెక్కడివని భావము. ధనమదాంధులైన వారివలన మర్మములు దూఱు వాడుమాటలు వినుటకంటె కాఱడవియందు నాకలములు తిని

ప్రకుపట యుక్తమనిభావము: ఐహికాముష్మికఫలలేశమును గలిగింపని నీచులం గొలుచుటమాని సకల శ్రేయంబుల నొడఁగూర్చువనంబునకుఁ బొమ్ము; వనవాసము కర్తవ్యమని యాశయము.

చ. ప్రవిమలకందమూల ఫల కపంక్తుల జీవికఁ జేయు ముర్విపై
నవనవపల్లవంబుల నొక నర్పుము పానుపు లెమ్ము పావనా
టవికిని బోవు మయ్యెడ దృక ధద్రవిణామయ దుర్వికార గొ
రవవికలోక్తులై మెలఁగుకరాజులపేరును జెప్పఁ డెవ్వఁడున్. 26

తా. ఓసీ! నీచులఁ గొలిచి బ్రతుకరాదనుకోరిక నెఱవేర్చుకొనఁదలఁచితివేని, యిది మొదలుగా కందమూలాదులు దిని పుడమియె పరుపుగాఁ బరుండి నాగలు వలు వలుగాఁ గట్టుకొని బ్రతుకు జరుపఁ జూడుము, లెమ్ము. అందులకై మనయిరువురు నడవికే పోవలయు. ఏలన, నడవియందు, మతితెలివిమాలి ధనమదముచే తాఱుమాఱుగ బోలికొలందు లాడు నీచప్రభువులపేరైనను వినరాదు గాన నీకోరినట్లు వారితోడి కూడికయే మనకుఁ గలుగదు.

అవ. బ్రతుకుటకు వలయుసాధనములెల్ల నితిగాని యన్యగాని లేక సమృద్ధముగా నుండఁగా కృపణుఁడు తన కార్పణ్యమును విడువక యొరుల యాచించుదైన్యముచేఁ గుందుచున్నాఁడే. ఏమి చేయవచ్చు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఫలం స్వేచ్ఛాలభ్యం ప్రతివన మఖేదం క్షితిరుహాం
పయః స్థానే స్థానే శిశిరమధురం పుణ్యసరితామ్।
మృదుస్పర్శా శయ్యా సులలితలతాపల్లవమయీ
సహన్తే సన్తాపం తదపి ధనినాం ద్వారి కృపణాః। 27

టీ. ప్రతివనం=ఒక్కొకయడవియందును-ఒక్కొకచోటనే కాదనుట, అఖేదం యథాతథా=అనాయాసముగా, స్వేచ్ఛాలభ్యం = తనయిచ్చచే దొరకఁదగినవి-తానే స్వంతముగాఁ బడయవచ్చును; ఒకరినిగొని పడయనక్కఱలేదనుట, క్షితిరుహాం = చెట్లయొక్క-అరఁటి మామిడిపనస మొదలైన ఫలవృక్షములయొక్క, ఫలం = పండు, ఉన్నదని శేషము-కడుపునిండించుటకుఁ జాలినన్ని యున్నవని భావము. స్థానేస్థానే = ఒక్కొక్కచోటను; శిశిరమధురం = చల్లనై తాపముఁ బోఁగొట్టునట్టిదగు, పుణ్యసరితాం = గంగ గోదావరిమొదలైన పవిత్రనదులయొక్క, పయః = తీరము, అస్తి = ఉన్నదని శేషము-సరిత్తులకు 'పుణ్యా' అను విశేషణముచే స్నానపానములవలన బాహ్యాభ్యంతరకాలుష్యములను దొలఁగించి తృష్ణనుపశమింపఁ జేయునవైయున్నవని భావము. శాస్త్రములు 'పరోపకారాయ ఫలన్తి వృక్షాః పరోపకారాయ వహన్తి నద్యః' అని వృక్షములకును నదులకుఁ జెప్పుపరోపకారవృత్తి యిట సూచితము. సులలితలతా

పల్లవమయీ - సులలిత = మిక్కిలికోమలములైన, లతాపల్లవ = తీఁగలయాకులచేత, మయీ=ప్రచురమైనదియు, కావున నే, మృదుస్పర్శా = మెత్తనితాఁకును గలదియు-అంటుటకు మృదువైనదియు; అగు, శయ్యా = పఱుక, ఉన్నదని శేషము-సుఖముగా నిదురించుటకుఁ దగినదైయున్నదని భావము. తదపి = అయినను, ధనినాం=ధనవంతుల యొక్క, ద్వారి=మోసలయందు, కృపణాః=ధనపరాయణులైనవారు, సన్తాపం = వారలను గొలుచుట యనువర్తించుట మొదలైనవారివలని కొంకలపాటును, సహన్తే = ఓర్చుకొనియెదరు. వారిట్టిచులై యుండఁగా ఇఁక వారిమేలు గోరి మే మేమిచేయ వచ్చునని యర్థము. ఏఫలమును గలిగింపనిదై, బలవదనిష్టపరంపరలఁ గూర్చుచు, దురంత సంతాపముం జేయుచు, నతికార్పణ్యము పుట్టించుచు, కీర్తిప్రతిష్ఠాభంజకమైన యీ దుష్టప్రభుసేవను మాని సకల శ్రేయస్సంపాదనమైన వనవాసజీవనమే చేయందగు నని *తాత్పర్యము.

చ. కలవు పచేళిమంబు లయి కానలలోపలఁ బండ్లు ద్రాక్షలం
గలవు పవిత్రవాహినులఁ గమ్మని శీతలవారిపూరముల్
గలవు చివుళ్లపాన్పు లవి గైకొన నేరక దీను లై ధనా
ఢ్యులగవనిన్ వసించి నరు లోలి సహింతురు తీవ్రతాపమున్. 27

తా. ఒక్కొక్కయడవియందును జెట్లలోనిపండ్లు కసువునఁ జాలినన్ని సుఖముగా దొరకుచున్నవి. ఎడనెడ నొక్కొకచోటఁ బుణ్యనదులందు చల్లనితియ్యనినీరు దాపముఁ బోఁగొట్టుట కున్నది. తీఁగెలలేఁజిగుళ్లచేనైన మెత్తని సెజ్జయు సుఖముగా నిదురించుటకుఁ గలిగియున్నది. ఇట్లన్నియుండియు ద్రవ్యాశాపరు లగునీచులు ధనవంతులయిండ్ల మొగసాలలకడఁ గొలువుగొలిచి కష్టపడియెదరు. ఏ మాశ్చర్యము!

అవ. విరక్తుఁడై సమాధి నధిగమించినయొకఁడు మున్ను ధనాఢ్యులఁ గొలుచుచు విషయలంపటుఁడై యున్నకాలమందు దినములు పుచ్చినరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యే వర్ధన్తే ధనపతిపురః ప్రార్థనాదుఃఖభాజో
యే చాల్పత్వం దధతి విషయాక్షేపపర్యస్తబుద్ధేః।

---

* ఇదియే 'చీరాణి కిం పథి న సన్తి దిశన్తి భిక్షాం, నైవాఙ్ఘ్రిపాః ఫలభృతః సరితోఽప్యశుష్యన్, రుద్ధాః గుహాః కిము న సన్తి మహానుభావా, యస్మాద్భజన్తి యతయో ధనదుర్మదాన్?'-దారిలోఁ దుదువలుపులు లేవా? బిచ్చనులు పెట్టరా? పండ్లుగల చెట్లులేవా? నదులు ఎండిపోయినవా? నిర్మలములైన యిండ్లు లేవా? మహాత్ములు లేరా? యటులు, ద్రవ్యముచే నుబ్బిన కన్నుగాననివారిని గొలువనేల' అని భాగవతమునను జెప్పఁబడినది.

తేషా మన్తఃస్ఫురితహసితం వాసరాణాం స్మరేయం
ధ్యానచ్ఛేదే శిఖరికుహరగ్రావశయ్యానిషణ్ణః॥ 28

టీ. ధనపతిపురః - ధనపతి = ధనాఢ్యుఁడైనవానియొక్క, పురః = మ్రోల, ప్రార్థనాదుఃఖభాజః = యాచ్ఞాదైన్యము బొందినవానికి, యే = ఏవి-ఏదినము లనుట, వర్తన్తే = పెరుఁగుచున్నవో - దీర్ఘములుగా నుండునో - ధనవంతులఁ గొలుచు కష్టముంబట్టి దినములు గడపరాక దీర్ఘములుగాఁ దోఁచునో యనుట, విషయా...బుద్ధేః-విషయ = విషయభోగములయొక్క, ఆక్షేప = ఆకర్షణమువలన, పర్యస్త = వ్యాకులమైన, బుద్ధేః = బుద్ధిగలవానికిని - విషయసుఖానుభవములందు మగ్నుఁడై చొక్కి బుద్ధి తప్పఁబడి యున్నవాని కనుట, యేచ = ఏదినములు, అల్పత్వం = కుఱుచఁదనమును-కుఱుచగాఁ దోఁచుటను, దధతి = తాల్చుచున్నవో, తేషాం వాసరాణాం = ఆదినములను, శిఖరి... నిషణ్ణః-శిఖరి = కొండయొక్క, కుహర = గుహయందలి, గ్రావ = ఱాయియనెడి, శయ్యా = పడకయందు, నిషణ్ణఃసన్ = కూర్చున్నవాఁడనై, ధ్యానచ్ఛేదే = ధ్యానమును వీడిన పిదప-ధ్యానమును నిలిపియున్న వ్యుత్థానములం దనుట, లేక-ధ్యానముయొక్క కడపట, అన్తఃస్ఫురితహసితం యథాతథా = లోపలనే స్ఫురించినట్టి నగవు గలుగునట్లుగా - లోపలనే నవ్వుకొనుచు ననుట, స్మరేయం = తలఁచుకొనుచున్నాను. ఇప్పుడు నేను విషయలంపటుఁడనై దినములు గడపుచున్నాను. ఇఁక నీశ్వరానుగ్రహమువలన దీనిని విడిచి యొకకొండగుహకుఁ జని యందలిఱాతిపై కూర్చుండి ధ్యానసమాధి నొందువాఁడ నగుదు నేని యపుడు ధ్యానముచేసి తీఱుపాటు గలిగినకాలమందుఁ గాని ధ్యానము చేయుచు నడుమనడుమ తెఱపిగా నుండుకాలమందుఁగాని యిప్పుడు నేను జరుపుచున్న యీవిషయానుభవవృత్తిని మనస్సులోనే నవ్వుకొనుచుఁ దలఁచుకొందును. ఇట్టివిషయసుఖమును దలఁపునకు తెచ్చునట్టి దేదైన 'సదృశాః దృష్టచిన్తాద్యాః స్మృతిబీజస్యబోధకాః' అన్నట్లు కంటికిఁ గాని మనస్సునకుఁ గాని తగిలినట్లయిన నప్పు డీయనుభవించుచున్నవి నాతలఁపునకు వచ్చును. నేను వీనిని దలఁచి లోపలనే నవ్వుకొందు నని భావము.

చ. ధనపతిమ్రోల నిల్చి కడుదైన్యముఁ జూపెడువార లెవ్వరో
ఘనవిషయాభిలాష మతికల్పన మీఱిననీచు లెవ్వరో
మొనయుచు వారిదుష్టదినముల్ మది నవ్వి తలంతు నాత్మచిం
తనముతుదిన్ గుహాంతరమునన్ రుచిరోపలతల్పశాయి నై. 28

తా; నేను, దైవానుగ్రహంబున విరక్తి గుదిరి యొక కొండకేఁగి యందలిగుహ యందలిఱాతిసెజ్జపైఁగూర్చుండి, ధ్యానసమాధినొందువాఁడనగుదు నేని యపుడు ధనవంతులమ్రోల యాచించి కష్టముగాఁ బ్రతుకుచో గడుసై దీర్ఘములుగాఁ దోఁచుదినములును, విషయానుభవములం దగిలి మతి దప్పఁబడ చొక్కియున్నప్పుడు కడుఁ గు

ఉచగా సాంగుదినములును వపుకు సమాధి తీఱియున్నకాలమునందు తలంపునకు వచ్చెనేని 'ఛీ! ఏ ట్లాదినములుగడపితిమి!' అని యింతయు వెగటును బిరికొన లోలోన నవ్వుకొందును.

అవ. తృష్ణ యెంతేని నుడుగదు గాన దానికొఱకై యాచించి దీనతను బొందనేల యనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యే సన్తోషనిరన్తరప్రముదితా స్తేషాం న భిన్నా ముదో
యే త్వన్యే ధనలుబ్ధసఙ్కులధియ స్తేషాం న తృష్ణా హతా।
ఇత్థం కస్య కృతే కృతః స విధినా తాదృక్పదం సమ్పదాం
స్వాత్మన్యేవ సమాప్తహేమమహిమా మేరు ర్న మే రోచతే॥ 29

టీ. యే = ఎవరు, సన్తోష...ముదితాః-సన్తోష = (దైవికముగా లభించినవస్తువులచేఁ గలుగునట్టి నిలాసమైన) సంతోషముచేత, నిరన్తర = ఎడతెగకుండునట్లు, ప్రముదితాః = మిక్కిలి తుష్టులగుదురో - తృప్తులై యుందురో యనుట, తేషాం = వారికి, ముదః=ఆనందములు, న భిన్నాః = వేఱ్వేఱై చెడినవి కావు-అయితే పయింబయి వర్ధిల్లునవే యగుననుట, అన్యే=ఇతరులైన, యే = ఎవరు, ధన...ధియః-ధన = ద్రవ్యమునందు, లుబ్ధ=లోభము కలదియు-పేరాసగలది యనుట, కావుననే, సఙ్కుల=వ్యాకులమైనదియు, నగు, ధియః=బుద్ధిగలవారో, తేషాం = వారికి, తృష్ణా = విషయస్పృహ, న హతా = నశించినదికాదు-ఉడిగినది కాదనుట, ధనలోభమునకు కొలఁది లేదుగాన నెంతయు నుడుగదనిభావము, ఇత్థం=ఇట్లు-విషయము లిట్లుండఁగా ననుట, సంపదాం= రత్నాదిసమృద్ధులకుఁ తాదృక్ = అటువంటి-వర్ణింప నలవికాని యనుట, పదం = స్థానమైనదియు, స్వాత్మనిఏవ = తనయందే, సమాప్తహేమమహిమా-సమాప్త = పర్యవసించిన-తనకొఱకే యుపయోగించునదై పరోపకారముకొఱకుఁ గానట్టి యనుట, హేమ = బంగారముయొక్క, మహిమా = సంపత్తిగలదియు-తనబంగారపుపెంపు తనకేకాని యితరుల కుపయోగింపనిదిగాఁ గలయట్టియనుట, సః మేరుః = ప్రసిద్ధమైన బంగారుకొండ, బ్రహ్మణా = బ్రహ్మచేత, కస్యకృతే = ఎవనికొఱకు, కృతః = నిర్మింపఁబడినది-నిత్యసంతోషతృప్తులు ధనలోభదుఃఖితులు అని యిరుతెగలపురుషులు గలరు. అందు నిత్యసంతోషుల కపేక్షయుండదుగాన వారికి మేరు వక్కఱలేదు. ధనలుబ్ధులకు లక్షమేరువులైనను జాలవుగాన వారికి నొక మేరువు ఉపయుక్తముకాదు. ఇట్లు ఇరుతెగలవారికి నుపయుక్తము గానిదై యున్నమేరువును అట్టివర్ణనాతీతరత్నాదిసమృద్ధులతో స్వర్ణమయిముగా బ్రహ్మ మఱియెవ్వరికొఱకు సృజించెనో యనియర్థము. అది యెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే దానిని బ్రహ్మ నిర్మించుట వ్యర్థమే యని భావము. కాఁబట్టి, మే=నాకు, నరోచతే = రుచింపదు-మేరువును నిర్మించుట నాకు సమ్మతముగా దనుట. మేరువునంతధనరాసులు దొరికినను తృష్ణాధనపిశాచికి సంతోషము కలు

గదు గావున నది కలిగించుయాచ్ఞాదైన్యవిభ్రమమును దత్త్వవిచారముచే నిరసించి సంతుష్టాంతరంగులై యాయుష్మంతు లుండవలయు నని యాశయము.

మ. వరసంతోషనిరంతరప్రముదితుల్ వర్ణింప నెవ్వారు ని
ర్భరముల్ వారికి మోదముల్ కనకలుబ్ధస్వాంతు లౌవారికిన్
నిరతిం బొందదు తృష్ణ యెవ్వనికిఁ గావింపంబడెన్ బ్రహ్మచే
స్థిరసంపన్నిధి మేరు వాత్మధృతలక్ష్మీకంబు నా కిష్టమే. 29

తా. దైవికముగా నేవి దొరకిన నంతటితో సంతుష్టులై తృప్తినొందియుండు పురుషులకు నానంద మెట్లును జెడక పెరుఁగుచు నేయుండును. ద్రవ్యమునందుఁ బేరాస నొంది యుండుచున్నవారికి తృష్ణ యెట్లు నుడుఁగక యేయుండును. నిత్యసంతుష్టులకు మేరువు నందు నపేక్షకలుగదు. ధనలుబ్ధులకు మేరువుచే జాలదు. ఇట్లగుటచేసి మేరువునందలి బంగరురాసులు దానికొఱకే కాని మఱెవ్వరికి నుపకరింపనివయ్యె. ఇట్టి మేరువును గొలఁదియిడరానట్టి రత్నాదిసంపదలతో బ్రహ్మ నిర్మించుట యెవ్వనికి నుపకరింపమిచే వ్యర్థమే యగునుగాక నాకును సమ్మతము కాదయ్యె.

అవ. యాచింపరాదన్నచో నిఁక జీవించుట యెట్లు? అని యాశంకించినవాఁడై జీవించునుపాయమును దానిపరికరములతోఁ దెలుపుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాహార మదైన్య మప్రతిముఖం భీతిచ్ఛిదం సర్వదా
దుర్మాత్సర్యమదాభిమానమథనం దుఃఖౌఘవిధ్వంసనమ్।
సర్వత్రాన్వహ మప్రయత్నసులభం సాధుప్రియం పావనం
శమ్భోః సత్ర మవార్య మక్షయనిధిం శంసన్తి యోగీశ్వరాః॥ 30

టీ. యోగీశ్వరాః=పరమార్థతత్త్వజ్ఞులైనమహాయోగులు, భిక్షాహారం=బిచ్చమే యాహారముగాఁగలదియు-యాచింపవలయు దైన్యములేక 'దేహి' యన్నప్పుడే మంచి గృహస్థులు బహుమానపూర్వకముగాఁ బెట్టునట్టి బిచ్చమును భుజించుట గలది యనుట, కాఁబట్టియె, అదైన్యం=దీనత్వములేనిదియు, అప్రతిముఖం=ఎదురులేనిదియు-తన కెదురైన సుఖము మఱొకటి లేక తానే నిరతిశయసుఖమైనదనుట, సర్వదా=ఎప్పుడును, ('సర్వతః' అనుచో అన్నియెడల ననుట), భీతిచ్ఛిదం=భయమును బోఁగొట్టునదియు-భిక్షాశనముసేయువాని కెందును భయములేదనుట, దుర్మా...మథనం-దుష్ట=దుష్టస్వభావములయిన, మాత్సర్య=అసూయ, మద=దర్పము, అభిమాన=గర్వము అనెడి వీనిని, మథనం=నిరసించునదియు, దుఃఖ ఓఘ విధ్వంసనం=(సాంసారికములైన) బాధల సమూహములను నాశము సేయునదియు, సర్వత్ర=అన్నియెడల-అన్నిదేశములందు ననుట, అన్వహం=ప్రతిదినమును, అప్రయత్నసులభం=ప్రయత్నములేకయే సుఖముగా

లభించునదియు, సాధుప్రియం = అహంకారరహితులగు సజ్జనులకు నిష్టమైనదియు, పావనం=పవిత్రమైనదియు, అగు, శమ్భోః=శివునియొక్క, సత్రం=పూజనమును-లేక 'రుద్రోయేనకపాలపాణిపుటకే భిక్షాటనం సేవతే' అనునట్లు శివునికి తృప్తిసాధన మైన దనియు నర్థాంతరము, అవార్యం=అడ్డగింపఁబడని ఎవ్వరికిని దొరకునటువు నభ్యంతరము లేని, యక్షయనిధిం=తఱుఁగని పాఁతరగా, శంసన్తి=చెప్పుచున్నారు.

మ. అభివర్ణింతురు యోగిపుంగవులు భిక్షాహారమున్ భూతదై
న్యభయక్రోధమదాభిమానజనిమాత్సర్యాహంకారమున్ సత్సుఖ
ప్రభవం బశ్రమలభ్య మూర్జిత మవార్యం బక్షయం బుగ్రదుః
ఖభిదాదక్షము శంభుసత్రము మహాకైవల్యసత్పాత్రమున్. 30

తా. 'శివునిపూజనము అక్షయనిధివంటిదై యెవ్వారికిని అడ్డిలేక దొరకునది. అందు గృహస్థులు గౌరవముతోఁ బెట్టుబిచ్చమేయాహారము గావున దీనత్వము కలుగదు. అది మఱియు నిరతిశయసుఖమై యొయ్యెడను వెఱపును బోఁగొట్టుచు, మాత్సర్యగర్వాహంకారములఁ దూలించుచు, దుఃఖసమూహంబుల నిర్మూలించుచు నన్నియెడలఁ బ్రతిదినమును సులభముగా లభించునదై సజ్జనులకుఁ బ్రియమై పవిత్రమై యొప్పునది' అని మహాయోగులు చెప్పెదరు.

ఇది యాచ్ఞాదైన్యదూషణ మన్నది తృతీయదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము-భోగాస్థైర్యవర్ణనము.

అవ. భోగము లస్థిరములుగా వర్ణించుట యాచ్ఞాదైన్యమును దూషించుటతో నించుమించుగా సాటియగునని మనసున నుంచుకొని యాచ్ఞాదైన్యమును దూషించినపిదప భోగములయస్థైర్యమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగే రోగభయం కులే చ్యుతిభయం విత్తే నృపాలాద్భయం
మానే దైన్యభయం బలే రిపుభయం రూపే జరాయా భయమ్
శాస్త్రే వాదభయం గుణే ఖలభయం కాయే కృతాన్తాద్భయం
సర్వం వస్తు భయాన్వితం భువి నృణాం వైరాగ్యమే వాభయమ్॥

టీ. భోగే=విషయముల భోగించుటయందు, రోగభయం=వాతపిత్తాదిరోగముల వలనిభయము, ఉన్నది అనిశేషము-రోగములు భోగమును అడ్డుపఱచునని భావము. కులే=మంచివంశమునందు, చ్యుతిభయం=ఆచారభ్రంశమువలనిభీతి-ఆచారభ్రంశము

కులమునకు అప్రతిష్ఠావహ మైనదిగాన నని భావము, విత్తే = ధనమునందు, నృపాలాత్ = రాజువలన, భయం=భయము-రాజు అపహరించునని భయమనుట, మానే = అభిమానమందు, దైన్యభయం=దీనత్వమువలనిభయము-దీనత్వము చూపుటవలన మానము చెడునని భయ మనుట, బలే=బలిమియందు - లేక, సామర్థ్యమునందు, రిపుభయం=పగతునివలన భయమును-శత్రువు తనబలంబు నడంచునని భయమనుట, రూపే=సౌందర్యమందు, జరాయాం = ముదిమివలన, భయం = భయము-ముదిమివలన సౌందర్యము మాయునని భయ మనుట, శాస్త్రే=వేదాంతాదిశాస్త్రములందు, వాదభయం=వాదము వలన భయము-కుతర్కములుసేసి రిత్త కలహించు కంటకులవలన భయము, గుణే=గుణమునందు-విద్యావినయాదిగుణములం దనుట, ఖలభయం=దుర్జనునివలనిభయ మనుట-ఖలుండు గుణములను దూషించుటచే భయమనుట, కాయే=దేహమునందు, కృతాన్తాత్ = యమునివలన, భయం = భయము-యముండు దేహము నంతము నొందించుటచే ననుట, కాఁబట్టి, భువి=భూమియందు, నృణాం=మనుష్యులయొక్క-మనుష్యులను సంబంధించినట్టి, సర్వం=సమస్తమైన, వస్తు=వస్తువును-సకలభోగాద్యర్థములు ననుట, భయాన్వితం=(ముందు చెప్పఁబడినరీతిని) భయముతోఁగూడినవి-అంతము గలవిగాన అపాయమును గలవి యనుట, అయితే, వైరాగ్య ఏవ=విరక్తియే, అభయం=భయము లేనిది-నిరాతంకమైనది గాన నిరపాయ మైన దనుట.

చ. బలగుణభోగరూపకుల ♦ భర్మకళేబరశాస్త్రమానముల్
బలిఖలరుగ్జరాచ్యుతి నృ ♦ పాలయమ ప్రతివాది దైన్య సం
కులభయయుక్తముల్ నరుల ♦ కున్ భువి నెవ్వియు నిర్భయంబు లే
నెలకొని యెన్నిభంగులను ♦ నిర్భయ మొక్క విరాగమే సుమీ. 31

తా. భోగము లనుభవించునపుడు రోగ మెక్కడ వచ్చి చెఱుచునో యని భయము. మంచికులంబునఁ బుట్టినయెడల నాచారము భ్రంశమునొందిన కులప్రతిష్ఠ చెడునని భయము. ద్రవ్యమున్నయెడ రాజపహరించుకొనునో యనిభయము. మానము కలిగినయెడ నేదైనదీనత్వము చూపఁగలిగినయెడ నది చెడునో యని భయము. బలముండినచో నెవఁడేని పగతుఁడు వచ్చిగెలుచునో యని భయము. రూపముగలయెడ ముదిమిచే నది తీసిపోవునో యనిభయము. శాస్త్రములు తెలిసినయెడ వితండవాదము లేమిప్రసక్తించునో యనిభయము. మంచిగుణము లుండిన దుర్జనుఁడు చూపోపక వాని నేమినిందించునోయని భయము. దేహమును జూచినపుడు యముఁ డెపుడు దానిం దుదముట్టించునో యని భయము. ఇట్లు భూమియందుఁ గలయొక్కొక్క వస్తువును భయముతోఁ గూడినదిగా నున్నది. వైరాగ్య మొక్కటియె భయము కలిగింపనిది.

అవ. భోగములస్థిరములని చెప్పఁదొడఁగి దానినే వేర్వేఱు రీతులఁ దొమ్మిదిశ్లోకములచే వర్ణించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆక్రాన్తం మరణేన జన్మ జరయా విద్యుచ్చలం యౌవనం
సన్తోషో ధనలిప్సయా శమసుఖం ప్రౌఢాఙ్గనావిభ్రమైః।
లోకైర్మత్సరిభిర్గుణా వనభువో వ్యాలైర్నృపా దుర్జనై
రస్థైర్యేణ విభూతయోఽప్యుపహతా గ్రస్తం న కిం కేన వా॥ 32

టీ. జన్మ=పుట్టుక, మరణేన=(స్వరూపనాశకమైన) మృత్యువుచేత, ఆక్రాన్తం= ఆక్రమింపఁబడినది - గ్రసింపఁబడినదనుట - దీని నిట్లు మీఁద నధ్యాహరించుకొనునది. విద్యుత్ చలం = మెఱపుఁదీఁగవలె చంచలమైన, యౌవనం = ప్రాయము, జరయా= ముదిమిచేత, గ్రసింపఁబడినది ('జరసా చాత్యుజ్జ్వలం యౌవనం' అనుచో-అత్యుజ్జ్వలం= మిక్కిలి ప్రకాశించుచున్న, యౌవనము. జరసా = ముదిమిచేత, గ్రసింపఁబడినదని యర్థము), సన్తోషః = (దైవికముగా లభించిన వస్తువులచేఁ గలుగు) సంతోషము, ధనలిప్సయా=(దానికి నుపద్రవము సేయు) ద్రవ్యాశచేత, గ్రసింపఁబడినది. శమసుఖం- శమ-ఇంద్రియవ్యాపారోపరతివలనఁ బుట్టిన-లేక, అంతఃకరణ నిగ్రహము వలనఁ గలిగిన, సుఖం=ఆనందము, ప్రౌఢాఙ్గనా విభ్రమైః-ప్రౌఢాఙ్గనా=ప్రౌఢలైన విలాసినులయొక్క-, విభ్రమైః=(కక్షము విదుల్చుట, చెవులగోఁకుట, చన్నుఁగవ రాయుట మొదలైన) విలాసములచేత, ఆవరింపఁబడినది. గుణాః = (విద్యావినయాది) గుణములు, మత్సరిభిః= అసూయగల, లోకైః=జనులచేత-ఆగుణములం దపవాదము మోపు వారిచేత ననుట, ఉపహతాః-కొట్టువడినవి. వనభువః=అరణ్యప్రదేశములు, వ్యాలైః = దుష్టగజములచేత- లేక, సర్పములచేత - అడవియందుఁ జొరనీయక దిగులుకొలుపు వారిచేత ననుట, (ఉపహతాః=గ్రసింపఁబడినవి). నృపాః=రాజులు, దుర్జనైః=దుర్మంత్రము లుపదేశించి వారిబుద్ధిని తడఁబడఁజేయు దుష్టులచేత, (ఉపహతులైరి). విభూతయః = సంపదలును, అస్థైర్యేణ=నిలుకడలేమిచేత, (ఉపహతాః=కొట్టువడినవి). కాఁబట్టి, కిం=ఏది-ఏవస్తు వనుట, కేనవా=దేనిచేత-ఏయుపద్రవముచేత. నగ్రస్తం=గ్రసింపఁ బడినది కాదు-ముందు చెప్పఁబడినట్లు సర్వమును గ్రసింపఁబడినదే యనుట. ఇట్లన్నియు నస్థిరము లగుటచే నెందును నమ్మిక యుంపక నిత్యవస్తు వగుపరమేశ్వరునియందే మనసు నుంపవలయునని భావము.

చ. జననము చావుచేత శమసౌఖ్యము కాంతలలీలచేత జ
వ్వనము జరార్తిచేత గుణవర్గము కూళలచేత రాజు దు
ర్జనములచే ముదంబు ధనరాగముచే సిరులెల్లఁ లేమిచే
వినిహతిఁ జెందె దోషపరివిద్ధము గాదె తలంప నెద్దియున్. 32

తా. జన్మమును మరణము స్వరూపముతో నూపుచున్నది. అతిచంచల మగు యౌవనమును ముగిసిమి చెఱిపివైచుచున్నది. సంతోషమును ద్రవ్యాశ పరిగొట్టుచున్నది. శాంతిసుఖము ప్రౌఢ లగుపడంతులవలుకు గాలువలచేఁ గలతనొందుచున్నది. గుణములు మచ్చరము గల జనులచే నిందపా లగుచున్నవి. అడవిపట్టులు సర్పములచేతను దుష్టగజములచేతను ఘోరశాకయున్నవి. రాజులు దుర్మంత్రములు చెప్పుదుష్టులచేఁ జెడుచున్నారు. సంపదలు నిలుకడలేకున్నవి. ఇట్లు సర్వమును ఉపద్రవగ్రస్తముగానే యున్నది. నిరుపద్రవ మైనది యీశ్వరధ్యానమే గాన బుద్ధిమంతులు దానినే కయికొనవలయును.

అవ. మరల శ్రోతలకుఁ బూర్వము చెప్పినదానియందు నమ్మిక దృఢముగాఁ గలుగుటకై దానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆధివ్యాధిశతై ర్జనస్య వివిధై రారోగ్య మున్మూల్యతే
లక్ష్మీ ర్యత్ర పత న్తి తత్ర వివృతద్వారా ఇవ వ్యాపదః।
జాతం జాత మవశ్య మాశు వివశం మృత్యుః కరో త్యాత్మసా
త్తత్కిం నామ నిరఙ్కుశేన విధినా య న్నిర్మితం సుస్థిరమ్॥ 33

టీ. వివిధైః = నానాప్రకారములైనఁ ఆధివ్యాధిశతైః-ఆధి = మనోవ్యథలయొక్కయు, వ్యాధి = శరీరవ్యాధులయొక్కయు, శతైః = వందలచేత - నూఱులకొలఁది మానస శారీరవ్యథలచేత ననుట, 'పుంస్యాధి ర్మానసీ వ్యథా' అని యమరుఁడు. జనస్య=మనుజునియొక్క, ఆరోగ్యం = దేహము స్వస్థమైయుండుట, ఉన్మూల్యతే=నిర్మూలింపఁబడుచున్నది. యత్ర=ఎచట-ఎవనియందనుట, లక్ష్మీః = ఐశ్వర్యము, ఉన్నదోయని శేషము, తత్ర=అచట-ఆజనునియందు, వ్యాపదః-వి + ఆపదః = వివిధములైన సంకటములు, వివృతద్వారా ఇవ= తెఱవఁబడినద్వారములు గలవానివలె - ఏ ప్రతిబంధమునులేక యనుట, పత న్తి=పడుచున్నవి-చొచ్చుచున్నవి యనుట, మృత్యుః = యముఁడు, జాతంజాతం = ప్రారబ్ధకర్మవశమున మాటిమాటికిఁ బుట్టుచున్న - లేక, పుట్టిన మాత్రముగల, కావుననే, వివశంవివిహ్వలమైన - తనవశముగాక తత్తఱపడునట్టి యనుట, జంతువును అని శేషము, అవశ్యం = నియతముగా, ఆశు = శీఘ్రముగానే, ఆత్మసాత్=తనవశలోనుగా; కరోతి = చేయుచున్నాఁడు-చంపుచున్నాఁడనుట, తత్ = కాబట్టి, నిరఙ్కుశేన = ఏయడ్డులేక విచ్చలవిడిగానున్న - అప్రతిహతవ్యాపారుఁడైన యనుట, విధినా = దైవముచేత-లేక బ్రహ్మచేత, యత్ =ఏది, సుస్థిరం = మిక్కిలిస్థిరమైనదిగా, నిర్మితం = నిర్మింపఁబడినదో, (తత్ = అది), కిం నామ = ఏదిదా-ఏదియు లేదనుట.

శా. ఆధివ్యాధిశతంబుచే జనులధైర్యం బెల్ల నిశ్శోభ మై
బాధింపంబడు సంపదల్ గలుగుచోఁ బ్రత్యక్షమై ద్వారసం
రోధం బేమియు లేక దుర్దశలు చేరున్ మృత్యువున్ మర్త్యుల
న్వేధించున్ విధి యేది సుస్థిరముగాఁ నిర్మించెఁ దర్కించినన్.

తా. నానావిధములైన మనోవ్యథలచేతను శరీరరోగములచేతను ఆరోగ్యము నిర్మూల మగుచున్నది. ఐశ్వర్యమున్నచోట నిరాతంకముగా నాపదలు పెక్కువిధములు కలుగుచున్నవి. పుట్టినప్రాణి నెల్ల మృత్యువు పట్టికొని రూపుమాపుచున్నది. విధి నిర్మించిన దేదియు సుస్థిరముకాదు. విధియో నిరంకుశ మైనది. కాన దాని వ్యాపారములకు నడ్డుపడ నెవరితరము?

అవ. ఇట్లయినచో నిఁకఁ జేయఁదగిన దేమి యని యాశంకించి భోగములయస్థిరత్వమును జెప్పుచునే చేయఁదగినదానిని మూఁడుశ్లోకముల నుపదేశించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా స్తుఙ్గతరఙ్గభఙ్గతరలాః ప్రాణాః క్షణధ్వంసినః
స్తోకాన్యేవ దినాని యౌవనసుఖస్ఫూర్తిః ప్రియాసుస్థితా।
త త్సంసార మసార మేవ నిఖిలం బుద్ధ్వా బుధా బోధకా
లోకానుగ్రహపేశలేన మనసా యత్నః సమాధీయతామ్॥ 34

టీ. భోగాః = పూగచందనాది విషయములు, తుఙ్గ...తరలాః-తుఙ్గ = పొడవులైన, తరఙ్గ=అలలయొక్క, భఙ్గ = చెడుటవలె, తరలాః = చపలములైనవి-అతిసూక్ష్మములేకాని కొన్నిదినములైన నవి నిలుకడగా నుండునని కావనుట, ప్రాణాః = ప్రాణములు, క్షణధ్వంసినః=క్షణకాలములో నశించునవి - మిక్కిలియస్థిరములనుట, యౌవనసుఖస్ఫూర్తిః = యౌవనమునందలివిషయసుఖముయొక్క తోఁపిక - ప్రాయమునందలి విషయసుఖానుభవ మనుట, స్తోకాన్యేవ దినాని = స్వల్పదినములే, ప్రియాసు = ప్రియురాండ్రయందు, స్థితా = ఉండునట్టిది - ప్రియురాండ్రతో విషయభోగము లనుభవించుట యౌవనమందు కొన్నిదినములవఱకేకాని వార్ధకమునం దావనితాసుఖము వీడుటచే నది యావజ్జీవ ముండునది కాదనుట. ('యౌవనసుఖం ప్రీతిః ప్రియే ష్వస్థిరా' అనుచో-యౌవనసుఖం =యౌవనమువలనిసుఖము, స్తోకాన్యేవ దినాని = కొన్నిదినములే' ప్రియేషు=ప్రియులైనవారియందు, ప్రీతిః = ప్రేమ, అస్థిరా = నిలుకడలేనిది, అని యర్థము). తత్ = కాఁబట్టి, బోధకాః = హితోపదేశము సేయువారగు, బుధాః = విద్వాంసులారా, నిఖిలం=సమస్తమైన, సంసారం = భోగాదిరూపమైన సంసారమును, అసార మేవ=అనిత్య మనియే-అసిద్ధ మనియే యనుట, బుద్ధ్వా = తెలిసి-ఆలోచించి

యనుట, లోక అనుగ్రహ పేశలేన=లోకుల ననుగ్రహించుటయందు నేర్పుగల, మనసా = మనస్సుచేత యత్నః = ప్రయత్నము, సమధీయతాం=చేయఁబడునుగాక, పరమదయాళుత్వమువలనఁ గలిగిన యనుగ్రహముచే మీరు జ్ఞానోపదేశాదులమూలమున సంసారార్ణవమగ్నులగు జనుల నుత్తరింపఁ జేయవలయును గాని యుపేక్షింపరాదని భావము. లేక, లోకానుగ్రహపేశలేన = లోకసంగ్రహమునందు అనురక్తిగల, మనస్సుచేత యత్నముసేయవలయును-అనఁగా 'యద్యదాచరతిశ్రేష్ఠ స్తత్తదేవేతరో జనః। స యత్ప్రమాణం కురుతే లోక స్తదనువర్తతే' అను ప్రమాణముంబట్టి, మిమ్మును జూచియే జనులు నడచుకొందురు గాన మీరు లోకసంగ్రహమునందు రక్తిగలిగి యెట్టిప్రయత్నములు చేసినయెడ జనులు సైతము వానిని ననుసరించు జేసి కృతార్థులగుదురో అట్టిప్రయత్నములను తప్పక చేయవలయు ననియు భావము.

ఉ. తుంగతరంగభంగములకంటెఁ జంచలముఁ గూఁగువిలోలభోగముల్
భంగపడున్ నిమేషమున ప్రాణము కొన్నిదినంబులే సుఖం
బాగనలందు నిట్లు మది నారసి బ్రహ్మవిచారయత్నము
పొంగుచుఁ జేయఁగావలయు భూరిజగద్ధితబుద్ధిఁ బండితుల్. 34

తా. భోగములు పెనుఁగెరటమువలె నురువుగాఁ దోఁచి వానివలెనే చంచలములై యుండును ప్రాణములో మఱింతనిలుకడలేనివి. వనితలవలనిసుఖమో యౌవనమందు కొన్నిదినములవఱకేగాని యావజ్జీవ ముండునది గాదు. కాబట్టి, హితోపదేశకులగు విద్వాంసులు సంసారమంతయు ననిత్య మని యెఱింగి లోకానుగ్రహమందు రక్తి నుంచి గలిగి యందులకై తగినప్రయత్నము చేయవలయును.

అవ. మరల మఱింతనమ్మిక గట్టియగుటకును, యుక్త్యంతరము లభించుటవలనను, జెప్పినదానినే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా మేఘవితానమధ్యవిలసత్సౌదామినీచఞ్చలా
ఆయు ర్వాయువిఘట్టితాబ్జపటలీలీనామ్బువ ద్భఙ్గురమ్।
లోలా యౌవనలాలనా తనుభృతా మి త్యాకలయ్య ద్రుతం
యోగే ధైర్యసమాధిసిద్ధిసులభే బుద్ధిం విధద్ధ్వం బుధాః॥ 35

టీ. తనుభృతాం=దేహధారులకు, భోగాః = ఘనార్థోక్తములైన భోగములు, మేఘ...చఞ్చలాః-మేఘవితాన = మబ్బులసమూహముయొక్క, మధ్య=నడుమ, విలసత్=ప్రకాశించుచున్న, సౌదామినీ=మెఱపుడీఁగవలె, చఞ్చలాః=చపలములై నపి-క్షణికములైనవనుట, ఆయుః=ఆయువు-బ్రతుకనుట, వాయు...వామ్బువత్ - వా

యు=గాలిచేత, విఘట్టిత=కదల్పఁబడిన, అబ్జపటలీ=తామరాకునోరలందు, లీన=అంటి యున్న, అమ్బువత్=జలమువలె-జలబిందువువలె ననుట, భఙ్గురం=నశించునట్టిది. ఇదియె 'నళినీదళగతజలమతితరళమ్' అని చెప్పబడినది, ('వాయువిఘట్టితాభ్రపటలీలీనామ్బువత్ అనుచో-వాయువిఘట్టిత = గాలిచే నెగురఁగొట్టఁబడిన, అభ్రపటలీ=మబ్బుల బంతియందు,లీన=ఉన్నట్టి, అమ్బువత్=జలమువలె' నని యర్థము.) యౌవనలాలసాః= యౌవనమందలిసుఖము, లోలా = చంచల మైనది, (లోలా యౌవనలాలసాః' అనుచో-యౌవనలాలసాః = యౌవనమునందలి మహాభోగాభిలాషలు-'కామోఽభిలాష స్తర్షశ్చ స మహాన్ లాలసాద్వయోః' అని యమరునిచెప్పిన 'లాలసా' యన మహాభిలాష, లోలాః=చంచలము లైనవని యర్థము), ఇతి=ఇట్లు, ఆకలయ్య= ఆలోచించి, ప్రాజ్ఞాః=పండితులారా, ధైర్య...సులభే-ధైర్య=ధైర్యముచేతఁ గలిగిన సమాధిసిద్ధి=సమాధియొక్క సిద్ధించుటచేత, సులభే=సుకరముగా లభింపఁదగిన, యోగే= యోగమునందు - పరమాత్మతోడి సంయోగమునం దనుట-విడువని పూనికతో ధ్యానము సేయుటచే చిత్తసమాధానరూపమైన సమాధి సిద్ధింపఁగా దానివలన పరమాత్మతోడఁ గలుగుసంగతియం దనుట - సమాధియనఁగా మనస్సు బాహ్యవిషయములనుండి మరల్చి ఆత్మస్వరూపమునం దేకాగ్రముగా నెపకొల్పుట, అట్టియోగమునందు, బుద్ధిం=బుద్ధిని త్వరితం=శీఘ్రముగా, విధధ్వం=చేయుఁడు. పరమాత్మధ్యానమందు బుద్ధిని బట్టుకొలుపుఁ డనుట. అలం-ఉపమయు, కావ్యలింగమును.

చ. జలదములోనిక్రొమ్మెఱుఁగుఁజాయలు భోగపరంపరల్ మహా
నిలపరిఘట్టితాబ్జదళనీరతుషారము జీవితంబు చం
చలతరముల్ వయోభిమతసౌఖ్యము లీగతి నాలకించి స
భ్యులు పరమాత్మయోగమునబుద్ధి ఘటింపుఁడు సత్వరంబుగన్.

తా. భోగములు మబ్బుపింజునడుమఁ దళుక్కని మెఱసి మఱుఁగువడు మెఱుఁగుఁదీఁగవలె చంచల మైనవి. ఆయువో గాలిచేఁ గదల్పఁబడిన తామరాకునందలి నీటిబొట్టువలె నశ్వర మైనది. యౌవనసుఖమో యతిచపల మైనది. కాఁబట్టి విద్వాంసులు దీని నంతయు నాలోచించి యెడతెగనిపూనికచే సిద్ధించు సమాధివలన సులభ మైన పరమాత్మధ్యానమందు మనస్సు నెలకొలుపవలయును.

శ్లో॥ ఆయుః కల్లోలలోలం కతిపయదివసస్థాయినీ యౌవనశ్రీ
రర్థాః సంకల్పకల్పా ఘనసమయతటిద్విభ్రమా భోగపూగాః।
కణ్ఠాశ్లేషోపగూఢం తదపి చ నచిరం యత్ప్రియాభిః ప్రణీతం
బ్రహ్మణ్యాసక్తచిత్తా భవత భవభయామ్భోధిపారం తరీతుమ్॥

టీ. ఆయుః=ఆయువు, కల్లోలలోలం=అలవలె చంచలమైనది-ఆచంద్రార్కస్థాయిఐనది గాదనుట, యౌవనశ్రీః=యౌవనసంపద, కతిపయదివసస్థాయినీ=కొన్ని

గినయుతే నెలకొనియుండునది-యావజ్జీవముండునది గాదనుట, అర్థాః = ధనధాన్యాది వస్తువులు, సంకల్పకల్పాః=తలంపుతో సాటియైనది-మనస్సులోనితలంపువలె అస్థిరములైన వనుట, భోగపూగాః=విషయపరంపరలు ('భోగపూరాః' అనుచో విషయప్రవాహము లనుట), ఘన...విభ్రమాః-ఘనసమయ=వర్షాకాలమునగలి, తటిత్ = మెఱుపుఁదీగలయొక్క, విభ్రమాః = విలాసమువంటివిలాసముగలవి - లేక, స్ఫురణమువంటి స్ఫురణము గలవి-క్షణభంగురములైన వనుట, ప్రియాభిః=ప్రియురాండ్రచేత, యత్ = ఏకణ్ఠా...గూఢం-కణ్ఠ ఆశ్లేష = మెడకను గౌఁగిలించుటగల, ఉపగూఢం = కౌఁగిలింత-కంఠమునందుఁ గౌఁగిలించుకొనుట, ప్రణీతం = రచింపఁబడినదో, తదపి = అదియును, చిరం = చిరకాల ముండునది, న (భవతి) = కాదు, కాఁబట్టి, భవ... పారం-భవ=సంసారమువలని, భయం=భయమునెడి, అంభోధి = సముద్రముయొక్క, పారం=గట్టును, తరీతుం=దాఁటుటకు-సంసారసముద్రమును దరించుటకు, బ్రహ్మణి = బ్రహ్మమునందు, ఆసక్తచిత్తాః = తగులుగల మనస్సులు గలవారు-బ్రహ్మధ్యానైక పరాయణు లనుట, భవత=కండు-బ్రహ్మధ్యానముకంటె మఱియొక తరుణోపాయ మేదియుఁ గానిపింపదని భావము. ఇట్లు పరమార్థము నొడఁగూర్చు బ్రహ్మధ్యాన నిష్ఠయం దృఢతరవిశ్వాసము గలుగుటకై యది మూఁడుశ్లోకములచేఁ జెప్పఁబడినది. కాని యనర్థము నొనఁగూర్చు సంసారాసక్తి చెప్పఁబడినదికాదు. తత్త్వవిచార వేత్తలిందేదియుక్తమో దానిని గైకొనవలయు నని శ్లోకత్రయ తాత్పర్యము. అలం. కావ్యలింగము.

ఉ. ఆయువు వీచిచంచలము యౌవన మల్పదినోచితంబు పు
ష్పాయుధకేళిజన్యసుఖ మస్థిర మర్థము వాంఛవోలె సా
పాయము భోగముల్ మెఱుపులట్ల భ్రమించు భవాబ్ధిలంఘనో
పాయము బ్రహ్మచింతనముఁ బాయక చేయుఁడు సజ్జనోత్తముల్.

తా. ఆయు వొకయలవలెఁ జంచలమైనది. ప్రాయఁపుసొంపు కొన్నిదినముల వఱకే యుండునది. ద్రవ్యములో తలంపులవలె క్షణికములైనవి. భోగములు వానకాలమందలి మెఱుములవలె నొకింతసేపు మిక్కిలియు వెలింగి తోడనే మటుమాయ మగునవి, ఉత్తుక నలము ప్రియురాలి కౌఁగిలింతయుఁ జిరకాల ముండునదిగాదు. ఇట్టి సంసారసముద్రమును దాఁటుటకు బ్రహ్మధ్యానమే సాధనము. కాఁబట్టి బ్రహ్మధ్యానైకపరులు కండు.

అవ. లోకమునందుఁ దఱుచుగా సంసారసుఖపరాయణులే కనఁబడుచున్నారు. కాఁబట్టి యట్టిసంసారము నిషేధించుట యెట్లు? అని యాశంకించి మరల దాని నుత్పత్తి మొదలుకొని విచారము సేయఁగా నందు సుఖలేశమును లే దనుచున్నాడు.

శ్లో॥ కృచ్ఛ్రేణా మేధ్యమధ్యే నియమితతనుభిః స్థీయతే గర్భవాసే
కాన్తావిశ్లేషదుఃఖవ్యతికరవిషమో యౌవనే చోపభోగః॥
వామాక్షీణా మవజ్ఞావిహసితవసతి ర్వృద్ధభావోఽప్యసాధుః
సంసారే రే మనుష్యా వదత యది సుఖం స్వల్ప మప్యస్తి కించిత్॥

టీ. గర్భవాసే = గర్భమునందు వసించునపుడు-లేక, గర్భాశయమునందు, అమేధ్యమధ్యే=మూత్రపురీషములనడుమ, నియమిత తనుభిః = ఆయాకాలములలోపల నడంపఁబడిన దేహములు గలవారైన - దేహమును ముడుఁచుకొన్నవారగు, ప్రాణుల చేత నని శేషము, కృచ్ఛ్రేణ = మిక్కిలికష్టముతో, స్థీయతే = ఉండఁబడుచున్నది-ప్రాణులు గర్భాశయమునందు మలమూత్రములనడుమ దేహములు ముడుఁచుకొని కష్టపడుచు నుందురనుట. యౌవనే=యౌవనమందు, ఉపభోగశ్చ = సంభోగమును, కాన్తా...విషమః = కాన్తావిశ్లేష=ప్రియురాలి నెడఁబాయుటచేతఁ గలుగు, దుఃఖ = దుఃఖముయొక్క, వ్యతికర = సంబంధముచేత, విషమః = వికలమైనది - కటువైన దనుట, అగు నని శేషము. వామాక్షీణాం = (సొగసుగన్నులు గల) స్త్రీలయొక్క, అవజ్ఞా...వసతిః-అవజ్ఞావిహసిత = అవమానముతోఁ గూడిన పరిహాసములయొక్క, వసతిః = స్థానమగు; వృద్ధభావః అపి = ముసలితనమును, అసాధుః = మంచిదికానిది-పడఁతులయుపహాసమునకుఁ బాత్రమైనముదిమి మంచిది యెట్లగు నని భావము. కావుట్టి, రే మనుష్యాః = ఓరిమనుష్యులారా, 'రే' యని నీచసంబోధనము ; ఇచట సాంసారికులై యుండుటయే నీచత్వముగాన నట్టివారికి 'రే' యని సంబుద్ధి, సంసారే=(గర్భవాసము జన్మించుట ముదిమి మొదలగు రూపముగా నుండు) సంసారమునందు, స్వల్పం=అల్పమైన, సుఖం=సుఖము, కిఞ్చిదపి=కొంచెమైనను, అస్తియది = ఉన్న యెడల, వదత=చెప్పుడు, కొంచెమైనను సుఖము లేదనుట. కాఁబట్టి గర్భనరకాది సాంసారిక దుఃఖముల నొందఁ దలంపనేల? పునరావృత్తిరహితమైన నిత్యనిరతిశయ బ్రహ్మానంద ప్రాప్తికై ప్రయత్నింపుఁ డని భావము.

ఉ. కాయము గుంచి గర్భనర కంబున నుండుట దుఃఖ మాదియం
దాయతలోచనావిరహ మబ్బుట దుఃఖము జవ్వనంబున
బాయక భామినీహసన పాత్రము దుఃఖము వృద్ధభావ మిం
కేయెడఁ గల్గు సౌఖ్యలవ మించుకయే జనులార చెప్పుఁడీ. 37

తా. మొదటఁ దల్లికడుపునందుఁ గాలుసేతులు ముడుఁచుకొని మలమూత్రములనడుమఁ గష్టముతో నుండఁగలుగుచున్నది. పిదపఁ బుట్టి యౌవనమును బొంది భోగము లనుభవింపఁ జూచినయెడల, నదియు నొక్కతీరుగానే యుండక ప్రియురాలి యెడఁబాటువలనిదుఃఖముతోఁ గలసియుండుటచే వికలమగుచున్నది. యౌవనమును

గడచి ముగిలియుండెన సుఖముగా నుండుటకు నున్నచోఁ బడఁతుల పరిహాసములను వదిపట్టుగా నుండుటచే మనసు చిదికానేరదు. తల్లికడుపునుండొట్టి ముదిమివఱకు నెట్టిదెయున్నయీ సంసారమునందు నెప్పుడి కావున్నను అల్పమైన నగు సుఖము గొంచెమేని యుండ గలుగదు.

అవ. లోకులు తమ్ముడు బడఁగూల్చు హేతువులు సమీపించియే యున్నను మంచివారు గాకున్నారు. ఇదేమాశ్చర్య మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వ్యాఘ్రీవ తిష్ఠతి జరా పరితర్జయన్తీ
రోగాశ్చ శత్రవ ఇవ ప్రహరన్తి దేహమ్।
ఆయుః పరిస్రవతి భిన్నఘటా దివామ్భో
లోక స్తథా ప్యహిత మాచర తీతి చిత్రమ్॥ 38

టీ. జరా=ముదిమి, వ్యాఘ్రీ ఇవ=ఆఁడుపులివలె, పరితర్జయన్తీ=బెదరించుచు, తిష్ఠతి = ఉన్నది-బొందిని జీర్ణింపఁ జేయుచున్నదై మృత్యువు దాపున నుండుటఁ దెలుపుచున్నదనుట. రోగాః = వ్యాధులు, శత్రవః ఇవ = పగవాండ్రవలె, దేహం= శరీరమును, ప్రహరన్తి = కొట్టుచున్నవి-మిక్కిలి పీడించుచున్నవి, ఆయుః = ఆయువు, భిన్నఘటాత్ = పగిలిన కుండనుండి, అమ్భః ఇవ=నీటివలె, పరిస్రవతి = కాఱుచున్నది-ప్రతిక్షణమును నశించుచున్న దనుట, తథాపి = అట్లయినను, లోకః=జనము, అహితం= పరులకపకారమును-లేక, తమకు శుభముకానిదాని, ఆచరతి = ఆచరించుచున్నది, ఇతి=అని, చిత్రం=ఆశ్చర్యము, తానున్నయనర్థముల నాలోచించియైన తమకు హితమైన (శుభమైన) వానియందభినివేశము కలిగియుండుటలేదు. ఇదేమి చిత్రమనుట. అలం. ఉపమ.

చ. కడు వెఱపించుచున్ ముదిమి క్రొవ్విన బెబ్బులిమాడ్కి నున్న వె
క్కుడుపగదాయలంబలెఁ దెగుళ్లు శరీరము నొంచుచున్న వె
ప్పుడుఁ జనుభిన్నకుంభజలకముంబలె నాయువు లిట్టు లయ్యుఁ దా
రుడుగక మానవుల్ దురితకృత్యము లొనర్చుచు నున్నవా రహో.

తా. ముసలితన మొకయాఁడుపులివలె బెదరుచూపుచున్నది. రోగములును బగవారివలె దేహమును బీడించుచున్నవి. ఆయువు కోటిపంటెల్లోని నీరువలె తీసిపోవుచున్నది. ఇట్లయ్యును మనుష్యుఁడు తనకు హితము కానిదానినే యాచరించుటను జూడఁ జిత్రముగా నున్నది.

అవ. మాయుపదేశమందు విశ్వాసముగలదేని దానిచొప్పున నాశలన్నిద్రుంచి మదికి శాంతి గలిగింపుఁడు. అదియే తగు నను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ భోగా భఙ్గురవృత్తయో బహువిధా స్తై రేవ చాయం భవ
స్తత్క స్యేహ కృతే పరిభ్రమత రే లోకాః కృతం చేష్టితైః।
ఆశాపాశశతోపశా న్తివిశదం చేతః సమాధీయతాం
కామోచ్ఛిత్తివశే స్వధామని యది శ్రద్ధేయ మస్మ ద్వచః॥ 39

టీ. బహువిధాః=నానాప్రకారములైన, భోగాః = విషయములు. భఙ్గురవృత్తయః = భంగమునొందువృత్తి గలవి - ఆగమాపాయు లగుటచే నస్థిరము లైనవనుట, తైరేవ=వానిచేతనే, అయం=ఈ, భవః=సంసారము, కల్పితమైనదనిశేషము, 'కారణ గుణాః కార్యేఽనువర్తన్తే' అన్నట్లు అస్థిరములైన యా భోగములచే రచింపఁబడిన యీసంసారమును అస్థిరమే యగు నని భావము, తత్ = కాఁబట్టి, రేలోకాః= ఓలోకులారా, ఇహ=ఇందు-ఈసంసారమం దనుట, కస్యకృతే=దేనికొఱకు-ఏభోగమును బ్రాపించుకొఱకనుట, పరిభ్రమత = తిరుగాడుచున్నారు. చేష్టితైః=వ్యాపారములచేత-భోగముల నొడఁగూర్చుకొను ప్రయత్నములచేత, అలం = చాలును-అస్థిరములైన భోగములకై యింతవఱకుఁ జేయుచున్న మీవ్యాపారముల నిఁక నిలుపుఁడనుట. ఇఁకఁ జేయవలసినదాని నుపదేశించుచున్నాఁడు. అస్మత్ వచః = మాయొక్క-మాట-మేము చేయు నుపదేశము, శ్రద్ధేయం యది = విశ్వసింపఁదగినది యేని, మీరు అనిశేషము, ఆశా...విశదం-ఆశా = ఆశయొక్క, పాశ = రజ్జువులయొక్క-బంధహేతువగుటచే రజ్జువు లనుట దెలియునది, శత=నూఱులయొక్క-పెక్కులైన యాశాపాశములయొక్క యనుట, ఉపశాన్తి=ఉడుగుటచేత, విశదం = నిర్మలమైన, చేతః = మనస్సును, కామ ఉచ్ఛిత్తి వశే=కామము నిర్మూలమగుటచే స్వాధీనమైన, స్వధామని = తనపట్టునందు-దానియొక్క పట్టునం దనుట-ఇట మనస్సే దానికి గృహముగాఁ జెప్పఁబడుట తెలియునది, సమాధీయతాం=స్థిరముగా నిలుపఁబడుఁ గాక-కామములను ద్రెంచుటచే లోనై యున్నదానిగృహమునందు దానిని నిలుకడగా నెలకొలుపుఁడనుట-ఆశాపాశము లన్నియు నుడిపి దాని నిర్మలముగాఁజేసి కామమును బొత్తిగా విడిచి దానికి నెమ్మది కలిగింపుఁడని భావము. మనస్సు ఆశలచే కలుషితమును గామముచే చంచలమునగుటచే నాశల నుడుగుటచే నిర్మలముగాను గామమును ద్రెంచుటచే స్థిరముగాను అది యగు నని యాశయము.

చ. తరళతరంబులుం బహువి ధంబులు భోగము లీదురంతసం
సరణము వానిచేఁ బొడమెఁ జాలుఁ బరిభ్రమణంబు వానికై
నరులు మదీయభాషణము నమ్మెదరేని శమప్రసన్నమై
పరఁగుమనంబు శంభుపదపద్మయుగప్రవణంబు సేయుఁడీ. 39

తా. పలువిధములుగాఁ గానంబడుచున్న భోగములన్నియు క్షణభంగురములు కాని స్థిరములు కావు. ఇట్టియస్థిరములచేతనే యీసంసారమును జేయఁబడినది గాన నిదియు స్థిరము గాదు. కనుక నిట్టి సంసారమం దేయరముకొఱకుఁ దిరుగాడెదరు? అస్థిరములగు భోగములకొఱకైన మీవ్యాపారములెల్ల నిఁకఁ జాలింపుఁడు. మేమొక యుపదేశము సేసెదము. అది మీకు నమ్మఁదగినదిగాఁ దోఁచెనేని దానిచొప్పున, నాశాపాశములన్నియు నడిపి మనస్సును నిర్మలముగావించి కామమును బొత్తిగా విడిచి దానికి నిలుకడ గలిగింపుఁడు.

అవ. నీకు భోగమునందు సర్వవిధముల స్పృహ యుండునేని మే ముపదేశించు నట్టిభోగమందే యభిరతి గలిగియుండుము; తక్కిన దానియందు వల దని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మేన్ద్రాదిమరుద్గణాం స్తృణకణా న్యత్ర స్థితో మన్యతే
యత్స్వాదా ద్విరసా భవన్తి విభవా స్త్రైలోక్యరాజ్యాదయః।
భోగః కోఽపి స ఏక ఏవ పరమో నిత్యోదితో జృమ్భతే
భో సాధో క్షణభఙ్గురే తదితరే భోగేరతిం మాకృథాః॥ 40

టీ. యత్ర = ఎందు - ఏనిరతిశయనిత్యభోగసామ్రాజ్యమునం దనుట, స్థితః = ఉన్నట్టివాఁడు, పురుషుఁ డని శేషము, బ్రహ్మ ఇంద్ర ఆది మరుత్ గణాన్ = బ్రహ్మయింద్రుఁడు మొదలుగాఁగల దేవతాసమూహములను - ఇఁక తక్కువవారిని జెప్ప నేల యనుట, తృణకణాన్ = గడ్డిపరకలనుగా - మిక్కిలి నిస్సారులనుగాను పరమనీచులనుగాను ననుట, మన్యతే = తలఁచునో - బ్రహ్మభోగమును ఇంద్రభోగమునుగూడ నిటి భోగసామ్రాజ్యమునందు వేయింట నొకపాలును సాటిగామిచే నట్లు తలఁచునో యనుట, యత్ స్వాదాత్ = దేనిని చవిచూచుటవలన, త్రైలోక్యరాజ్యాదయః = మూఁడు లోకములయాధిపత్యము మొదలుగాఁగల, విభవాః = సంపదలు, విరసాః = హేయములు- అనిష్టము లనుట, భవన్తి = అగుచున్నవో, త్రైలోక్యాధిపత్యాదులుకూడ నీభోగసామ్రాజ్యమునంతరుచికరములు గావనుట, క్షుద్రములగు నితరానందములెల్ల బ్రహ్మానందమునం దంతర్భూతములు. ఇదియే 'ఏతస్యైవానన్దస్యాన్యాని భూతాని మాత్రా ముపజీవన్తి' అనుశ్రుతిచేం జెప్పఁబడియె. కోఽపి = ఇట్టి దట్టి దని చెప్పరానిదియు, పరమః = సర్వోత్కృష్టమైనదియు, నిత్య + ఉదితః = ఎప్పుడును అభ్యుదయసంపన్నమైనదియును, అగు, సః = ఆ, భోగః = భోగము-బ్రహ్మానందరూపమైనభోగ మనుట, ఏక ఏవ = ఒకటియే, జృమ్భతే = సర్వోత్కృష్టమై వర్తించుచున్నది. కాఁబట్టి, భోసాధో = ఓయీ సజ్జనుఁడా, తా నుపదేశించు వానిని ఆలించి వినుటకైనను తీవ్రాసను గా 'సాధో' - యని సంబోధించినాఁడు. ఇట ఏకవచనము సముదాయము గురించినదియు

గాన 'తేలోకాః' అనుపూర్వశ్లోకమందలి బహువచనమునకు విరుద్ధము కాదు. క్షణభఙ్గురే = అనిత్యమైన - ఇది నిత్యత్వమునకును ఉపలక్షణము గనుక పరిమితము నైన, తదితరే = దానికంటె నితరమైన, భోగే = భోగమునందు - బ్రహ్మానందానుభవముకంటె నితరమై యనిత్యమై తుచ్ఛము నైన సాంసారికసుఖానుభవమునం దనుట, రతిం = రాగమును - ప్రీతిని, మా కృథాః = చేయకుమా, అయితే పూర్వోక్తబ్రహ్మానుభవమునందే రతిం జేయుము; అని పరమశ్రేయస్కరుని భావము.

ఉ. ఎందు వసించి ధన్యుఁడు విధీంద్రముఖామరకోటి నెల్ల నెం
చుం దృణమట్లు చేసిఁ జవిఁజూచుటచే రసహీనభావముం
జెందు జగత్ప్రభుత్వమును జెప్పఁగరాని యనంత కేవలా
నందము దానియందు మదిఁ నాటుము మానుము నీచభోగముల్.

తా. బ్రహ్మానందానుభవమునందు నెలకొన్నవాఁడు బ్రహ్మేంద్రాదిదేవతలం గూడ గడ్డిపరకలవలెఁ జూచును. దానిని జవిచూచినవానికి ముల్లోకములయాధిపత్యమువంటినిధులుకూడ నిస్సారములుగాఁ దోఁచును. కావున నాబ్రహ్మానందానుభవము ఇట్టిదట్టిదనరానిదై అద్వితీయమై సర్వోత్కృష్టమై సంతతాభ్యుదయసంపన్నమై వెలయుచున్నది. అట్టిదానిని విడిచి యితర మగు సాంసారికసుఖానుభవము క్షణభంగురము గాన నందు సజ్జను లాసక్తులు కాఁదగరు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున భోగాస్థైర్యవర్ణన మన్నది చతుర్థదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - కాలమహిమానువర్ణనము.

అవ. అన్నియును గాలమునకు లోనై యుండుటవలన దానిమహిమను బదిశ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు. అందు మొదట దాని నియామకత్వమును దెలుపుచు నమస్కరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ సా రమ్యా నగరీ మహాన్స నృపతిః సామన్తచక్రం చ త
త్పార్శ్వే తస్య చ సా విదగ్ధపరిషత్తాశ్చన్ద్రబిమ్బాననాః।
ఉద్రిక్తః సచ రాజపుత్రనివహ స్తే వన్దిన స్తాః కథాః
సర్వం యస్య వశా దగాత్ స్మృతిపథం కాలాయ తస్మై నమః॥ 41

టీ. సా = ఆ - పూర్వమనుభవించినట్టి యనుట, *ఇం దన్నిటంగల తచ్ఛబ్దము పూర్వ

---

* ఇదియు 'ప్రక్రాన్తప్రసిద్ధానుభూతార్థగోచర స్తచ్ఛబ్దో నయచ్ఛబ్ద మపేక్షతే' అని కావ్యప్రకాశమునందును జెప్పఁబడినది.

మనుభవింపఁబడినదానిని గుఱించినది కాన దీనికి యచ్ఛబ్ద మపేక్షితముకాదు, రమ్యా=క్రీడించుటకుఁ దగిన-మనోహర మైన, నగరీ=పట్టణమును-రాజధానియును, ఆ యు, సః=ఆ, మహాన్ = గొప్పవాఁడైన, నృపతిః=రాజును, తస్య=ఆతనియొక్క-ఇది మీఁదనెల్లఁగూర్చుకొనునది, పార్శ్వే=ప్రక్కను, తత్=ఆ, సామన్తచక్రం= సామంతరాజమండలమును, సా=ఆ, విదగ్ధపరిషత్=విద్వాంసులసభయు-లేక కర్త వ్యార్థములందు చతురులైనవారి సభయు, 'కృత్యవస్తుషు చాతుర్యం వైదగ్ధ్యం పరి కీర్త్యతే' అని లక్షణము, తాః=ఆ, చన్ద్రబిమ్బాననాః=చంద్రబింబమువంటి మొగములు గల స్త్రీలును, ఉద్రిక్తః=గర్వించిన, సః=ఆ, రాజపుత్రనివహశ్చ = రాజకుమారుల సమూహమును, తే=ఆ, వన్దినః=స్తుతిపాఠకులును, తాః=ఆ, కథాశ్చ=కథలును-ఇంపైన వచనములు ననుట, (ఇది)సర్వం = (అను)సమస్తమును, యస్య=దేనియొక్క-వశాత్= ఆధీనతవలన, స్మృతిపథం=స్మరణమార్గమును-ఊరక తలంచుకొనఁబడుటను, అగాత్= పొందెనో-అన్నియు ననుభవింపఁబడుట పోయి యుపయోగకారకములు కానివియైనను దలఁచు కొనుటమాత్రము దేనిచేఁ గలిగెనో యనుట, తస్మై=ఆ, కాలాయ=కాలమునకొఱకు, నమః=నమస్కారము.

మ. అదిమేలైనపురంబు పూజ్యచరితుం ♦ డారాజు రాణ్మండలం
బది పార్శ్వంబున నావిదగ్ధసభ వా ♦ రబ్జాస్య లత్యుద్ధతం
బది రాజన్యక మద్ది వందినికరం ♦ బాగాథలున్ సర్వముం
గదలం జేసినకాలమూర్తికి నమస్కారంబు సత్కీర్తికిన్. 41

తా. మున్ననుభవింపఁబడుచుండినయాసొగసైనపట్టణము, ఆందేలుచుండిన యాగొప్పరాజు, నాతనిచుట్టుఁ గొలుచుచుండిన సామంతరాజులు, నతనికొలువుల సరసగోష్ఠి సలుపు విద్వాంసులు, చంద్రబింబమువంటి మొగంబులు గల యాతరుణీమణు లు, భుజగర్వంబున విఱ్ఱవీఁగుచు నతని బలసియుండిన యారాజకుమారులు, నతని పొగడుచుండిన స్తుతిపాఠకులు, నతనియిచ్చటలు, ఇవి యన్నియు నంతరించినవై యిప్పుడు కేవలము స్మరింపఁబడుచుమాత్ర మున్నవి. ఇదియంతయు కాలమహిమము. కాన నట్టి కాలమునకు నమస్కరించెద.

అవ. కాలమును బాచికలాడుజూదరితోఁ బోల్చి సర్వప్రాణుల నది నియమించుచున్న దని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యత్రానేకే క్వచి దపి గృహే తత్ర తిష్ఠ త్యథైకో
యత్రాప్యేక స్తదను బహవ స్తత్ర నైకోఽపి చాన్తే।
ఇత్థం చేమౌ రజనిదివసౌ దోలయ న్ద్వా వివాక్షౌ
కాలః కాల్యా భువనఫలకే క్రీడతి ప్రాణిశారైః॥ 42

టీ. యత్రక్వచిత్=ఏ యొకానొక, గృహే=ఇంటియందు-నెత్తపలకయందలి యింటియందు, ఇట్లే యర్థద్వయము మీఁదనెల్లఁ దెలియునది, అనేకే=పెక్కండ్రు-పెక్కండ్రు ప్రాణు లనుట - పెక్కుసారె లని యర్థాంతరము, ఉండిరో యనిశేషము, అథ=పిమ్మట, తత్ర=అందు-ఆయింటియందు-ఆనెత్తపలకలోని యింటియందు, ఏకః=ఒకఁడు-ఒకప్రాణి-ఒకసారె, తిష్ఠతి=ఉండును. యత్ర = ఎందు-ఏయింటియందు, ఏకః=ఒకఁడును-ఒకసారెయు, తదను=పిదప, బహవః=పెక్కండ్రును - పెక్కుసారెలును, ఉండిరో, తత్ర=అందు, అన్తే=కడపట, ఏకోఽపి=ఒకఁడును-ఒకసారెయు, న=ఉండదు ఇత్థం=ఈప్రకారముగా, కాలః=కాల మను పురుషుఁడు, ఇమౌ=ఈ, రజని దివసౌ=రేయుంబవలు రెంటిని, అక్షౌ ద్వౌ ఇవ=రెండు పాచికలవలె, భువనఫలకే=జగము అనెడి నెత్తపుఁబలకయందు, దోలయన్=దొర్లించుచు, కాళ్యాసహ=కాళితోఁగూడ, ప్రాణిశారైః=ప్రాణులనెడి సారలచేత, క్రీడతి=ఆడుచున్నాఁడు-జూదమాడుచున్నాఁడనుట. పాచికలదొర్లుటచేతనే సారెల రాకపోకలు గలుగునట్లు రాత్రి దివములగతిచేతనే ప్రాణులజీవితముల రాకపోకలు గలుగుచున్నవి గాన రేయుంబగలు పాచికలుగాను, ప్రాణులు సారెలుగాను రూపింపఁబడినవి-"అక్షావివ' అనుచో 'ఇవ' యను నుపమాలింగము స్పష్టముగా నుండుటచే నన్నిట నుపమితసమాసముగా గ్రహించినయెడల నలంకారముపమ. లేక 'క్రీడతి' యనుట నుపయుక్తముగా రూపకమునే యాశ్రయించిన యెడ నలంకారము రూపకము. ఆదియు 'కాలః' అనుచో అక్షధూర్తత్వరూపణము గమ్యముగా నుండుటచే ఏకదేశవర్తి యగు, అందులకు 'అక్షావివ' అనునుపమ యంగము.

శా. ఏయింటన్ వసియించుఁ బెక్కు లొకఁ డొక్క యింటం బ్రవర్తించునే
చాయన్ నిల్చు నొకండు పెక్కు లచటన్ సంధిల్లు నొండైన లే
దాయింటన్ మది నిట్లు రాత్రిదినరూపాక్షద్వయిం జిమ్ముచుం
జేయుం గాలుఁడు క్రీడ లోకఫలకన్ శ్రేణిన్ నృశారంబులన్. 43

తా. నెత్తపలకయందేయింట మొదట నొకసారె యుండెనో యందే పెక్కుసారెలుండుటయు, నెం.దొకసారెయుఁ బిదపఁ బెక్కుసారెలు నుండెనో యందుఁ గడపటనొక్కసారెయు లేకుండుటయు నెట్లో యట్లే భూమిలో సాంసారికగృహములం దచటఁ బెక్కండ్రుండిరో యచట నొక్కఁ డుండును. ఎచ్చట నొకఁడును బిదపఁ బెక్కండ్రునుండిరో యచటఁ గడపట నొక్కఁడు నుండఁడు. దీనినిబట్టి చూడఁగా నిట్లు తేలుచున్నది. ఈపుడమి యనెడినెత్తపుఁబలకయందు రేయుంబవ లనెడి రెండు పాచికల దొర్లించుచుఁ బ్రాణు లనెడి సారెలతో కాల మనుజూదరి కాళికతోడ జూదమాడుచున్నాఁడు.

అవ. లోకులు నిత్యము పరాకువలన నీకాలమహిమను దెలియంజాలకున్నారనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆదిత్యస్య గతాగతై రహరహః సంక్షీయతే జీవితం
వ్యాపారై ర్బహుకార్యభారగురుభిః కాలో న విజ్ఞాయతే।
దృష్ట్వా జన్మజరావిపత్తిమరణం త్రాసశ్చ నోత్పద్యతే
పీత్వా మోహమయీం ప్రమాదమదిరా మున్మత్తభూతం జగత్ ॥

టీ. ఆదిత్యస్య=సూర్యునియొక్క, గతాగతైః = రాకపోకలచేత - ఉదయాస్తమయములచేత ననుట, అహరహః=ప్రతిదినమును, జీవితం = ఆయువు, సంక్షీయతే=మిక్కిలి తఱుఁగుచున్నది - కాలక్రమమున నాయువు క్షయించుచున్నదనుట. అయినను, బహు...గురుభిః బహు = అనేకములైన, కార్యభార = కార్యాతిశయములచేత-దేహగేహములకొఱకు వలయునర్థపరంపరలచేత ననుట, గురుభిః = గొప్పలైన, వ్యాపారైః =చేష్టితములచేత-జీవనమునకైనప్రూనికలచేత ననుట, కాలః=కాలము, నవిజ్ఞాయతే= విశేషించి తెలియఁబడదు - జీవితార్థమైన వ్యాపారపరంపరలందు మునిఁగియుండుటచే కాలముపోకడను విశేషించి పాటించుటలేదని యర్థము. జన్మజరావిపత్తిమరణం=పుట్టుట ముదిమి ఆపద చావు అనువానిని, దృష్ట్వా = చూచి, త్రాసశ్చ = భయమును, న ఉత్పద్యతే = పుట్టదు, ఈజన్మాదులు క్లేశపూర్ణములైనవి, ఇందు సుఖలేశమును లేదండియు వీనిని సుఖప్రచురములుగా మూఢులు దలఁచి వీనిని గలిగించు నవిద్యాకామకర్మముల నుడుగకయుందురనిభావము. జగత్ = జగము-లోకులందఱుననుట, మోహమయీం=అజ్ఞానముచే నిండారిన-బుద్ధిని తలక్రిందు సేయునట్టి యనుట, ప్రమాదమదిరాం = పరాకు అనెడి మద్యమును, పీత్వా = త్రాగి, ఉన్మత్తభూతం=వెఱ్ఱిగొన్నది-వివేకశూన్యమైనది, అగునని శేషము. కాలముచేతనే లోకులు పరాకునొందుటవలన దానిమహిమ వారెట్లు నెఱుఁగనేరక యిట్లుల నాచరించుచున్నారని భావము.

చ. అనుదినముం నశించుఁ బర కాయువు సూర్యునిరాకపోకలన్
ఘనబహుకార్యభారములఁ గాలము పోవుట గానరాదు సం
జననజరామయంబులును జావును జూచి భయంబు లేదు దు
ర్జనభువనంబు మోహమదిరారసవిహ్వలమయ్యె నయ్యయో. 43

తా. సూర్యునియుదయాస్తమయములచే నాయువు మిక్కిలి నానాఁట క్షీణించుచున్నది. అయినను లోకులు జీవితార్థమై పెద్దకార్యములందు మునిఁగియుండుటచే కాలమట్లుపోవుచు నాయువును దగ్గించుచుండుటను విశేషించి పాటింపరు. పుట్టుక,

ముదిమి, యుకానాలు, చావు మొదలగు కష్టములం జూచియు దిగులునొందరు. పరా తవలన లోకులబుద్ధి తడఁబడి యున్నది. లేకున్న వారు పిచ్చివానియట్లుల్లం జేయరు.

అవ. చెప్పినదానినే మఱియొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రాత్రిః సైవ పునః స ఏవ దివసో మత్వాబుధా జన్తవో
ధావ న్త్యుద్యమిన స్తథైవ నిభృతప్రారబ్ధ తత్తత్క్రియాః।
వ్యాపారైః పునరుక్తభుక్తవిషయై రేవంవిధే నామునా
సంసారేణ కదర్థితా వయ మహో మోహా న్న లజ్జామహే. 44

టీ. రాత్రిః = ఈనడచుచున్న రాత్రి, పునః = మరల, సైవ=అదియే-కడచినరాత్రివంటిదేయనుట, దివసః=ఇప్పుడు జరుగుచున్న దినము, పునః=మరల, సఏవ = అదియే-కడచిపోయిన దినమువంటిదే, (ఇతి=అని-), మత్వాపి = తెలిసియు, అబుధాః=ఎఱుకలేని, జన్తవః = ప్రాణులు, ఉద్యమినః = పూనికగలవారై, తథైవ = అట్లే-మునుపటివలెనే, నిభృత...క్రియాః - నిభృత = దృఢముగా-లేక, రహస్యముగా, ప్రారబ్ధ= ఆరంభింపఁబడిన, తత్తత్క్రియాః సన్తః = ఆయాకార్యములుగలవారు అగుచు, ధావన్తి=పరుగిడుచున్నారు. జరుగుచున్న రాత్రియుఁ బగలును గడచిపోయినరాత్రిబగటిని బోలినవేయని తెలిసియు నిందేమో విశేషము కలిగియున్నట్లు తలంచి మునుపటికార్యములనే మరలఁబూని చేయఁదనుకొందురనియర్థము. పునరుక్తభుక్తవిషయైః- పునరుక్తం యథా తథా=పునరుక్తముగా, భుక్త=అనుభవింపఁబడిన-మునుపటివే యై మరలమరల ననుభవింపఁబడిన, విషయైః=విషయములుగల, వ్యాపారైః = చెయ్వులచేతను-ఏవ్యాపారమునందును ముం దనుభవించిన విషయములే మరలమరల ననుభవింపఁబడుచున్నవిగాని విశేష మేమియులేదనుట, ఏవంవిధేన = ఇట్టివిధముగల-ఇట్లు నిర్వేదము కలిగించునదైన, అమునా సంసారేణ = ఈసంసారముచేతను, కదర్థితాః = ఎగ్గింపఁబడినవారమై-నిర్భాగ్యులుగాఁ జేయఁబడినవారమైన యనుట, వయం = మనము-సన మిట్లు చర్విత చర్వణముగా మునుపటి విషయములనే యనుభవించుకార్యములు సేయుటచేతను నిట్టివానివలన నిర్వేదావహమైన యీసంసారముచేతను వ్యర్థులమై మనబ్రతుకునకు లజ్జపడఁదగినవా రయ్యును, మోహాత్ = అజ్ఞానమువలన, నలజ్జామహే = సిగ్గుపడకున్నారము, అహో=ఆశ్చర్యము! కాలమహిమచే నిస్సారులుగా మన మయ్యు నందులకై లజ్జింపకుండుట మిక్కిలి యాశ్చర్య మని భావము.

ఉ; వచ్చినరాత్రులే తిరిగి వచ్చుట పోయినవాసరంబులే
వచ్చు నెఱింగి గూఢతరవర్తను లై పునరుక్తకార్యముల్
నిచ్చలు సేయుచున్ జనులు నిశ్చలవృత్తిఁ జరింతు రీభవా
భ్యుచ్చయరీతిచేఁ జెడి యబుద్ధులు సిగ్గు వహింప రెంతయున్ 44

తా. ఇప్పుడు జరుగుచున్న రాత్రిగాని పగలుగాని కడచిన పోయిన రాత్రిం బగటిని బోలినవే కాని మఱి విశేషించిన వేమియుం గావు. ఇట్లని తెలిసియు ప్రాణు లెఱుకమాలి యుండేమో విశేషముండునట్లు తలంచి పలిపూని మునుపటియా కార్యములనే మరల, జేయుటకుం బరుగిడుచున్నారు. ఇట్టికార్యము లేల ? ఏవ్యాపారము నందును మున్ననుభవించినవిషయములే మరల ననుభవింపఁబడుచున్నవికాని వింత యేమియు లేదు. ఈసంసారమో ఎంతయు నిస్స్వాదకరము. ఇట్టివ్యాపారములచేతను నిట్టి సంసారముచేతను గలిగిన మనబ్రతుకునకు కెంతో లజ్జింపవలసినవార మైనను అజ్ఞానమువలన లజ్జింపకుండుట యెంతయు వింతగా నున్నది.

అవ. లోకంబునఁ బురుషులకు ధర్మార్థకామమోక్షము లనెడి చతుర్విధపురుషార్థములు సంపాదించుటకు సాధనములుగా పరమేశ్వర పదధ్యానము, యజ్ఞము, అధ్యయనము, యశోవిస్తారనము, గురుశుశ్రూష, అంగనాలింగనము మొదలైనవి యాయాదానికిఁ దగునట్లు విహితములై యున్నవి. మేమో వానియం దొకటియుం గావించినవారము గాము. కాన మాజన్మము నిరర్థకమైనదని సారెసారెకు శోకించువారలవచనము నభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న ధ్యాతం పద మీశ్వరస్య విధివ త్సంసారవిచ్ఛిత్తయే
స్వర్గద్వారకవాటపాటనపటు ర్ధర్మోఽపి నోపార్జితః ।
నారీపీనపయోధరోరుయుగళం స్వప్నేఽపి నాలింగితం
మాతుః కేవలమేవ యౌవనవనచ్ఛేదే కుఠారా వయమ్॥ 45

టీ. సంసారవిచ్ఛిత్తయే = సంసారమును నిర్మూలించుటకొఱకు - మోక్షప్రాప్తికొఱకనుట, ఈశ్వరస్య=శివునియొక్క, పదం=అడుగు - పాదారవిందయుగళ మనుట, విధివత్ = శాస్త్రముచెప్పిన, నధ్యాతం = ధ్యానింపఁబడినదికాదు. 'శమ్భుపాదాబ్జధ్యానం సాక్షాన్మోక్షైకసా... అనేకపురాణేతిహాస...వచనములచేత సాక్షాన్మోక్షసాధనముగా విధింపఁబడిన శంభుపదధ్యానము సేయమిచే తత్ఫలమైన మోక్షపురుషార్థమును మేము గడించినవారము కామైతి మని భావము. ఇట్లే ధర్మార్థములను సంపాదింపమికకు శోకించుటను జెప్పుచున్నాఁడు. స్వర్గ... పటుః-స్వర్గద్వార=స్వర్గద్వారముయొక్క, కవాట=తలుపును, పాటన=చీల్చుటయందు, పటుః = సమర్థమైనదగు - ఇట స్వర్గము అపవర్గమునకును ఉపలక్షకము గాన స్వరాపవర్గములను నిరాతంకముగాఁ జొరనిచ్చునట్టి దగు, ధర్మోఽపి = జ్యోతిష్టోమాది ధర్మమును, న ఉపార్జితః=సంపాదింపఁబడినదికాదు. 'జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామోయజేత' 'ధర్మాత్సుఖంచజ్ఞానా న్మోక్ష మవాప్నుయాత్' ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతులందు స్వర్గాది

సాధకముగాఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన ధర్మము ననుష్ఠింపమిచే తత్ఫలమైన పురుషార్థములును మాకు సిద్ధింపవయ్యె ననిభావము. నారీ...యుగళం - నారీ = స్త్రీలయొక్క, పీన=బలుపుగల, పయోధర= స్తనములయొక్క, ఊరు = గొప్పదైన, యుగళం=జంట-ఎలితంపుఁగబ్బిగుబ్బచందోయియనుట లేక, పీన=బలుపుగల, పయోధర = చన్నులయొక్కయు, ఊరు=తొడలయొక్కయు, యుగళం = జంట, అనియు సమాసము, స్వప్నేఽపి=కలయందుఁగూడఁ ఇఁక మేలుకొనియున్నప్పుడు చెప్పనేల యనుట. న ఆలింగితం=కౌఁగిలింపఁబడినది కాదు. సంసారే పటలాన్తతోయతరలే సారం యదేకం పరం | యస్యాయం చ సమగ్ర ఏష విషయగ్రామప్రపంచో జనః | తత్సౌఖ్యం పరతత్త్వవేదనమహానన్దోపమం మన్దధీః | కోవా నిన్దతి సూక్ష్మమన్మథకలావైచిత్ర్యమూఢో జనః || మబ్బులచాలు చివరలోని నీటివలె నిలుకడలేని సంసారమునందు ఏది యద్వితీయమై మిక్కిలియుత్కృష్టమగు సారమో, విషయసమూహముల నాశ్రయించిన యీజనుఁడు దేనికిఁ జాలినవాఁడో, పరబ్రహ్మానుభవజనిత మహానందముతో సాటియైన యాసౌఖ్యమును, సూక్ష్మములగు మన్మథకళావిచిత్రములను దెలియక నిందించు మందమతి యెవఁడు? అని కామశాస్త్రోక్తి ప్రకారమున నుపాదేయమైన కామపురుషార్థము నొడఁగూర్చునదిగాఁ జెప్పఁబడిన యంగనాకుచ కుచభాలింగనాదికముగూడ మేము చేసినవారము గాము గాన తత్ఫలమైన కామపురుషార్థమును మాకు సిద్ధింపదయ్యె నని భావము. అయితే. కేవలం=మిక్కిలియు, మాతుః=తల్లియొక్క. యౌవనవనచ్ఛేదే = ప్రాయమనెడి వనమును చీల్చుటయందు, వయం = మేము, కుఠారా ఏవ = గొడ్డండ్రమే-యౌవనము పుత్రోత్పత్తిపర్యంతమైనదిగాన మేము పుట్టి తల్లి యౌవనమును బోఁగొట్టితి మింతేకాని మఱియే యర్థము సాధించినవారము గాము; కాఁబట్టి మాజన్మము నిరర్థకమే యని భావము.

ఉ. శ్రీరమణీయశంభుపదచింత యొనర్చుట లేదు గోపుర
ద్వారకవాటపాటనసుధర్మము సేయుట లేదు సుందరీ
హారికుచోరులబ్ధిఁ గలనైన నెఱుంగము మాతృయౌవనో
దారవనీకుఠారములమై జనియించినవార మిమ్మహిన్ 45

తా. సంసారము దూలునట్లు పరమేశ్వరపదధ్యానము సేయమిచే మోక్షమును బొందమైతిమి. స్వర్గము నిరాతంకముగాఁ జేరనిచ్చుధర్మమును గడింపకపోయితిమి. ఎగలాంద్రుఁగబ్బిగుబ్బలను నూరువులను గలలోనైనఁ గౌఁగిలింపమిచే కామపురుషార్థమునకు దూరుల మైతిమి. కాన తల్లియొక్క ప్రాయము దూలించుటకొఱకే మేము జన్మించితిమి గాని మఱి యేపురుషార్థమును గడించుటకొఱకుఁ గాదు గాన నిరర్థకజన్ములమైతిమి.

శ్లో॥ నాభ్యస్తా భువి వాదివృన్దదమనీ విద్యా వినీతోచితా
ఖడ్గాగ్రైః కరికుమ్భపీఠదళనై ర్నాకం న నీతం యశః |

కాన్తాకోమలపల్లవాధరరసః పీతో న చన్ద్రోదయే
తారుణ్యం గతమేవ నిష్ఫల మహో శూన్యాలయే దీపవత్॥ 46

టీ. భువి = పుడమియందు, వాదిబృన్దదమనీ = ప్రతివాదుల సమూహము నడచునట్టిదియు, వినీత ఉచితా = వినయసంపన్నులైన సజ్జనులకుఁ దగినదియు, అగు, విద్యా = వేదశాస్త్రాదిరూపమైన విద్య, న అభ్యస్తా = అభ్యసింపఁబడినదిగాదు. ఖడ్గ అగ్రైః = కత్తిమొనలచేత, కరి...దళనైః-కరి-ఏనుఁగులయొక్క, కుమ్భపీఠ = పీటలవంటి కుంభస్థలములను, దళనైః = చీల్చుటలచేత, యశః=కీర్తి, నాకం = స్వర్గమును గూర్చి, నీతం న = కొనిపోవంబడినదిగాదు - కీర్తి యాకసము ముట్టునట్లు కత్తిగొని శత్రుగజకుంభములను జీల్పలేదనియర్థము. క్షత్రధర్మముచే లోకాంతరమునను భోగప్రాకప్పనట్టికీర్తిని గడింపలేదని భావము. 'కీర్తిః స్వర్గఫల మాహు రాసంసారం విపశ్చితః' అనువచనముంబట్టి స్వర్గసాధనముగాఁ బ్రతిపాదితమైనకీర్తి నార్జింపమిచే స్వర్గమును గలుగదనియు 'కింజన్మకీర్తింవినా' అనుటచే పుడమియందు కీర్తి లేనిచో జన్మమును సఫలముకాదనియు నాశయము. చన్ద్రోదయే = చంద్రుఁడుదయించునపుడు, కాన్తా...రసః-కాన్తా = ప్రియురాలియొక్క, కోమల = మృదువైన, పల్లవాధర = మోవిచిగురుయొక్క - చిగురువంటి క్రిందిపెదవియొక్క, రసః = రసము-అధరామృతమనుట, పీతః న = గ్రోలంబడినదికాదు. కాఁబట్టి కామపురుషార్థమును గడింపలేదని భావము. 'మలయానిలచన్ద్రాద్యా స్తటస్థాః పరికీర్తితాః' అన్నట్లు చంద్రుఁడు తటస్థమైనశృంగారరసోద్దీపనవిభావ మగుటఁజేసి చంద్రోదయ మిట చెప్పఁబడినది. తారుణ్యం=యౌవనము, శూన్యఆలయే=ఎవరు లేనియింటియందు, దీపవత్ = దీపమువలె - పాడుపడినయింటియందుఁబెట్టినదీపమువలె ననుట, నిష్ఫలమేవ = నిరర్థకముగానే, గతం = పోయినది. పాడుపడినయింటియందలిదీప మెవ్వరికి నుపయోగింపమిచే నిరర్థకమైనట్లు యౌవనమును ఏపురుషార్థమును గడింపమిచే నిరర్థకమే యయ్యె నని యర్థము. అహో=అకటా.

చ. వలనుగ విద్య నేర్చి ప్రతివాదుల గెల్చుటలేదు కుంభిని
ర్దళననిశాతఖడ్గముల దైవతలోకమునందుఁ గీర్తులున్
నిలుపుట లేదు చారురమణీమధురోష్ఠముఁ గ్రోలలేదు ని
ష్ఫలమయి జవ్వనం బరిగెఁ బాడుగృహంబున దీపముంబలెన్. 46

తా. ప్రతివాదుల మూఁకలనడంపఁజాలినదియు వినీతులకు వలయునదియు నగు విద్యను గఱచినవారము గాము. వాఁడికత్తిమొనచేతఁ బగవారియేనుఁగులకుంభముల వ్రయ్య నడుచువీరత్వంబున మిన్నుముట్టినట్టికీర్తియుఁ బొందినవారము గాము. శృంగారరస మిగురొత్తు చంద్రోదయసమయమునఁ బ్రియురాలిచిగురాకువంటి నునుమోవి తేనియ నానినవారము గాము. ఇట్లు విద్యయులేక కీర్తియుఁ గానక సుఖమును బడయక పాడింటనెత్తినదీపమువలె మాజవ్వన మంతయు కట్టా! రిత్తపోయినది.

శ్లో॥ విద్యా నాధిగతా కళఙ్కరహితా విత్తంచ నోపార్జితం
శుశ్రూషాపి సమాహితేన మనసా పిత్రో ర్న సమ్పాదితా।
ఆలోలాయతలోచనాః ప్రియతమాః స్వప్నేఽపి నాలిఙ్గితాః
కాలోఽయం పరపిణ్డలోలుపతయా కాకై రివ ప్రేరితః॥ 47

టీ. కళఙ్కరహితా= కళంకములేని-సప్రమాణ మైన యనుట, విద్యా = విద్య, న అధిగతా = అభ్యసింపఁబడినది కాదు. విత్తంచ = ధనమును-త్యాగభోగసాధన మైన దనుట, న ఉపార్జితం = ఆర్జింపఁబడినదికాదు. 'యస్యాస్తి విత్తంస నరః కులీనః' 'ధన మార్జయ కాకుత్స్థ ధనమూలమిదంజగత్ । అన్తరం నాభిజానామి నిర్ధనస్య మృతస్యచ' ఇత్యాదివచనముల నుపదిష్టమైనయర్థార్జనములేమిచే దానివలనిఫలమును మాకు లేదనిభావము. సమాహితేన=ఎచ్చరికగల, మనసా=మనస్సుచేత, పిత్రోః = తలిదండ్రులకు, శుశ్రూషా = పరిచర్య, సమ్పాదితా న = చేయఁబడినదికాదు, 'మాతాపితృసమం దైవం సర్వేషాం నహివిద్యతే । తస్మాత్సమర్చయే న్నిత్యం పితరౌ దేవరూపిణౌ' ఇత్యాదివచనములవలన పరమేశ్వరారాధనముతో సాటిగాఁ జెప్పఁబడిన పితృసేవ యుఁ గావించినవారము గామనుట, ఆలోల ఆయతలోచనాః = చంచలములును విశాలములు నగుకన్నులుగల, యువతయః = జవరాండ్రు, స్వప్నేఽపి = కలయందును, ఆలిఙ్గితాః న = కౌఁగిలింపఁబడినవారుగారు. పట్టిమిథ్య యగుకలలోని సుఖమే లేనపుడు మేలుకొనియున్నప్పుడు నిజముగా ననుభవించుట కలుగనే కలుగదని చెప్పనేల యనిభావము. అయం=ఈ, కాలః = కాలము-ఈజరుగుచున్నకాల మనుట, కాకైః ఇవ = కాకులచేతంబోలె, మాచేత నని శేషము, పరపిణ్డలోలుపతయా = ఒరులకూటియందలిపేరాస కలిగియుండుటచే, ప్రేరితః = కడపఁబడినది. ('ప్రేర్యతే' అనుచో కడపఁబడుచున్నది యని యర్థము).

చ. వినయవిశేషహృద్య లగుసద్విద్యలు నేర్చుట లేదు నీతిచే
ధనమును గూర్పలేదు తలిదండ్రులసేవయుఁ జేయలేదు చ
క్కనిచిగురాకుఁబోండ్లబిగికౌఁగిలియుం గలనైన లేదు గొ
బ్బున సమయంబు కాకులకుఁబోలె గతించెఁ బరాన్నభుక్తులన్.

తా. నిష్కళంకమైనవిద్య నభ్యసింపలేదు. త్యాగభోగసాధనమైన ద్రవ్యము నార్జింపలేదు. ఎచ్చరికతోడఁ దలిదండ్రులకు బరిచర్య సేయలేదు. వాలుంగన్నుల జవరాండ్రఁ గలనైనఁ గౌఁగిలింపలేదు. కాలమంతయుఁ గాకులవలెఁ బరులకూటికోఁ బొట్ట ప్రోచికొనుచుఁ గడపితిమి. కాని మ ఱేపురుషార్థమును గడింపమైతిమి.

అవ. కాలపరిపాకమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వయం యేభ్యో జాతా శ్చిరపరిగతా ఏవ ఖలు తే
సమం యైః సంవృద్ధాః స్మృతివిషయతాం తేఽపిగమితాః।

ఇదానీ మేతే స్మః ప్రతిదివస సమాసన్నపతనా
గతా స్తుల్యావస్థాం సికతిలనదీతీరతరుభిః॥ 48

టీ. వయం=మనము, యేభ్యః=ఎవరివలననుండి-ఏతలిదండ్రులవలననుండి యనుట, జాతాః = పుట్టితిమో, తే=వారు, చిరపరిగతా ఏవ ఖలు = చాలకాలమునకు మునుపే మృతులైనవారలే గదా. ('చిరపరిచితాః' అనుచో చాలకాలమునకు మునుపటి పరిచయముగలవారనుట-వారితోడిపరిచయము పోయిచాలకాల మైనదనుట), యైః సహ = ఎవరితోఁగూడ, సంవృద్ధాః = చక్కఁగాఁ బెరిఁగితిమో, తేఽపి = వారుకూడ, స్మృతి విషయతాం = స్మరణమునకు గోచరు లగుట-మనస్సులోఁ దలఁచుకొనఁ బడుటను, గమితాః = పొందింపఁబడినవారైరి-మనస్సునఁ దలఁచుకొనఁబడువారేకాని పుడమిలోఁ జూచుటకు లేనివారనుట-మృతులైరని భావము. ఇదానీం = ఇప్పుడు-ఈవార్ధకదశయం దనుట, (వయం = మేము), ప్రతిదివసం = ఒక్కొక్కదినమును - నాఁడు నాఁటికి, ఆసన్నపతనాః = సమీపించినపాటు గలవారును-నాశము సమీపించుచున్న వారనుట కాఁబట్టియే, సిక...తరుభిః-సికతిల = ఇసుకపాఱయైన, నదీతీర = ఏటిగట్టునందలి, తరుభిః = చెట్లతోడ, తుల్యఅవస్థాం = సమానమైనదశను, గతాః = పొందిన వారును-అగు, ఏతే = వీరు-ఇట్టివారమైయనుట, స్మః = ఉన్నారము. ఇఁగియంతయు కాలముచేఁతయే; మఱొకరి కిట్టిసామర్థ్య మెక్కడిదనిభావము. అలలు గొట్టుటచే నిసుక తొలఁగిపోవఁగా నందుమొలచినచెట్లు త్వరలోఁ గూలిగిలికూలుచున్నవి. కావుననే నదీ తీరమున కిచట 'సికతిల' విశేషణము. ఆచెట్లవలె నానాఁటఁ ద్వరలో నాశము సమీపించుచుండుటవలన వానితోడి సామ్య మిట నబద్ధము. అలం. ఉపమ.

ఉ. తాలిమి మాలి కన్నతలిదండ్రులఁ దోడ మెలంగువారలం
గాలము గోలుపుచ్చె నని కానరు ఘోరజరాభరార్తులై
తూలుచు నిత్యసన్నిహిత దుర్దశులై సికతాలగన్నదీ
కూలమహామహీజములకున్ సరివత్తురు మూఢమానవుల్. 48

తా. మనల, గన్నవారుపోయి చిరకాలమైనది. మనమెవరితోఁగూడఁ బెరిఁగి తిమో వారిపుడు తలంపునమాత్రమే యున్నారు. మేమో యిసుకపాఱైన యేటిగట్ల చెట్లువలె నానాఁటికి నాశము సమీపించుచు నిందె యున్నారము.

అవ. ప్రాణులకు విచారింపఁగా కొంచెమేనియుఁ దీఱుపాటు లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆయుర్వర్షశతం నృణాం పరిమితం రాత్రౌ తదర్ధం గతం
తస్యార్ధస్య పరస్య చార్ధ మపరం బాలత్వవృద్ధత్వయోః।

శేషం వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సేవాదిభి ర్నీయతే
జీవే వారితరఙ్గచఞ్చలతరే సౌఖ్యం కుతః ప్రాణినామ్॥ 49

టీ. నృణాం = మనుష్యులయొక్క, ఆయుః = ఆయువు, వర్షశతం = నూఱుసంవత్సరములుగా, పరిమితం = కొలఁదిపెట్టఁబడినది-బ్రహ్మచేతనని శేషము, తదర్ధం = దానిసగము-ఏఁబదిసంవత్సరము లనుట, రాత్రౌ = రాత్రియందు, గతం = పోయినది-ఇంద్రియవ్యాపారము లుడిగియుండు నిద్రావశచే గళితమైనదనుట, తక్కినదైన, పరస్యతస్య అర్ధస్య = తక్కిన ఆసగముయొక్క-మేలుకొని కడపు కడమ యేఁబదిసంవత్సరముల యొక్క యనుట, అపరం = మఱియొక, అర్ధం = సగము-అనఁగా యిరువదియైదుసంవత్సరములనుట, లేక, చకారమువలన 'తస్య అర్ధస్య అర్ధం; పరస్య అర్ధస్య అర్ధం' అనిరెండుగా విభజించుకొని 'తస్య = ఆయేఁబదియొక్క, - అర్ధస్య = సగముయొక్క - అనఁగా యిరువదియైదింటియొక్క, అర్ధం = సగమును అనఁగా పండ్రెండునరయు, పరస్య అర్ధస్య = (ఆఁయేఁబదియొక్క) తక్కినసగముయొక్క, అర్ధం = సగమును-పండ్రెండునరయు, బాలత్వవృద్ధత్వయోః = బాల్యవార్ధకములందు, గతం = పోయినది. బాల్యమునందు పండ్రెండునరయు వార్ధకమునందు పండ్రెండునరయుఁ బోయినవని యర్థము-అజ్ఞానముతోఁగూడినబాల్యదశయందును, అశక్తితోఁ గూడిన వార్ధకమునందును వ్యర్థముగాఁ జెఱి పండ్రెండునరవత్సరములు గడచిపోయెనని భావము. ఇటబాల్యవార్ధకముల కాలనిర్ణయమందు రాత్రులు గణింపఁబడదు. పగళ్లుమాత్రమే కైకొనఁబడినవి కాన చెఱి పండ్రెండునర యనఁగానిది పట్టిపగళ్ల మొత్తమేయగును. రాత్రులతోఁగూడ గణించిన చెఱి యిరువదియైదువత్సరము లగు నని యూహించునది. శేషం = తక్కినది-మిగిలిన యిరువదియైదువత్సరములనుట, వ్యాధివియోగదుఃఖసహితం సత్ = రోగములయొక్కయు పుత్రకళత్రాదుల నెడఁబాయుటలయొక్కయు దుఃఖములతోఁ గూడిన దగుచు, సేవాదిభిః = కొలువు మొదలైనవానిచేత-పొట్టపోసికొనుటకు విత్తవంతులఁ గొలుచుట మున్నగు కష్టకర్మములచేత ననుట, నీయతే = కడపఁ బడుచున్నది. కాఁబట్టి, వారి...తరే-వారితరఙ్గ = నీటికరుళ్లవలె, చఞ్చలతరే = మిక్కిలియస్థిరమైన, జీవే = ఆయువునందు, ప్రాణినాం = ప్రాణులకు, సౌఖ్యం = సుఖము, కుతః = ఎక్కడిది - వట్టును సుఖము లేదనుట; విచారింపఁగా ప్రాణులకు రవ్వంతసుఖముఁ బొందుటకును దీఱుపాటు లేదని భావము.

ఉ. ఆయువు నూఱువత్సరము లందు సగంబు నశించె నిద్రచేఁ
నాయఱలో సగంబు గత మయ్యెను బాల్యజరాప్రసక్తిచేఁ
బాయక తక్కినట్టిసగ మాలు గతించుఁ బ్రయాసవృత్తిచే
నాయువు చంచలం బగుటఁ బ్రాణుల కెట్లు సుఖంబు చేకుఱున్.

తా. మనుష్యులకాయుష్కాలము నూఱేండ్లకాలందిగా నేర్పఱుపఁబడియున్నది. అందు సగము (ఏఁబదియేండ్లు) ఇంద్రియవ్యాపారములేని నిద్రాదశ గలరాత్రియందుఁ బోయినది. మిగతసగమునందు సగము (ఇరువదియైదేండ్లు) అజ్ఞానముతోఁ గూడిన బాల్యముచేతను అశక్తితోఁ గూడిన ముదిమిచేతను జరుపఁబడినవి. మిగిలిన సగమో (యిరువదియైదేండ్లో) రోగములు వియోగములు మున్నగువానివలనని దుఃఖములం బడుచు నుదరపోషణమునకై కొలువుసేయుట మొదలైన కష్టములందుఁ గడపఁబడినవి. అయినో నీటికెరటమ్మువలె నతిచంచలమైనది. అదియు నిట్లు జరుపఁబడెనేని ప్రాణులకు సుఖము కలుగుట కవకాశ మెక్కడిది?

అవ. బాల్యాదిదశలను వరుసఁగా బొందుచు మనుజు లందఱును మృతిం బొందుచున్నారని చెప్పి యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్షణం బాలో భూత్వా క్షణమపి యువా కామరసికః
క్షణం విత్తైర్హీనః క్షణమపి చ సమ్పూర్ణవిభవః।
జరాజీర్ణై రఙ్గై ర్నట ఇవ వలీమణ్డితతను
ర్నరః సంసారాన్తే విశతి యమధానీయవనికామ్॥ 50

టీ. నరః=మనుష్యుఁడు-మనుష్యులెల్లవారునునుట, నట ఇవ=నర్తకునివలె, క్షణం=క్షణమాత్రమున-స్వల్పకాలమనుట, బాలః=బాలుఁడు, భూత్వా=అయి, క్షణమపి=క్షణములోనే, కామరసికః=మన్మథునిచే రసజ్ఞుఁడైనవాఁడగు - శృంగార రసాభిజ్ఞుఁడగు, యువా=వయసుకాఁడు, అయి, క్షణం=క్షణములోన, విత్తైః=ద్రవ్యములచేత, హీనః=తక్కువయైనవాఁడు-దరిద్రుఁడనుట, అయి, క్షణమపిచ=క్షణముననే, సంపూర్ణవిభవః=పరిపూర్ణమైన ధనము గలవాఁడు, 'అర్థరైవిభవాఅపి' అని విభవశబ్దము ధనపర్యాయముగా నమరుఁడు, అయి, జరాజీర్ణైః=ముదిమిచే జీర్ణించిన-సంధులబిగితప్పినట్టి యనుట, అఙ్గైః=అవయవములచేత, వలీ...తనుః-వలీ=ముడుతలచే, మణ్డిత=అలంకరింపఁబడిన-గుర్తింపఁబడిన యనుట, తనుః = దేహముగలవాఁడును, అయి, నటుఁడు బాలుఁడుగాను, యౌవనవంతుఁడుగాను, ధనికుఁడుగాను, దరిద్రుఁడుగాను, వృద్ధుఁడుగాను నల్పకాలమున నానావేషములు దాల్చునట్లు మనుష్యుఁడు నానాబాల్యకౌమారాద్యవస్థలు స్వల్ప స్వల్పకాలములే దాల్చినవాఁడై కడపట వార్ధకమును జెంది యనుట, సంసార అన్తే=బాల్యయౌవనాదిరూపసంసారముయొక్క కడపట యని నరపక్షము-నాట్యప్రవర్తనాడంబరముకడపట యని నటపక్షము, యమ...యవనికాం-యమధానీ=యముని రాజధాని యనెడు-సంయమని యనెడు, యవనికాం = తెరను, విశతి=చొచ్చుచున్నాఁడు-మృతుఁడగుచున్నాఁడనుట-తెరచొచ్చుచున్నాఁడని నటపక్షము. అలం. ఉపమ.

ఉ. బాలకుఁడై క్షణంబు యువభావయుతుం డగు కొంతకాల ము
ద్వేలదరిద్రుఁడై క్షణము విత్తసమన్వితుఁడై క్షణంబు జీ
ర్ణాలసగాత్రుఁడై నటునియట్ల నటించి తుదిన్ నరుండు యా
మ్యాలయనామమైన తెరయందుఁ జొరంబడు సత్వరంబుగన్.

తా. మనుష్యుఁ డొకనర్తకునివలె నొకింతకాలము బిడ్డగాను, గొంతకాలము కామసుఖము లనుభవించు పడుచువాఁడుగాను, గొంతకాలము దరిద్రుఁడుగాను, మఱికొంతకాలము సంపద పెంపారినవాఁడుగాను, గనఁబడి ముదిమిచే నంగములబిగి సడలి యొడలెల్ల ముడుతలువడినవాఁడై యానర్తకు, డాటతుదను దెరచొచ్చి మఱుఁగైనట్లు తానును సంసారము తుదను యమపురముసొచ్చి మాటుపడుచున్నాఁడు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున కాలమహిమానువర్ణన మన్నది
పంచమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము-యతినృపతిసంవాదవర్ణనము.

అవ. ఇం దెవఁడేనొకఁ డొకానొకభాగ్యవశమునఁ గాల మిట్లు విషమమైనదని యెఱింగి విరక్తిఁగొంది యతి యగునేని వాఁ డప్పుడు నిరపేక్షుఁడై జగజ్జాలమును గడ్డిపరకవలెఁజూచుచు రాజుననువర్తించుట రోసి యారాజుతో సంవాదముసేయ శక్తుం డగును గాని మఱొక విధమున నట్లు శక్తుండు గానేరఁడు. కాఁబట్టి రాజునేని సరకుసేయ నంత నిరంకుశత్వముగల యతిభావ మవశ్యముం బడవలయు నని వివేకి జనులకుం దెలుపుటకై యతిసంవాదప్రకారముం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ త్వం రాజా వయ మప్యుపాసితగురుప్రజ్ఞాభిమానోన్నతాః
ఖ్యాత స్త్వం విభవై ర్యశాంసి కవయో దిక్షు ప్రతన్వన్తి నః।
ఇత్థం మానధనాతిదూర ముభయో రప్యావయో ర న్తరం
య ద్యస్మాసు పరాఙ్ముఖోఽసి వయమప్యేకాన్తతో నిఃస్పృహాః।

టీ. త్వం = నీవు, రాజా = రాజవు, వయమపి = మేమును, ఉపా...న్నతాః— ఉపాసిత = సేవింపఁబడిన, గురు = గురువుచే లభించిన, ప్రజ్ఞా = కార్యాకార్యవివేకముగల బుద్ధియొక్క—లేక, త్రికాలగోచరబుద్ధి విశేషముయొక్క. అభిమాన = గర్వముచేత—అతిశయముచేతననుట, ఉన్నతాః = హెచ్చైనవారము, త్వం = నీవు, విభవైః = ఐశ్వర్యముల చేత, ఖ్యాతః = ప్రసిద్ధుఁడైనవాఁడవు. నః = మాయొక్క, యశాంసి = కీర్తులను, కవయః = విద్వాంసులు.

దిక్షు=దిక్కులయందు, ప్రతన్వన్తి=మిక్కిలి విస్తరింపఁజేయుచున్నవి-కాఁబట్టి మేమును ప్రసిద్ధులమైనవారమే యనుట. ఇత్థం=ఈప్రకారముగ, మానద = శత్రువులమానము ఖండించువాఁడా, ఆవయోః ఉభయోరపి = మనయిరువురకును. అన్తరం=తారతమ్యము, న అతిదూరం=మిక్కిలి దవ్వైనదికాదు-మిక్కిలి యెచ్చైనది కాదనుట, ('మానధనాతిదూరమ్' అనుచోట, మానధన=మానముచేతను ధనముచేతను, అతిదూరం = మిక్కిలి దవ్వయినది-అనఁగా మేము ప్రజ్ఞాభిమానము గలవారము నీవు ధనము గలవాఁడవు కాఁబట్టి మనయిరువురకుఁ దారతమ్యము మిక్కిలియుఁ గలదని యర్థము), అస్మాసు=మాయందు, పరాఙ్ముఖః = ఆదరములేనివాఁడవు, అసియది = అగుదువేని, వయమపి=మేమును, ఏకాన్తతః = అత్యంతము, నిఃస్పృహాః = స్పృహలేనివారము - నీయెడ నాదరము లేనివారము-లేక ఐహికవిషయములందు రక్తిలేనివారము. అనఁగా మాకు నైహికవిషయములందావంతయు స్పృహలేదు గాన నీయనాదరమువలన మాకిసుమంతయు బాధ లేదని భావము.

ఉ. రాజవు నీవు మేము గురుశ్రరాట్కలిత ప్రతిభాభిమాన వి
భ్రాజిమహోన్నతాత్ములము శ్రీభవ్యధన ప్రథితుండ వీవు స
ద్రాజి నుతించు మాయశము శ్రవ్యసువీ మనవాసి మమ్ము ని
ర్వ్యాజతఁ జూడవేని యనురాగము మాకును లేదు నీయెడన్.

టీ. నీవు రాజవు. మేము గురుసేవచేఁ బడసిన ప్రజ్ఞానిధనముచే నతిశయించినవారము. నీవు వైశ్వర్యములచేఁ బ్రసిద్ధుఁడవు. మాకీర్తులు కవులచే నలుగడల వ్యాపితమై యున్నవి గాన మేమును బ్రసిద్ధులమే. కాఁబట్టి నీకును మాకును దారతమ్యము విశేషముగా లేదు. నీవే యెక్కుడని తలంచుకొని మాయెడ ననాదరము చూపుదువేని నీయందు మాకుఁగూడ నాదరమించుకంతయు లేదు. మేము ఐహికవిషయము లన్నిటియందు రక్తియ లేనివారము గాన నీయనాదరమువలన మాకేమి నష్టియుఁ గలుగదు సుమీ.

అవ. చెప్పినవిషయమునే మఱొకరీతిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అర్థానామీశిషే త్వం వయమపిచ గిరామీశ్మహే యావదర్థం
శూరస్త్వం వాదిదర్పవ్యుపశమనవిధావక్షయం పాటవం నః।
సేవన్తే త్వాం ధనాఢ్యామతిమలహతయే మామపి శ్రోతుకామా
మయ్యప్యాస్థా న తే చేత్త్వయి మమసుతరామేషరాజన్గతోఽస్మి॥

టీ. త్వం=నీవు, అర్థానాం=ధనములకు, ఈశిషే = ఈశ్వరుఁడవగుదువు, వయమపిచ=మేమును, యావదర్థం = అర్థమువఱకు-అర్థమెంతో యంతవఱకు ననుట, గిరాం=శాస్త్రవచనములకు, ఈశ్మహే = ఈశ్వరుల మగుదుము - సమస్తశాస్త్రార్థ వైభవములను దెలియుదుమనుట, త్వం=నీవు, శూరః = శూరుఁడవు-శత్రువుల నడఁచుటయం దనుట.

సః=మాపను, వాది...విధౌ-వాది = ప్రతివాదులయొక్క, దర్ప = గర్వముయొక్క, వ్యుపశమనవిధౌ=అడంచువిధానమందు, అక్షయం=నశింపని, పాటవం=శక్తి, ఉన్నదని శేషము. త్వాం = నిన్ను, ధనాఢ్యాః = ధనాధిపతులు, సేవన్తే = కొలుచుచున్నారు. మామపి=నన్నును- మమ్మునసుట. మతిమలహతయే = బుద్ధిజాడ్యముయొక్క నివృత్తి కొఱకు, 'యస్తుపర్యటతేదేశాన్ యస్తుసేవేతపణ్డితాన్ । తస్య విస్తారితాబుద్ధి స్తైలబిన్దురివామ్భసి' అనువచనముంబట్టి బుద్ధిశుద్ధిమూలముగా జ్ఞానముం బ్రాపించుట కనుట, శ్రోతుకామాః = విననిచ్ఛగిందువారు-శుశ్రూషువు లనుట, 'గురుముఖాచ్ఛ్రోతవ్యమ్' అన్నట్లు మాముఖమువలన శాస్త్రశ్రవణము నభిలషించువారు, కొలుతురు. కాబట్టి, హేరాజన్=ఓరాజా, తే=నీకు. మయి=నాయందు, ఆస్థానచేత్ = ఆస్థ లేనియెడల, మమ=నాకు, త్వయిఅపి=నీయందును, సుతరాం=మిక్కిలియు, (న=కలుగదనుట- నీయందును నాకును ఆదరముకలుగదనుట,) అయితే, ఏషః=ఈనేను, గతఃఅస్మి= మఱొకచోటికిఁ బోవుచున్నాను, తాను నిరంకుశుఁ డగుటం దెలుపుటకై 'ఏష' యన్నాఁడు.

చ. ధనపతి వీవు మేము వివిధశ్రుతిపుంజపదార్థతత్త్వశా
సనులము నీవు శూరుఁడవు చండతరప్రతివాదిగర్వభం
జనులము మేము నిన్ను ధనకాంక్షులురు మమ్ము భజింతు రాశ్రితుల్
వినయము సేయవేని పృథివీవర సాఁగెద మీక్షణంబునన్. 52

తా. రాజా! నీవు ధనములకు నధిపతివి. మేము శాస్త్రవచనములకు వానియశేష విశేషార్థములతోఁగూడ నధికారులము. పగతుర నడఁచుటయందు నీవు శూరుండవు. ప్రతివాదుల గర్వమడంచుటయందు మేమును జెడనిపటిమ గలవారము. నిన్ను ధనము గోరువారు గొలుతురు. మమ్ము మనఃకలుషములు నశించుటకు శాస్త్రముల వినఁగోరు వారు సేవింతురు. కాబట్టి మనమిరువురము సమానులమే. నాయందు నీ కాదరము లేదేని నేను నిరపేక్షుండ నగుటచే నీయందు మిక్కిలియు నా కాదరము గలుగదు. కావున యిదె నే నొండొకచోటికిఁ బోయెద.

అవ. 'మఱొకచోటికిఁ బోయెద' మనుట యెట్లని యడుగఁగా మేము నిత్యసంతుష్టాంతరంగుల మగుటచే నెచటికిఁ బోయినను గష్ట మేమియు నుండ దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వయ మిహ పరితుష్టా వల్కలై స్త్వం దుకూలైః
సమ ఇహ పరితోషో నిర్విశేషో విశేషః।
స తు భవతు దరిద్రో యస్య తృష్ణా విశాలా
మనసి చ పరితుష్టే కోఽర్థవాన్ కో దరిద్రః॥ 53

టీ. ఓరాజా! వయం=మేము, ఇహ = ఇందు-లేక, యిపుడు, వల్కలైః=నారలచేత, పరితుష్టాః = తృప్తినొందినవారము, త్వం = నీవు, దుకూలైః = పట్టుపుట్టములచే, (పరితుష్టః = తృప్తినొందినవాఁడవు అని విపరిణామము.) ఇహ=ఇందు, పరితోషః= సంతోషము, సమః = నీకును మాకును సమానమే. విశేషః = విశేషము-నీకును మాకును భేదమనుట, నిర్విశేషః = విశేషములేనిది-భేదరహితమైనదనుట - మనమిద్దఱిసంతోషములకుఁ దారతమ్య మేమియు లేదనుట, కింతు = అయితే, యస్య = ఎవనికి, తృష్ణా ధనాశ, విశాలా=విరివియైనదో, సః=వాఁడు, దరిద్రః=పేద, భవతు=అగుఁగాక-మఱొకఁడు దరిద్రుఁడు గాఁడనుట. ఎట్లనఁగా, మనసి = మనస్సు, పరితుష్టేసతి = తృప్తిఁ బొందిన దగుచుండఁగా, కః = ఎవఁడు, అర్థవాన్ = ధనవంతుఁడు, కః = ఎవఁడు, దరిద్రః=పేదవాఁడు-ఎవఁడును గాఁడనుట, మనస్సు తృప్తినొందియుండఁగా లాభాలాభములు రెండును సమానములే యగుటంజేసి యట్టిమనస్సుగలవాఁడు ధనికుఁడును గాఁడు దరిద్రుఁడునుగాఁ డనిభావము. మేము నట్టివారమే కాన మాకొంచటికిఁ బోయి నను మాకును గష్టము లేదని భావము.

చ. కలితదుకూలవస్త్రములు గట్టిననీకును జీర్ణవల్కలం
బులు ధరియించుమాకును బ్రమోదము తుల్యము లేదు వావి య
గ్గల మగుతృష్ణ యెవ్వనికి గాఢదరిద్రుఁడు వాఁడు లేమియుం
గలిమియు నేల సమ్మదవికస్వరమానసు లైనవారికిన్. 53

తా. రాజా! మాకు నారలచేతనే తృప్తి. నీకుఁ బట్టుపుట్టములచేఁదృప్తి. కాన మఱయిరువురసంతోషములును సమానములుగానే యున్నది గాని వానియం దేతారతమ్యమును గానము, ఎవనికి ద్రవ్యమందుఁ బేరాసయో వాఁడు దరిద్రుఁడుఁ గాని, మనస్సు తృప్తినొందియుండువానికి ద్రవ్యమును లేదు దారిద్ర్యమును లేదు.

అవ. అయినను శరీరయాత్ర దుర్జనులను గొలువకయే మఱొకవిధమున జరుపఁగూడును గాన నాదుర్జనులు మాయెడల వినయము లేక నడచుకొన్నయెడల దానిని మేము సైఁపఁజాల మనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఫల మల మశనాయ స్వాదు పానాయ తోయం
క్షితి రపి శయనార్థం వాససే వల్కలం చ।
నవధనమధుపానభ్రాన్తసర్వేన్ద్రియాణా
మవినయ మనుమన్తుం నోత్సహే దుర్జనానామ్॥ 54

టీ. ఫలం = పండు, అశనాయ = (శరీరధారణమునకైన) భోజనముకొఱకు, అలం=చాలును, స్వాదు=తియ్యని, తోయం=నీరు, పానాయ = (దప్పి నడంచుటకై) త్రాగుటకు, చాలును, క్షితిరపి=భూమియు, శయనార్థం = పరుండుటకు, చాలును,

వల్కలం=నారయు, వాసనే=(కప్పుకొనుటకై) పుట్టముకొఱకు, చాలును. ('శయ న మవనిపృష్ఠం వల్కలేవాససీచ, అనుచో, అవనిపృష్ఠ=భూతలము, శయనం=పరుపు, వల్కలే = రెండునారలు, వాసీచ = రెండువస్త్రములు - పరుపు రిత్తనేలయుఁ గట్టుకొనుటకు రెండునారపట్టలును జాలు నని యర్థము.) కాఁబట్టి, నవ...యాణాం-నవ=క్రొత్తగాఁ గలిగిన, ధన=ద్రవ్య మనెడి, మధుపాన = మద్యముఁ ద్రాగుట చేత, భ్రాన్త=దారితప్పిన-తడఁబాటునొందిన, సర్వే = సమస్తమైన, ఇన్ద్రియాణాం = ఇంద్రియములు ,గలవారికి-మద్యము త్రాగుటచే నెట్లో నడిమంతరమున వచ్చినధనము చేతను అట్లే యింద్రియములు తడఁబడునుగనుక నవధనము మద్యపానముతోఁ బోల్పఁ బడినది, ఇట్టివారైన, దుర్జనానాం=దుష్టులయొక్క, అవినయం = అణఁకువలేమిని-ఉద్ధతిననుట, అనుమన్తుం = అంగీకరించుటకు, న ఉత్సహే = ఉత్సహింపను-పూనననుట. బ్రదుకుటకు గత్యంతరముండఁగా వారియుద్ధతిని సైచుకొనవలసినదేలయని భావము.

చ. ఫలములు చాలు జీవికకుఁ ద్రాగనముసేయ జలంబు చాలు వ
ల్కలములు చాలుఁ గట్టుటకు క్ష్మాతలముల్ శయనింపఁ జాలు ని
ష్ఖలనవవిత్తశీధురసపానవిజృంభితమోహలీనచి
త్తు లగునికృష్టభూపతులదుర్ణయ మించుకయున్ సహింతునే. 54

తా. దేహధారణమునకై భుజించుటకుఁ బండ్లు చాలును. దప్పితీఱఁద్రావుటకుఁ దియ్యనినీరుచాలును. పరుండుటకు పట్టినేల చాలును. కట్టుకొనుటకు నారలు చాలును. ఇట్లు దుర్జనులను గొలువకయే దేహయాత్ర జరుపుటకు నయితికలిగియుండఁగా నడిమంతరపుసిరిచేఁ గన్నుఁగానక కల్లుద్రాగినవానివలె నింద్రియములెల్లఁ దడఁబడుచుండు దుర్జను లుద్ధతిం జూపిరేని దాని నెట్లును సైపఁజాలఁడను.

అవ. ఈయర్థమునే వేఱొకవిధమునఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ *అశ్నీమహి వయం భిక్షా, మాశావాసో వసీమహి
శయీమహి మహీపృష్ఠే, కుర్వీమహి కి మీశ్వరైః॥ 55

టీ. వయం=మేము, భిక్షాం = భిక్షాన్నమును, అశ్నీమహి = భుజింతుము. ఆశావాసః = దిక్కులనెడిపుట్టమును, వసీమహి = కట్టుకొందుము-దిగంబరుల మగుదుమనుట,

---

* ఇందుఁ బ్రతిపాదింపఁబడిన స్థితియే బ్రహ్మనిష్ఠుని లక్షణము. ఇదియే 'యేన కేన చిదాచ్ఛన్నో యేనకేనచిదాశితః।యత్రక్వచన శాయీ స్యాత్తందేవా బ్రాహ్మణం విదుః' అని మహాభారతోద్యోగపర్వమునను, 'సంవీతో యేనకేనాశ్న న్భక్ష్యం వాభక్ష్యమేవవా శయానో యత్ర కుత్రాపి సర్వాత్మా ముచ్యతేఽత్ర సః', అని శివగీతయందును జెప్పఁబడియున్నది.

మహీపృష్ఠే = భూతలమున-వట్టినేలమీఁద ననుట, శయీమహి = పరుండుదుము. కాఁబట్టి, ఈశ్వరైః = అధిపతులతో-రాజులతో, కిం=ఏమి, కుర్వీమహి=చేయఁగలము - వారివలన మాకేమియుఁ బ్రయోజనము లేదని భావము.

తే. చేరి భిక్షాన్న మారగింౘ నెదము మేము
కట్టెదము దిక్కు లనియెడి ౘ కలిత శాటిఁ
బవ్వళించెద మిల యను ౘ పాన్పుమీఁద
నేమికార్యము మాకు న ౘ రేంద్రులందు. 55

తా. బిచ్చమెత్తి పొట్టఁబోషించుకొందుము. దిక్కులనే వలువగాఁ గట్టుకొందుము. వట్టినేలమీఁదఁ బరుండుదుము. ఇట్టిమాకు రాజులతోఁ బనేమియున్నది.

అవ. తాము రాజును దర్శించుటకుఁ దగువారము కామని తెలుపుమిషచే నాతని నిందించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ న నటా న విటా న గాయకా, నచ సభ్యేతరవాదచుఞ్చవః ।
నృప మీక్షితుమత్ర కే వయం, స్తనభారానమితా న యోషితః ॥

టీ. వయం=మేము, నటాః=నటులము, న=కాము - వివిధవేషములు ధరించి విచిత్రనాట్యములచే నయనానందము గూర్చువారము గామనుట, విటాః = విటులము-ముఖస్తుతులు సేయువారము-లేక, నాయకునకు నాయిక ననుకూలింపఁజేయు*ఏకవిద్యులగు విటులమనియు నర్థము, న= కాము, గాయకాః=పాడువారము-సంగీతకుశలులమై కర్ణానందము సేయువారమనుట, న=కాము, సభ్యే...చుఞ్చవః-సభ్య ఇతర=సజ్జనులకంటె నితరులైనవారియొక్క - ఏవగింపుమాట లాడువారేకాని శాస్త్రసంవాదులు కానివారనుట, ఇట్టివారియొక్క, వాద=వాక్యములచేతఁ చుఞ్చవః = సమర్థులమైన వారము-మనస్సునకు వినోదము కలిగించు హాస్యకారుల మనుట, న = కాము. ('సభ్యేతరద్రోహానిబద్ధబుద్ధయః' అనుచో ఇతరులను ద్రోహముసేయుటయందు మిక్కిలి కట్టఁబడిన బుద్ధులు గలవారు, న=కాము. అనియర్థము), స్తనభార ఆనమితాః = చన్నులబరువుచేఁ గొంత వంగిన, యోషితః = స్త్రీలును, న=కాము. సంరంభసంభోగమునకుఁ దమి కొల్పువారమును గామనుట, కాఁబట్టి, నృపం = రాజును, ఈక్షితుం = చూచుటకు

* నాయకులకు నాయిక ననుకూలించుటయందు సహాయులగువారు పీఠమర్ద, విట, చేట, విదూషకు లని నలుగురు. అందు, 'కిఞ్చిదూనః పీఠమర్దః ఏకవిద్యో విటః స్మృతః। సన్ధానకుశల శ్చేటో హాస్యప్రాయో విదూషకః' ప్రధాననాయకునికి గుణములందుఁ గొంతతక్కువయయినవాఁడు పీఠమర్దుఁడు. నాయకుని కుపయుక్తములగు నృత్తగీతాదివిద్యలయం దొకవిద్యమాత్ర మెఱింగినవాఁడు ఏకవిద్యుఁ డనఁబడు విటుఁడు. తక్కిన వారిలక్షణములు సుగమములు.

దర్శనముసేయుటకనుట, ఈ ఇందు - ఈచెప్పఁబడిన నటవిటాదులందు, వయం = మేము, కే=ఎవ్వరము-వారిలో నెవ్వరును గామనుట. వారిలో నొకరుగా నుందుమేని రాజదర్శనమునకు యోగ్యులము కుదుమని భావము. రాజు అసభ్యులకే యవకాశ మొసంగునుగాని సభ్యులకు గాదని తన్నిందసూచితమగుచున్నది. ('నృపసద్మని నామకే వయమ్' అనుచో నృపసద్మని=రాజునింట, వయం=మేము, కేనామ=ఎవరుదా నగుదుము - ఎవ్వరును గామనుట, ఎందులకును గొఱగా మని భావము).

క విటగాయక వైతండిక
నటజనులము గాము పృథుఘనస్తనసమితో
త్కటవారకాంతలము గా
మటుగావున నృపునిఁ జూడ నగునే మాకున్. 56

తా. రాజుదర్శనముం బడయుటకుఁ గంటికింపుగా వేసములు వైచి వింత లుగా నాడు నటులైనను, నాయిక ననుకూలించుటయందు సాయపడు విటులైనను, జెవికింపుగాఁబాడు గాయకులైనను, ముఖస్తుతులు మదికింపుగాఁ బ్రేలుచుండువారైనను, రతిసుఖ మొసంగు బలితంపుగబ్బిగుబ్బలాంద్రయినను గావలయు, వీరియందు మేమె వ్వరమును గాము. కాన రాజును దర్శింప మేము దగువారము కాము.

అవ. రాజనిందయే నాలుగుశ్లోకముల విస్తరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ విపులహృదయైర్ధన్యైః కైశ్చిజ్జగజ్జనితం పురా।
విధృత మపరైర్దత్తం చాన్యైర్విజిత్య తృణం యథా।
ఇహ హి భువనాన్యన్యే ధీరా శ్చతుర్దశ భుఞ్జతే
కతిపయపురస్వామ్యే పుంసాం క ఏష మదజ్వరః॥ 57

టీ. విపులహృదయైః = ఉదారములైనమనసులు గలవారగు, కైశ్చిత్ ధన్యైః= కొందఱు ధన్యులచేత - ధన్యాత్ములగు ప్రజాపతులచేత ననుట, పురా = ముందు-సృష్టి కాలమందనుట, జగత్=జగము, జనితం=పుట్టింపఁబడినది. అపరైః = మఱికొందఱి చేత-పాలకులైన విష్ణుప్రముఖులైనవారిచేత, విధృతం = పాలింపఁబడినది. అన్యైః = మఱియితరులచేత-పరశురామాదులచేతననుట, విజిత్య = జయింపఁబడి, తృణంయథా = గడ్డివలె, దత్తం=(బ్రాహ్మణులకు) ఒసఁగఁబడినది, ఇహహి = ఇందే-ఈలోకమందే యనుట' అన్యేధీరాః=ధీరులైన మఱికొందఱు-బలిప్రముఖులనుట, చతుర్దశ భువనాని= పదునాలుగు జగములను, భుఞ్జతే=అనుభవించుచున్నాఁరు-ఇప్పుడు ననుట, కతిపయ పురస్వామ్యే = కొన్నిపట్టణములయొక్క యధిపతిగా నుండుటయందు - కొన్నిపట్ట ణము లేలఁగలుగఁగానే యనుట, పుంసాం=మనుష్యులకు, ఏషః = ఈకనఁబడుచున్న, మదజ్వరః=మద మనెడి జ్వరము - దర్పాతిశయ మనుట-మదము బుద్ధిభ్రంశము కలిగిం

చుటచే జ్యాగముగా రూపింపఁబడినది, కః = ఏమి, ఎందుల కనుట, వారల కీ పెగర్వముపలనఁ బ్రయోజనము లేదని భావము.

ఉ. అంచితబుద్ధు లైనమనుజాధిపతుల్ జగ మెల్లఁ దొల్లి ని
ర్మించిరి దానిఁ గొందఱు భరించిరి యిచ్చిరి కొంద ఱర్థికి
న్మించి జగంబు లన్నియు ననున్ నెమ్మి భుజించుచుఁ గొందఱుండఁగాఁ
బంచపపట్టణేశుల కపారమదజ్వర మింత యేటికిన్. 57

తా. ఈ జగత్తు మొదట మహానుభావులగు కొందఱు ధన్యులచే సృజింపఁ బడినది. పిదప మఱికొందఱిచే నిది పాలింపఁబడినది. ఆవ్వల మఱికొందఱు దీని జయించి గడ్డిపరకవలె దానము సేసిరి. ఇప్పుడును మఱికొందఱు ధీరులు పదునాలుగు లోకములను బాలించుచున్నారు. మహాత్ము లిట్లుండఁగా నేఁడో నాలుగయిదు పట్టణము లేలునంతపదవి కలిగెనా మనుజులు మదాంధు లయి కన్నుఁ గానకుందురు.

శ్లో॥ అభుక్తాయాం యస్యాం క్షణమపి న యాతం నృపశతై
ర్భువ స్తస్యా లాభే క ఇవ బహుమానః క్షితిభృతామ్।
తదంశస్యాప్యంశే తదవయవలేశేఽపి పతయో
విషాదే కర్తవ్యే విదధతి జడాః ప్రత్యుత ముదమ్॥ 58

టీ. నృపశతైః = వందలకొలఁదిరాజులచేత, యస్యాం = ఏది ఏభూమి యనుట, అభుక్తాయాం సత్యాం = అనుభవింపఁబడని దగుచుండఁగా, క్షణమపి = క్షణమంతకాలముకూడ, యాతంన - జరుపఁబడదో - ఏది క్షణకాలమైనను రాజులసేవలచే నేలఁబడకుండినది కాదో యనుట - దేనిని ప్రతిక్షణమును రాజులు పెక్కండ్రు నేలుచునే యుందురో యనిభావము, తస్యాః భువః = ఆభూమియొక్క, లాభే = ప్రాప్తియందు - క్షణము సేపుకూడ నవకాశములేక పెక్కండ్రు రాజులచే ననుభవింపఁబడుచునే యుండు నట్టిభూమిని బడయుటవలన ననుట, క్షితిభృతాం = రాజులకు, బహుమానః = శ్లాఘ్యము - పేర్మి, క ఇవ = ఏమిదా - ఏమియు లేదనుట - అందఱికి నిది సాధారణమైయుండుటచే నేరాజునకును దీనివలన నొకయతిశయము కలుగదనిభావము. అయితే, తదంశస్య = ఆభూమిలోని భాగముయొక్క, అంశేఽపి = భాగమునందును, తదవయవలేశేఽపి - తత్ = ఆభాగముయొక్క, అవయవ = ఒకకొంతభాగముయొక్క, లేశేఽపి = ఒక్కింత యందును - ఓవ్వంతమాత్ర మైనయొక మూలయందు ననుట, పతయః = అధిపతులు - రాజులు, విషాదే = దుఃఖము, కర్తవ్యేసతి = చేయఁదగినదై యుండఁగా - మిక్కిలియుం గొంచెమైన భూభాగమునకే మన మధిపతులమైతిమి గదా యని దుఃఖపడవలసియుండఁగా ననుట, జడాః సన్తః = మందులై - బుద్ధిహీనులై యనుట, ప్రత్యుత = విపరీతముగా - విషాదముపడుటకు మాఱుగా ననుట, ముదం = సంతోషమును, విదధతి = చేయుదురు.

భూమియో పెక్కండ్రచే నెడతెగక భుజింపఁబడుచుండునది. అదియును బూర్ణముగాఁగాక అందు నేదోయొకపాలులోఁ బాలుగాని, ఆపాలులోనొక పాలైనచోటిలో నేదోయొకమూలగాని తను కేలుటకుఁ గలిగినా యిసీ! పెక్కండ్రచే భుజింపఁబడిన దానిలోని పాలిలోను మిక్కిలి యల్పతిపాలికే మనము పతులమైతిమే యని దుఃఖింపక మనము రాజులమని యుబ్బుచున్నారు. వీరియవివేకమే మనవచ్చునని యాశయము. 'ప్రత్యేతే ష్యఞ్వైపరీత్యే' అని గణవ్యాఖ్యానము.

చ. ఎడ నిమిషంబు లేక ధరణీశశతంబు భుజించుచున్నయి
ప్పుడమి లభించినన్ మహిమ పొందునె రాజుల నేల తున్కలో
నడరు లవంబులోఁ దునియఁ దోకమూలకు నాథులైనవా
రడలక వైపరీత్యమున హర్షముఁ జెందుదు రెంత మందులో. 58

తా. భూమండలమంతయుఁ బ్రతిక్షణమును పెక్కండ్రు రాజులచే నేలంబడుచునేయుండునది కాని వారు దాని నేలనిక్షణ మొకటియులేదు. కాబట్టి యిట్టి భూమియంతయుఁ గలిగినను రాజులకేయతిశయమును గలుగదు. ఇట్టిభూమిలోని భాగములో నొక పాలుగాని, యాపాలిలోని యొకపాలుయందొకానొకమూలగాని యలఁ గలిగినంతనే మూఢులు కొంద అంతయల్పమునకుఁ దాము పతులైనందులకు పరమటకు మాలుగా మిక్కిలి యుబ్బునొందెదరు. ఏమి వీరియవివేకము!

అవ. క్షుద్రులగు రాజులవార్త యటుండఁగా వారిని యాచించి బ్రతుకువారు. వారికంటెఁ బరమక్షుద్రులని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మృత్పిణ్డో జలరేఖయా వలయితః సర్వోఽప్యయం నన్వణుః
స్వాంశీకృత్య సఏవ సంయుగశతై రాజ్ఞాం గణై ర్భుజ్యతే।
నో దద్యుర్దదతేఽథవా కిమపి తే క్షుద్రా దరిద్రా భృశం
ధిగ్ధిక్తాన్ పురుషాధమాన్ ధనకణం వాఞ్ఛన్తి తేభ్యోఽపియే॥ 59

టీ. జలరేఖయా = సముద్రాకారముగానుండు నీటిరేకచే, వలయితః = చుట్టఁబడిన-ముద్దగాఁ గూర్పఁబడిన యని యర్థాంతరము, అయం = ఈ, సర్వోఽపి=సమస్తమునైన, మృత్పిండః = భూమియనెడి మట్టిముద్ద - నీటిచేఁ గూర్పఁబడిన మట్టిముద్దయుంబోలె సముద్రజలముచేఁ గూర్పఁబడిన మట్టిముద్దయగు నీపుడమి యని చమత్కారము ధ్వనించెడి, భూమిని మృత్పిండ మనుట అతిశయము కామిని చూపుటకొఱకు; జలరేఖచే వలయితమనుట కొలఁది యిడరానిది కాక యొకకొలఁదికి లోనైనదని తెలుపుటకొఱకు నని తెలియునది. ఇట్టిభూమి, అణుఃనను=అణువేకదా-మిక్కిలియు స్వల్పమే యగునను, సఏవ = అదియు - అట్టి యతిస్వల్పమైన మృత్పిండ మాత్రమేయనుట, రాజ్ఞాంగణైః=రాజులసమూహముచేత, సంయుగశతైః = హింసాప్రచురములైన వందల

ందియుద్ధములచేత, స్వాంశీకృత్య = తనతన భాగములుగాం జేయంబడి-తమతమ వంతభాగములుగా భాగించుకొని యనుట, భుజ్యతే = అనుభవింపంబడుచున్నది. ('స్వాంశీకృత్య తమేవ సమరశతై రాజ్ఞాం గణా భుఞ్జతే' అనుచో రాజులసమూహములు వందలకొలందియుద్ధములచే దానినే తమతమవిగాం జేసికొని యనుభవించునని యర్థము). తే=వారు-భూమి సంతయుంగాక నందులో నొకానొకపాలును బొందుటకై యనేక ప్రాణులను జంపునట్టి యారాజులు, కిమపి=కొంచెమైనను, దదత్యః=(ఇంక)ఇయ్యరు, అథవా=లేక, దదతే=ఇప్పుడిచ్చుచున్న వారును గారు. కావునట్టి, భృశం = మిక్కిలి; క్షుద్రాః = నీచులును, దరిద్రాః = పేదలును, అగుదురు, అనేక యుద్ధములం బడి యార్జించినస్వల్పపిండమును ననుభవించువా రగుటచే క్షుద్రులును, దానియందుగూడ నంశములే గలవారుగాన దరిద్రులునని భావము. కావుననే యొకరికిప్పుడును బెట్టరు, మఱెప్పుడును బెట్టంబోరు అని యర్థము. తేభ్యోఽపి=ఇట్టివారి వలనంగూడ, యే=ఎవరు, ధనకణాన్=ద్రవ్యలేశమును-అధికముగా నొసంగు దాతృత్వము లేమిచే అత్యల్పధనము ననుట, వాఞ్ఛన్తి=కోరుదురో, తాన్ పురుషాధమాన్=ఆ నికృష్టమనుష్యులను-అట్టి వారిం గూర్చి యనుట, ధిక్ధిక్=చీచీ-మోంచేతిక్రింది నీటిని ద్రాగునట్లు అతినీచమైన యిట్టియాచన సేయువా రారాజులకంటెం బహునీచులు గాన ఇమ్మడిగా వారు నింద్యులని భావము. తమతమ కాలినపొట్ట ప్రోచికొనుటయు ప్రయోజనముగాం జేసి పురుషార్థములను గాంచుక్షుద్రయాచనను దూలంబుచ్చి స్వతస్సిద్ధానందముచే నేకలంక లేనినెమ్మది నొందించి పురుషోత్తములను గావించుయతిత్వమే బ్రతుకుందెరువుగాం గయికొనవలయు నని భావము.

చ. తగ జలరేఖచే నలుగడ ♦ తం బగుకొంచెపు మంటిముద్దకై
జగడములాడి యాడి పెలు ♦ చం విభజించి భుజించుచున్నదు
ర్భగనృపు లిచ్చువారె తలం ♦ పం గడు నీచులు వారియందు నో
ప్పుగ ధనలేశకాంక్ష గల ♦ పూరుషులుం గనుహీనులే కదా. 59

తా. ఈపుడమి వట్టిపెనుమట్టిముద్దయేకాని వేఱుకాదు. అదియును గొలంది లేనిదికాక నలుగడల సముద్రజలములచేం జుట్టంబడి కొలందికి లోనైయున్నది. అది యంతయును మొత్తమునను మిక్కిలియు స్వల్పమైనదే. ఏలనం బెక్కురాజులు లెక్క లేనియుద్ధములాడి దానిని దమతమవిగా రచించుకొని యనుభవించుచున్నారు. వారట్లామట్టిపెళ్ళకై యటు పోట్లాడినవారుగాన క్షుద్రులును, అదియును బూర్ణముగాం గాక యందొక్కొక్కపాలేగలవారుగాన దరిద్రులు నగుదురు. కాన వా రొకరి కిప్పుడును బెట్టరు; ఇంకం బెట్టువారును గారు. అట్టివారిని బోయి-యాచించుహీనులు వారికంటె నీచులుగాన మఱిమఱి నిందింపందగినవారే యగుదురు.

అవ. వేయేల, వానిజన్మమే సార్థక మనుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స జాతః కోఽప్యాసీ న్మదనరిపుణా మూర్ధ్ని ధవళం
కపాలం య స్యోచ్చై ర్వినిహిత మలఙ్కారవిధయే।
నృభిః ప్రాణత్రాణప్రవణమతిభిః కైశ్చి దధునా
నమద్భిః కః పుంసా మయ మతులదర్పజ్వరభరః॥ 60

టీ. యస్య=ఎవనియొక్క, ధవళం = తెల్లనైన, కపాలం = తలపునుక, మదన రిపుణా=మన్మథునికి శత్రువైనశివునిచేత, ఉచ్చైః = పొడవుగా-అన్నిటికంటె నతిశయించినదిగా, మూర్ధ్ని=శిరస్సునందు, అలఙ్కారవిధయే = భూషణముగా విధించుటకొఱకు-సొమ్ముగాననుట, వినిహితం = పెట్టుకొనఁబడినదో-శివుఁడు కపాలశేఖరుఁడు గావునను యుద్ధమున హతులైనవారి కపాలముల నతఁడు సొమ్ములుగాఁ దాల్చుటం జేసియు నట్టివనిపునుక నాదేవుండు సొమ్ముగాఁ దలయందుఁదాల్చునోయని యర్థము, *సః=ఆ, కోఽపి=ఒకానొకఁడే, జాతః ఆసీత్ = జన్మించినవాఁ డయ్యెను-సఫలమైన జన్మముగలవాఁ డయ్యెను - తక్కినవారిజన్మములు సఫలములైనవి గావని యర్థము. అయితే, అధునా=ఇప్పుడు, ప్రాణ...మతిభిః-ప్రాణత్రాణ=తుచ్ఛములైన ప్రాణములను రక్షించుకొనుటయందు, ప్రవణ = ఆసక్తమైన, మతిభిః = మనస్సులు గలవారును, కావుననే, నమద్భిః=నమస్కరించువారును, అగు, కైశ్చిత్=కొందఱు, నృభిః=మనుష్యులచేత-కొందఱుమనుజులు బ్రతుకకొఱకుఁ దమను మ్రొక్కునట్టి కారణముచేత ననుట, ఇచట హేతువునందుఁ దృతీయ, పుంసాం=మనుష్యులకు, అయం=ఈ, అతుల...భరః-అతుల=ఎనలేని, దర్ప=గర్వమనెడి, జ్వరభరః=జ్వరాతిశయము-మిక్కుటపు జ్వరమువలె తబ్బిబ్బుపఱుచుగర్వ మనుట, కః=ఏమి-ఎందులకనుట, మరణించినపిదపఁగూడ నెవని శిరసు ఆదరపూర్వకముగా మిక్కిలి యుపాదేయ మగునో వానిజన్మమే సార్థకము. వాఁడే పురుషోత్తముఁడు. తక్కినవారెల్ల నిష్ఫలజన్ములును బురుషాధములు నగుదు రని భావము.

చ. అతఁడు సుజన్ముఁ డెవ్వని స దంచిత శుభ్రకపాల ముద్రి జా
పతి కుతుకంబుతోడఁ దల పై ధరియించె విభూషణంబుగా
క్షితిపయిఁ బ్రాణరక్షణము సేయుటకై తనుఁ జేరి కొందఱా
నతు లయి రంచు దుర్మదఘనజ్వర మేటికి మానవాళికిన్. 60

* శివుఁడు యుద్ధహతులైనవారికపాలములు సొమ్ములుగాఁ దాల్చుటగలదు. అయిన నిచట నొకకపాలమె తాల్చునట్లు చెప్పఁబడియున్నది ఇందులకుఁ బ్రమాణము గానరాదు. మఱియుఁ గపాలములను సరులుగాఁ దాల్చుటేకాని తలయందుఁ దాల్చుట విచారణీయము.

తా. ఎవని తెల్లనితలపుఱ్ఱను శివుఁడు సొమ్ముగాఁ దనతలయందుఁ దాల్చెనో వాఁ డొక్కఁడే సార్థకజన్ముఁ డయ్యెను గాని తక్కినవా రందఱును సార్థకులు గారు. ఇప్పుడో కొందఱుమనుష్యులు పొట్టపోసికొనుటకై యెవరేని కొందఱు తమను బ్రోతురని, తామే సార్థకజన్ములుగాఁ దలఁచి కన్ను మిన్ను గానక క్రొవ్వెదరు. ఇది యెందులకో తెలియరాదు.

ఇది వైరాగ్యశతకమున యతినృపతిసంవాదవర్ణనమున్నదిపష్ఠదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - మనస్సంబోధననియమనము.

అవ. మనస్సును నియమింపంజాలువాఁడే యతి యగుం గానయతిని గుఱించినప్రసక్తి యైనపిదప మనోనియమనముఁ జెప్పం బూని మనస్సును సంబోధించుచు దాని నియమించుప్రకారముం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో. *పరేషాం చేతాంసి ప్రతిదివస మారాధ్య బహుధా
ప్రసాదం కిం నేతుం విశసి హృదయ క్లేశకలిలమ్।
ప్రసన్నే త్వ య్యన్తః స్వయ ముదితచిన్తామణిగుణే
విముక్తః సఙ్కల్పః కి మభిలషితం పుష్యతి న తే॥ 61

టీ. హేహృదయ=ఓమనసా, ప్రతిదివసం = ప్రతిదినమును, బహుధా = అనేకవిధములచేత, పరేషాం=ఇతరులయొక్క, చేతాంసి = మనస్సులను, ఆరాధ్య = ఆరాధించి-తత్కాలమునకుఁ దగిన యనువర్తనములచే అభిముఖములుగాఁ జేసికొని, ప్రసాదం=తేటదనమును-సంతోషము ననుట, నేతుం = పొందించుటకు, క్లేశకలిలమ్ = కష్ట

---

* ఈశ్లోకమున నుత్తరార్థమునకు

'ప్రసన్నే త్వ య్యన్తః స్వయ ముదితచిన్తామణిగణో వివిక్తః సంకల్పః కిమభిలషితం పుష్యతి న తే॥' అని పాఠాంతరము. అప్పుడు, అన్తః = లోపల, ప్రసన్నే త్వయిసతి = నీవుప్రసన్నమైయుండఁగా, స్వయం=తనంత, ఉదితచిన్తామణిగణః = పుట్టినచింతామణులసమూహమైనదియు - పెక్కుచింతామణులవలె సకలవాంఛితములనొడఁగూర్పఁజాలినదియు, వివిక్తః = నిర్మలమైనదియు, అగు, సఙ్కల్పః = ఇచ్ఛావిశేషము, నీకోరికను దేనిని బూరింపదని యర్థము. నీవు లోనఁ బ్రసన్నమైతివేని పెక్కుచింతామణులవంటిదైన నీవిమలసంకల్పము కోరినదానినెల్ల నొడఁగూర్చు నని తాత్పర్యము ప్రసన్న మగుచిత్త మేది తనలో సంకల్పించిన నది సమకూఱు ననుట.

ములగజిబిజిని, కిం=ఏల, విశసి = చొచ్చుచున్నావు? ఒకరిమనస్సు నెట్లో ముకావించి కోరికలనొడగూర్చుకొందునందువేని, అన్తః=లోపల, స్వయం=తగిన ఉది...గుణే-ఉదిత = పుట్టిన, చిన్తామణిగుణే = చింతారత్నముయొక్క గుణములు, చింతామణివలె సకలార్థములనొసగూర్చునట్టిదైయనుట, త్వయి = నీవు, ప్రసన్నే సతి ప్రసన్నమగుచుండఁగా-నీవు ప్రసన్నతనొంది దానివలనఁ జింతామణింబోలె కోరికలెల్లనొడఁగూర్పఁజాలినదికాఁగా ననుట, విముక్తః సఙ్కల్పః = త్యజింపఁబడినకోరిక-కోరికలనెల్లపరిత్యజించుట యనుట, తే = నీయొక్క, అభిలషితం=కోరినదానిని, కిం= దేనిని, నపుష్యతి = పూరింపదు-నీవు కోరినవానినెల్ల నొడఁగూర్చుననుట-మనస్సు ప్రసన్నతనొందఁగా కోరుట కేదియుఁగలుగదుగాన కోరికలన్నియు వీడును, అట్లువీడియు కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటవలన నెట్టితృప్తి కలుగునో యట్టితృప్తియే కలుగును కావున కోరికలన్నియు వీడుట (అనఁగా సంకల్పము విముక్తమగుట) కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటతో సాటియగును. కావుననే విముక్తమైన సంకల్పము ఏకోరికను బూరింపదు అనఁబడియె. ఇదియె 'విహాయ కామాన్ య స్సర్వాన్ పుమాంశ్చరతి నిస్స్పృహః। నిర్మమో నిరహఙ్కార స్సశాన్తి మధిగచ్ఛతి॥ ఏషా బ్రాహ్మీస్థితిః పార్థ నైనాం ప్రాప్య విముహ్యతి' అని గీతయు; 'యదా సర్వే ప్రముచ్యన్తే కామాయేఽస్య హృదిస్థితాః। అథ మర్త్యోఽమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుతే' అని కఠోపనిషత్తును ప్రతిపాదించెడి, లేక. సంకల్పమనుటకు 'మనః సర్వేభ్యో గేభ్యః స్పృహయతి న సఙ్కల్పవిరతమ్' చండకౌశికము; 'సఙ్కల్పప్రభవాన్ కామాం స్త్యక్త్వా సర్వా నశేషతః' గీత-అనుచోఁ గలప్రయోగములంబట్టి మనోవ్యాపారములని యర్థము. కావున మనస్సుయొక్క (విముక్తః సఙ్కల్పః) వ్యాపారము వీడినదై యది ప్రసన్న మగునేని కోరికలన్నియు నొడఁగూడు నని యర్థాంతరము.

చ. పరులమనంబు లోలబహుశుభంగులఁ గొల్చి ప్రసన్నతాగుణ
స్ఫురణ వహింపఁ జేయుటకుఁ శ్రీ బూనఁగ నేటికి నీవు చిత్తమా
స్థిరముగ సుప్రసాదము భజించి నిలింపమణీగణోదయ
స్ఫురితగతిన్ మనోరథము శ్రీ సొంపు వహింపదె నీకు మేలుగన్. 61

తా. మనసా! ఇతరులమనస్సులను బలువిధములఁ గొలిచి వానిని బ్రసన్నములుగాఁ జేయుటకై పెనుఁగష్టములపాలు పడెదవేల? నీవే ప్రసన్నమై చింతామణి వంటిగుణములం బడసితివేని కోరికలన్నియు విడివడి నెమ్మది కలుగును. దానిచేఁ గోరికలన్నియు నొడఁగూడినవే యగును.

అవ. ఇట్లు మనః ప్రసాదమునం గలగుణమును జెప్పి యిపుడా మనంబుయొక్క యవగుణమును జెప్పుచున్నాఁడు.

పరిభ్రమసి కిం వృథా క్వచన చేత్త విశ్రామ్యతాం
స్వయం భవతి యద్యథా భవతి తత్తథా నాన్యథా।
అతీత మననుస్మర న్నపి చ భావ్యసఙ్కల్పయ
న్నతర్కితసమాగమా ననుభవామి భోగా నహమ్॥ 62

టీ. హేచిత్త=ఓమనసా; వృథా=వ్యర్థముగా, కిం=ఏల, పరిభ్రమసి = తిరుగాడు చున్నావు-ప్రయోజనము లేమిచే నూరక తిరుగఁదగదని భావము. అయితే చేయఁ దగినదేమి యనఁగాఁజెప్పుచున్నాఁడు, క్వచన = ఒకానొకచో, విశ్రామ్యతాం = విశ్ర మింపఁబడునుగాక-స్వస్థానమందే నిచ్చలు నెలకొనియుండువుగాక యనుట. ఇట్లు చేసినయెడ కార్యసిద్ధి యెట్లనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు. యత్ = ఏది-ఏవస్తువు - లేక ఏకార్యము, స్వయం = తనంతే-స్వభావముచేతనే, యథా = ఎట్లు, భవతి = అగునో తత్ = అది, తథా = అట్లే తనప్రకృతిచొప్పుననే, భవతి=అగును. న అన్యథా(భవతి), =మఱొకవిధముగాఁగాదు, 'యద్భావితద్భవత్యేవ' అన్నట్లు అన్నియు దైవాయత్తముగా నేరీతిని గలుగనున్నదో యారీతినే కలుగునుగాని వేఱొకరీతిని కలుగదు. కాన దానికై పాటుపడక యూరక విశ్రమించియుండుమని సంబంధము. అట్లు విశ్రమించుట యందుఁగలఫలముం జెప్పుచున్నాఁడు. అహం = నేను, అతీతం = కడచినదానిని అననుస్మరన్ =తలఁచుకొనకయు - కడచిపోయినదానినిగుఱించి శోకింపకయు ననుట. భావిచాపి = కలుగనున్నదానిని, అసఙ్కల్పయన్ =సంకల్పించుకొనకయు-కోరకయు ననుట, అతర్కితసమాగమాన్ = ఊహింపఁబడనిరాకలు గలిగిన - తలంపఁబడకయే ప్రాప్తించునట్టి యనుట, భోగాన్ = విషయసుఖములను, అనుభవామి=అనుభవించెదను-దైవికముగా లభించినవానితోఁ దృప్తినొందియుండెదను కాన నాకై నీవలదుకువలదని భావము. ('అతర్కితగమాగమా ననుభవ స్వభోగానిహ' అనుచో, ఇహ = ఈపుడిమి యందు, అతర్కిత=ఊహింపరాని, గమ ఆగమాన్ = పోకయు రాకయుఁ గల, స్వభోగాన్=నిభోగములను, అనుభవ=అనుభవింపు మని యర్థము), ఇట్లుచేసిన 'యోన హృష్యతి నద్వేష్టి నశోచతి నకాఙ్క్షతి । శుభాశుభపరిత్యాగీ భక్తిమాన్యః సమేప్రియః' అనుభగవద్వాక్యము చొప్పునను 'గతార్థా న్నానుశోచన్తి నార్థయన్తే మనోరథాన్ । వర్తమానేన వర్తన్తే తేన మేప్రాణవాః ప్రియాః॥' అనువచనమునను పరమేశ్వరుని కవ శ్యము ప్రియుఁడనగుదునని భావము.

ఉ. ఏల పరిభ్రమించెద వ ∫ నేకవిధంబుల వెఱ్ఱిచిత్తమా
తాలిమి విశ్రమింపు మొక ∫ తావున యత్నము లేకయే యగున్
మేలును గీడు నేఁ దలఁప ∫ మించినకార్యము భావికార్యమున్
లాలసవృత్తిఁ గోర విధి ∫ లబ్ధఫలంబులు నే భుజించెదన్. 62

తా. చిత్తమా! ఊరక నాకై యేల నలుగడల భ్రమించెదవు? ఇక విశ్రమింపుము. ఏది యెట్లు జరుగనున్నదో యది యట్లేజరుగుచునుగాని వేఱొకలా జరుగదు. కావున నీపాటులవలన నీకు విశేష మేమియుఁ గలుగఁబోదు. నీవు దిగా నిలుకడనొందుదువేని నేను గడచినదానికి వగవక కలుగనున్నదానికై పోటులు సేయక దైవికముగాఁ గలిగినభోగములనే తృప్తితో ననుభవించెద.

అవ. ఇప్పుడు విశేషించి సంబోధించురీతినే చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతస్మా ద్విరమేన్ద్రియార్థగహనా దాయాసకా దాశ్రయ
శ్రేయోమార్గ మశేషదుఃఖశమనవ్యాపారదక్షం క్షణాత్।
శాన్తం భావ ముపైహి సన్త్యజ నిజాం కల్లోలలోలాం గతిం
మా భూయో భజ భఙ్గురాం భవరతిం చేతః ప్రసీ దాధునా॥ 63

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, ఆయాసకాత్ = ఆయాసపెట్టునదియగు, ఏతస్మాత్ =ఈ-సర్వానుభవసిద్ధమైన యనుట, ఇన్ద్రి...హనాత్ = ఇంద్రియార్థ = ఇంద్రియవిషయములైన శబ్దాదులనెడి, గహనాత్ =అడవివలన-విరమ = ఊడుగుము - విషయములు మిక్కిలి యనరములు కలిగించి చిక్కులంబెట్టునవికాన వానియం దాసక్తి వలదనుట, క్షణాత్=క్షణమాత్రమున, అశేష...దక్షం-అశేషదుఃఖ = సమస్తదుఃఖములను, శమన=పోఁగొట్టుట యనెడి, వ్యాపార=కార్యమునందు, దక్షం=సమర్థమైన, శ్రేయోమార్గం = జ్ఞానమార్గమును - లేక మోక్షమార్గమును, ఆశ్రయ = అనుసరింపుము - జ్ఞానమార్గంబునందు వర్తింపుమనుట, శాన్తం = గంభీరమైన, భావం=భావమును, ఉపైహి=పొందుము, ('స్వాత్మభావ ముపైహి' అనుచో, నీయాత్మ యగుటను (అనఁగా నీయాత్మస్వరూప మనుసంధించుటను పొందుమని యర్థము), నిజాం = నీదైన, కల్లోలలోలాం=పెనుకెరటములవలె చంచలమైన, గతిం = వ్యాపారమును, సన్త్యజ = బొత్తిగా విడువుము-స్థిరుఁడవుగమ్మనుట, భూయః = మరల, భఙ్గురాం = నాశశీలమైన - శాశ్వతముకాని యనుట, భవరతిం=సంసారమందలి ఆసక్తిని; మాభజ=భజింపకుమా, అధునా= ఇప్పుడు, ప్రసీద = ప్రసన్నము కమ్ము, చిత్తప్రసన్నత లేక తక్కిన పుణ్యాశతముల చేతను శ్రేయఃప్రాప్తి కలుగ దని భావము.

శా. ఆయాసప్రద మిన్ద్రియార్థగహనం బాత్రోవ వర్జింపుమీ
శ్రేయోమార్గము సర్వదుఃఖనికర చ్ఛేదార్థమై చేరుమీ
ధ్యేయాద్వైతముఁ బొందుమీ స్థిరతచే దీపింపుమీ చిత్తమా
మాయాకేళికి వెండియుం జొరకుమీ మాలిన్యమున్ వీడుమీ.

తా. మనసా! మిక్కిలి యలంచునట్టి యీ శబ్దాదివిషయముల సందడినుండి వీడి సకలదుఃఖములను దోడనే పోఁగొట్టఁ జాలుజ్ఞానమార్గమునం బ్రవర్తింపుము.

ముతో నాత్మస్వరూపానుసంధానము సేయుచు, పెద్దకెరటమువలె నతిచంచల త్తిం బొత్తిగా విడిచి యనిత్యమైన సంసారముం దాశక్తిని మరలం బొందక ది మొదలుగాం బ్రసన్నత నొందుచూ.

అవ. నమ్మందగినవానినే నమ్ముము: తక్కినవానిని వలదని చెప్పెడు.

శ్లో॥ మోహం మార్జయ తా ముపార్జయ రతిం చన్ద్రార్ధచూడామణౌ
చేతః స్వర్గతరఙ్గిణీతటభువా మాసఙ్గ మఙ్గీకురు।
కోవా వీచిషు బుద్బుదేషుచ తటిల్లేఖాసుచ స్త్రీషుచ
జ్వాలాగ్రేషుచ పన్నగేషుచ సరిద్వేగేషుచ ప్రత్యయః 64

టీ. హే చేతః=ఓ మనసా, మోహం = (పుత్రమిత్రాదులం దాసక్తిని గలిగించు) అజ్ఞానమును, మార్జయ = ఊడ్చివైవుము-విడువు మనుట - వానియందు నమ్మిక వలదని భావము, అయితే, చంద్రార్ధచూడామణౌ = అర్ధచంద్రుడు తలమానికముగాం గల శివునియందు, తాం=ఆ-పరమ సుఖప్రదమని ప్రసిద్ధినొందినదానిని యనుట, రతిం - అనురక్తిని - ప్రీతిని, ఉపార్జయ=సంపాదింపుము. స్వర్గ...భువాం స్వర్గతరఙ్గిణీ = దేవలోకపునదియగు మందాకినియొక్క, తట=తీరముతోం జేరిన, భువాం=ప్రదేశములయొక్క, ఆసఙ్గం = సామీప్యమును, అఙ్గీకురు = కైకొనుము - శివుడును గంగాతీర ప్రదేశములును శ్రేయస్కరము లగుటచే నారెంటియందే నమ్మికయుంపుమనుట, ఎలనఁగా, వీచిషు=అలలందును, బుద్బుదేషుచ = నీటిబుగ్గలందును తటిత్ లేఖాసుచ = మెఱుపుం దీఁగలయందును, స్త్రీషుచ = స్త్రీలయందును ('శ్రీషుచ' అనుచో, సంపదలయందును,) జ్వాలాగ్రేషు = అగ్నిసెగలకొనలయందును, పన్నగేషుచ=సర్పములందును, సరిత్ వేగేషుచ = నదీవేగములందును. ('సుహృద్వర్గేషుచ' అనుచో, బంధుసమూహములందును) ప్రత్యయః = విశ్వాసము - నమ్మిక, కోవా = ఏది - ఏనమ్మికయు లేదనుట-గృహదీపమును 'నమ్మినకరణే శ్మశ్రుదాహః' ముద్దుపెట్టిన మీసముకాలునను లోకన్యాయమునఁ బ్రత్యక్షముగా దహించు జ్వాలాగ్రములందును, సఖ్యముగాఁ బ్రాణములను హరించుసర్పములందును, నిలుకడలేని నదీప్రవాహములందును ఆపదలందు విడిచిపోవు బంధుజనములంగును విశ్వాసముదగదని యర్థము. 'ప్రత్యయోఽధీన శపథ జ్ఞాన విశ్వాస హేతుషు' అని యమరుఁడు. ఇందు ప్రస్తుతములైన స్వబంధుజనాదులకును అప్రస్తుతములైన వీచిప్రభృతులకును ఔపమ్యము గమ్యమగుటచే దీపకాలంకారము.

చ. దురితపుమోహముం దొలఁగఁజేయుము సేయుము భక్తిశూలిపై
వరసురవాహినీతటనివాసముఁ జేకొను మేటినమ్మికల్
తరఁగలయందు బుద్బుదవితానములందు మెఱుంగుఁదీఁగెలం
దరయఁగ గీలలందు ఫణులందు సుహృజ్జనులందు డెందమా. 64

తా. మనసా! మోహమును మానుము. చంద్రధరునియందు భక్తియు తీర్థప్రదేశములందు వాసమును శ్రేయః ప్రదములు గాన వానినే కయికొనుము. గాని, స్త్రీలుగాని, యలలు, నీటిబుగ్గలు, మెఱపుదీఁగలు, అగ్నిసెగలు. సర్ప నదివేగములు మొదలైనవానివంటివి కాన వానిని నమ్మఁదగదు.

అవ. మఱొకరీతిని సంబోధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ చేత శ్చిన్తయ మా రమాం సకృ దిమా మస్థాయినీ మాస్థయా
భూపాలభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాఙ్గనామ్ ।
కన్థాకఞ్చుకితాః ప్రవిశ్య భవనద్వారాణివారాణసీ
రథ్యాపఙ్క్తిషు పాణిపాత్రపతితాం భిక్షా మపేక్షామహే॥ 65

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, అస్థాయినీం = అస్థిరమైనదియు, ఎట్లనఁగా, భూపాల...పణ్యాఙ్గనాం భూపాల=రాజులయొక్క భ్రుకుటీ=బొమముడిపాటనెడి, కుటీ = ఇంటియందు, విహరణ = విహరించుట యనెడి, వ్యాపార = వ్యాపారముగల, పణ్యాఙ్గనామ్= భోగముది యైనదియు-రాజులు ప్రీతితో బొమలు త్రిప్పిన లక్ష్మి కలుగుటయు కోపముతో బొమలు ముడిచిన నదితొలఁగుటయు సంభవించును గాన నాబొమ్మలు లక్ష్మికి విహరించుగృహముగాఁ జెప్పఁబడినది. బొమలయందు కేవల ముండుటను జెప్పక విహరించుటను జెప్పుటచే బొమలు నిగ్రహానుగ్రహములచే నెట్లు దిరుగునో యట్లే తానును లోనై తిరుగునని యాశయము. అనఁగా కేవలము బొమలందుఁ గాక బొమలత్రిప్పులందే లక్ష్మికలిమిలేములు కలుగును గాన నాత్రిప్పులంబట్టి యిచట విహరణశబ్దము ప్రయుక్తము. అయిన నది యొక్కచోటను నిలుకడలేక వ్యభిచరించునది గాన పణ్యాఙ్గనగా రూపితమైనది. ఇట్టిదియు, అగు, ఇమాం=ఈ-ఈకనఁబడుచున్న యనుట, రమాం = సిరిని, ఆస్థయా = ఆదరముతో-పట్టుతో ననుట, సకృత్ = ఒకప్పుడును, వాచిన్తయ=చింతింపకుమా-ఆసింపకుమనుట, అయితే జీవించుట యెట్లనఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు, కన్థాకఞ్చుకితాః సన్తః - కన్థా = బొంతచేత, కఞ్చుకితాః = చొక్కాయిగలవారును - బొంతను గప్పుకొన్నవారై యనుట, (వయం=మేము, అని శేషము,) వారాణసీ రథ్యాపఙ్క్తిషు = కాశియొక్క రాజమార్గములవరుసలందు, భవనద్వారాణి = ఇండ్లవాకిళ్ళను, ప్రవిశ్య = చొచ్చి, పాణిపాత్రపతితాం చేతు లనెడి పాత్రలందుఁ బడిన, భిక్షాం = బిచ్చమును, అపేక్షామహే = కోరుచున్నాము. 'పాణిపాత్ర ఉదరమాత్రపాత్రే పతిత మశ్నీయాత్' ఇత్యాదిశ్రుతిచోదిత ప్రకారముగ అనాయాసముగా దొరకు భిక్షాహారమున శరీరయాత్ర నడపుచుఁ బుణ్యక్షేత్రముల సుఖముగా వసింతు మని యర్థము.

మ. అవనీశభ్రుకుటీకుటీవిహరణవ్యాపారపణ్యాంగనన్
భువిలో సంపద నించుకం గొనకుమీ భోగార్థమై చిత్తమా

శివమోదావహకాశికానగరసుశ్రీరాజమార్గంబులన్
భవనద్వారములందుఁ జేత నిడుసద్భైక్షం బపేక్షించెదన్. 65

తా. మనసా! రాజులయనుగ్రహముచేఁ గలుగుచు నిగ్రహముచేఁ బోవుచు వారవనితవలె నొక్కయెడను గుదురులేక చపలమైయుండులక్ష్మికాసించి మమ్మల యీపవలను. మేము బోతఁ గష్టకాలి కాశీక్షేత్రమునకుఁ బోయి యందలివెనువీధులలో నిల్లిల్లు సొచ్చి చేతులలోఁ బడినబిచ్చము గొని బ్రతుకుదుము సుమా.

అవ. నీకు సంసారమునందెప్పుడు నభినివేశముండునేని యది యీచెప్పఁబడుపరికరములతోఁ గూడినయెడ నందాసక్తి కలిగియుండుము. ఇట్లుగానిచో ధ్యానమందు నిష్ఠగలిగియుండుమని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అగ్రే గీతం సరసకవయః పార్శ్వయో ర్దాక్షిణాత్యాః
పశ్చా ల్లీలావలయరణితం చామరగ్రాహిణీనామ్।
య ద్యస్త్యేవం కురు భవరసాస్వాదనే లమ్పటత్వం
నో చే చ్చేతః ప్రవిశ సహసా నిర్వికల్పే సమాధౌ॥ 66

టీ. హేచేతః=ఓమనసా, అగ్రే=ముంగల, గీతం=గానము-గాయకజను లనుట, పార్శ్వయోః=ఇరుప్రక్కల, దాక్షిణాత్యాః = దక్షిణదేశపువారైన, సరసకవయః= రసికులైనకవులును, పశ్చాత్=వెనుకప్రక్క, చామరగ్రాహిణీనాం = చామరలను వీచు చెలువలయొక్క, లీలా...రణితం-లీలా = వింజామరలను వీచు విలాసముచేతఁ గలుగు, వలయ = మణికంకణములయొక్క, రణితం = ఝణత్కారమును, ఇదియెల్ల, ఏవం = ఈప్రకారమున, అస్తియది=ఉండెనేని, భవరస ఆస్వాదనే = సంసారమునందలి చవులను ఆస్వాదించుటయందు - సంసారసుఖానుభవమునం దనుట, లమ్పటత్వం = లోలుపత్వమును - ఆసక్తినుట, 'లోలుపోలోలుభోలోలో లాలసో లమ్పట శ్చ సః' అని యాదవము, కురు=చేయుము, నోచేత్=కాదేని-అట్లుకలుగదేని, సహసా = తోడ్తనే, నిర్వికల్పే=ధ్యేయరూపమైనవికల్పము లేని-ధ్యానమందు వే అదియు స్ఫురింపక తన యాత్మస్వరూపము మాత్రమే స్ఫురించుచుండునది నిర్వికల్పమనుట, అట్టి, సమాధౌ = సమాధియందు - అసంప్రజ్ఞాతసమాధియందనుట, ప్రవిశ = చొరుము - ఆత్మస్వరూపధ్యాననిష్ఠమవు గమ్మని యర్థము.

చ. సరసులు దాక్షిణాత్యకవిచంద్రులు చెంతలయందు ముందటన్
సురుచిరగీతమున్ వెనుకఁ శోభితచామరపాణిమానినీ
కరమణికంకణక్వణముఁ గల్గెనయేని భవానుభూతిచేఁ
బరఁగుము గల్గవేని భవభంజనయోగముఁ బూను మానసా. 66

తా. ఓమనసా! శ్రమోల వీణాదివాద్యములు వాయించుగాయకులును, నిరుపక్రమరసికులైన దక్షిణదేశపుకవులును, వెనుకదెసఁ జామరల వీచుచున్న ముద్దియల మురువు నూపురతనంపుఁగడియముల రవళియు, నను నివియెల్ల నుండెనేని యీసంసారసుఖము ననుభవింపుము. లేదేని తోడనే నిర్వికల్పసమాధిం గయికొని యాత్మస్వరూపనిష్ఠమ వగుము.

అవ. విచారింపఁగా సంపత్తికలుగుట పగతురగెలుచుట మొదలైనవానివలనఁగూడ నేమియుఁ బన లే దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ప్రాప్తాః శ్రియః సకలకామదుఘా స్తతః కిం
న్యస్తం పదం శిరసి విద్విషతాం తతః కిమ్ ।
సంపాదితాః ప్రణయినో విభవై స్తతః కిం
కల్పం స్థితం తనుభృతాం తనుభి స్తతః కిమ్॥ 67

టీ. ఓమనసా! తనుభృతాం = శరీరులకు, సకలకామదుఘాః = సమస్తములైన కోరికలను బిదుకునట్టి, శ్రియః = సంపదలు, ప్రాప్తాః = పొందఁబడినవి. తతః = దానివలన-అట్టువానిని పొందుటవలన, కిం=ఏమి-ప్రయోజనమేమి ? విద్విషతాం = శత్రువుల యొక్క, శిరసి=తలయందు, పదం = అడుగు, న్యస్తం = పెట్టఁబడినది - పరాక్రమాతిశయముచే సర్వశత్రువులు పాదాక్రాంతులుగాఁ జేసికొనఁబడిరనుట, తతః కిం = దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి ? విభవైః = ధనములచేత, ప్రణయినః = సుహృదులు-చెలికాండ్రు, సంపాదితాః = సంపాదింపఁబడిరి, ('సమ్మానితాః' అనుచో, బహుమానింపఁబడిరనుట), తతః కిమ్=దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి ? తనుభిః = శరీరములచేత, కల్పం=కల్పాంతకాలము, స్థితం = ఉండుటయైనది. ('కల్పస్థితా స్తనుభృతాం తనవః' అనుచో, తనవః = శరీరములు, కల్పస్థితాః=కల్పము ఉండునవి యనుట), తతఃకిమ్ = దానివలనఁ బ్రయోజనమేమి ? బ్రహ్మానుభవమొకటియే అతిశయింపరాని యానందమై నిత్యమైయుండునది. తక్కినవెల్లఁ దమకంట నతిశయించినవి గలవియై యవశ్యముగా నశించునవియును నైయున్నవి. కాన యనియన్నియు నిష్ప్రయోజనములే యని భావము.

చ. సకలశుభంబు లిచ్చుసిరియున్సంపద వచ్చిన నేమి దానిచేఁ
బ్రకటవిరోధిమస్తకముపైఁ బద ముంచిన నేమి దానిచే
నికటధనంబుచే హితులనేర్పుగ నేలిన నేమి దానిచే
వికృతము గాక ప్రాణికి భువివిం దను వుండిన నేమి దానిచేన్. 67

తా. ఓమనసా! దేహధారులకుఁ గోరికలనెల్ల నొడఁగూర్చుసంపదలు గలిగినను, శత్రువులు పాదాక్రాంతులైనను, ధనము లొసంగి సుహృదులను బెక్కండ్ర సంపాదించినను, దేహములు కల్పాంతమువఱకు నుండినను నివియన్నియు నిరతిశయనిత్యశ్రేయస్సాధనములు కావు గాన వీనివలనఁ బ్రయోజన మేమియు లేదు.

అవ. శ్రేయస్సాధనములుగాఁ జెప్పఁబడినవీనినెల్ల వల దన్న యెడల మఱేది శ్రేయస్సాధన మని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భక్తి ర్భవే మరణజన్మభయం హృదిస్థం
స్నేహో న బన్ధుషు న మన్మథజా వికారాః।
సంసర్గదోషరహితా విజనా వనాన్తా
వైరాగ్య మస్తి కిమితః పర మర్థనీయమ్॥ 68

టీ. ఓమనసా! భవే = శివునియందు; భక్తిః = భక్తి, చేయఁదగినదని శేషము. మరణజన్మభయం = పుట్టుకచావులవలని భయమును, హృదిస్థం=మనసునందు నెలకొన్న దిగా-మఱవరానిదిగా ననుట, చేయఁదగునని శేషము. ఇట్లు నిరతిశయ శ్రేయస్సునకు సాధనములైన కర్తవ్యములను రెంటిని జెప్పి దానిని సాధింపనివి గాన అకర్తవ్యములైన మఱిరెంటిని జెప్పుచున్నాఁడు. బన్ధుషు=పుత్రమిత్ర కళత్రాదిరూపులగు బంధుగులయందు, స్నేహః=అనురక్తి, న=(చేయఁదగినది)కాదు. మన్మథజాః = మన్మథునిచేఁ బుట్టినట్టి-మరుఁడు పుట్టించునట్టి, వికారాః = (స్త్రీలంపటత్వము మొదలైన) వికారములు, న= (చేయఁదగినవి) కావు. ఇఁక ముఖ్యకర్తవ్యమైనదానిని జెప్పుచున్నాఁడు. విజనాః= జనులులేనిదియు, కావుననే, సంసర్గదోషరహితాః - సంసర్గ = సంగమువలని, దోష= కామక్రోధాది దోషములచే, రహితాః = విడివడినవియు-'సఙ్గా త్సఞ్జాయతే కామః' ఇత్యాదివచనముల ప్రకారమున సంగముచేఁ బుట్టుకామ క్రోధాదిదోషములు లేనిది యనుట, అగు, వనాన్తాః = వనమధ్యప్రదేశములు, సేవింపఁ దగినవని శేషము. ఇట్లెల్లఁ జేయుటచే నేమికలుగుననఁగా జెప్పుచున్నాఁడు. వైరాగ్యమ్=విరక్తి, అస్తి=ఉన్నది-కలుగు ననుట, ఇతః=దీనికంటె-ఈవైరాగ్యమునకంటె, పరం = వేఱైనది, కిం = ఏది, అర్థనీయమ్=కోరఁదగినది. వైరాగ్యమునకంటెఁ గోరఁతగినది వేఱేదియు లేదనుట-వైరాగ్యమే పరమశ్రేయస్సాధనమని భావము.

చ. హరచరణాబ్జయుగ్మమున నంచితభక్తి మనంబులో జరా
మరణభయంబు బాంధవ సమాజముపై స్పృహ లేమి దుస్సహ
స్మరశరనిగ్రహంబు ముని మాన్య వివిక్త వనప్రదేశముల్
పరమవిరక్తియుం గలుగ భాగ్యమహోన్నతి వేఱ యున్నదే. 68

తా. ఓమనసా! శివునియందు భక్తియు, జననమరణములవలన మనంబునందు భయమును, పుత్రకళత్రాదులందు రక్తిలేమియు, మన్మథప్రేరితము లైనవికారముల నొందకుండుటయు, నిర్జనములై సంగదోషములు గలిగింపని వనప్రదేశములును గయి కొనవలయును. ఏలన, వానివలన వైరాగ్యము సిద్ధించును. ఇదియే పరమశ్రేయస్సాధన మగుటచే దీనికంటెఁ గోరఁదగినది మఱేదియు లేదు.

అవ. బ్రహ్మవిచారతత్పరమ వగు నీకు లోకాధిపత్యములు మొదలైనవి యెల్లను దుచ్ఛములుగానే తోఁచుచున్న వని యుపసంహరించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తస్మా దనన్త మజరం పరమం వికాసి
తద్బ్రహ్మ చిన్తయ కి మేభి రసద్వికల్పైః।
యస్యానుషఙ్గిణ ఇమే భువనాధిపత్య
భోగాదయః కృపణ లోకమతా భవన్తి॥ 69

టీ. తస్మాత్ = దానిచేత - వైరాగ్యమే యభ్యర్థనీయయగు కారణముచేత, ఓ మనసా, అనన్తం=అంతములేనిదియు-ఆది లేనిదిగాన అంతమును లేనిదనుట, కావుననే, అజరం=ముదిమిలేనిదియు-క్షీణతలేనిదనుట-ఏదిపుట్టునో యదియే క్షీణించును-బ్రహ్మము పుట్టుకలేనిది గాన క్షీణతయును లేనిదనుట, కావుననే, పరమం = సర్వోత్కృష్టమైనదియు, వికాసి=ప్రకాశరూపమైనదియు-లేక, సర్వవ్యాపియైనదియు, అగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, చిన్తయ=చింతింపుము-అజ్ఞానమువలన నీకుఁ బరోక్షమైనట్లుండియు దానినే చింతింపుమనుట ఏభిః = ఈ-ఈ చేయఁబడుచున్న, అసత్ వికల్పైః-అసత్=మంచివికాని, వికల్పైః=విచారములచేత, లేక, ఏభిః=ఈ-అనఁగా ప్రత్యక్షముగా ననుభవింపఁబడుచున్నవి యయ్యును, అసత్ వికల్పైః=మిథ్యాభూతములే యైనభావములచేత, కిం=(ప్రయోజనము) ఏమి-వికల్పములవలన సాధింపఁదగున దేమియు లేదనుట, యస్య=దేనియొక్క-ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషఙ్గిణః = సంబంధించినవానికి-నీకు అని శేషము, ఇమే=ఈ-కోరఁబడుచున్న, భువనా...దయః - భువన అధిపత్య = లోకాధిపత్యము, భోగ=సుఖానుభవములు, ఆదయః=మొదలైనవి-లేక, యస్య=ఏబ్రహ్మముయొక్క, అనుషఙ్గిణః = అనువర్తించునవియైన, ఈ భువనాధిపత్యభోగాదులనియు నన్వయము-బ్రహ్మమును ఈభువనాధిపత్యాదు లనువర్తించునవే కాని మఱి వేఱు కాదని యర్థాంతరము, కృపణలోకమతాః-కృపణ=దీనులయొక్క-బ్రహ్మవిచారహీనులయొక్క, లోక=సమూహమునకు, మతాః=ఇష్టములైనవి-యోగ్యములైనవనుట, భవన్తి=అగునో-తోఁచునో యనుట-ఆబ్రహ్మమును జింతింపుమని పూర్వముతో నన్వయము. కృపణుండనఁగా 'యోవా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాస్మాల్లోకాత్ప్రైతిసకృపణః' బృహదారణ్యశ్రుతి; 'కార్పణ్యదోషోపహతః' గీత; అనునట్లు బ్రహ్మవిచారదూరు లగుదీనులు, 'అనుషఙ్గిణః' అనుటకు అనువర్తించునవి-అనఁగా బ్రహ్మమునకు లోనైనవి, యనునర్థమున ఒకానొకమందుఁడు అజ్ఞానమువలన రాజును విడిచి రాజపరతంత్రుఁడగు నొకసేవకుని రాజుగాఁ దలఁచి వానిని బ్రసన్నునిగాఁ జేయఁ దివురునట్లు బ్రహ్మమును విడిచి వానికి లోనైన భువనాధిపత్యాదులకై తివురుట యగు నని భావము.

తే. కావున ననంత మజర మక్షర మజంబు
బ్రహ్మము భజింపు మతివికల్పములు వలదు
బ్రహ్మసంగికి భువనాధిపత్యభోగ
పదవియును నీకుఁ దుచ్ఛమై పరఁగుఁ జువ్వె. 69

తా. కాఁబట్టి, ఓమనసా! యనంతమై, నాశరహితమై సర్వోత్కృష్టమై, సకలవ్యాపియై యొప్పుబ్రహ్మమును జింతింపుము. మంచివి కానియీపెంటచింత లేల? ఆబ్రహ్మమునకుఁ బరతంత్రుఁ డైనవానికి లోకాధిపత్యము మొదలైన యివియన్నియుఁ గృపణులకు యోగ్యము లైనవిగాఁ దోఁచునేకాని తనకుఁ దగినవిగా దోఁపదు.

అవ. ఈయర్థమునే మఱొకరీతి నుపదేశించుచు నిగమించు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాతాల మావిశసి యాసి నభో విలఙ్ఘ్య
దిఙ్మణ్డలం భ్రమసి మానస చాపలేన।
భ్రాన్త్యాపి జాతు విమలం కథ మాత్మనీనం
తద్బ్రహ్మ న స్మరసి నిర్వృతి మేషి యేన॥ 70

టీ. హేమానస=ఓమనసా, చాపలేన = ఆయావిషయములందలి యాసవలని చాపల్యముచేత, పాతాళం=పాతాళమును-మిక్కిలియుఁ గ్రిందైన ప్రదేశము నైన ననుట, ఆవిశసి=చొచ్చుచున్నావు, నభః=ఆకసమును, విలఙ్ఘ్య=దాఁటి - మిక్కిలి పొడవైనప్రదేశము నైనను గడచి యనుట, యాసి=పోవుచున్నావు, దిక్ మండలం= దిక్కులగుంపును, భ్రమసి=తిరుగుచు - మిక్కిలియు దూరదేశమైనను బరుగిడు చున్నావనుట, భ్రాన్త్యా అపి=భ్రమచేతనైనను-వివేకముచేతఁ గాకపోయినను అనుట, జాతు = ఒకానొకప్పుడు, విమలం = నిర్మలమైనదియు, ఆత్మనీనం=ఆత్మకు హితమైనదియు-నీ కుపకారక మైనది యనుట, ('ఆత్మనీనమ్' అనుచో ఆత్మయం దంతర్భూతమైయుండునదియనుట), అగు, తత్ బ్రహ్మ=ఆబ్రహ్మమును, కథం=ఎట్లు, నస్మరసి=స్మరింపకున్నావు-ధ్యానింపవనుట, యేన=దేనిచేత-ఏస్మరణముచేత, నిర్వృతిం= ఊఱటను-మోక్షమనెడి నిరతిశయమైనయానందమును, ఏషి = పొందుదువో-ఎట్లని స్మరించినంతనే యానందప్రదమైనది గాన నట్టిబ్రహ్మమును అవశ్యముస్మరింపవలయు నని యర్థము.

చ. బలిసదనంబు, జొచ్చెదవు ♦ ప్రాఁకెద వభ్రపదంబు దాఁటి ది
గ్వలయము సంక్రమించెదవు ♦ వారక చిత్తమ చాపలంబునం
దలఁప వొకప్పుడున్ మఱచి ♦ తప్పియు లోన వెలుంగుబ్రహ్మము
న్దలఁచెదవేని పొందెదవు ♦ నాశవివర్జితనిత్యసౌఖ్యమున్. 70

తా. ఓమనసా! పాతాళమును జొచ్చెదవు. ఆకాశమును గడచియుఁ బోయెదవు. నలుదిక్కులకడలను దిరిగెదవు. నీ విటిగమనశక్తి గలదానవయ్యు వివేకముచేఁగావన్నను భ్రమచేతనైన నొకానొకప్పుడేని మలరహితమై యాత్మోపకారకమై యున్న యాబ్రహ్మమును స్మరింపవేమి? బ్రహ్మస్మరణమువలన నిరతిశయమైన యాత్మతృప్తి నొందుదువు గదా.

ఇదివైరాగ్యశతకముమనస్సంబోధననియమనమన్నది సప్తమదశకము.

భర్తృహరి సుభాషితము-నిత్యానిత్యవస్తువిచారము.

అవ. వేదాధ్యయనము, స్మృతిపర్యాలోచనము, శాస్త్రపఠనము, పురాణశ్రవణము మొదలైనవానివలన నేలాభమును గలుగదు. విచారింపఁగా శ్రవణమనననిదిధ్యాసనాదులచే ఆత్మస్వరూపము ననుభవించుటయే లాభ మని తలఁచి జనులం జూచి బోధించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ కింవేదైః స్మృతిభిః పురాణపఠనైః శాస్త్రైర్మహావిస్తరైః
స్వర్గగ్రామకుటీనివాసఫలదైః కర్మక్రియావిభ్రమైః।
ముక్త్వైకం భవదుఃఖభారరచనావిధ్వంసకాలానలం
స్వాత్మానన్దపదప్రవేశకలనం శేషా వణిగ్వృత్తయః॥ 71.

టీ. వేదైః=ఋగ్యజుస్సామాదిచతుర్వేదములచేత, కిం=ఏమి - ప్రయోజనమేమి యనుట ఏమియు లేదనిభావము, స్మృతి మొదలైనపదునెనిమిది స్మృతులచేత, కిం= ప్రయోజనమేమి-ఏమియులేదనుట, పురాణపఠనైః=బ్రహ్మాండాదులైన పదునెనిమిది పురాణములను బఠించుటచేతను, కిం = ఏమి-ఏమియును లేదనుట, మహావిస్తరైః= మిక్కిలివిపులగల, శాస్త్రైః=తర్కవ్యాకరణాదిశాస్త్రములచేత-లేక, న్యాయమీమాంసాది శాస్త్రములచేత, కిం=ఏమి-ఏమియు లేదనుట, స్వర్గ=స్వర్గమనెడి, గ్రామకుటీ= పల్లెటూరియింటియందు-వేదాంతులకు స్వర్గమునందుఁగలజుగుప్సచే దానినొకపల్లెటూరియిల్లుగా నిట చెప్పిరని తెలియునది, నివాస=వసించుటయనెడి,ఫల=ఫలమును, దైః= ఇచ్చునట్టివగు, కర్మక్రియావిభ్రమైః-కర్మ=స్నానసంధ్యావందనాగ్నిహోత్రాదికర్మముల యొక్క, క్రియా=వ్యాపారములయొక్క, లేక, అనుష్ఠానముయొక్క, విభ్రమైః=విలాసములచేత, కిం=ఏమి-ఏమియులేదనుట, భవ...లానలం-భవ=సంసారమువలని, దుఃఖ భార = దుఃఖాతిశయములయొక్క, రచనా = ఏర్పఱుచుటయొక్క-ఒనగూర్చుట యొక్క - భారాకృతకర్మముచే పయింబయి నేర్పఱుపఁబడునట్టి దుఃఖపరంపరల

యొక్క యనుట, విధ్వంస=తూటాడుట యందు, కాల అనలం=ప్రళయాగ్నియైనదగు, స్వాత్మా...కలనం-స్వ = తనయొక్క, ఆత్మ ఆనంద = ఆత్మసుఖానుభవముయొక్క, పద=స్థానమునందు, ప్రవేశ=చొచ్చుటయొక్క, కలనం=సంపాదనము - ఆత్మస్వరూపానుభవమును గడించుట, ఏకం = ఒక్కటిని, ముక్త్వా = విడిచి, శేషాః = తక్కినవి, వణిక్ వృత్తయః = వర్తకవ్యాపారములైనవి - వర్తకవృత్తులతో సాటియైన వనుట, వర్తకు లొకసరకు నిచ్చి మఱొకటిఁ గొనునట్లు మనుజులు వేదాధ్యయనాదుల నాచరించి స్వర్గాదులను గొనుచున్నారుగాన నిది వట్టిబేరములే యగును, కాన వీనివలనఁ బ్రయోజనమేమియు లేదని భావము. ఆత్మజ్ఞానముతప్ప వేదాధ్యయనాదులవలనఁ బనలేదు; వేదాంతవాక్యము లన్నియు పరబ్రహ్మమునందే పర్యవసించుటవలన వానిని విడిచి యాబ్రహ్మజ్ఞానమె సంపాదింప వలయు నని యాశయము.

ఉ. శ్రీమహితశ్రుతిస్మృతులచే బహుశాస్త్రపురాణయుక్తిచే
నేమిఫలంబు లోక్యజనవృత్తికి సేఁ దగు నిర్జరాలయ
గ్రామకుటీనివాసఫలకర్మముచే ఫల మేమి జన్మదుః
ఖామయభేషజాక్షయమహాసుఖ మొక్కటి దక్క నన్నిటన్. 71

తా. వేదములచేఁగాని, స్మృతులచేఁగాని, పురాణములఁ జదువుటచేఁగాని, మిక్కిలి విరివిగలశాస్త్రములచేఁగాని, స్వర్గ మనెడి యొకపల్లెటూరియింటఁ గాఁపురము. గుదుర్చుస్నానాది కర్మానుష్ఠానములందుఁ ద్రిమ్మరుటలచేతఁగాని యేమియుఁ బ్రయోజనము గలుగదు. పూర్వకర్మములచే వయింబయి నొడఁగూర్పఁబడుచుండు సంసారదుఃఖసమూహములఁ గాలాగ్నివలెఁ దూలించునదైన యాత్మస్వరూపానందానుభవమును గడించుట యొక్కటిదక్కఁ దక్కినవన్నియు రిత్తబేరపు వ్యాపారములతో సాటియే యగును.

అవ. బ్రహ్మముతప్పఁ దక్కిన నెల్ల ననిత్యములగుట విస్తరించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదా మేరుః శ్రీమాన్నిపతతి యుగాన్తాగ్నివలితః
సముద్రాః శుష్యన్తి ప్రచురమకరగ్రాహనిలయాః।
ధరా గచ్ఛత్యన్తం ధరణిధరపాదై రపి ధృతా
శరీరే కావార్తా కరికలభకర్ణాగ్రచపలే॥ 72

టీ. యదా = ఎప్పుడు, శ్రీమాన్ = (మణిసువర్ణాదిసకలవస్తు) సమృద్ధి గల, మేరుః = మేరుపర్వతము, యుగా...లితః సన్ - యుగాంతాగ్ని = ప్రళయకాలపు వహ్నిచేత, వలితఃసన్ = చుట్టుకొనఁబడినదగుచు, నిపతతి = పడుచున్నదో, యదా = ఎప్పుడు, ప్రచు...లయాః-ప్రచుర = మిక్కిలియైన మకర = పెద్దచేఁపలకును, గ్రాహ

= మొసళులపను, నిలయాః = వాసస్థానములైన, సముద్రాః=సముద్రములు, శుష్యన్తి = ఎండిపోవుచున్నవో, యదా = ఎప్పుడు, ధరణిధరపాదైః = (కుల) పర్వతము లనెడి కాళ్లచేత, ధృతా = ధరింపఁబడినదైన, ధరాఅపి=భూమియును, అస్తం = నాశమును, గచ్ఛతి=పొందునో-ఇచటను బ్రళయాగ్నిచేతనే యని తెలియునది, (తదా = అప్పుడు,) కరి...చపలే - కరికలభ = ఏనుఁగగున్నయొక్క, కర్ణాగ్ర = చెవికొనవలె, చపలే = చంచలమైన, శరీరే = శరీరవిషయమున, కా వార్తా = ఏమికథ - చెప్పవలసిన దేమి యున్నది, ఏమియులేదని భావము. ఎంతయుఁగొలఁదిపెట్టరానిదై యత్యంతస్థిరములైన మేరువు మొదలైనవియే నశించుచుండఁగా నిఁక మిక్కిలియుఁ గొలఁదికాలోనై క్షణ భంగురమైన శరీరము నశించునని చెప్పవలసిన దేమున్నదని యాశయము, 'గజాయత్ర నగణ్యన్తే మశకానాంతు కాకథా' అనున్యాయ మిట అనుసంధేయము. అన్నియు నశ్వరములే; శరీర మన్నింటికంటె నశ్వర మని భావము.

చ. స్థిరతర మైనమేరువు నశించు యుగాంతకృశానుకీలలన్
వరమకరాకరంబు లగువారినిధానము లెల్ల నింకు భూ
ధరములచే ధరింపఁబడి ధారుణి పోఁడిమి దప్పుఁ గావునం
గరికలభశ్రవశ్చపలకాయమునం దిఁక వార్త లేటికిన్. 72

తా. సర్వసమృద్ధిగల మేరుపర్వతము ప్రళయాగ్నిని గ్రాఁగి నీఱగుచున్నది. పెనుఁజేఁపలపను మొసళ్ళను బట్టయినసముద్రములును దానిచే నెండిపోవుచున్నవి. కులపర్వతము లనియెడి కాళ్ళపయి నెలకొన్నభూమియు దానిచేతనే నాశముఁ బొందుచున్నది. ఇటువంటివే యిట్టియవసనుబొందఁగా నిఁక యేనుఁగుగున్నచెవికొనవలె నతిచంచలమైన శరీరము నశించున దని చెప్ప నేల?

అవ. శరీరులకు ముదిమిచేఁ గలుగుదురవస్థను రెండుశ్లోకము లచేఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గాత్రం సఙ్కుచితం గతి ర్విగళితా భ్రష్టాచ దన్తావలి
ర్దృష్టి ర్నశ్యతి వర్ధతే బధిరతా వక్త్రంచ లాలాయతే।
వాక్యం నాద్రియతే చ బాన్ధవజనో భార్యా న శుశ్రూషతే
హా కష్టం పురుషస్య జీర్ణవయసః పుత్రోఽప్యమిత్రాయతే॥ 73

టీ. గాత్రం = దేహము, సఙ్కుచితం = ముడఁగినది-అయ్యెనని శేషము. ఇట్లే మీఁదనెల్ల నెఱుఁగునది, గతిః=నడక, గళితా = జాఱినది - పటుత్వము తప్పినదనుట' దన్తావళిః=పండ్లవరుస, భ్రష్టా=ఊడినది. దృష్టిః = చూపు, నశ్యతి = నశించుచున్నది- విషయముల గ్రహించుటకుఁ జాలకున్నవి. బధిరతా = చెవుడుఁ వర్ధతే = పెరుఁగుచు న్నది, వక్త్రం = నోరు, లాలాయతే = జొల్లునే నిండియుండును - జొల్లు కారుచున్న

దనుట, బాన్ధవజనః=బంధువర్గము, వాక్యం=(తానుజెప్పిన) మాటను, న ఆద్రియతే=ఆదరింపదు, వేఱేల, భార్యా = పెండ్లమును, నశుశ్రూషతే = కొలువదు, కొంజట్టి, జీర్ణవయసః=జీర్ణించినవయస్సుగల-ముదిసిన, పురుషస్య=పురుషునికి, పుత్రో౽పి=కొడుకు గూడ, అమిత్రాయతే = శత్రువువలె నాచరించుచున్నాడు, హా కష్టం= అయ్యో యేమికష్టము !

చ. తనువు ముడుంగుఁ బాదగతి తప్పును దంతము లూడుఁ జీఁకటుల్
గనుఁగవ గ్రమ్మఁ జెవుడు గ్రమ్మును జొల్లులు గాఱు మోమునన్
జనములు మాట చేకొనరు సన్నిధిఁ జేరదు భార్య పుత్త్రుఁడుం
గొనకొని శత్రునట్లు తిరుగుం గడుఁగష్టము వృద్ధదేహికిన్. 73

తా. ముదిమియందు దేహము ముడుఁగుకొనుచున్నది. నడక తొట్రిలుచున్నది. పండ్లు రాలిపోవుచున్నవి. చూపు మందగిలుచున్నది. చెవుడు మీఱుచున్నది. నోర జొల్లు దొరఁగుచున్నది. బంధువులు చెప్పినమాట నాలింపరు. పెండ్లమును గొలువుసేయదు కన్నకొడుకును బగవాఁ డగును. ముదిసిన వానికష్టమకటా! ఏమనవచ్చును.

శ్లో॥ వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య శిరోరుహాణాం
స్థానం జరాపరిభవస్య తదా పుమాంసమ్।
ఆరోపితాస్థిశకలం పరిహృత్య యాన్తి
చాణ్డాలకూప మివ దూరతరం తరుణ్యః॥ 74

టీ. తరుణ్యః=జవరాండ్రు, శిరోరుహాణాం = వెండ్రుకలయొక్క, సితం = తెల్లని, వర్ణం=వన్నియను, శిరసి=తలయందు వీక్ష్య=చూచి, తదా = అప్పుడు-అట్లు చూచిన తోడనే యనుట, జరాపరిభవస్య=ముదిమిచేతి యవమానమునకు, స్థానం=పట్టు అయిన వాఁడును, ఆరో...శకలం-ఆరోపిత=ఎక్కింపఁబడిన-బిగిగాఁ బెనఁచుకొని యుండునది గాక యూరక యందమునకువలె నున్న యనుట, అస్థిశకలం = ఎమ్ములతును కలుగల వాఁడును-ముదిమిచే నెమ్ములబిగి సడలినవాఁడు ననుట, అగు, పుమాంసం=పురుషుని, ఆరోపితాస్థిశకలం=వ్రేలఁగట్టఁబడినయెమ్ముతునుక గల - ఇది పురుషునికని చండాల కూపమునకును సామాన్యమగు విశేషణము, చాణ్డాలకూపమివ=చండాలుర నూతివలె-చండాలజాతులనూతిపయి నెమ్ముక వ్రేలఁబడియుండు ప్రతీతి యిట ననుసంధేయము. పరిహృత్య=పరిత్యజించి, దూరతరం=మిక్కిలిదవ్వుగా, యాన్తి = పోవుదురు. 'వర్ణం సితం శిరసి వీక్ష్య...పరిభవస్య యదేవపుంసామ్' అనుచో, యదేవ=ఏదియే, పుంసాం=పురుషులయొక్క, జరాపరిభవస్య=ముదిమిచేనైన యవమానమునకు, స్థానం = స్థానమగునో, శిరసి=శిరస్సునందు, శిరోరుహాణాం=వెండ్రుకలయొక్క, సితం వర్ణం = ఆ తెల్లని వన్నె, యనియర్థము. వెండ్రుకతెల్లఁదనమె - యనఁగా నరలే, జరాపరిభవస్థాన మని యాశయము).

ఆ. కురుల తెలుపు చూచి ¶ కోఱగాఁడు వీఁ డని
మునలివాని విడిచి ¶ ముదిత లెల్ల
దూరముగఁ దొలంగు ¶ దురు సాస్థికల నూ
మాలనూతి విడిచి ¶ మలఁగుభంగి. 74

తా. జవరాం డ్రెపగేని పురుషులతలయందలి నరల తెలుపుం జూచినేని ముదిమిచే వికారపడి యందదుష్టులై యున్నయెమ్ములు గలవారిం జూచినతోడనే యెమ్ము ద్రేలం గట్టఁబడిన చండాలజాతి నూతింబోలె విడిచి కడుదవ్వుగాఁ దొలఁగుదురు.

అవ. కాఁబట్టి దురవస్థ యాక్రమించుకొనక మునుపే శ్రేయస్సను సంపాదించుటకు యత్నముసేయవలయుఁగాని మఱొకప్పుడు గాదనుచు దృష్టాంతపూర్వకముగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యావత్స్వస్థ మిదం కళేబరగృహం యావచ్చ దూరే జరా
యావ చ్చేన్ద్రియశక్తి రప్రతిహతా యావత్క్షయో నాయుషః।
ఆత్మశ్రేయసి తావదేవ విదుషా కార్యః ప్రయత్నో మహా-
న్ప్రోద్దీప్తే భవనే తు కూపఖననం ప్రత్యుద్యమః కీదృశః॥ 75

టీ. యావత్=ఎంతవఱకు, ఇదం = ఈ, కళేబరగృహం = కళేబరమనెడియిల్లు, స్వస్థం=పీడలేక లెస్సగానుండునో, ('శరీర మరుజం'అనుచో, శరీరం=దేహము, అరుజం=రోగము లేనిదై, స్వస్థం=నెమ్మదిగానుండునో యనుట), యావచ్చ = ఎంతవఱకు, జరా=ముదిమి, దూరే=దూరమునందు-ఉండునో యని శేషము - ముదిమి యెంతవఱకు నలముకొనదో యనుట, యావచ్చ=ఎంతవఱకు, ఇన్ద్రియశక్తిః = ఇంద్రియముల పటిమ, అప్రతిహతా = ఖండితముకానిది అగునో, యావత్ = ఎంతవఱకు, ఆయుషః = ఆయువునకు, క్షయః=తఱుఁగుట-నాశము, న=లేదో తావదేవ = అంతవఱకే-అంతవఱకునుగానే యనుట, విదుషా = తెలిసినవానిచేత - ఎఱుకగలవానిచే, ఆత్మశ్రేయసి= తనశ్రేయస్సునందు-మోక్షప్రాప్తివిషయమునం దనుట, మహాన్ = గొప్పదియైన-పూజనీయమైన, యత్నః=ప్రయత్నము-జ్ఞానవైరాగ్యతపంబుల సంపాదించుపూనిక, కార్యః= చేయఁదగినది. అయిన నెప్పుడే యట్టిప్రయత్నము చేయవలయునను నియమము లేల? అవసానమం దట్టిప్రయత్నమును జేసికొనరాదోయనఁగా దానికి దృష్టాంతముచూపి నిషేధించుచున్నాఁడు. భవనే=ఇల్లు, ప్రోద్దీప్తేసతి = అగ్నిచేఁ గాలుచుండఁగా, కూపఖననం ప్రతి=బావిత్రవ్వుటనుగూర్చి, ఉద్యమః = యత్నము, కీదృశః = ఎట్టిది - అవకాశము వలయునంత లేమిచే నది యయుక్తమనుట. ఇల్లుగాలునప్పుడు నీటికై నూయి త్రవ్వ

నట్టి యవసానకాలమందు శ్రేయఃప్రాప్తికై ప్రయత్నము చేయుట యుక్తముకానేరదని యర్థము. కావున బుద్ధిమంతుఁడైనవాఁడు స్వస్థుఁడై యుండునపుడే శ్రేయఃప్రాప్తికి వలయు సాధనములు సంపాదించుకొనవలయు నని భావము.

చ. ధృతిఁగొని రోగముల్ జరయు దేహమునొంపకముందె యింద్రియ
ప్రతిహతి లేకముందె తనప్రాణవిరామము కాకముందె పం
డితజనుఁ డాచరింపఁ దగు శ్రీవిఁ బ్రయత్నము ముక్తికిన్ మహో
ద్ధతశిఖి యిల్లు గాలుతఱిఁ ద్రవ్వుట నూతులు ద్రవ్వు టొప్పునే.75

తా. ఈదేహము తెవులులేక యెంతవఱకు దిటవుగానుండునో, యెంతవఱకు ముదిమిరాక దవ్వున నేయుండునో, యెందాఁక నింద్రియములపటుత్వము సూటిదప్పకుండునో, యెంతకాల మాయువు క్షయింపకుండునో యంతవఱలోపలనే తెలివిగలవాఁడు తనశ్రేయస్సుకొఱకు మంచియత్నముసేయఁ గడంగవలయు. అట్లు ముందుగాక కడపట నాప్రయత్నము సేయఁజూచుటయెల్ల నిల్లు కాలుచుండఁగా నీటికై నూయి త్రవ్వుటతో సాటియగును.

అవ. తపస్సు మొదలైనవానిని బెక్కింటిని జేయఁదగునా తగదా యని వితర్కించి పిదప నొకకొందఱినిశ్చయముచొప్పునఁ దపమే సంపాదింపఁదగిన దని రెండుశ్లోకములఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ తపస్యన్తః సన్తః కిమధినివసామః సురనదీం
గుణోదారాన్దారా నుత పరిచరామః సవినయమ్।
పిబామః శాస్త్రౌఘా నుత వివిధకావ్యామృతరసా॥
న్నవిద్మః కిం కుర్మః కతిపయనిమేషాయుషి జనే॥ 76

టీ. తపస్యన్తః సన్తః = తపస్సుచేయువారమగుచు, సురనదీం = మందాకినిని - మందాకినియం దనుట. అధినివసామః కిం = వసింతుమా - కేవలవిరక్తిచేతననుట; ఉత = లేక, సవినయం యథాతథా = అడఁకువగా-ఆనుకూల్యముతోఁ గూడినట్లుగా ననుట. గుణోదారాన్ =(సౌభాగ్యసౌశీల్యాది) గుణములచే రమణీయులైన, దారాన్ =భార్యలను, పరిచరామః కిం=అనుసరింతుమా-సాంసారికధర్మముచే ననుట; శాస్త్రౌఘాన్ = శాస్త్రకలాపములను, పిబామః కిం = త్రాగుదుమా - తద్రస మాస్వాదింతుమా - కీర్తిప్రతిష్ఠావిజ్ఞానములకొఱ కనుట; ఉత = లేక, వివిధ...రసాన్ - వివిధ = పలువిధములైన. కావ్య=కావ్యములనెడి-లేక, కావ్యములందుఁగల, అమృతరసాన్ = సుధాద్రవములను, పిబామఃకిం = త్రాగుదుమా - సకలకళాకౌశలముకొఱకనుట; జనే = జనుఁడు-జనసముదాయమనుట, కతి...యుషిసతి-కతిపయ = కొన్ని, నిమేష = నిమిషములు కొలఁదియేయైన, ఆయుషిసతి = ఆయువుగలవాఁడగుచుండఁగా, ఇట జనశబ్దము

జాత్యేకవచనమగునేని, జనులమగుమేము కొన్నినిముసములపాటియాయువు గలవార మగుచుండఁగా నని యర్థము, కిం = దేనిని-మునుచెప్పఁబడిన తపశ్చరణాదులలో దేనిని కర్మః = చేయుదుము - కొన్నినిముసముల బ్రతుకులో దేనిని జేయుటకు నవకాశము లేమిచేననుట, న విద్మః=ఎఱుఁగము - నిశ్చయింప శక్యము కానందున నేమి సేయుట యును దెలియకున్న దని యర్థము.

మ. తపముల్ సేయుచు దేవతాతటినిచెంతన్ నిల్తుమో కాక దా
రపరత్వంబున నుందుమో వివిధశాస్త్రశ్రవ్యకావ్యామృతం
బుపభోగింతుమొ యేమి సేతుము హితంబూహింపఁగా లే మని
త్యపులోకంబునమానవుల్ మితనిమేషాయుష్కులై యుండఁగన్.

తా. ఆయువో కొన్నినిముసములపాటి యైయున్నది ఇంతకాలందిలో విరక్తి నొంది తపముసల్పుచు గంగాతీరమునవసింతుమా; లేక సాంసారికులమై యానుకూల్యముతో గుణవతులగురమణులను గొలుతుమా; లేక కీర్తివిజ్ఞానములకొఱకు శాస్త్రములను గఱతుమా; కళాకౌశలముకొఱకు గావ్యముల యమృతరసముఁ గ్రోలుదుమా; దేనికిని నవకాశములేమిచే నేదియుఁ జేయుటకు మాకుఁ దోఁపకున్నది.

అవ. అవ్వల నేమిసేయవచ్చునని యాశంకించి పిదప నిశ్చయించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ దురారాధ్యా శ్చామీ తురగచలచిత్తాః క్షితిభుజో
వయం తు స్థూలేచ్ఛా మహతి చ పదే బద్ధమనసః।
జరా దేహం మృత్యు ర్హరతి దయితం జీవిత మిదం
సఖే నాన్య చ్ఛ్రేయో జగతి విదుషోఽన్యత్ర తపసః॥ 77

టీ. తురగచలచిత్తాః=గుఱ్ఱమువలె చంచలములైనమనస్సులు గలవారగు-అస్థిరహృదయులైన, అమీ = ఈ కానంబడు, క్షితిభుజః=రాజులు, దురారాధ్యాః = ఆరాధించుటకు (అనఁగా ప్రసన్నులఁగాఁజేయుటకు) శక్యముకానివారు, వయన్తు = మనమో, స్థూలఇచ్ఛాః = మిక్కుటమైనయాశగలవారము. మహతిపదేచ = గొప్పస్థానమునందును ('సుమహతిఫలే' = మిక్కిలియుగొప్పఫలమునందు), బద్ధమనసః = నెలకొల్పఁబడినమనసు గలవారము. మాకు పేరాసమాత్రమే కాని యారాజు లిచ్చువారు గారని భావము. జరా=ముదిమి, దేహం = శరీరమును, హరతి = క్షీణింపఁజేయుచున్నది, మృత్యుః=అంతకుఁడు, దయితం = ప్రియమైన, జీవితం = ఉసులును-ఈప్రాణములను, హరతి=కొనిపోవుచున్నాఁడు. కాఁబట్టి, హేసఖే = ఓ చెలికాఁడా, జగతి = ఈలోకమునను. విదుషః=తత్త్వజ్ఞునకు, తపసః = తపస్సుకంటె, అన్యత్ర = ఒండుచోటు - వేఱొకటియనుట, అన్యత్ = అసాధారణమైన-ఉత్తమమైన, శ్రేయః = మోక్షసాధ

నము - మంగళము, న=లేదు. కాఁబట్టి సర్వవిధములఁ దపస్సునే సంపాదింప వలయు నని భావము.

ఉ. వాజిచలస్వభావు లగు • వారు ప్రసన్నులు గారు భూపతుల్
రాజసవృత్తి మానరు దు • రాశయు నెక్కుడు మాకు సౌఖ్యమ్ముపైఁ
దేజ మడంచు వృద్ధదశ • దీకొని ప్రాణము నోంచుఁ గాలుఁ డ
వ్యాజతపంబుకన్న భువి • నాత్మహితం బగుకృత్య మున్న దే. 77

తా. గుఱ్ఱమువలె నిలుకడ లేనిమనసులు గలయీరాజులను బ్రసన్నులుగాఁ జేయుట యెంతయుఁగష్టము. మనకో యాశ యతిమాత్ర మగుటయేగాక గొప్పపదవులే కావలయునని బుద్ధి యువ్విళులూరుచుండును. ముదిమియో దేహమును జీర్ణింపఁ జేయుచున్నది. మృత్యు వత్యంతప్రియమైన యీ ప్రాణములను దీసికొనుచున్నది. కావున, చెలికాఁడా! ఎఱుకగలవానికి నీజగంబునందు తపంబునకంటె మించిన శ్రేయస్సు మఱొకటి లేదు.

అవ. తపస్సు శ్రేయము కలిగించున దేని దాని నాచరించుటకుఁ దగినచో టెయ్యది యనఁగా జెప్పుచున్నాఁడు,

శ్లో॥ మానే మ్లాయిని ఖణ్డితేచ వసుని వ్యర్థం ప్రయాతేఽర్థిని
క్షీణే బన్ధుజనే గతే పరిజనే నష్టే శనై ర్యౌవనే।
యుక్తం కేవల మేత దేవ సుధియాం యజ్జహ్నుకన్యాపయః
పూతగ్రావగిరీన్ద్రకన్దరదరీకుఞ్జే నివాసః క్వచిత్॥ 78

టీ. మానే = (జాతికులాదులవలని) అభిమానము, మ్లాయినిసతి = తీసిపోవున దగుచుండఁగా, వసుని = ధనము, ఖణ్డితేసతి = నశించినదగుచుండఁగా, కాఁబట్టియే, అర్థిని = యాచకుఁడు, వ్యర్థం = (తనమనోరథ మొనగూడమివలన) నిరర్థకముగా, ప్రయాతేసతి = పోయినవాఁ డగుచుండఁగా, బన్ధుజనే = పుత్రమిత్రాది బంధువర్గము, క్షీణేసతి = (అన్నాదులులేమిచే) క్షీణించుచుండఁగా, పరిజనే = భృత్యసమూహము, గతేసతి = (బత్తెము లందకపోవుటచే మఱొకచోటికి) పోయినదగుచుండఁగా, శనైః = మెల్లగా, యౌవనే = జవ్వనము, నష్టేసతి = తీసిపోయిన దగుచుండఁగా - అనిత్యస్వభావము లగుటవలన సర్వమును విపన్నము లగుచుండఁగా ననుట, క్వచిత్ = ఒకానొక, జహ్ను...కుఞ్జే - జహ్నుకన్యా = గంగానదియొక్క, పయః = జలములచేత, పూత = పవిత్రమైన, గ్రావ=ఱాళ్లుగల, గిరీన్ద్ర=పర్వతశ్రేష్ఠముయొక్క, కన్దర=గుహయొక్క, దరీ = గట్టునందలి, (తటీ = చోటునందలి,) కుఞ్జే = పొదరింటి యందు, నివాసః = వసించియుండుట, (ఇతి) యత్ = (అనునది) ఏదియో, ఏతదేవ= ఇదియే, కేవలం = మిక్కిలియు, సుధియాం = బుద్ధిమంతులకు, యుక్తం=ఉచితము. అచ్చట వసించుటయే శ్రేయస్సాధన మగుతపంబునకు యోగ్యమైనస్థలమని భావము.

ఉ. మానము గ్రుంగఁగా ధనము మట్టముగా నిజబాంధవాశ్రితుల్
దీనతఁ జెంది యేఁగ నతిథిప్రకరంబు నిరాశమై చనన్
మానుగ జవ్వనం బరుగ మాన్యనకుం దగు జహ్నుకన్యకా
నూనతరంగపూతకలితోపలశైలనికుంజవాసముల్. 78

తా. మానము చెడిపోవుచును, ధనము నశించుచును, కావుననే యాచింప వచ్చినవాఁడు వ్యర్థముగా మరలియును, బంధుజనులు నశించియుఁ, బరిజనులు కొలువునిడిచిపోయియు, యౌవన మల్లల తీసిపోయియు నున్నపుడు, బుద్ధిమంతులైనవారికి గంగాజలములచేఁ బవిత్రములైన ఱాలుగల యొకపెనుఁగొండగుహాలోని యొకానొక పొదరింట వసించియుండుటయె మిక్కిలియు నుచితము.

అవ. చిత్తమునకు నిత్యానిత్యవస్తువివేకము కలిగినపుడు రమ్యములయ్యు నెల్లవియు నరమ్యములుగానే తోఁచు ననుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రమ్యా శ్చన్ద్రమరీచయ స్తృణవతీ రమ్యా వనాన్తస్థలీ
రమ్యం సాధుసమాగమాగతసుఖం కావ్యేషు రమ్యాః కథాః।
కోపోపాహితబాష్పబిన్దుతరళం రమ్యం ప్రియాయా ముఖం
సర్వం రమ్య మనిత్యతా ముపగతే చిత్తే న కిఞ్చి త్పునః॥ 79

టీ. చన్ద్రమరీచయః=చంద్రకిరణములు, రమ్యాః=మనోహరములైనవి-ఉద్దీపకములగుటచే నని భావము, తృణవతీ = పచ్చికగల - పచ్చగానున్న యనుట, వనాన్తస్థలీ = వనమధ్యప్రదేశము, రమ్యా = మనోహరమైనది, సాధు...సుఖం-సాధు = సజ్జనులతోడి, సమాగమ = కూడికవలన, ఆగత = వచ్చిన, సుఖం=సుఖమును, రమ్యం = రమణీయమైనది, కావ్యేషు = కావ్యములందు, కథాః = కథలు-ఉపాఖ్యానములనుట, రమ్యాః=మనోహరములైనవి. కోప...తరళం-కోప = (ప్రణయకలహములందలి) కినుకవలన, ఉపాహిత = కైకొనఁబడిన-పుట్టిన, బాష్పబిందు=కన్నీటి బొట్లుచేత, తరళం = కలఁతనొందిన - లేక, ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాయాః = ప్రియురాలియొక్క, ముఖం = మొగమును, రమ్యం మనోహరము. కాఁబట్టి, సర్వం = సమస్తమును, రమ్యం = (మీఁదఁజెప్పఁబడినట్లు) మనోహరమే. చిత్తేపునః = మనస్సో, అనిత్యతాం= (సమస్తమును) అనిత్యమగుటను, ఉపగతేసతి = పొందినదగుచుండఁగా - సమస్తమును అసత్యమైనదను వివేకమునొందఁగా, కిఞ్చిత్ = ఏదియు, న (రమ్యం) = మనోహరము కాదు. లేక, చిత్తము, అనిత్యతాం = నిలుకడలేమిని, ఉపగతేసతి=పొందియుండఁగా మనస్సు స్థిరముగాక కలఁతనొందియుండఁగా ననుట, ఏదియు రమ్యముగాదని యర్థాంతరము.

ఉ. మంచివి పండువెన్నెలలు మంచివి పుష్పవనప్రదేశముల్
మంచిది సాధుసంగమసమాగతసౌఖ్యము చాటువాక్యముల్
మంచివి మంచి దర్శయుతమానవతీముఖ విూసమస్తమున్
మంచిది కాదనిత్యమని మానసవృత్తి నెఱుంగువారికిన్. 79

తా. చంద్రుని తెలివెలుఁగులును, పచ్చగానుండు వనవిహారములును సజ్జనులతో గూడికవలని సుఖమును, కావ్యములందలి కథలును, ప్రణయకోపముచేఁ బొడమిన కన్నీటిబొట్టుతోఁగూడినప్రియురాలిమోముగమును, అన్నియును రమ్యములే యగును. కాని మనస్సునకివి యనిత్యము లనువివేచన గలిగెనా యేదియు రమ్యము కాదు. (లేక, మనస్సు కలఁత నొందియుండునేని యవు డేదియు రమ్యము కాదని యర్థాంతరము.)

అవ. చెప్పినయర్థమునే వివరించుచు నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ రమ్యం హర్మ్యతలం న కిం వసతయే శ్రావ్యం న గేయాదికం
కిం వా ప్రాణసమాసమాగమసుఖం నైవాధికప్రీతయే।
కిన్తు భ్రాన్తపతత్పతఙ్గపవనవ్యాలోలదీపాఙ్కుర
చ్ఛాయాచఞ్చలమాకలయ్య సకలం సన్తో వనాన్తం గతాః॥ 80

టీ. రమ్యం=మనోహరమైన, హర్మ్యతలం=ప్రాసాదప్రదేశము-ఉప్పరిగపట్టు, వసతయే=వాసస్థానముకొఱకు, నకిం=లేదాయేమి, గేయాదికం=గానము మొదలైనవి-ఆదిశబ్దముచే వీణావాదాదులు గ్రాహ్యములు, శ్రావ్యం=వినదగినదైనది, న కిం=కాదా యేమి, ప్రాణ...సుఖం - ప్రాణసమా=ప్రాణములతో సమానురాలైనట్టిదానితోడి-ప్రాణప్రియురాలైన నాయికతోడి, సమాగమ=సంభోగముచేఁ గలుగు. సుఖం=సుఖము, అధికప్రీతయే=మిక్కిలిసంతోషముకొఱకు, నైవ కిం=కాదాయేమి, తప్పక యగుననిభావము. కిన్తు=అయినను, సన్తః=సజ్జనులు-వస్తువిచారతత్పరులగు పురుషులనుట, సకలం=(హర్మ్యతలనివాసము మొదలుగాఁగల) సమస్తమును, భ్రాన్త...చఞ్చలం-భ్రాన్త=పడఁగోరి భ్రమసిన, పతఙ్గ=మిడుతయొక్క, పక్ష=ఱెక్కలయొక్క, పవన=(ఊఁకల) గాలిచేత, వ్యాలోల=అల్లలాడుచున్నదీపాఙ్కుర=దీపపుమొగ్గయొక్క, ఛాయా=కాంతివలె-లేక నీడవలె, చఞ్చలం=నిలుకడలేనిదిగా, ('కన్తుద్భ్రాన్తపతత్పతఙ్గపవన...' అనుచో, ఉద్భ్రాన్త=పయికిభ్రమించినదై, పతత్=పడుచున్న, పతఙ్గ=మిడుతలయొక్క, పవన=ఱెక్కలగాలిచేత, నని యర్థము), ఆకలయ్య=నిశ్చయించి, వనాన్తం=వనమధ్యమునుగూర్చి, గతాః=పోయిరి - నిత్యబ్రహ్మానందమునకు సాధనమైన తపశ్చర్యకొఱకనుట.

ఉ. సంతతమున్ సుఖంబొసఁగఁ జాలనె చాల విశాలసౌధముల్
కాంతలసంగమున్ మధుర గానములున్ వివరించి చూడ సం

భ్రాంతపతంగపక్షభవశ్రమారుతఘాతవిధూతదీపికా
కాంతిచలంబు సర్వ మని కానల కేఁగిరి పండితోత్తముల్. 80

తా. వసించుటకు మంచియుప్పరిగలును, వినుటకు నింపైనగానాదులును, మిక్కిలి సంతుష్టినొందుటకుఁ బ్రియురాండ్రతోటిసంగమమువలని సుఖమును గలవు. అయినను సుజనులు, మిడుత మిడిసిపడఁగా దాని యీఁకలగాలిచే నల్లాడు దీపపుమొగ్గకాంతి వలె నివియంతయుఁ జంచలము లని విచారించి వీనినెల్ల మాని వనాంతమునకుఁబోయిరి.

ఇది వైరాగ్యశతకము ననిత్యానిత్యవస్తువిచారమన్న దియష్టమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - శివార్చనము.

అవ. వస్తువిచారమును గుఱించి ప్రసక్తి రాఁగా తన్మూలమునఁ దపస్సుయొక్క ప్రస్తావము గలిగి యది మిక్కిలి యావశ్యకమైనదని చెప్పఁబడినది. అది యెట్టిదని యాశంక కలుగఁగా నది శివార్చనము తప్ప వేఱొద్దియుఁగాదని మదినుంచుకొన్నవాఁడై యిపుడు మొదట శివార్చనమును వర్ణించుచున్నాఁడు. ఆ యర్చనము బాహ్యము అభ్యంతరము అనిరెండువిధములైనది అందు మొదటిది పెక్కుకరణములచే సాధింపఁదగినదై దేవతలకే చెల్లునదగుటంజేసి ముఖ్యము కాదని యెంచి దాని నుపేక్షించి ముఖ్యమగు నాభ్యంతరపూజాప్రకారము ననుభవించున ట్లభినయించుచుఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఆసంసారం త్రిభువన మిదం చిన్వతాం తాత తాదృ-
క్నైవాస్మాకం నయనపదవీం శ్రోత్రమార్గం గతో వా ।
యోఽయం ధత్తే విషయకరిణీగాఢగూఢాభిమాన
క్షీబస్యాన్తఃకరణకరిణః సంయమాలానలీలామ్॥ 81

టీ. హేతాత=నాయనా-ఇది యాదరాతిశయమున మఱొకనిఁబిలుచుమాట, ఆసంసారం = సంసారముండువఱకు ఇదం=ఈ, త్రిభువనం = మూఁడులోకములను, చిన్వతాం=వెదకుచున్న లేక పర్యాలోచించుచున్న, అస్మాకం=మాయొక్క, నయన పదవీం=నేత్రమార్గమును గాని, శ్రోత్రమార్గంవా=చెవులదారిని గాని, తాదృక్=అటు వంటివాఁడు-అట్టిపురుషుండు, నగతః = పొందినవాఁడు గాఁడు. అట్టిపురుషుని మేము

వినను లేను చూడను లేదనుట, ఎట్టిపురుషుఁడనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు, యః=ఏ, అయం= వీఁడు-ఏపురుషుఁడనుట, విషయ...క్షీబస్య - విషయ = హారచందనాదివిషయములనెడి, కరిణీ=ఆఁడు ఏనుఁగులందలి, గాఢ = అత్యంతమును, గూఢ = మఱుఁగైనదియు, నగు, అభిమానః = మిక్కిలి యాసక్తిచేత, క్షీబ = మత్తిల్లిన-'మత్తేశౌణోత్కటక్షీబాః' అని యమరుఁడు, అన్తఃకరణ = మనస్సుఅనెడి, కరీన్ద్ర = ఏనుగుయొక్క, సంయ...లీలామ్-సంయమ = చక్కఁగా నియమించుటయందు-లేక, చక్కఁగా నిగ్రహించుట యనెడి, ఆలాన = కట్టుకంబముయొక్క, లీలాం = విలాసమువంటివిలాసమును, ధత్తే = ధరించునో - నిగ్రహింపరానిమనస్సును నిగ్రహించుటయందు సమర్థుఁడగునో యనుట, తాదృక్ నయన...గతః' అట్టివాఁడు చూడఁబడను లేదు వినఁబడను లేదు అనిపూర్వముతో నన్వయము. ('సంయమానాయలీలామ్'అనుచో మనోనిగ్రహమునందు దారముతోఁ జేయఁబడిన యురియొక్కలీలను అని యర్థము 'ఆనాయఃపుంసిజాలంస్యాత్' అని యమరుఁడు), ఇట్టిపురుషుఁడు నయనశ్రోత్రమార్గవిషయత్వమును సంబంధించియుండియు నసంబంధమును జెప్పుటచే సంబంధాతిశయోక్తి. దీనిచేత, మనోనియమనము మిక్కిలి యశక్యమనెడివస్తువు వ్యంజితమగుటచే అలంకారముచే వస్తుధ్వని. ఏదేనియొకయోగమున మనస్సును నియమించి యాదు బ్రహ్మానందమునకు సాధనభూతమయి యంతరంగశివపూజర్చించుటయనుతపంబు నవశ్యముచేయందగినదని గూఢాభిప్రాయము. 'ఆలానలీలామ్' అనుచో నిదర్శనాలంకారము. అది 'సంయమాలాన' అనురూపకముతో నంగాంగిభావముచే సంకీర్ణము.

మ. తగ సంసారమునాఁటనుండియును దద్దత్తత్కర్మసంయుక్తి ను
   జ్జగముం ద్రిమ్మరు మాకుఁ గానఁబడఁ డేచందంబునం గర్ణమా
   ర్గగతుం డైనను గాఁడు భోగకరిణీగాఢాదరోన్మత్తచి
   త్తగరిష్ఠద్విపరాజసంయమపటుస్తంభాత్మకుం డెవ్వఁడున్. 81

తా. అనాదిసంసారముండునది మొదలుకొని యీమూఁడులోకములను వెదకి చూచితిమి గాని విషయము లనియెడునాఁడు ఏనుంగులందు మిక్కిలి దృఢమైన యాసక్తిచే మత్తిలియున్న మనస్సనెడియేనుఁగును నియమించుటకుఁ గట్టుకంబమువంటివాఁడగుపురుషుని మేము చూచినవారమును విన్నవారమును గాము.

అవ. తపస్సునఁ బ్రవర్తించువిధమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ యదేత త్స్వచ్ఛన్దం విహరణ మకార్పణ్య మశనం
   సహార్యైః సంవాసః శ్రుత ముపశమైకవ్రతఫలమ్ ।
   మనో మన్దస్పన్దం బహిరపి చిరస్యాపి విమృశ
   న్నజానే కస్యైషా పరిణతి రుదారస్య తపసః॥ 82

టీ. స్వచ్ఛన్దం = యథేచ్ఛమైన-ఒకరికిలోఁబడవగాని, విహరణం = విహారమును, అకార్పణ్యం = కృపణత్వములేని-దీనత్వముకలుగని, అశనం = భోజనమును-భిక్షాన్నభోజనమును, లేక, కందమూలఫలాహారమును, ఆర్యైఃసహ = శ్రేష్ఠులైనవారితోఁ గూడ-విజ్ఞానసంపన్నులతోడననుట, సంవాసః = వసతియు-కూడివసనుటయు, ఉప...ఫలమ్-ఉపశమ = శాంతియనెడు - విషయభోగనివృత్తి యనెడు, ఏకం = ముఖ్యమైన, వ్రతఫలం = వ్రతముఫలముగాఁగలదియగు - శాంతిఫలమునొసంగు తపశ్చర్యమును బోధించునట్టి యనుట, శ్రుతం = వేదాంతశాస్త్రశ్రవణమును, బహిః = వెలుపల-వెలివిషయములందనుట, మన్దస్పన్దం = మెల్లనిచలనము గలవు - మందముగా ప్రసరించునట్టియనుట, మనః అపి = మనస్సును, (ఇతి) యత్ ఏతత్ (సర్వంవర్తతే) = (అనెడి)యేయిది (యంతయు కలదో), ఏషా = ఇది - ఈస్వచ్ఛందవిహారణాదికము, విధేయప్రాధాన్యత్వముంబట్టి యిట స్త్రీలింగత్వము, కస్య = ఏ, ఉదారస్య = గొప్పదైన, తపసః = తపముయొక్క, పరిణతిః = పరిపాకమో-లేక. పరిణామమో, చిరస్య = చిరకాలముగా, విమృశన్ అపి = పరామర్శించుచుండినను, నజానే = తెలియకున్నాను. ఏతపస్సు ఈస్వచ్ఛందవిహారాదికముగా పరిణమించెనో యెంతకాలమాలోచించియు నాకు దెలియకున్నదియని యర్థము. ఆతపస్సు శివపూజనమేయగును. కావున్న మఱియొకదానికి నిట్టిఫలమును సాధించుటకుఁగాని యిట్టిపరిణామమును బొందుటకుఁగాని సామర్థ్యము కలుగదనిభావము.

ఉ. ఇచ్ఛకు వచ్చినట్లు చరియించుట దైన్యము లేనితిండియున్
నిచ్చలు సాధుసంగమును నిర్మలకాంతియు శాస్త్రబోధమున్
మచ్చిక లోనఁ బూని వెలిమట్టనిచిత్తము నాఁగ నింతయున్
వచ్చుట యేమహోన్నతతపంబుఫలంబొ యెఱుంగ నేర్తుమే. 82

తా. ఒకరికిలోఁబడవగాక యిచ్ఛమెయిఁదిరుగుట. దీనత్వములేనిభోజనము. గొప్పవారితోఁగూడి వసుట. శాంతినొసగు వేదాంతశాస్త్రశ్రవణము. మనస్సు బాహ్యవిషయములందు మిక్కిలి కొంచెముగాఁ బ్రసరించుట. యను నిదియంతయు నేగొప్పతపము వలన సిద్ధించునో యెంతకాలము విచారించియు నాకుఁ దెలియరాకున్నది.

అవ. శివచరణమే శరణమని తదీయస్మరణ మభినయించి చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ జీర్ణా ఏవ మనోరథాశ్చ హృదయే యాతంచ తద్యౌవనం
హన్తాఙ్గేషు గుణాశ్చ వన్ధ్యఫలతాం యాతా గుణజ్ఞైర్వినా।
కిం యుక్తం సహసాభ్యుపైతి బలవాన్కాలః కృతాన్తోఽక్షమీ
హా జ్ఞాతం మదనాన్తకాఙ్ఘ్రియుగళం ముక్త్వాస్తి నాన్యాగతిః॥

టీ. మనోరథాః = విషయాభిలాషములును, హృదయే = అంతరంగమునందే, జీర్ణాః = నశించినవి - వానిని గోరుటమాత్రమే కాని యనుభవించుట లేదని యర్థము. తత్ = అటువంటి, యౌవనంచ = ప్రాయమును, యాతం = పోయినది. ('యాతం జరాం యౌవనమ్' అనుచో, యౌవనము ముదిమిని జెందినదని యర్థము,) హన్త = అక్కటా. అజ్ఞేషు=అవయవములందు, గుణాశ్చ = గుణములును-ఆయాయవయవముల సామర్థ్యములన్నియు ననుట, గుణజ్ఞైః=గుణమును దెలిసినవారు లేక-గుణముల నెఱింగి యభినందించురసజ్ఞులు లేమింజేసి యనుట, వన్ధ్యఫలతాం = వ్యర్థమైనఫలము గలిగి యుండుటను-నిష్ఫలమగుటను, యాతాః = పొందినవి. బలవాన్=బలిష్ఠమైన, కాలః= కాలమును - కాలస్వరూపమును, అక్షమీ = ఓర్పులేని, కృతాన్తః = యముఁడును - లేక, బలవాన్ = బలిష్ఠమును, కృతాన్తః=నాశము సేయునదియు, అక్షమీ=ఓర్పులేనిది యు-నిర్దాక్షిణ్యమైనదియు, నగు, కాలః = మృత్యువు, అని యర్థాంతరము, సహసా = తోడనే - వేగముగా, అభ్యుపైతి = ఎదురుకొని వచ్చుచున్నది - ప్రాణము నపహరించుకొంట కనుట, కాఁబట్టి, కిం=ఏది, యుక్తం = ఉచితమైనది - ఇట్టిదశయందు ఏమి చేయఁదగినదనుట, హా=ఓహో, జ్ఞాతం = తెలిసినది - ఇట్టియవస్థయందు యుక్తమైన దిదియని తెలియనైనదియనుట, అది యేదియన, మదనా...గళం - మదనాన్తక = (మరునిం గూల్చిన) శివునియొక్క, అఙ్ఘ్రియుగళం=అడుగుల జంటను, ముక్త్వా=విడిచి, అన్యా = వేఱైన, గతిః = శరణము, నాస్తి = లేదు. కాఁబట్టియదియే శరణము-ఇట్టి స్థితియందు దానినే కయికొనవలయు నని స్మరించి చెప్పినాఁడని తెలియునది.

ఉ. చిత్తమునందె కోరికలు జీర్ణము లయ్యె నశేషగాత్రమున్
హత్తినజవ్వనం బరిగె నార్యులు లేమి గుణంబులున్ ఫలో
చ్ఛిత్తి వహించె నద్ది తగుఁ జేరక మానఁడు కాలుఁ డక్కటా
చిత్తజవైరిపాదయుగ సేవనమే గతిగా నెఱింగితిన్. 83

తా. కోరికలన్నియు నొడఁగూడుటవు నయితిలేక హృదయము లోనే యడంగినవి. ప్రాయమును జాఱినది. ఆయాయవయవముల సామర్థ్యములును దానిని మెచ్చందగువేత్తలులేమిచే నిష్ఫలములైనవి. బలీయమై నాశము సేయుచుఁ గనికరమింతయు లేక మృత్యువు వేగముగాఁ బైకొని వచ్చుచున్నది. ఇటిస్థితియందుఁ జేయఁదగినదేమి? ఆ! తెలిసినది. మరుని గెలిచిన పరమశివుని పాదారవిందయుగళమును విడిచినచో వేఱొకదిక్కు లేదు. కాన నదియే శరణము.

అవ. 'యచ్చోచ నిఃస్రుతసరిత్ప్రవరోదకేన, తీర్థేన మూర్ధ్నివిధృతేన శివః శివోఽభూత్। దాతుర్మనశ్చకిత శైలవిసృష్టవజ్రం ధ్యాయేచ్చిరం భగవతశ్చరణారవిన్దమ్' ఇత్యాదులచే శివుం డాదిగాఁగలసకల దేవతలకును గల్యాణప్రదమైయఖిలలోకారాధ్యమై సంసారసాగరోత్తా

రకమై యొప్పు భగవచ్చరణారవిందము వెలయుచుండఁగా శివాంఘ్రి యుగళము తప్ప వేఱుగతి లేదని ప్రలపించెదవేల యని యడుగఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మహేశ్వరేవా జగతా మధీశ్వరే, జనార్ధనేవా జగదన్తరాత్మని।
న వస్తుభేదప్రతిపత్తి రస్తిమే, తథాపి భక్తి స్తరుణేన్దుశేఖరే॥ 84

టీ. జగతాం=పదునాలుగు లోకములకు, అధీశ్వరే=స్వామియగు, మహేశ్వరే వా=శివునియందుఁగాని, జగత్ అన్తరాత్మని - జగత్ = జగంబులకు, అన్తరాత్మని = అంతర్యామియైన - లోపల నాత్మస్వరూపమునఁ జొచ్చి వ్యాపించి జగంబుల నియమించువాఁడైన, జనార్దనేవా = విష్ణువునందుఁగాని, మే = నాకు, వస్తుభేదప్రతిపత్తిః= (ఇతఁడు శివుఁడు ఇతఁడు విష్ణువు అని) వస్తువునందుఁ గలుగుభేదబుద్ధి - వేఱువేఱు వస్తువులుగా గ్రహించుటయనుట, న = లేదు. 'శివాయ విష్ణురూపాయ' ఇత్యాదులచే వారిద్దఱికి వస్తువుంబట్టి భేదములేదని భావము, తథాపి = అయినను-భేదబుద్ధి లేకున్నను, తరుణ ఇందు శేఖరే = (లేతచంద్రుని తలపువ్వుగాఁ గల) శివునియందు భక్తిః = కొలుచుననురక్తి, ఉన్నదని శేషము. కాఁబట్టియె శివాంఘ్రియుగళి తప్ప 'నాన్యాగతిః' వేఱుగతి లేదనఁబడియె ననిభావము. 'స్వభావో దురతిక్రమః' అను న్యాయమిటఁ దెలియునది.

తే. జగదధీశ్వరుఁ డగుమహేశ్వరునియందు
సకలజగదంతరాత్ముఁ డైనశౌరియందు
భేదవిజ్ఞాన మెయ్యెడ లేదు మాకు
నైనఁ దరుణేందుశేఖరునందె భక్తి. 84

తా. జగంబులకునెల్ల స్వామియగు శివునియందుఁగాని సకలలోకంబుల నంతర్యామియై వ్యాపించియున్న విష్ణువునందుఁగాని వీరిరువురు వేఱువేఱు వస్తువులను భేదబుద్ధి నాకు లేదు. అయినను, లేతచంద్రుని దాల్చుశివునియందే నాకు భక్తిస్వభావసిద్ధముగాఁ గుదిరియున్నది.

అవ. శమము స్థాయిగాఁబుట్టుటం జేసి శాంతరసమును జిప్పిలు వాక్యముల రాఁగలయైదుశ్లోకములం జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ స్ఫురత్స్ఫారజ్యోత్స్నాధవళితతలే క్వాపి పులినే
సుఖాసీనాః శాన్తధ్వనిషు రజనీషు ద్యుసరితః।
భవాభోగోద్విగ్నాః శివ శివ శివే త్యార్తవచసః
కదా స్యా మానన్దోద్గతబహుళబాష్పాప్లుతదృశః॥ 85

టీ. శాన్తధ్వనిషు-శాన్త=ఉడిగిన, ధ్వనిషు=పక్షిమృగాదిశబ్దములు గల, రజనీషు=రాత్రులందు-ఇట చిత్తముకలఁతలేమికొఱకై రాత్రులను నిశ్శబ్దత్వము చెప్పఁబడియె, స్ఫుర...తలే-స్ఫురత్ = ప్రకాశించుచున్నదియు, స్ఫార=అధికమైనదియు, నగు, జ్యోత్స్నా=వెన్నెలచేత, ధవళిత=తెల్లనిదిగాఁజేయఁబడిన, తల=ప్రదేశము గల, క్వాపి=ఒకానొక, ద్యుసరితః=గంగానదియొక్క, పులినే=ఇసుకదిన్నెయందు, సుఖాసీనాః సన్తః = సుఖముగాఁ గూర్చున్నవారమగుచు, భవా...ద్విగ్నాః-భవ=సంసారముయొక్క, ఆభోగ=నిడివివలన, ఉద్విగ్నాః = విహ్వలులమై-వెగటుపడినవారమై యనుట సంసారము దుఃఖకరమగుటచేతను, 'మేము' అని శేషము, శివ శివ శివ ఇతి=శివశివశివయని, ఆర్త్తవచసః = కఱుకొనఁబడినమాటలుగలవారై ('ఉచ్చవచసః' అనుచో, గట్టిగా పలుకఁబడువచనములు గలవారై యనుట), శివశివశివయని పలుకుచు ననుట, కదా=ఎప్పుడు, ఆనన్ద...దృశః-ఆనన్ద=ఉద్గత=లోపలనుండి వెలికి వచ్చిన, బహుళ=అధికమైన, బాష్ప=కన్నీళ్ళచేత, అప్లుత=అంతటఁ దడుపఁబడిన, దృశః=కన్నులుగలవారము, స్యామ=అగుదుము. ('ఆర్త్తవచసః కదా యాస్యామోఽన్తర్గతబహుళబాష్పాకులదశామ్' అనుచో, ఆర్త్తవచసః=దైన్యపుఁబలుకులుగలవారమై, అన్త...దశామ్-అన్తర్గత=లోపల నేయడఁపఁబడియున్న, బహుళ=అధికమైన, బాష్ప=కన్నీళ్ళచే, ఆకుల=వ్యాకులమైన, దశాం=స్థితిని, కదా=ఎప్పుడు, యాస్యామః=పొందఁగలము? అని యర్థము.)

శా. శాంతారావనిశీథకాలముల భాస్వత్సాంద్రచంద్రాతపా
క్రాంతస్వచ్ఛమరున్నదీపులినయోగ్యక్షోణిఁ గూర్చుండి జ
న్మాంతోద్వేగులమైన మేము శివశబ్దావృత్తితో నెప్పు డ
త్యంతానందభవాశ్రుసంకులదశాప్తిన్ సుఖం బుందుమో.

తా. రాత్రులందుఁ జప్పుడులన్నియు నడఁగినపిదపఁ దళతళలాడుచున్న యగ్గలంపువెన్నెలచేఁ దెల్లగా విలసిల్లుచున్న యొకానొకగంగానదియిసుకదిన్నెయందు హాయిగాఁ గూర్చుండినవారమై మేము, సంసారము మిక్కిలి విడిగలదై కడవరాకుండుటకుఁ జింతిలుచు, 'శివశివశివ' యని యుచ్చరించుచున్నవారమై, దానఁజేసి కలిగినయానందమువలన నానందబాష్పము లుప్పతిలి కన్నుల జాలుకొన్నవారమగుట యెప్పుడో!

శ్లో॥ వితీర్ణే సర్వస్వే తరుణకరుణాపూర్ణహృదయాః
స్మరన్తః సంసారే విగుణపరిణామాం విధిగతిమ్।
వయం పుణ్యారణ్యే పరిణతశరచ్చన్ద్రకిరణా-
స్త్రియామా నేష్యామో హరచరణచిన్తైకశరణాః॥ 86

టీ. తరుణ...హృదయాః-తరుణ=లేతవైన-మృదువైన, కరుణా=భూతదయ చేత, పూర్ణ=నిండిన, హృదయాః సన్తః = హృదయములు గలవారగుచు, సర్వస్వే=

(తమవంగల) సకలధనమును, వితీర్ణసతి=(అర్థులకు) దత్తముకాఁగా-మృదుకరుణా పూరితహృదయులై తమధనమెల్ల యాచకుల కియ్యఁగా ననుట, సంసారే=సంసారము నందు, విధిగతిం=దైవముయొక్క ప్రవృత్తిని, విగుణపరిణామాం=విషయమైన పరిపాకము గలదిగా-చెడ్డదై పర్యవసించునదిగాననుట, (‘విగుణపరిణామాః విధిగతీః’ అనుచో, విగుణపరిణామాః=నిర్గుణమైన-అనఁగా. అనిష్టమైన-పరిణామములుగల - అనిష్టముగాఁ బరిణమించు, విధిగతీః=దైవవిలసితములను, అనియర్థము), స్మరన్తఃసన్తః=స్మరించు చున్నవారమగుచు, వయమ్=మేము, పుణ్యారణ్యే=తపోవనమునందు, హర...శరణాః సన్తః-హర=శివునియొక్క, చరణ=అడుగులందలి, చిన్తా=చింతనమే, ఏక=ముఖ్యమైన, శరణాఃసన్త=దిక్కుగాఁ గలవారమగుచు, పరిణత...కిరణాః-పరిణత = పరిపాకము నొందిన-లేక చుట్టు వ్యాపించిన, శరత్ చన్ద్రకిరణాః=శరత్కాలపు చందురునియొక్క వెలుంగులు గల, త్రియామాః=రాత్రులను, నేష్యామః=కడపఁగలము- ఎప్పుడు కడవు దుమో యనుట.

చ. కలధన మంతయున్ సెలవుగానిడి నూత్నకృపాప్రపూర్ణచి
త్తుల మయి సంసృతిం గుశలదూరవిపాకము గాఁగ దైవముం
దలఁచుచుఁ గానలో శివపదస్మృతినిష్ఠుల మైనయింపఁ గాఁ
గలము శరత్ప్రసన్నమిహికాకరరమ్యము లైనరాత్రులన్॥ 86

తా. మేము మనంబుల మెత్తనికరుణ గడలుకొనఁగా సకలధనములను యాచకు లకు నొసంగి, సంసారమందు దైవముసేయునిష్టవ్యాపారములు మనస్సునఁ దలంచు కొనుచు వానినిరోసి తపోవనంబున కరిగి శివచరణధ్యానమే రక్షకముగా నుంచుకొని శరదృతువునందలిపండువెన్నెలలఁ జెన్నారురాతిరులఁ గడుపుదుము. అది యెన్నఁడో తెలియరాదు.

శ్లో॥ కదా వారాణస్యామమరతటినీరోధసి వస-
న్వసానః కౌపీనం శిరసి నిదధానోఽఞ్జలిపుటమ్।
అయే గౌరీనాథ త్రిపురహర శమ్భో త్రినయన
ప్రసీదేతి క్రోశ న్నిమిషమివ నేష్యామి దివసాన్॥ 87

టీ. కదా=ఎప్పుడు, వారాణస్యాం=కాశియందు. అమరతటినీరోధసి = గంగా తీరమునందు. వసన్ = వసించుచు. కౌపీనం = గోఁచిని. వసానః = కట్టుకొనుచు-వస్త్ర మేయక్క-అ లేకున్నను లోకవిరోధమును బరిహరించుటకై యంతమాత్రమేని కట్టుకొను వాఁడనగుచు ననిభావము. శిరసి = తలయందు. అఞ్జలిపుటం = చేమోడ్పును. నిదధానః సన్=ఉంచుకొన్నవాఁడనగుచు. అయే = ఓ. గౌరీనాథ = పార్వతీపతీ. త్రిపురహర = త్రిపురములను నాశముజేసినవాఁడా. శంభో=శంభుఁడా! ‘శం + భూ’శం=సుఖం,

అస్మాద్భవతీతి శమ్భుః - సుఖము వీనివలనఁ గలుగు నని వ్యుత్పత్తి. త్రినయన = ముక్కంటీ, 'గౌరీనాథ'యనుట లోక సంగ్రహకారణత్వమును, 'త్రిపురహర' యనుటచే అశక్యకార్యకరణశక్తియు. 'శమ్భో' అనుటచే భక్తజనసుఖసంధాయకత్వమును, 'త్రినయన' అనుటచే అసాధారణమహిమాస్పదత్వమును సూచితములయ్యెనని తెలియునది, ప్రసీద=ప్రసన్నుఁడవగుము, ఇతి = అని, క్రోశన్ = బిగ్గఁజెప్పుచు, దివసాన్ = దినములను, నిమిషమివ=క్షణమువలె, నేష్యామి=కడుపుదునో, ఇట రాఁగల తీవ్రనరక యాతనను జింతించుట మొదలగు విభావములచేఁ బుట్టి, గోఁచికట్టుట తలను చేమోడ్పు గీలించుట మొదలగు ననుభావములచే నభివ్యక్తమై 'కదా' అనుపదముచే సూచితమగు చింతయనెడి సంచారీభావముచేఁ బుష్టినొంది, తన్ను అవమానించు కొనుటయే లక్షణముగాఁ నిల నిర్వేదమును స్థాయిగాఁ గలిగి వెలయుశాంతరసము విక్కిలియు స్ఫురించెడి నని తెలియునది. ఇట్లే మీఁద నెల్ల నెఱుంగునది.

ఉ. శ్రీనుతకాశియం దమర సింధువుచెంగట నిల్చి గోఁచినిం
బూని ప్రణామముద్రఁ దల మోపి పురాంతక పార్వతీశ శం
భో నిటలాక్ష రక్ష యని మ్రొక్కులువెట్టుచు నిశ్చలాను సం
ధానత యెన్నఁడేఁ గడపెద దినముల్ నిమిషంబులై వడిన్.

తా. కాశియందు గంగాతీరమున వసించువాఁడనై గోఁచిమాత్రము దొడిగి తలయందుఁ జేమోడ్పుఁ గీలించి 'ఓపార్వతీనాథా! త్రిపురాంతకా! శంభూ! త్రినయనా! ప్రసన్నుఁడవగుమని బిగ్గరఁ గూయిడుచు దినములను క్షణములవలెఁ గడపఁ గలుగుట యెప్పుడో యెఱుంగను.

శ్లో॥ స్నాత్వాగాఙ్గైః పయోభిః శుచికుసుమఫలైరర్చయిత్వావిభోత్వాం
ధ్యేయే ధ్యానం నియోజ్య క్షితిధరకుహరగ్రావపర్యఙ్కమూలే॥
ఆత్మారామః ఫలాశీ గురువచనరతస్త్వత్ప్రసాదాత్స్మరారే
దుఃఖం మోక్ష్యే కదాహం సమకరచరణే పుంసి సేవాసముత్థమ్॥

టీ. గాఙ్గైః=గంగాసంబంధియగు, పయోభిః=జలములచేత, స్నాత్వా=స్నానము చేసి, హేవిభో=ఓప్రభూ, త్వాం=నిన్ను, శుచికుసుమఫలైః - శుచి = శుద్ధములైన-శాస్త్రసమ్మతములైన, కుసుమఫలైః=పూవుల చేతను పండ్లచేతను, అర్చయిత్వా = ఆరాధించి-దీనిచే బాహ్యపూజయు కొంతప్రధానమగునని సూచితము. ధ్యేయే=ధ్యానింపఁదగినవస్తువునందు-నీచరణారవిందమునం దనుట, ధ్యానం = ధ్యానమును, నియోజ్య=నియోగించి, (నివేశ్య=ఉంచి) - ఏకాగ్రచిత్తుఁడై యనుట, క్షితి...మూలే - క్షితిధర=కొండయొక్క. కుహర=గుహయందలి, గ్రావ=బాయియనెడి, పర్యఙ్క=మంచము యొక్క, మూలే=మూలను, 'కూర్చున్నవాఁడనగుచు' అని శేషము. సమాధివ్యుత్థానము నకు; ఓదవప సుఖముగాఁ గూర్చుండెదగియుండును దని తెలుపుటకై గ్రావముగు

పర్యంకముగా రూపించినవాఁడు, ఆత్మారామః = ఆత్మయందే రమించువాఁడును-విషయాంతరములం దాసక్తిలేక ఆత్మస్వరూపమునందే యాసక్తుఁడనుట - 'యస్త్వాత్మరతిరేవస్యాదాత్మతృప్తశ్చ మానవః' అని స్మృతి, ఫల + ఆశీ=పండ్లుభక్షించువాఁడును-శరీరధారణార్థమనుట, గురువచనరతః=ఆచార్యుఁ డుపదేశించినదానిని ఆచరించుటయందాసక్తుఁడును అగుచు, అహం=నేను, హే స్మరారే=మదనునకు శత్రువైనయోశంభూ, త్వత్ప్రసాదాత్ = నీయనుగ్రహమువలనఁ సమకరచరణే = సమానములైన కాలు సేతులు గల-నావలెనే కాలుసేతులుగల-తనకు సాటియే యయి యెవ్వఁడు గానట్టి యనుట-కాలుసేతులఁగొని వాఁడు స్వతంత్రుఁడై యుండఁగాఁ దా నవి యుండియు నస్వతంత్రుఁడై యుండుట యతినింద్యమని సూచితము, పుంసి = పురుషుని విషయమందు, సేవాసముత్థం=కొలువు సేయుటవలనఁ బుట్టిన, దుఃఖం = దుఃఖమును, కదా = ఎప్పుడు, మోక్ష్యే=వీడుదునో, లేక, సమకరచరణే-సమకర = మొసలియాకారముగలరేకతోఁ గూడిన, చరణే=పాదములుగల-అనఁగా 'మకరో మత్స్యరేఖాచ పద్మశంఖాకృతిః పదే, మహాధనీ మహాభోగీ దాతా దీర్ఘాయుకేవచ' అనుసాముద్రికవచనరీతిని మకరరేఖ పదమునంగలవాఁడు మహాభాగ్యసంపన్నుఁడుగాన నట్టివాఁడైన, పుంసి = పురుషుని విషయమందు, అని యర్థాంతరము.

ఉ. వేలుపుటేటఁ దోఁగి సుప ॥ విత్రఫలాదులఁ బూజచేసి ని
న్నోలి మనంబులో నిలిపి ॥ యోగ్యగుహాశిలయందు నాత్మపం
శీలుఁడ నై ఫలాశి నయి ॥ శ్రీగురువాక్యరతుండ నై మహీ
పాలకసేవనశ్రమముఁ ॥ బాసెద నెన్నఁడు మన్మథాంతకా. 88

తా. ప్రభూ! గంగానదీజలంబుల స్నానంబుసేసి శుద్ధంబులైనపుష్పఫలంబుల చేత నన్నారాధించి, ధ్యానింపదగు నీపదారవిందమును ధ్యానించియు, కొండగుహయందలిశాతిసెజపయి హాయిగాఁ గూరుచుండి, యితరవిషయములను మాని యాత్మస్వరూపమునందే యాసక్తిగలిగి, శరీరధారణకొఱకుఁ బండ్లాహారముగాఁ గొనుచు, నాచార్యుం డుపదేశించినదానిని దప్పక యనుష్ఠించుచు, నావలెనె కాలుసేతులు గలిగి నాతో సాటియేయగు నొకపురుషుని గొలుచుటవలని దుఃఖమును మదనాంతకా నీయనుగ్రహమువలన నెప్పుడు వీడుదునో.

శ్లో॥ ఏకాకీ నిఃస్పృహః శాన్తః, పాణిపాత్రో దిగమ్బరః। -
కదా శమ్భో భవిష్యామి, కర్మనిర్మూలనక్షమః॥ 89

టీ. హేశమ్భో=ఓశంకరా, ఏకాకీ = అసహాయుఁడును - లేక సంగరహితుఁడును-'సఙ్గాత్సఞ్జాయతే కామః' ఇత్యాదిసంగజనితములైన కామాదిపరంపర యనర్థహేతువగుటవలన సంగరహితుఁడును అనుట, దేనిచేననఁగా, నిఃస్పృహః = తృష్ణలేనివాఁడును - విషయాభిలాష లేనివాఁ డగుటచే ననుట, కావుననే, శాన్తః = రాగా

దులచే కొట్టుపడనిచిత్తముగలవాఁడును - లేక, ఉపరతములైన యింద్రియములు గల వాఁడును, కావుననే, పాణిపాత్రః=చేయే భిక్షాపాత్రముగాఁ గలవాఁడును, దిక్ + అమ్బరః సన్=దిక్కులే వస్త్రముగాఁ గలవాఁడును అగుచు, నేను అని శేషము, కర్మనిర్మూలనక్షమః = కర్మములను నాశముచేయుటయందు సమర్థుఁడైనవాఁడను, కదా=ఎప్పుడు, భవిష్యామి=అగుదునో - కర్మబంధమునుండి యెప్పుడు విముక్తుఁడనగుదుననుట. 'ఏకాకీ యతచిత్తాత్మా త్యక్తసర్వపరిగ్రహః । శారీరం కేవలం కర్మ కుర్వన్నాప్నోతి కిల్బిషమ్' అనుగీతావచన మిట గ్రాహ్యము.

తే. ఒంటి దిరుగుచుఁ గోరిక । లుజ్జగించి
శాంతిఁ జేకొని పాణిభా । జనుఁడ నై ది
గంబరుఁడ నై సమస్తక । ర్మంబు లెపుడు
మొదలుచెడఁ ద్రుంతుఁ బరమేశ । సదయహృదయ. 89

తా. ఓశంకరా ! నేను సంగరహితుఁడును, దృష్ణామూరుండును, శాంతుఁడునై, చేతుల బిచ్చముగొని, దిగంబరుఁడనై నాపూర్వకర్మములెల్ల నిర్మూలింపఁజాలుట యెప్పుడో.

అవ. ఇట్టివారికి శివప్రసాదమువలన మోక్షమార్గము విలంబము లేకయే సులభ మగు నని చెప్పి నిగమించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాణిం పాత్రయతాం నిసర్గశుచినా భైక్షేణ సంతుష్యతాం
యత్రక్వాపి నిషీదతాం బహుతృణం విశ్వం ముహుః పశ్యతామ్।
అత్యాగేఽపి తనో రఖణ్డపరమానన్దావబోధస్పృశా-
మధ్వా కోఽపి శివప్రసాదసులభః సంపత్స్యతే యోగినామ్॥ 90

టీ. పాణిం=చేతిని, పాత్రయతాం=పాత్రవలె నుపయోగించువారును, నిసర్గశుచినా=స్వభావముచే పవిత్రమైన, భైక్షేణ=భిక్షాసమూహముచేత, సంతుష్యతాం=సంతోషించువారును, 'భైక్షం భిక్షాకదమ్బకమ్' అని యమరుఁడు, యత్రక్వాపి=ఏదో యొకానొకచోట=ఎచ్చోటనైనను-శ్మశానమందుఁగాని వనమందుఁగానియనుట, నిషీదతాం=కూర్చుండువారును, ముహుః=మాటిమాటికి, విశ్వం = ప్రపంచమును, బహుతృణం=కొంచెము తక్కువయగు తృణముగా - పూర్ణముగా తృణమనికాక యించుమించుగా తృణమనియనుట-తృణప్రాయముగా, 'స్వాదీషదసమాప్తౌతు బహుచ్ప్రాక్కృతిలిఙ్గకః' అని బహుచ్ప్రత్యయ మిట నీషదసమాప్తియందు వర్తించును, పశ్యతాం = చూచువారును-ఎంచువారనుట, తనోః=దేహముయొక్క, అత్యాగేపి=విడువమియందును - దేహసంబంధమును విడువకున్నను అనుట, అఖణ్డ...స్పృశాం-అఖణ్డ=అపరిచ్ఛిన్నమైన, పరమానన్ద=శ్రేష్ఠమైన బ్రహ్మానందముయొక్క. అవబోధ=తెలియుటను, స్పృశాం = తాఁకుచున్నవారును - అనుభవించుచున్నవారును - జీవన్ముక్తులనుట, అగు, యోగినాం=ధ్యాననిష్ఠు

లైన యోగులకు, శివప్రసాదసులభః=శివుని యనుగ్రహముచే సుకరముగా లభింపఁదగిన, కోఽపి=అనిర్వాచ్యమైన - ఇట్టిదట్టిదనరాని, అధ్వా = మార్గము-మోక్షమార్గమనుట, సంపత్స్యతే = కలుగును. (అత్యాగేఽపి తనోరఖ...బోధస్పృహం । మర్త్యః కోఽపి శివప్రసాదసులభాం సంపత్స్యతే యోగినామ్) అనుచో, యోగినాం=పూర్వోక్తలక్షణములు గల యోగులయొక్క, శివప్రసాదసులభాం=శివప్రసాదముచే సులభముగా కలుగునట్టిదైన, అఖణ్డ...స్పృహాం - అఖణ్డపరమానన్ద = అపరిచ్ఛిన్నమైన మహానందమును-పూర్వోక్తులైన యోగులు అనుభవించు నఖండబ్రహ్మానందమును, అవబోధ = తెలియుటకు, స్పృహాం=కోరికను, కోఽపిమర్త్యః=ఒకానొకమనుష్యుఁడు, తనోః అత్యాగేఽపి=దేహమును విడువకున్నను-దేహసంబంధము వీడకయనుట, సంపత్స్యతే = పొందును. పాణియే పాత్రగాఁ గలిగి స్వభావసిద్ధమైన భిక్షలచేతనే తృప్తినొందుచు నెందేని కూర్చుండుచు ప్రపంచమును తృణప్రాయముగాఁ జూచుచుండు యోగు లనుభవించు అఖండబ్రహ్మానందము నెఱుంగవలయు ననుకోరిక, యనేకశతసహస్రజనులలో నెవఁడో యొకానొకనికి, ఏ దేహ సంబంధముతోఁ గూడియుండినను, శివప్రసాదమువలన సులభముగా లభించు నని యర్థము).

చ. హితునకుఁ బాణిపాత్రున కశనిచ్ఛునకున్ శుచిభైక్షమాత్రతో
పితునకు నెట్టితావున వసించెడువానికి విశ్వముం దృణ
ప్రతినిధిఁ జేయువానికిఁ బుధరస్థితుఁ డయ్యు నఖండసౌఖ్యసం
గతుఁడగుయోగి కేర్పడు నొకానొకమార్గము శంభుసత్కృపన్.

తా. అఱచేతినే పాత్రగా నుపయోగించుచు స్వభావపవిత్రమగు భిక్షముల చేతనే తృప్తినొందుచు, నెయ్యెడనేని కూర్చుండుచు, నూటికి జగంబు నెల్ల నించుమించుగా గడ్డిపరకవలెఁ జూచుచు, దేహసంబంధమును విడువకుండియు నపరిచ్ఛిన్న బ్రహ్మానందజ్ఞానము ననుభవించుచు (జీవన్ముక్తులుగా) నుండు యోగులకు నిట్టిదట్టిదని వర్ణింపరాని మోక్షమార్గము శివప్రసాదమువలన సులభముగా లభించును.

ఇది వైరాగ్యశతకమున శివార్చన'మన్నది నవమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము-అవధూతచర్య.

అవ. శివార్చనము మోక్షమున కుపయుక్తమగు నవధూతభావమును గలిగించునదిగావునను, 'అత్యాగేఽపి తనోరఖణ్డపరమానన్ద

*అవధూత యనఁగా బ్రహ్మాత్మస్వరూపానుసంధానతత్పరుఁడై వెలుపలి ప్రపంచమును మఱచి మలినుఁడై కానంబడుచు జీవన్ముక్తుఁ డనంబడు నొకయోగిపురుషుఁడు.

వబోధస్పృశామ్' అని యవధూతవిషయము నుపక్రమించి యుం డుటంజేసియు, నిప్పు డవధూతచర్యను రాఁగల పదిశ్లోకములం జెప్పు చున్నాఁడు.

శ్లో॥ *కౌపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్థా పునస్తాదృశీ
నైశ్చిన్త్యం నిరపేక్షభైక్ష మశనం నిద్రా శ్మశానే వనే
స్వాతన్త్ర్యేణ నిరఙ్కుశం విహరణం స్వాన్తం ప్రశాన్తం సదా
స్థైర్యం యోగమహోత్సవేఽపిచ యది త్రైలోక్యరాజ్యేనకిమ్॥

టీ. శత...తరం-శతఖండ = నూఱుతునుకలచే, జర్జరతరం = మిక్కిలి శిథిలమైన, కౌపీనం = గోఁచియు, తాదృశీ = అటువంటిదైన - ఆగోఁచివలె నూఱుచింపులతోఁ గూడినదైన యనుట, కన్థాపునః = బొంతయును, నైశ్చిన్త్యం = విషయచింతలేమియు, నిరపేక్షభైక్షం-నిరపేక్ష = అన్నముకొఱకు నొకరిని అనువర్తింపవలసిన యపేక్ష లేని, భైక్షం = భిక్షాసమూహ మను, అశనం = భోజనమును, శ్మశానే = ప్రేత భూమియందుఁగాని, వనే = అడవియందుఁగాని, నిద్రా = నిదురయు, స్వాతన్త్ర్యేణ= స్వతంత్రతో - ఒకరియిచ్ఛపై లోఁబడవగాక, నిరఙ్కుశం = ఏయడ్డపాటును లేని,

---

* ఈశ్లోకముయొక్క పాఠాంతరము.

శ్లో॥ కౌపీనం శతఖణ్డజర్జరతరం కన్థాపున స్తాదృశీ
నిశ్చిన్తం సుఖసాధ్యభైక్ష మశనం శయ్యా శ్మశానే వనే।
మిత్రామిత్రసమానతాతివిమలా చిన్తాఽదశూన్యాలయే
ధ్వస్తాశేషమదప్రమాదముదితో యోగీ సుఖం తిష్ఠతి॥

టీ. కౌపీనం...తాదృశీ-(సుగమము), నిశ్చిన్తం = చింతలేకుండునట్లుగా, సుఖ సాధ్యభైక్షం=సుఖముగా సాధింపఁదగినదియగు భిక్షాసమూహము, అశనం=భోజనము, శ్మశానే వనే - (సుగమము), శయ్యా = పడుక, మిత్రామిత్ర సమానతా = మిత్రుల యందును శత్రులయందును సమభావము, శూన్యాలయే = నిర్జనమైనస్థానమునందు, అతివిమలా = మిక్కిలి శుద్ధమైన, చిన్తా = సమాధి, ఇవియెల్లఁ గలవాఁడైన' ధ్వస్త ...ముదితః-ధ్వస్త = నశించిన, అశేష = సమస్తమైన, మదప్రమాద = గర్వముచేతను పరాకుచేతను - మదప్రమాదములు పూర్ణముగా నశించుటచేత ననుట, ముదితః=సంతో షించినవాఁడగు, యోగీ=యోగి, సుఖం=హాయిగా, తిష్ఠతి=ఉండును.

తా. నూఱుచింపులగోఁచియు నట్టిదే యగుబొంతయు, నేచింతయు లేక సులు వుగా దొరకఁదగినబిచ్చము తినుటయు, ప్రేతభూమినో యడవినో పరుండుటయు, మిత్రులయందును శత్రులందును సమభావమును, నిర్జనప్రదేశమునందు నతివిమల సమాధియుఁ గలవాఁడై మదమును బ్రమాదమును బూర్ణముగా విడిచి యోగి సుఖ ముగా నుండును.

విహారణం=తిరుగుటయు, సదా = ఎప్పుడును, ప్రశాన్తం = ప్రసన్నమైన, స్వాన్తం = మనస్సును యోగమహోత్సవే = సమాధియనెడి పెనుబండువునందు - పెనుబండువు వంటియోగసమాధియందు, స్థైర్యం అపిచ = నిలుకడయును, యది (అసి) ఉండెనేని త్రైలోక్యరాజ్యేన = త్రిలోకాధిపత్యముచేత, కిం = ఏమి - ఏమిలేదనుట - కౌపీనాదులే త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యమునకన్న పరమసౌఖ్యప్రదము లని భావము.

శా. కౌపీనంబును జీర్ణకంథయు నపేతక్షోభశూన్యభైక్షంబుఁ జిం
తాపాయంబు వనశ్మశానముల నిద్రావాప్తి దుర్వారస
ద్వ్యాపారంబుఁ బ్రశాంతచిత్తమును యోగారూఢియున్ వృత్తిసం
క్షేపంబుం గలదేని యోగికిఁ ద్రిలోకీప్రాభవం బేటికిన్. 91

తా. నూఱుచింపులచే పెంపుమాలినగోచిగాని, బొంతగాని, విషయచింత లేమిగాని, యొకరినిగోలువనక్కఱలేని బిచ్చపుఁదిండిగాని, ప్రేతభూమియందో యడవియందో నిదురించుటగాని, యొకరికిలోఁబడవగాక యేయడ్డుపాటునులేక తిరుగుటగాని, యెప్పుడును బ్రసన్నమైయుండు మనస్సుగాని, యోగమునందు నిలుకడగాని యుండిన యెడల త్రైలోక్యరాజ్యాధిపత్యము సయితము మక్కఱలేదు.

అవ. మిక్కిలి సౌఖ్యావహమైనదిగాఁ బొగడొందిన త్రైలోక్యరాజ్యమును నిషేధించి కౌపీనాదులకలిమియే యుపపాదించుట యొప్పదు; ఎట్లన త్రైలోక్యరాజ్యమే మిక్కిలి యాసగొలుపునది కాని కౌపీనాదులు కావు; కాఁబట్టి యదియే యుత్తమ మని శంక రాఁగా, మనస్వి యగువానికి త్రిలోకరాజ్యమే కాదు బ్రహ్మాండముసైతము నాస గొలుపనేరదు. కాన కౌపీనాదులుతప్ప మఱేదియు వానికి నుత్తమము గాదని సమర్థించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ బ్రహ్మాణ్డమణ్డలీమాత్రం, కిం లోభాయ మనస్వినః॥
శఫరీస్ఫురితేనాబ్ధిః, క్షుబ్ధో న ఖలు జాయతే॥ 92

టీ. మనస్వినః=ధీరునకి-ఆత్మజ్ఞాని కనుట, బ్రహ్మాణ్డమణ్డలీమాత్రం = బ్రహ్మాండములసమూహములంతమాత్రమును - అతిమాత్రవిస్తారముగల బ్రహ్మాండసమూహములైనను అనుట, లోభాయ = పేరాసకొఱకు - మనస్సునకుఁ బేరాసగొలుపుటకు, కిం (భవతి=(అగునా) యేమి-కానేరదనుట-మనస్వి బ్రహ్మాండములనేని యాసింపఁడనుట-ఇఁక వానియం దొకానొకమూల నడఁగియుండు త్రైలోక్యపురాజ్యమును గోరుట చెప్పనేల యనిభావము. దీనికి దృష్టాంతము చెప్పుచున్నాఁడు. అబ్ధిః = సముద్రము, శఫరీస్ఫురితేన = ఎగసిపడెడుమీనుయొక్క అదరుటచేత, క్షుబ్ధః = కలఁగినది, నజా

యతేఖిలు=కాదుగదా ('శఫరీస్ఫురితే నాబ్ధేః క్షుభితా జాతు జాయతే' అనుచో, శఫరీస్ఫురితముచేత, అబ్ధేః = సముద్రమునకు, క్షుభితా = కలత, జాతు = ఒకప్పుడేని, కిం జాయతే = కలుగునా-కలుగదు అనియర్థము-త్రైలోక్యరాజ్యముచే మనస్వికి లోభము కలుగుట మీను నదరుటచే సముద్రము కలఁగుటతో సాటి యగునని భావము. అలం. దృష్టాంతము.

క. మండలమాత్రంబగుబ్రహ్మాండములోభకరమగునెయతిధీరునకున్
నిండుసముద్రము జలచర, తాండవగతిచే విలోడితము గాదుగదా

తా. ఒకమీను నదరుటచే సముద్రము కలఁగుడువడనట్లు ఆత్మజ్ఞాని యగుధీరుని బ్రహ్మాండసమూహములును నాసగొలిపి కలఁపఁజాలదు.

అవ. వైరాగ్యప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మాతర్లక్ష్మి భజస్వ కంచి దపరం మత్కాంక్షిణీ మాస్మభూ
ర్భోగేషు స్పృహయాళవ స్తవ వశే కా నిఃస్పృహాణా మసి।
సద్యః స్స్యూతపలాశపత్రపుటికాపాత్రే పవిత్రీకృతే
భిక్షాసక్తుభిరేవ సంప్రతి వయం వృత్తిం సమీహామహే॥ 93

తా. మాతః = తల్లీ, హేలక్ష్మి = లక్ష్మి, ఇట 'మాత' అనుట యింతవఱకు నిచే రక్షింపఁబడితిమని భక్త్యతిశయసూచనారకముగాఁ దెలియునది, అపరం = వేఱు, కంచిత్ = ఒకానొకని, భజస్వ = కొలువుము. మత్కాంక్షిణీ నన్నుఁగోరునది-నావిషయమం దభిలాష గలది, మాస్మభూః = కాకుమా-ఇప్పుడింత వైరాగ్య మెట్లు కలిగెననఁగాఁ జెప్పుచున్నాఁడు. భోగేషు = వాంఛాదవాదివిషయానుభవములయందు, స్పృహయాళవః = ఆసగలవారు, తవ = నీయొక్క, వశే = వశమునందు, వర్తింతురని శేషము. అయితే మీరెవ్వరని యడుగఁగా జెప్పుచున్నాఁడు. నిఃస్పృహాణాం = భోగాభిలాష లేనివారికి, కా = ఎవ్వతెవు-ఎట్టిదానవు, అసి = అగుదువు-ఎట్టిదానవును గావనుట, మేమును నిఃస్పృహులము. మాకు నీతోఁబనిలేదుగాన మమ్ముఁవిడిచి మఱొకచోటికిఁ బొమ్మని భావము. ('భోగేభ్యః స్పృహయాళవో నహివయమ్' అనుచో, మేము భోగములదెస నాసగలవారము గాముగదా. అట్లు నిఃస్పృహుల మగుమాకు నీవెవ్వతె పని యేమి.) నిన్ను నేను విడిచితినేని మీరు బ్రతుకుట యెట్లనఁగా చెప్పుచున్నాఁడు. వయం=మేము, సంప్రతి = ఇప్పుడు, పవిత్రీకృతే = ('పంచాశం పద్మపత్రంచ' ఇత్యాదివచనములచే) పావనముగాఁ జేయఁబడినది యగు, సద్య ..పాత్రే- సద్యః = తోడనే, స్స్యూత = కుట్టఁబడిన-చాలసేపు కష్టపడి సంపాదింపవలసినది గాక తలఁచినంతనే కుట్టియనుభవింపఁగూడినయనుట, పలాశపత్ర = మోదుగాకుల చేతనైన, పాత్రే = పాత్రయందు, భిక్షాసక్తుభిరేవ = బిచ్చమెత్తి తెచ్చుకొన్న పేలపిండ్లచేతనో.

('పవిత్రీకృతైః భిక్షావస్తుభిరేవ' అనుచో, పవిత్రీకృతైః = పవిత్రముగాఁజేయఁబడిన, శాస్త్రవిహితములైన పలాశపత్త్రాదుల నుంపఁబడుటచే పావనములు గావింపఁబడిన, భిక్షావస్తుభిః ఏవ = అన్నపుఁబిడుచలు కాయగూరలు మొదలైన బిచ్చపుపదార్థముల చేతనే యని యర్థము), వృత్తిం=జీవికను, సమీహామహే=కోరుచున్నారము.

క. అమ్మా లక్ష్మి నమస్కా-, రమ్ములు గావించి నిన్నుఁ బ్రార్థించెద నా
నెమ్మదిలో విద్యారూ, పమ్మున నేలుకొను ముఖ్యఫల మదియకదా.

తా. ఓతల్లీ! లక్ష్మీదేవీ! మమ్ము విడిచి మఱెవ్వరి నేని గొలువుము. మమ్ముఁగోరకుమా. ఏలన, భోగములందు దాసక్తిగలవారే నీ కధీనులుగాని, భోగస్పృహ లేని మాకు నీవెవ్వతెవు? నీవు లేకున్న మాకుఁబ్రతుకు జరుగదనకుమా. మేమిపుడు పవిత్రము లగు మోదుగాకుపాత్రలు గుట్టుకొని యందు తిరిపె మెత్తిన పేలపిండ్లు తిని మాఁబ్రతుకు జరుపఁగోరుచున్నాము. ఇట్లు బ్రతుకుమాకు నీప్రాపక్కఱలేదు.

అవ. యోగులు సార్వభౌములలో సాటి యగుదు రని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మహీ రమ్యా శయ్యా విపుల ముపధానం భుజలతా
వితానం చాకాశం వ్యజన మనుకూలోఽయ మనిలః।
స్ఫురద్దీప శ్చన్ద్రో విరతివనితాసఙ్గముదితః
సుఖీ శాన్తం శేతే ముని రతనుభూతి ర్నృప ఇవ॥ 94

టీ. మహీ = భూమి, రమ్యా శయ్యా = ఇంపైనసెజ్జ, ('మహాశయ్యా పృథ్వీ' అనుచో భూమి పెద్దసెజ్జ), భుజలతా = బాహువల్లి-తీఁగవంటిబుజము, విపులం = విఱివియైన, ఉపధానం = తలయంపి, ఆకాశంచ = ఆకాశమును, వితానం = మేలుకట్టు, అయం=ఈ-వీచుచున్న యనుట, అనుకూలః = మనసునకెక్కినవాఁడగు, అనిలః = గాలి, వ్యజనం = వీవన, చంద్రః = చంద్రుఁడు, స్ఫురత్ దీపః = ప్రకాశించుచున్న దీపము. ('శరచ్చన్ద్రో దీపః' అనుచో శరత్కాలపుచంద్రుఁడు దీపము. ఇట శరత్తును గ్రహించుట ప్రకాశాతిశయమును, దెలుపుటకొఱకు), ఈశయ్యాదులన్నియు యత్నములేకయే సిద్ధించునవియు అపరిచ్ఛిన్నములు నగును-ప్రసిద్ధములైనశయ్యాదు లిట్లుగావని భావము. తానన్నచో, విరతి...ముదితః-విరతి = విరక్తి-లేక శాంతి యనెడి, వనితా= స్త్రీతోడి, సఙ్గ = సంభోగముచేత, ముదితః = సంతుష్టుఁడైనవాఁడును, కావున నే, శాన్తః=శాంతుఁడును, అగు, మునిః=యోగి, అతనుభూతిః = అధీనమైనవిభవము గల-అఖండితైశ్వర్యసంపన్నుఁడైన, నృపఇవ = రాజువలె - సార్వభౌమునివలె ననుట, సుఖం = సుఖముగా, శేతే = నిదురించుచున్నాఁడు. రూపకసంకీర్ణ మైనయుపమయలంకారము. ఉపమానమగు నృపునికంటె నుపమేయమగు మునికి అపరిచ్ఛిన్నమైన

శయ్యాదిసంపత్తివలన నాధిక్యము ప్రతీతమగుటచే వ్యతిరేకము వ్యంజిత మయ్యెడిని గాన నలంకారముచే నలంకారధ్వని.

చ. ధరణి విశాలతల్ప ముపధానము బాహువు నింగి చందువా
సురఁటులు గంధవాహములు శోభనదీపము చందురుండుగా
విరతివధూమణిం గలసి వేడుక మీఱ సుఖించి శాంతుఁడై
నిరుపమలీల యోగి శయనించు మహీపతిపోల్కి నైవడిన్. 94

తా. మునికి నేల పట్టుపైనసెజ్జ; తీఁగలవలె నిడుదయైన బుజము తలయంపి; మిన్ను మేలుకట్టు; ఇంపుగా వీచుచున్న గాలియే వీవన; చందురుఁడే దీపము; (అయత్నసిద్ధములును అపరిచ్ఛిన్నములునైనయిట్టిశయ్యాదులు కలవాఁడై) విరక్తి యనెడి కాంతతోడిసంభోగమువలన సంతుష్టుఁడై శమంబుగాంచి యామునియఖండైశ్వర్య సంపన్నుండైన సార్వభౌమునిం బోలి హాయిగా నిదురించును.

అవ. యోగిస్వరూపమును నిరూపించుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ భిక్షాశీ జనమధ్యసఙ్గరహితః స్వాయత్తచేష్టః సదా
హానాదానవిరక్తమార్గనిరతః కశ్చిత్తపస్వీ స్థితః।
రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనైః రాస్యూతకన్థాధరో
నిర్మానోనిరహఙ్కృతిః శమసుఖాభోగైకబద్ధస్పృహః॥ 95

టీ. భిక్షాశీ=బిచ్చమును దినువాఁడును - భిక్షాన్నమాత్రభోజనముచే దేహధారణము సేయువాఁడు, జన...రహితః-జనమధ్య = జనులనడుమ, సఙ్గరహితః=ఆసక్తి లేనివాఁడును-జనులనడుమనుండియు వారియందుఁ దగులులేనివాఁడనుట, సదా=ఎప్పుడును, స్వాయత్తచేష్టః = తనవశలోనైనవ్యాపారములు గలవాఁడు-తననియమమునవలోనైనయింద్రియవ్యాపారములు గలవా డని యర్థము-జితేంద్రియుఁడని భావము, హానా...నిరతః-హాన=విడుచుట, ఆదాన = కయికొనుట, అనెడి యీరెంటియెడ, విరక్త=ఆసక్తిలేని-ఉదాసీనమైన, మార్గ=మార్గమందు-నడవడియందు, నిరత=ఆసక్తుఁడైనవాఁడును-'నిస్త్రైగుణ్యేపథివిచరతాం కోవిధిఃకోనిషేధః.' అన్నట్లు ఇది హేయము ఇది యుపాదేయ మనుబుద్ధిలేనివాఁడును, రథ్యా...వసనైః-రథ్యా = పెద్దమార్గములందు, కీర్ణ-పాఱవైవఁబడినవియు, విశీర్ణ=చినిఁగినవియు, జీర్ణ=ప్రాఁతవియునగు, వసనైః=గుడ్డలచేత, ఆస్యూత=అంతటఁ గుట్టఁబడిన, కన్థా=బొంతను, ధరః=ధరించువాఁడును, ('రథ్యాకీర్ణవిశీర్ణజీర్ణవసనః సంప్రాప్తకన్థాసనః' అనుచో, మార్గములందు పాఱవైవఁబడిన చినిఁగిన ప్రాఁతవస్త్రమును గలవాఁడును, ప్రాప్తించినబొంతయే యాసనముగాఁ గలవాఁడును-అనఁగా బొంతను నాలుగు మడతలుగా మడచి క్రింద

బఱచుకొని కూర్చున్నవాఁడును, అని యర్థము), కావునసే, నిర్మానః=అభిమానము లేనివాఁడు-తన్ను గొప్పగా నెన్నుకొననివాఁడనుట, నిరహంకృతిః=అహంకారము లేనివాఁడును, శమ...స్పృహః-శమ = (వైరాగ్యముచే మనస్సు వికారము నొంద కుండుట యనెడి) శమమువలని, సుఖ=సుఖముయొక్క, ఆభోగ = విస్తారమునందు, లేక, సుఖ=సుఖమును, ఆభోగ=అనుభవించుటయందు, ఏక=ముఖ్యముగా, బద్ధ= పట్టుకొన్న, స్పృహః=స్పృహగలవాఁడును-అగు, తపస్వీ=తపస్సంపన్నుఁడు-యోగీశ్వ రుఁడు, కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడు - ఎవఁడోయొకఁడే యనుట, సితః=ఉన్నవాఁడు- కానఁబడుచున్నాఁ డని భావము. అలం. స్వభావోక్తి.

శా. హానాదానవిరక్తమార్గనిరతుం డక్షయ్యభిక్షాశి స్వా
ధీనారంభుఁడు లోకసంగదురితాతీతస్వభావుండు ర
థ్యానిక్షిప్తవిశీర్ణవస్త్రకృతకంథాసీనుఁడాత్మాక్షర
ధ్యానాసక్తుఁడొకానొకండు విగతాహంకారుఁడొప్పున్ భువిన్.

తా. బిచ్చముచేతనే దేహయాత్రగడపుచు, జనులనడుమనుండియు వారియందుఁ దగులులేక, యింద్రియవ్యాపారముల లోఁబఱుకొని, హేయ మిది యుపాదేయ మిదియనుతలంపు మాలి, మార్గములందు పాఱవైవఁబడి చినిఁగియున్న ప్రాఁతపేలికలతోఁ గుట్టినబొంతను గట్టుకొని యభిమానమును నహంకారమును లేక, శమమువలనియానం దాతిశయము ననుభవించుటయందే కోరిక గలవాఁడై నతపస్వి యెవఁడో యొకఁడే యరుదుగాఁ గనుపట్టుచున్నాఁడు.

అవ. యోగులకు మానావమానములు రెండును సమము లనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ చణ్డాలః కి మయం ద్విజాతి రథవా శూద్రోఽథ కిం తాపసః
కిం వా తత్త్వవివేకపేశలమతి ర్యోగీశ్వరః కోఽపి కిమ్।
ఇత్యుత్పన్నవికల్పజల్పముఖరై రాభాష్యమాణా జనై
ర్నక్రుద్ధాః పథినైవ తుష్టమనసో యాన్తి స్వయం యోగినః॥ 96

టీ. అయం=వీఁడు-ఈ కనఁబడుచున్నవాఁడనుట, చణ్డాలః కిం=చండాలుఁడా యేమి? అథవా=లేక, ద్విజాతిః వా=బ్రాహ్మణుఁడా, అథ=లేక, కింశూద్రోవా= శూద్రుఁడా, తాపసః కింవా=తపసియా, తత్త్వ...మతిః-తత్త్వ = పరమార్థమును, వివేక=పర్యాలోచించుటయందు, పేశల=నేర్పుగల, మతిః=బుద్ధిగలవాఁడైన, కో ఽపి=ఒకానొక, యోగీశ్వరః=గొప్పయోగియా, ఇతి=అనియిట్లు, ఉత్పన్న...ముఖ రైః-ఉత్పన్న=పుట్టిన, వికల్ప = సందేహములను, జల్ప=పదరుటచేత, ముఖరైః=

ప్రోఁగుచున్న - ఇట్టి సందేహపుఁబలుకులు పలుకుచున్న యనుట, జనైః = జనులచేత, పథి = మార్గమునందు, ఆభాష్యమాణాః = అధిక్షేపింపఁబడినవారు - లేక, సంభాషింపఁబడినవారు, అయ్యును, నక్రుద్ధాః = కోపించినవారును గాక - చండాలత్వాదుల నాక్షేపించుటవలన ననుట, నైవతుష్టమనసః = సంతోషించినమనస్సులు గలవారును గాక - ద్విజాతిత్వాదుల నాక్షేపించుటచే ననుట, *యోగినః = యోగులు, స్వయం = తమంతట - యూరక యనుట, యాన్తి = పోవుదురు - బ్రహ్మనిష్ఠు లగుటచే నేయాక్షేపములను బాటింపరని భావము.

ఉ. మాలఁడొ వీఁడు విప్రకుల మండనుఁడో మఱి శూద్రుఁడో తప
శ్శీలుఁడొ సిద్ధుఁడో యనుచుఁ జెంతలఁ జేరి వికల్పజల్పవా
చాలజనంబు లాడఁగ వెసం గుపితాత్ములు గారు సమ్మదో
ద్వేలురు గాన మిన్నక భువి౯ విహరింతురు యోగిపుంగవుల్.

తా. జనులు దారియందుఁ బోవుచున్నయోగులను జూచి వీఁడెవఁడు చండాలుఁడా? బ్రాహ్మణుఁడా? శూద్రుఁడా? తపస్వియా? పరమార్థమును వివేచించుబుద్ధి గల యెవఁడో నొకయోగీశ్వరుఁడా? యని సందేహములు కలిగి తమ్మాక్షేపింపఁగా వారు కోపముగాని సంతోషముగాని లేక యూరక తమదారిని బోవుదురు.

అవ. యోగులు హింసాదిరహితవృత్తులై యుండుటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ హింసాశూన్య మయత్నలభ్య మశనం ధాత్రా మరుత్కల్పితం
వ్యాళానాం పశవ స్తృణాఙ్కురభుజః సృష్టాః స్థలీశాయినః।
సంసారార్ణవలఙ్ఘనక్షమధియాం వృత్తిః కృతా సా నృణాం
యా మన్వేషయతాం ప్రయాన్తి సతతం సర్వే సమాప్తిం గుణాః.

టీ. హింసాశూన్యం = హింసలేనిదియు - ఇతరప్రాణులను వధించి పడయునట్టిది కానిది యనుట, అయత్నలభ్యం = యత్నములేక దొరకఁదగినదియు - అనాయాసముగా దొరకునది యనుట, అశనం = ఆహారము, వ్యాళానాం = సర్పములకు, ధాత్రా = బ్రహ్మచేత, మరుత్ = గాలి - గాలిరూపముగా ననుట, కల్పితం = నిర్మింపఁబడినది. స్థలీశాయినః = అకృత్రిమమైన ప్రదేశమునఁ బరుండునట్టి, పశవః = పశువులు, తృణాఙ్కురభుజః = గడ్డిమొలకలు దినునవిగా, సృష్టాః = నిర్మింపఁబడినవి, వ్యాళములును బశువులును బుద్ధివివేకము లేనివి గాన వానితెలివికిం దగినట్లు సులభముగా దొరకఁ

* ఈయోగులే 'నప్రహృష్యేత్ప్రియం ప్రాప్య నోద్విజే త్ప్రాప్యచాప్రియమ్। స్థిరబుద్ధి రసమ్మూఢో బ్రహ్మవిద్బ్రహ్మణి స్థితః॥ శీతోష్ణసుఖదుఃఖేషు తథా మానావమానయోః। జ్ఞానవిజ్ఞానతృప్తాత్మా కూటస్థో విజితేన్ద్రియః॥ యుక్త ఇత్యుచ్యతే యోగీ సమలోష్టాశ్మకాఞ్చనః' అని గీతయందును జెప్పఁబడిరి.

దగిన యాహారములు బ్రహ్మచే నిర్మితము లైనవి. ఇఁక బుద్ధిసంపన్నులైన మనుష్యుల కెట్లు నిర్మించెనో చెప్పుచున్నాఁడు. సంసా...ధియామ్-సంసారార్ణవ = సంసారమనెడి సముద్రమును, లఙ్ఘన=దాఁటుటయందు, క్షమ=శక్తిగల, ధియాం = బుద్ధిగలవారైన- పశువ్యాళములవలెఁగాక సంసారములు దరింపఁ జాలినట్టి బుద్ధిని బడసినవారైన, నృణాం=మనుష్యులవు, సా=ఆ,వృత్తిః=జీవిక-బ్రతుకు, కృతా=చేయఁబడినది, యాం= దేనిని-ఏవృత్తి ననుట, అన్వేషయతాం=వెదకువారికి - పొందఁగోరు వారికి, సతతం= ఎప్పుడును, సర్వేగుణాః=(విద్వత్తు నేర్పు మొదలైన) సమస్తగుణములును, సమాప్తిం= ముగియకను-పూర్తిని-పూర్ణముగా నెఱపఁబడుటవు, ప్రయాన్తి=పొందునో, (సావృత్తిః) ఆవృత్తి, చేయఁబడిన దని పూర్వముతో నన్వయము. బ్రహ్మబుద్ధిసంపన్నులైన మనుష్యు లవు వారిగుణము లన్నియు సంపూర్ణముగ నెఱపి కష్టపడి సాధింపఁ దగినట్టి బ్రతుకువుఁ నిర్మించినాఁడు. వ్యాళాదులు బుద్ధిహీనములు కౌన వానికి నప్రయత్నలభ్యములైన యాహారములను గల్పించినాఁడు. మనుష్యులు కష్టమగు తమబ్రతుకు జరపుటకుఁ దమ శక్తులన్నియు నెఱపి యందే మగ్నులై యుండవలసియున్నది కౌన నిత్యానందమునకై పాటుపడుటవు వారి కవకాశ మెక్కుడిదని భావము.

చ. చిలువల గాలిమేపరులఁ * జేసి తృణాంకురభోజనంబు భూ
తలశయనంబు గోవులకుఁ * దామరచూలి విధించెఁ దత్త్వవే
శలమతులైనవారలకు * సన్నుతవృత్తి ఘటించె దానిచేఁ
దొలఁగు రజస్తమోజనిత * దోషము లెల్ల భజించువారికిన్. 97

* తా. సర్పములును నేలలం బరుండుపశువులును బుద్ధివివేకము లేనివి గాన బ్రహ్మవానికి నేప్రాణిహింసయు లేక సుఖముగా దొరకునట్టి గాలిని గడ్డిపోఁచలను వరుసగా నాహారముగాఁ గల్పించినాఁడు. సంసారమును దరింపఁజేయునట్టి బుద్ధిం

* ఈశ్లోకము మనుష్యసామాన్యవిషయ మైనదిగాని యోగివిషయము కాదు. అయినను దీనిని యోగివిషయముగా నర్థము వ్యాఖ్యాత పాఠాంతరముచే కల్పించి యీదశకమునం జేర్చినాఁడనితోఁచెడి. ఈయర్థమంతగా సంభావ్యము కావున్నను ప్రకరణముంబట్టి వ్యాఖ్యాత చేసినయర్థము తెలుపుట యావశ్యకము. ఈయర్థమున 'యామన్వేషయతామ్' అనుచో 'తామన్వేషయతామ్'అని పాఠాంతరము. మొదటి సగమునకుఁ బూర్వోక్తమైనయర్థమే గ్రాహ్యము. రెండవ సగమున కర్థాంతరమెట్లన; సంసారార్ణవలఙ్ఘనక్షమబుద్ధు లగునరులవు, సా=ఆ-పూర్వోక్తమైన-పూర్వశ్లోకము లందు వర్ణితమైన, వృత్తిః = బ్రతుకు, కృతా = కావింపఁబడినది; తాం = ఆవృత్తిని,

బడసిన మనుష్యులలో వారిశత్రులన్నియుఁ బూర్ణముగా నెఱపి పడయందగినట్టి బ్రతుకును గావించినాఁడు.

అవ : నివృత్తిప్రకారమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ గఙ్గాతీరే హిమగిరిశిలాబద్ధపద్మాసనస్య
బ్రహ్మధ్యానాభ్యసనవిధినా యోగనిద్రాం గతస్య।
కిం తైర్భావ్యం మమ సుదివసైర్యత్ర తే నిర్విశఙ్కాః
కణ్డూయన్తే జరఠహరిణాః స్వాఙ్గమఙ్గే మదీయే॥ 98

టీ. గఙ్గాతీరే = గంగానదిగట్టునందు, హిమ...పద్మాసనస్య - హిమగిరిశిలా = హిమవంతముయొక్క ఱాతిబండయందు, బద్ధ = గవింపఁబడిన, పద్మాసనస్య = పద్మాసనముగలవాఁడును - రెండుపాదములును దొడలమూల లందుంచుకొని కూర్చుండుట పద్మాసనము, బ్రహ్మ...విధినా - బ్రహ్మ = బ్రహ్మయొక్క, ధ్యాన = ధ్యానమును. అభ్యసన = అభ్యసించుట-అలవాటు, విధినా = చేయుటచేత, యోగనిద్ర = సంప్రజ్ఞాత సమాధిని, గతస్య = పొందినవాఁడును, అగు, మమ = నాకు, తైః = ఆ, సుదివసైః = పుణ్యదినములచేత, భావ్యం కిం = అవునాయేమి - అట్టిపుణ్యదినములను నేను జూతునాయేమి యనుట, యత్ర = ఏదినములందు, తే = ఆ, జరఠహరిణాః = ముసలిజింకలు, నిర్విశఙ్కాః సన్తః = జంకులేని వగుచు, స్వాఙ్గం = తమశరీరమును, మదీయేఅఙ్గే = నాదైనశరీరమునందు 'కణ్డూయన్తే = గీఱునో-ఆదినములు కలుగునా యని పూర్వముతో నన్వయము.

ఉ. శ్రీసురసింధుతీరమున శీతనగోపలసీమయందుఁ బ
ద్మాసనవర్తినై శివు నుపాస్తి యొనర్చుచు యోగనిద్రచే
భాసిలుచున్ననాతనువుపైఁ దమమేనులతీఁట దీఱ న
త్రాసములై కురంగములు తావులుసేయుట గల్గునేకదా. 98

తా. గంగానదీతీరంబున హిమగిరియందలి యొకఱాతియందుఁ బద్మాసనము వేసుకొని కూర్చుండి బ్రహ్మధ్యానము నలవాటు సేయుచు యోగసమాధి నొందినవారై యుండఁగా నందలిముసలిజింకలు కదల మెదలమన్న నన్నుఁ జూచి జంకుమాలి తమమేనులు నామేనియందుఁ దీఁటవోవరాయుచు నుండఁగాఁ గడచునట్టి పుణ్యదినములు నాకుఁ గలుగునా యేమి?

అన్వేషయతాం = వెదకునట్టి వారికి-రజస్తమోదోషముల విరహించిన యోగుల కనుట, సర్వేగుణాః = సమస్తగుణములును, సతతం = ఎప్పుడును, సమాప్తిం = నాశమును, ప్రయాన్తి = పొందును. అట్టివృత్తి నాచరించువారు 'మనవృత్తు లీశ్వరుండు జాగరూకుఁడై నెఱుపుచుండును. అందులకై మనగుణములు నెఱపనక్కరలేదు' అని తలఁచి వర్తింతురు గాన వారిగుణములు నెఱపఁబడమింజేసి యుండియు నశించినవే యగు నని భావము.

అవ. కేవలము సర్వసంగపరిత్యాగమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పాణిః పాత్రం పవిత్రం భ్రమణపరిగతం భైక్ష మక్షయ్య మన్నం
విస్తీర్ణం వస్త్రమాశాదశక మపమలం తల్ప మస్వల్ప ముర్వీ।
యేషాం నిస్సఙ్గతాఙ్గీకరణపరిణతస్వాన్తసన్తోషిణ స్తే
ధన్యాః సంన్యస్తదైన్యవ్యతికరనికరాః కర్మనిర్మూలయన్తి॥ 99

టీ. పాణిః=చేయియే, పవిత్రం=పరిశుద్ధమైన, పాత్రం=పాత్రయు, భ్రమణపరిగతం = తిరుగుటచేత కలిగిన-తిరిపమెత్తుటచే దొరకిన యనుట, భైక్షం = భిక్షాసమూహము, అక్షయ్యం=తఱుఁగని, అన్నం = ఆహారమును, ఆశాదశకం=పదిదిక్కులు, అపమలం = ముఱికిలేనిదియు, విస్తీర్ణం = విరివియైనదియు, అగు, వస్త్రం = వలువయు, ఉర్వీ=భూమి, అస్వల్పం=కొంచెముకాని-పెద్దదియైన, తల్పం=పడుకయు, యేషాం = ఎవ్వరికో, నిః సఙ్గ...సంతోషిణః-నిస్సఙ్గతా = అనాసక్తిని-సంగములేమిని, అఙ్గీకరణ = కయికొనుటచేత, పరిణత = పరిపక్వమయిన, స్వాన్త = మనస్సుచేత, సన్తోషిణః=ణ = సంతుష్టులైన, తే=ఆ, ధన్యాః = ధన్యులు, సంన్యస్త...నికరాః - సంన్యస్త = విడువఁబడిన, దైన్య=దీనత్వమువలని, వ్యతికర = వ్యసనములయొక్క, నికరాఃసన్తః = సమూహములు గలవారగుచు, 'అథవ్యతికరఃపుంసివ్యసనవ్యతిషఙ్గయోః' అని మేదిని, కర్మ = కర్మమును, నిర్మూలయన్తి = నాశముసేయుదురు.

ఉ. పాత్రము పాణిపంకజము భైక్షము భోజ్య మనల్పతల్ప మీ
ధాత్రి దిశాష్టకంబు పరిధాన నుగున్ భువి నేరి కాసుచా
రిత్రు లసంగతాగుణధురీణులు రీణసుఖానుభూతికిం
బాత్రులు మోహపాశములఁబాసి దహింతురు కర్మబీజమున్. 99

తా. చేయియే పరిశుద్ధమైన పాత్రగాను, తిరిప మెత్తి తెచ్చికొన్న బిచ్చమే తఱుఁగని యన్నముగాను, పదిదిక్కులే విఱివియై ముఱికిలేనట్టి వలువగాను, పుడమియే పెనుఁబఱపుగాను గలిగి, సంగమును మానుటవలన పరిపాకము నొందినమనస్సు గలిగి సంతసిలుచుండు పుణ్యాత్ములు దైన్యమువలనఁ గలుగువ్యసనము లన్నియుఁ బరిత్యజించి జన్మపరంపరలం గూర్చు కర్మబంధము నెల్ల నిర్మూలము సేయుదురు.

అవ. పంచభూతములను వేఁడుకొని చెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ మాత ర్మేదిని తాత మారుత సఖే తేజః సుబన్ధో జల
భ్రాత ర్వ్యోమ నిబద్ధ ఏష భవతామన్త్యః ప్రణామాఞ్జలిః।
యుష్మత్సఙ్గవశోపజాతసుకృతస్ఫారస్ఫురన్నిర్మల
జ్ఞానాపాస్తసమస్తమోహమహిమా లీయే పరబ్రహ్మణి॥ 100

టీ. హేమాతః=ఓతల్లీ, మేదిని=భూమీ, హేతాత=ఓతండ్రీ, మారుత=వాయూ, హేపథే=ఓచెలికాఁడా, తేజః = తేజమా, హేసుబంధో = ఓమంచిచుట్టమా, జల = జలమా, హేభ్రాతః = ఓతోఁబుట్టువా, వ్యోమ = ఆకాశమా, భవతాం = మీకుఁ అంత్యః = కడపటిదైన, ఏష=ఈ, ప్రణామ అఞ్జలిః=నమస్కారముయొక్క చేమోడ్పు -నమస్కారముకొఱకైనచేమోడ్పునుట, నిబద్ధః=రచింపఁబడినది, యుష్మ...మహిమా- యుష్మత్సఙ్గ=మీకూడికయొక్క, వశ=అధీనతచేత, ఉపజాత=పుట్టిన, సుకృత = పుణ్యముచేత. స్ఫార = అధికమును, స్ఫురత్=ప్రకాశించుచున్నదియు, నిర్మలం = పరిశుద్ధమైనదియు, అగు, జ్ఞాన=జ్ఞానముచేత, అపాస్త=దూరముగా విసర్జింపఁబడిన, వాఁడను నగుచు, (అహం = నేను), పరబ్రహ్మణి = పరబ్రహ్మమునందు సచ్చిదానంద స్వరూపమై నిర్వికారమై నిష్కళంకమై నిరంజనమై యొప్పు బ్రహ్మమునం దనుట, లీయే= లీనుఁడ నగుచున్నాను.

మ. జననీ మేదిని తాత మారుత వయస్యస్వా వహ్నా చుట్టంబ జీ
వనమా సోదర తారకాపథమ భవద్వ్యప్రేమ సంధిల్ల మీ
కొనరింతుం జరమప్రణామము భవత్సద్యోగస్ఫురత్పుణ్యసం
జనితజ్ఞాననిరస్తమోహతతి నైస్సద్బ్రహ్మముం బొందెదన్. 100

తా. తల్లివగుభూమీ! తండ్రివైన వాయూ! చెలివగుతేజమా! మంచిచుట్టమవగుజలమా! తోఁబుట్టువగునాకాశమా! యిదె మీకుఁ గడపటిసారి చేయోడ్చి మ్రొక్కెద. మీతోడికూడికవలనఁ గలిగిన సుకృతముచే నాకు మిక్కిలియుఁ బ్రకాశించుచున్న విమలజ్ఞాన ముప్పతిల్లఁగా దానిచే నజ్ఞానమంతయు నశించినవాఁడనై యానంద స్వరూపమగు పరబ్రహ్మమందు లీనుఁడ నయ్యెద.

ఇది వైరాగ్యశతకమునందు అవధూతచర్య యన్నది దశమదశకము.

భర్తృహరిసుభాషితము - అధికశ్లోకములు.

అవ. నిరతిశయమగు బ్రహ్మానందమునకుఁ బరిమితమగు నింద్ర విభవమును సాటి గా దనుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ వివేకవ్యాకోశే వికసతి శమే శామ్యతి తృషా
పరిష్వఙ్గే తుఙ్గే ప్రసరతితరాం సా పరిణతిః
జరాజీర్ణైశ్వర్యగ్రసనగహనాక్షేపకృపణః
కృపాపాత్రం యస్యాం భవతి మరుతామప్యధిపతిః॥ 1

టీ. వివేకవ్యాకోశే = వివేకముచేత విరిసిన-వివేకముచేఁ బరిణమించినయనుట, శమే = శమము-శమ మనఁగా శ్రవణమననిదిధ్యాసములుతప్పఁ దక్కినవానినుండి మనస్సును నిగ్రహించుట, వికసతి = వికసిల్లుచుండఁగా,తుఙ్గే = పొడవైన-దృఢమైన యనుట, తృషాపరిష్వఙ్గే=తృషయొక్క కౌఁగిలి, శామ్యతిసతి = తీసిపోవుచుండఁగా-శమము పెరిఁగి తృషయొక్క పట్టువీడఁగా ననుట, సా=ఆ, పరిణతిః = నిరతిశయసుఖ రూపమైన పరిపాకము, ప్రసరతితరాం=మఱింత విస్తరిల్లుచున్నది, ఆపరిణతి యెట్టి దనఁగా, యస్యాం=దేనియందు-ఏపరిణతియందు, జరా...కృపణః-జరా = ముదిమిచే-ఇంద్రత్వము నిత్యమైనదికాక కాలపరిమితి గలది గనుక నిట జర యనఁగా ముదిమి కాక యామితి సమీపించుట యని తెలియునది, దానిచే, జీర్ణ = ప్రాఁతగలిన-ఇంద్రుని తోనే యాతనియైశ్వర్యమును దీసిపోవును గాని నతనికాలము సమీపింపఁగాఁ దానును దీసిపోవునట్టియనుట శాశ్వతము కాదైన యని భావము, ఐశ్వర్య = ఐశ్వర్యమును, గ్రసన=అనుభవించుటచేతనైన, గహన=తెలియనలవికాని, ఆక్షేప = వ్యాకులతచేత-లేక, నిందచేత, కృపణః = దీనుఁడైన-అనిత్యమై పసచెడి తూలునైశ్వర్యమునే యను భవించుటవలన మిక్కిలి దీనతనొందినయనుట, మరుతా మధిపతీరపి=దేవేంద్రుఁడును, కృపాపాత్రం=కనికరమున కాస్పదము, భవతి=అగునో, సాపరిణతిః అని పూర్వముతో నన్వయము. ఇంద్రునియైశ్వర్యమును అతనికి అసిరమైనది గాన దుఃఖకరమగుచున్నది. కాఁబట్టి, యది తృష వీడి శమము వికసిల్లునప్పుడు గలుగు నిరతిశయ సుఖరూపమైన పరిణతితో సాటిగాదని భావము.

మ. శమముం జారువివేకయుక్తిని వికాసంబొందఁగాఁ దృష్ణ దు
  ష్షమమౌపట్టును వీడఁగాఁ గలుగు నాసౌఖ్యాతిరేకంపుఁబా
  కమునుం జూడ జరావిజీర్ణవిభవగ్రాసాగతాక్షేపవి
  శ్రమదీనం బగు వేల్పుఱేనిదశయున్ జాలిం దగం జేయదే. 1

అవ. చదువు నానాఁట దురుపయోగముపాలై చెడుటను జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ పురా విద్వత్తాఽసీదుపశమవతాం క్లేశహతయే
  గతా కాలేనాసా విషయసుఖసిద్ధ్యై విషయిణామ్।
  ఇదానీం తు ప్రేక్ష్య క్షితితలభుజః శాస్త్రవిముఖా
  నహో కష్టం సాపి ప్రతిదిన మధోఽధః ప్రవిశతి॥ 2

టీ. పురా=తొల్లి, విద్వత్తా = పాండిత్యము,. ఉపశమవతాం = శాంతిపరుల యొక్క, క్లేశహతయే=దుఃఖమునశించుటకొఱకు, ఆసీత్ =ఉండెను ,కాలేన=దీర్ఘ

కాలముచే-బహుకాలము కడవఁగా, అసౌ = ఇది, విషయిణాం = విషయలోలురయొక్క, విషయసుఖసిద్ధ్యై=విషయసుఖముల నొడఁగూర్చుటకొఱకు, గతా = పోయినది-ప్రవర్తించినది, ఇదానీంతు = ఇప్పుడో, క్షితితలభుజః = రాజులను, శాస్త్రవిముఖాన్= శాస్త్రపరాఙ్ముఖులనుగా, ప్రేక్ష్య = చూచి, సా = అదియు, ప్రతిదినం = నాఁడు నాఁటికి, అధోఽధః = క్రిందుగా క్రిందుగా-మిక్కిలి క్రిందుగా, ప్రవిశతి = పోవుచున్నది, రాజులు పరాఙ్ముఖులై తను కాశ్రయ మీయమందున విద్య నానాఁటికిఁ గ్రుంగుచున్న దని భావము.

చ. చదు వది తొల్లి శాంతిపరసంతతి వంతలఁ బాచుచుండె దాఁ
బవపడిఁ గామలోలజనపాళిసుఖంబులు గూర్పఁ జొచ్చె న
య్యది మఱి శాస్త్రసారమతు లౌపతు లిప్పు డుపేక్ష నేయఁగాఁ
బొదుపఱి నాఁడునాఁటికిని బ్రుంగుచుఁ గ్రుంగుచు నున్నదక్కటా!

అవ. ఒకవిరక్తుఁడు చేసికొను నిశ్చయమును జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ అతిక్రాన్తః కాలో లటభలలనాభోగసుభగో
భ్రమన్తః శ్రాన్తాః స్మః సుచిర మిహ సంసారసరణౌ।
ఇదానీం స్వఃసిన్ధో స్తటభువి సమాక్రన్దనగిరః
సుతారైః పూత్కారైః శివశివశివేతి ప్రతనుమః॥ 3

టీ. లటభలలనా భోగసుభగ = మనోజ్ఞులైన స్త్రీలను అనుభవించుటచే గను ణీయమైన, కాలః = కాలము, అతిక్రాన్తః = అతిక్రమింపఁబడినది-కడచినది, ఇహ = ఈ, సంసారసరణౌ = సంసారమనెడి మార్గమునందు, సుచిరం = దీర్ఘకాలము, భ్రమన్తః=తిరుగుచు, శ్రాన్తాఃస్మః = అలసినవార మగుచున్నారము, ఇదానీం = ఇప్పుడు, స్వఃసిన్ధోః = గంగయొక్క, తటభువి = గట్టునందలి ప్రదేశమున, సుతారైః = మిక్కిలి నెడుదలగు, పూత్కారైః సహ = పూత్కృతులతో-నిట్టూర్పులతో ననుట, ఇది ఖేదసూచకము, శివశివశివఇతి = శివశివాయని, సమాక్రన్దనగిరః = పిలుపుపలుకులను-శివశివా యని బిగ్గరఁ బిలుచుపిలుపులను, ప్రతనుమః=మిక్కిలి జరుపుదుము.

ఉ. చారుముఖీసుఖాకరరతిన్ జానగుకాలము పోవుడించె సం
సారపుఁద్రోవఁ ద్రిమ్మరుటఁ జాలశ్రమంబును గల్గె నింకఁ బూ
త్కారపురస్సరంబుగను దైవతరంగిణితీరసీమ నే
పారు నెలుంగునన్ శివశివా యని కూయుచువార మెంతయున్.

శ్లో॥ అహో ధన్యాః కేచిత్త్రుటితభవబన్ధవ్యతికరా
వనాన్తే౽చిన్వన్తో విషమవిషయాశీవిషగతిమ్।
శరచ్చన్ద్రజ్యోత్స్నాధవళగగనాభోగసుభగాం
నయన్తే యే రాత్రిం సుకృతచయచిన్తైకశరణాః॥ 4

టీ. అహో = ఔరా, త్రుటితభవబన్ధవ్యతికరాః = త్రెస్సిన సంసారమనెడి బంధముయొక్క సంబంధము గలవారును, విషమవిషయ ఆశీవిషగతిమ్ = కఠినములైన యింద్రియార్థము లనెడి సర్పములమార్గమును, అచిన్వన్తః = వెదకనివారును- ఇంద్రియార్థములకుఁ లోఁబడనివారనుట, సుకృతచయచిన్తా ఏకశరణాః = పుణ్యముయొక్క వృద్ధిఁగూర్చిన చింతయే ముఖ్యమైనయాశ్రయముగాఁ గలవారును, అగుచు, వనాన్తే = వనమధ్యమున, శర...సుభగాం - శరత్ చన్ద్ర జ్యోత్స్నా = శరత్కాలపుచంద్రునివెన్నెలచేత, ధవళ=తెల్లనైన, గగన ఆభోగ = ఆకసమువిరివిచేత విరివియగు నాకాశప్రదేశముచేత, సుభగాం = మనోహరమైనదగు, రాత్రిం=రేయిని, యే = ఎవరు, నయన్తే=కడపుదురో; (తే) కేచిత్ = ఆకొందఱు, ధన్యాః = ధన్యులు, అహో = ఔరా-సంసారబంధము తెగి విషయములదెసఁ బోక పుణ్యమును గూర్చుటయందే చింతగలిగి వనమునకుఁ బోయి శరత్కాలపువెన్నెలచేఁ దెల్లనగుమిన్నునఁ జెన్నారు రాత్రిఁ గడపునట్టికొంద ఱెంతధన్యు లని యర్థము.

ఉ॥ దారితబంధులై విషయదారుణసర్పవిమార్గదూరులై
భూరితపోవనంబునను బుణ్యచయైకపరాయణాత్మతన్
శారదచంద్రికాధవళచారునభోపరిభాసమానమై
వారక వెల్గురేల్ గడపువారలు మాయురె యెంతధన్యులో.

శ్లో॥ మహాదేవో దేవః సరిదపి చ సైవామరసరి-
ద్గుహా ఏవాగారం వసనమపి తా ఏవ హరితః।
సుహృద్వా కాలో౽యం వ్రత మిద మదైన్యవ్రత మితి
కియద్వా వక్ష్యామో వటవిటప ఏవాస్తు దయితా॥ 5

టీ. మహాదేవః = శివుఁడే, దేవః = దేవుఁడు, సా అమరసరిత్ ఏవ = ఆదేవనదియగు గంగయే, సరిత్ =నది, గుహా ఏవ = గుహయే, అగారం = ఇల్లు, తా దిశః ఏవ= ఆదిక్కులే, వసనమపి = వస్త్రమును, అయం కాలః = ఈమృత్యువే, సుహృత్ = చెలికాఁడు, ఇదం = ఈ, అదైన్యవ్రతం = యాచించుటయనెడిదీనత్వము లేకుండుట యను వ్రతమే, వ్రతం=వ్రతము, ఇతి = అని, కియద్వా = ఎంతదా, వక్ష్యామః = చెప్పఁగలము-లేక, కియత్ = కొంచెము, వక్ష్యామః = చెప్పెదము - వేయేల సంగ్రహముగాఁ జెప్పెదమనుట, అని యొద్దన, వటవిటపః ఏవ = మఱ్ఱిచెట్టే, దయితా = ప్రియురాలు,

అస్తు = (మాకు) అగుఁగాక. గృహస్థాశ్రమమందు దయితయెట్లో విరక్తియోగమందు వటవృక్షమనట్లే ప్రియమైనదనిభావము. వటవృక్షముక్రిందఁ గూర్చుండి శివధ్యానము సేయుదుమనుట.

మ. దివిషద్వాహిని మాకు వాహిని మహాదేవుండె దేవుండు బ
ల్లవియే మాకు గృహంబు నీదశదిశల్ బాగైనపుట్టంబు మృ
త్యువమాడం జెలికాఁడు స్వవ్రతము నెంతో యీయదైన్యవ్రతం
బు విచారింపఁగ వేయునేల వటవృక్షాజంబె కంజాక్షియున్. 5

శ్లో॥ జ్ఞానం సతాం మానమదాదినాశనం
కేషాంచిదేత న్మదమానకారణమ్।
స్థానం వివిక్తం యమినాం విముక్తయే
కామాతురాణా మతికామకారణమ్॥ 6

టీ. జ్ఞానం=ఎఱుక, సతాం = సజ్జనులకు, మదమాననాశనం = మదమును అభిమానమును జెఱుపునది, ఏతత్ = ఇదియే, కేషాంచిత్ = కొందఱికి - కొందఱునీచుల కనుట, మదమానకారణం = మదమును అభిమానముగలిగించునది, దీని సదృష్టాంతముగా నుపపాదించుచున్నాఁడు, వివిక్తం=నిర్జనమైన, స్థానం=స్థానము, యమినాం= జితేంద్రియులకు. విముక్తయే=ముక్తికొఱకు, అగును. అదియే, కామాతురాణాం = కాముకులకు, అతికామకారణం = మిక్కిలికామమునకు హేతువు, అగును. నిర్జనస్థానము జితేంద్రియులకు ముక్తియు కామిజనులకుఁ గామమును నెట్లు కలిగించునో యట్లే జ్ఞానము సజ్జనులకు మదమాననాశమును నీచులకు మదమానోత్పత్తియుఁ గలిగించునని యర్థము.

క. జ్ఞానము మదమానంబుల
మానుచు సుజనులకు నిచ్చుఁ మఱికొందఱకున్
జ్ఞానికిఁ గామికి విజన
స్థానము ముక్తియును రక్తిఁ దా నొసఁగుగతిన్. 6

శ్లో॥ శయ్యా శైలశిలా గృహం గిరిగుహా వస్త్రం తరూణాం త్వచః
సారఙ్గాః సుహృదో నను క్షితిరుహాం వృత్తిః ఫలైః కోమలైః।
యేషాం నైర్ఝర మమ్బుపాన ముచితం రత్యైచ విద్యాఙ్గనా
మన్యే తే పరమేశ్వరాః శిరసి యై ర్బద్ధో న సేవాఞ్జలిః॥ 7

టీ. యేషాం=ఎవ్వరికి, శైలశిలా = కొండయందలిబాయియే, శయ్యా = పఱుకయో, గిరిగుహా=కొండయందలిగుహయే, గృహం=ఇల్లో, తరూణాంత్వచః = చెట్ల

పట్టలు-నారలు, వస్త్రం=వలువయో, సారఙ్గాః=జింకలు, సుహృదః = చెలికాండ్రో, క్షితిరుహాం=చెట్లయొక్క, కోమలైః ఫలైః = మెత్తనిపండ్లచేత, వృత్తిః = మనుగడ - ఆపండ్లుదిని బ్రతుకుటయో, నైర్ఝరం = సెలయేటితోఁ జేరినదైన, అమ్బుపానం = జలమునుద్రావుట, ఉచితం = తగినదో, రత్యై=క్రీడకొఱకు, విద్యా అఙ్గనా=విద్యయనెడి స్త్రీయో, యైః=ఎవరిచేత, శిరసి = తలయందు, సేవాఞ్జలిః = ఊడిగముకొఱకైన చేమోడ్పు, బద్ధా న=రచింపఁబడనిదో-ఎవరొకరికి చేమోడ్చి కొలుపుసేయరోయనుట, తే=వారు, పరమేశ్వరాః = మిక్కిలియుధన్యులని, మన్యే = నేను దలఁచుచున్నాను - ఈపొఱుపొట్టఁ బ్రోచుటకై స్వాతంత్ర్యమును వీడి యొకరిని గొలువక శైలశిలాదులే శయ్యాదులుగాఁ గలిగి కొలము పుచ్చువారే పరమధన్యాత్ములని యర్థము.

చ. శిల దగుశయ్య యిల్లు గుహ నారచీరయు నార చెలుల్ కురంగముల్
నలు వగుపండ్ల నిర్ఝరజలంబుల మన్కియు మారు కేళికిం
జెలువయు విద్యయై యమరఁ జేతుల నొదల మోడ్చి యన్యులం
గొలువక యుండువారలె యశేషసుభూరికృతార్థు లారయన్. 7

శ్లో॥ సత్యామేవ త్రిలోకీసరితి హరశిరశ్చుమ్బినీవిచ్ఛటాయాం
సద్వృత్తిం కల్పయన్త్యాం తటవిటపిభవైర్వల్కలైః సత్ఫలైశ్చ।
కోఽయం విద్వాన్విపత్తిజ్వరజనితరుజాతీవ దుఃఖాసికానాం
వక్త్రం వీక్షేత దుఃస్థే యది హి న బిభృయాత్స్వే కుటుమ్బేఽనుకమ్పామ్॥

టీ. హర...చ్ఛటాయాం-హరశిరస్ చుమ్బి = శివునితలను తాఁకుచున్న, నీవి = కటివస్త్రముయొక్క, ఛటాయాం = కాంతులుగలదియు - తత్కటివస్త్రము కాంతులు శివునిశిరంబున వ్యాపించుట గలదియు, తటవిటపిభవైః = (తన) గట్టుననిడలి చెట్ల వలనఁ బుట్టిన వైన, వల్కలైః = నారచేతను, సత్ఫలైశ్చ = మంచిపండ్లచేతను, సద్వృత్తిం = మంచిబ్రతుకును, కల్పయన్త్యాం = కల్పించుచున్నదియు - తనకడ నాశ్రయించినవారికి కట్టుకొనుటకు నారలును దినుటకు బండ్లును నిచ్చి లెస్సగా మనుపునదియు ననుట, అగు, త్రిలోకీసరితి = మూఁడులోకములనది - గంగ, సత్యామేవ = తప్పక ఉండఁగా, కః అయంవిద్వాన్=ఎ యీవిద్వాంసుఁడు - ఎటువంటివాఁ డెవఁడు, దుఃస్థే = కష్టమునందున్న, స్వే = తనయొక్క, కుటుమ్బే = కుటుంబమునందు, అనుకమ్పాం=కరుణను, నబిభృయాత్ న యది = కలిగియుండఁడేని విపత్తిజ్వరజనితరుజా = ఆపద (దారిద్ర్య) మనెడిజ్వరముచేఁ బుట్టిన రోగముచేత, అతీవ = మిక్కిలియు, దుఃఖాసికానామ్ - (దుఃఖమాస్తే అసు ఇతి దుఃఖాసికా) = దుఃఖపు స్థితులయొక్క - కష్టసందర్భములయొక్క, వక్త్రం = ముఖమును, వీక్షేత = చూచును. ఎటువంటివాఁ డెవ్వఁడుగాని దారిద్ర్యరోగపీడితుఁడై దుర్దశయం దున్న తనకుటుంబమునందు జాలి కలిగియుండుటచేతనే వారలఁ బోషింప కష్టములపాలగుచున్నాఁడుకొని, కొనిచో

నాదుఃఖములదిక్కు చూడక గంగాతీరమందలి చెట్లనారలు గట్టికొని వానిపండ్లుతిని యందే సుఖముగా నుండు మని యర్థము.

చ. హరుతల సోఁకుపోఁకముడిశ్రయంచితకాంతుల మించుగంగయుక్
దరి గలభ్రమానిపండులను శ్రీ నారల న ల్వాగుప్రోపుఁ జూప నే
వెరవరిగాని పేదటిమి శ్రీ వేదనఁ బొక్కుచు స్రుక్కి బిడ్డలాం
ద్రుర దయఁజూడకుండినఁ గశ్రడుం బెనువంతలదారిఁ ద్రొక్కనే.

శ్లో॥ ఉద్యానేషు విచిత్రభోజనవిధి స్తీవ్రాతితీవ్రం తపః
కౌపీనావరణం సువస్త్ర మమితం భిక్షాటనం మణ్డనమ్।
ఆసన్నం మరణం చ మఙ్గళసమం యస్యాం సముత్పద్యతే
తాం కాశీం పరిహృత్య హ న్త విబుధై రన్యత్ర కిం స్థీయతే॥ 9

టీ. యస్యాం = ఎందు - ఏకాశియందు, తీవ్రాతితీవ్రం = అత్యంతతీవ్ర మైన, తపః=కృచ్ఛ్రాదిరూపమైన తపస్సు, ఉద్యానేషు=ఎలదోఁటలయందు, విచిత్రభోజన, విధిః=వింతలైనభోజనముల ప్రకారముగా, సముత్పద్యతే = అగునో - ఇది మీఁదనెల్లఁ గూర్చుకొనునది-ఎందలి తపస్సు ఎలదోఁటలలోని వింతలైన విందుపదువులతోసాటి యగునో యనుట, కౌపీనావరణం=గుహ్యమును గప్పుట - గోచి యనుట, సువస్త్రం= మంచివస్త్రముగా - దానితో సాటిగా, అగునో, అమితంభిక్షాటనం = కొలఁదిలేని బిచ్చముకై తిరుగుట, మణ్డనమ్=భూషణముగా-ఎందు బిచ్చమెత్తుటయే యలంకార ముగా అగునో, ఆసన్నం మరణంచ=దాపించినమరణమును మరణము దాపించుటయు, మఙ్గళసమం=శుభముతోపాటిగా, అగునో, తాంకాశీం=ఆకాశిని, పరిహృత్య = విడిచి, హన్త=అక్కటా, విబుధైః=ప్రాజ్ఞులచేత, అన్యత్ర=మఱొకచో, కిం=ఏల, స్థీయతే= ఉండుట యగుచున్నది. అట్టికాశిని విడిచి ప్రాజ్ఞులు మఱొకచోట నుండనేల యని యర్థము.

చ. అరిదినుహాతపంబు చెలు శ్రీ వానెలదోఁటలఁ గుడ్చువిందుగా
గరువపుగోఁచి బల్వలువశ్రగాఁ దిరిపం బది భూషణంబుగా
మరణముదాపు మంగళసశ్రమంబుగ సొంపలరారు నెందు నా
యిర వగుకాశి వీడి బుధు శ్రీ లేటికి నొండొకచోట నుండఁగన్. 9

శ్లో॥ నాయం తే సమయో రహస్య మధునా నిద్రాతి నాథో యది
స్థిత్వా ద్రక్ష్యసి కుప్యసి ప్రభు రితి ద్వారేషు యేషాం వచః।
చేత స్తా నపహాయ యాహి భవనం దేవస్య విశ్వేశితు
ర్నిర్దౌవారికనిర్దయో క్త్యపరుషం నిస్సీమశర్మప్రదమ్॥ 10

టీ. చేతః=మనసా, అయం=ఇది, తే=నీవు, సమయః=వేళ, న=కాదు, అథునా=ఇప్పుడు, రహస్యం=ఏకాంతము, నాథః=ఏలిక, నిద్రాతి = నిదురించుచున్నాఁడు, స్థిత్వా=(పోక) నిలిచి, ద్రక్ష్యసియది=చూతువేని, ప్రభుః=ఏలిక, కుప్యతి=కోపించును, ఇతి=అని, వచః=పలుకు, యేషాంద్వారేషు=ఎవ్వరి మొగసాలలందు, కలుగునో యని శేషము, తాన్=వారిని, అపహాయ=విడిచి, నిర్దౌవారికనిర్దయోక్తి=దౌవారికుల దయలేని పలుకులు లేనిదియు, కావున నే. అపరుషం = పరుసనిది కానిదియు, కావున నే, నిస్సీమశర్మప్రదమ్=మేరలేనిసుఖము నిచ్చునదియు, అగు, దేవస్య, విశ్వేశితుః భవనమ్=దేవుఁడగు విశ్వేశ్వరుని యాలయమునుగూర్చి, యాహి=పొమ్ము.

శా. నీకుం గా దిది వేళ మంతనము నూ ౯ నిద్రించెడిఁ నాథుఁడుం
జోకే నిల్చియుఁ జూచి తేఁ గినియుఁ బో ౯ పొమ్మన్నయవ్వాకిటుల్
వీకన్ వీడి మనంబ వేగ చనుమా ౯ విశ్వేశుసద్మంబుకై
నీకుం గల్గు సుఖంబు క్రూరు లరయన్ ౯ లే రందు దౌవారికుల్.

శ్లో॥ అకిఞ్చనస్య దాన్తస్య, శాన్తస్య సమచేతసః॥
సదా సన్తుష్టమనసః సర్వా స్సుఖమయాదిశః॥ 11

టీ. అకిఞ్చనస్య=ఏమియు లేనివాఁడును-పేదయు, దాన్తస్య=బహిరింద్రియముల యుపరతి గలవాఁడును, శాన్తస్య = అంతఃకరణము నిగ్రహించినవాఁడును, సమచేతసః=సమమైనమనస్సు గలవాఁడును, సదా=ఎప్పుడును, సన్తుష్టమనసః=సంతోషించినమనస్సు గలవాఁడును, అగువానికి, సర్వాదిశః=దిక్కులన్నియుఁ, సుఖమయాః = సుఖప్రచురములైనవి-మిక్కిలియు సుఖ మెటు చూచినను గలుగు ననుట-సర్వసుఖములకును గారణమైన సంతుష్టి నొందఁగా అన్నియు మిక్కిలి సుఖములుగానే యుండునని భావము.

క. దాంతుఁడు నకించనుండును
శాంతుఁడు సమచిత్తవృత్తి ౯ సంయుతుఁడు సదా
సంతుష్టుఁడు నగువానికి
సంతత మెల్లదిశలు సుఖ ౯ సంతతిమయముల్. 11

అవ. దారిద్ర్యమునకంటె మరణమే శ్రేయమని తెలుపుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఉత్తిష్ఠ క్షణ మేక ముద్వహ గురుం దారిద్ర్యభారం సఖే
శ్రాన్త స్తావ దహం చిరం మరణజం సేవే త్వదీయం సుఖమ్॥
ఇత్యుక్తో ధనవర్జితేన సహసాగత్వా శ్మశానే శవో
దారిద్ర్యా న్మరణం వరం నర మితి జ్ఞాత్వైవ తూష్ణీం స్థితః॥ 12

టీ. హేసఖే = చెలీ-ఇది శవమును సంబోధించుట, ఉత్తిష్ఠ = లెమ్ము, ఏకం క్షణం=ఒకక్షణముసేపు, గురుం = భరింపరాని, దారిద్ర్యభారం = పేదఱికపుబరువును-నాబరువైన పేదఱికమును, ఉద్వహ=భరింపుము. అహం = నేను, తావత్=ఇప్పుడు, శ్రాన్తః=(సంసారభారమును మోచి) యలసియున్నవాఁడను, మరణజం = మృతివలనఁ బుట్టిన, త్వదీయం=నీదయిన, సుఖం=సుఖమును, చిరం = పెద్దకాలము, సేవే=భజించెదను-అనుభవించెద. ఇతి=అని, ధనవర్జితేన = ధనములేనివానిచేత, సహసా=తోడనే-దారిద్ర్యమనుభవింపలేక వేగముగా, గత్వా = పోయి, శ్మశానే = శ్మశానమునందు, ఉక్తః సన్ = చెప్పఁబడినదగుచు-పేదవాఁడు శ్మశానమునకు వేగపోయి చెప్పఁగా ననుట, శవః=పీనుఁగు, దారిద్ర్యాత్ = పేదఱికమునకంటె, మరణం=చావు, వరంవరం ఇతి=మేలుమేలు అని, జ్ఞాత్వా=తెలిసి, తూష్ణీమేవ=ఊరకయే - పేదవాఁడడుగు కొన్నందులకు బదులుసెప్పకయే, స్థితః = ఉండినది.

శా. ఆరుం బేద యొకండు ప్రేతమును డాయంబోయి యోమిత్రయీ
దారిద్ర్యంబును గొమ్ము లెమ్ము మృతిచేతం గన్నసొంపిమ్ము నే
సారంజొచ్చితి నంచు వేఁడ శవముం జావెంతయున్ మేలుమేల్
దారిద్ర్యంబునకంటె నంచు నదియుం దాఁబల్కకుండెం గడున్.

అవ. స్త్రీలుకపటచిత్తలుగాన వారినిత్యజింపఁదగునను చున్నాఁడు.

శ్లో॥ ఏతా హసన్తిచ రుదన్తిచ కార్యహేతో
ర్విశ్వాసయన్తిచ పరం నచ విశ్వసన్తి ।
తస్మాన్నరేణ కులశీలసమన్వితేన
నార్యః శ్మశానఘటికా ఇవ వర్జనీయాః ॥ 13

టీ. ఏతాః = ఈస్త్రీలు, కార్యహేతోః = కార్యార్థము, హసన్తిచ=నవ్వుదురును, రుదన్తిచ=ఏడ్తురును, పరం = ఇతరుని, విశ్వాసయన్తిచ = తమ్ము నమ్మునట్లును జేయుదురు, విశ్వసన్తి నచ = తాము నమ్మరు, తస్మాత్=కాఁబట్టి, కులశీల సమన్వితేన=కులముతోను శీలముతోను గూడియున్న, నరేణ = మనుష్యునిచేత, నార్యః = స్త్రీలు, శ్మశానఘటికాః=ప్రేతభూమియందలి మట్టిపాత్రలవలె. వర్జనీయాః=విడువఁదగినవారు.

తే. చిగురుఁబోఁడులు కార్యంబు నిగుడుకొఱకు
నగుదు రేడ్తురు నమ్మింతురు నమ్మ రొరులఁ
గాన కులశీలవంతుండు మానవులయు
నారులను వల్లకాటిప నంట్లఁబోలె. 13

అవ. సంసారవైచిత్రిని జెప్పుచున్నాఁడు.

శ్లో॥ క్వచి ద్వీణావాదం క్వచి దపిచ హాహేతి రుదితం
క్వచిద్విద్వద్గోష్ఠీ క్వచిదపి సురామత్తకలహః।
క్వచిద్రామా రమ్యా క్వచిదపిగళత్కుష్ఠవపుషో
నజానే సంసారః కిమమృతమయః కిం విషమయః ॥ 14

టీ. సంసారమునందు, క్వచిత్=ఒకచోట, వీణావాదః = వీణెయవాయించుట క్వచిదపిచ=మఱియు నొకచోట, హాహాఇతి రుదితం=హాహాయను నేడ్పు, క్వచిత్ = ఒకచోట, విద్వత్‌గోష్ఠీ=పండితుల శాస్త్రప్రసంగము, క్వచిదపిచ = మఱొకచోట, సురామత్తకలహః=కల్లుచే మత్తుగొన్నవారి జగడము, క్వచిత్=ఒకచో, రమ్యాః = ఇంపైన, రామాః=స్త్రీలు, క్వచిదపి=మఱొకచోట, గళత్ కుష్ఠవపుషః = కాఱు చున్నపుండ్లుగల దేహములు గలవారగు, రామాః స్త్రీలు, సంసారః = సంసారము, అమృతమయః కిం=అమృతమయమా - వీణావాదవిద్వద్గోష్ఠిరమ్యరామాదులచే సుఖ ప్రచురమైనదా, విషమయః కిం = రుదితకలహాదులచే దుఃఖప్రచురమా నజానే = నేనెఱుఁగకున్నాను-పరస్పరవిరుద్ధావసలు గానిపించుటచే నిది యిట్టిదని నిశ్చయింప నేరకున్నా ననుట.

చ. ఒకయెడ వీణెయల్ మొరయు నొక్కెడహా యని యేడ్పువిన్చు వే
ఱొకయెడ సూరిగోష్ఠి మఱియొక్కెడఁ దాగియొనర్చువివ్వాయొం
డొకట బెడంగుఁ జేడియలు నొక్కటఁ గుష్ఠము గాఱునారు లొ
నొకటి యెఱుంగరాదమృతమో మఱిసంసృతి దా విషంబొకో.

శ్లో॥ చలా లక్ష్మీశ్చలాః ప్రాణా, శ్చలం జీవితయౌవనమ్।
చలాచలే చ సంసారే, ధర్మ ఏకోహి నిశ్చలః॥ 15

టీ. లక్ష్మీః=సంపద, చలా=చంచలమైనది, ప్రాణాః = ప్రాణములు, చలాః= అస్థిరము లైనవి. జీవితయౌవనమ్ = జీవితమునందు ప్రాయమును, చలం = అస్థిరమైనది, చలాచలే=చంచలమైన: సంసారే = సంసారమునందు, ధర్మః = ధర్మము, ఏకః= ఒక్కటియే, నిశ్చలం=చలనములేనిది-నిత్యమైనది.

క. చలము సిరి చలము ప్రాణము
చల మరయఁగ జీవనంబు జవ్వన మతిచం
చల మగుసంసారమునం
దలఁపఁగ నిశ్చలన మొక్కధర్మము కాదే. 15

శ్లో॥ న భిక్షా దుష్ప్రాపా పథి మమ మహారామరచితే
ఫలైః సంపూర్ణా భూ ర్విటపిమృగచర్మాపి వసనమ్ ।

సుఖైర్వా దుఃఖైర్వా సదృశపరిపాకః ఖలు తదా
త్రినేత్రం కస్త్యక్త్వా ధనలవమదాంధం ప్రణమతి। 16

టీ. మమ = నాకు, మహారామచరితే = గొప్పతోటలచే రచింపఁబడిన-పెను తోఁట లిరుప్రక్కలఁ గల, పథి = మార్గమునందు, భిక్షా = బిచ్చము, దుష్ప్రాపా న = దొరకరానిది కాదు-దొరకునదేయనుట, భూః = భూమి, ఫలైః సంపూర్ణా = పండ్లచే నిండినది. విటపిమృగచర్మ అపి = చెట్లయు మృగములయు తోలును - నారలును కృష్ణాజినమును, వసనం=వస్త్రము, సుఖైర్వా = సుఖములచేతఁగాని, దుఃఖైర్వా = దుఃఖములచేతఁగాని, సదృశపరిపాకఃఖలు = సమమైనపరిణామమేగదా-భిక్షాదుల నేనింగ నట్టియుతిని బూనినపుడు-సుఖములైనఁగాని దుఃఖములైనఁగాని సమానముగానే స్ఫురించునుగాని భిన్నముగాఁ దోఁచదనుట, తదా = అప్పుడు-అట్టిపరిపాకము గలిగినప్పుడు, కః = ఎవఁడు, త్రినేత్రం = ముక్కంటిని, త్యక్త్వా = విడిచి, ధనలవమదాంధం = ద్రవ్యమొకింతచేనైన గర్వముచేఁ గన్నుఁగాననివానిని, ప్రణమతి = నమస్కరించును-వానికి నడఁగిమడఁగి కొలువుసేయును-ఎవ్వఁడును జేయఁడని భావము.

ఉ. పంటవలంతినిం గలవు కే పండులు నారలుఁదోలుఁ బుట్టమా
గొంటకు బిచ్చమున్ సులువగుం బెనుఁదోఁటలమీఁదుత్రోవలో
రెంట సుఖాసుఖంబు లనుకరీతి యొకం డగు నిట్టియేని ము
క్కంటిని వీడి యల్పధనగర్వితు నెవ్వఁడుఁ గొల్వఁ బూనునే. 16

శ్లో॥ యద్వక్త్రం ముహురీక్షసే న ధనినాం బ్రూషేనచాటుం మృషా
నైషాం గర్వగిరః శృణోషి న పునః ప్రత్యాశయా ధావసి।
కాలేబాలతృణాని ఖాదసి సుఖం నిద్రాసి నిద్రాగమే
తన్మేబ్రూహి కురఙ్గ కుత్ర భవతా కిం నామ తప్తం తపః॥ 17

టీ. హేకురఙ్గ = ఓజింకా, యత్ = దేనిచే, ధనినాంముఖం = ధనవంతుల మొగముల, ముహుఃఈక్షసేన = మాటికినిజూడవో, మృషా = వ్యర్థముగా, చాటుం = స్తుతిభాషణములను, బ్రూషేన = పలుకవో, ఏషాం = వీరియొక్క-పూర్వము చెప్పఁబడిన ధనికులయొక్క, గర్వగిరః = గర్వపుమాటలు, న శృణోషి = వినవో, పునః = మఱియు, ప్రత్యాశయా = పేరాసచేత, ధావసి (వారినిగూర్చి) పరుగునఁ బోవో, కాలే=అఁకలికాలమున, బాలతృణాని = లేఁతగడ్డిపరకలను, ఖాదసి = మేయుదువో, నిద్ర ఆగమే = నిద్రరాకయందు-నిద్రరాఁగా, సుఖం = హాయిగా, నిద్రాసి = నిదురింతువో. తతః = దానిచేత-ధనికముఖమును జూచుట మున్నగు కారణములచేత, భవతా = నీచేత, కుత్ర=ఎక్కడ, కింనామ=ఏమిదో, తపః = తపము, తప్తం = తపింపఁబడినదో, మే బ్రూహి=నాకుఁ జెప్పుము. ధనికుల మొగము చూడకయుండుటమున్నగు నీ యిటువంటి చరితము బుద్ధిమంతుఁడగు పురుషునియందును గానిపింపదు. కాన యిట్టిచరిత యేతపముయొక్క పరిపాకమో తెలియదు. దానిం జెప్పుమని భావము.

చ. కనుఁగొన వర్ధవంతుల మొగంబులు మాటికి మెచ్చులాడవున్
వినవును వారిబెట్టిదము వేమఱుఁ జెంతఁ బాఱి వాసమైఁ
గొనుదువు పూరియుం దఱిని గూర్కుదు నిద్దురవేళ హాయిగా
నొనరఁగ నేతపంబుఫలమో యిది చెప్పఁగదే కురంగమా. 17

శ్లో॥ సమారమ్భా భగ్నాః కతిన కతివారాంస్తవ పశో
పిపాసోస్తుచ్ఛేస్మిన్ద్రవిణమృగతృష్ణార్ణవజలే।
తథాపి ప్రత్యాశా విరమతి న తేఽద్యాపి శతధా
నదీర్ణం యచ్చేతో నియత మశనిగ్రావఘటితమ్. 18

టీ. హేపశో = (కొమ్ములును దోఁకయులేని) పశువా-పశుప్రాయుఁడా యనుట, తుచ్ఛే = నీచమైన, అస్మిన్ = ఈ, ద్రవిణమృగతృష్ణార్ణవజలే = ద్రవ్యమనెడి యెండమావుల సముద్రమందలినీటియందు, పిపాసోః = త్రావనిచ్ఛగించు, తవ = నీకు, కతివారాన్ = ఎన్నిమాఱులు, కతిసమారమ్భాః=ఎన్నికార్యారంభములు, నభగ్నాః = చెడినవికావు-పెక్కుమాఱులు పెక్కుప్రారంభములు చెడినవనుట, తథాపి = అట్లయ్యును, తే=నీకు, ప్రత్యాశా= పేరాస, అద్యాపి=ఇంకను, నవిరమతి = ఉడుగకున్నది. ఇట్లయును, యతః = ఎందుచేత, చేతః = నీమనస్సు, శతధా = నూఱుభాగములుగా, నవిదీర్ణం=చీల్పఁబడదో-చీలదోయనుట, (అతః=అందుచేత, తత్ = అది), నియతః= నిశ్చయముగా, అశనిగ్రావఘటితమ్ = వజ్రపుఱాయితో చేయఁబడినది. ఇంతకఠినము కాకున్నచో అన్నికార్యములు భగ్నమైనందుల కది చీలియేయుండు నని భావము.

చ. ద్రవిణమరీచికాబ్ధికలితం బగుతుచ్ఛజలంబుఁ ద్రావఁగాఁ
దివిరెడునీకుపూనికలు దేఁకన నెన్నియొ యెన్నిమాఱులో
యవిసెను గాదె యోపశువ యైనను నింక దురాశ మాన వీ
వవు నవు నీదుచిత్త మరయం బటువజ్రశిలాకృతం బగున్. 18

భర్తృహరిసుభాషితము అధికశ్లోకములు

సమాప్తము.

శ్రీరస్తు.

మహోపాధ్యాయ ఎలకూచి బాలసరస్వతీకృత

మల్లభూపాలీయము

నీతిశతకము

మూర్ఖపద్ధతి

శా. శ్రీమద్బాలసరస్వతీ ప్రకటలక్ష్మీహేతువై శాంతమై
యామోదావహమై నిజానుభవవేద్యంబై యనేహోదిగా
ద్యామేయ ప్రవిబోధరూపమహితంబై యొప్పుతేజంబు ప్రా
పై మీవ స్సిరు లీవుతన్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 1

మ. సతతంబు న్మది మత్సరాధ్యులు పరిజ్ఞాతల్ మహీనాథు లు
న్నతసంపన్మదదుష్టచిత్తు లితరుల్ తర్కింప నజ్ఞానమూ
షితభావు ల్వినువార లెవ్వ రొడలన్ జీర్ణంబు లౌఁ గాక యా
కృతితు ల్నేర్చినసూక్తము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 2

మ. నిలుపన్వచ్చు స్వభావమూర్ఖుఁ డగువానిం గొల్చి యత్యంతము
న్నిలుపన్వచ్చు విశేషవేది యగువానిం గొల్చి యొంగోరి జ్ఞా
నలవాహంకృతిదుర్విదగ్ధుఁ డైనమనుజున్ రంజింప శక్యంబుగా
దలభాషాపతి కేనియు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 3

శా. కాలాహిం దలఁ దాల్ప వచ్చు విరిపాంకౌనం, దరంగప్రకో
త్తాలం బైనపయోధిఁ జేతులనె యీఁదవచ్చు, నత్యుగ్రదం
ష్ట్రాలగ్నం బగుమానికంబు హరియింపన్వచ్చు నెల్లేని మూ
ర్ఖాళిం దెల్పఁగ రాదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 4

మ. వసుధం గుందెటికొమ్ము దెచ్చుకొనఁగా వచ్చుం బ్రయత్నంబున
న్సికతం ద్రావ జ్జల మెండమావుల నెయుంబిం గాంచ వచ్చు న్నిజం

విసుక న్మానియుఁ బెండ వచ్చుఁ బ్రతిభాహీనాత్ముఁ డౌమూర్ఖుఁ దె
ల్ప సమర్థ్యుఁడు లేఁ డిల న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 5

మ. దిరిసెంపుఁబువ్వురేకచేత వజ్రమణి ఛేదింపఁ దలఁచు న్మద
ద్విరదేంద్రంబు మృణాళతంతువున బంధింపంగ నూహించు మా
ధురి నింపం జనుఁ దేనెచే లవణపాథోరాశికి న్మూర్ఖుఁ దె
ల్ప బుధాక్తం బిడువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 6

శా. స్వాయత్తంబు కడు న్హితంబు నయి మౌఢ్యం బప్రకాశంబుగాఁ
జేయన్ బ్రహ్మ సృజించినట్టివిబుధశ్రేణీసమాజంబులన్
డాయ న్నిక్కిలియుం బ్రియావహము మౌనం బొక్కటే భూషణం
బై యజ్ఞావళి కొప్పెడు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 7

మ. కరియుంబోలె మదాంధుఁ డౌదు నొరులం గైకొక త్రోల్గాల్ల ము
ష్కరుఁడౌ నొక్కఁడ నే ఘనుండ ననుఁ బ్రజ్ఞావంతు లౌధీరశే
ఖరులం జూడఁగఁ జూడఁగాఁ దరుసఁ దద్గర్వంబు రోగంబున
ట్లరుగ న్నీచుఁడఁ దా నను న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 8

శా. క్రువ్వ గ్గాలుచు నేదుకంపుతలచున్ రోఁతై తలిం బాసి పె
ద్దవ్వ న్బ్రింగినగ్రభాస్థిఁ దినుచున్ సుప్రీతి నై జాగిలం
బవ్వేల్పుందొరఁ జూచి కొంకదు గృహద్వారావమానం బొరు
ల్నవ్వ న్నీచుఁడు లోఁగునే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 9

మ. తొలుత న్మిన్నునుండి శంభుజడలందు న్వ్రాలె నాపిమ్మటన్
మలరామేటిపయిం బడె న్మహి మఱిన్ జాఱెం గొరి న్నూఱుభ్రా
గులఁ బాథోనిధిఁ జొచ్చె గంగ యవివేకశ్రేయునుద్యోగము
ల్పలుపాట్లం జనుఁ జూ కడు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 10

విద్వత్పద్ధతి.

మ. చదువు ల్చెప్పుదు శిష్యులన్ మనుచు బ్రజ్ఞావంతు లెందేనిఁ బెం
పొదవ న్గొల్లని కమ్మఁజూఁపుసుఁబుల ట్లున్నన్ ధరాభర్తకే
కొదవ గా కరము లేక యుండియు మహాగ్రు ల్పండితగ్రామణుల్
మది నూహింప నలంతులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 11

శా. ఏనాఁట న్జన దేరి కిచ్చిన సుఖోర్వృద్ధంబ యై యుండు ని
త్యానందం బొనరించు ప్రుచ్చుల కశక్యం బౌ హరింప న్బ్రియుం
బూన న్విద్యయె యో మహాధనము మాన్యుఁ డైనవిద్యాఢ్యుఁ డేఁ
డా నొంప న్దగు నల్కఁచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 12

మ. గురుశాస్త్రార్థగరిష్ఠు లైన బుధుల న్గోపింపఁ గా రాదు రా
జ్యరమల్ వారికి దొడ్డ గావు తృణ మెట్ల ల్లుద్యదశ్రాంతబం
ధురదానార్ద్రకపోల లైనకరికి న్డొడ్డా మృణాళంబు గా
వ్యరసాస్వాదనభోజ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 13

శా. ఉల్లం బక్కలహంసపైఁ గుపితమై యున్న న్వినోదింపఁగా
నిల్లౌ దానిసరోజినీవనమె మాయింప న్సమర్థుండు తా
నీళ్లు న్పాలును నేర్పరింపఁ గలపాండిత్యంబు మాన్పంగ లేఁ
డల్లోకేశ్వరుఁ డేమెయి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 14

మ. కమనీయం బగువిద్యభంగిఁ దనుశ్శృంగారంబు గల్పింప లే
పమ లేందుద్యుతు లైనహారములు కేశాలంక్రియ ల్మజ్జనం
బు మనోజ్ఞాంగదచందనాదు లఖిలంబు న్బోవుఁ బోదెందు వా
క్యమయం బౌ తొడ వేరికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 15

మ. చదువే రూపము గుప్త మాధనము పూజ్యశ్రేణిపూజ్యంబు స
మ్మదము న్కీర్తియు భోగ మిచ్చు నృపసన్మానంబు గల్పించు నె
ల్లదెస న్దోడ్పడు దైవతుల్యము సిరు ల్దా మిట్టివే యాపసుల్
చదువు ల్నేరనివారె సూ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 16

మ. సుకవిత్వంబె ప్రభుత్వ మీరసమె ద్వేషు ల్కాండకాఁడే మహా
హి కరం బోర్మియె జోడు విద్యయె ధనం బిష్టుండె దివ్యౌషధం
బకృతజ్ఞం బగుజ్ఞాతియే యనల మిం పౌసిగ్గె సద్భూషణం
బకరాళ ప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 17

మ. హితు మైత్రి న్జెడు ధూర్తత న్గురు క్షమ న్భృత్యు న్దయ న్వైరి శూ
రతఁ దజ్జ్ఞు ఋజుత న్నృపాలు నయచర్య న్దుష్టు న్సప్రీతి నా
ర్యతతి న్బ్రీతి యథార్థత న్నెలవున య్యల్సుమ్ము లోకస్థితుల్
జతి గావించుమహామహు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 18

మ. మతిజాడ్యం బడఁచు న్నిజంబు గఱప న్మానోన్నతి న్నించు దు
ష్కృతముల్ ద్రుంచు మనఃప్రసాద మిడుఁ గీర్తిస్ఫూర్తి గావించు ని

క్షోణి నార్యుండు తదీయసంగతిమెయి న్నిదించు సర్వారముల్
ప్రతిభానూత్నఫణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 19

మ. తుల లే కెందుఁ బ్రసిద్ధు లౌచు రసిసిద్ధులౌ వ్రాలె విద్వత్కవీం
ద్రులు భాసిల్లుదు రమ్మహాత్ములయశస్స్తోమంబు లన్విగ్రహం
బుల కెక్కాలమున న్జరామరణసంభూతవ్యథల్ లేవు శీ
లలసత్పుణ్యగుణాశ్రయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 20

శౌర్యపద్ధతి

మ. జర నైన న్క్షుధ నైన నొప్పి నయిన న్శైథిల్యసంప్రాప్తి నై
న రుజాదుర్దశలందు నైనఁ దుది నైన న్మత్తవేదండమం
భర పైకాశనకాంక్షి యైనమృగభూపాలుండు పుల్మేయునే
యరయ న్మానధనుండు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 21

మ. పసి మొక్కెంత గలాదో లేదో క్షుధ దీర్ప న్జాల కెప్పాటిదో
పసరం పెమ్ము లభించి మక్క చెలఁగు న్బజ్జ న్మకా లెన్నియేన్
పనియింపం గన దేనుఁగుం దినఁ జను న్హర్యక్ష మా నా జనుల్
స్వసమర్థస్పృహు లౌదు రా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 22

మ. భువి పైఁ జాఁగిలి తోఁక యూఁచు వదనంబు న్బట్టయు న్సారెఁ జా
పు వెస న్బట్టెఁడుముద్దకై శునకి మెప్పు న్భద్రవేదండ మా
ఖవణం బల్లనఁ గైకొను న్బహునుతు ల్గావింపఁ దా నెంతో సాం
పవులేఁజూపులఁ జూచుచు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 23

మ. జనుఁ డెవ్వాఁడు జనింపఁ డెల్లజనులు న్సంసారచక్రంబునన్
జననం బెత్తెడువారె కారె విను జన్మం బెవ్వఁడే నెత్తినన్
దనవంశంబు ప్రకాశ మౌ నతఁడు జన్మం బెత్తినాతండు పా
లవసంతోషితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 24

మ. అలరంగు త్తికిఁ బుణ్యశీలునకు యోగ్యస్థానముల్ రెండె సు
మ్మలరించు న్మటి రెండు నెవ్వి యనిన న్బ్రోంచెన్మహారణ్యమం
డలి యొండె న్ధరణీజనప్రవరచూడాసీమ యొండెం జుమీ
లలనానూతనమన్మథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 25

శా. లేరా వెండియు నేగు రార్గురు ఘను ల్నిం టన్నగరుం డాదిగా
వాని న్మస్తక శేషుఁ డయ్యెఁ జెనక న్వాంఛింపఁ డత్యంతశే
జోరాము ల్రవిచంద్రము ల్తగుదు రంచు న్రాహువే వ్యూహించి ప
ర్వారంభంబుల మార్కొనున్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 26

మ. భువనశ్రేణి ధరించు శేషుఁడు ఫణాభోగంబుపై శేషుఁ గూ
ర్మవరేణ్యుండు భరించు వెన్నుపయిఁ గూర్మంబు న్వరాహంబు దా
ల్చు వరాహంబు నయత్నత న్జలధి దాల్చు న్విత్ర చిత్రంబు లీ
యవనిం బెద్దలవర్తన ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 27

శా. నానాజ్వాలవిలోలవహ్నిరుచిసాంద్రం బై నదంభోళిచేఁ
దా నత్యంతము తండ్రి శీతగిరి సంత్రస్తాత్ముఁడై యుండఁగా
మైనాకాద్రికిఁ జెల్లునే యకట యాత్మప్రాణసంరక్ష యు
లా నక్కా జ్జలరాశిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 28

మ. తనపై నయ్యరవిందబాంధవుఁడు పాదం బూనినన్వే యచే
తన మయ్యు న్వడిఁ జూపు మంట లినకాంతం బౌ నేజస్వి నా
జను లేరీతి సహింతు రన్యుఁడు తిరస్కారం బొసంగ న్విశా
లనయ శ్రీజితభార్గవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 29

మ. ప్రకటోద్దాంతమదార్ద్రమైనకరిణీఫాలంబుపై సింహ మ
ర్భక మయ్యుం దుముకు న్స్వభావ మిది శూరశ్రేణికి న్సత్త్వల
క్ష్మికిఁ బ్రాయంబులు గావు హేతువులు చర్చింప న్మదారాతిజా
లకజీమూతసమీరణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 30

అర్థపద్ధతి

శా. పోవు న్జాతి యధోగతిం బయి కడు న్పోవు న్సదాచారస
ద్భావం బన్వయశుద్ధి నిష్ఫల మగు న్బాహాబలశ్రీ వృథా
భావం బొందు గుణానుభావము తృణప్రాయం బగుఁ నిర్ధనుం
డౌవాఁ డెన్నిట ముఖ్యుఁడా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ.

మ. ధని యెవ్వాఁ డగు వాఁడె సత్కులుఁడు మేధాశాలి సర్వార్థద
ర్శనుఁ డత్యుజ్జ్వలమూర్తి యప్రతిమవాగ్జాలుండు సర్వజ్ఞుఁ డౌ

ననఁగా శోభిలు నెల్లసద్గుణము లర్థైకాశ్రయంబు ల్సుమీ
యనిశశ్రీజినావాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 32

మ. యతి సంగంబు సుపుత్రుఁ డిల్లు గృషి నవ్యాలోక మప్రీతి మి
త్రత లజ్జ స్సుర పుత్త్రుఁ గూర్మి పతి దౌర్మంత్ర్యంబు విశ్లేష మి
ష్టత దుస్సేవ బుధుల్ గునీతి సిరి వెచ్చం బరము స్వేదబా
హ్యాత విప్రు న్నెఱుచు న్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 33

మ. సరవి న్దానము భోగము న్మఱి వినాశం బన్నయిమ్మూఁడువై
ఖరుల న్మర్త్యులు సంతరించుధనసంఘాతం బపేతం బగున్
ధరలో నాద్యము లైనరెండువిధము ల్దప్ప న్దృతీయంబె యె
ల్ల రయర్థంబున కౌఁ జుమీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 34

మ. రతుల న్బాల కళావిశేషత నిశారా జీగి నర్ధాధ్యుఁ డు
గ్రతరా స్త్రక్షతి జోదు శాణకలన న్రత్నంబు దానాతిని
న్నుతి నేనుంగు శరత్కృశాంభమున నేరు న్శోభిలున్ జూడ న
ల్పత గన్పించియుఁ బెంపుచే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 35

మ. తొలుతం జేరెఁడువడ్ల కేఁకరు దరిద్రుం డంత సంపన్నుఁ డై
యుల సర్వంబు తృణీకరించు ఘనము న్హానంబునుంగా గురు
త్వలఘుత్వంబులనిశ్చితంబు లగు చర్యశ్రేణి దోఁపించుఁ బెం
పలర న్దిష్టవిశేషము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 36

మ. భువి గోధేనువుఁ జేసి భూజనముఁ గ్రేవుం జేసి పోషించుభూ
ధవుఁ డేయిష్టము నేనియు న్బిదికిన న్దద్భూమి యయ్యిష్టమున్
సవిశేషస్థితి నిచ్చుఁ గల్పలతచందాన న్విషద్భూమిపా
లవనాభీలదవానలా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 37

మ. నిజము న్బొంకును గ్రౌర్యము న్బ్రియము నెంతే వెచ్చము న్విత్తసం
భజనంబు న్మఱి హింసయు న్గృపయు లోభంబు న్వదాన్యత్వమున్
సృజియించు న్ధరయం దనిశ్చయగతిన్ జెన్నారు నవ్వేశ్యలీ
ల జనాధీశులనీతి శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 38

శా. త్యాగంబు న్ద్విజరక్షణంబు స్వజన త్రాణంబు సత్కీర్తియున్
భోగం బాజ్ఞయు నాఁగ నాఱుగుణముల్ పొల్పొందవేనిన్ సిరో
ద్యోగుం డై భజియింపఁగా వలయు లేమన్న న్వృథా గాక యే
లా గోత్రాపతిఁ గొల్వఁగా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 39

శా. దైవం బిచ్చినయంత గల్గు నడవి న్దైవాద్రి నైనన్ సదా
డై పిత్రార్యుల కింకర న్వలను తోయం బిట్టి ఘట్టుండదన్
బావి న్ముంచినఁ గుండ దేఁడు జలధి న్ముంప న్ఘటం బుండదున్ బట్టు నా
లావణ్యాపరమన్మథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 40

దు ర్జ న ప ద్ధ తి

మ. కరుణాలేశము లేదకారణమె యుగ్రంబైన కోపం బిడున్
బరనారీపరవిత్తవాంఛితము లాత్మన్ నిత్యమున్ జేయు వే
మఱు విద్వజ్జనబంధుబృందము నలంపన్ జూచు నిప్పాటఁ గ
ల్లరి యారానిగుణం బగు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 41

మ. బహువిద్యానిధుఁ డయ్యు దుష్టజనుఁ డెప్పాట న్విసర్జ్యుండు గా
ని హితుం జేసికొనం దగండు ఫణిమాణిక్యోజ్జ్వలం బయ్యు న
య్యహి సంత్యాజ్యమె కాని చేకొనఁగ సర్పంబే విభాస్వద్దయా
లహరీనిర్ఝరిణీశ్వరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 42

మ. ముని మూఢుం డను సిగ్గరి న్జడుఁ డనున్ బుణ్యవ్రతు న్దాంభికుం
డను శుద్ధుం గితవుం డనున్ స్థిరు నశక్తాత్ముం డను న్మంజువా
దిని దీనుం డను వక్తఁ బ్రల్లఁ డనున్ దేజస్వి గర్వాధికుం
డనుఁ గూ రెవ్వరి మే లను న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 43

మ. సుమహత్త్వంబె విభూష సజ్జనతయే చుట్టంబు కొండెంబె పా
పము లుబ్ధత్వమె దుర్గుణంబు చదువే భాగ్యంబు సత్యంబె స
ద్విమలం బౌ తప మాత్మశుద్ధియె మహాతీర్థంబు దుష్కీర్తియే
యమితక్లేశము దేహికి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 44

మ. తొలుత న్దీర్ఘములై పిదం గృశములై తోఁచున్ బ్రభాతంపుఁ జా
యలుపోలెన్ ఖలుతోడి మైత్రు లపరాహ్ణచ్ఛాయలుం బోలెఁ దొ
ల్తొలుత న్స్వల్పములై పిదన్ఘనములై తోఁచు న్సుధీసఖ్యముల్
నలినాక్షీనవమన్మథా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 45

మ. స్ఫురణ న్మానినసజ్జనుండు ధనలుబ్ధుం డైన రాజున్ నిర
క్షరుఁ డౌ రూపరి రచ్చలోఁ ఖలుఁడు నిష్పంకజంబు లౌ తోయముల్

తరుణత్వం బుడివోవునింతి పగ లల్పజ్యోతి యాచందురుం
డరయ న్మానసశంకువు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 46

మ. మొఱకై యెప్డుఁ బ్రచండకోపుఁ డగుచుం బోనాడుభూభర్త కొ
క్కురుఁ డాత్మీయుఁ డనం గలాఁడె సముదగ్రజ్వాల మహావహ్ని దు
ర్భరమై వ్రేల్చెడిహోత నైన స్పృశియింప న్నాల్గుఁ గాదే విశా
లరమావైభవవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 47

మ. క్షమతో నుండ భయస్థుఁ డంద్రు కినియ న్గయ్యాళివాఁ డంద్రు మా
న మిడ న్మూఁగ యటంద్రు వాక్పటిమఁ జెంద న్వాదరం చంద్రు పా
ర్శ్వమున న్నిల్వ మదాంధుఁ డంద్రు కడ నిల్వ న్మోసమం డంద్రు శ
క్యమె భూపాలకసేవ దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 48

మ. సముఖానన్ జెడు గాడుఁ గాని యొరులన్ జాలింపఁ డుచ్ఛృంఖల
త్వమునన్ వర్తిలుఁ దొంటిపాట్లు మదిలోఁ దర్కింపఁ డొక్కింత భా
గ్యముచే నానదుమంత్రపుంబదవిచే గర్వించుభూపాలు మ్రో
ల మనం జూతురె పండితు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 49

మ. తృణవృత్తి న్జలవృత్తి నాత్మసుఖవృత్తి న్వర్తిలంగా మృగీ
గణముం జేపల సాధుల న్మృగయులు న్నైవర్తులున్ దుర్జనుల్
క్షణమాత్రంబు సహింప కేమిపనికై కారింతు రీధాత్రిఁ గీ
ర్త్యణుమధ్యావరణోత్సుకా సుగభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 50

సుజనపద్ధతి

మ. ధనసంపత్తి మహేశభక్తి నిజశక్తి శాస్త్రాసక్తి విద్యానుర
క్తి మహత్సంగమవాంఛ దేశికవరాంఘ్రిప్రీతి దుస్సంగమో
క్ష మనిందామయబుద్ధి యన్యగుణహర్షం బేరియుం దుండు వా
రిమగన్ భూమి కలంకృతు ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 51

శా. ఆపత్తిన్ధృతి సంపద న్క్షమ స్రుతి న్వ్యాసక్తి సద్గోష్ఠి వా
చాపాండిత్యము పోర విక్రమము భాస్వత్కీర్తిపై వాంఛయున్
రూపింప న్మహనీయు లౌ జనుల కెందు న్లక్షణంబు ల్సహి
యాపూర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 52

మ. సిరి లేకైన విభూషితుండె యయి భాసిల్లున్ బుధుం డెట్లనన్
గురుపాదానతి కేల నీగి చెవులందు న్విన్కి వక్త్రంబునన్
సిరసత్సూక్తి భుజంబుల న్విజయము న్జిత్తంబున న్సన్నతో
హాగసౌజన్యము గల్గిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 53

మ. కలయ ట్లీవి పరాంగనాధనపరాకాంక్షత్వ మాచార్యవ
ర్యులపై భక్తిసధిప్రవర్తనము కారుణ్యంబు శీలంబు నా
ర్తుల రక్షించుట సర్వశాస్త్ర సముచిత్తుం డౌట తృష్ణాప్రవా
హలయంబున్ సుఖమార్గము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 54

మ. నవనీలోత్పలకోమలంబు లగుచు న్భాసిల్లు డెందంబు లా
ర్యవితానంబునకు న్సిరు ల్గలుగుచో నాపద్దశన్ బర్వతో
గ్రవిశాలోపలనిష్ఠురంబులగుచు న్భాసిల్లుఁ జుమ్మగ్రిమ
ల్లవ పీతానతశాత్రవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 55

మ. అసువు ల్వోవుతఱి న్సఖు న్సయితము న్యాచింపఁ డాపద్దశన్
విసువం డెత్తఱిఁ బాప మన్నఁ జొరఁ డెందే నల్పు న్యాయార్జనం
బు సదాచార మొనర్చు నీచ నడగ న్బోఁ డెందు నేర్చె న్ఘనుం
డసిధారావ్రత మింతయు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 56

మ. ఒసఁగున్ గుప్తముగా గృహాగతుఁ బ్రియం బొందిందు మేల్చేసి మా
నసమేతుం డగు నన్యమేలు సభల న్వ్యాఖ్యానము న్సల్పుఁ బ్రో
న్నసమారంభము సిరిం బరుం డెగడఁ బోఁ డెచ్చోట నేర్చె న్ఘనుం
డసిధారావ్రత మింతయు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 57

మ. అడఁగు న్గోయను తప్తలోహపతితంబై పద్మినీపత్రమం
దిడిన న్ముత్తెముభంగి నుండు మణియై యేర్పాటగు న్శుక్తిలోఁ
బడి యాందే ఖలమధ్యమోత్తములను న్బాటించు మే లిట్లనై
యడరున్ జుమ్ము క్రమంబుతో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 58

మ. జనకు న్బ్రోచినవాఁడు పట్టి పతికి న్సంప్రీతి గావించునం
గన యిల్లాలు సుఖాసుఖంబుల సమాకారక్రియుం డాప్తుఁ డెం
దును మిత్త్రాత్ముల కిట్టి మూఁడు సుపహాలు లోకంబులోఁ జేసునున్
హానుమత్కేతన విక్రమా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 59

మ. పరకార్యంబు లొనర్పఁగాఁ దనపను ల్పాటిల్లు నోర్వ న్బలో
త్తము లౌ మానుషుల పెంపులన్ బరచరిత్రల్ మెచ్చ నాశ్రయ మూ

చరితం బెన్నఁగ నెవ్వ రక్రము లయిన న్సర్వోన్నతత్వస్థితుల్
జరగుం దజ్ఞుల కెట్లొకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 60

పరోపకారపద్ధతి.

శా. న్యాయం బొప్ప ఫలించియు న్మహిజము ల్నమ్రంబు లై కన్పడుం,
దోయంబు ల్గొనియు న్విమానముగ నుండు న్మేఘము, ల్మత్యున్నత
శ్రీయుక్తుం డయియు న్వినమ్రతఁ బ్రవర్తిల్లుం బుధుం, డార్యు లా
హా యీదృక్చరితు ల్గదా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 61

మ. చెవికిం గుండల మొప్పుఁ గాదు శ్రుతమే, చేదమ్మికి న్కంకణం
బు విభూషాఢ్యము గాదు దానమె, మహి న్బుణ్యాత్ము నెమ్మేనికిం
బ్రవిలేపంబులు గావు సొమ్ము లుపకారప్రౌఢిమే, నిక్క మీ
లవితేంద్రాతిగవైభవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 62

మ. జలజాతంబులు వేఁడెనే రవి వికాసం బొందఁగాఁ జేయుఁ, గ
ల్వలు ప్రార్థించెనె చంద్రమామ యనువేలం బొప్ప రంజించు, లో
కులు లంచం బిడిరే తటి జ్జలము మేఘుం డిచ్చుఁ, బుణ్యాత్మకుల్
దలఁప న్విశ్వహితక్రము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 63

మ. తమయర్థంబు త్యజించి కూర్తురు పరార్థం బుత్తముల్, మధ్యముల్
తమయర్థం బఱుపుడఁ గూర్తురు పరార్థంబుల్, పరార్థంబు స్వా
ర్థముకై త్రుంతురు మర్త్యరాక్షసులు, వ్యర్థం బల్గి యన్యార్థముల్
సమయం జేయ మనుష్యులే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 64

మ. సమయం బైన నొసంగు మేలెలుపు దోషంబుల్ నివారించు నొ
చ్చెము దాఁచుం బ్రకటీకరించు గుణము ల్చేడ్పడ్డవేళ న్విడం
డు మహామిత్రుని చంద మిట్టు లనుచు న్సూచించి రార్యోత్తముల్
సమగత్క్ష్మాతలశల్గునా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 65

మ. మును తన్గూడినవీళ్ళకుం నిజగుణంబు ల్పాలి కిచ్చెం బాలు ప్రాఁ
గునెడ న్వాని నటించి యజ్జలము ప్రాఁగుం దానె తన్మిత్రనా
శనము న్గన్గొని వహ్నిఁ గూలఁ జనుఁ బా ల్శాంతం బొనర్చుం జలం
బనయం బిట్టివి సఖ్యము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 66

మ. ఒకచో వెన్నుఁడు పవ్వళించె నొకచో నున్నారు దైత్యేంద్రు లం
డొకచో శైలచయంబు నిల్చె నొకచో నుగ్రానలంబున్ బం
హాకము ల్వర్తిలె నెంత భారసహుఁడో హా ధన్యుఁ డౌ సింధుపా
లకుఁ డైశ్వర్యపురందరా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 67

మ. మహి సర్వంబు ధరించుకూర్మపతిజన్మం బొప్పగు న్నిందటన్
గ్రహచక్రంబు భ్రమింపఁ జేయుధ్రువుజన్మం బొప్పగున్ బై నిజం
బహహా యన్యులు వ్యర్థపక్షుల జాండౌదుంబరాంతస్సలా
స్వహజాతాంతరితక్రిము ల్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 68

మ. అమదుం డై కలుషంబు లేక దయ సత్యం బోర్పు సత్కీర్తి గ
ల్గి మహాత్త్వైన యొనర్చుచు న్స్వగుణము న్గీర్తింప కౌశం ద్యజిం
చి మహి న్వైరుల కైన మేలె యిడుచు న్శిష్టప్రియుం డై సుశీ
లమునన్ వర్తిలు జ్ఞాని శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 69

మ. ఒరులందు న్గుణలేశ మున్న నది యోహో యంచుఁ గొండంతఁ జే
సి రహి న్జెందు మహోపకారముల రక్షించు న్జగం బెల్ల న
య్యురుపుణ్యామృతపూర్ణవాఙ్మనసకాయుం డుండు నొక్కొక్కఁ డి
ల్లరలోఁ బుణ్యశరీరి దా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 70

ధై ర్య ప ద్ధ తి

మ. మును రత్నంబులు వార్ధిఁ బుట్ట మది సమ్మోదాప్తియున్ జెంద దం
తనె హాలాహల ముద్భవిల్ల నగబృందం బార్తియున్ జెంద దె
న్నినకార్యంబు సుధార మాట నది జన్మింప న్జనెన్ సజ్జనుల్
పని యీడేఱక పోదురె సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 71

మ. పని గా నేరద టందుఁ బూనక వెఱం బ్రాపింతు రెంతే జనుల్
పనికి న్నేకొని విఘ్నలేశము జనింప న్మధ్యము ల్వీఁగి యం
తనె చాలింతు రనేకవిఘ్నతతు లుత్పన్నంబు లైన న్ఘనుల్
పని సాధింతురు పూనిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 72

శా. నేల న్మంజులశయ్యయందు నయినన్ నిద్రించు వేడ్కన్ స్ఫుర
చ్చేలం బేనియు బొంతయైని సరిగాఁ జింతించి పైఁ దాలుచు
న్శాలీయాశన మైనఁ గూర యయినన్ భక్షించు ధీరాత్ముఁ డే
లా లోఁగున్ సరసాగ్రణీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 73

మ. నయశాస్త్రజ్ఞులు తిట్టనీ పొగడనీ నానాఁటి కైశ్వర్యమ
క్షయమై పై వర్తిలనీ కరం బణఁగనీ కాయంబు వోనీ తిరం
బయి భాసిల్లఁగ నీ స్వధర్మము విడ న్వాంఛింప రత్యుత్తముల్
దయమానాక్షికుశేశయా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 74

శా. ఏపుణ్యాత్ము నలంప లేవు మహి నెంతే నింద్రియారంబు లా
శాపాశంబులు రోషవహ్నిశిఖలున్ శ్యామాదృగస్త్రవ్రజం
బాపుణ్యాత్ముఁడె పో జగత్త్రయ మనాయాసంబున న్గెల్చువాఁ
డాపూర్ణప్రతిభానిధీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 75

శా. ధీమంతుల్విధిదుర్విపాకమున నార్తిం జెందియున్ ధీరతా
సామగ్రిం ద్యజియింతురే శిఖిశిఖాజాలం బధోగామి యౌ
నే మర్త్యుల్ తలక్రిందుగాఁ గొనిరయేనిన్ భాగ్యసౌభాగ్యలీ
లామందీకృతవాసవా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 76

మ. తనసద్ధర్మముఁ దప్పకన్న గిరిమూర్ధం బెక్కి దేహంబు తు
త్తునియల్గా మహిఁ బడ్డ మేలె శిఖియందు న్జొచ్చిన న్మేలె పం
బినకాలాహిముఖాగ్నిఁ గే లొసఁగిన న్మేలే సుమీ యాజిఖే
లనగాండీవశరాసనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 77

మ. ఘన వహ్నిశిలము గల్గధీరులకు సింగంబు లశత ప్రాయముల్
వనరాసుల్ చిఱుగాలువల్ ఘనులు మాల్యంబుల్ మహోగ్రాగ్ని చ
ల్లనితోయంబు విషద్రవంబు సుధ శైలశ్రేష్ఠ మల్పోపలం
బనవద్యోదయభాసురా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 78

మ. పయిపైఁ గొమ్మలు గొట్టిన న్మఱి యిగుర్పన్ జూడమా వ్రాఁకులన్
క్షయము న్బొందియు వెండియున్ గళలు గాంచ న్జూడమా చంద్రు నెం
తయు దైవం బనుకూల మౌఁ బ్రమద మొంద న్గాంతు మంచు న్ఘను
ల్భయము న్జెంద రొకప్పుడు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 79

మ. తప మక్రోధత సౌమ్యత న్సిరి మహత్త్వం బోర్మి ధర్మంబు ని
ష్కపటత్వంబున బల్మి మానమున శాస్త్రశ్రీ వినీతి న్ధనం
బు పవిత్రార్పణ జ్ఞానలక్ష్మి ప్రశమస్ఫూర్తి న్సమస్తంబు శీ
లపరత్వంబున శోభిలు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 80

దై వ ప ద్ధ తి

మ. గురుఁ డాచార్యుఁడు, వజ్ర మాయుధము, లేఖు ల్సేన, పైదిక్కు శ్రీ
హరి, స్వర్లోకము పాళెపట్టు, ద్విరదం బైరావతం, బిట్టియ
గ్చెరు వౌసాధన ముండియు న్నహివుఁ డాజి న్బాఱు దైవంబు లే
కరయం బౌరుష మేప్పునో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 81

మ. అశనాపేక్షఁ గరండమున్ గొఱికి డాయ న్మూషిక న్మింగి త
త్పిశితప్రాశనతృప్తమై యరిగె నెందేఁ బెట్టెలోఁ బాము త్రు
త్కృశత న్బాసి సుఖాసుఖంబులకు నుర్వి న్దైవమే కారణం
బశఠస్వచ్ఛమనోజ్ఞ శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 82

మ. పడి యాశుక్రియ లేచు చెండుకరణి న్స్వాంగంబుఁ బ్రాపించియున్
వడి మైఁ గార్యము చక్కఁబెట్టుకొను విద్వాంసుండు మృత్పిండమ
ట్లడఁగు న్గాని యపండితుండు పతితుండై లేవఁగా లేఁడు త
ల్లడపా టొందుచు ధాత్రిలో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 83

శా. ఎండన్ నెత్తితపింప బట్టతలవాఁ డెండే నిలన్ నీడఁ గా
ర్చుండన్ దాళవుజంబుక్రింది కరుగన్ బ్రోత్కంప మై దానియ
ప్పం డవ్వేళనె తెప్పున న్బడిఁ బడె న్భాగ్యంబు లో దుర్దశ
ల్దండం బాయునె డాఁగిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 84

మ. రవిశీతాంశుల కావిధుంతుదునిచే నారల్లు గన్న న్భుజం
గవిహంగద్విరదేంద్రబంధనవిధు ల్గన్గొన్న విద్వజ్జనుల్
భువిలో యాచకులై చరించెడివిధంబు ల్చూడ దైవంబె చా
ల వరిష్ఠం బని తోఁచెడి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 85

మ. మహికి న్భూషణ మై మహత్త్వములకు న్సాటైనరశ్రేష్ఠునిన్
మహి నిర్మించి యనంతకాలము మనన్గానీఁడు లోకేశ్వరుం
డిహిహీ యంతవ నింతపెం పొసఁగఁగా నేలా వృథా గాక బా
లహరిద్వావాసమన్యుతీ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 86

మ. ఉరుతేజోనిధిహేళి చంద్రపరిభుక్తోన్ముక్తమైనట్టియు
బరఖండంబె గ్రహించి వర్తిలుఁ బగ ల్పద్మారియు న్నేయిఁ గ్ర
మ్మఱ నేతెంచి గ్రహించుఁ దా నదియె యున్మాలిన్యము న్బాయ లే
దరయ న్వారలు సైతమున్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 87

మ. క్షితి మృత్యుంజయుసఁ శ్రితుం డయి సముత్కృష్టామృతస్థాన మై
సతతం బోషధినాథుఁ డై శతభిషక్సంసేవ్యుఁ డై యొప్పుచుం
గుతుకాధారుఁ డని రాజయక్ష్మ విడ దొందున్ దైవపాకం బన
ల్పతరం బేరికి శక్యమే సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 88

మ. అమలజ్ఞానుని వెఱ్ఱిదైవము పృథాయాసంబుచేఁ జిత్తదో
షము పొందించుట కాపద ల్సలిపిన స్వల్పంగని కల్పనా
శముసం దేం కలఁగునా యతండు నిస్సారంబు లౌస త్తశై
లమును న్వారిధులుం బలెన్ సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 89

మ. ప్రభు వా దైవము మేలు చేసినది దప్పున్ బాఱి హెచ్చబ్బునే
విభవం బాధ్యులఁ జేరినంతటనె ప్రావృడ్వారిదం బెల్లచో
నభివర్షింపఁగఁ జాతకంబునకు నాలైదంబుబిందు ల్గదా
లభియించు న్నొగి మెత్తిన న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 90

కర్మపద్ధతి

మ. విధిచేఁ గాని సురత్తమంతనె ఫలావిష్కారదు ల్గారు త
ద్విధి యన్నేవే నియతక్రియాఫలదమూర్వి సత్ఫలం బన్నఁ గ
ర్మధురాయత్త మి పౌటఁజేసి భజనార్హం బౌచుఁ గర్మంబె య
త్యధికం బై ప్రవిభాసిలు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 91

మ. అజు బ్రహ్మాండఘటాళి సల్ప ఘటికారాచార్యుఁ జేసెన్, వృష
ధ్వజు భిక్షాటనుఁ జేసె, సూర్యు భ్రమణవ్యాసంగిఁ గాఁ జేసె, నం
బుజనాభున్ వివిధావతారతరళాత్ముజ్ఞేసె, నక్కర్మ మా
ల్లజనశ్రేణి కలంఘ్య మా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 92

మ. ఘను నల్పునిగా, వివేకి జడునింగాఁ, జెంత దూరంబుగా,
ననవద్యామృతము న్విషంబుగ, సఖు న్బాలిణాపహుంగా, నొన
ర్చు నహో కర్మము దాని మాని మఱి దుర్బుద్ధు ల్గుణౌఘోపలా
లనము న్గోరుదు రేలొకో సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 93

మ. శుభకర్మంబు కలంతసేపు దయిత ల్సద్ధాంతము ల్ఛత్రముల్
శుభబౌఘం బది దీఱిన న్సకలము న్సూత్రంబు విచ్చిన్న మై

న భూని నెందినముత్రియంబులగతిన్ నానావిధం బౌను వ
ల్లభతారాంజితభూజనా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 94

మ. అగుణుండేని గుణాఢ్యుఁడేని యొకకార్యం బెద్దియైనన్ మదిన్
ముగియ న్యోజనఁ జేసి పూనఁగఁ దగు న్మూఁకిం బ్రయోగోత్పాదిత
బహుసేనిన్ గివగండ్లు గాక యధికం బౌచిత్యకల్యం బగున్
లగదత్యుజ్జ్వలసద్గుణా సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 95

మ. ఘనసారంబునఁ గోద్రవావృతి యొసంగ న్రత్నభాండంబు చం
దనదారుల్గాని తెల్కపిండి దగ వండం బైఁడినాఁగంట ము
న్నినెటి న్నాదికి నాట జిల్లేడులు చింతించు న్మహిం బుట్టి పు
ణ్యానీకహుం డగువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 96

శా. ప్రావీణ్యంబుల రాను బల్పనువులన్ రాజన్యవాయంబులన్
రాపుర్వీశ్వరనిత్యసేవకతన న్రాపుజ్జ్వలాకారతన్
రా వేనాఁట ఫలించు వృక్షముగతి న్సత్కర్మ మైశ్వర్యముల్
తానై నాఁటికిఁ జేయు న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 97

మ. మునుఁగు న్నాక పయోధిలో రిపుచయంబు న్గెల్వఁగాఁ గట్టులేన్
వినువీథి న్జన నేర్చుఁ గాక కృషివాణిజ్యాదులం బొర్లుఁ గా
క నిలింపాచల మెక్కఁ గాక చదువు లైకకట్టుఁ గాఁ కెచ్చు రా
దనయం బున్నది పోదు శ్రీసురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 98

మ. అనియందు న్వ్యాలియందు దావశిఖియం దంభోధియం దద్రిసా
నువి కాయంబులయందు శత్రుతతియందు న్సుప్తు నైన న్మాను
త్తుని నైన న్విషమాసనస్థు నయిన న్బ్రాఁ డై సుకర్మంబు పా
లనము న్జేయు జనావళి న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 99

మ. భయదారణ్యము రాజధాని యగు, న్భూభాగం బశేషంబు ర
త్నయుతం బై కనిపించు, నెల్లజనులు న్సన్మిత్రులై కొల్తు రెం
తయుఁ దౌర్జన్యను బెట్టి పుట్టినమహాత్మశ్రేష్ఠ కిప్పాక మె
ల్లయెడ న్గల్గు సుఖంబున న్సురభిమల్లా నీతివాచస్పతీ. 100

నీ తి శ త క ము స మా ప్త ము.

శృంగారశతకము

స్త్రీప్రశంస

శా. శ్రీమత్సోమవతంసపంకజభవ శ్రీనాథుల న్నిత్యమున్
భామామందిరకుంభదాసుల నొనర్ప న్జాలె నేమేటిజో
దాహూనాంతుఁడు వాగగోచరచరిత్రాళిపవిత్రుండు పూ
ర్ణామోదం బొనరించుత న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 1

మ. కులుకుజ్జిన్నియ లోరలేసొగసుఁజూపుల్ కల్కిలీల ల్వగల్
పొలయల్క ల్భయము ల్ప్రియమ్ముగవచనంబుల్ వ్రీడయు న్హాసకం
దళము ల్గాఁగలసర్వభావములచేత న్గాదె చెల్వంపుఁజె
ల్వలు లోఁజేయుదు రెల్లర న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 2

మ. బొమ లాడించుచుఁ బ్రొద్దిఁ జూచిజిగిచూపు ల్నిద్దపున్ముగ్ధవా
క్యము లంతంతట నిబ్బితిం దొలఁకుహాసాంకూరముల్ మందయా
నము లొయ్యారము నిల్పుసంగతులతన్ సర్వాంగశృంగారమై
యమరు న్శౌర్యము నై తగు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 3

శా. సారె న్నిగ్గున వ్రాలుచు న్బెళుకుచున్ సారె న్వెఱ న్దేలుచున్
సారె న్గోపముచే బొమ ల్ముడిపడ న్వర్తింపుచు న్బొల్చుత
న్వారత్నంబులదృగ్విలాసములచే నంబాధముల్ చల్లిన
ట్లై రాజిల్లుఁ జూమీ దిశ ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 4

మ. అళుల న్మెచ్చనిసోగవెన్నెలలు ఫుల్లాబ్జంబులన్ నవ్వుక
న్నులు దంతావళికుంభలక్ష్మి గలచన్ను ల్చంద్రుని న్గౌమొగం
బులు సత్కాంచనకాంతి తీయపలుకు ల్పొల్పొందునితంబంబు బా
లలకు న్బుట్టనిసొమ్ములౌ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 5

మ. నుడువ న్బోయిన నంతయు న్బొసగ సెచిందు న్జూచిన న్బెళుకులున్
బెడఁగుల్ ప్రోవగు సౌభాగ్యసమ్మిళితమై పెంపొందు మందస్మితం
బిడిన న్జెన్నుదలిర్చు నొయ్యఁ జన నెందే నింతికి న్వింతసొం
గడరున్ బ్రాయము వచ్చుచో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 6

మ. విన భామామణిపల్కులు న్ననుఁగొన న్నేత్రాంచితంబై నయా
ననము న్మూర్కొన వక్త్రమారుతము నానన్ హూవియు న్నేనఁ జే
ర్ప నుదారం బగుమే నలంచుకొన లేఁ బ్రాయంపుటొయ్యారముల్
ఘను లౌ వారి కభీష్టము ల్సురభిమల్లా మానినిమన్మథా. 7

మ. మొలనూల్గింటలు హస్తకంకణచయంబుల్ పాదమంజీరముల్
ఘలుఘల్లంచు మరాళవాళికి ముదుఃకంపం బొనర్ప న్నను
త్కళితోక్తిం దాయుచు లేడిమాఁపుల వలెన్ గ్లాఁ జేకొన న్బాలచే
లలనాగాత్రము లందఱు న్సురభిమల్లా మానినిమన్మథా. 8

శా. ఆసాంద్రం బగుమంచుమన్ స్వరస మానంగంబుతోఁ బాదవి
న్యాసప్రస్వనరత్నహంసములతో హారాళి చన్గోయిపై
భాసిల్లంగ మెలంగువారి కలవు న్భావస్పృహ న్భజనుల్
దాసుల్గా కిటుఁ బోదురే సురభిమల్లా మానినిమన్మథా. 9

మ. సుకవు ల్మానధులై సదా హిహి యబల లంచు న్బ్రాముల న్సారెసా
రెపు వర్ణింతు రదేమి వారి బలలా దృగ్గేశమాత్రంబుచేన్
జకితస్వాంతులఁ జేసి రింద్రముఖుల న్సైన్యంబు బాహాగ్రలో
లక్ష్మపాణినిహంతాహింసా సురభిమల్లా మానినిమన్మథా. 10

శా. నాకు న్నూడఁ బ్రసూనకార్ముకుఁడు కాంతాలోచిక న్నాటు మ
మ్మీకౌతుకపున్ గటాక్షసంజ్ఞలనె కాంచిశ్రేణి ల్లక్ దదా
జ్ఞాకారిత్వముతో మెలంగి నికునా సంసూచితోద్యోగుఁడై
యాకల్పస్థిరవైభవా సురభిమల్లా మానినిమన్మథా. 11

మ. భ్రమముక్తాశ్రయముల్ మచానులు ఘనశ్రుత్యంత సంవ్యాప్తి క
న్గవ స్వచ్ఛద్విజయుక్త మాస్యము కచౌఘంబుల్ సదాసంగముల్
నవలామే లిటువంటికాంతగనంతం బయ్యె గాగావహం
బవు టాశ్చర్యము ధారుణిన్ సురభిమల్లా మానినిమన్మథా. 12

మ. అతిచిత్రం బగు నట్టికార్ముకకళాభ్యాసంబు సీమంతినీ
తతు లెచ్చోట నెఱింగిరో విశిఖబృందం బెన్నఁడో స్పష్టగా
తత మైనట్టిగుణవ్రజంబున నె చిత్తంబుల్ విభేదింతు రె
ల్లతలి న్నాముకకోటికి న్సురభిమల్లా మానినిమన్మథా. 13

శా. భ్రూభంగేక్షణలీలలు న్స్మితభావనహలఁబు వక్త్రము లోని మో
తే రాగాప్పద మించిచున్నను యమాద్యపత్రంబు శిల్పేశ. బొ-

మారాళ్లప్తశుభాత్క్షురాళి సమమై మధ్యస్థత న్బొల్చునాఁ
గా రె ట్లేదు విచిత్ర మోసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 14

మ. ఘనతారాగ్రహబృంద మున్న మణివర్గం బున్న దీపంబు లు
న్న నిశానాయకుఁ డున్నఁ దమ్మి నెలి యున్నన్ వెండి యే మున్న నే
మనయంబు న్బ్రియభామినీ విరహితుం డైనానికి న్లోక మె
ల్లను జెంజీఁకటి గాఁ గన్గొనున్ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 15

మ. కరయుగ్మంబులు పద్మరాగములు వక్త్రంబుల్ మనోహారిచం
ద్రకాంతంబులు దంతలంబులు మహానీలంబులు న్గావున
న్దరుణు ల్రత్నమయంపుబొమ్మలు సుమీ తథ్యంబుగా భోజతు
ల్యరసజ్ఞత్వసువిశ్రుతా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 16

మ. గురుభారంబున వర్తిలు స్సాటువుఁ జన్గుబ్బల్ పదంబు ల్మనై
శ్చరభావంబున భాసిలున్ నిజము భాస్వద్భావము న్బొల్చి పా
ల్చు రహి న్వక్త్రసరోజము ల్గ్రహమయ ల్సవిష్మా విలీలాలకల్
హరపాదాంబుజభృంగ శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 17

మ. అదిరా యెంత ఘనంబు జవ్వనిపిఱుం దౌరౌర పక్ష్మోజముల్
వదనం బర్ఘురె యంచుఁ జిత్తము వృథా వాదంబుచేత న్నపిం
పమ పుణ్యంబు లొనర్చువారికి మహాభాగ్యోపభోగంబు గ
ల్గదె పుణ్యంబు లొనర్చవలె సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 18

మ. కొమరుం బ్రాయపుఁజల్వ పున్బాగరు మేకొల్ప ప్రతాటోపసం
భ్రమముల్ చూపుచుఁ బొల్చుకాంతలయొయ్యారంబు ల్వీకాగ్రప్రదీ
పము లై రమ్యము లై మనోజు గెలిపింప న్బాటకాంద్రై సుభా
వ్యము లై చిత్రము లై తగు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 19

మ. ప్రమదోద్దీపము లై క్రమశ్లథనసౌభాగ్యంబు లై ముగ్ధము
గ్ధము లై ప్రేమమనోహరంబు లయి కందర్పప్రకాశంబు లై
యమనోవాగ్విషయంబు లై సదనురాగార్ద్రంబు లై పూవుఁబోం
డ్లమృమూర్తుల్ చెలఁగు న్రతిన్ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 20

సంభోగవర్ణనము

శా. వాళీకాహితతీవ్రతీవ్రకరకాండశ్రేణికి న్జాటుగాఁ
గేల న్బయ్యెదకొంగు పట్టుకొని సంక్రీడించు నుద్యాన భూ

సాలచ్ఛాయల నిల్చుచున్ నిలుచుచుం జంద్రాస్య యొక్కర్తు శ్రీ
లావణ్యసుధాంబుధీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 21

మ. నిను వీక్షించినదాఁక ముచ్చటపడున్ వీక్షించి గాఢోపగూ
హనాలాభం బగుదాఁకఁ గోర్కిపడు గాఢాలింగనం బబ్బినన్
దనుమధ్యామణి మేనితోడ నిజగాత్రం బప్రభిన్నంబు సే
య వెదన్ గోరు జనుం డిలన్ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 22

మ. మఱిఁ గాశ్మీరజగంధచర్చయు నిగం బ్రత్యగ్ర మాలాజిదం
డయుఁ బై యౌవనవంత యైన చెలియున్ భాసిల్లఁగా నాసుఖం
బ యిల స్వర్గము గాక మీఁద ననుశబ్దం బప్రమాణంబు సు
మ్మయ్యో భీరుమనస్క శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 23

మ. తొలుత న్నేకాన కింతసేపు పెనఁగు న్దగ్గోడ నాసక్తిమై
సలుపు న్నిబ్బితి వల్చియు న్వలవమి న్స్వైరించి యంత న్రతిన్
దొలఁగించున్ బ్రియ ముప్పతిల్ల గతుల న్సొక్కించి యెంతే మనం
బలరించుం గులకాంత మే ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 24

మ. తళుకుం జెక్కులు చెమ్మగిల్లఁ గచబంధం బూడి వ్రేలంగఁ దో
య్యాలి వుంభావ మొనర్చి బిట్టలసి నేత్రాంభోజము ల్మోడ్చి ని
శ్చలత న్వక్షముమీఁద వ్రాలినవుఁ డోష్ఠం బానుధన్యాత్ముల్
దలఁప న్భాగ్యఘనుల్ సుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 25

మ. ప్రమదావేశనిమీలితాక్షు లగుచు న్నాత్రిందివావారితో
ద్యము లౌచు న్నతి మేర లేనితమిచేఁ దర్పించుచున్ నిండు ప్రే
మ్మిమెయి న్సొక్కుచుఁ దేల్చు కేళికలె సుమ్మీ కామినీకామిజా
లముపాలింటికి బ్రహ్మము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 26

మ. జర గన్పించియు మానవుల్ మదనచేష్టల్ మాన లేకుండినన్
దరుణు ల్చన్నులు వ్రాలియు న్మదనతృష్ణ న్బాయ లేకుండినన్
బరమాత్ముం గడె యొఱుంగు నయ్యధికబీభత్సంబు నేఁ జెల్లనే
యరిరాడ్గర్వనివారణా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 27

మ. అమితాశాజలరాశిలో మునిఁగి మర్త్యశ్రేణి యర్థార్జనో
ద్యమతం గ్రుమ్మరు నర్థ మేల యెలప్రాయం బెంతయున్ జన్నవె
న్క మనోహారిణు లౌ చెలు ల్పలితయుక్తాంగకము న్నె స్వగే
హముఁ జేరం జను నిక్క మౌ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 28

మ. ఘనసమ్మోహాపదం బనేకనరకోగ్రక్లేశసంపాది రా
గనిజస్థానము జ్ఞానచంద్రజలదౌఘం బంగజన్మప్రవ
ర్తన మాపాదితదోషరాశి కౌమరుం బ్రాయంబ దుష్కార్యజా
లనిదానం బిదియే సుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 29

శా. శృంగారద్రుమనీరదంబు వితతక్రీడారసౌఘంబు త
న్వంగీనేత్రచకోరచంద్రుఁడు ప్రవీణాలాపగత్వాబ్ధి స
ర్వాంగశ్రీనిధి కామబంధు వెలప్రాయం బిందు ధైర్యంబు ని
ల్పంగా శక్తుఁడె యోగి యా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 30

మ. బటువుంజన్నులు చందమామతళుకు ల్పర్విస్వానకాంచీలస
త్కటిలీల ల్గలజవ్వనుల్తవులు గాఁగాఁ గాక తత్త్వజ్ఞుఁడు
త్కటరాజన్యులపంచలం బడుచు నిస్త్రాణంపుసంసారప
ర్యటన న్గిడ్పడఁ జొచ్చునే సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 31

మ. ప్రియ మై సిదనిషేవ్య మై హరవృషక్రీడాంక మై గాంగతీ
రయుతం బై చలిగొండ యుండఁగనె చేర న్లేక తత్జ్ఞు ల్పరా
శ్రయదైన్యంబుల నుండు టెల్ల మృగచంచన్నేత్ర లౌమించుఁబోం
డ్లయొయారంబులఁ జిక్కి నూ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 32

మ. అరవిందాక్షులు మేటిపెన్దరఁగల ట్లై యడఁగింపంగ దు
స్తర మై యుండెడుఁ గాక చుల్కన ధరించ న్రాదె సంసారసా
గర మేమాత్రపుదూరపార మిది లోకశ్రేణి చూడ న్మనో
హరసౌభాగ్యవిభాసురా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 33

మ. మలల న్లేళవ నంది యీఁదగు శితాశ్మచ్ఛిన్నమూలంబు లై
యొలమి న్నొబ్భిలుదర్భపుంజములు కా దేనిన్ నఖచ్ఛిన్నముల్
తెలనాకు న్పశువు ల్వధూజనుల కంతే నంది యీయ న్దగున్
లలితాంతర్భవనంబుల న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 34

మ. గడు సౌఖ్యాకరుఁడు నిత్యమూష్య లనుచు న్గంజాక్షుల న్రోయని
వెడవాదంబుల కేమి నామదికి భావింప న్సతి న్బోల ని
ప్పుడమి న్గామితవస్తువు న్పరహితంబు న్బోలఁ బుణ్యంబు లే
దడర న్భోగపురందరా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 35

మ. మది మాత్సర్యము మాని నిశ్చయగతి న్మాన్యు ల్విచారించి చె
ప్పుదు రిమ్మర్త్యుల కాశ్రయింపఁగ మహాభూభృన్నితంబాళి మం

చిది లేదేని వధూనితంబతలము న్సేవ్యంబు లంచున్ గిరీ
లదరాతీశ్వరవైభవా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 36

మ. చలనప్రాయము స్వల్పసార మగుసంసారంబున న్బుద్ధిమం
తులకు న్రెండుగతు ల్సుమీ యుచితము ల్కాశ్యప్రబోధామృతో
జ్జ్వలసంసేచన మేని వృత్తకుచయోరషామాగేహసలీ
లలితస్పర్శన మేనియు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 37

మ. నియతుండై జనుఁ డాశ్రయింపఁగఁ దగు న్విశ్వాసుసంహారి నై
నయమర్త్యాపగవారిచేరువల నైనన్ హారియు న్నిత్తహా
రియు నౌస్త్రీచనుదోయి నైన నిని ధాత్రి న్భారచేతస్సుఖో
దయసంసిద్ధికి హేతువు ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 38

మ. విను మింక న్బెనుదోలి రిత్తచనువుల్ నేయేల నీవిశ్వభూ
జనసంఘంబునకు న్మథాలతసలస్సమ్ముగ్ధ కాంతానుయా
వన మైన న్గుమి యా వనం బయిన సేవాయోగ్యము ల్రెండు సు
మ్మనిశప్రాభవభాసురా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 39

మ. నిజ మోహెలు నిజ మొక్కమాట యిదె విప్పింతు వ్యవహారంబు స
ర్వజగజ్జీవులకు న్మనోహరవయస్సంపన్నలైనట్టివా
రిజపత్రాక్షులె సుమ్ము సమ్మదము నార్తిం జేయువే హేతువుల్
భజమానార్యసురద్రుమా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 40

కామినీగర్హణము

మ. చనుబంతు ల్పిలుచుఁ ల్ముఖాబ్జము బొమ ల్సత్కాంతియు న్గన్నదో
యి నిరీక్షించి యశౌచపున్ప్రతిమ గంతే నాఁడఁ దాలిప్ నుతిం
చును సౌఖ్యం బ్రమియించు సంతసపడు న్సజ్జానిసైతంబు మో
హనివేశం బవురౌర శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 41

శా. హృత్తాపం బొనరించు విన్న మఱి సంవీక్షించినన్ దద్దయున్
జిత్తోన్మాద మొనర్చు నంటెట సమాశ్లేషంబు గావించినన్
మత్తున్ జేయు మరాళయాన ప్రియ యన్వాక్యంబు లెట్లోర్కు వ
ల్గత్తేజీవ్రజధాటికా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 42

మ. అమృతంబు న్విషము న్మెలంతయె సుమీ యారెంగు నెట్లన్న న
గ్రమున న్వర్తిలునంతసేపు నమృతాకారంబున న్గాంచు ని

క్కముగా దగ్గఱం బాసె నేని మఱి యుగ్రంబైనక్ష్వేళంబులీ
ల మది న్దాప మిడుం జుమీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 43

మ. ప్రమదం బప్పు నొకించుకిం తెనృతము న్వ్యాపింప దెంతే విషం
బమర న్బ్రోలదు రక్తిచే నమృతవ ల్లై చేర్చు నానాగతిన్
దమి లేమండినయంతనే విషల తై దారించు నిస్సారి యై
యమితోదార గభీర శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 44

మ. గరువంబుం గపటంబు సాహసము దుష్కర్మం బవిశ్వాసమున్
దిర మౌవంచన సందియంబును మద స్వైరైన స్త్రీయంత్రమున్
నరకద్వారముఖంబు స్వర్గసుఖవిఘ్నంబు జ్జగత్పాళవ
ల్లరి నెవ్వాడు సృజించెనో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 45

మ. కవు లొత్రింతురు గాక చందురుడె వక్త్రం బబ్జయుగ్మంబె క
న్గవ బంగారుసలాక నైనదియె త్వఙ్మాంసాస్థిరూపంపుమే
ను వితర్కింపఁగ దుర్వివేకిలు రహి న్భోగింత్రు రే లెల్ల నే
ల విమూఢాత్మకు లైరొకో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 46

మ. అతి స్వాభావిక మైన రాగమున నాహ్లాదింపుదు న్వారిజం
బులయందు న్భ్రమియించుచందమున నమ్మూఢుండు పంకేజ నే
త్రలనైసర్గిక విభ్రమంబులఁ జేతః ప్రీతిఁ గావించి దా
నలరు న్నేరమఁ దేరగా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 47

శా. రాకాశీతమయూఖలీల నమృతప్రాయుం బగున్ దొల్త నో
హో కాంతామణి మోము భూజనుల కత్యుల్లాసదం బౌచుఁ గిం
పాకక్ష్మాజఫలంబు కైవడి విషప్రాయం బగు న్బిమ్మటన్
వ్యాకప్తాసుఖ మౌచు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 48

శా. ఘోరం బై త్రివళీతరంగ మయి వక్షోజస్ఫురత్కోక మై
ధీరత్వద్రుమభంజి యై దగుసు గాత్రీనామ మౌనేట సం
సారాంభోధి మునుంగ నొల్లనిసుధీశాలు ల్ప్రవేశింప రు
గ్రారిస్తోమత మోరవీ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 49

మ. అభిరామంబుగఁ జూతు రొక్కని మదిన్ ధ్యానింతు రొం డొక్కనిన్
నిభృతప్రేమనివేదితస్మితముల న్వేఱొక్కవిన్నాణితో
నభిభాషింతురు దుర్మతు ల్లలరుహాస్య ల్వారి కెవ్వాఁడు వ
ల్లభుఁడన్ దా ననువాఁడు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 50

మ. నవలాపల్కులఁ దేనె లుండు మదిలోన న్హాలకూటంబ యుం
డు విశేషజ్ఞుఁడు దానఁ జేసియె కదా నోరూరుచు న్మోవి గ్రో
లి వెస న్వక్షము ముష్టిఘట్టనలఁ దాడించు న్సదా కేళివే
ళ విపశ్చిత్సురభూరుహా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 51

శా. కన్పించు న్విషమత్వ మేర్పడి కటాక్షంబు ల్విషజ్వాలలై
తనూపచక్కఁదనంబు పెన్పడగ యై తన్వంగి సర్పాకృతిన్
మాన్ప న్వచ్చు స్వభావసర్పవిషము న్సన్మంత్రము ల్వైద్యముల్.
మాన్ప న్లేవిది మూర్ఖున న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 52

మ. మఱు, డన్జాలరివాఁడు భూజనము లన్మత్స్యంబుల న్గాసురా
ధర మాంసగ్రథితంబు లౌనవల తాతన్వంగు ల న్గాలముల్
గరిమ న్సంసరణాబ్ధిలోఁ బఱపి యాకర్షించి రాగాగ్నిఁ బెం
పరుగ న్వేర్చు నజస్రము న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 53

మ. స్తనదుర్గంబులచే దురంత మగు కాంతాదేహకాంతారభూ
మి ననంగుం డనుదొంగ తావుకొని కామిశ్రేణిచిత్తవ్రజం
బను పాంథావళి నడ్డగించుకొని ధైర్యప్రౌఢి యన్విత్త మె
ల్ల నిమేషారములోఁ గొను న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 54

మ. చల లై వ్యాయత లై యరాళ మయి భాస్వత్తేజ లై భోగియై
నలు పై యొప్పెడుభామినీనయన మన్సర్పంబు మూర్ఖ్కన్న ప్రా
ణులకు న్వైద్యము లేదు గాని కల వెందు న్వైద్యము ల్తజ్ఞ్ఞ బి
ల్వాలు మూర్ఖ్కన్న జనాళికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 55

మ. సరసీజాస్యల మేలితావియుఁ గుచస్పర్శంబు వృత్తంబు నో
ష్ఠరసంబు న్మృదుగీతము న్గని యాసల్పాసి యాలోకులన్
బరమార్థంబు నెఱుంగలేని చెడుగు ల్పంచేంద్రియంబు ల్వారీ
హారి యొప్పింపఁ దొడంగెఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 56

మ. అమతి న్గన్నులు ద్రిప్పఁ జేయుఁ గడు నిం తౌ గాత్రభంగంబు వి
భ్రమవాక్యంబులు నెట్టుకొల్పు మదనాపస్మార మేశాంతి కూ
పము లేమంత్రము లేమహౌషధము లాపాదించిన న్మాన దు
ల్ల మలంచు న్జనకోటికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 57

మ. అవి వేన న్గడుఁ దైనఁ బం గయినఁ జీకైన న్మహారోగియై
న విమూఢాత్మకుఁ డైన రోయక మది న్మాకల్పలాభస్పృహన్

సువిలాసం బగుమే నొసంగునెలయింతు లౌభాగ్యలే జ్ఞానక
ల్పవనీవల్లి కుఠారము ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 58

మ. ప్రవిలాసాకృతిసంపద న్ధరపయి న్భాసిల్లువేశ్యాజనం
బు వలత్కాముకకృశానుకీల లగుచు న్పొల్పొందుచు న్విత్తముల్
నవతారుణ్యములు న్విటాళి హుతము ల్గావించిన న్జేకొనున్
లవము ల్జక్కఁగ నీక శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 59

మ. అలరు న్గాక మనోహరంబు లయి వేశ్యావక్త్రము ల్విటా
దు లనేకు ల్చవి గ్రోలి క్రోలి చనువ న్దూష్యంబు లైనట్టియెం
గిలిమోవి ల్కవి యేల ముద్దుగొనఁ దర్కించు న్గులసానముల్
గలచారిత్రఘనుండు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 60

సువిరక్తదుర్విరక్తవర్ణనము

శా. పంచారించినగుబ్బచన్నుఁగవతో భాస్వద్వళు ల్మీఁదఁ గ
న్పించ న్బొల్చునలంతినెన్నడుముతోఁ బెంపొందులేఁబ్రాయపుం
మించుబోఁడిబెడంగుఁ జూచి మది గంపించంగ నీ కుండువాఁ
డంచద్ధైర్యఘనుం డిలన్ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 61

మ. చెలువ ల్సల్పువిలాసదృష్టిరచన ల్చిత్తంబులో రోఁతగాఁ
దలఁచు న్గానలయందె కోర్కి యొసఁగు న్దా లౌల్యసమ్మోహముల్
దొలఁగించు న్తృణసన్నిభంబుగ జగత్తు న్జూచు వేఱొక్కఁ డై
యలరు న్శుద్ధవిరాగి శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 62

శా. ఏలా చూచెద రుజ్జ్వలోజ్జ్వలము లౌ దృష్టు ల్పచారించి యీ
లోలాక్షు ల్చెడుజంతువు ల్మదనభల్లుం జేయుతీవ్రాస్త్రపుం
జ్వాల ల్పాంతము లయ్యె మోహ ముడిగెన్ నాకేల వీం డ్రింక నం
చాలోచించు విరాగి దా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 63

మ. హరపాదాంబుజసక్తచిత్తు లగుసన్న్యాసు ల్పరికంపింతురే
తరుణు ల్నేర్పున నల్ల ముము లొలుకన్ దర్శించిన న్గాపవ
లురుతి న్గోవెల ప్రేలిన న్స్మరుఁడు దా గొడ్డేఱుచాపధ్వనుల్
శరమోక్షంబు నొనర్చిన న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 64

మ. హృదయంబు న్హృదయంబు సంగతము లౌ నేని న్వియోగంబు గా
దగియే దవ్వుల నుండిన న్మతి పహాధ్యానంబుతో నుండినన్

హృదయంబు న్హృదయంబు ఖిన్నగతు లౌ నేని వ్యయోగంబు సు
మ్మది ధాత్రీజనకోటికి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 65

మ. అచట న్స్త్రీయని యింతన న్మదనబాణాపన్నుడై పోయె నే
ని చనన్గాఁ బని లేదు లేక నియతి న్జీవంబుతో నున్న ము
న్నె చనంగాఁ బని లేదటంచు మొయిలు న్వీక్షించి వైదేశికుం
డచలుండై వసియించు శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 66

మ. కృపయున్ బ్రజ్ఞయు మైత్రియు న్నతులు గారే తత్సతీసంగమం
బుపయి న్లాలస లేక భంగురము లౌ పూఁబోండ్లపొందు ల్విమో
హపరు ల్మెత్తురు కాలుఁ డేచుతఱిఁ దోడై కాచునే వాండ్రచె
ల్వపుగుబ్బ లునితంబముల్ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 67

శా. యోగాభ్యాసతఁ జిక్కి యాత్మయు మనం బుజ్జృంభిత మైత్రిచే
రాగిల్లంగఁ బోరింబోరి న్మునులను బ్రామారతిక్రీడ లే
లా గాఢ స్తనసంనిమర్దనము లేలా తన్ముఖాఘ్రాణ మే
లా గేయాదిక మేల శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 68

మ. ఘన మోహానలశరాంధకారము మది న్దార్కొన్న నీలోక మె
ల్లను నారీమయ మై కనంబడు విశాలం బౌనివేకాంజనం
బున నంతంతటఁ జూచి సాగిన జగంబు ల్బ్రహ్మరూపంబు లై
యనఘశ్రేణికిఁ గన్పడు న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 69

మ. గుము లై రచ్చలలోనఁ గూడుకొని యుక్తు ల్చెప్పఁగా నేమి శా
స్త్రము లెల్లం బఠియించినట్టిచతురు ల్సైతంబు కాంతామణీ
రమణీయేక్షణముల్ పయి న్బడినమాత్ర స్రోత లై (పోను) రు
ల్లము తేతెయ్యలు సల్పఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 70

మ. ఆమతు ల్కొండఱు గొన్నిశుష్కనిగమవ్యాఖ్యానము ల్నేర్చి సం
గము చీచీ కను దుష్కృతం బనుచు వక్కాణించు టే కాని ర
మ్యమణిప్రాంచితకాంచికాన్వితనితంబాభోగ యౌకాంత ను
ల్లములో నేమఱ వందు రో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 71

మ. సకియ ల్నింద్య ల టంచు పట్టివెడనిష్ఠ ల్బ్రౌపుపాషండు లా
గక తాము న్జెడి లాఁతిని న్జెఱుచునిర్భాగ్యు ల్సమీ యధ్వరా
దిక పుణ్యంబుల కెల్లఁ బ్రాప్యఫలము ల్దివ్యాంగన ల్గారె స్త్రీ
లకు నింద్యత్వము గల్గునే సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 72

మ. మృగరాజు న్నగరాజుఁ గుంభి మఱి గింబిం ద్రుంచి తూటాడుచు
త్వగరిష్ఠు ల్గల రింతె కాని స్మరదోర్దండావలేపం బడం
పుగుణోదగ్రుఁ డొకండు లేఁడు బలిమిన్ మోమోడ కిబ్భూమి బ
ల్మగ లెల్ల న్వినఁ జెప్పెద న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 73

శా. ఆచారంబు జితేంద్రియత్వము విధేయత్వంబు లజ్జాగుణ
ప్రాచుర్యంబును నామనష్టము లగు న్బత్ష్మాంకితంబు ల్దృఢ
భూరిచాపచ్యుతముల్ శ్రవఃపథగతంబు ల్త్వద్విదృగ్బాణముల్
క్రౌంచ జ్ఞాగినయంతలో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 74

శా. ఇత్తన్వంగులఁ గాదనం గలుగువారే తక్కొరు ల్వారు ప్రో
న్మత్తప్రేమవిహార లై సలుపుకర్మంబు ల్త్రిలోక క్రియా
యత్తుం డైనవిధాత్రుఁడు న్నయితము న్వ్యావృత్తము ల్సేయ లేఁ
డాత్తాశేషసుధీజనా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 75

శా. అంగంబు న్విషమాస్త్రపావకసముద్యజ్జ్వాలిక ల్గాల్చుదాఁ
కం గానంబడుఁ గాని యంతటను జీకా కై చను న్వేగ పెం
పుం గీర్తింపఁగ నావలీనతయు న్నేర్పు న్బ్రిజ్ఞయు న్బంతముల్
సంగీతాగమదోహలా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 76

మ. నిరయద్వారకవాటపాటనముపాంశుం బొల్చుబల్కుంచికల్
తరుణీభూరిలత లంచు నెంచుఘనబోధస్వాంతుఁ డొక్కొకఁడు డి
దర సంసారులలోపలం గలఁడు శాస్త్రజ్ఞానపారీణుఁ డె
ల్లరలో సద్గతిపాత్రుఁ డై సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 77

మ. అతిదీనంబు విలూనవాలము వికర్ణాగ్రంబు పూయవ్రణాం
కితగాత్రంబు గళేకపాలము క్షుధాఖిన్నంబు ఖంజంబు జీ
ర్ణతమం బంధము నైన వేఁపి శునివెంట న్గుక్క భోగార్థ మై
యతనుం డెవ్వరి నొంచఁడే సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 78

మ. సకలార్థప్రదల న్సవ్యాముద్ర లగుచంచన్నేత్రల న్రోసి తూ
హాదు లై తుచ్ఛఫలారు లౌ జనులఁ బుష్పాస్త్రుండు ద్వేషించి న
గ్నులు న్బంచశిఖు ల్జటాభరధరు ల్కాపాలిక ల్భ్రష్టు లై
యకటా భ్రమ్మఱఁ జేయుఁగా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 79

మ. రమణీబృందముఁ జూచి వాయుజలపర్ణగ్రాసు లౌగాధిపు
త్రిముఖు ల్త్రైనతము పాలుమాలిరీ పయోదధ్వాజ్యశాల్యన్నతో

గమునం బ్రౌఢవ్వనరు ల్జితేంద్రియు లనంగాఁ జెల్లునే వింధ్యశై
లము పాథోనిధిఁ దేలునే సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 80

ఋతువర్ణనము

మ. దయితాలి న్నిగిగాడ్పుల స్వలవు లందంబై చెలంగు న్వన
ప్రియనాహావళి పల్లవోజ్జ్వల మగు న్వృక్షాళి భామాస్యపం
క్తి నొసంగు న్విరళ శ్రమాంబుకణయుక్తి న్స్వేదము న్సద్గుణో
దయత న్భాసిలు నామని న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 81

మ. విరహిశ్రేణికిఁ బ్రాణసంకటము గావించె న్వసంతంబునన్
సరసం బౌపికభామవిరుతము న్మందానిల వ్రాతమున్
ధర నాపుష్పలస న్మధురసము న్హైతంబు న్విషంబే కదా
యరిరాడ్గర్వభాళ శ్రీసురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 82

మ. ననవంశ ల్సిగఁ జుట్టి పూవుఁబోదరిండ్ల న్సత్కృపు ల్గొల్వఁ జెం
త నెలంత ల్కిలికించితంబు లిడుచు న్వర్తింపఁగా వెన్నెలల్
చినుకంగాఁ బికభామిను ల్చెలఁగఁగా శృంగార మాచైత్రనే
శను ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 83

మ. విరహస్త్రీనిరహానలాహుతికళావిష్కార మై మాతమం
జరు లొప్పన్ బికగేహినీహితము లై చైత్రంబునన్ బాటలా
పరమామోదకదంబసంభృతము లై ప్రశ్రాంతిఘర్మాంబువుల్
హరియించు న్మధుగాలువు ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 84

మ. సుదతు ల్మోవులు జేవుటంప సెమలొంచు న్మార్గ్రపాణేశులన్
జెదరింపంగ నొసంగినట్టి యలుక ల్చెదిల్ల కట్టుండు న
న్మదసంవర్ధనచందనద్రుమసుగంధక్లిన్న మాచైత్రఖే
లదణీయఃపవనంబు రా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 85

శా. లీలాకంపనబాలచూతసుమపాళీకేసరాళీసము
న్మిలత్సౌరభవాసితాఖిలవనాంతంబు న్రోచ్యతస్మంద
దాళీలభ్రమరాళ్భటీముఖరితం బౌ రా వసంతంబు రా
గాలంబం బయి భాసిలున్ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 86

మ. అల గ్రీష్మర్తువునన్ సుగంధగసపూర్ణారార్ద్రార్ద్రవత్సోజ లా
వణిదేహు ల్మలయానిలంబు ధవళం బౌహార్మ్యశృంగంబు వె

న్నెల ధారాగృహము ల్ప్రసూనములు సందీపింపఁ జేయు న్నరున్
లలితోత్సేకవికాశము న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 87

మ. జలకేళిశ్రమ మేఁగ కీఘురస మాస్వాదించి సూక్ష్మాంశుకం
బులు పూదండలు దాల్చి చంద్రకిరణంబు ల్పర్వుసౌధంబుపైఁ
జెలువ ల్సీవిరు లేయఁ జందనరసస్నిగ్ధాంగు లై గ్రీష్మవే
ళల ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 88

మ. అమలజ్యోత్స్న సుధావదాతశుభగేహంబు ల్ప్రియావక్త్రప
ద్మము శ్రీగంధరసంబు ఘు మ్మనువిరు ల్తద్గ్రీష్మసౌఖ్యంబు రా
గిమనఃక్షోభము సేయుఁ గాని ప్రవిరాగిస్వాంత మిం తైన శా
ల్యము నొందింపఁగ లేవయా సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 89

మ. ధృతపీనోన్నతిమత్పయోధరభరశ్రీ యై నవోజ్జృంభమా
లతికాజాతిసుగంధి యై ఘనతటిల్లాలిత్యవిస్తార యై
సతతోద్దీపితకామ యై యలరువర్షావేళ రంజించుఁ జె
ల్వతెఱం గేర్పడి ధన్యుల న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 90

మ. అవిరామంబుగ వర్తిలు న్నటజనీపామోదు లాగాఢపుల్
నవకేకివ్రజకేకలంబు లగుకాన ల్కందళీచ్ఛన్న యా
భువియు న్గార్స్నగు లల్లుకొన్నగగనంబు న్నిత్తడి న్బ్రాణిజా
లవికారైకపదంబు లై సురభిమల్లా మానినీ మన్మథా. 91

మ. భువి దర్శించినఁ బాండుకందళచయంబు ల్దోఁచు దిజ్మండలం
బు విలోకించిన బర్హినాట్యరుచిరంబు ల్శైలము ల్వాపదున్
దివిఁ గన్గొన్న మెయిల్లు గాన నగు నర్కన్వాంగుఁడిం కెందుఁ దా
నవలోకం బిడువాఁ డొకో సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 92

మ. మెఱుపు ల్పారె తటుక్కు మంచు మెఱయ న్మిం డై పయోదధ్వనుల్
నెఱయ న్ఘుమ్మనుక న్నెగేఁగివిరు ల్చేతోభవు న్బిల్వఁగాఁ
బఱచు న్నెమ్ములు గూయఁగాఁ గటకటా ప్రావృడ్దినం బెంత యు
క్కఱఁ జేయు న్విథికొంగినన్ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 93

శా. ఏపై చీఁకటి నూది మోప నెడ యీ కేర్పడ్డవేళ న్ధ్వనుల్
చూపట్టు న్నిటిపాట్టిన్కుల ఘనాళు ల్మింట వర్తిల్లఁగా
నూశించు న్నెలఁగు న్గలుక్కునఁ గటీత్తు ల్దోఁచిన న్బల్ల వే
ల్లా భుగ్నత్త్రై నరించ్ఛుదన్ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 94

మ. జడి యట్టిట్టు చనంగ నీ కఱుమ నాసాగ్రంబు కేశ్రమం
బడఁప న్నీతున కల్కివల్లభులు గాఢాశ్లేషల్ సల్పఁ బ
ల్విడి సంక్రీడ లొనర్చుభోగినుల పర్వి స్ఫూర్తిసంబు న్సుఖం
బడరించు న్నదిసంబ యై సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 95

మ. అమలాత్మాంతకు శరద్విభావరుల హర్మ్యాగ్రంబుల న్నావదుమ
స్యమదోన్మత్తతఁ గొంతసేపు శయితుండై లేచి సంభోగజ
శ్రమతృష్ణ న్దయితారతిశ్లథకరాంచత్కర్కరీప్రస్తుతో
యము లాను న్శుచివారము న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 96

శా. నే పాలించు భుజించి లోగృహములో నిద్రించు ధన్యుండు పీ
టీపూర్ణాననుఁడై కుసుంభమయశాటీచ్ఛన్నుఁడై పంకమా
లేపప్రోజ్జ్వలుఁడై ప్రియాపృథుకుచాశ్లిష్టాంగుఁడై కంతుఖే
లాపర్యాసితుఁ డౌఁ జలి న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 97

మ. అనుఁగుఁజెల్వలఁ బాసిన న్గడచునే యాయామయామావనీ
ఘనసాంద్రప్రచలద్ద్విరేఫము స్ఫుగద్గంధప్రియాంగుప్రజం
బును బ్రాలేయమరుద్విలోలితవనాభోగంబు నౌ శీతవే
ళనిశ ల్కాలగృహోపమ ల్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 98

మ. అలరుంజెక్కులు చుంబనం బిడఁ గుచవ్యాప్తంబు లౌ స్త్రీముఖం
బుల సీత్కార మెసంగఁ జేయు ఆవిక లొప్పేనోత్తమ న్గుబ్బలన్
బలక ల్పించుఁ బిఱుందున న్మృదుపటంబు ల్దార్పు నూఁపు న్దొడల్
చలిగాడ్పు ల్విటులట్లనై సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 99

మ. చలిగాడ్పు ల్సగలున్నలైన జెలులప న్వాసోంచలాకర్షణం
బులు దృక్కజ్జలనము త్తనూచలనంబు ల్కాంతకాలోలనం
బులు బింబాధరబాధసీత్కృతిచయం [illegible] ప్రరోమాంచము ల్
గలుగ న్జేయు నజస్రము న్సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 100

మ. సతులు న్దామును వీడెము ల్సలుపుమ న్సంభోగము ల్సేయు చు
న్నతఱి న్నైరరాత్రి వేగఁ జను నా[illegible]త్రి స్విష్టలన్ బ్రోదుసం
తతఖేదంబునఁ గూర్కు పట్టక మది న్వ్యా[illegible]మై వేదన్యుఁ గా
యత నై యెంతట వేగదౌ సురభిమల్లా మానినీమన్మథా. 101

శృంగారశతకము సమాప్తము.

వైరాగ్యశతకము

తృష్ణాదూషణము

శా. శ్రీమచ్చంద్రకళాకలాపశిఖమై శ్రేయోదశాగ్రస్ఫుర
ద్ధామం బై ప్రవిలోలకామశలభాధ్వఃకారియై యాంతర
వ్యామోహోరుతమోహరం బగుశివాఖ్యజ్ఞానదీపంబు సొం
పై మీకు న్మహి మీవుత న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 1

మ. సుమహారణ్యసుదూరదేశగతుఁ డౌచున్ గాకిభంగి న్దుర
న్నము లందందు భుజించుచుం దిరియుచు న్జాత్యల్పులం బెక్కుగా
లము గొల్చున్ నరుఁ డేమియుం దొరక దేలా యెప్పుడు న్బాయ దు
ల్లములోఁ బాపపుఁదృష్ణ దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 2

మ. ఇల ద్రవ్యున్ నిధివాంఛ ధాతువితతు ల్ధ్మామింప నూఁదు న్మహీ
శులఁ గొల్చున్ నరుఁ డోడబేరము గమించు న్మాంత్రికుండై నరేం
ద్రులభూమి న్బనుఁజీఁకటి న్గొంగు నెందు న్గడిక్కైనన లే
దలదు న్వెండియుఁ దృష్ణ దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 3

మ. తనుఁ బోనాడిన నుత్తరం బిడక యంతర్వ్యాప్తుఁడై యూర కుం
డు నగు న్మాన్యమనస్కుఁడై ధనమదాంధు ల్మెచ్చఁ గేల్మోడ్చు భూ
జనుఁ డోహోహో నేలు వృథావిడంబ మగు తృష్ణంజేసి యేయేనిఖే
లనము ల్సల్పు నొకో యిఁక న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 4

మ. అమతు ల్తామరపాకుమీఁదిజల మెట్ల ట్లైనయూరోఁతప్రా
ణముకోసంబు ధనాంధచిత్తులకడ న్సంకోచ మింతైన లే
క మహాపాతకమైన యాత్మనుతియు న్గావింతు రింకేమి సే
య మది న్గోరదు తృష్ణచే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 5

మ. క్షమ లేకున్కిలి దాల్మియు న్నివసదాస్వాదంబు లేకున్కి ధ్యా
నము సంతోషము లేక యున్కి సుఖసన్న్యాసంబు యోగానుభా
వము లేకున్కి హిమాతపాదిసహనత్వంబుం జెడు న్యోగికృ
త్యము లయ్యు న్ఫలహీనత న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 6

మ. తపము న్దప్తము గాదు భోగమును భుక్తంబౌట లే దాయువుం
క్షపితం బైనది గాదు కాలమును జీర్ణంబౌట లేదెప్డు మా
ని ప్రజల్ తప్తులు భుక్తులుం క్షపితులు న్జీర్ణాంగులన్ దామె న్యై
యపటుత్వంబువహింతు రౌ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 7

మ. మొగ మెల్లన్వళిపూర్ణ మైనయపుడు న్మూర్ధంబున న్జర్వనా
రగతిన్ బాండిమ యల్లుకొన్నపుడు గాత్రంబు న్జరాక్రాంత మై
మిగుల న్సత్తువఁ దప్పినప్పుడును భూమిన్ నిత్యకామార మె
ల్లగునో మర్త్యులతృష్ణను న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 8

మ. బహుమానస్థితి దూలె భోగసుఖ లీప్స ల్డప్పెఁ బ్రాణంబువం
టిహిత శ్రేణి యొకండు లేక యరిగె న్దృష్టుల్ ప్రార ల్గప్పెఁ బ్ర
త్యహము న్యష్ట్యభిలాషి యన్యో గమనం బ ట్లయ్యెఁ బాపంపుమే
నహహా తృష్ణఁ దొలంగ దౌ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 9

మ. అగు సంసిద్ధి విమోహావర్తము తృష్ణాలీతరంగంబు రా
గగురుగ్రాహము దుర్మనోరథజలాక్రాంతంబు చింతాఖ్యతీ
రగరిష్ఠంబు వితర్కపక్షికము ధైర్యక్ష్మాజభంగ ప్రవం
బగు నాశానది దాఁటినన్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 10

విషయపరిత్యాగవిడంబనము

మ. పస సంసారమునందు లే దొకటియు న్భావించి చూడంగఁ బు
ణ్యసముల్లాసము నార్తిదంబ యది యెట్లన్న న్స్వకర్మంబులన్
బ్రసభప్రాప్తము లై భుజింపఁబడుఁ దన్మాత్రంబు లాత్మేంద్రియ
వ్యసనాపాదకము ల్గదా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 11

మ. నిల కన్నంటికి నైనఁ బోవు విషయానీకంబు దా మై జనుల్
దొలఁగ న్లేరు తమంతట న్దొలఁగినన్ దోడ్తో శమానంద మ
గ్గల మై చేయుఱువేళ నవ్వియె దొలంగ న్నేఁటికిం దప్పి య
ల్లలనాఁడు న్మది ఖిన్న మై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 12

మ. అనఘాత్ముం డెటువంటిదుష్కరకరుం డత్యంతము న్బ్రోసి చెం
దినభోగంబులె సన్న్యసించు నిపు డేని న్దొల నేనిన్ బరం
బున నేని న్దమమున్ లభింపనిస్పృహాభోగంబులు న్మాన లే
రనయంబు న్విడువారు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 13

శా. ఆనందాశ్రులు గ్రోలుచు న్పులకలంకారాగ్రంబులం దాఁడఁగా
ధ్యానారూఢత నుండి సద్గుహల నన్యాత్ముం డౌయోగి యా
ప్రాణాంతంబు ఘనోగ్రధీరుచితసౌధారామకేళీరతిన్
ధ్యానించున్ బెటువాఁడిల న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 14

మ. అకటా మోహము వోదు సంధిలశయుండై శిరసాహారవుం
బికిరం బెత్తి చతుర్గవేళ దినుచు న్వేనూలజీర్ణంపుఁ బే
లికల నుట్టినఁగాఁత గప్పుకొని వాలి న్వాసి వర్తించున
య్యాప నైతంబు జగంబున న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 15

మ. మొగముం జీమిడిగట్టి యిందువిక్రియం బోల్పొందునే రోఁతప
ట్లగుపూఁబోఁడ్ల నితంబముల్ కరటికుంభాభంబులే కాచుదో
బ్బగుదుల్ చన్నులు హేమకుంభములవలె భీభత్సం బిసీ రోఁత లే
ల గరిష్ఠంబుగ నెంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా 16

మ. ఉమ సామేన వసించినట్టియభవుం డొక్కండు పెన్నాగి బా
ల్యమునందుండి యసంగుఁ డౌజనుఁ డొకం డత్యంతనీరాగుఁ డు
గ్రమనోజాహివిషార్తు లన్యు లుభయభ్రష్టు ల్సుమీ యందఱున్
గ్గమనిర్ముక్తభుజాబలా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 17

మ. దుముమ వ్వహ్నిశిఖాళియందు శలభస్తోమంబు మీనంబు గా
లము గ్రింగున్ మది బుదిలేక మనుజుల్ తత్త్వజ్ఞులయ్యు న్విషా
దమునన్ గ్రుంగుదు రింతె కాని విషయత్యాగోత్సవ ల్గారు శ
క్యమె మోహంబు తరింపఁగా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 18

శా. ఆనుం దప్పి జనింప స్వాదుశిశిరం బౌవారి భక్ష్యాన్వితం
బౌనన్నంబు దిను న్బుభుక్ష వొడమ న్శ్యామాతతి న్పొందు గా
ఢానంగానల మేర్చ నిట్టిది సుఖంబా రుక్ప్రతీకార మ
జ్ఞానికంబు సుఖం బను న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 19

మ. తనవు న్సంపద మెండు భార్య ఘనసౌందర్యాంగి తారుణ్య మెం
న్న నవీనంబు సుతు ల్ప్రశస్తు లనుచు న్వ్యామోహి సంసారకా
ర నడంగు న్నిర మంచు భ్రాంతుఁ డయి సర్వం బధ్రువం బంచు మో
హనివృత్తిం జను జ్ఞాని దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 20

యాచ్ఞాదైన్యదూషణము

శా. వాపోచు న్క్షుధఁ గుందె చాల సుతు లవ్వా బువ్వ బువ్వంచు ని
ల్లాపె జీర్ణపటాపకర్షముల నుద్గాడింపగాఁ జూచి కా
కాపన్నుండు మనీషి భీతిని పరం బౌ దేహి యన్వాక్యమే
లా పల్కుం దనపాటకై సూరిభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 21

మ. సగుణానద్గుణపద్మచంద్రరుచి లజ్జానూత్నవల్లీసమూ
హద్విపోదగ్రపరశ్వధంబు కదా నుద్యన్మానపిచ్ఛేదనం
బిది పూరింపఁగా రాదెబాన నరు సేమ్యేశులం ద్రిప్పఁ జా
లదు దుర్భాగవిడంబమై సూరిభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 22

మ. ఒకపుణ్యాసలిఁ జేరి వస్త్రసహిత ప్రోక్షితభిక్షాకపా
లమఁ డై పావనహోమధూమపటలాప్లావంబు లౌ ధూసురేం
ద్రవసత్రేణులఁ జేరి మాధుకర మెత్తన్నేఁడె మర్త్యాఁడు తు
ల్యవల న్వేఁడఁగ నేల శ్రీసూరిభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 23

మ. అమరద్వీపవతీతరంగకణశీతారామము ల్గావసో
త్తమవిద్యాధరసిద్ధసంఘరుచిరోదంచచ్ఛిలాభోగము ల్
హిమవత్పర్వతభూము లేవఁటుకఁ బోయె న్నాటికై నుర్వ్యజా
లము నాసింతురు పడింతు ల్సూరిభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 24

మ. ద్రుమశాఖోద్భవవల్కలప్రకర ము ల్గా ల్చెచ్చెనే శైలజా
లములందున్ ఫలమూలకందజలము ల్పా డయ్యెనే కృచ్ఛ్రల
బ్ధమనోవృత్తమదాలినాప్తి బోమ లుత్కంపించుచున్నలఁ గా
ల్వ ముఖం బేమి జనాళికి న్సూరిభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 25

మ. ఖలు లై వైభవగర్వదుర్వ్యాకృతిరోగగ్రస్తు లై తూఁగుదు
ర్నుల వర్జించి దరిద్రు లైన నిల కార్య ల్వల్కలా స్తీర్ణభూ
తలశయ్యా న్ఫలమూలసేవను బ్రమోదస్ఫూర్తిఁ బ్రాపింతు ర
త్యలఘూర్వీధరవాసు లై సూరిభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 26

మ. అభిరామాకృతి నెల్లెడన్ నదులతోయం బుండఁగా నెప్పుడై
న భుజింప దరుశాఖల న్ఫలము లుండఁగాఁ బరుండ న్వినూ
త్నభవత్పల్లవరమ్య మాధరణి యుండఁగా వగన్ విత్తవ
ల్లభులన్ గొల్వఁగ నేలొకో సూరిభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 27

శా. తృష్ణానాథాశ్రయదుఃఖభారమున భోగస్వాదుసౌఖ్యంబులన్
నానాభంగులఁ బోయెఁగా దినము లిన్నాళ్లించు లోలోనగున్
ధ్యానాంతంబులఁ దొల్లి దాఁ బడినపాట్లంతంతఁ దోఁపం బ్రబో
ధానందుండు వనస్థుఁడై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 28

మ. పరితుష్టాత్ములు వాంఛ సేయ రతిలుబ్ధస్వాంతు ల్వాఁడ్రమం
బరితోషం బొనరింపఁ జాలుదురె సంపద్దామ మా మేరుభూ
ధర మాత్రైకసమాప్తవైభవము వ్యర్థం బెంచు నే నెంచెదన్
హరసేవానిరతాత్మ శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 29

శా. అక్షీణం బభయం బనల్పమతులం బానందసంపాది యా
ర్యక్షేమంకర మప్రయత్నసులభం బద్వేషదోషం బిలన్
భిక్షాజీవిక శంభుసత్ర మది యందే జ్ఞాను లాసింతు ర
ధ్యాక్షేపస్థిరవిక్రమా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 30

భోగాస్థైర్యము.

మ. చ్యుతిచే వంశము రాజుచే ధనము రోగౌఘంబుచే భోగసం
తతి విద్వేషులచే బలంబు జరచేత న్రూపు కార్పణ్యసం
స్థితిచే మానము చాడిచే గుణము భీతిన్ జెందు నిర్భీతికం
బతులజ్ఞానమె సుమ్ము శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 31

మ. జర తారుణ్యము దుర్జనాళి నృపు నస్థైర్యంబు శ్రీ నాశ హృ
త్పరితోషంబు ఘను ల్వనప్రతతిఁ గాంతావిభ్రమంబు ల్పిశాం
తిరుచి న్దుష్టజనంబు సద్గుణవిభూతి న్సొంపఱుం జేయుఁ జె
ల్లరె సాతంకము సర్వము న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా, 32

శా. దేవుం డెద్ది తిరం బొనర్చె నతఁ డాధివ్యాధి నానావికా
రావృత్తి స్థితి మాలి ప్రాణితతి సంతంత జ్జర న్ముంచు ద్వా
రావష్టంభము లేక దుర్దశలు డాయ న్జేయు లక్ష్మీవిలా
సావేశంబుల కెమ్మెయిన్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 33

మ. అలరుం బ్రాయము లఘుత్వంబులు తరంగాకారము ల్వైభవం
బులు ప్రాణంబులు నశ్వరంబులు దినంబుల్ స్వల్పము ల్కాఁపురం
బులు తుచ్ఛంబు లటంచు నెంచి యనయంబున్ బుణ్యసంకల్పముల్
దలఁచున్ దత్త్వవిదుండు శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 34

మ. ప్రసరద్వాయుపరిప్లవాభ్రసలిలప్రాయంబు ప్రాణంబు మే
ఘసమూహాంతరచంచలాచలము భోగశ్రేణి తారుణ్యలా
లసలుం దుచ్ఛము లంచు నెంచి యవిలోలస్వాంతుఁ డేగు న్సధై
ర్యసమాధిస్థితిసిద్ధికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 35

మ. యువతీభోగకథ ల్తటిత్సమము లాయుస్సీమ కల్లోలజా
లవిలోలం బెలప్రాయము ల్నిమిషకల్పంబు ల్ధనశ్రేణు ల
ధ్రువము ల్భోగము లసిరంబు లనుచున్ దూషించి తత్జ్ఞుండు బ్ర
హ్మవిచారంబునకుం జను న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 36

మ. ప్రసరచ్ఛోణితమాతృకుక్షితలనిర్బంధాధివాసంబు ని
ష్టసతీసంగవియోగ చింతలును యోషాదూషితం బౌ జరా
వ్యసనం బింతియె కా కిసీ భవమునం దాత్మ న్విచారింప స్వ
ల్పసుఖం బైన లభించునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 37

మ. నిరతం బాయువు భగ్నకుంభ సలిలానీకంబున ల్లేఁగఁగా
నరుల ట్లామయము ల్తనువ్యథలు సేయంగా వెస న్లోఁగొనన్
జర దా బెబ్బులిభంగిఁ గాచుకొని యుండంగా నయో యేల సే
యరు లోకు ల్హితయత్నము ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 38

మ. అమితాకారము లైనభోగములు మాయాజాలముల్ తత్ప్రసం
గమె సంసారనిమిత్తభూత మిది యాకాంక్షింప కాశాతరం
గముల న్విహ్వాల మైనచిత్తము సమాకర్షించి యుల్లల్ల బ్ర
హ్మమునం జేర్చుట మే లగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 39

మ. పరమేష్ఠిప్రముఖోన్నతు ల్తృణకణప్రాయంబు లింద్రాదిరా
జ్యరతు ల్తుచ్ఛము లంచు నెంచఁగల బ్రహ్మానంద ముజ్జృంభ మై
పరమం బై పరిపూర్ణ మై యలరఁగా భావించియు న్యోగి చి
ల్లరభోగంబులు గోరునే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 40

కాలమహిమ

శా. ఇంబు ల్గుల్కెడుసేనసేనపురము ల్పృథ్వీశులు న్వారియ
ర్థంబు ల్వారిసుతాప్తభృత్యబలము ల్రాజౌఘము ల్వారిభో
గంబు ల్వెంబడి మళ్లుమబ్బు లయి పోఁ గావింపుచుం బొల్చు కా
లంబే దైవ మవశ్యము న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 41

మ. ఒకని న్జేయు న నేఁగా నొకనిఁ జేయుం దా ననేకాత్ముఁ గొం
జక మాయించు ఘటించుఁ బ్రాణివితతు ల్పారె ల్పగ న్రేయి పా
చికలు న్లోకము లెల్లఁ బాళియునుగాఁ జేకూర్చి కాలంబు ఖే
లనఁ జొచ్చెం గితవాకృతిం న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 42

మ. గృహకృత్యంబులచే ననంవిదితమై క్షీణించు నిక్కాల మ
న్వహము న్సూర్యగతాగతక్రమవశం బై యాయు వేఁగు న్రుచుల్
బహుభంగు ల్సకలం బెఱింగియు జను ల్సమ్మోహకాదంబరీ
లహరి న్భ్రాంతి వహింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 43

మ. ఇనుఁ డేతెంచె నినుండు గ్రుంకెఁ బగ లయ్యె న్రాత్రి జా మయ్యె రెం
డనుచున్ నిత్యముఁ బిష్టపేషణసమవ్యాపారము ల్సేయుచున్
జను లున్మాదులు గాక యా చెనఁటిసంసారంబులో నేమి మే
ల్గన వర్తించెద రీమహి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 44

మ. జనివిచ్ఛేదన మైనశంభుచరణాబ్జధ్యానమా లేదు స్వ
ర్గనిజద్వారక వాటపాటి యగుధర్మంబా నహీ సుందరీ
స్తనసంశ్లేషకమా యభావము మహి న్జన్మింప నేలా జనుల్
జననీయౌవనఘాతుకు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 45

మ. జవరాండ్ర న్రమియింపఁ గాన రతిభాస్వచ్చంద్రికారాత్రులన్
సవిశేషం బగువిద్య నైన నసి నైన న్వైరుల న్గెల్చి ప్రా
భవ మొప్ప న్యశ మొందఁ గానరు జను ల్పాడింటిదీపంబులీ
ల వయశ్శ్రీ వృథ యై చన న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 46

మ. అనిశంబు న్దలిదండ్రుల న్మనుప లే రర్థం బుపార్జింప లే
రనవద్యం బగువిద్యచే నృపుల డాయ న్లేరు కాంతావిఖే
లనసౌఖ్యంబులు గాంచ లేరు పలుగూళ్ళ న్గాములు న్బ్రోలె న
ల్పనరుల్ గాలము పుత్తు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 47

మ. తమపెద్ద ల్చన నాత్మతుల్యహితమిత్రవ్రాత మేఁగం గ్రమ
క్రమభంగి న్సికతానదీతటతరువ్రాతంబుచందంబునన్
దమరు న్సన్నిహితప్రణాశు లగుచు న్వర్తించువారల్ నరుల్
ప్రమదం బేక్రియఁ గాంతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 48

మ. శతసంవత్సర మాయు వందు నిశల న్సా మేఁగు బాలత్వవృ
ద్ధతలన్ దక్కినసాములోన సగ ముత్సన్నం బగున్ నిల్చియు

న్నతఁడి న్వ్యాధివియోగదుఃఖభయచింత ల్వెన్కఁ లేదీ సుఖం
బతితుచ్ఛం బగు మేనికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 49

శా. బాలుం డై కౌమరుం డగుం గృపణుఁడై భాగ్యోపసంపన్నుఁడౌ
సోలుం బాండుశిరోరుహుం డయి వళీవ్యాప్తాంగుఁ డై పిమ్మటన్
గాలాగారమహాతిరస్కరిణి కేఁగం జాగుభూర్ణుంసున
ట్లు లోకంబునఁ బ్రాణి దా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 50

యతినృపతిసంవాదము

మ. అతఁ డైశ్వర్యమునం బ్రసిద్ధుఁడు ప్రసిద్ధాచార్యుఁడన్ నేను రా
జతఁ డే సద్గురుభక్తిసంజనిత మేధాఢ్యుండ నాతం డనా
దృతిఁ గావించిన నిస్స్పృహుండ నగు నా కేమా నటంచు న్మతిన్
యతి పాటింపఁడు భూపతి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 51

మ. అతఁ డర్థేశ్వరుఁ డాగమార్థపతి నే నాతండు శూరుండు వా
దితతి న్నెగ్గఁగ నే ఘనుండ నతఁ డర్థిశ్లాఘ్యుఁ డే నార్యవం
దితుఁడన్ నన్నొర మెచ్చుచున్న మును పే నే మెచ్చ నంచు న్మదిన్
యతి నిష్కామత భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 52

మ. దొర దువ్వల్వలు దాల్చువల్కలము దాల్తున్ నే సమానంద మి
ద్దఱిపం బేద యన న్మహాశయుఁడె పో ధన్యుం డన న్తుష్టి భా
సురుఁడే పో మఱి యేఁ బ్రతిష్ఠుఁడ నటంచు న్మెచ్చుఁ ధరేశు బ్ర
హ్మరసాస్వాదపరుం డిల న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 53

శా. కట్టం జీరము లుండఁగాఁ దిన ఫలౌఘం బుండఁగా శయ్యకున్
బట్టై ధారుణి యుండఁగాఁ గొలఁకుల న్పానోదకం బుండఁగాఁ
గట్టా వైభవమద్యపానచలితాక్షుంబ్రాతు లౌదుర్జనుల్
ధట్టింప న్బుధు లొత్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 54

శా. భిక్షాహారము లారగింపుచుఁ బ్రతృప్తిం బొంది యెచ్చోద లే
కక్షీణం బగు మేదినీజనితశయ్యాసౌఖ్య లౌచు న్నిశల్
సుక్షౌమంబులుగా ధరింపుచు దిశా న్సొంపొందుధన్యుల్ నృపా
లక్షుద్రు న్మది మెత్తురే సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 55

మ. పలుసుద్దుల్ పలురజ్జులున్ బదరుసల్పప్రజ్ఞలున్ గుబ్బచ
న్నులు గుల్కించు మెలంతలున్ సొగసుకాండ్రున్ గూడ నా పాటపా

టలవాఁ గ్రుంగన్ గొలు గాక రాజులకు నిష్ఠావంతు లౌటద్ జ్ఞా తే
ల లసద్ధ్యానశిఖీశ్వరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 56

మ. భువనం బెంతయు నేర్ప రెందఱు ప్రగల్భు లొప్పించి పో రెంద ఱా
ర్యవరుల్ గెల్చి తృణీకరించిరి ధరన్ భూర్యధీశు లట్లేఁగ నా
రవురా యిందొకకొన్నిపల్లెలకుఁ దా రధ్యక్షు లై యల్పులే
ల వృథా గర్వ మొనర్తురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 57

మ. ధరణీశాయుతభుక్తముక్త మగునిద్ధాత్రీతలం బంతయున్
బరిపాలించినవారు నైతము తృణప్రాయుల్ తదంశాంశముల్
పరిపాలించునృపాధముల్ వగ జుగప్సాఖేదము ల్డక్కి యే
ల రహిన్ గ్రొవ్వి చరింతురో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 58

మ. వివిధాయోధనదారుణంబుల మిథోవిద్వేషు లై తోయపం
క్తివృతం బౌపరమాణుకూటకృతమృత్పిండంబు భోగించుచున్
ద్రవిచారు ల్దొర లీవు లిత్తు రని తత్స్వల్పార్థ మాశించువా
రవమప్రాణులు గారొకో సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 59

మ. భవుఁ డాత్మీయకపాల మాదల వహింపన్ మన్నవాగ్దేవతా
ధవుఁ డొక్కండె విభుండు తక్కొరుల కాత్మప్రాణసంరక్షణ
ప్రవణు ల్నల్వురు మ్రొక్కినంతనె వదింపం జెల్లునే వాని నే
ల విభుం డండ్రు సుధీజను ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 60

మనస్సంబోధనము

మ. పరచేతఃప్రియ మాచరింపఁ జనుచున్ ప్రశ్రాంత మాఁ గాని తా
నరయ న్మర్త్యుల మానసంబు విమలం బై యుండ దట్లున్నఁ జె
చ్చెర నిష్టార్థము లన్నియు న్గలుగవా చింతామణిస్తోమవ
ల్లరి చేపడ్డవిధంబున న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 61

మ. అవు నర్థం బగుఁ గానియర్థ మది గా దామాత్రమం జిత్తమే
ల వెతన్ జెందు నతీతభావిసరణు ల్తర్కింప కై నవ్వు భో
గవితానంబు భుజించు లేనితఱి నిక్కం బూర కుండు న్బుధుం
డవలం దా నిఁక నేమి శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 62

మ. విషయైకస్పృహమైఁ జరింపుదు భవస్వీకారి గా కుల్ల ము
న్నిషదాయాసనివర్తకం బయినస్వాత్మీభావముం జెందినన్

విషమక్లేశవిదూర మా సుఖగతి న్విశ్రాంత మా నాజిశే
లశదాస్యప్రతిరూప శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 63

మ. విలసజ్జహ్నుసుతాతటాభిరతి మై విశ్వేశుఁ జింతింప న
త్కాలిక స్సంపద లేల కోరనొకో చిత్తం బకటా యేటికల్
కలుషు ల్బుద్బుదము ల్మెఱుంగులు నరోఘంబు ల్ఘను ల్వహ్నికీ
లలు నమ్మం దగునా మహి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 64

మ. నృపతిభ్రూలతికాకుటీగణిక యాత్రేఁ గోర్కెఁ గార్యంబు కా
శీపురిం జేరి వినీతకంఠుఁ డగుచున్ శిష్టాత్ము లచ్చో జనుల్
గృప నర్పించినపాణిపాత్రభృతము ల్భిక్షాన్నముల్ దించు శీ
లపరుం డై మెలఁగం దగున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 65

మ. ఎదుటన్ గాణలు వెన్కఁ జామరధరల్ హేలావయోరమ్య లౌ
సుదతు ల్పార్శ్వల దాక్షిణాత్యసుకవీశు ల్గొల్తు రని నిస్పృహయుం
బె దగ న్మర్త్యుఁడు కాఁపురింపఁ దగు లేదే యోగి యై యొక్కశై
లదరిం జేరికొనం దగు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 66

మ. అభిరామం బగులక్ష్మి చేపడిన నే మాత్మీయమిత్రాళులన్
విభవోపేతులఁ జేసి శాత్రవరమావిస్ఫూర్తిఁ గైకొన్న నే
మి భయప్రోజ్ఝిత మై మనం గలదె భూమిన్ మర్త్యసంఘంబు దు
ర్లభ మాదేహము నిత్య మై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 67

మ. మమకారంబు త్యజించి కామనికృతు ల్మాయించి సంసారక
ర్మము లెల్ల న్మది రోసి యీశ్వరునిపై రాగంబు సాధించి సా
రము లోకానలు చేరి మానవుఁడు వైరాగ్యసుఖం బానేని యే
ల మహేంద్రాదిపదంబులు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 68

మ. సకలాశాపలయంబుల న్సతతసంచారంబు గావించుఁ గొం
చక నైసర్గికలోలభావమున విశ్వం బెల్ల వ్యాపించుఁ దా
నొకనాఁ డేమఱి యైన మర్త్యులమనం బూహింప మల్లాసక
ల్పవుఁ డైనట్టిమహేశ్వరున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 69

మ. అసురేంద్రాదిపదంబు లన్నియు దరిద్రాపేక్ష్యముల్ వానినీఁ
గ మనం బుంచక నిర్వికేతి ననంతుం డై [illegible]

శమయుండై యలరారుబ్రహ్మము రహిం జర్చింప సర్వార్థముల్
సమకూరు న్సులభంబు లై సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 70

నిత్యానిత్యవస్తువిచారము

మ. అమరావాసపుటీవిహారఫల మా యాగాళి యంచు న్పురా
ణము లంచున్ స్మృతు లంచు వేద మనుచున్ శాస్త్రం బటంచున్ నరుల్
భ్రమచేఁ గోమటిబేరవున్ వగల కేలా చొత్తురో యాత్మ బ్ర
హ్మమునం జేర్పఁగ లేక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 71

శా. కాలాంతాగ్ని సువర్ణశైలము పడంగా వారిరాసు ల్నెడం
గా లోకాశ్రయ మైనధారుణి నశింగాఁ గుంజరేంద్రశ్రవో
లోలం బౌతను నెంతమాత్రము నరు ల్మోహాంధు లై దీని కే
లా లోభింతు రెఱింగియు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 72

శా. వ్యామోహంబు వహించి వీను బధిరం బై నోరు లాలాయుతం
బై మేనానత మై రదాళి పతితం బై దృష్టి యుత్పాదితం
బై మానసస్థితి భ్రష్ట మై నరుఁడు హంసం గై యున్నఁ గైకోరు పెం
డ్లాము న్బిడ్డలు సైతమున్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 73

మ. జరఁ బ్రాపించి కరంబు పాండుశిరోజశ్మశ్రుఁ డై యున్నయ
న్నరు నత్రిస్థగవాసిఖండ మగుచన్ డాలోదపానంబువై
ఖరి దాదవ్వుల రోసి పాయుదురు రిలన్ గింజాక్షు లుద్వేల్లబ
ల్లరగండాదిమహాంక శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 74

మ. జర ప్రాప్తింపకమున్నె యక్షిబల ముత్సన్నంబు వాఁ గాకము
న్నె రుజల్ ముంపకమున్నె యాత్మహిత మన్వేషింప కజ్ఞుండు మం
దిరదాహం బగునప్డు శాంతిసిధి కెంతే కూపముం ద్రవ్వునా
లరియ ట్లై నగుఁబా టగు న్సురభి ల్లా వైదుషీభూషణా. 75

మ. ఇతిహాసాగమకావ్యము ల్చదువఁ బ్రొద్దేదీ మల ల్చేరి యా
వృత్తిమై యోగతపఃక్రియ ల్సలుపఁ బ్రొద్దేదీ యతిప్రశ్రయా
న్వితుఁ డై దాతృజనంబులం గొలువఁ బ్రొద్దేదీ కటా యాయు వ
ల్పతరం బై నమత్ప్రాణికిన్ సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 76

మ. దొర లత్యంతమదాంధుల్ చపలచిత్తుల్ సౌఖ్యవాంఛ ల్పుదు
ర్భరము ల్దేహవిఘాతి యైనజర దుర్వారంబు కాలుండు ము
ష్కరుఁ డొం డెద్దియు లేదు మేలు విమలజ్ఞానంబుకన్నన్ నిజం
బరయం బండితకోటికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 77

మ. ధనహీనుం డయి మిత్రభృత్యరహితత్వం బొంది యరార్తి వ
చ్చిన నీయం దగఁ దప్పి దైన్యదశల న్నేవ్పడ్డవేళ న్సుప
ర్వనదీతోయపవిత్రసంజయుత మహాప్రాలేయశైలంబు మె
ల్లనఁ జేగం దగు జ్ఞానికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 78

మ. హితసాంగత్యము లిందుకాంతిసుఖముల్ శృంగారకావ్యంబు లి
ష్టతమావర్తనములు న్విలాసవనము ల్సర్వంబు నత్యంతర
మ్యతరం బయ్యు ననిత్యతామతి జనింపం దద్దయుం దా నర
మ్యతరం బై కనిపించు నా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 79

మ. ఘనహర్మ్యంబులు కామినీలలితము ల్గానాదికంబు ల్మనం
బునకు న్సైఁపక కాదు తజ్జ్ఞు లనయంబు న్గీటపక్షానిల
ప్రనటద్దీపశిఖాచయంబు లనుచు న్భావించి సుమ్మీ గిరుల్
వనము ల్చేరుదు రర్మిలి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 80

శివార్చనము

శా. ఏనాఁడైనను వేఁజగాన నయనన్ దృగ్లక్ష్యుఁ డైనన్ శ్రుతుం
డైనం గాఁడు తథావిధుండు విషయోద్యత్కుంజరీరూఢరు
ర్మ్మనక్షీణమనఃకరిన్ నిలుప గారా మొవ్వఁడో సంయమా
లానం బయ్యెడు ధారుణి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 81

మ. శమసంపాదిని యైనవిద్య దొరకు న్సద్గోష్ఠి గల్గు న్మనో
దమనం బబ్బు నదైన్యవృత్తియును లబ్ధం బౌ నసంగప్రచా
ర మొగిం జేమఱు నొక్కపుణ్యఫలసంప్రాప్తిన్ నిరూపింప శ
క్యము గా దెద్దియు జ్ఞానికి న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 82

మ. సుగుణశ్రేణు లనన్యగోచరము లౌచు న్సత్త్వ క్షీణింప నిం
పగుతారుణ్య మతిక్రమింపఁ దలఁపుల్ వ్యర్థంబు లై పోవఁ బ
ప్రగతిం గాలుఁడు చేర రా జనులకు న్నాకేశశ్రేష్ఠుండౌ ది
క్కగు నందున్ దెలియంగ దగు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 83

మ. సకలస్థావరజంగమైకవిభుఁ డాశంభుండు సర్వాంతరా
త్మకుఁ డావిష్ణుఁడు వస్తుతత్త్వము దలంపగా నభిన్నస్వరూ
పకు లయ్యున్ మది నాగుభక్తి పరమబ్రహ్మంబు భర్గుండె యం
చకలంకస్థితి భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 84

మ. కనదిందుద్యుతిపాండురంబు లగు గంగాసైకతక్షోణులన్
ఘనసంతోషభవాశ్రులై శివశివా కాశీపతీ యంచు ను
త్కనినాదంబుల దిగ్గరం బలుకుచున్ గాందారిమాందారివే
ళను ధన్యు ల్విహరింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 85

మ. తుద ము ష్పాఁ గద యంచుఁ గాఁపురపుసుద్దు ల్రోసి సన్న్యస్తసం
పదులై సాత్త్వికులై వనస్థలులు సంప్రాపించి సంపూర్ణశా
రదచంద్రాతప లౌమహానిశల శర్వశ్రీపదాంభోజముల్
మదిఁ జింతింతురు పండితు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 86

శా. కాశిం జేరి త్రివేణిచెంగటఁ గటీకౌపీనమాత్రాంశుకుం
డై శీర్షంబునఁ గేలు మోడ్చుకొని శర్వా శంకరా శైలజా
ధీశా యంచు వచింపుచుం గడపుఁ బ్రీతి న్వాసరంబు ల్ఘనుం
డాశిష్టప్రవరుండు శ్రీసులబిమల్లా వైదుషీభూషణా 87

శా. గంగాతోయముల న్సుపుష్పజలసంఘాతంబున న్విశ్వభ
ర్తం గామాంతకుఁ బూజచేసి పిదప న్ధ్యానంబు గావింపుచున్
తుంగగ్రావనిషణ్ణులై యలరుధన్యుల్ దైన్యసంతాపముల్
భంగం బంద సుఖింతు రా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 88

మ. అనవద్యుండును పాణిపాత్రహృతభిక్షాహారుఁడున్ నిస్స్పృహుం
డును శాంతుండు దిగంబరుండు నయి ధన్యుం డొంటి యై భూతలం
బున వర్తింపుచు శంకరుం దలఁచుచున్ ముక్తాత్ముఁడై కర్మజా
లనిరాసం బిడుఁ జాల్కాన న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 89

మ. ఒకచో నిల్వక పాణిపాత్రహృతనిత్యోదాత్తభిక్షాన్నుఁడై
సకలంబు న్మదిలోఁ దృణోపమముగాఁ జర్చింపుచు న్యోగిభా
వకుఁడై కాంచు నఖండబోధసుఖజీవన్ముక్తి చంద్రార్ధచు
డకృపం గాంచి జనింప డా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 90

అవధూతచర్య

మ. అనిశస్వైరవిహారుఁ డై సతతభిక్షాహారుఁ డై శూన్యకా
ననదేశైకశయాళుఁ డై శిథిలకంథాజీర్ణ కౌపీనుఁ డై
ఘనయోగస్థితుఁ డై ప్రశాంతుఁ డయి వేడ్కన్ సర్వవిజ్ఞాని కే
ల నగారిప్రముఖోన్నతు ల్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 91

మ. అలఘుజ్ఞానసమగ్రుఁ డౌవిబుధుఁ డాహా పద్మగర్భాండమం
డలమాత్రంబున కేల యాసపడు నానాశైలసంవాస వా
జలధిశ్రేష్ఠము చేఁప గంతు లిడినన్ సంక్షోభముం జెందునే
లలనానూతనమన్మథా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 92

మ. సపరిస్ఫూర్తపలాశపాత్రమున భైక్షం బెత్తి తద్గ్రాసభు
క్తిపరుం డౌనవధూతశేఖరుఁడు లక్ష్మీ తల్లి రౌండేని శ్రీ
కృప వేఁడొక్కఁడ నిల్పు నిస్స్పృహుల హానే మొల్ల మే మొల్ల మం
చపరాగసితి భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 93

మ. నవతల్పం బిల దివ్వె చంద్రుఁడు వితానం బాకసం బంచితం
బవువింజామర మందవాత ముపబర్హం బాత్మహస్తంబు నై
సునిరక్తిం బ్రియభామఁ గూడుకొని రాజుం బోలి సమ్భూతితో
నవధూతేంద్రుఁడు భాసిలు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 94

శా. హానాదాననిరక్తమార్గనిరతుం డై గ్రామరథ్యాచల
న్నానాచీరనులబ్ధకంథుఁ డయి శాంతస్వాంతుఁ డై భిక్షుఁ డై
మానాహంకృతిశూన్యుఁ డై జనపతిం బ్రాపింప కాత్మేచ్ఛ బో
ధానందుం డిలఁ గ్రుమ్మరు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 95

మ. జడుఁడో భిక్షుఁడొ విప్రుఁడో వృషలుఁడో జ్ఞానాఢ్యుఁడో సిద్ధుఁడో
కడవాఁడో యనుచున్ జను ల్పొరిఁబొరిన్ గన్గొంచు భాషింపఁగా
నుడువం డల్గఁడు సంతసం బిడఁడు తన్నుం గానియ ట్లుర్వి న
ల్గడ యోగీంద్రుఁడు గ్రుమ్మరు న్సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 96

మ. సతతంబు న్శుచిగా నయత్నత నహింసాసాధ్య మహాఘాసవా
యుతతి న్మేసి మహీశయాళు వగు జేణోరంగమ శ్రేణియా
కృతి యోగీంద్రుఁడు దాల్చు నవ్వడువు ధాత్రి న్సర్వధర్మోత్తమం
బతులాచారధురంధరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 97

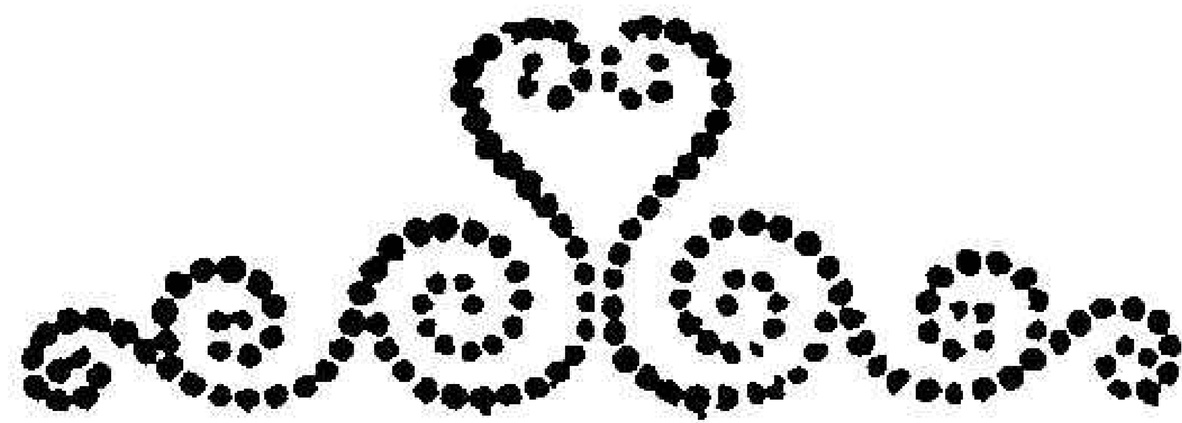
మ. మలరాపైఁ జదలేటిరొడ్డుశిలలం బద్మాసనాసీను లై
తలఁ పాత్మేశ్వరుఁ జేర్చి యోగమయనిద్ర న్బాయిలంగా మృగం
బులు పై రాచుకొన న్దపస్స్వలదినంబు ల్సద్దినంబు ల్సమీ
లలితజ్ఞానఘురంధరా సురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 98

మ. అమలం బౌశరపాత్ర తోర మగుభిక్షాహార మస్వల్ప మై
నమహీతల్ప మఖండదిక్పటము నానందంబు సేయంగ సం
గమహాదైన్యవిముక్తు లై మనుఘను ల్కర్మౌఘనిర్మూలనో
ద్యము లై పొల్తురు సుమ్ము శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 99

శా. అంబా మేదిని మిత్ర తేజ సహజా యభ్రంబ తండ్రీ సదా
గంబా యాప్త జలంబ యుష్మదనుషంగప్రాప్తసత్పుణ్యని
ష్ఠం బెంపొందితి మీవు మ్రొక్కెద ననుజ్ఞాతుండనా యంచు బ్ర
హ్మంబుఁ గాంచు మనీషి శ్రీసురభిమల్లా వైదుషీభూషణా. 100

వైరాగ్యశతకము సమాప్తము.

మల్లభూపాలీయము సంపూర్ణము.

శ్రీధరాయ నమః.

పుష్పగిరి తిమ్మకవికృత

నీతిశతకము

ఉ. శ్రీలసమానభానుశిఖిశీతమయూఖరుచుల్గ్రమించి ది
క్కాలపదాద్యుపాధులను గాంచక యంతము లేక జ్ఞానమా
త్రాలఘుతాద్వితీయపరమాకృతి స్వానుభవైకగమ్యమై
చాల వెలుంగుశాంతమయశాశ్వతతేజముఁ గూర్చి మ్రొక్కెదన్.

మూర్ఖపద్ధతి

ఉ. బోద్ధలు మత్సరోచ్ఛలితబుద్ధుల నూఁగొనఁబో రహంక్రియా
బద్ధులు గావునన్ బ్రభులు బాలిమెయి న్వినలే రబోధపూ
న్నద్ధతి నున్కిఁ దక్కినయపండితు లెల్ల రసద్వివేకస
న్నద్ధసుభాషితంబు లివి నాతనువందె యణంగుఁ గాకికన్. 1

ఉ. అజ్ఞుఁడు సజ్జనోక్తు లెటులైన వినున్సులభంబుగా విశే
షజ్ఞుఁడు దెల్పినంత సరసస్థితి నూఁగొను జ్ఞానలేశదు
ష్ప్రాజ్ఞుల దుర్విదగ్ధుఁ డగుపామరుఁ డేగతిఁ దెల్పఁబోయిన
న్బ్రాజ్ఞతఁ జెందఁ డజ్ఞుఁడని బ్రహ్మయు రంజిలఁజేయ నోపునే. 2

చ. మకరముకోఱ నున్న పెనుమానికమైన హరింపవచ్చు దు
ష్కరచలదూర్మిఘోష మగుసాగరమైనఁ దరింపవచ్చు ఘు
త్కుపితభోగి నైనఁ బువుదండవలె న్దలఁ దాల్పవచ్చుఁ బా
యక ప్రతికూలమూర్ఖహృదయం బది త్రిప్పఁగరా దొకప్పుడున్. 3

చ. ఇసుకఁ బ్రయత్నత న్బిడిచి హెచ్చుగఁ దైలముఁ గాఁచవచ్చుఁ జె
ల్లెసఁగొడుడప్పి మ్రుక్కి మృగతృష్ణజలంబులు గ్రోలవచ్చు నల్
దెసలఁ జరించి యెక్కడుపుడు దే దొరకున్ శశపుర్విషాణము
న్నొసఁగదు దుర్వివేకి యగుమూర్ఖునిచిత్తము ద్రిప్ప నేరికిన్. 4

ఉ. బాలిశచిత్తమే జనుఁడు బల్మి సుధోక్తులఁ ద్రిప్పఁ బూను వాఁ
డీలవణాబ్ధిఁ దీపు ఘటియింపఁగఁ బూనును దేనెచొట్టుచే

బాలమృణాలతంతువులఁ బన్నగరాజముఁ గట్టఁబోవు వ
జ్రాలను బెజ్జముల్ నునుపఁజాలు శిరీషసుమాంతసంహతిన్. 5

చ. పరమహితంబుగాఁ దగుసుపాయముగా ననిశం బధీనమై
పరఁగెడునట్టు లజ్ఞతను బల్వగుకప్పడ మొప్పఁ జేసె ము
న్సరసిజగర్భుఁ డెట్లనిన సర్వ మెఱింగినవారిరచ్చలం
దెఱుఁగనివారి కాభరణ మెంచ విశేషవుమౌనమే కదా. 6

చ. ఎపు డొకయింత గంటి నని యేనుఁగుఁ గీతి మదించి యుంటినో
యపుడె సమస్త విత్ప్రభుఁడ నైతి నటంచు మదించె నామనం
బెపు డొకయించుకించుక బుధేంద్రులచెంత నెఱింగికొంటినో
యపుడె విమూర్ఖతాత్తదురహంకృతి వీడె జ్వరంబుకైవడిన్. 7

చ. తొరఁగెడుజొల్లున న్దడిసి దుష్టపుఁగంపునఁ జేరరాక లోఁ
బురువులు గాఱ నంజుడును బోఁడిమి లేనినరాస్థిఁ జొప్పఁచు
న్గొఱికెడుకుక్క పార్శ్వమునను జ్జనుదెంచినయింద్రుఁ గాంచిన
న్బొరయదు శంక తుచ్ఛులను పొందినతప్పున లెక్కసేతురే. 8

చ. సురపురినుండి శంకరునిజూటము జూటము వాసి గట్టుగ
ట్టురువడి వీడి భూమి భువినుండియు వారిధి వార్ధి నిల్వక
న్యురగులలోకము న్బొరసియు న్నెఱసె న్మఱి గంగ గావునన్
పఱదులు స్థానము ల్విడిచి నూఱుముఖంబుల గాసిఁ జెందరే. 9

... ... 10

విద్వత్పద్ధతి

చ. సురుచిరశాస్త్రపాఠపరిశుద్ధవచస్కులు శిష్టదేయను
స్థిరనిగమాగము ల్గశుఁ బ్రసిద్ధులు సాఘను లేన్పపాలుచేఁ
బొరసిరొ లేమి యెవ్వఁడవ భూపతిదే ఘను లైనవారికే
మరసి పరీక్షకుఁడు వెల యల్పము సేసిన రత్నమల్పమే. 11

చ. కనఁబడ దెవ్వ రేబలిమిఁ గైకొనివచ్చిన నిచ్చలుణ్ సుఖం
బెనయఁగ, జేయు నరులను నిచ్చిన హెచ్చు యుగాంతవేళలం
దును జెడ దట్టివిద్య యనునూత్నధనంబు గడించికొన్నవా
రిని సవరింప నేరనివిభృత్తులతోడ విరోధ మేటికిన్. 12

చ. అధిగతవేదశాస్త్రపదమార్థులఁ బండితు లైనవారి నీ
వధిప ! నిరాకరింపవల దల్పతృణోపమ సిరులక్ష్మి య

య్యధిపుల నడ్డగింపఁగలదా మదవాస్యసితోరుగండభా
స్కంధరనిభేభరాజములఁ బిసతంతువ దేమి యడ్డమో. 13

చ. అలకమరాళసుందుఁ మది నల్కవహించిన నేని యంచపై
లలితసరోజినీవనవిలాసనివాసము మాన్పఁ గాకఁ దా
బలియుఁడ నంచు దానిదగుపాలును నీరును నేర్పరించు నే
ర్పులఁ గలసుప్రసిద్ధయశము న్హరియించుటకున్ సమర్థుఁడే. 14

చ. జలకము గంధమున్ గుసుమచారుసరోజములున్ భుజాంగదం
బులు శశిగౌరహారముఖభూషలు మర్త్యు నలంకరింప లే
వలర నలంకరించు విమలాంచితసంస్కృతవాణి యొక్కటే
పొలుపఱు సొమ్ము లెల్లఁ జెడిపోవును వాక్కుభూషణం బిలన్. 15

చ. నరులకు దాఁచిపెట్టినధనంబును జక్కనిరూపు శ్రీయశ
స్కరియును భోగభాగ్యసుఖకారిణియున్ గురుకోటికిన్ మహా
గురువు విదేశబంధువును గూర్చినదైవము రాజవశ్యమున్
వేవు సువిద్యయే ధర నవిద్యుఁడె పో పశు వర్ష మిట్టిదే. 16

చ. క్షమ మది నున్న నేల కవచం బరి యేటికి క్రోధ మున్న దా
య మలయ నేల చిచ్చు పరమౌషధ మేల సుహృత్తు గల్గ మూ
ర్ఖమనుజుఁ డున్న నేల ఫణి ద్రవ్య మ దేల సువిద్య యున్న సి
గ్గమరిన సొమ్ము లేల కవితాఢ్యత గల్గిన రాజ్య మేటికిన్. 17

చ. పరిజనకోటిపై గరుణ బంధులపై మొగమోట మల్పులం
దరతియుఁ బ్రీతి సాధుజనులం దిల శౌర్యమెన న్నయంబు తేఁ
పరులపయిన్ బుధాళియెడ నార్జవమున్ గురులందు నోర్పు పో
త్తరులెడ ధూర్తతం దెలుపు నన్యులయందె తిగు స్నిగ్ధసుల్. 18

చ. మతిఁ గలజాడ్యము ల్చెఱచు మాటల సత్యము గూర్చు మాన ము
న్నతి నొనయించుఁ బాపములు నాశ మొనర్చు మనంబున న్ప్రస
న్నత గదియించు దిక్కుల ఘనంబుగఁ గీర్తులు నించు సాధుసం
గతి యిఁక నేవిశేషములు గల్గఁగఁ జేయదు మర్త్యకోటికిన్. 19

చ. చతురమతిప్రసిద్ధియు వచఃపరిశుద్ధి ప్రబంధవర్ణన
స్థితికలనాసమృద్ధి రససిద్ధియుఁ గాంచి యుదాత్తపుణ్యభా
గతులితకీర్తిదేహధరు లై సుకవీశ్వరు లెన్నఁడున్ జరా
మృతిజనితోగ్రభీతులు వహింపక యెప్పుడు నున్నవా రిలన్. 20

శౌర్యపద్ధతి

ఉ. ఆఁకట స్రుక్కిన న్ముదిమి సంగము చిక్కినఁ గష్టదుర్దశ
లోఁకినఁ గాంతి దక్కిన నసుప్రజము ల్జెడుచున్న డస్సిన
న్నీఁక మదేభకుంభపదవీపిశితస్పృహఁ జెందుసింగ మ
త్త్యాఁకట వాఁడుపు ల్మెసవునా యభిమాని మృగేంద్రుఁ డెయ్యెడన్. 21

ఉ. స్నాయువసాదు లల్పములు నంజుడు లేదది పంకదూష్య మా
హేయపుటస్థిఁ గుక్క భుజియించును రంజిలు దాన దృప్తుఁడుం
బాయను బ్రాప్తజంబుకము మాని మృగేంద్రము చించు నేనుఁగున్
డాయుదు రెల్లవారు కను దప్పియు శక్తికొలందిఁ గోరికల్. 22

చ. బలువిడి తోఁకఁ ద్రిప్పి పతిపాదము లూనుచుఁ గ్రింద వ్రాలుచు
న్వెలికిల నేలపైఁ బడుచు వేమఱు నోరుదరంబె చూపుచు
న్బలుపగు కుక్క కొక్కకడఁ బెట్టరు ధీరతఁ జూచుచున్ మదా
వళము భుజించుఁ జాటుశతవాక్యములం బెన్గణంబు లిమ్ములన్. 23

చ. ఎడతెగ కిట్లు సంసరణ మెల్లపుడున్ బరివర్తిలంగ నే
యెడ మృతిఁబొంది యెవ్వఁ డుదయింపఁడు పుట్టుక కేమి యెవ్వఁ డీ
పుడమి జనింపఁ దత్కులము భూరిసమున్నతిఁ జెందు వానిదే
యొడలును జన్మము న్బరువు లౌఁగాకచోఁ బదికోట్లు పుట్టవే. 24

చ. మానసవాససైకతసుమస్తబకాకృతి రెండువృత్తుల
న్భాసిలు మానశాలి యగుప్రాజ్ఞుఁ డ దెల్ల నఁగాఁ బురంబు దాఁ
జేసినసర్వలోకములఁ జెల్వొ సొవలఁ దాల్ప నుండు న
య్యాసలు వాసిన స్తపసి యై వనసీమల నుండు నెమ్మదిన్. 25

చ. అలగురుభార్గవప్రభృతు లైమగురు న్నరు వొంద వారిపై
నలుగక శీర్షమాత్రయుతుఁ డయ్యును జూడు విశేషవిక్రమే
చ్ఛలు గలరాహుదైత్యపతి చంద్రదినేంద్రులఁ బట్టు నిర్వ్యర
జ్జలమునఁ బర్వవేళల యశంబున కింతె మహద్విరోధమున్. 26

చ. ఘనుఁ డహిభర్తభోగఫలకంబునఁ దాల్చు జగంబు లెల్ల నా
యన నలకూర్మరాజు చరమాంగమున న్భరియించు నాగుణా
ఘ్న్యుని ధరియించు ఘోణిమణి యూనుఁ దదంగభరం బనాదృతి
స్వవధి యహార్క యూర్మ్యలయుశాంచరిత్రము లౌ విచిత్రముల్. 27

ఉ. ఆకడఁ బండ్రి క్లేశవశుఁడై కృశియింపఁగఁ గాంచుచున్న మై
నాకునపు న్బ్రయోధిభువనంబులఁ గూలుట నర్హమా సడిం
జేకొనుకంటెఁ దృప్తసురశేఖరభూరిశిఖిస్ఫులింగకీ
లాకరభీకరోరుపలిశాహతిఁ జచ్చినఁ గీర్తి గల్గదే. 28

చ. కరముఁ బ్రకాశ మొందు రవికాంతము తానుదయించి జూచితే
మెఱుఁబటికంబు కోప మొకయించుక భానుఁడు పాద మూఁదినన్
గఱకటఁ జెందినట్టు లధికత్వర మందెడుఁ జాడఁ జేయుచున్
బొరసినపూరుషుల్ పరులు పూని యొనర్చిన నిగ్రహ మోర్తురే. 29

ఉ. సింగముగన్నయట్టి కొదమ చిన్నది యయ్యు విభంగవాసనా
సంగతభృంగదానఝరసంఘమలీమసగండరంగమా
తంగవిభంగభంగులకు దాఁటు బలాఢ్యులకున్ స్వభావ మీ
యుఁగు వయోవిశేషము పరాక్రమసంపదకున్ బ్రధానమే. 30

అర్థపద్ధతి

చ. కులము రసాతలస్థలిని గూలిన మంచిగుణంబు లధోగతిం
బొలసిన శీల మద్రితటభూమిని జాఱి విదగ్ధమైన ద్వి
ట్కులహరశౌర్యమందుఁ బిడుగుల్ పడినన్ గడు మేల్ ధనంబె కా
వలె నని లేనిచోఁ దృణలవంబులుగా గుణకోటు లన్నియున్. 31

ఉ. వాఁడె కులీనుఁ డుత్తముఁడు వాఁడె సుజ్ఞుఁడు వాఁడె యార్యుఁడున్
వాఁడె బహుశ్రుతుండు మఱి వాఁడె గుణాఢ్యుఁడు వాఁడె వక్తయున్
వాఁడె సురూపి యెవ్వఁడు ధనవంతుఁ డనంగ నెంతు రెంతయుం
బోఁడిమిగాన సర్వగుణముల్ గనకాశ్రయభూతములు గదా. 32

చ. దుర్మతులమోచనన్ నృపతి కూటమిచే యతి లాలనన్ సుతుం
డమహితవిద్య విప్రుఁ డనదాత్మజుచేఁ గులమల్పుచే సుశీ
లము త్రప హాలచేఁ గృషి యలక్ష్యతఁ జెల్మి ప్రవాసవృత్తి వి
న్యాయమనంతి మ్మిత్రయాప్తి సిరి యవ్వము లీవిఁ బ్రమాదతన్ జెడున్. 33

చ. అనుపమదానభోగవిలయంబు లనంగను మూఁడుమార్గముల్
దనరు ధనంబునం దది యుదారమతిన్ మనుజుండు డెలింగి దా
ననుభవి గావలెన్ బుధుల కర్థుల కీవలె లేక మూఁడవ
టది యొకఁ డాశఁ దాఁప నది తక్కక మూఁడవత్రోవఁ బోవునున్. 34

ఉ. శాణవిలీఢరత్న మరిసందళితాంగజయాఢ్యుఁడున్ మద
క్షీణగజంబు నిర్జలవిశీతల సైకతశారదాపగా
శ్రేణి కళావశిష్టశశి చెల్వలిచే రతిఁ జిక్కుబాల వి
శ్రాణనలీలఁ బేదగిలు రాజులు మింతురు కార్శ్య మొందియున్. 35

ఉ. చేరెఁడుగంజికోస మొరుచెంగటి కేఁగుచు డస్సి యున్నవాఁ
డే రసముఁ జెంది వెన్క జగ మెల్లఁ దృణంబుగ నెంచు నర్థముల్
మీఱినయందునన్ దురుసు లేక యణంగినయందున న్నరున్
జేరును బెక్కవస్థలు కృశించుట మించుట దాననే కదా. 36

ఉ. తడవ నిబద్ధ మొక్కపుడు దబ్బఱ యొక్కెడ నిష్ఠురోక్తు లొ
క్కెడఁ బ్రియవాద మొక్కపుడు హింస యొకప్డు దయాళుభావ మొ
క్కెడ ధనకాంక్ష యొక్కపుడు నిచ్చుట లొక్కెడ వెచ్చ మొక్కెడన్
గడన యొకప్డుగా గణికకైవడి నౌనృపనీతి నైకతన్. 37

చ. ఇల యనుధేనువు న్పిదుక నిచ్చ జనించినయేని రాజ ని
వెలమిని దూడఁ బెంచినటు లెప్పుడు లోకముఁ బ్రోవవయ్య ని
వలన జనంబు లెస్స యయి వర్ధిలుచుండినఁ గల్పవల్లి యుం
బలె సకలేప్సితార్థఫలవర్గము లీధర యీనఁగుండు నే. 38

ఉ. భూరితరాజ్ఞ కీర్తియును భూసురరక్షయుఁ బాత్రదాత యై
మీఱుట భోగ మొందుటయు మిత్రులఁ బ్రోచుట నాఁగ నొప్పని
యాఱుగుణంబు లేనృపులయందు రహింపవొ వారి నూరకే
యాఱడిఁ గొల్వనేల గలదా ఫల మాశ్రితకోటి కెంతయున్. 39

చ. వనజభవుండు మున్నొసట వ్రాసిన దెంతయొ యంత కొంచెమో
ఘనమొ సురాద్రి నున్న మరుస్థలముఁ జేరిన వచ్చు హెచ్చు రా
దనఘ వృథావ్యథ ల్గనకు మాఢ్యులచెంత ధరించు ధైర్య మూ
నిన ఘటి కెచ్చునే జలము నీరధి ముంచిన నూత ముంచినన్. 40

దుర్జనపద్ధతి

శా. [illegible] మింత [illegible] గాదినఁ గిన్క వహించు
ష్కారుణికత్వ మెంచు టొరుకాంతఁ దలంచుట లన్యవిత్తము
గోరుట బంధులన్ సుజనులన్ గను మేలు సహింప కుండుటల్
క్రూరత్వాదు లెవ్వరులకున్ పృథ గాదు స్వభావసిద్ధముల్. 1

చ. లలితకళావిలాససమలంకృతుఁ డైనను దుర్జనుండు చెం
తల వసియింపఁగా దగఁ డనర్హుఁడు వానిఁ ద్యజింపనే తగున్
గలితనవారుణారుణధగద్ధగితోరుఫణామణిప్రభల్
గల దని చెంత నున్న భయకంప మొనర్పదె సర్ప మేరికిన్. 42

చ. త్రప జడవృత్తి సద్వ్రతము దంభము శుదత మైదుబంటు ని
ష్ఠురుఁడు గురుండ బుద్ధి ప్రియగీతులు వల్కుట దైన్యవృత్తి తే
జపుఁబస గర్వ మా శిరుఁ డశక్తుఁడు వక్త బహుప్రజల్పుఁ డం
చెపుఁగను నింద సేయు ఖలుఁ డేసుగుణంబిఁక వాఁడు మెచ్చునో. 43

చ. అవగుణ మేల లోభ మెనయన్ గొల శేటికి గొండె మున్న స
త్యవచన మున్న నేల తప మాత్మశుచిం గనఁ దీర్థ మేల మే
లవుసుజనత్వ మేల సుగుణాళిమహత్త్వమె చాలు సొమ్ము లే
ల విభవ మేల విద్య ప్రబలన్ సడిఁ జెందిన మృత్యు వేటికిన్. 44

చ. పగలిటఁ గాంతి లేనిశశి పాయము దీఱినభామ పద్మనిం
దగులమి రిత్త యాకొలను నక్షరరూపవదాస్యముల్ ధనా
శ గలప్రభుండు లేమి ననిశంబుఁ గృశించుబుధుండు భర్తయో
లగమున నుండునూచకుఁ డిలన్ విడఁగూడని సప్తశల్యముల్. 45

ఉ. ఆతతచండకోపదహనాత్మయరూక్షకటాక్షు లైనధా
త్రీతల నేతలందుఁ గలదే తనవారను ప్రీతి తప్పినన్
ఘాతయ సేయుఁజూతు రధికత్వర మండెడువహ్ని ప్రేల్చుచో
హోత నటంచు నంటుకొన నోరిచి శీతలవృత్తిఁ జూపునే. 46

ఉ. ఊరక యున్న మూఁగ వచనోద్ధతిఁ జూపిన గొంటు చేరువన్
జేరిన దంట దవ్వుల వసించినచో నసమర్థుఁ డోర్పుతో
నోరిచికొన్న భీరుఁ డను దురుక్తులు సైఁచిన జాతిహీనుఁ డం
చాఱడిఁ బెట్టు రాజు వశమా నృపసేవ యగమ్య మేరికిన్. 47

చ. సకలబలావలిన్ బ్రియ మెసంగఁ బ్రకాశ మొనర్చి హెచ్చి పా
డికిఁ జొఁగలేక తామును ఘటించినదుష్టతమాధమక్రియా
ప్రకరము లన్నియున్ మఱచి భాగ్యముచే సిరిఁ జెంది సర్వమా
షపుఁ డగుదుష్టదృష్టిఁ బడి సౌఖ్యము లెవ్వరు గాను రిమ్మహిన్. 48

ఉ. హెచ్చిలుఁ దొత్తుఁ బిమ్మట క్షయించును రేపటిపూఁటనీడ నాఁ
గుచ్చితుచెల్మి దొత్తుఁ గడుఁగొంచెమ యై మఱి మీఁద హెచ్చుచున్
వచ్చు వివేకిమచ్చిక ధ్రువంబుగ మాపటిపూఁటనీడ నా
నిచ్చలు నిత్తెఱంగెఱిఁగి నెయ్యము సేయఁదగు న్వివేకితోన్. 49

ఉ. నీరముఁ బూరి సంతసము నిచ్చులు జీవనమై పొసంగ నె
వ్వారికిఁ గీడు సేయక ప్రవర్తిలు మీనమృగార్యులందు ని
ష్కారణవైర మూనెదరు కష్టులు దాశకిరాతసూచకుల్
వారిజగర్భకట్టడయొ వారిదయారహితస్వభావమో. 50

సుజనపద్ధతి

చ. పరగుణరీతిఁ బ్రీతి గురుపట్ల వినీతి బుధాప్తివాంఛయున్
దఱచుగ విద్య నాస్థయు సధర్మిణిపై రతి లోకనిందలన్
వెఱపు శివార్చభక్తి మతి నిగ్రహశక్తియు దుష్టసంగమం
దరతియుఁ గూర్చి యొప్పెడు మహాత్ములఁగూర్చి నమస్కరించెదన్. 51

ఉ. ఆపదలందు ధైర్యము మహాభ్యుదయంబున నోర్పుఁ బ్రౌఢవా
చాపటిమంబు రచ్చలను సంగరరంగమున న్పరాక్రమా
టోపము కీర్తి నిచ్చయుఁ గడున్ వ్యసనంబు శ్రుతిన్ దలిర్ప బ్ర
జ్ఞాపరు లొప్పుచుందు రివి సాజములై తమయందుఁ బొందఁగన్. 52

చ. కరమున శ్లాఘ్యదాన మెసఁగన్ దల శ్రీగురుపాదవందనం
బొరయ ముఖంబు సత్వరమఁ బూన జయాస్పదవృత్తి బాహులన్
మెఱయ మహోచ్ఛవృత్తి మది మించ శ్రుతంబు శ్రుతిద్వయిన్ దగన్
సిరులు వినా విభూషలుగఁ జేయుదు రీగుణముల్ మహామహుల్. 53

చ. ఒకరిధనంబుఁ గోర కనృతోక్తులు వల్కక వధ్యునైనఁ జం
పక తగువేళ నీని కలమాత్రము మానక నన్యుఁ గూర్చి ప
ల్కక గురుభక్తి వీడ కతికాంక్షల నూపక భూతమైత్రిఁ బా
యక నరుఁ డున్న మంచితెరు వంచు శ్రుతుల్ స్మృతు లెంచు నెప్పుడున్. 54

ఉ. సంపదఁ గన్నవేళ గుణశాలులచిత్తము గ్రూరవృత్తి వ
ర్తింపక నూత్నపల్లవశిరీషసుమోత్పలకోమలసి తిన్
సొంపు వహించు నాపదలు సోఁకినవేళ విశాలశైలని
ష్కంపతటసలస్ఫురదఖండశిలాకృతిఁ గర్కశంబగున్. 55

చ. నయగతిఁబ్రీతి ప్రాణములు నాశిలిసన్ మలినత్వ మింతలే
మియు ఖలు లన్నఁ జేరమియు మిత్రుల నొచ్చియు వేఁడఁబోనియు
న్కియు వెతలందుఁ దాల్మియు మనిషులజాడ మెలఁగుటల్ బుధా
శయములు కత్తిమీఁదిపెనుసాము లివెవ్వరిచేత నేర్చిరోఁ 56

ఉ. ఎంతయుఁనన్ సుగుప్తముగ నిత్తురు సజ్జను లిల్లుఁ జేరఁ బూ
జింతురు ప్రీతిఁజేసినది చెప్పరు మేల్ సభ నెంతు రన్యుమె

ప్పిం తన యగ్గడింతు రనయింతురు శ్రీ గలగర్వసంచిత
స్వాంతులు కత్తిమీఁది పెనుసాము లివెవ్వరికే నెఱింగిరో. 57

చ. బలువుగఁ గ్రాఁగునయ్యినుముపైఁ బడుతోయకణంబు నామమున్
బొలుపఱి తామరాకుపయి ముత్యముపోలుఁ జెలువ్వుఁ గొంతసే
పల జలబిందువే యుదధియందలిశుక్తిఁ బ్రవేశించి ముత్యమై
మలయును దత్సమం బధమమధ్యమసత్తమసంశ్రయంబుల్ క్రియల్. 58

చ. తగునడవళ్లఁ దండ్రికి ముదం బొదవించినవాఁడె పుత్రుఁ డెం
మగనికి సంతసం బెసఁగ మన్కువఁ జూపినదే పురంధ్రి ప్రే
మ గలిగి కల్మిలేముల సమంబుగ వర్తిలువాఁడె మిత్రుఁ డీ
ముగురు లభింతు రచ్యుతి మున్ సుకృతం బొనరించువారికిన్. 59

చ. ఒరులకు నమ్రులై ఘనత నొందిరి పరస్తుతి నాత్మసద్గుణ
స్ఫురణ వెలార్చి యన్యుపనిఁ బూనియు స్వాంతములు న్వహించితి ము
ష్కరులదురుక్తియుక్తు లతిశాంతిని మార్చి తదార్తికారులై
యరుదగుచర్యల న్వెలఁగునార్యులు పూజ్యులు గారె యేరికిన్. 60

పరోపకారపద్ధతి

చ. ఫలములఁ బిక్కటిల్లియును పాదపముల్ దిగు నమ్రభావమున్
జలధరపంక్తి దవ్వుల నెసంగియు నమ్రత నిమ్నఁ దోయముల్
గలిమిఁ జెలంగియున్ ఘనులు గర్వముఁ జెందక యుందు రింతయున్
దలఁపఁ బరోపకారు లగుధన్యుల కైనస్వభావకృత్యముల్. 61

చ. చెవు లురుకుండలద్యుతులచేతను గాదు శ్రుతిన్ వెలుంగు ర
త్నవలయయుక్తిఁ గాదు కయి దానముచేఁ జెలఁగున్ దయామతిన్
సవు రగువారిదేహములు చందనపంకము పూఁతచేతఁగా
దవనిఁ బరోపకారమహిమాతిశయంబునఁ జాల శోభిలున్. 62

చ. జలజపరంపరన్ సురుచిసంపద నింపు నినుండు కైరవో
త్పలనికరంబుల న్గరము భాసిలఁ జేయు సుధాంశుఁ డంబుదా
వళి తనయంతఁ దాఁ గురియు వర్షము హర్షముఁ జెంద లోకమి
ట్లలఘుమతుల్ స్వయంగతపరార్థహితుల్ సుకృతుల్ దలంపఁగన్. 63

చ. ఒరులపనుల్ ఘటింతురు నిజోద్యమముల్ త్యజియించి యుత్తముల్
పరులపనుల్ స్వకార్యములుఁ బాయక పూనుదు రెల్ల మధ్యముల్
పరహితముల్ నిజార్థరతి భగ్నమొనర్తురు మర్త్యరాక్షసుల్
పరహిత మూరకే చెఱుచుపామరు లెవ్వరొ తోఁప దాత్మకున్. 64

ఉ. పాపము సేయనీకను హితపద్ధతిఁ గూర్చు రహస్య మాపనుల్
దాఁపను జూచు సద్గుణవితానము లెందుఁ దెలుపంగ నెంచుఁ దా
నాపద వచ్చినన్ విడువఁ డక్కఱవేళల నిచ్చుఁ దీర్చు సం
తాపము మంచిమిత్రుఁ డని తద్గుణముల్ బుధు లెంతు రెంతయున్. 65

చ. తనుఁ గలసెన్ జలంబు లని దానికిఁ బాల్ స్వగుణంబొసంగి వెం
టనె యది గావఁగాఁ బడసెనేని జల మోర్వక కాఁక నింకె న
య్యనుఁగువిపత్తు జూపక మహాగ్నిఁ బడంగఁ దొడంగెఁ బాలు గ్ర
క్కున జల సంగతిలోఁ గలయఁ గ్రమ్మఱె నిట్టివి సాధుమైత్రులున్. 66

ఉ. ఇందె శయించినాఁడు కమలేశ్వరుఁ డిందె వసించెఁ దద్ద్విష
ద్బృందము లిందె నిందె శిఖరిచ్ఛదులున్ శరణంబు బాడబం
బుం దగ నిందె యిందె ఘనపుష్కలముఖ్యము లున్న వద్దిరా
యెందును గాన మెంతబరు వీజలధీంద్రుని మేను పూనెడిన్. 67

ఉ. ఆతతలోకధారిచరమాంగలసత్కమఠేంద్రుఁ డొక్కఁడే
జాతుఁడు జన్మ మన్న ధ్రువజన్మమె సద్గ్రహచక్రవర్తన
స్థితక్రిందమీఁద హితశీలురు గానిజడుల్ వృథాభదా
జ్జాతభవాండభాండఫలజంతుసముల్ మృతజాతు లేటికిన్. 68

ఉ. ఆస నడంపు మాను క్షమ యానదు గర్వము నాడు సత్యమే
దోసము సేయఁబోకుము బుధు ల్సనుత్రోవనె పొమ్ము విద్వదు
ల్లాస మొనర్పు ముగ్రరిపులన్ శమియింపు వహింపు కీర్తి సం
త్రాసులఁ బ్రోవు సద్గుణము దాఁపు మివే కద సాధుకృత్యముల్. 69

చ. మనసులు వాక్కులంగములు మానితపుణ్యసుధాప్రపూర్ణతం
దనగ నిజోపకారు లుదితత్రిజగజ్జను లై పరు ల్పరిం
చినపరమాణుమాత్రగుణశీలము లద్రులు చేసి హర్షతో
యనిధుల నోల లాడుచు మహామహు లుందురు కొంద ఱిద్ధరన్. 70

ధైర్యపద్ధతి

చ. అసురులు వార్ధిఁ ద్రచ్చునెడ నందుదయించినరత్నపాళి హ
ర్షము గన రాహాలాహలవిషంబున భీతి వహింప రాత్మ న
య్యమృతముఁ గన్నదాఁక విడ రప్పని యేతెఱఁగైన ధీరస
త్తములు సునిశ్చితార్థ మవుదాఁకఁ బ్రయత్నము మాననేర్తురే. 71

ఉ. ఊనిన నేడ విఘ్న మగునో యని నీచులు భీతిఁ గార్యమే
పూనరు మధ్యముల్ దొలుతఁ బూనియుఁ బూనక విఘ్న మైనచోఁ

మానుదు రెన్ని విఘ్నములు మాటికి వచ్చిన నెంత నొచ్చినన్
మానరు తాము పూనినసమంచితకార్యము ధీమానసుల్. 72

చ. ఒకయెడ భూమినే పరుఁడు నొక్కెడఁ బాన్పున నుండుఁ గూర లే
కొకయెడ మెక్కు లోఁగొను రసోదన మొక్కెడ నంతఁ బూనుఁ బై
నొకయెడఁ గట్టు దుప్పటము లొక్కెడఁ గార్యధురీణకిన్ మన
స్వికిఁ గలదే సుఖాసుఖవిశేషవిభాగణనాప్రసంగముల్. 73

ఉ. నీతు లెఱుంగువారు తమనింద ఘటించిన నైన నిమ్మహా
భూతులు పాయ నున్న నవి పోయినఁ జావపు డైనఁ గల్పసం
ఘాతవిరామకాలములఁ గల్గినఁ గల్గెడుఁగా కొకప్పుడున్
నీతిపథంబునం జెదర నేరరు ధైర్యరమాధురంధరుల్. 74

చ. యువతికటాక్షవీక్షణశరోద్ధతి వ్రక్కలుగాఁ ఘనరుడ్భా
పవనసఖోపతాపములఁ బాకము చెందక లోభపాశము
న్నవులక దుర్వ్యథాస్పదపృథగ్విషయాళిలఁ గాసిఁ బొందకే
యవిరళపుణ్యబుద్ధిఁ దగునాతఁడు గెల్చు సమస్తలోకముల్. 75

ఉ. ఎంతదురంతచింత ఘటియించియు ధీరునియంతరంగసం
క్రాంతనితాంతధైర్యరమ గ్రాఁపఁగ నశక్యము ప్రజ్వలచ్ఛిఖా
వంతు నొకింత క్రిందుగను వంచిన వంపఁగవచ్చుఁ గాక యు
ద్భ్రాంతతదంతరస్ఫురదుదగ్రశిఖావళి వంపఁగూడునే. 76

చ. హిమగిరితుంగశృంగమున కెక్కి తదుగ్రతటస్థలంబునన్
దుమికిన మేలు తద్విషమదుష్టశిలాహతి మేను వ్రయ్యలై
నమఱియు మేలు వ్యాళవదనంబునఁ గేలిడఁ బోన్న మేల్ శిఖిం
గుమిలిన మే లటంచు ననఘుల్ విడఁజాలరు శీలసంపదన్. 77

చ. జ్వలనుఁడు తోయమౌ జలధి స్వల్పపుఁగాలువఁ బోలుఁ గొంచె మౌ
శల యగుఁ గాంచనాచలము సింహము లేడి యగున్ మహోరగం
బలరులదండ యౌ విషముఁ ద్రావ సుధారస మౌ జగద్ధితా
కలితసుశీల మే ఘనునకీకాయమునం దగు నట్టిమేటికిన్. 78

చ. అనపృశసద్గుణాస్పదయు నార్యయు నిర్మలచిత్తయైన త
ల్లి సరిగఁ జూచి లజ్జ విడలేక భరించిన సూనృతవ్రత
వ్యసనులు తీవ్రతేజులు నిజాసుచయం బయిఁ బాసి సుఖంబుగా
మసలక మాననోపుదురు మానఁగ లేరు కృతప్రతిజ్ఞలన్. 79

చ. కలిమికి సజ్జనత్వము పొగడ్తఁదమిఁ బూనమి బన్నికోర్చుట
తెల్వికి విద్యకున్ వినయవృత్తి ధనాప్తికిఁ బాత్రదానమే

యలుగమి సత్తపస్యవ మహాప్రభువృత్తికిఁ దాల్మి ధర్మిక
చ్ఛలతవిభూషణంబు లగు సర్వగుణాఢ్యము శీలమే సుమీ. 80

దైవపద్ధతి.

చ. గురుఁడు ప్రబోధకుండు దశని ఘోరపురాంబు లమరుల్ స్వసైనికుల్
పురి దివి దంతి యభ్రకరి పోటు సహాయుఁడు దైత్యభేది, యి
ట్లరు దగుబల్మి గల్గియు బలారి బలారిపుధాటి కోడఁడే
శరణము దైవమే పురుషశక్తి వృథా యది యేల కొల్పనే. 81

చ. అవవుల నాస గ్రుంగఁగఁ దను సంతయుఁ బెద్ద మునుంగ నింద్రియో
ల్లసన మణంగ నాఁకట నలంగుచు నోటన రేయి యెల్కబె
ట్టొసరఁగఁ దానపడ్డలరి డిగ్గన లోఁగొను భోగి తత్పుటి
వెసఁ జను దైవ మిచ్చు క్షయవృద్ధుల స్వసత నుండుఁడీ జనుల్. 82

ఉ. లేవడిఁ బొందియున్ వెతల లీలఁ దొఁగొందియు లేదు గ్రక్కునన్
దైవబలంబునన్ బుధుఁ డుదాత్తతఁ గందుకవృత్తి హత్తి దు
ర్భావుఁడు తద్విధంబున విపద్దశ వచ్చిన వొచ్చి నాశిలున్
లేవక మంటిముద్ద ధరణిం బడి యట్ల యణంగు కైపడిన్. 83

చ. వడి నెద యెండ బట్టతలవాఁ డొకఁ డెండను నెత్తి మండ నవ్
గడలను నీడచోఁ టరసి కొండక దవ్వుల తాటిచెట్టు గ
న్పడఁ జని క్రింద నిల్వ నలపండొక పడెన్ దల బ్రద్దలయ్యె నె
య్యెడలకుఁ జన్న దైవహతు నిందుకఁ డించక ముంచు నాపదల్. 84

చ. గజభుజగంబులం బలుఖగంబులఁ గట్టుట సూర్యచంద్రులన్
గజిబిజి చేసి దుర్గ్రహము గ్రాసము సైబడించి యేఁచుటల్
బుధమతు లౌ మహాత్ములు దరిద్రత నేఁగుటఁ జూచి యయ్యయో
నిజగతి నెంత చేసె నతినిష్ఠురదైవ మటంచుఁ గుందుదున్. 85

చ. సరసగుణాఢ్యశేషగుణసంపద నిల్వ నిధాన మౌ మహా
పురుషశిఖామణిన్ భువికి భూషణరాజముగా సృజించి య
త్తఱి క్షణభంగురంబుగను దాని నొనర్చినయట్టి యేటి నే
ర్పరి విధి యౌరాఁ జాలనఁ బండితభావము కష్ట మక్కటా. 86

చ. అతులసుధాకరస్సైకనిధి యై సకలౌషధు లేలునాథుఁ డై
శతభిషగన్వితోద్గమనసంస్కృతుఁ డై శివమౌళిభాగలం
కృతిమణి యై వెలుంగుశశి యొప్పుటఁ బాయఁడు రాజయక్ష్మమహా
హతవిధిపాక మేదొకలకైనను దాఁట నలవ్యమే కదా.

చ. హతవిధి యస్మదాలవరుఁ డాత్మ యశం బగు వృత్తికిన్ బలో
ద్ధతిఁ గొని ముద్ద చేసి వ్యథ యన్ పృథుచక్రముఁ జేర్చి యాపద
న్నతఘనదండఘాతన మనంబును బల్మఱుఁ ద్రిప్పుచున్నవాఁ
డతఁ డిఁక నేమి సేయునొ కదా చెలికాఁడ యెఱుంగ నేమియున్. 88

చ. చెడుపను లూనియే యలఁతిఁ జెందక వీయఁడియాస మాను మో
జడవిధి యాపదల్ పెంచి సాధులధైర్య మడంపఁ బూనినన్
జెడ దది కల్పసంక్షయవిశీర్ణనిజక్రమపర్వతంబులో
యడఁపఁగ నింకఁ జేయఁగ నవార్యపయోధులొ యామహాత్ములన్. 89

చ. పతివిధి యేమి యెవ్వనికిఁ బ్రాప్త మొనర్చునొ వచ్చు నంతయే
యతనికి నిచ్చసంశ్రయమహాశ్రయముల్ గుఱి గావు సర్వది
క్ప్లుతతులు నిండి మేఘములు ప్రత్యహముం గురియంగ నేమిరీ
ప్సితములు గల్గె ద్విత్రిజలబిందువులే కద చాతకాళికిన్. 90

ఉ. ఆ బిసబాంధవుం డహరహంబును దగ్గఱివారిఁ గూడి య
య్యంబరఖండ మాని తిరుగాడుచునుండును గ్రుంకుచుండుఁ ద
య్యంబరఖండ మొందియె సుధాంశుఁడు ద్రిమ్మరు రాత్రు లెల్ల దై
వం బెటు ఘటించినన్ గడవవచ్చునె దుర్గతి యెంతవారికిన్. 91

కర్మపద్ధతి

ఉ. ఆసతి సేతునో సురల కయ్యమరుల్ హతవిధ్యధీనులే
యా నిఖిలైకవంద్యుఁ డజుఁ డాతఁడు కర్మఫలప్రదుండె క
ర్మానుగుణంబు తత్ఫల మజాదులచే నగు నేమి సద్మజుం
డైనియుఁ గర్త కాఁడు ప్రభుఁ డింతయుఁ గర్మము గాన మ్రొక్కెదన్. 92

చ. నెఱి నజు నండభాండకృతి నేమముఁ గుమ్మరిఁ జేసె నెద్ది శ్రీ
హరిని దశావతారగహనాప్తిని సంకటపెట్టె నెద్ది శం
కరునిఁ గపాలపాణిపుటకంబున భిక్షముఁ గొన్పె నెద్ది భా
స్కరు దివిఁ ద్రిప్పె నెద్ది యలకర్మముఁ గూర్చి నమస్కరించెదన్. 93

చ. కొఱఁగును సాధుగా మెఱయు కోపము గా నలి మిత్రుగా నగో
త్తమము సుగోచరంబుగ విషం బమృతంబుగఁ జేయు నెద్ది యా
సితరసత్కృతిన్ భగవతిన్ భజియింపు మభీష్టసిద్ధి కో
జగనుత మానితామితగుణాంబుల నేల వృథాసఁ జెందఁగన్. 94

సురుచిరకర్మ మున్నపుడు సున్నఘనాద్రులు చిన్నపాయపు
ద్దోఁటలు తెల్ల నాగకులికంబు హెచ్చులు నిచ్చియు నిచ్చరం

తెగి పులియినట్టు లుడు వదిఁ తప్పిన యంతయుఁ గంతుసంగరాం
తగహాతతంతు పహాత్తకవితానగతిన్ విత మై వడిన్ జెడున్. 95

చ. గుణ మగుణంబు నైన క్రియ గోరి యొనర్పఁగఁ బూనుపండితా
గ్రణి మునుమున్నె చేయఁదగు కర్మముపాకము నిశ్చయించి స
ద్గుణమతి చేయఁజెల్లు నతివత్వరితమ్ము గొంచక చేసినన్ దను
ల్బణఫల మబ్బదాఁకఁ గృతిపాకము హృద్గతి నేర్చు శల్యమై. 96

చ. జననము కర్మభూమి గని సత్క్రియ లేనిజడుండు చందనేం
ధనముల నుర్వ్యపాట్టు రతనంపుఘటంబున వండువాఁడు కాం
చనహల మూని క్షోణి దివసప్రభుమూదికి దున్నువాఁడు పా
య నతికి కప్పురంపువెలుఁ గారిగ చేలకిఁ జెట్టువాఁ డగున్. 97

చ. సుమహితరూపమున్ గులము శుద్ధపుశీలము విద్యయున్ బ్రయ
త్నము గలరాజసేవ విదితంబులె నిక్కము పూర్వజన్మపు
ణ్యముల జనించుసంచితసముంచితభాగ్యములే ఫలించుఁ గా
లమున ఫలించువృక్షములలాగున సత్యము మర్త్యకోటికిన్. 98

చ. జలముల మున్గఁగాక సురశైలము పైకొనఁగాక శత్రులన్
జెలువర సేయుఁగాక కృషి బేరము సేవలు సేయుఁగాక వి
ద్య లెఱుఁగుఁగాక పక్షివలె నభ్రగతిన్ జనుఁగాక యెంత గా
సిలినను రాదు రానిది గృహింప దవార్యము కర్మపద్ధతిన్. 99

చ. అడవుల నైనఁ దోయముల నైన విరోధులలోన నైన మం
డెడుదనమధ్యమం దైన నీరధి నైన మహాద్రి నైన నె
క్కుడ నయినన్ బ్రమాదగతిఁ గాంచిన నిద్ర వహించినన్ భరం
పడి విషమస్థితుం డయినఁ బ్రాక్సుకృతంబులె ప్రోచు మర్త్యునిన్. 100

ఉ. ఘోరవనంబు పట్టణ మగున్ జను లెల్ల స్వకీయు లౌదు రీ
ధారుణి యంతయున్ ధననిధానమణీగణపూర్ణ యై తగున్
భూరితరైకసత్క్రియలు పూర్వభవంబునఁ జేసి యున్నటం
గౌరవ మొందు ధన్యులకుఁ గావున ధర్మము సేయఁగాఁ దగున్. 101

చ. ఉరుగుణయోగి భర్తృహరియోగి చమత్కృతి సంఘటింపఁగాఁ
గరము [illegible] శతకం బది పట్టి తెనుంగుబాసచేఁ
దిరముగ [illegible] చంపకమాలికాపరం
పరలు శివాంఘ్రిపూజలుగ [illegible] లెంతయు సంతసింపఁగన్. 102

నీతిశతకము సమాప్తము.

శ్లోకానుక్రమణిక.

మనసు ఫౌండేషన్ పుస్తకాల పరిశీలనాపట్టిక

పుస్తకం సంఖ్య	TPLA126B139
పుస్తకం పేరు	భర్తృహరియోగీన్ద్రవిరచిత సుభాషితత్రిశతి
తారీఖు	30/10/24
ముందు అట్ట	NO
వెనుక అట్ట	NO
మొత్తం పేజీలు	459
పెద్ద సైజు పేజీలు	NO
ఖాళీ పేజీలు	6 ,II
లేని పేజీలు	NO
తయారు చేసినది	P. Jayamma
పేజీలు విడదీసినది	Jayamma
స్కాన్ చేసినది	Ch Ramya
పరీక్ష చేసినది	ROHITH
పేజీలు సరిచూసినది	
బైండింగు చేసినది	
ప్యాకింగు చేసినది	
పరిస్థితి	Good